

Türkbilig

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

ISSN : 1302-6011

2021/42

Ankara <Güz> 2021

Türk Bilig

TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

ISSN : 1302-6011
Kuruluş Tarihi: 2000

Kurucusu / Founder
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Bülent GÜL

YAYIN DANIŞMA KURULU / PUBLICATION BOARD OF OVERSEERS

Prof. Dr. Ferruh AĞCA [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Erhan AYDIN [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Sema BARUTCU ÖZÖNDER [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Ts. BATTULGA [MOĞOLİSTAN] • Dr. Ankbay DANUU [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Tumurtogoo DOMİİ [MOĞOLİSTAN] • Prof. Dr. Nikolay Ivanoviç EGOROV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLİASUN [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Marcel ERDAL [ALMANYA] • Prof. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN [TÜRKİYE] • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Bülent GÜL [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Şakir İBRAYEV [KAZAKİSTAN] • Prof. Dr. Yuriy Nikolayeviç İSAYEV [ÇUVAŞİSTAN-RUSYA] • Prof. Dr. Juha JANHUNEN [FİNLANDIYA] • Prof. Dr. G. JORİGT [Ç MOĞOLİSTAN-ÇİN] • Prof. Dr. Michael KNÜPPEL [ALMANYA] • Prof. Dr. Alexis MANASTER RAMER [ABD] • Prof. Dr. M. Vefa NALBANT [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Irina NEVSKAYA [ALMANYA] • Prof. Dr. Marek STACHOWSKI [POLONYA] • Prof. Dr. Alfinna SİRGATULLİNA [RUSYA] • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM [TÜRKİYE] • Prof. Dr. Jens WILKENS [ALMANYA] • Prof. Dr. Peter ZIEEME [ALMANYA]

YAYIN HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES

Prof. Dr. Mehmet AÇA • Prof. Dr. Ferruh AĞCA • Doç. Dr. Hakan AKÇA • Prof. Dr. Nuray ALAGÖZLÜ • Dr. Öğr. Ü. Fatma ALBAYRAK • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Erhan AYDIN • Dr. Kenan AZILI • Prof. Dr. F. Sema BARUTCU-ÖZÖNDER • Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Dr. Öğr. Ü. Meltem CAN • Dr. Öğr. Ü. Mikail CENGİZ • Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU • Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU • Dr. Ankbay DANUU • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR • Prof. Dr. Şener DEMİREL • Doç. Dr. Kemalettin DENİZ • Prof. Dr. Abide DOĞAN • Prof. Dr. Şaban DOĞAN • Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ • Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ • Prof. Dr. Tuba İşınsu İsen DURMUŞ • Dr. Öğr. Ü. Mutlu ER • Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLİASUN • Prof. Dr. Bilge ERCİLİASUN • Prof. Dr. Ruhi ERSOY • Dr. Öğr. Ü. Genç Osman GEÇER • Prof. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN • Doç. Dr. Faruk GÖKÇE • Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ • Prof. Dr. İsmail GÖRKEM • Prof. Dr. Bülent GÜL • Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ • Prof. Dr. Galip GÜNER • Doç. Dr. Sinan GÜZEL • Doç. Dr. Erkan HIRİK • Doç. Dr. Seçil HIRİK • Dr. Öğr. Ü. Ali İLGIN • Prof. Dr. Ekrem KALAN • Doç. Dr. Adnan R. KARABEYOĞLU • Prof. Dr. Şahika KARACA • Dr. Arda KARADAVUT • Dr. Öğr. Ü. M. Yasin KAYA • Dr. Serkan KEÇEÇİ • Dr. Öğr. Ü. Filiz KILIÇ • Dr. Ayşe KILIÇ CENGİZ • Prof. Dr. Ayşe KIRAN • Dr. Aziz Tolga KOÇ • Prof. Dr. Yunus KOÇ • Dr. Öğr. Ü. Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU • Prof. Dr. Abdullah KÖK • Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR • Dr. Öğr. Ü. Murat KÜÇÜK • Prof. Dr. Cafer MUM • Prof. Dr. Bilge ÖZKAN NALBANT • Prof. Dr. M. Vefa NALBANT • Doç. Dr. Serdar ODACI • Dr. Öğr. Ü. Nüket ÖKÜTAN DEVLETOV • Prof. Dr. Fatma ÖZKAN • Prof. Dr. İsa ÖZKAN • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Dr. Öğr. Ü. Yılmaz ÖZKAYA • Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN • Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM • Prof. Dr. Fatih SAKALLI • Doç. Dr. İsa SARI • Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN • Prof. Dr. Hatice ŞİRİN • Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL • Prof. Dr. Mete TAŞLIOVA • Prof. Dr. Nezir TEMÜR • Prof. Dr. İsenbik TOĞAN • Prof. Dr. Turgut TOK • Prof. Dr. Lokman TURAN • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Doç. Dr. Kadriye TÜRKAN • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEİN • Dr. Öğr. Ü. Esra Bilge SAVCI • Dr. Öğr. Ü. Melike ÜZÜM • Prof. Dr. Alemdar YALÇIN • Dr. Öğr. Ü. Süleyman Kaan YALÇIN • Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN • Prof. Dr. Dursun YILDIRIM • Prof. Dr. Talip YILDIRIM • Prof. Dr. Emine YILMAZ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Baş Editör / General Editor

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Editör / Editor

Prof. Dr. Bülent GÜL

İngilizce Editörü

Buket Nur KIRMIZIGÜL

YAYIN KURULU ÜYELERİ / MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM [Hacettepe Üniversitesi] • Prof. Dr. Ferruh AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Prof. Dr. Bülent GÜL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Doç. Dr. Haydar YALÇIN [Ege Üniversitesi] • Dr. Öğr. Ü. Meltem CAN [Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi] • Dr. Esin AĞCA [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi] • Dr. Kenan AZILI [Bartın Üniversitesi] • Dr. Hasan GÜZEL [Hacettepe Üniversitesi] • Dr. Arda KARADAVUT [Bülent Ecevit Üniversitesi] • Uzm. İsmail İLGIN [Bülent Ecevit Üniversitesi] • Arş. Gör. Buket Nur KIRMIZIGÜL [Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]

Kapak Tasarım: Mehmet FİDANCI

İç Tasarım: Bülent GÜL

Yayın Türü

Türk bilig, hakemli, yaygın, uluslar arası, süreli (altı aylık) yayındır.

**

Taranan İndeksler / İndeksler

Türk bilig, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, EBSCO The Belt and Road Initiative Reference Source, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Ulrich's Periodicals Directory, Ideal Online, Sobiad Sosyal Bilimler Atf Dizini ve ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

**

Türk bilig'de yayımlanan makaleler yayının yazılı izni olmadan tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri yerlerin yazılarda kullanılmaması yazarın sorumluluğundadır.

İLETİŞİM ADRESİ / INFORMATION ADDRESS

Prof. Dr. Bülent GÜL

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 06800 Beytepe/Ankara TÜRKİYE

web sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig>

e-posta: turkbiligidergisi@gmail.com

Türk bilig, 2021/41, Etkileşim Basım Yay. Tan. Ltd. Şti. Basımevi'nde (Devrez Sok. No. 1 Altındağ/ANKARA Tel: 3843136, Sorumlu Müdür: Yusuf AVAN) basılmıştır.

Ankara <Güz> 2021

Türkbilig'ten Merhaba,

Değerli okuyucular, Türkbilig Dergisi bugün 42. sayısı ile karşınıza ulaşma olanağı bulmuştur. Bu sayımızda çok değerli yazarlarımız orijinal makalelerle dergimize destek vermeye devam etmişlerdir. Dergimiz Türkoloji camiasından büyük ilgi görmeye devam etmektedir. Yayımlanması için dergimize gönderilen yazıların çokluğu nedeniyle maalesef istediğimiz hâlde hepsini yayımlamamıza imkân bulunmamaktadır. Bu nedenle yazarlarımıza uzun bekleme sürecinde gösterdikleri anlayıştan dolayı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Elinize erişen bu sayı, yine bilimsel düzeye önem verilerek, titizlikle seçilmiş yazılar ile tertip edilmiştir. Türklük bilimine yararlı olacağına ve yeni kapılar açacağına inandığımız bu sayıda yazı sahiplerine, bilimsel hakemlikleri ile katkıda bulunanlara bir kez daha teşekkür ederiz.

Değerli okuyucular, gelecek sayıda buluşmak umuduyla sağlık ve esenlikler dilerim. Yeni yılınızı şimdiden kutlarım. Hoşça kalınız.

Dursun YILDIRIM
Genel Yayın Editörü

Türkbilgi Yayın İlkeleri

1. Türkbilgi'nin Amacı:

- Türk dili, edebiyatı ve kültürünün tarihsel ve modern alanlarına ait yeni ve orijinal bilimsel çalışmaları Türkoloji alanının hizmetine sunmak.
- Türkoloji alanındaki çalışmaları, modern teoriler çerçevesinde yorumlayıp yerelden, ulusal, ve uluslar arası düzeye taşıyarak evrensel dilbilim, edebiyat bilimi ve kültür bilimi alanlarına katkıda bulunmak.

2. Türkbilgi'nin Kapsamı:

Türk dillerinin ve edebiyatlarının betimsel, teorik, eşzamanlı, artzamanlı ve karşılaştırmalı yönleriyle/sorunlarıyla ilgilenen **Türkbilgi**, bunların yanı sıra halk bilimi, bölgesel ilişkiler, tarih, din gibi Türk dili ve edebiyatı ve kültürü ile ilgili diğer alanlardan da yazıları kabul etmektedir.

3. Türkbilgi Genel İlkeleri:

- Türkbilgi**, 2000 yılında yayın hayatına başlamış uluslararası hakemli bir dergidir.
- Türkbilgi**, Bahar (Haziran) ve Güz (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır.
- Türkbilgi** yayın ilkelerine uygun yazılar, turkbilgidergisi@gmail.com e-posta adresine gönderilir veya <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilgi> adresinden sisteme yüklenebilir.
- Türkbilgi**'te yayımlanan makalelere **ücretsiz** olarak <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilgi> adresinden ulaşılabilir.
- Derginin yayın dili Türkçe'dir. Yayın ilkelerine uygun olmak koşuluyla İngilizce, Almanca, Fransızca veya Rusça dillerinde yazılar yayımlanır. Ancak Türkçe-İngilizce başlık, özet ve anahtar sözcükler yazıya eklenmelidir.
- Aşağıda belirlenen yazım koşullarına uygun olmayan yazılar değerlendirmeye kesinlikle alınmaz.**

4. Türkbilgi Yayın Etiği:

- Türkbilgi**, yayın etik kurallarına bağlıdır ve yayınlarında da bu kurallara uygun yayın yapar. **Türkbilgi**, bilimsel yayın etiğini en yüksek standartlarda uygulamayı ve *Committee on Publication Ethics* (COPE) tarafından dergi editörleri için geliştirilen temel uygulamaların aşağıdaki ilkelerine, yayın etiği akış şemalarında yer alan izlenecek <https://publicationethics.org/resources/flowcharts>) ve **Türkbilgi**'in yayın hayatına başladığı 2000 yılından bugüne geliştirdiği ve örnek alınan ilkelerine uymayı taahhüt eder.
- Türkbilgi**'e gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmamış, yayın programına dâhil edilmemiş, ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmemiş olması gerekmektedir. Gönderilen her bir yazının orijinal olup olmadığı ya da alana katkılı olup olmadığı yayın kurulu tarafından incelendikten sonra en az iki hakem tarafından kör değerlendirmeden geçirilir.
- Türkbilgi**, benimsemiş olduğu çift kör hakem süreci gereği, sunulan yazıların hakem değerlendirmesine gönderilme sürecinde, yazarların ve hakemlerin anonimliğini garanti altına alır. Yazara dair bilgilerin gizliliği derginin sorumluluğundadır. Ancak bu bilgiler, muhtemel suüstimal taşıyan yazıları soruşturmak amacıyla açılacak olası bir soruşturmada paylaşılabilir.
- Hakemlerden birinin olumsuz raporlaması halinde, ilgili yazı üçüncü hakeme gönderilir; yazı, üçüncü hakemin kararı doğrultusunda karara bağlanır. Hakemlerden "olumlu / yayımlanabilir" olarak raporlanan yazılar, dergide yayımlanma hakkı kazanmış olur. Ancak yayın kurulu ya da hakemler tarafından intihal, daha önce yayımlanmış olma, yazıların başkalarına ait olma durumları tespit edilen yazılar asla yayımlanmaz. Keza başka araştırmalardan kopyalanarak / dilimlenerek oluşturulmuş yazılar ile telif hakkı ihlali olan yazılar da etik dışı davranışlar olarak kabul edilir ve bu tür yazılar da yayımlanmaz. **Türkbilgi**'e gönderilen yazılar intihal açısından *iThenticate* programına sokulur, yazarlardan da ayrıca intihal raporu istenebilir.
- Türkbilgi**'e gönderilen makale, anket, ölçek, saha araştırması gibi telif hakkı olan ve etik sözleşme gerektiren yazılarda, yazarın **Etik Komisyon İzni** alması ve yayın kuruluna makale ile birlikte göndermesi zorunludur. Etik Komisyon İzni olmayan yazılar, hakem değerlendirme sürecine dahil edilmez. **Türkbilgi**, başvuru yapan yazardan makalesi ile ilgili *Etik Komisyon İzni, Gönüllü Katılımcı Formu*, 18 yaşından küçük çocuklarla ilgili yapılan araştırmalarda *Aile İzni Formu* ve ibraz edilmesi gereken belgeleri talep etme yetkisine sahiptir.
- Yayımlanan yazıların telif hakkı **Türkbilgi** dergisine devredilir. Makale ve çevirilerde fikri, ilmi ve hukuki sorumluluk, yazarlara / çevirmenlere aittir. Dergide makaleleri / çevirileri yayımlanan bütün yazarlar / çevirmenler bu maddeyi kabul etmiş sayılır. **Türkbilgi**, makalelerde yazarların ifade özgürlüğünü her koşulda savunur. **Türkbilgi**'te yayımlanacak makalelerde ırkçı, cinsiyetçi, ayrımcı her tür içerik reddedilir. **Türkbilgi**, bu içerikteki yazıların sürece sokmadan reddetme hakkını kullanır.
- Dergide yayımlanan yazılar, fotoğraflar, tablolar ve grafikler kaynak gösterilerek kullanılabilir.
- Editör, yayım aşamasındaki yazılarda esasa yönelik olmayan imlâ, noktalama gibi hususlar ile ilgili düzeltme yapma hakkına sahiptir.
- Türkbilgi**'e gönderilen yazılar için, değerlendirmelerde bulunan yayın kurulu üyeleri ve hakemler ile yazarlara herhangi bir ücret ödenmez; makaleleri yayımlanan yazarlardan da herhangi bir **ücret talep edilmez.**
- Türkbilgi** dergisinde yayım değerlendirme sürecini tamamlamış yazılar, yayımlanmak üzere sıraya konulur. Ancak, konu önceliği ve güncelliği gibi sebeplerden dolayı yayın akışında değişiklikler yayın kurulu tarafından yapılabilir.

5) Türkbilig Yayım Kuralları:

- a) Makalenin yazarı, adını, soyadını, görev yaptığı kurumu, akademik unvanını ve **ORCID** numarasını tam ve açık olarak belirtmeli, kendisiyle doğrudan iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini vermemelidir.
- b) Yazıların başında kısa birer Türkçe ve İngilizce özet (en çok 100 sözcük) ile Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler (en çok 10 sözcük) bulunmalıdır (İtalik olarak ve Times 9 punto ile yazılmalıdır).
- c) Yazılar, Times 10 puntoyla ve 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.
- d) Metin içinde göndermeler ad ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde belirtilmelidir. Örnek: (Tanpınar 1985) veya (Tanpınar 1985: 316). Üç satırdan az alıntılar satır arasında ve trnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 9 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.
- e) Dipnotlar sayfa altında, numaralandırılarak verilmeli ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır. Kaynakça için dipnot kullanılmamalıdır.
- f) **Kaynakça sistemi olarak APA 6. Versiyon kullanılmalıdır.**

Türkbilg Publishing Principles

1. Purpose of Türkbilg:

- a) To present new and original scientific studies of the historical and modern fields of Turkish language, literature and culture to the service of the field of Turcology.
- b) To contribute to universal linguistics, literature science and cultural science fields by interpreting the studies in the field of Turcology within the framework of modern theories and taking it from local to national and international level.

2. Scope of Türkbilg:

Türkbilg, which deals with the descriptive, theoretical, simultaneous, diachronic and comparative aspects / problems of Turkish languages and literatures, also accepts papers from other fields related to Turkish language and literature and culture such as folklore, regional relations, history, religion.

3. Türkbilg General Principles:

- a) Türkbilg is an international refereed journal that started its publishing in 2000.
- b) Türkbilg is published twice a year, Spring (June) and Fall (December).
- c) Papers in accordance with Türkbilg publishing principles are submitted to the e-mail address of turkbilgdergisi@gmail.com or can be uploaded to the system at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilg>
- d) Papers published in Türkbilg can be accessed free of charge at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilg>
- e) The language of the journal is Turkish. Papers are published in English, German, French or Russian languages, provided that they comply with the principles of publication. However, Turkish-English titles, abstracts and keywords must be included in the article.
- f) **Papers that do not comply with the writing conditions specified below are strictly not evaluated.**

4. Türkbilg Publishing Ethics:

- a) Türkbilg adheres to the rules of publication ethics and carries out its publications according to these rules. **Türkbilg** is committed to applying the scientific publication ethics to the highest standards and following the principles of the basic practices developed by the *Committee on Publication Ethics* (COPE) for journal editors, the flowcharts on publication ethics <https://publicationethics.org/resources/flowcharts> and the principles that it has developed and pioneered since 2000 when Türkbilg started its publishing life.
- b) The papers to be sent to Türkbilg must not have been published before, must not be included in the publishing program, or must not have not been in the evaluation process to be published in another journal. Whether each paper submitted to is original or whether it has been contributed to the field is reviewed by the editorial board and all papers are subject to the double-blind peer-review process.
- c) Türkbilg guarantees the anonymity of the authors and the referees in the process of sending the submitted articles to the referee evaluation due to the double-blind referee process it has adopted. The confidentiality of the information about the author(s) is the responsibility of the journal. However, this information can be shared in a possible investigation to investigate possible abusive papers.
- d) If one of the referees reports negatively, the related paper is sent to the third referee; the paper is decided based on the resolution of the third referee. The papers reported as “positive / publishable” from the referees are entitled to be published in the journal. However, in cases of plagiarism, previously published, and belonging of papers to others determined by the editorial board or the referees are never published. Likewise, papers created by copying / slicing from other studies and papers with copyright infringement are also considered as unethical behaviors and such papers are not published. Papers sent to Türkbilg are evaluated by *iThenticate* program in terms of plagiarism, and plagiarism report can also be requested from the authors.
- e) In manuscripts that are copyrighted and require an ethical contract, such as papers, questionnaires, scales, field researches sent to Türkbilg, the author must obtain an **Ethical Commission Permission** and send it to the editorial board along with the paper. Papers without Ethical Commission Permission are not included in the referee evaluation process. **Türkbilg** has the authority to request the *Ethical Commission Permit, Volunteer Participant Form, the Family Consent Form* in the researches conducted for the children under the age of 18 and the documents that must be submitted from the applicant author.
- f) The copyright of the published papers is transferred to Türkbilg journal. Intellectual, scientific and legal responsibility in papers and translations belongs to the authors / translators. All authors / translators whose articles / translations are published in the journal are deemed to have accepted this article. Türkbilg defends the freedom of expression of the authors in all conditions in the papers. In the papers to be published in Türkbilg, all kinds of racist, sexist and discriminatory content are rejected. Türkbilg uses the right to reject the papers in this content without starting the process.
- g) Papers, photos, tables and graphics published in the journal can be used by citing the source.
- h) The editor has the right to make corrections regarding the issues such as spelling and punctuation, which are not essential for the papers in the publishing stage.
- i) For the papers submitted to **Türkbilg**, no fee is paid to the members of the editorial board, the referees and the authors making evaluations; **No fee is requested** from the authors whose papers are published.

i) Papers that have completed the publication evaluation process in **Türkbilig** journal are put in order for publication. However, changes in the publication process can be made by the editorial board for reasons such as subject priority and timeliness.

5) Türkbilig Publishing Rules:

a) The author of the paper must state his / her name, surname, institution, academic title and ORCID number completely and clearly, and provide a full address, telephone number and e-mail address that can be contacted directly.

b) There must be a short Turkish and English abstract (maximum 100 words) and Turkish and English keywords (maximum 10 words) at the beginning of the articles (must be written in Italic and Times 9 font size).

c) Manuscripts must be written with Times 10 font size and 1.5 line spacing. Tab key must not be used at the beginning of paragraphs and enter key must not be used between paragraphs.

d) References in the text must be indicated in parentheses as name and date and / or page. Example: (Tanpınar 1985) or (Tanpınar 1985: 316). Quotations less than three lines must be given between the lines and in quotation marks, and quotes longer than three lines must be given one centimeter in the left and right of the line, in blocks, with 9 font size, with single line spacing.

e) Footnotes must be numbered at the bottom of the page and used for explanations only. Footnotes must not be used for the reference.

f) **APA Version 6th should be used as the reference system.**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Türkbilg'ten Merhaba / iii

Yazılar / Articles

Siglinde DIETZ - Arzu KAYGUSUZ

Vergleichende Analyse Des Altuigurischen Und Tibetischen *Ārya-Rājāvādaka-Sūtras* „Das Edle Sūtra (Namens) Rājāvādaka (= Die Belehrung Des Königs)“

Eski Uyğurca ve Tibetçe Ārya-Rājāvādaka-Sūtra'nın Karşılaştırmalı Analizi "Rājāvādaka (adlı) Asil Sūtra (= Kralın Talimatı)" / 1-18

Erdem UÇAR

Tuñuquq Yazıtlarının 8. Satırındaki (I/Güney 1) İki Müphem Cümle veya Problemlili Bir Runik İşaret Üzerine

On Two Shadowy Sentences or a Problematic Runic Sign in Line 8 (I/Southern 1) of the Tuñuquq Inscriptions / 19-26

Michael KNÜPPEL

Aus Der Frühgeschichte Der „Runen“-Türkischen Forschungen

Runik-Türk Araştırmalarının Erken Tarihinin / 27-32

Gülser ERSOY

Eski Uyğur Türkçesinde {-gInçA} Morfemli Tümcelerin Birleşme Ve Tür Kuramına Göre Değerlendirilmesi*

Evaluation of Sentences with -gInçA Morpheme in Old Uyğur Turkish According to Juncture and Nexus Theory / 33-46

İbrahim KEKEVİ

Dil ve Tarih Verileri Doğrultusunda Tonyukuk Yazıtında Geçen “Inel”: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım

"Inel" in the Tonyukuk Inscription in line with the Data of Language and History: An Interdisciplinary Approach / 47-55

Hatice ŞİRİN

Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğünde Alıntı Sözcüklerin Yazımına Dair Notlar

Notes on the Writing of Loan Words in the Etymological Dictionary of Turkish / 57-68

Sedat BALLYEMEZ

Bağışık, Bağışıklık, Bağış ve Bağışla- Sözcükleri Üzerine

About the Words of Bağışık, Bağışıklık, Bağış and Bağışla- "immun, immunity, donation and to forgive" / 69-77

Çaşteğin TURGUNBAYER - Hasan İSİ

Kısrak Sütünden Şaraba Eski Türk Kültüründe süçig Kelimesi Üzerine Değerlendirmeler

From Mare's Milk to Wine Evaluations On The Word süçig in Old Turkish Culture / 79-94

Elza SEMEDLİ [SAMADOVA] - Vurgun EYYUB

XII. Yüzyıla Kadar Türkçe Eserlerde Methiye Geleneği ve Şair-Hükümdar İlişkileri

The Tradition of Praise in Turkic Texts and the Relations between the Poet and the Ruler from Old Turkic to XII. Century / 95-104

Kubilay FENER

Gölet Kelimesi Üzerine

On The Word Gölet "Pond" / 105-113

Mehmet ARPACI

Kırım Yarlıklarında Geçen Kişi Adları

Anthroponyms in the Crimean Yarlirks / 115-132

Uluhan ÖZALAN

Finlandiya Tatar Ağızlarında Fincenin Etkisi

The Influence of Finnish on the Dialect of Finland Tatars / 133-148

Melike ÜZÜM

Türkçede Tümcesel Belirteçlerin Söz Dizimsel ve Semantik Özellikleri: Konuşucuya Yönelik Belirteçler

Syntactic and Semantic Features of Sentential Adverbs in Turkish: Speaker Oriented Adverbs / 149-167

Ebru YEMİŞENÖZÜ

Bernhard Schlink'in "Okuyucu" Adlı Romanında Michael Berg'in Sembolik Etkileşim Çerçevesinde Anlatı Kimliğinin Oluşum Sürecinin Esere Yansımaları

Reflections of the construction process of narrative identity within the framework of symbolic interaction of Michael Berg in Bernhard Schlink's novel "The Reader" / 169-182

Emrah GÖRGÜLÜ

Plurality As The Marker Of Exhaustivity In Turkish Wh-Questions

Türkçe Kim-Ne Sorularında Kapsamlılık Belirticisi Olarak Çoğulluk / 183-194

Suhan AKINCI OKTAY

Constructing The Identity Of An Expert Adviser In Turkish Newspaper Agony Aunt's Column

Türk Gazete Köşesinde Öğüt Veren Uzman Kişi Olarak Güzün Abla Kimliğinin İnşası / 195-209

Nazmiye TOPÇU TECELLİ

Günlük İletişimde Kargışlar ve İletişimsel İşlevleri

Curses in daily communication and their communicative functions / 211-222

Esra AKSÖYEK

Babaya Arz-ı Hal: Modernist Edebiyatta Kendini Gerçekleştirme

Petition to Father: Self-Actualization in Modernist Literature / 223-240

Gülin DAĞDEVİREN KIRMIZI

Gagavuzya Between The Past And Tomorrow: An Analysis Of Linguistic Landscape

Geçmişle Geleceğin Arasında Gagavuzya: Bir Dilbilimsel Görüntü İncelemesi / 241-252

Hilal Oytun ALTUN

Tevârih-i Mülûk-i Acem'in Çağatayca Metni ve Osmanlıca Tercümesinde Yan Yana Sıralama

Clause Coordination in Çağatay Text Of Tevârih-i Mülûk-i Acem and in its Ottoman Translation / 253-272

Tuba ONAT ÇAKIROĞLU

Ali Şir Nevâyî'nin Sâkî-Nâme'sinde Tasavvufun İzleri

Traces Of Sufism in Ali Şir Nevâyî's Sâkî-Nâme / 273-282

Ozan Deniz YALÇINKAYA

A Linguistic Exploration Of Apology In Turkish And English

Türkçe ve İngilizcede Özür Dileme ile İlgili Dilsel Bir Araştırma / 283-290

Ahmet İhsan KAYA - Ezgi ŞİMŞEK

Şermin Yaşar'ın Çocuk Kitaplarında Bir Anlatım Tarzı Olarak Mizah

Humor As A Narrative Style In Şermin Yaşar's Children's Books / 291-302

Tanıtmı / Reviews

Umut BAŞAR

Mustafa Durmuş, **Dil Öğretiminde Öğretici Yeterlikleri ve Pedagojik Muhakeme Becerisi**. Grafiker Yayınları, Ankara, 2019. / 303-306

Utku İŞİK

Yaşar ŞİMŞEK, **Türkler ve Kur'an**, İstanbul, Selenge, 2021, 128 syf. / 307-309

VERGLEICHENDE ANALYSE DES ALTUIGURISCHEN UND TIBETISCHEN ĀRYA-RĀJĀVĀDAKA-SŪTRAS „DAS EDLE SŪTRA (NAMENS) RĀJĀVĀVĀDAKA (= DIE BELEHRUNG DES KÖNIGS)“

Siglinde DIETZ*
Arzu KAYGUSUZ**

Eski Uyğurca ve Tibetçe Ārya-Rājāvādaka-Sūtra'nın Karşılaştırmalı Analizi "Rājāvādaka (adlı) Asil Sūtra (= Kralın Talimatı)"

Öz: Eski Uyğurca Rājāvādaka-Sūtra Tibetçeden çevrilmiş olup mevcut tek blok baskı, St. Petersburg'daki Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nün Serindia koleksiyonunda 2 Kr/4 (yeni numara: SI 5717; Nr. 0372) demirbaş numarasıyla korunmaktadır. Sekiz sayfaya yayılmış 40 satırı ihtiva eden bu Eski Uyğurca parça, Rājāvādaka-Sūtra'nın son bölümünü içermektedir. Birçok çalışmaya rağmen, Eski Uyğurca Rājāvādaka-Sūtra'nın tamamı karşılaştırmalı bir bakış açısıyla tam olarak düzenlenmemiş ve Tibetçe paraleli ile karşılaştırılmamıştır. Bu sebeple, esas olarak bu çalışmada Eski Uyğurca Rājāvādaka-Sūtra'nın tamamı karşılaştırmalı olarak yayımlanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Eski Uyğurca, Rājāvādaka-Sūtra, Tibetçe

Comparative Analysis of the Old Uyghur and Tibetan Ārya-Rājāvādaka-Sūtra „the Noble Sūtra (called) Rājāvādaka (= the Instruction of the King)“

Abstract: The Old Uyghur Rājāvādaka-Sūtra was transmitted from Tibetan and the only extant blockprint is preserved in the Serindia Collection of the Institute of Oriental Manuscripts in St. Petersburg with the shelfmark 2 Kr/4 (new shelfmark: SI 5717; Nr. 0372). This Old Uyghur fragment preserves 40 lines spread over eight pages and contains the last chapter of the Rājāvādaka-Sūtra. Despite the many studies, the entire Old Uyghur Rājāvādaka-Sūtra is not fully edited from a comparative perspective and compared with the Tibetan version. As a result, in this study, we will attempt to provide an edition of the entire Old Uyghur Rājāvādaka-Sūtra.

Keywords: Old Uyghur, Rājāvādaka-Sūtra, Tibetan

Das Ārya-Rājāvādaka-nāma-Mahāyānasūtra¹ „das edle Mahāyānasūtra namens ‚die Belehrung des Königs‘“ ist im tib. Kanjur in der Abteilung Sūtra (mDo)

* Emekli Dr., Göttingen / ALMANYA. E-posta: dietz-siglinde@t-online.de. ORCID ID: 0000-0003-2558-4404.

** Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE. E-posta: arzu.kaygusuz@ogu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-8465-1200.

¹ Der tib. Text mit dem Titel 'phags pa rgyal po la gdams pa zhes bya ba theg pa chen po'i mdo befindet sich in:

D Bd.63, Nr. 221, Dsa 78a1-84b4 (S.155-168): PDF des BDRC W22084-0948-157-170.

Q Bd.35, Nr. 887, Tshu 81b4-88b5 (S.78-5-4 – 81-4-5): SUZUKI (1955): Ausgabe des Seminars für Indologie und Tibetologie, Göttingen.

überliefert. Das altuigurische *Rājāvavādaka-Sūtra*² wurde aus dem Tibetischen übertragen und ist in der Serindia-Sammlung des Instituts für Orientalische Manuskripte in St. Petersburg mit der Signatur 2 Kr/4³ (neue Signatur: SI 5717; Nr. 0372)⁴ aufbewahrt.⁵ Dieses altuigurische Fragment erhält 40 Zeilen, die auf acht Seiten verteilt sind,⁶ und beinhaltet das letzte Kapitel des *Rājāvavādaka-Sūtras*.⁷ Trotz der vielen Studien wurde das ganze altuigurische *Rājāvavādaka-Sūtra* bisher nicht vollständig aus einer vergleichenden Perspektive ediert und mit dem Tibetischen verglichen. Infolgedessen werden wir im Rahmen dieser Studie versuchen, einen Überblick über das ganze altuigurische *Rājāvavādaka-Sūtra* zu geben.

Im chinesischen Kanon (*Taishō shinshū daizōkyō* Bd. 14, Nr. 514-516) sind drei Sūtras mit dem Titel *Rājāvavādaka-Sūtra* enthalten. Die Sūtras 515 und 516 sind wie das tib. Sūtra als „Mahnreden an König Prasenajit“ (Chin. 如來示教勝軍王經 *Rulai shi jiao Sheng jun wang jing* und 佛說勝軍王所問經 *Fo shuo Sheng jun wang suo wen jing*) bezeichnet. Das Sūtra 515 stimmt der Thematik nach mit der unten angeführten Inhaltsangabe des tib. Textes bis zu Thema 4 überein, während der *pratīyasamutpāda*, der im Chin. erst im Anhang des Sūtras (0791a08ff.) folgt, und die im atū. Fragment erhaltenen Verse⁸ (0790b27ff.) einige Ähnlichkeiten mit Sūtra 516 haben, in dem die Furcht vor dem Tod thematisiert wird.

Im Rahmen der oben genannten Fragestellung wird auf folgende Punkte eingegangen. Bevor das ganze altuigurische *Rājāvavādaka-Sūtra* aus einer vergleichenden Perspektive analysiert wird, sei noch eine kurze Zusammenfassung zu den wichtigsten Arbeiten vorangestellt, die dem altuigurischen und tibetischen *Rājāvavādaka-Sūtra* gewidmet wurden. Anschließend wird auf den Inhalt des tibetischen *Rājāvavādaka-Sūtras* eingegangen, um den Inhalt des fehlenden altuigurischen Textes darzustellen und eventuell die Identifizierung neuer zu diesem Sūtra gehörigen Fragmente zu ermöglichen. Im darauffolgenden Kapitel steht die vergleichende Edition des ganzen altuigurischen *Rājāvavādaka-Sūtras*. In der Tabelle wird zuerst der altuigurische Text transkribiert und übersetzt und danach wird der

SHELDKAR 88a7-99a7 (S. 177-199): PDF des BDRC W1PD127393-[1PD127520-177-199.

Die dem atū. Fragment entsprechenden Teile finden sich: D 84a5-84b4, Q 88a5-88b5, SHELDKAR 98b5-99a7. Dieser Teil des Sūtras ist auch in RADLOFF 1911: 83-84 zu finden.

² Die Transkription, Abkürzungen und die Übersetzungen in dieser Arbeit folgen der vom *Uigurischen Wörterbuch* (2015) von Prof. Dr. KLAUS RÖHRBORN und vom *Handwörterbuch des Altuigurischen* (2021) von Dr. JENS WILKENS.

³ In *BT XXVI*, 207; RADLOFF 1911, 69 und UZUNKAYA 2021, 773 wurde eine falsche Signatur (2 Kr. 3) angegeben.

⁴ Vgl. SerindiaCollection, 169; Nr. 0372. Wir konnten das originale Fragment leider nicht ansehen, deshalb haben wir den Text laut RADLOFFS Abschrift bearbeitet. Ein Teil des Manuskripts, der die Zeilen 26-40 enthält, ist in SerindiaCollection (im Katalog), Plate 16 abgebildet und wurde von uns mit der Abschrift RADLOFFS verglichen.

⁵ Vgl. KASAI 2008, 207.

⁶ Vgl. RADLOFF 1911, 69; SerindiaCollection, 169; Nr. 0372.

⁷ Wir bedanken uns bei Prof. Dr. JENS PETER LAUT (Göttingen) und Dr. JENS WILKENS (Göttingen) für Ihre Vorschläge, Korrekturen und Hilfe.

⁸ Für die genaue Übersetzung der chin. Verse, die uns den Vergleich ermöglichte, danken wir Prof. Dr. ANN HEIRMAN (Gent).

entsprechende tibetische Text ediert und verglichen. In den Anmerkungen werden die Transliteration und Kommentare des *Rājāvavādaka-Sūtras* angegeben. Abschließend geben wir ein zweisprachiges Glossar. Die altuigurischen Stichwörter werden fett gekennzeichnet, während die tibetischen kursiv und fett sind.

Die Forschungsgeschichte des altuigurischen *Rājāvavādaka-Sūtras* beginnt mit RADLOFF. Er hat im Jahre 1911 das altuigurische und tibetische *Rājāvavādaka-Sūtra* ins Deutsche übersetzt und kommentiert; er hat jedoch das Fragment nicht transkribiert.⁹ 80 Jahre nach RADLOFFS Edition hat PETER ZIEME die Verse dieses Sūtras (Zeile 3–26) behandelt und mit dem Tibetischen verglichen.¹⁰ LIGETI hat einen Teil des Sūtras (Zeile 7–11) aus vergleichender Perspektive ausführlich analysiert.¹¹ Im Jahre 2021 hat UZUNKAYA das Sūtra ediert und ins Türkische übersetzt.¹² Neben diesen bedeutenden Editionen des Sūtras weckte der Kolophon dieses Werkes ein großes Interesse und wurde mehrfach veröffentlicht und bewertet. Einige dieser Studien können wie folgt aufgelistet werden: MÜLLER 1918, 457, Anm. 3; GABAIN 1964, 226-227; ODA 1980, 185; BT XXVI, 207.

Inhalt des tibetischen Werkes:

Das tibetische *Rājāvavādaka-Sūtra* besteht aus sechs Abschnitten, während das altuigurische Sūtra nur den letzten Abschnitt des Werkes enthält. Deswegen dachten wir, dass eine Zusammenfassung des tibetischen Werkes sehr nützlich wäre, um neue Fragmente zu identifizieren und den Inhalt des Sūtras besser zu verstehen: Das tibetische Sūtra beginnt mit dem typischen Anfang: „Folgende Worte habe ich gehört: zu einer Zeit weilte der Erhabene zusammen mit dem großen Saṃgha von 1250 Mönchen in Śrāvastī, im Jetavana, dem Hain des Anāthapiṇḍada.“¹³ Prasenajit, der König von Kosala, hört dies und kommt mit großem Gefolge zum Erhabenen und bittet ihn: „Erhabener, der Erhabene möge mich darüber belehren, woraus für mich Nutzen, Heil und Glück von langer Dauer entstehen wird.“¹⁴ Der Erhabene belehrt den König nun mit einer in sechs Abschnitte eingeteilten Belehrung, die jeweils mit folgendem Vers und derselben Frage eingeleitet werden:

| *rgyal po chen po de 'i phyir chos kyis rgyal srid gyis shig*¹⁵ |
| *chos ma yin pas ni mi bya 'o* |
| *khyod chos dang 'thun par gyis shig* |

⁹ Vgl. RADLOFF 1911, 69-90.

¹⁰ Vgl. ZIEME 1991, 86-89.

¹¹ Vgl. LIGETI 1962, 319-330.

¹² Vgl. UZUNKAYA 2021, 773-794.

¹³ D 78a1-2; Q 81b5-6: 'di skad bdag gis thos pa (Q pa 'i) dus gcig na | bcom ldan 'das mnyan du yod na | rgyal bu rgyal byed kyi tshal mgon med zas sbyin gyi kun dga' ra ba na | dge slong stong nyis brgya lnga bcu 'i dge slong gi dge 'dun chen po dang thabs cig tu bzhugs te |.

¹⁴ D 78b2-3; Q 82a6-7: | bcom ldan 'das ci nas bdag gi yun ring po 'i don dang | sman dang | bde bar 'gyur ba de ltar bcom ldan 'das kyis bdag la gdams su gsol |.

¹⁵ Bzw. D 79b4; Q 83a8 *rgyal po chen po khyod chos kho nas rgyal srid gyis shig* „Großer König, übe die Herrschaft nur gemäß dem Dharma aus!“ D 80a6; Q 84a3 *chos kyi rgyal srid gyis shig* „Übe die Herrschaft gemäß dem Dharma aus!“ D 82a6; Q 86a5 *chos kyis rgyal srid gyis shig*; D 83b4; 84a4; Q 87a4; 88a5 *chos kho nas rgyal srid gyis shig*.

| *chos ma yin pa dang 'thun par ni mi bya 'o* |
| *de ci 'i phyir zhe na* |

„Großer König! Deshalb übe die Herrschaft gemäß dem Dharma aus!

Handle nicht dem Dharma zuwider!

Handle in Übereinstimmung mit dem Dharma!

Handle nicht im Gegensatz zum Dharma!“

„Wenn man fragt: ‚Warum ist dies so?‘“

Darauf folgen die Belehrungen; die ersten drei enden auch mit dem gleichen Satz:¹⁶
rgyal po chen po de lta bas na khyod kyis mi rtag par blta (Q v.l. *lta*) *zhing zad pa dang denga pa 'i sgo* (D 80a6 v.l. *sgor*) *yin par blta bar bya ste* (D 82a6 v.l. *denga par blta bar ste*) | *'chi bas 'jigs skrag par bya 'o* || „Großer König, da es derartig ist, musst du erkennen, dass alles vergänglich ist und deshalb verschwinden und vergehen wird, und man muss Furcht vor dem Sterben haben.“ Die Vergänglichkeit wird an verschiedenen Beispielen aufgezeigt.

1. (D 78b4-79b4; Q 82a8-83a8) Wenn der König oder einer seiner Minister dem Dharma zuwider handelt, dann wird er getadelt und wird es bereuen. Nach dem Tod wird er in einer schlechten Existenzform und in den Hölle wiedergeboren. Es folgen Beispiele dafür. Falls er dem Dharma gemäß handelt, werden alle Untertanen folgende vier „Grundlagen des Einnehmens für die Lehre“¹⁷ gewinnen: Spenden (Skt. *dāna*), freundschaftliche Worte (Skt. *prīyavādītā*), Verhalten zum Nutzen anderer (Skt. *arthacaryā*) und das Verfolgen der gleichen (religiösen) Ziele (Skt. *samānārthatā*)¹⁸. Jedoch der König muss erkennen, dass Herrschaft, Glück der Herrschaft, Glück der Königsmacht, Glück der Sinne, Glück durch sinnliche Freuden wie ein Traum sind, d.h. dass alles vergänglich, nicht dauerhaft, der Veränderung unterworfen (Skt. *vipariṇāmadharmin*; Tib. *'gyur ba 'i chos can*) usw. ist. König, du musst die Vergänglichkeit erkennen und vor dem Sterben Angst haben.

2) (D 79b4-80a6; Q 83b1-84a3) Wie auf einem Baum Blüten und daraus Früchte entstehen und dann welken und faulen, ebenso wird große Macht, Ruhm, Glanz, Leuchten in der Welt dunkel werden. Ebenso sind Glück der Herrschaft, Glück der Königsmacht, Glück der Sinne, Glück durch sinnliche Freuden wie ein Traum und man muss alle Güter aufgeben. Sie sind vergänglich, nicht dauerhaft, der Veränderung unterworfen (Skt. *vipariṇāmadharmin*). König, du musst die Vergänglichkeit erkennen und aufgrund dessen vor dem Sterben Angst haben.

3) (D 80a6-82a6; Q 84a3-86a5) Alle Lebewesen sind vergänglich. Deshalb kommt es zu vier großen Ängsten: der Angst vor Alter (Atü. *karimā*; Tib. *rga ba*; Skt. *jarā*), Krankheit (Atü. *iglamāk*; Tib. *na ba*; Skt. *vyādhi*), Sterben (Atü. *ölmāk*; Tib. *'chi ba*; Skt. *maraṇa*)¹⁹ und Verlust (Tib. *rgud pa*; Skt. *vipatti*). Wie der König der Gazellen machtlos ist, wenn der König der Löwen in eine Gazellenherde eindringt und die Gazelle ergreift, ebenso stößt der Todesgott mit seinem spitzen Pfahl zu. Der Mensch ist ihm schutzlos ausgeliefert. Er stirbt und gelangt in andere Wiedergeburten. König, du musst die Vergänglichkeit erkennen und aufgrund dessen vor dem Sterben Angst haben.

¹⁶ D 79b3; 80a5-6; 82a6; Q 83a7-8; 84a3; 87a4-5.

¹⁷ Vgl. *SWTF* s.v. *saṃgraha-vastu*.

¹⁸ D 79a1; Q 82b5: *sbyin pa dang* | *snyan par smra ba dang* | *don spyod pa dang* | *don 'thun pa 'o* ||

¹⁹ Vgl. Saṅg III.17 *trīṇi bhayāni* | *vyādhibhayaṃ jarābhayaṃ maraṇabhayaṃ* |.

In den folgenden drei Abschnitten wird der König vor allem vor den Folgen von Verlangen (Atü. *amranmak*; Tib. *'dod chags*; Skt. *rāga*), Hass (Atü. *övkä*; Tib. *zhe sdang*; Skt. *dveṣa*) und Verblendung (Atü. *biligsiz*; Tib. *gti mug*; Skt. *moha*) gewarnt. Deshalb soll der König folgendes beachten:

4) (D 82a6-83b4; Q 86a5-87b4) König, wenn dein Körper hier gut geschützt wurde, wird er auch zur Zeit des Sterbens gut bewacht werden. Aller Lebewesen Körper werden am Ende zu Staub werden. Deshalb, König, musst du die Vergänglichkeit erkennen und aufgrund dessen vor dem Sterben Angst haben.

5) (D 83b4-84a4; Q 87b4-88a5) In diesem Abschnitt wird die Entstehung in Abhängigkeit (Tib. *rtēn cing 'brel bar 'byung ba*; Skt. *pratītyasamutpāda*) als Ursache allen Leides (Tib. *sdug bsngal*; Skt. *duḥkha*) und deren Aufhebung (Tib. *'gags pa*; Skt. *nirodha*) erörtert, wobei die Formel mit den 12 Gliedern sowohl *anulomam* „in natürlicher Richtung“ als auch *pratilomam* „in umgekehrter Richtung“ zitiert wird. Der König soll Verlangen, Hass und Verblendung vermeiden und die Vergänglichkeit seiner Herrschaft erkennen.

6) (D 84a4-84b2; Q 88a5-88b3) Dieser letzte Abschnitt ist fast vollständig in dem unten bearbeiteten atü. Fragment erhalten.

Atü.	(Atü. 1) inçip tođmiš kanmiš ärürlär : anta ötrü atı (Atü. 2) kötrülmiš ol üdün bo šloklarig nomlayu (Atü. 3) y(a)rlikadı : ²⁰ „(Atü. 1-3) ... sind so gesättigt. ²¹ Danach predigte und verkündigte ²² der Erhabene zu jener Zeit folgende Verse:“
Tib.	(D84a5, Q88a5, Sh98b5) [<i>rgyal po</i> (Q88a6) <i>chen po 'dod pa rnam kyī rnyed pa dang rab tu rnyed pa dang ngoms par mi 'gyur ba'i bar du</i> ²³ <i>smra ste rab tu ngoms par mi 'gyur ro</i> (98b6) <i>zhes nga smra'o gang dag 'phags pa'i shes rab kyis ngoms</i> (D84a6) <i>par gyur pa</i>] (Atü. 1) <i>de dag ni</i> (Q88a7) <i>ngoms so</i> ²⁴ <i>de nas</i> (Atü. 2) <i>bcom ldan 'das kyis de'i tshe tshigs su bcaḍ pa 'di dag bka'</i> (Sh98b7) (Atü. 3) <i>stsal to</i> „(„Großer König, man sagt, dass einer solange er die Sättigung der Begierden findet, auch wenn er (sie) ganz findet, niemals satt werden wird: Er wird niemals ganz satt werden“, so sage ich. Diejenigen, die durch edle Weisheit gesättigt sind), (Atü. 1-3) sind gesättigt. Danach sprach ²⁵ der Erhabene zu dieser Zeit folgende Verse:“

²⁰ Transliteration: **1.** 'ynçyp twtmyš q'nmyš 'rwr l'r : 'nt' 'wytrw ''dy **2.** kwytwrlmyš 'wl 'wydwn pw šlwk l'ryk nwml'yw **3.** yrlyq'dy .:

²¹ RADLOFF 1911, 73: Hunger und Durst. Im Vergleich zum Tib. kommt im Atü. ein Synonymkompositum vor.

²² Im Gegensatz zum Tib. wurden im Atü. zwei Begriffe verwendet.

²³ Q add. *nga*.

²⁴ Vgl. UV 2.13 *yāvat kāmān anusaram na tṛptiṃ manaso 'dhyagāt /tato nivr̥ttiṃ pratipaśyamānās te vai tṛptāḥ prajñayā ye sutṛptāḥ //* „Solange man den Begierden nachlief, gelangte man nicht zur Sättigung des Geistes. Das Abstehen davon erkennend, sind diejenigen gesättigt, die durch Weisheit wohl gesättigt sind.“

²⁵ Tib. *bka' stsal ba*, eine Respektsform für *smra ba* „sprechen, reden“.

<p>Atü.</p>	<p>(Atü. 3) bo yalaŋoklar inčip barguluk bolurlar : (Atü. 4) artokrak korkınčig ölüm edişi kalmäkintin (Atü. 5) näŋ sizniŋ bo öz yaşıŋız bärk y(a)rp ärmäz : (Atü. 6) elig bägä näŋ sımtalmak kılğuluk ärmäz :²⁶ [1] „Diese Menschen werden nun vergehen. (Atü. 4-6) Da²⁷ der äußerst furchtbare Herr des Todes kommen wird, ist dieses euer Leben₂ nicht dauerhaft²⁸. O König!² (deswegen) darf man keineswegs Nachlässigkeit begehen.“ [1]</p>
<p>Tib.</p>	<p> (Atü. 3) mi nyid 'di ni 'gro bar 'gyur (Atü. 4) 'chi bdag rab tu mi bzad²⁹ 'ong (Atü. 5) khyod kyı tshe 'di mi brtan gyis³⁰ (Atü. 6) rgyal po bag med (Q88a8) ma byed cig [1] „Das Menschsein³¹ wird vergehen, (Atü. 4-6) Der überaus unerträgliche Todesherr wird kommen. Da dieses dein Leben nicht dauerhaft ist, Sei, o König, nicht unachtsam!“ [1]³²</p>
<p>Atü.</p>	<p>(Atü. 7) äd t(a)varıg titmäk üzä ätözüg küzädgü ol : (Atü. 8) yüz yüzägülärig titmäk üzä isig özüg (Atü. 9) küzädgü ol : äd t(a)varlı yüz yüzägülärig (Atü. 10) ančulayu ok isig özüg : alkum titip (Atü. 11) munta inčip nomug küzädgü ol :³³ [2] „(Atü. 7-11) Durch das Aufgeben von Gütern³⁴ soll man (scil. der König) den Körper beschützen.</p>

²⁶ Transliteration: **3.** pw y'l'nkwa l'r 'ynčyp p'rqwlwq pwlwr l'r : **4.** 'rtwqr'q qwrqynčyq 'wylwm 'ydyz y k'lm'k yntyn : **5.** n'nk syz nynk pw 'wyz y's ynkyz p'rk yrp 'rm'z : **6.** 'lylyk p'k ' n'nk symd'lm'q qylqwlwq 'rm'z :

²⁷ Vgl. StabUig, 87_{1b}: und so; RADLOFF 1911, 73: nachdem.

²⁸ Im Vergleich zum Tib. kommt im Atü. ein Synonymkompositum vor. Übrigens werden die Zeilen 2 und 3 im Atü. zusammengeschlossen, während im Tib. die Zeilen 3 und 4 zusammengeschlossen sind.

²⁹ Q zad.

³⁰ ZIEME 1991, 87: „Der uig. Text hat kein direktes Äquivalent für tib. *gyis* = mong. *tula* „wegen““.

³¹ Ein Abstraktum.

³² Vgl. die erste Strophe des Chin. (0790b18f.):

大王今當知 · 彼死法極惡 „The great king needs to know, that the law of death is extremely terrible:“

能斷人壽命 · 及破壞諸蘊 „It can stop human lifespan and break all skandhas.“

³³ Transliteration: **7.** 'd tw'r yq tytm'k 'wyz ' 't'wyz wk kwys'dkw 'wl : **8.** ywyz yws'kw l'ryk tytm'k 'wyz ' 'ysyk 'wyz wk **9.** kwys'dkw 'wl : 'd tw'r ly ywyz yws'kw l'ryk **10.** 'nčwl'yw 'wq 'ysyk 'wyz wk : 'lqw ny tytyp **11.** mwnt' 'ynčyp nwm wq kwys'dkw 'wl :

VERGLEICHENDE ANALYSE DES ALTUIGURISCHEN UND TIBETISCHEN *ĀRYA-RĀJĀVAVĀDAKA-SŪTRAS* „DAS EDLE SŪTRA (NAMENS) RĀJĀVAVĀDAKA (= DIE BELEHRUNG DES KÖNIGS)“

	Durch das Aufgeben von Gliedern ³⁵ soll man (scil. der König) das Leben beschützen. (Indem man aber) Güter ³⁶ und Glieder ³⁷ , ebenso das Leben, Alles aufgibt, soll man hier so den Dharma beschützen.“ [2]
Tib.	<p>(Atü. 7) nor ni gtang gi lus (Sh99a1) ni (D84a8) bsrung bar bya³⁸ (Atü. 8) yan lag gtang gi srog ni (Atü. 9) bsrung³⁹ bar bya nor dang yan lag rnam dang (Atü. 10) de bzhin srog thams cad gtang gi (Atü. 11) 'dir ni chos bsrung⁴⁰ ngo [2]</p> <p>„(Atü. 7-11) Indem du den Reichtum aufgibst, sollst du den Körper schützen. Indem du die Glieder aufgibst, sollst du das Leben schützen. Indem du Reichtum und Glieder sowie das Leben Alle aufgibst, sollst du hier (in diesem Leben) den Dharma schützen.“ [2]</p>
Atü.	<p>(Atü. 11) nomča yoridači- (Atü. 12) lar inčip nomug küzädmiš kilur : k(a)lti yay (Atü. 13) üdtäki kün čogintın⁴¹ küzädinmiš täg : nom- (Atü. 14) ča yoridačılarnıñ ädgüsi asıgı bolar ärür : (Atü. 15) nomča yoridačılar inčip üç y(a)vlak yollarka (Atü. 16) barmazlar :⁴² [3] „(Atü. 11-16) Diejenigen, die den Dharma praktizieren⁴³, beschützen nun⁴⁴ den Dharma, so wie man sich vor der Sonnenhitze⁴⁵ zur Sommerzeit schützt.⁴⁶ Der Vorzug und Nutzen derjenigen, die den Dharma praktizieren, ist der folgende.⁴⁷ Diejenigen, die den Dharma praktizieren, gehen nun nicht auf die drei⁴⁸ schlechten</p>

³⁴ Im Vergleich zum Tib. hat das Atü. ein Synonymkompositum.

³⁵ Im Vergleich zum Tib. hat das Atü. ein Synonymkompositum.

³⁶ Ein Synonymkompositum.

³⁷ Ein Synonymkompositum.

³⁸ Sh ni srung; om. bar bya.

³⁹ Sh srung.

⁴⁰ Sh srung.

⁴¹ StabUig, 88_{3b}: čoginta.

⁴² Transliteration: **11.** nwm č' ywryd'čy **12.** l'r 'ynčyp nwm wq kwys'dm'k qylwr : qlty y'y **13.** 'wydt'ky kwyn čwq yntyn kwys'dynmyš t'k : nwm **14.** č' ywryd'čy l'r nynk 'dkw sy 'syq y pwl'r 'rwr : **15.** nwm č' ywryd'čy l'r 'ynčyp 'wyč ywl'q ywl l'r'q' **16.** p'rm'z l'r .

⁴³ Im Atü.: Plural. Aber es soll auch erwähnt werden, dass im tib. Vers sowohl Kasus- als auch Pluralpartikel wegfallen können.

⁴⁴ Hier entspricht *inčip* immer ni im Tibetischen und muss nicht übersetzt werden. Wir bedanken uns bei Dr. JENS WILKENS für seinen Hinweis.

⁴⁵ ZIEME 1991, 88: „in der mong. Version dagegen *yeke sikür* „großer Schirm““.

⁴⁶ Die Alttürken haben den Vergleich im Tib. anders gedeutet, da *gdugs* auch „Mittagshitze“ bedeuten kann. Das Tib. bezieht sich hier allerdings auf ein Zitat aus *Udānavarga*. S. unten Anm. 52.

⁴⁷ Vgl. RÖHRBORN 2015, 297.

	Wege.“ [3]
Tib.	(99a2) chos spyod pa (Atü. 12) ni chos (Q88b1) la srung bar byed dper na dbyar (Atü. 13) dus gdugs chen bsrung ⁴⁹ ba bzhin chos (Atü. 14) spyod pa yi phan yon 'di (D84b1) yin te (Atü. 15) chos spyod pa ni ngan 'gor ⁵⁰ (Atü. 16) mi 'gro'o [3] „(Atü. 11-16) Derjenige, der den Dharma praktiziert, schützt den Dharma, Wie zur Sommerzeit ein großer Schirm ⁵¹ schützt. Der Nutzen desjenigen, der den Dharma praktiziert, ist folgender: Derjenige, der den Dharma praktiziert, geht nie in eine schlechte Existenzform.“ ⁵² [3]
Atü.	(Atü. 16) nom ärmäztä yoriğacı sımtalımlışlar : (Atü. 17) muntırın ölüp ünçsuz üç y(a)vlak yollarka (Atü. 18) barr : ⁵³ [4] „(Atü. 16-18) Wenn die im Nicht-Dharma Wandelnden, die Nachlässigen, von hier (von dieser Welt) sterben, ⁵⁴ werden sie in die unerträglichen drei ⁵⁵ schlechten Wege gehen.“ [4]
Tib.	(Atü. 16) (Sh99a3) chos ma yin pa spyod cing bag med pa (Atü. 17) 'di nas shi 'phos ngan 'gro mi bzad ⁵⁶ (Atü. 18) 'gro [4] „(Atü. 16-18) Derjenige, der dem Dharma zuwider handelt und unachtsam ist, der wird, wenn er von hier verstorben ist, in eine unerträgliche schlechte Existenz gehen.“ [4]

⁴⁸ Die Zahl fehlt im Tib. Das Atü wählt die wörtliche Übersetzung für Tib. *ngan 'gro*, was Skt. *durgati* „schlechte Existenzform“ wiedergibt. Die drei schlechten „Wege“ sind die Wiedergeburt unter den Asuras, Hungergeistern (*preta*) und Höllenwesen (*naraka*).

⁴⁹ Sh *srung*.

⁵⁰ RADLOFF 1911, 84: *ngan 'gro*.

⁵¹ Im Atü.: Sonnenhitze.

⁵² Vgl. Uv 30.6 *dharmāḥ sadā rakṣati dharmacāriṇam chatraṃ mahadvarṣakāle yathaiva / eṣānuśamso dharme sucīrṇe na durgatiṃ gacchati dharmacārī* // „Der Dharma schützt stets den, der den Dharma praktiziert genauso wie ein Schirm zur Zeit des großen Regens. Das ist der Vorteil, wenn der Dharma gut praktiziert wird: Derjenige, der den Dharma praktiziert, geht nicht in eine schlechte Existenz.“ Die tibetische Übersetzung in Uv(tib) 30.6 weicht von Skt. etwas ab: *chos la legs spyod bde skyed pas || chos spyod chos kyis bsrung bar bya || chos spyod ngan 'gro mi 'gro ba || chos la legs spyod phan yon de'o* // „Da derjenige, der gut im Dharma wandelt, Glück erzeugt, muss der Dharma-Wandel durch den Dharma geschützt werden. Derjenige, der den Dharma praktiziert, geht nicht in eine schlechte Existenzform. Das ist der Vorteil beim Dharma-Wandel.“

⁵³ Transliteration: **16.** nwm 'rm'z t' ywryt'čy symd'lmyš l'r : **17.** mwntyrdyn 'wylwp 'wnčswz 'wyč ywl'q ywl'rq' : **18.** p'ryr .:

⁵⁴ Im Tib. wörtlich: „sterbend fortgehen; die Existenz wechseln“. Das ist die Wiedergabe vom Skt. *cyu*. „herausfallen (aus einer Existenzform), abscheiden, sterben“. Vgl. *SWTF* s.v. c.

⁵⁵ Es fehlt im Tib.

⁵⁶ Q *zad*.

VERGLEICHENDE ANALYSE DES ALTUIGURISCHEN UND TIBETISCHEN *ĀRYA-RĀJĀVAVĀDAKA-SŪTRAS* „DAS EDLE SŪTRA (NAMENS) RĀJĀVAVĀDAKA (= DIE BELEHRUNG DES KÖNIGS)“

Atü.	<p>(Atü. 18) kayuta ärip turup näj ölüm tägmägülük (Atü. 19) buluŋ yıŋak ol inčip näj iđi⁵⁷ bultukmaz : näj (Atü. 20) kök kalıkta bultukmaz : näj taloy ügüz (Atü. 21) ičintä bultukmaz : näj taglarka kayalarka (Atü. 22) kirsär ymä asıgı bultukmaz⁵⁸ [5] „(Atü. 18-22) (Einen Ort), wo man wohnt und sich aufhält⁵⁹, den der Tod nicht betreten kann. Den gibt es von jetzt ab⁶⁰ auf keinen Fall (in keiner) Himmelsrichtung⁶¹. Es gibt ihn weder im Himmel noch im Ozean². Auch wenn man in Berge und Felsen⁶² geht, nützt es auch nicht.“ [5]</p>
Tib.	<p> (Atü. 18) gang du⁶³ gnas na (Q88b2) 'chi bas mi tshugs pa (Atü. 19) sa phyogs de ni yod pa ma yin te (Sh99a4) (Atü. 20) bar snang ma yin rgya⁶⁴ mtsho'i (Atü. 21) nang ma yin⁶⁵ ri yi phug tu⁶⁶ (Atü. 22) zhugs (D84b2) kyang mi phan no [5] „(Atü. 18-22) (Einen Ort), wo man wohnen kann, den der Tod nicht betreten kann, Den Ort gibt es nicht. Es gibt ihn weder im Himmelsraum, noch im Ozean. Auch wenn man in eine Berghöhle geht, nützt es nichts.“ [5]⁶⁷</p>
Atü.	<p>(Atü. 22) ulug korkınčılıg (Atü. 23) ol ölüm üzä inčip : ätöz buzulup⁶⁸ isig öz- (Atü. 24) niŋ⁶⁹ bäklänmäkin bilip :</p>

⁵⁷ UZUNKAYA 2021, Z. 19: *eği*.

⁵⁸ Transliteration: **18.** q'yw t' 'ryp twrwp n'nk 'wylwm t'km'kwlwk **19.** pwlwnk yynk'q 'wl 'ynčyp n'nk 'yty pwlwqm'z : n'nk **20.** kwyk q'lyq t' pwlwqm'z : n'nk t'lwıy 'wykwz **21.** 'yčynt' pwlwqm'z : n'nk t'q l'rq' q'y ' l'rq' **22.** kysr'r ym' 'syq y pwlwqm'z.

⁵⁹ Es fehlt im Tib.

⁶⁰ *ol inčip* entspricht genau tib. de ni. Wir bedanken uns bei Dr. JENS WILKENS für seinen Hinweis.

⁶¹ Himmelsrichtung² kommt im Tib. nicht vor.

⁶² Die Alttürken haben Berghöhle als „Berg“ und „Felsen“ gedeutet. Vgl. „tiefe Höhlen und hohe Berge“ im chin. Vers in Anm. 67.

⁶³ RADLOFF 1911: *de*.

⁶⁴ Sh *rgyal*.

⁶⁵ Sh *mchis*.

⁶⁶ Sh nachträglich über der Zeile eingefügt.

⁶⁷ Vgl. die chin. Strophe 3 (0790b.): 虚空并大海 · 深穴與高山 · „In empty spaces and big oceans, in deep grottoes and high mountains,“
 大地及諸方 · 無處可逃避 „On earth and in all places, There is no place where one can escape.“

⁶⁸ UZUNKAYA 2021, Z. 23: *boşulup*.

⁶⁹ StabUig, 896b: *öznüing*. Könnte es sein, dass Prof. Dr. PETER ZIEME das Original-Manuskript (Blockdruck) vorliegen hatte?

	<p>siz inçip ölümsüz- (Atü. 25) üg bulgalı taplamak kılıñ nirvanıg bultukta (Atü. 26) ken nāñ ölüm bultukmaz⁷⁰ [6] „(Atü. 22-26) Nun bezüglich dieser großen Furcht vor dem Sterben Wisse, dass der Körper zerstört und das Leben verschlossen wird, Wünschen Sie nun, die Todlosigkeit zu erlangen.⁷¹ Nachdem (Sie) das Nirvāṇa erlangt haben, gibt es keinen Tod mehr!“ [6]</p>
Tib.	<p> (Atü. 22-23) 'chi bas 'jigs pa chen po de dag⁷² ni⁷³ phung po 'jig cing srog (Atü. 24) 'gag⁷⁴ (Q88b3) shes (Sh99a5) gyis⁷⁵ la⁷⁶ 'chi med (Atü. 25) thob par khyod ni mos par gyis mya ngan 'das thob⁷⁷ (Atü. 26) phyin chad⁷⁸ 'chi mi 'gyur [6] „(Atü. 22-26) Bezüglich dieser großen Furcht vor dem Sterben, Wisse, dass die (fünf) Gruppen⁷⁹ zerstört werden, und das Leben vergeht, Und wünsche, die Todlosigkeit zu erreichen. Nachdem du das Nirvāṇa erreicht hast, wirst du nicht mehr sterben.“ [6]⁸⁰</p>
Atü.	<p>(Atü. 27) aṭı kötrülmiş : munı y(a)rılıkadokta kavsāl⁸¹ uluş- (Atü. 28) nuṅ⁸² hanı pirasānı⁸³ elig başın sākiz tūmān (Atü. 29) tınl(ı)glar : t(ā)ṅrılār yalaṅoklar asurelar gantarve- (Atü. 30) lar birlā yertinçü ögrünçlüg sāvinçlig bolup : (Atü. 31) aṭı kötrülmişniñ y(a)rılıgın ögdilār (Atü. 32) külādilār :⁸⁴</p>

⁷⁰ Transliteration: **22.** 'wlwq qwrqynç lyq **23.** 'wl 'wylwm 'wyz ' 'ynçyp : 't'wyz pwswlwq 'ysyk 'wyz **24.** nynk p'kl'nm'k yn pylp : syz 'ynçyp 'wylwm swz **25.** wk pwlq'ly t'pl'm'q qylynk nyrw'n yq pwlwtwq t' **26.** kyn n'nk 'wylwm pwlwtwqm'z :.

⁷¹ Im Vergleich zum Tib. kommt im Atü. ein Synonymkompositum vor.

⁷² Sh *dang*.

⁷³ Die Isolationspartikel *ni* (hier mit „bezüglich“ wiedergegeben) dient zur Betonung des vorangestellten Satzteils.

⁷⁴ Sh 'gags.

⁷⁵ Sh *kyis*.

⁷⁶ Es bedeutet *und*.

⁷⁷ Sh *thos*.

⁷⁸ Sh *cad*.

⁷⁹ Skt. *skandhāḥ* „die (fünf) Gruppen, (die die Persönlichkeit ausmachen)“. Vgl. dazu die oben in Anm. 32 angeführte chin. Strophe.

⁸⁰ Vgl. hierzu den chin. Vers 6: 由善根力故 · 得至涅槃界 · „Because of the power of virtuous roads, One will reach the realm of *nirvāṇa*.“

至涅槃界已 · 能遠離死怖 „After having reached the realm of *nirvāṇa* One can stay far away of the fear of death.“

⁸¹ UZUNKAYA 2021, Z. 27: *kavsāl*.

⁸² UZUNKAYA 2021, Z. 28: *nuṅ*.

⁸³ UZUNKAYA 2021, Z. 28: *pirasāṇe*.

⁸⁴ Transliteration: **27.** 'dy kwytrwlmıyş : mwny yrlyq'dwq t' k'ws'l 'wlwş **28.** nwnk q'n y pyr's'nçy 'ylyk p's yn s'kyz twym'n **29.** tynlq l'r : tnkry l'r y'l'nkqwq l'r 'swry l'r k'nt'rwıy **30.**

VERGLEICHENDE ANALYSE DES ALTUIGURISCHEN UND TIBETISCHEN *ĀRYA-RĀJĀVAVĀDAKA-SŪTRAS* „DAS EDLE SŪTRA (NAMENS) RĀJĀVAVĀDAKA (= DIE BELEHRUNG DES KÖNIGS)“

	<p>„(Atü. 27-32) Als der Erhabene dies zu sagen geruht hatte, freute₂ sich die (gesamte) Welt mitsamt dem König Prasenajit, dem König des Landes Kosala, an der Spitze (zusammen) mit den 80000⁸⁵ Lebewesen, Göttern, Menschen, Asuras und Gandharvas und lobte₂⁸⁶ die Predigt des Erhabenen.“</p>
Tib.	<p>(Atü. 27) bcom ldan 'das kyis de skad ces bka' stsal nas yul (Sh99a6) ko sa la'i (Atü. 28) (D84b3) rgyal po gsal rgyal dang srog (Q88b4) chags bryad khri bzhi stong po (Atü. 29) de dag dang lha dang mi dang lha ma yin dang nam mkha' lding dang⁸⁷ dri zar bcas pa'i (Atü. 30) 'jig rten yi⁸⁸ rang ste (Atü. 31) bcom ldan (Sh99a7) 'das kyis gsungs pa la mngon par (Atü. 32) bstod do </p> <p>„(Atü. 27-32) Nachdem der Erhabene diese Worte gesprochen hatte, freute sich die (gesamte) Welt mitsamt Prasenajit, dem König von Kosala, den 84000 Lebewesen, den Göttern, Menschen, Asuras, Garuḍas⁸⁹ und Gandharvas und pries die Worte des Erhabenen.“⁹⁰</p>
Atü.	<p>(Atü. 33) arya-rača-avavadaka atl(i)g m(a)hayan sudur tükāti (Atü. 34) ānātkāk elintāki upadyaye činamitre šila-intira- (Atü. 35) bodili kālāmāči iñanasen toyin üzä (Atü. 36) ävirtilip : yaṇı til üzä ymä sapılıp oron- (Atü. 37) ka entürülmış ārür :⁹¹</p> <p>„(Atü. 33-37) Das Mahāyānasūtra namens Āryarājāvavādaka ist vollständig. Durch die Lehrer namens Jinamitra und Śīlendrābodhi, die aus Indien stammen, und den Dolmetscher Jñanasena Toyin wurde es übersetzt, mit der neuen Sprache tradiert und in die endgültige Fassung gebracht.“⁹²</p>
Tib.	<p>(Atü. 33) (Q88b5) 'phags pa rgyal po la gdams (D84b4) pa zhes bya ba theg pa chen po'i mdo rdzogs so ⁹³</p> <p> (Atü. 34) rgya gar gyi mkhan po dzi na mi tra dang shī lendra (Atü. 35) bo dhi dang zhu chen gyi lo tstsha ba ban de ye shes sdes (Atü. 36) bsgyur cing zhus te skad gсар chad kyis kyang bcos nas gtan (Atü. 37) la phab pa'o⁹⁴ </p> <p>„(Atü. 33-37) Das Mahāyānasūtra namens Ārya-rājāvavādaka ist abgeschlossen. Die</p>

l'r pyrl' yyrtyñew `wykrwnčlwk s'wynčlyk pwlwp : 31. ''dy kwyrwlmyš nynk yrlyq yn `wykdy l'r 32. kwyl'dy l'r .:

⁸⁵ Statt 84.000 im Tib. kommt 80.000 im Atü. vor.

⁸⁶ Im Vergleich zum Tib. kommt im Atü. ein Synonymkompositum vor.

⁸⁷ Sh om. *nam mkha' lding dang*.

⁸⁸ Q, Sh *yid*.

⁸⁹ Fehlt im Atü und in Sh.

⁹⁰ Dies ist traditionelle Abschlussphrase eines Sūtras: *idam avocad bhagavān āptamanasaḥ ... bhagavato bhāṣitam abhyanandan*. Vgl. *SWTF* s.vv. *abhi-nand-*, *āpta-manas*.

⁹¹ Transliteration: 33. ''ry ' r'č' ''w'w'd'k' ''tlq mq'y'n swdwr twyk'dy 34. 'n'tk'k 'yl ynd'ky 'wp'dy'yy čyn'mytry šyl' 'yntyr ' 35. pwdy ly k'l'm'čy 'yny'n' syn twyyn 'wyz ' 36. 'wyrtylyp : y'nky tyl 'wyz ' ym' s'pylyp 'wrwn 37. q' 'yntwrwlmyš 'rwr .:

⁹² Wörtlich: an den Ort/zum Ort festgelegt werden.

⁹³ Q, Sh enden hier.

⁹⁴ So RADLOFF 1911: 84; D *phab pa*.

	indischen Gelehrten Jinamitra und Śilendrabodhi und der ehrwürdige Ye shes sde (Jñānasena) ⁹⁵ als großer Revisor und Lotsāba haben es übersetzt, revidiert, die neue Sprache auch analysiert und in die endgültige Fassung gebracht.“
Atü.	(Atü. 38) bodis(a)t(a)v ugušlug (Atü. 39) kagan han y(a)rlıgı üzä : kuluṭı saṅgaširi (Atü. 40) töpöt tilintin yaṅırtı uygur tiliṅä ⁹⁶ „(Atü. 38-40) Auf Befehl des zur Bodhisattva-Familie gehörigen Kaisers ₂ habe ich (sein Diener), Saṅghaśrī ⁹⁷ , es aus dem Tibetischen wiederum in die uigurische Sprache [übertragen].“
Tib.	—

Abschließend seien zwei Besonderheiten des *Rājāvavādaka-Sūtras* hervorgehoben. Ersten werden in diesem altuigurischen *Rājāvavādaka-Sūtra* im In- und Auslaut *t/d*, *s/z* und *q/k* verwechselt, wie GABAIN schon hervorgehoben hat. Wegen dieser Verwechslung ist sie der Meinung, dass dieses Sūtra sehr jung sei.⁹⁸ Zweitens soll betont werden, dass die Alttürken das Sūtra fast wörtlich übertragen haben. Nur in einigen Teilen (Z. 4-5, 12-13, 17, 21, 28, 35) haben sie den Text anders gedeutet, wie im Text in den Anmerkungen vermerkt wurde. Abgesehen davon kommen im Atü. im Gegensatz zum Tibetischen in einigen Fällen Synonymkomposita vor.⁹⁹

Alttürkisch-Tibetisches Glossar

alku / *thams cad* alles (alkumt) 10

ančulayu / *de bzhin* so, in dieser Weise, ebenso 10

ančulayu ok / – ganz genauso, ebenso 10

anta / *de nas* dann, daraufhin 1

anta ötrü danach 1

artokrak / *rab tu* sehr, besonders, äußerst 4

arya-rača-avavadaka / *'phags pa rgyal po la gdams pa* / < Skt. *āryarājāvavādaka* Werktitel 33

asig / *phan yon* Gewinn, Nutzen (asıgı) 14, 22

asıgı bultukmaz / *mi phan no* es nützt nichts 22

asure / *lha ma yin* < TochB *asure* ~ *asüre* ~ *āsüre* < Skt. *asura* Dämon (asurelar) 29

aṭ Name 1, 27, 31

aṭı kötrülmiš / *bcom ldan 'das* Der, dessen Name erhaben ist (Epitheton des Buddha) 1-2, 27, (aṭı kötrülmišniṅ) 31

atl(i)g / *zhes bya ba* genannt, namens 33

⁹⁵ Alle drei Übersetzer gehörten der von Sad-na-legs (761-815) eingesetzten Gelehrtenkommission zur Schaffung einer tibetischen Literatursprache an. Vgl. HOFFMANN 1956: 71.

⁹⁶ Transliteration: **38.** pwdystw `wqwš lwq **39.** q`q`n q`n yrlyq y `wyz ` : qwlwdy s`nkk` šyry **40.** twypwt tyl yntyn y`ngyrtı `wyqwr tyl ynk`.

⁹⁷ W. RADLOFF ist der Meinung, dass Saṅghaśrī im VIII. und IX. Jahrhundert gelebt hat, während er laut GABAIN zwischen dem IX. und XIII. Jahrhundert gelebt hat. Im Gegensatz zu diesen Meinungen ist JUTEN ODA der Überzeugung, dass er wahrscheinlich im XIII. und XIV. Jahrhundert gelebt hat. Vgl. ODA 1980, 185. Natürlich; *kagan han* ist ja der mongolische Kaiser. Wir danken Herrn JENS WILKENS für seinen Hinweis.

⁹⁸ Vgl. GABAIN 1964, 226.

⁹⁹ Vgl. ZIEME 1991, 89.

- äd / nor** Besitz, Hab und Gut, Schätze 7, 9
 äd t(a)var / *nor* Besitz₂, Hab und Gut, Schätze₂ 7, 9
- ädgü / yon (tan)** Vorzug, Tugend (ädgüsi) 14
- änätkäk / rgya gar** < Sogd. *yntk'k indisch; Indien 34
 änätkäk eli das Land Indien 34
- är-** sein; Hilfsverb (mit Aorist) etwas zu tun; wohnen (ärürlär) 1, (ärmäz) 5, 6, (ärür) 14,
 (ärmäztä) 16, (ärip) 18, (ärür) 37
- ätöz / lus** Körper 23 (ätözüg) 7
- ävirtil- / bsgyur** übersetzt werden (ävirtilip) 36
- bar-** / *'gro ba* vergehen; gehen (barguluk) 3, (barmazlar) 16, (barr) 18
- baš / –** Anführer, Oberhaupt; Spitze (bašin) 28
- bäg** Herrscher (bägä) 6
 → elig
- bäklänmäk / 'gag** Verschlossensein (bäklänmäkin) 24
- bärk / brtan** fest 5
 bärk y(a)rp fest₂ 5
- bil-** / *shes pa* wissen, erkennen (bilip) 24
- birlä / dang** (Postp.) mit, zusammen 30
- bo / 'di (dag)** diese(r, -s), folgende(r, -s) 2, 3, 5
 bo šloklar / *tshigs su bcad pa 'di dag* folgende Verse 2
 bo yalaŋoklar / *mi nyid 'di* diese Menschen 3
- bodis(a)t(a)v** < Sogd. pwδystβ ~ pwδ'ystβ ~ pwtystβ < Parth. *bōdisadf* < Skt. *bodhisattva*
 Bodhisattva 38
- bol-** werden, sein (bolurlar / 'gyur) 3, (bolar / yin) 14, (bolup) 30
- bul-** / *thob (pa)* finden, erlangen (bulgali) 25, (bultukta) 25
- bultuk-** vorhanden sein (bultukmaz / ma yin) 19, 20, 21, (bultukmaz / mi phan no) 22,
 (bultukmaz / mi 'gyur) 26
 → asig
- buluŋ** Richtung, Gegend 19
 buluŋ yŋak / *sa phyogs* Richtung₂ 19
- buzul-** / 'jig (pa) vergehen, zerstört werden (buzulup) 23
- činamitre / dzi na mi tra** << Skt. *jinamitra* ein Übersetzer (9. Jh. n. Chr.) 34
- čog** Glanz; Hitze (čogintin / gdugs) 13
- edi / bdag (po)** Herr 4
 → ölüm
- el** Land, Reich (elintäki) 34
 → änätkäk
- elig / rgyal po** König, Herrscher 6, 28
 elig bäg Herrscher₂ 6
 → pirasanči
- entürül-** / *gtan la phab pa* festgelegt werden (entürülmiš) 37
 → oron
- gantarve / dri za** < TochB *gandharve* ~ *gandharve* ~ *gandharwe* / < TochA *gandharvi* < Skt.
gandharva ein himmlischer Musikant (gantarvelar) 29-30
- han** König, Herrscher 39, (han / rgyal po) 28
 → kagan 39
- ičintä / nang na** (Postp.) in 21
- idi / yod pa ma yin** (verneint) keineswegs, keinesfalls 19
 → näŋ
- inčip/ ni¹⁰⁰** nun 1, 3, 11, 12, 15, 19, 23, 24
- iñanasen toyin / ye shes sde** << Skt. *jñānasena* ein Übersetzer (8.–9. Jh. n. Chr.) 35

¹⁰⁰ Tib. Betonungspartikel.

- isig** heiß, lieb 8, 10, 23
 isig öz / *srog* Leben 8, 10, 23
- kagan** Kaiser 39
 kagan han Kaiser₂ 39
- kalık** Stockwerk, Söller (kalıkta) 20
 → kök
- k(a)ltı / bzhin** < TochA *k_uyalte* nämlich, auf diese Weise 12
- kan-** / *ngoms pa* satt sein (kanmış) 1
 → tod-
- kavsal** / *ko sa la* TochA/B *kausal* < Skt. *kośala* ~ *kosala* Kosala 27
 kavsal uluş / *yul ko sa la* das Land Kosala 27
- kaya** Felsen (kayalarka) 21
- kayuta** / *gang na* wo, wohin, 18
- kälämäči / lo tstsha ba** Dolmetscher 35
- kälmäk** / *'ong* das Kommen, Ankunft (kälmäkintin) 4
- ken** / *phyin chad* nachdem 26
- kıl-** tun, machen, schaffen (kılğuluk / *byed cig*) 6, (kılır / *byed*) 12, (kılığ / *gyis*) 25
- kir-** / *zhugs* eintreten, gehen (kirsär) 22
- korkinčig** / *mi bzad* furchtbar, schrecklich 4
- korkinčig** / *'jigs pa* mit Furcht, furchtsam 22
- kök** blau; Himmel 20
 kök kalık / *bar snang* Himmel 20
- kötrülmış** erhaben 2
 → at
- kuluṭ** Sklave, Diener (kuluṭı) 39
- külä-** / *bstod* loben, preisen (külädilär) 32
 → ög-
- kün** Sonne 13
 kün čogı 13
- küzäd-** behüten, beschützen (küzädgü ol / *bsrung bar bya*) 7, 9, 11, (küzädmäk / *srung bar byed*) 12, (küzädinmiş / *bsrung ba*) 13
- m(a)hayan** / *theg pa chen po* << Skt. *mahāyāna* das große Fahrzeug 33
 m(a)hayan sudur / *theg pa chen po* 'i *mdo* Mahāyānasūtra 33
- muni** / *de (skad)* diesen 27
- munta** / *'dir* hier 11
- muntırṭın** / *'di nas* von hier 17
- näj** / *mi* (verneint) keineswegs, gar nicht 5, 6, 18, (*ma yin*) 19, 20, 21, 26
 näj içi auf keinen Fall, absolut nicht 19
- nirvan** / *mya nang 'das* Sogd. nyrβ'n / < TochA/B *nervām* < Skt. *nirvāṇa* das Nirvāṇa (nirvanıg) 25
- nom** / *chos* < Sogd. nwm < Gr. νόμος Lehre, Dharma, Religion (nomug) 11, 12, 13, 15, 16
 nomča yori- / *chos spyod pa* dharmagemäß wandeln (nomča yoridačılar) 11-12, 15 (nomča yoridačilarnıg) 13-14
 nom ärmäz / *chos ma yin pa* Nicht-Dharma, Nicht-Lehre (nom ärmäztä) 16
- nomla-** / *bka' stsal ba* verkünden (nomlayu) 2
- ok** Verstärkungspartikel 10
 → ančulayu 10
- ol** / *de* jene(r, -s) 2, 19, 23
 ol üdün / *de* 'i *tše* in dieser Zeit, zu jener Zeit 2
- oron** Ort, Stelle (oronka) 36-37
 oronka entürülmış är- / *gtan la phab pa* in die endgültige Fassung bringen 36-37
- ög-** / *bstod* loben, preisen (ögdilär) 31
 ög- külä- / *mngon par bstod* loben₂, preisen₂ 31-32
- ögrünčlüg** freudig 30
 ögrünčlüg sävinčlig / *yi rang ste* freudig₂ 30

- öl-** / *shi phos* sterben (ölüp) 17
ölüm / *'chi ba* Tod 4, 18, 23, 26
 ölüm edişi / *'chi bdaq* der Herr des Todes 4
ölümsüz / *'chi med* Unsterblichkeit (ölümsüzüg) 24-25
ötrü dann, da, sodann 1
 → anta
öz selbst, Leben 5, (özüg / *tshe*) 8, (*srog*) 10, (özniñ / *srog*) 23-24
 öz yaš / *tshe*¹⁰¹ Leben₂ 5
 → isig
pirasanči / *gsal rgyal* < Sogd. prsn`yycy < Skt. *prasenajit* (ein König) 28
saṅgaširi << Skt. *Saṅghaśrī* Name 39
sapıl- / *bsgyur cing* tradiert werden (sapılıp) 36
säkiz / *brgyad* acht 28
 säkiz tümän / *brgyad khri* achtzigtausend 28
sävinčlig / *yi rang ste* freudig 30
 → ögrünčlüg
sımtał- / *bag med pa* zu vernachlässigen, nachlässig sein (sımtałmıšlar) 16
sımtałmak / *bag med* Vernachlässigtwerden, Nachlässigkeit 6
siz / *khyod* sie, ihr 24, (sizniñ) 5
sudur / *mdo* TochA/B *sutär* ~ *sütär* / < Sogd. swtr ~ swtrt < Skt. *sūtra* buddh. Schrift, Predigttext 33
 → m(a)hayan
šila-intirabodi / *šhī lendra bo dhi* << Skt. *śīlendrabodhi* ein buddh. Gelehrter (8./9. Jh. n. Chr.) 34-35
šlok / *tshigs su bcad pa* < TochA/B *šlok* / < Sogd. šl`wk < Skt. *śloka* Vers (šloklarig) 2
 → bo
tag / *ri* Berg, Gebirge (taglarka) 21
taloy / *rgya mtsho* Meer, Ozean 20
 taloy ügüz Meer₂
tapla- / *thob pa* wünschen (taplamak) 25
t(a)var / *nor* < Sogd. θb`r ~ δβ`r ~ δβ`r Besitz, Hab und Gut, Schätze (t(a)varig) 7, (t(a)varlı) 9
 → äd
täg / *bzhin* wie, gleich, gleichsam 13
täg- / *tshugs pa* betreten, gelangen (tägmägülük) 18
t(ä)ñri / *lha* Gott, Himmel (t(ä)ñrilär) 29
tnl(i)g / *srog chags* Lebewesen, Mensch (tnl(i)glar) 29
til / *skad* Sprache 36, (tilintin) 40, (tilinjä) 40
 → yañı
tit- / *gtang* aufgeben (titip) 10
titmäk / *gtang* Hingabe, Aufgeben 7, 8
tođ- / *ngoms* satt sein (tođmıš) 1
 toğ- kan- satt sein₂ 1
töpöt tibetisch 40
tur- / *gnas pa* sich aufhalten (turup) 18
tükäñi / *rdzogs* vollständig 33
ugušlug aus dem Geschlecht stammend 38
ulug / *chen po* groß 22
uluš / *yul* Reich, Land (ulušnuñ) 27-28
 → kavsäl
unčsuz / *mi bzad* unerträglich 17
upadyaye / *mkhan po* < TochB *upādhyāye* < Skt. *Upādhyāya* Lehrer 34

¹⁰¹ *tshe* heißt wörtlich “die Lebenszeit”, *srog* “das Leben”.

- uygur** Uigure(n), uigurisch 40
üč drei 15, 17
üd / dus (auch Äquivalent von Skt. *velā*) Zeit
 → yay
üdün (adv.) ... mal 2
ügüz Fluss, Meer 20
 → taloy
üzä auf, mit, durch; bezüglich 7, 8, 23, 35, 36, 39
yalaŋok / mi Mensch, Geschöpf (yalaŋoklar) 3, 29
yaŋı / gsar neu 36
 yaŋı til neue Sprache 36
yaŋırtı wiederum, erneut 40
y(a)rılıg / gsungs pa Rede, Predigt (y(a)rılıgın) 31, (y(a)rılıgı) 39
y(a)rılıka- / bka' stsal ba ruhen zu ... (Respektsverb) (y(a)rılıkadı) 3, (y(a)rılıkadokta) 27
y(a)rp fest 5
 → bärk
yaš / tše Leben, Zeit (yašıŋız) 5
 → öz
y(a)vlak / ngan schlecht, böse, übel 15, 17
yay / dbyar Sommer 12
 yay üdtäki / dbyar dus zur Sommerzeit 12-13
yertinčü / 'jig rten Welt, Erde 30
yıŋak Richtung, Gegend 19
 → buluŋ
ymä / kyang auch, und 22, 36
yol / 'gro Weg (yollarka) 15, 17
yori- / spyod pa gehen wandeln (yoridaçılar) 11-12, 15 (yoridaçılarnı) 14, (yorıdaçı) 16
 → nom
yüz / yan lag Glied, Körperteil 8, 9
 yüz yüzägü Glied₂, Körperteil₂ 8, 9
yüzägü Glied, Körperteil (yüzägüläri) 8, 9
 → yüz

Literaturverzeichnis

- Bernhard, F. (1965-1968). *Udānavarga*. Hrsg. Bd. I, II. Göttingen. (STT X,1-2; AAWG 54.)
Catalogue of the Old Uyghur Manuscripts and Blockprints in the Serindia Collection of the Institute of Oriental Manuscripts, RAS. Volume I. Edited by IOM, RAS & The Toyo Bunko. (2021). Tokyo.
 Gabain, A. v. (1964). Die alttürkische Literatur. *PhTF*, 2, 211-243.
 Hoffman, H. (1956). *Die Religionen Tibets. Bon und Lamaismus in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Freiburg / München.
 Kasai, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Turnhout. (BT. XXVI.)
 Ligeti, L. (1962). Sur un passage du Rājāvavādaka-Sūtra ouigour. *Németh Armağani* içinde (319-330. ss.).
 Müller, F. W. K. (1918). Toxrı und Kuisan (Küşän). *SKPAW* içinde (566-586. ss.). Berlin. [Reprint in: *SEDTF*, 3, 438-458.]
 Oda, J. (1980). Eski Uygurca bir vesikanın Budizmlle ilgili küçük bir parçası. *TM*, 19, 183-202.
 Radloff, W. (1911). *Kuan-ši-im Pusar*. Eine türkische Übersetzung des XXV. Kapitels der chinesischen Ausgabe des Saddharmapuṇḍarīka. Hrsg. und übersetzt. [Enthält: Beilage I: *Bruchstück des Ārya Rājāvavādaka-Sūtra genannten Mahāyāna Sūtra* (69-90); Beilage II: *Ein Fragment aus der Prajñāpāramitā (?)* (91-103); Beilage III: Ohne Titel (103-109); Beilage IV: Ohne Titel (110)]. St.-Petersbourg. (Bibliotheca Buddhica. 14.) [Reprint Osnabrück 1970.]
 Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 1: a — asvik. Stuttgart.

VERGLEICHENDE ANALYSE DES ALTUIGURISCHEN UND TIBETISCHEN *ĀRYA-RĀJĀVAVĀDAKA-SŪTRAS* „DAS EDLE SŪTRA (NAMENS) RĀJĀVAVĀDAKA (= DIE BELEHRUNG DES KÖNIGS)“

- Stache-Rosen, V. (1968). *Dogmatische Begriffsreihen im älteren Buddhismus. Das Saṅgītisūtra und sein Kommentar Saṅgītiparyāya*. Berlin. (STT. IX.)
- Suzuki, D. T. (1955-1961). *The Tibetan Tripitaka. Peking edition*. Repr. under supervision of the Otani University, Kyoto. Hrsg. Tokyo.
- Uzunkaya, U. (2021). Tibet Budizmi'ne Ait Eski Uygurca *Ārya-rājāvavādaka-sūtra*. *Esengü Bitig* içinde (773-794. ss.). İstanbul.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Eski Uygurcannın El Sözlüğü. Eski Uygurca-Almanca-Türkçe. Göttingen.
- Zieme, P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*. Studien zur alttürkischen Dichtung. Budapest. (BOH. 33.)
- Zongtse, C. T. (1990). *Udānavarga*, Bd. III. Der tibetische Text unter Mitarbeit von S. Dietz hrsg. Göttingen. (STT X,3; AAWG 187.)

Siglen

BT XXVI	Kasai 2008
Esengü Bitig	Tümer Karaayak / Uğur Uzunkaya (edd.): Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı. <i>Esengü Bitig</i> . İstanbul 2021.
Kuan	Radloff 1911
Németh Armağanı	János Eckmann / Ağâh Sırrı Levend / Mecdut Mansuroğlu (edd.): <i>Németh Armağanı</i> . Ankara 1962. (TDK y.ları. 191.)
PhTF 2	<i>Philologiae Turcicae Fundamenta</i> . Iussu et auctoritate Unionis Universae Studiorum Rerum Orientalium auxilio et opera Unitarum Nationum Educationis Scientiae Culturae Ordinis una cum praestantibus turcologis ediderunt Louis Bazin, Alessio Bombaci, Jean Deny (†), Tayyip Gökbilgin, Fahir İz, Helmuth Scheel. Tomum secundum. Wiesbaden 1964.
Saṅg	Stache-Rosen 1968
SEDTF 3	<i>Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung</i> . Text-Editionen und Interpretationen von Friedrich Wilhelm Karl Müller, Albert August von Le Coq, Karl Foy, Gabdul Rašid Rachmati (1985). Gesammelte Berliner Akademieschriften 1904-1932. Mit 27 Tafeln. Teil 3. Leipzig 1985. (Opuscula. Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbständig erschienener wissenschaftlicher Abhandlungen. 3,3.)
SerindiaCollection	<i>Catalogue of the Old Uyghur Manuscripts and Blockprints in the Serindia Collection of the Institute of Oriental Manuscripts, RAS</i> . Volume I. Edited by IOM, RAS & The Toyo Bunko. Tokyo 2021.
SKPAW	Sitzungsberichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften
StabUig	Zieme 1991
SWTF	Sanskrit-Wörterbuch der buddhistischen Texte aus den Turfan-Funden, begonnen von Ernst Waldschmidt, Hrsg. von Heinz Bechert, bearbeitet von Georg von Simson u. a. Göttingen 1973-2017.
Uv	Bernhard 1965-1968: <i>Udānavarga</i>
Uv(tib)	Zongtse 1990
UWN	Röhrborn 2015

Abkürzungen

AAWG	Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen
adv.	adverbiell

Anm.	Anmerkung
Atü.	Alttürkisch
Bd.	Band
BDRC	Buddhist Digital Resource Center
BOH	Bibliotheca Orientalis Hungarica
BT	Berliner Turfantexte
Chin.	Chinesisch
Gr.	Griechisch
Hrsg. / Hrsgg.	herausgegeben; Herausgeber
Jh.	Jahrhundert
Mong.	Mongolisch
n. Chr.	nach Christus
Nr.	Nummer
Parth.	Parthisch
Postp.	Postposition
Skt.	Sanskrit
Sogd.	Sogdisch
STT	Sanskrittexte aus den Turfanfunden
TDK	Türk Dil Kurumu
tib., Tib.	Tibetisch
TM	Türkiyat Mecmuası
TochA	Tocharisch A
TochB	Tocharisch B
Vgl.	Vergleiche
y.	yayınları
Z.	Zeile
→	siehe unter dem Lemma

TUŃUQUQ YAZITLARININ 8. SATIRINDAKİ (I/GÜNEY 1) İKİ MÜPHEM CÜMLE VEYA PROBLEMLİ BİR RUNİK İŞARET ÜZERİNE

Erdem UÇAR*

Öz: Eski Türk yazıtları hakkındaki yeni okuma ve anlamlandırma çalışmaları, Eski Türkçe açısından oldukça değerlidir. Tuñuquq yazıtları, edebî ve tarihî bakımdan paha biçilmez bir hazinedir. Yazıtlar, 1897'de Y. N. Klements tarafından keşfedilmiştir. Keşiften 2 yıl sonra yazıtların ilk ilmi neşrini Radloff (1899) gerçekleştirmiştir. Yazıtlar, bu neşirden sonra pek çok araştırmacı tarafından yeniden okunup yorumlanmıştır. Tuñuquq yazıtlarının sekizinci satırındaki cümle anlamı bakımından soruludur. Sorunlu cümlelerin nedeni Kağanlık yazıtlarında ilk kez tanıklanan bir Runik işaretin bulunmasıdır. Bu işaret hakkındaki çeşitli önerilere bağlı olarak cümlelerin anlamlandırması da farklı olarak yorumlanmıştır. Cümlelerin anlaşılmasındaki bir diğer engel de <wçwq> şeklinde yazılan kelimedir. Makalede 8. satırda cümledeki sorunlu işaret ve cümle için yeni bir öneri teklif edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Tuñuquq yazıtları, oçuq, eşig, eşik, büg.

On Two Shadowy Sentences or a Problematic Runic Sign in Line 8 (I/Southern 1) of the Tuñuquq Inscriptions

Abstract: The new reading and interpretation studies about the Old Turkic Inscriptions are very valuable in terms of Old Turkic. The Tuñuquq inscriptions are invaluable treasure in literary and historical terms. The inscriptions were discovered in 1897 by Y. N. Klements. Two years after this discovery, Radloff (1899) published the first scholarly edition of the inscriptions. The inscriptions were read again and interpreted by many philologists after the first edition. The sentences in the eighth line of the inscriptions are problematic in terms of meaning. One reason for the problematic sentences is the presence of a runa witnessed for the first time in the Qağanate inscriptions. Depending on various proposals about this runa, the meaning of the sentence has been interpreted differently. Another obstacle in understanding the sentences is the word written as <wçwq>. In the article, a new proposal will be offered for the problematic runa and the sentence on line 8.

Key Words: Old Turkic, Tuñuquq inscriptions, oçuq, äšig, äšik, büg.

Eski Türk yazıtlarının keşfedilmesinden bu yana yazıtlarındaki kelimelerin, ibarelerin ve cümlelerin anlaşılması için birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların hepsi birbirinden değerlidir. Tarihî Türk filolojisinin ilerlemesine bağlı olarak yazıtların incelenmesinin artık daha da kolaylaştığını söylemek mümkün olsa da yazıtlardaki her sorunlu yerin çözüldüğünden bahsetmek şimdilik ne yazık ki mümkün değildir. Bunun bir nedeni de Eski Türk yazıtlarının diğer Eski Türkçe metinlere nazaran daha zor metinler oluşudur. Bazen zorluk paleografik sorunlardan da kaynaklanabilmektedir. Yazıtlardaki bir harfin seslik değeri hakkında muhtelif önerilerin olması kelimenin ve doğal olarak da cümlelerin farklı anlaşılmasına ve yorumlanmasına yol açabilmektedir. Böyle bir sorunun olduğu bir ibare Tuñuquq yazıtlarının sekizinci satırında bulunmaktadır.

* Doç. Dr., Friedrich-Schiller-Universität Jena. Jena / ALMANYA. E-posta: erdem.ucar@uni-jena.de ORCID ID: 0000-0002-0039-9619.

Sorunlu Runik işaretin ve sorunlu iki cümleinin analizine geçmeden önce iki cümleinin daha önce nasıl okunup anlamlandırıldığını kronolojik sırayı takip ederek göstermek istiyorum:

Neşir	Okuyuş	Anlamlandırma
Radloff 1899b, s. 4-5.	<i>yağımız tegire uçuş teg erti biz beg ertimiz</i>	“Unserer Feinde war es hart wie Sehnen (?), wir aber waren die Bege”.
Thomsen 1916: 95-96, dip. 2; Thomsen 1924: 163; Ross 1930: 38.	<i>biz andeg (!) ertimiz</i>	“Unsere Feinde waren ringsum wie Raubvögel (?). So war unsere Lage”. “Our foes were all around like birds of prey (?). This was our situation”.
Orkun 1936: 102.	<i>y(a)ğ(i)m(i)z t(e)gre uçuş t(e)g (e)rti biz s(e)g (e)rt(i)m(i)z</i>	“Düşmanımız etrafta kuş gibi idi. Biz müteyakkız (?) idik”.
Deny 1941: 902, dip. 3 ¹ .	<i>y(a)ğ(i)m(i)z t(e)gre uçuş t(e)g (e)rti biz ş(ü)g (e)rt(i)m(i)z</i>	“Düşmanımız etrafta cin gibi idi, biz sessiz idik”.
Malov 1951: 61, 65.	<i>yağımız tegire uçuş teg erti biz şeg ertimiz</i>	“Düşmanımız etrafta yırtıcı hayvan gibiydi, biz leştik”.
Tuna 1957: 76-78.	<i>yağımız tegre uçuş teg erti biz aşaq [teg] ertimiz</i>	“Çevre düşmanımız dağ doruğu gibi idi, biz dağ dibi gibi idik”.
Elöve 1958: 84-85.	<i>yağımız tegre uçuş teg erti biz şüg ertimiz</i>	“Düşmanımız çepeçevre cin gibi idi, biz (hareketsiz) sessiz idik”.
Ramstedt vd. 1958: 32-33.	<i>y(a)ğ(i)m(i)z t(e)g(ü)re uçuş t(e)g (e)rti biz s(e)g (e)rt(i)m(i)z</i>	“Unser Fett zu berühren - es war wie Sehnen. Wir waren (wie) ein Aas”.
Giraud 1961: 54, 60.	<i>yağımız tegre uçuş teg erti biz aŋ<ɾ>eg ertimiz</i>	“Nos ennemis, alentour, étaient comme envolés; nous, nous étions comme des gerfauts”.
Tekin 1968: 249, 284.	<i>yağımız tegre uçuş teg erti biz aşig ertimiz</i>	“Our enemies were like peaks (?) around us, and we were like a mountain pass”.
Nadalyayev vd. 1969: 604a.	<i>yağımız tegire uçuş teg erti</i>	“Düşmanımız etrafta yırtıcı hayvan gibiydi”.
Ergin 1970: 37, 76.	<i>yağımız tegre oçuş teg erti biz isig ertimiz</i>	“Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik”.
Aydarov 1971: 325.	<i>yağımız tegre uçuş teg erti biz şeg ertimiz</i>	“Düşmanımız etrafta yırtıcı hayvan gibiydi, biz leştik”.
Clauson 1972: 23a, 177a.	<i>yağımız tegre uçuş teg erti biz anteg ertimiz</i>	“Our enemies were all round us like a flock of birds”, “that was our situation”.
Gabain 1974: §190, 286.	<i>yağımız tegre uçuş teg erti biz anteg ertimiz</i>	“Unsere Feinde waren ringsum wie fliegend”.
Abdurahmonov ve Rustamov 1982: 72.	<i>yağımız tegre uçuş tegirti biz şeg ertimiz</i>	“Düşmanımız etrafa yayıldı. Biz ise hazırдық, böyle yaşayan bağımsızlar”.
Erdal 1991: 252.	<i>yağımız tegre uçuş teg erti</i>	“Our e nemies around [us] were as if flown away”.
Tekin 1994: 5.	<i>y(a)ğ(i)m(i)z t(e)gre oçuş t(e)g</i>	“Düşmanlarımız çepeçevre ocak

¹ Bu açıklama Deny’e değil, eserin tercümanı olan A. U. Elöve’ye aittir.

TUŃUQUQ YAZITLARININ 8. SATIRINDAKİ (I/GÜNEY 1) İKİ MÜPHEM CÜMLE VEYA
PROBLEMLİ BİR RUNİK İŞARET ÜZERİNE

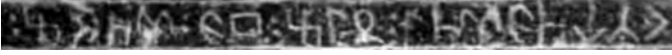
	(e)rti biz aş <t>(e)g (e)rt(i)m(i)z	gibi idi, biz (ortadaki) aş gibi idik”.
Berta 1995: 315-316.	yağımız tegre uçuş teg erti	“Wir haben ringsum unzählbare Feinde gehabt”.
Rybatzki 1997: 30, 46, 87.	yağımız tegre uçuş teg erti biz aŃ <t>eg ertimiz	“Unsere Feinde um uns herum waren wie eine Schar gewöhnlicher Vögel, wir waren wie Raubvögel (?)”.
Taube 2002: 336.	yağımız tegre uçuş teg erti biz eŃ<t>eg ertimiz	“Unser Feind ringsum war wie Geflügel. Wir waren wie Jagdwild”.
Berta 2004: 33, 48, 77.	yağımız tegre uçuş teg erdi biz ?g erdimiz	“Etrafımızdaki düşmanlarımız pek çok (saman çöpü adetine) idi. Biz ? idik”.
Aydın 2008: 98.	yağımız tegre uçuş teg erti biz elbeg ertimiz	“Düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman gibi (mec. yoksul, sefalet içinde) gibi idi; biz zengin (bolluk içinde) idik”.
Ercilasun 2016: 599-601.	yağımız tegre uçuş teg erti biz es <t>eg ertimiz	“Düşmanlarımız çevrede yırtıcı kuşlar gibi idi; biz parçalanacak pay gibi idik”.
Şirin 2016: 332.	y(a)g(i)m(i)z t(e)gre oçuş t(e)g (e)rti biz aş <t>(e)g (e)rt(i)m(i)z	-
Sartkojauly 2019: 415, 447, 452.	yağımız tegre uçuş teg erti biz şeg ertimiz	“Düşmanlarımız vahşi hayvanlar gibiydi. Biz avdık”.
Hao 2021: 157-158, 174.	yağımız tegre uçuş teg erti biz aŃ teg ertimiz	“Our enemies were like birds around us; we were like wild animals”.

İki cümle hakkındaki daha önceki yorumlar üzerinde burada ayrıntılı olarak durmak istemiyorum, zira daha önceki neşirlerde (Rybatzki 1997: 87-90, dip. 237-238; Berta 2004: 48-49, dip. 332-334) ve Aydın 2008’de (91-95) bu konuda gerekli bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu kaynaklarda olmayan izahlardan kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

Aydın, ilk kelime olan *uçuş*’u *Codex Cumanicus*’taki ‘saman çöpü, kabuğu, tahıl kabuğu’ anlamındaki *uçuş* ile ilişkilendirip cümlede kelimenin mecazî olarak ‘yoksul, fakir, zavallı, sefalet içinde’ anlamında olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan, sorunlu Runik işaretin /lb/ çift ünsüz işareti olduğunu varsayıp kelimeyi *elbeg* olarak okumuş ve kelimeye ‘zengin, varlıklı, bolluk içinde’ anlamı vermiştir. Bu kelimeyi Moğolca muadili ile kıyaslamıştır (2008: 96-98). Ercilasun, ilk kelime olan *uçuş* ‘yırtıcı kuş’ için Thomsen ile aynı fikirdedir, ikinci kelimeyi *es <t>eg* şeklinde okuyup *es*’i Kaşgari’deki *es* ‘yırtıcı hayvanın avını parçalayarak aldığı pay’ ile bir saymıştır (2016: 642). Hao, Erdal’ın Yar Khota yazıtında gösterdiği /aŃ/ karşılığındaki Runik işaret ile Tuñuquq yazıtının 8. satırındaki işaretin aynı olduğunu söylemiş ve ibareyi daha önceki pek çok araştırmacı gibi *aŃ <t>eg* şeklinde okuyup ‘like wild animals’ olarak anlamlandırmıştır (2021: 158, dip. 14). Alyılmaz, sorunlu runanın /Ń/ karşılığında olduğunu söyleyerek ibareyi (a)Ń [t]eg ‘avcı kuşlar gibi, akdoğanlar gibi’ şeklinde okuyup anlamlandırmıştır (2021: 291-292, 321).

Tuñuquq yazıtlarının kopyalarını alan araştırmacılar sorunlu iki cümleyi şu şekilde teşhis etmiştir: <YGMz : tgrA : wç^wqtgrtl : blz : **g** : rtmz :> (Ramstedt vd. 1958: 32; Alyılmaz 2005: 202). Cümleyi ilk kopya eden Radloff’un teşhisi şüphesiz çok

önemlidir. Radloff'un rötüşsüz ve rötüşlü kopyalarında (1899a) iki cümle aşağıdaki gibi görünmekte olup sonradan alınan kopyalar bu ilk kopyadan farklı değildir:

(rötüşsüz)

(rötüşlü)

Kağanlık yazıtlarında başka bir yerde görülmeyen şeklindeki runa cümlelerin anlaşılmasındaki en büyük engeli teşkil etmektedir. İşaretin seslik değeri konusunda fikir birliğine varılamadığı için işaretin bulunduğu kelimenin okunuşu konusunda da farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Sorunlu işaretin yanındaki harfin <g> olduğu çok açıktır. Sözkonusu işaretin olduğu kısım Japon heyetinin estampaajlarında da şeklinde görülmektedir.²

Cümlelerin doğru anlaşılması için üç soruya cevap aranması gerekiyor:

1. Cümlede <tgrA> şeklinde yazılan kelime nasıl okunup anlamlandırılmalıdır?

Yazıtların dışında Eski Uygurcada da kelimeye *tegre* şeklinde rastlanır. Eski Türkçede şimdiye değin tanıklanmayan **tegir-* kök veya gövdesinden *tegre* (< *tegir-e) 'çevresinde, etrafında'; *tegirmen* (< *tegir-men) 'değirmen'; *tegrigle-* (< *tegir-ig+le-) 'etrafında toplanmak' ve *tegirmi* (< *tegir-mi) 'çevre, etraf' gibi gövdeler türetilmiştir (Erdal 1991: 388)³. Muhtemelen *tegre* '1. çevresinde, etrafında, çevresi, dört bir tarafı; 2. ilgili, ilişkin, hakkında; 3. çevre, etraf' (Clauson 1972: 485b; Wilkens 2021: 690a), tanıklanmamış **tegir-* fiilinden {-A} zarffiil ekinin kalıplaşmasıyla meydana gelmiştir. Dolayısıyla kelimenin *tegire* şeklindeki okuma önerilerinin doğru olmadığı söylenebilir. Etimolojik okuma ilkesiyle kelime okunduğu zaman, ikinci hecedeki vurgusuz orta hece ünlüsünün düştüğü kabul edilmelidir.

2. Cümlede <wç*qtgrtl> şeklinde yazılan kısım nasıl okunup anlamlandırılmalıdır?

Bu kısımda Tekin'in önerisinin doğru olabileceğine inanıyor ve bu kısmı Tekin gibi *oçuq t(e)g (e)rti* şeklinde okuyorum. Eski Türkçede *oçuq* ~ *otçuq*'un *ot* 'ateş' sözünden {+çUk} ile türetildiği bilinmektedir. Kelimenin Eski Uygurcada *oçuq* şekline de rastlanıyor (Erdal 1991: 108; Wilkens 2021: 501b, 517b, 512a). Kaşgari de *oçuq*'u sözlüğünde kaydetmiştir: *كَبْرَمَالَجُوقْ köçürme oçuq* 'bir yerden başka bir yere taşınabilen ocak' (Dankoff ve Kelly 1982: 246 [s. 364]). Sonuç itibariyle, cümlede <wç*qtgrtl> şeklinde yazılan kelimenin *oçuq* 'ocak' olduğu düşünülebilir.

3. Cümledeki şeklindeki işaretin seslik değeri nedir ve sorunlu işaretin olduğu kelime nasıl okunmalıdır?

Şimdi en zor sorunun cevabını bulmaya geldi. Bence şeklindeki Runa, bazı Yenisey yazıtlarında /ş/, /aş/ veya /eş/ ses değerine sahip işaret ile büyük benzerlik

² 1996-1998 yılları arasında Orhun vadisindeki yazıtlar üzerine Japon-Moğol araştırma heyeti incelemeler yapmıştır. Japon heyetinin başında T. Moriyasu ve K. Matsuda, Moğol heyetinin başında ise A. Ochir ve L. Bold bulunmaktaydı. Japon heyetinin estampaajları bu dönemdeki incelemelerin bir ürünüdür. Araştırma heyetinin sonuçları neşredilmiştir (Moriyasu ve Ochir 1999). Estampaajların resimleri Moriyasu & Ochir 1999'un içinde yer almaz, ancak resimler Osaka Üniversitesi kütüphanesinin dijital platformunda Türkologların istifadesine sunulmuştur.

³ Kelimenin türemeleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Özmen 1993: 147-151.

göstermektedir. Mesela, Hemçik-Çırgak yazıtında (Ye 41) iki kelime bu işaret tanıklanmıştır (Donner, 1892, s. 66):   (1. satır) *eş(i)m* ve   (4. satır) *eş(i)nt(i)m* (Tekin 1999: 5-6). Yazıtta bu işaretin hem ön hem de arka damak ünlülerle kullanıldığını da belirtmeliyim. Ayrıca bu işaret için krş. Vasilyev 1983: 136.

Buna dayanarak, yazıttaki sorunlu <^eşg> kısmının *eş(i)g* şeklinde okunabileceğini düşünüyorum. şeklindeki Runa bu kısımda /eş/ karşılığında olduğu için başta /e/'nin ayrıca yazılmasına gerek duyulmamıştır. Diğer taraftan, Türk Runik harfli metinlerde ilk hece dışındaki /ı/ ve /i/ ünlülerinin çoğunlukla yazılmadığı (Tekin 2016: 34) bilindiğinden, kelimenin ikinci hecedeki /i/ ünlüsünün yazıda gösterilmeyişi de kolayca açıklanabilir.

Clauson (1972: 260a) ve Wilkens (2021: 264a) sözlüklerinde kelimeyi *eşik* 'eşik, kapı' olarak kaydederken, *Drevnetyurkskiy Slovar*'da (Nadelyayev vd. 1969: 185a) kelime *eşik* olarak gösterilmiştir. Eski Türkçenin yazı sistemleri içinde kapalı /é/'yi açıkça gösteren Brāhmī harfli metinlerde kelimenin tanıklanmaması kelimenin başındaki ünlüsünün kapalı /é/ olduğu noktasında belirsizlik oluşturmaktadır. Nitekim, Doerfer kelimenin başındaki ünlünün kararsızlığına değinmiş, kelimenin kökeni hakkında bir yorum yapmasa da kelimenin en eski şeklinin **eşik* olabileceğini söylemiştir (1965: 646 [183-184]). Kaşgarî de zaten kelimeyi /e/'li kaydetmiştir: *اشكلك يجاج* *eşiglik yıgaç* 'eşiklik ağaç, Ar. 'ataba' (Dankoff ve Kelly 1982: 87 [169]); *ازمكوگالاشكلك يبولور* *ermegüke eşig art bolur* "Tembele eşik dağ geçidi olur" (Dankoff ve Kelly 1982: 33 [92]).

Eski Türkçede kelimenin *eşik* şeklinde, yani sonda sedasız /k/'li okunuşu da şüphelidir, zira Eski Türkçenin mevcut yazı sistemlerinde tanıklanabilen kelimenin sonundaki ünsüzünün sedalı /g/ mi, yoksa sedasız /k/ mi olduğunu belirlemek mümkün değildir. Eski Türkçede /k/ ve /g/ ayrımı gözeten yegâne yazı sistemi Manihey yazısıdır (Uçar 2021: 171-173), ancak *eşig* sözü Manihey harfli metinlerde görebildiğim kadarıyla şimdiye kadar tanıklanmamıştır. Eski Türkçenin Sami kökenli Uygur ve Arap yazı sistemlerinde kelime <^yşyk> veya <^şyk> yazımıyla tanıklanmıştır. Buna göre, kelimenin *eşig*, *işig* veya *eşik*, *işik* olarak okunması mümkündür. Eğer Tuñuquq yazıtlarının sekizinci satırında önerdiğim okuyuş kabul edilecek olunursa, kelimenin Eski Türkçede *eşig* veya *işig* olarak kabul edilmesi yanlış olmayacaktır. Eski Türkçede kelimenin sonundaki ünsüzü sedasız olarak kabul edenlerin tek dayanağının kelimenin günümüz Türk dillerindeki tanıkları olduğunu da söylemeliyim.

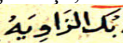
Kelimenin kökeni konusunda Eren, *eşik*'in kökünün *eşü-* 'örtmek' fiili olduğunu iddia etmiştir (1999: 140a), ancak sözkonusu fiil ile *eşik* arasındaki anlamsal ilişki izaha muhtaçtır. Stachowski, kelimenin tanıklanmamış ve anlamı belirsiz bir **eş-* veya **eşü-* fiil kökünden türemiş olabileceğini düşünse de kelimenin etimolojisinin belirsiz olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Poppe'nin kelimeyi *eş-* 'kazımak, eşelemek' kaynaklı olarak göstermesine haklı olarak itiraz eden Stachowski, fiil kökü ile türetilen isim gövdesi arasında anlamsal bir bağlantı kurmanın zor olduğunu söylemiştir (2019: 146b). Son tahlilde, kelimenin kökeninin belirsiz olduğu söylenebilir.

Yazıttaki sorunlu <^eşg> kısmında önceki araştırmacılar <g>'den önce bir <t>'nin yazımının unutulduğunu varsaymıştır. Bunu ilk kez Giraud önermiş ve bu öneri daha sonra Tekin dahil pek çok kimse tarafından da kabul edilmiştir. <YGMz : tgrA : wç"qtrtl :> ve <blz : ^eşg : rtmz :> şeklindeki iki cümle *teg erti* ve *ertimiz* ile

sona ermektedir. Cümleleri yorumlayanlar ilk cümledeki *teg er-* yapısının paralel bir şekilde ikinci cümlede de yer alabileceğini düşünerek hakkakın <t>'yi yazmayı unuttuğunu tahmin etmiştir. Ben hakkakın ikinci cümlede <t>'yi unuttuğunu zannetmiyorum. Eğer iki cümle de *teg er-* yapısından meydana gelmiş olsaydı, hakkak ilk cümleye bakarak ikinci cümledeki *teg*'i de mutlaka yazacaktı. Bu nedenle, hakkakın <t> işaretini yazmayı unuttuğunu düşünmek için bir neden bulunmaz. Dolayısıyla, ikinci cümlelerin *teg er-* yapısında olmadığı söylenebilir.

Bütün bunlardan sonra iki cümleyi şöyle okuyup anlamlandırmak istiyorum: <YGMz : tgrA : wç"qtgrtl : blz : 'sg : rtmz :> *y(a)ğ(i)m(i)z t(e)gr(e) uçuy t(e)g (e)rti biz eş(i)g (e)rt(i)m(i)z* "Düşman[lar]ımız etrafta ocak gibiydi. Biz [ise] eşik [veya kapı] gibiydik". Sunduğum okuma ve anlamlandırma önerisinin yazıtın bağlamına da uygun olduğunu söyleyebilirim. Daha önce Aydın'ın⁴ dile getirdiği tespite ben de katılıyorum. Yazıtın sekizinci satırının, öncesinde ve sonrasında Tuñuquç, Türk Kağanlığını övüp gerçekleştirilen başarılı faaliyetlerden bahsetmektedir. Bağlama göre, bu satırda da aynı düşünceyi barındıran, yani Kağanlığı olumlayan bir cümlelerin olması beklenmektedir.

Tuñuquç'un kendi yazıtında metaforik cümleler kullandığı bilinmektedir. Buradaki cümlelerin de metaforik anlamda olduğu görülmektedir. Cümlelerdeki *oçuq* 'ocak' ve *eşig* 'kapı, çevre, dışarı' kelimelerinin heterodoks İslamî çevredeki *ocak* ve *kapı* (eşik) inancı ile bir ilgisinin olmadığını özellikle vurgulamalıyım. Tuñuquç'un bu cümlelerde bir benzetme yaptığını tahmin ediyorum. Tuñuquç, iki cümle ile "*düşmanlarının ocak gibi olduğunu*", yani Türk Kağanlığının sınırlarının "*merkezinde*" veya "*yakınında*" olduğunu, kendilerinin de "*ocağı*" çepçevre sardığını veya onların "*dışında*" olduğunu kast etmiş olmalıdır. Tuñuquç, bunu söyleyerek Türk Kağanlığının düşmanlarına karşı üstün olduğunu ifade etmek istemiş olabilir. Tabii *eşig*'i burada Türkiye Türkçesindeki *eşik* gibi anlamamak gerekiyor. Bugün Azerbaycan Türkçesinde ve Kırgızcada *eşik*'in 'dışarı' kavramını karşıladığı bilinmektedir: *eşik* 'bayır, dışarı, çöl' ve *eşiye çıx-* 'dışarı çıkmak' (Orucov 2006: 35b); *eşik* 'dışarı' (Yudahin 1985/II: 471a).

Radloff, yazıtı ilk kez neşrettiğinde satırdaki sorunlu runanın karşılığında olabileceğini tahmin etmişti (1899: 37-38). Ben Radloff'un runa hakkındaki önerisine dayanarak bir öneride daha bulunmak istiyorum, ancak bu önerim ilk önerime nazaran daha az muhtemeldir. Bu durumda, sorunlu runayı olarak kabul edersek, sorunlu kelimenin *büg* 'köşe, kenar' olması da mümkün olabilir. Kaşgarî böyle bir kelimeyi kaydetmiştir: . *büg* ~ *bük* 'köşe, Ar. *zāwiya*' (Dankoff ve Kelly 1982: 168 [264]). Clauson, sözlüğünde haklı olarak iki farklı *bük* kaydetmiştir: *bük* (I) 'çalılık' ve *bük* (II) 'köşe, evin köşe direği' (1972: 324a).⁵ Yukarıda bahsettiğim üzere, Eski Türkçenin yazı sistemlerinden kelimenin sonundaki /k/ ve /g/ ünsüzlerini belirlemek mümkün değildir, zira bu kelime de Manihey harfli metinlerde geçmemektedir. Kelimenin Runik harfli *Irq Bitig*'deki varlığı şüphelidir. Buna göre, ikinci cümleyi alternatif olarak şöyle okuyup anlamlandırmak istiyorum: <YGMz : tgrA : wç"qtgrtl : blz : bg : rtmz :> *y(a)ğ(i)m(i)z t(e)gr(e) uçuy t(e)g (e)rti biz b(ü)g (e)rt(i)m(i)z*

⁴ "Yazıtın güney yüzünün ilk satırından itibaren bolluk, zenginlik ve refah içinde bir yaşantıdan söz edilmektedir. Ardından gelen cümlelerin de bu bolluk ve zenginlik ifade eden cümleyi anlam bakımından tamamlayabilmesi gerekir. Yukarıda da söylendiği gibi bizden önceki araştırmacılar, hep etraftaki düşmanların varlığından hareketle mücadele izlenimi veren (vasıf ismi) kelimeler aramış ve cümleyi de bu şekilde açıklamaya çalışmışlardır." (2008: 96).

⁵ Ayrıca krş. *bük* 'köşe, kenar; sıklık; yarıklarla dolu; sık, kalın' (Wilkins 2021: 212b).

“Düşman[lar]ımız etrafta ocak gibiydi. Biz [ise onların] kenarı gibiydik”. Türk Runik harfli metinlerde ilk hecede yuvarlak ünlülerin yazılmadığı örneklere rastlandığı için (Tekin 2016: 34) buradaki <bg> yazımı yadırganmamalıdır.

Sonuç

Tuñuquq yazıtlarının 8. satırındaki cümle sorunludur. Kağanlık yazıtlarında şimdiye değin rastlanmayan bir harfin mevcut olması kelimenin ve tabii ki cümlenin doğru anlaşılmasında büyük bir engel oluşturmaktadır. Yazıtın ilk neşrinin üzerinden 122 yıl geçmesine rağmen ne yazık ki bu cümle hakkında kesin bir sonuca varılmış değildir. Şimdiye kadar, araştırmacıların yeni bir öneri sunulmadığı sürece önceki önerilerden birini tercih etmek zorunda kaldığı gözlemlenmektedir. Bu durumun devam edeceğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Yazıtta kağanlık yazıtlarında başka yerde tanıklanmayan bir işaretin tam seslik değeri belirlenmeden ve yazıtta bu işaretin neden kullanıldığı öğrenilmeden yazıttaki sorunlu iki cümlenin kesin olarak çözüme kavuşturulması mümkün olmayacaktır. Bu soruya cevap aranma sürecinde önerdiğim *y(a)ğ(i)m(i)z t(e)gr(e) uçuq t(e)g (e)rti biz eş(i)g (e)rt(i)m(i)z* “Düşman[lar]ımız etrafta ocak gibiydi. Biz [ise] eşik [veya kapı] gibiydik” veya *y(a)ğ(i)m(i)z t(e)gr(e) uçuq t(e)g (e)rti biz b(ü)g (e)rt(i)m(i)z* “Düşman[lar]ımız etrafta ocak gibiydi. Biz [ise onların] kenarı gibiydik” tekliflerinin dikkatlerden uzak tutulmasının gerektiğini düşünüyorum.

Kaynakça

- Abdurahmonov, G. ve Rustamov, A. (1982). *Qadimgi Turkiy Til*. Taşkent: Uqituvçi.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydarov, G. (1971). *Yazık orchonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*. Alma-Ata: Nauka.
- Aydın, E. (2008). Tonyukuk Yazıtındaki Problemlili Bir Cümle Üzerine. *Bilig*, 45, 91-102.
- Berta, Á. (1995). Neue Lesungs- und Deutungsvorschläge für die Inschrift Toñuquq. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 48(3), 313-320.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat jöl halljátok ... A türk és uşur rovásírásos emlékek kritikái kiadása*. Szeged: Jatepress.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1982). *Mahmut el-Kāşğarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīvān Luyāt at-Türk) I*. Harvard: Harvard University Press.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. (Terc. A. U. Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Donner, O. (1892). *Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l'Énisséi*. Helsingfors: Druckerei der Finnischen Litteratur-Gesellschaft.
- Elöve, A. U. (1958). Bir Yazı Meselesi Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1958, 69-85.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: a Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (1970). *Orhun Abideleri*. Ankara: Milli Eğitim Kitapları.
- Giraud, R. (1961). *L'inscription de Bañ Tsokto (Édition critique)*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.
- Hao, Chen (2021). *A History of the Second Türk Empire (ca. 682-745 AD)*. Leiden-Boston: Brill.

- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoj Pis'mennosti: Teksti i İssledovaniya*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Moriyasu, T. & Ochir, A. (1999). *Mongorukoku genson iseki, hibun chōsa kenkyū hōkoku* [Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998]. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies.
- Nadelyayev, V. M. et al. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Orucov, E. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti II*. Bakı: Şerq-Qerb.
- Özmen, M. (1993). Değirmen, Teker ve Tegzinmek Kelimelerinin Kökenleri Üzerine. *Journal of Turkish Studies*, 17, 147-151.
- Radloff, W. (1899a). *Atlas der Alterthümer der Mongolei: Vierte Lieferung*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Akademie der Wissenschaften.
- Radloff, W. (1899b). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge: die Inschrift des Tonyukuk*. St. Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Ramstedt, G. J. et al. (1958). Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei. *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 60(7), 3-91.
- Ross, E. D. (1930). The Tonyukuk Inscription: Being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's Final Danish Rendering. *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 6(1), 37-43.
- Rybatzki, V. (1997). *Die Toñuquq-Inschrift*. Szeged: University of Szeged.
- Sartkojauly, K. (2019). *Orxon Eskertkişteriniñ Tolyq Atlasy I*. Almaty: Samga Press.
- Sprengling, M. (1939). Tonyukuk's Epitaph: An Old Turkish Masterpiece Introduction, Text, Annotated Scientific Translation, Literary Translation and Transliteration. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 56(1), 1-19.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taube, J. (2002). Eine runentürkische Inschrift (Tonyukuk, 01-16) im Lichte von Jean Gebbers Geschichte der Bewusstwerdung (Mit einem Nachtrag zu Tonyukuk 17-32). M. Ölmez & S.-Chr. Raschmann (Ed.), *Splitter aus der Gegend von Turfan (Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags)* içinde (333-365. ss.). İstanbul.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (1999). Hemçik-Çırgakı Yazıtı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, 5-15.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thomsen, V. (1916). *Turcica; études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie*. Helsingfors: Société Finno-Ugrienne.
- Thomsen, V. (1924). Alttürkische Inschriften aus der Mongolei in Übersetzung und mit Einleitung. H. H. von Schaeder (Übs.), *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 78(3), 121-175.
- Tuna, O. N. (1957). Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtları'nda Birkaç Açıklama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1957*, 11-81.
- Uçar, E. (2021). Türkiye'deki Manihey Harfli Eski Uyğurca Neşirler İçin Harfçevrim ve Yazıçevrim Kılavuzu. *Journal of Old Turkic Studies*, 5(1), 161-194.
- Vasilyev, D. (1983). *Grafiçeskiy Fond Pamyatnikov Tyurkskoj Runiçeskoj Pis'mennosti Aziatskogo Areala (Opit Sistematzatsii)*. Moskva: İzdatel'stvo "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostočnoj Literaturı.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar' II*. Frunze: Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovyetskoy Entsiklopedii.

AUS DER FRÜHGESCHICHTE DER „RUNEN“-TÜRKISCHEN FORSCHUNGEN

Michael KNÜPPEL*

From the early history of “Runic”-Turkic researches

Abstract: *This article deals with the early published research or communications on the so-called “Runic”-Turkic inscriptions at the beginning of the 18th century. These inscriptions had been discovered in 1722 by Daniel Gottfried Messerschmidt and his travel companions and were first mentioned in a publication by Philipp Johann v. Strahlenberg in 1726. Contrary to existing views, however, the earliest pictorial representations of the inscriptions were not published by v. Strahlenberg in 1730, but rather as early as 1729 by Gottlieb Siegfried Bayer.*

Keywords: *Runic-Turkic inscriptions, Gottlieb Siegfried Bayer.*

Runik-Türk Araştırmalarının Erken Tarihinden

Özet: *Bu çalışmada, 18. yüzyılın başlarında „Runik“ Türk yazıtları olarak bilinen yazıtlar üzerine ilk yayımlanan araştırma ve haberleri ele almaktadır. Bu yazıtlar 1722’de Daniel Gottfried Messerschmidt ve yol arkadaşları tarafından keşfedilmiş ve bunlardan ilk olarak 1726’da Philipp Johann v. Strahlenberg’in yaptığı bir yayımda bahsedilmiştir. Mevcut görüşün aksine, yazıtların en erken resimli temsilleri von Strahlenberg tarafından 1730’da değil, 1729 gibi daha erken bir tarihte Gottlieb Siegfried Bayer tarafından yayımlanmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Runik Türk yazıtları, Gottlieb Siegfried Bayer.*

Betrachten wir die Anfänge der Forschungsgeschichte zu den sogenannten „runen“-türkischen Inschriften aus dem eurasischen Steppengürtel – und hier ist mit Forschungsgeschichte die Phase der Entdeckungsgeschichte, also die Ära von den Erstbeschreibungen der Inschriften bis zur Entzifferung dieser Schriftdenkmäler durch J. R. Aspelin, O. Heikel,¹ W. Radloff und V. Thomsen gemeint –, so herrscht hier der Eindruck vor, daß von den frühen Hinweisen bei Remezov² (von denen einerseits nicht

* Prof. Dr. Dr., Arctic Studies Center (ASC), Liaocheng University China / CHINA; E-mail: MichaelKnueppel@gmx.net, ORCID ID: 0000-0002-6348-5100.

¹ Es waren diese finn. Archäologen und Frühgeschichtler, die die ersten umfassenden Dokumentationen des noch unbekanntes und nicht entzifferten „runen“-türkischen Materials nach Europa brachten und publizierten, ohne jedoch die hinter den Inschriften stehende Sprachen entschlüsseln zu können (zu nennen ist hier vor allem die von Aspelin durchgeführte zweite finn. Expedition, deren Ergebnisse 1892 veröffentlicht wurden [Heikel, Axel Olai/ v. d. Gabelentz, Hans Georg/ Déveria, Jean Gabriel/ Donner, Otto: *Inscriptions de l’Orkhon recueillies par l’expédition finnoise de 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne*. Helsingfors 1892]). J. R. Aspelin war es dann später, der anlässlich eines kurzen Berichts die Ergebnisse zusammenfaßte, d.h. die Anzahl der Grapheme, die Schriftrichtung und den suffix-agglutinierenden Charakter der hinter den Schriftzeichen stehenden Sprache bestimmte (Aspelin, Johann Reinhold: *Fels- und Stein-Inschriften am oberen Jenisei*. In: *ZfE* 19. 1887, pp. 529-531).

² Es ist wenig wahrscheinlich, daß die Felsbilder, die der Kartograph Semjon Ul’janovič Remezov in Sibirien abgezeichnet hat, irgend etwas mit den späteren Runen zu tun hatten. Schon aufgrund der Zeitstellung darf dies ausgeschlossen werden, jedoch sind die in seinem „Arbeitsbuch“ von 1703 gegebenen Piktogramme die ersten Beispiele sibirischer Parietalkunst,

immer ganz klar ist, worauf diese sich beziehen und andererseits schwierig ist zu beurteilen, welche der Piktogramme womöglich schon von ihm, sicher allerdings von späteren Autoren wegen vermeintlicher Ähnlichkeiten, als „Vorstufen“ zur „runen“-türkischen oder irgendeiner anderen Schrift³ angesehen wurden – was man allerdings schon aufgrund der Zeitstellung der allermeisten, der von Remezov erwähnten Denkmäler, ausschließen darf) einmal abgesehen, das Verdienst der Entdeckung D. G. Messerschmidt⁴ und seinen Reisebegleitern Ph. J. v. Strahlenberg⁵ und K. G. Schulmann⁶ zukommt, die früheste Veröffentlichung von Informationen und schließlich auch von graphischen Wiedergaben hingegen durch v. Strahlenberg in dessen großem Werk „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia“ erfolgt ist. In die-

die bekannt wurden (hierzu ausführlicher Černecov, Valerij Nikolaevič (1964): *Naskal'nye izobraženija Urala*. Moskva [Archeologija SSSR V, 4: 12]).

³ So hatte Athanasius Kircher über die Vorstufen der chin. Schrift spekuliert (cf. die Schrifttafel in *Athanasii Kircheri China monumentis qua sacris qua profanis nec non variis naturae & artis spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis illustrata: auspiciis Leopoldi primi [...]*. Amstelodami 1667, bspw. p. 229) und Ph. J. v. Strahlenberg diese in den Piktogrammen entdecken wollen (Strahlenberg, Philipp Johann v. (1730): *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia*: in so weit solches Das Gantze Russische Reich mit Sibirien und der grossen Tartarey in sich begreiffet. In einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekanntten Nachrichten vorgestellt, Nebst einer noch niemahls ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyssigerley Arten tartarischer Völcker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, Sonderlich aber Einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiquität betreffen; Bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschaft in Russland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstatteten weiten Reisen zusammen gebracht und ausgefertigt. Stockholm (in Verlegung des Autoris) [reprint: With an introduction by J. R. Krueger. Ed. Judit Papp. Szeged 1975 (Studia Uralo-Altica 8)], p. 368 – siehe unten).

⁴ Die Beschreibungen der „runen“-türkischen Inschriften bzw. Bemerkungen zu ihrer Entdeckung und der Anfertigung von Abschriften durch K. G. v. Schulmann finden sich (abgesehen von den Ausführungen in den Rapporten, die Messerschmidt „aus dem Feld“ an seinen Vorgesetzten in St. Petersburg geschickt hat und welche als Abschriften bewahrt sind, auch in seinem – ebenfalls unpubliziert gebliebenen – Tagebuch [siehe hierzu Winter, Eduard / Figurovskij, Nikolaj Aleksandrovič (Hrsgg.): Messerschmidt D. G. *Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727*. Hrsg. von Mit einem Vorw. von W. Steinitz und A. V. Topčiev. Teil 1. Berlin 1962 (Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas 8: 1)]).

⁵ Philipp Johann von Strahlenberg (1677-1747) wurde als Philipp Johann Tabbert im damals schwedischen Stralsund geboren, war später Landvermesser und trat 1694 in die schwed. Armee, in der er eine Laufbahn als Offizier einschlug, ein. In Folge der Beteiligung an Schlachten des „Großen Nordischen Krieges“ (1700-1721) wurde er schließlich 1707 nobilitiert und erhielt den Namen *Stralenberg* (den er später als *von Strahlenberg* „eingedeutscht“ hat). Nach der Schlacht von Poltava (1709) geriet er in russische Kriegsgefangenschaft und wurde nach Sibirien verschickt. Dort unternahm er – ausgehend von Tobol'sk, wo er als Lehrer tätig war – Reisen in die Nachbarschaft und nahm schließlich auch an einigen Etappen der großen Sibirienreise Daniel Gottlieb Messerschmidts teil. Zu den bekanntesten Leistungen v. Strahlenbergs gehörte die Äußerung der Vermutung der Verwandtschaft der samojedischen Sprachen mit den finno-ugrischen, die Veröffentlichung der ersten Nachrichten über die runen-türkischen Inschriften und die Festlegung der Kontinentalgrenze zwischen Europa und Asien.

⁶ Zu Karl Gustav [v.] Schulmann, bei dem es sich um keinen Neffen Ph. J. v. Strahlenbergs handelte, wie oftmals in der Literatur angegeben ist, cf. den unlängst erschienenen Beitrag von Tunkina, Irina V.: K biografii Karla Gustava Šul'mana. In: Tunkina, I. V. et al. (Hrsgg.): *K 300-letiju načala ekspedicii Daniělja Gotliba Messeršmidta v Sibir' (1719-1727)*. St. Peterburg 2021 (Ad Fontes Vypusk 19. Materialy i issledovanija po istorii nauki), pp. 57-64.

sem Sinne zumindest haben sich nahezu alle Autoren, die sich der „runen“-türkischen Forschungsgeschichte zugewandt haben, geäußert. In der von E. Aydın zusammengestellten „runen“-türkischen Bibliographie sind ebenfalls keine entsprechenden Publikationen vor dem Erscheinen von „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia“ (1730) aufgeführt.⁷ In den Besprechungen der verschiedenen Auflagen dieser Bibliographie, in denen der Vf. dieser Miszelle zahlreiche Ergänzungen (vor allem für die von mitunter wüsten Spekulationen zur Herkunft und Natur der Inschriften geprägten Frühzeit) gegeben hat,⁸ ist dieses bestehende Bild übrigens nicht weiter in Frage gestellt worden – sieht man einmal von dem gelegentlichen gebrachten Hinweis auf eine Erwähnung der Inschriften in v. Strahlenbergs „Vorbericht eines zum Druck verfertigten Werckes von der grossen Tartarey und dem Königreiche Sibirien“ aus dem Jahre 1726⁹ ab.¹⁰

Allerdings hat sich die Lage nun aber vor dem Hintergrund von im Zuge der Beteiligung des Vf.s an der großen Messerschmidt-Biographie W. Lehfeldts¹¹ in Göttingen gewonnenen Erkenntnissen etwas geändert. Zwar besteht auch weiterhin kein Zweifel an der Entdeckung und Erstbeschreibung der Schriftdenkmäler der frühen Türken in der Steppe durch Messerschmidt und seine Gefährten im Jahre 1722, jedoch sind einige Ergänzungen für die folgende Jahre bis zum Erscheinen des Opus Ph. J. v. Strahlenbergs anzubringen.

Entdeckt wurden die „runen“-türkischen Inschriften am Jenissej – wie erwähnt – von D. G. Messerschmidt und seinen Reisebegleitern. In den unpublizierten Aufzeichnungen Messerschmidts sind verschiedene Schriftdenkmäler ebenso beschrieben, wie Bildwerke im eurasischen Steppengürtel. Die erste Publikation, in der hiervon berichtet wurde, war freilich erst v. Strahlenbergs erwähnter „Vorbericht“ – strenggenommen einer

⁷ Auf p. 35 der Bibliographie Aydıns findet sich als erste Nummer aufgeführt Ph. J. v. Strahlenbergs „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia [...]“ (1730) gefolgt von De Guignes, Joseph: *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et autres Tartares Occidentaux, ouvrage tiré des livres chinois*. Paris 1757 als no. 2.

⁸ Knüppel, Michael: Eine Bibliographie zum „Runentürkischen“. In: *JOAS* 23. 2014, pp. 416-419 [dies zugl. Bespr. v. Aydın, Erhan: *Türk Runik Bibliyografyası*. 2. Aufl. İstanbul: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., 2010 (TDAD 61), 277 pp.]; ders.: Weitere Bemerkungen und Ergänzungen zur „Runentürkischen“ Bibliographie. In: *JOAS* 26. 2017, pp. 382-385; ders.: Weitere Bemerkungen und Ergänzungen zur „Runentürkischen“ Bibliographie (II). In: *JOAS* 27. 2018, pp. 312-323; ders.: Noch einmal zur „runen“-türkischen Bibliographie. In: *SibStud* 12 (2). 2017, pp. 129-144; Aydın, Erhan: *Türk Runik Bibliyografyası*. 3. Auflage. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017 (Bilge Kültür Sanat Yayın No. 842). In: *OLZ* 113 (6). 2018, pp. 487-488; ders.: Weitere Nachträge zur „runen“-türkischen Bibliographie E. Aydıns. In: *JOAS* 29. 2020, pp. 499-505.

⁹ Strahlenberg, Philipp Johann v.: *Vorbericht eines zum Druck verfertigten Werckes von der grossen Tartarey und dem Königreiche Sibirien*; mit einem Anhang von Gross-Russland, worinnen von dem Autore die Einrichtung und vornehmsten Contenta desselben, vorgetragen werden. Stockholm 1726, hier bspw. p. 12: „Drittens werden sich dabey finden einige Copeyen von alten Epitaphien mit Runischen Characteren, auch figurirte Rune-Steine, die man über 200 Meil in Osten der Stadt Tobolski gesehen“.

¹⁰ Knüppel, Michael: Zu den Quellenbezügen Ph. J. von Strahlenbergs. In: *SibStud* 6 (1). 2011, pp. 61-121, hier p. 62.

¹¹ Lehfeldt, Werner: *Daniel Gottlieb Messerschmidt 1685-1735. Der erste Erforscher Sibiriens. Versuch einer Annäherung an einen großen Wissenschaftler*. Unter Mitwirkung von Larisa D. Bondar' und Michael Knüppel (z. Zt. im Druck).

Ankündigung eben jenes großen Werkes aus dem Jahre 1730. Der Bericht allerdings enthielt keine Abbildungen, obgleich D. G. Messerschmidt die Inschriften und Bildwerke bereits im Jahr zuvor beschrieben und wie wir aus seinen Aufzeichnungen wissen, K. G. Schulmann sogar einige „Abschriften“ angefertigt hatte.¹² Verschiedene dieser Zeichnungen finden sich später auf Bildtafeln in v. Strahlenbergs Hauptwerk „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia“.

Weithin unbekannt war bislang allerdings, daß im Zuge der Aufmerksamkeit, die die Expeditionen Messerschmidts bei einigen ganz Wenigen erregt hatten, auch dessen Entdeckungen ein gewisses Interesse gefunden haben. Es war der Pionier der Sinologie Gottlieb Siegfried Bayer (5.1.1694-10.2.1738), der auch mit Messerschmidt bekannt war und anlässlich der Behandlung alt-preußischer „Runen“-Inschriften¹³ (siehe Abb. 1) die Entdeckungen Messerschmidts bekannt machte¹⁴ und im Anhang zum zweiten Band der *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae* eine Tafel mit Abbildungen beschrifteter Bildwerke aus den Händen wohl von K. G. Schulmann brachte (siehe Abb. 2). Zumindest eine der Abbildungen findet sich dann erneut in dem im folgenden Jahr veröffentlichten Werk v. Strahlenbergs,¹⁵ eine weitere zeigt eine Stele, die möglicherweise mit einem der 1730 publizierten Bildwerke identisch ist.¹⁶ Hier dürften sich die Abweichungen in den Abbildungen aus der nicht sehr genauen Wiedergabe der Schriftzeichen und der Kolumnen der Inschrift erklären.

Das Beispiel läßt uns aber natürlich vor allem eines erkennen, nämlich wie weit wir noch immer von einer umfassenden Geschichte der Erforschung der „runen“-türkischen Schriftdenkmäler entfernt sind.

¹² Johanson, Lars: *Discoveries on the Turkic Map*. Stockholm 2001 (Svenska Forskningsinstitutet Istanbul Swedish Research Institute in Istanbul. Skrifter. Publications 5), p. 6.

¹³ B[ayer], T[heophilus] S[iegfried]: *Vetos Inscriptio Prvssica*. In: *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae* Tomus II 1729 (2), pp. 470-481 + Anhang.

¹⁴ Cf. hierzu ausführlich Lehfeldt (z. Zt. im Druck).

¹⁵ v. Strahlenberg (1730), Tabula XII.

¹⁶ *Ibid.*, Tabula V.

❁ (470) ❁

VETVS INSCRIPTIO
PRVSSICA
T. S. B.

ΔΣΗΠ. ΟΡΡΠ. ΑΗΛΧ.
ΞΗΟΑΓ ΟΗ ΦΕΑΞ Ξ Η ΞΡΑΧ
ΣΕΙΞ

ΔΣΗΗ. ΟΡΡΑ. ΗΗΛΧ.
ΞΗ. ΑΓ Ο. Η. ΦΗΑΞΩ
ΞΡΑΧ. ΣΕΙΞ.

Singulares esse has litteras , nec antea in Europa
vifas, exclamabunt omnes talium curiofi: nos,
vnde eas acceperimus, primum dicemus, tum
fententiam noftram exponemus , quae cupio
quidem , vt eruditis viris placeat, malim tamen, vt post
me alii quod veriffimum fit inueniant , aut noftram opi-
nionem amplius confirment : fieri enim poteft, vt res
haec

Abb. 1.

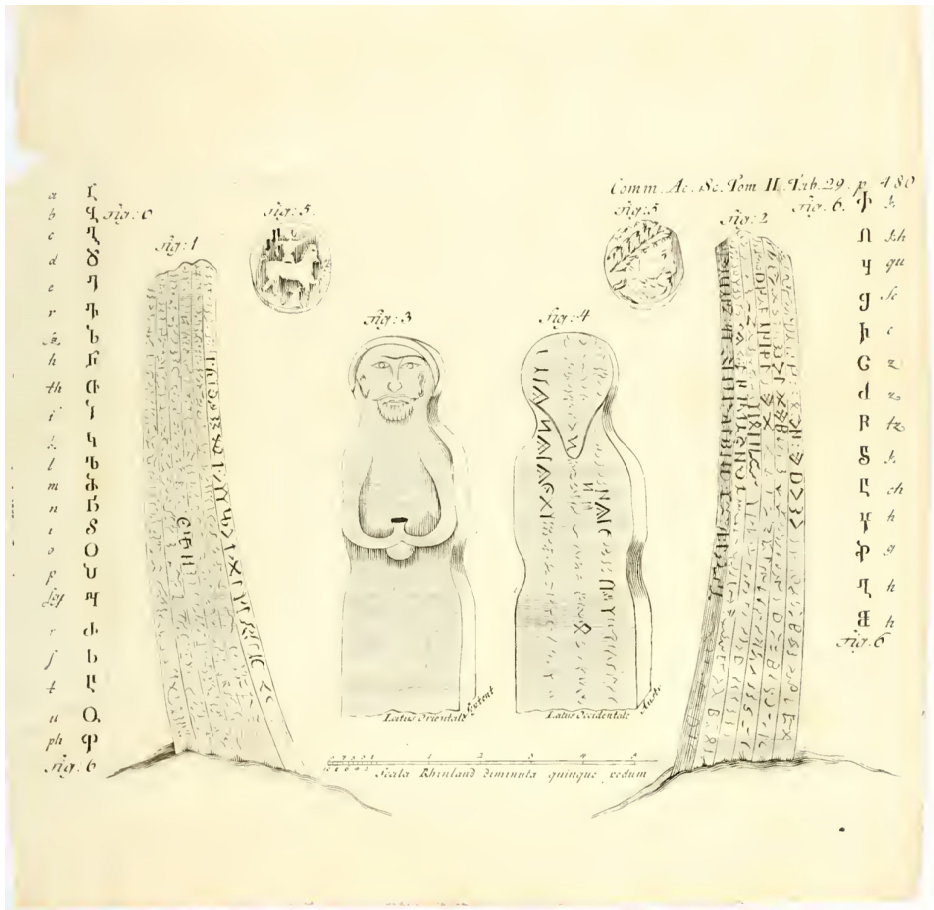

Abb. 2.

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE {-gInçA} MORFEMLİ TÜMCELERİN BİRLEŞME VE TÜR KURAMINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Gülser ERSOY**

Öz: Eski Uygur Türkçesine ait metinlere bakıldığında katmanlar arasında zaman anlam ilişkisinin kurulmasına neden olan birçok morfeme ya da analitik formlara tanıklık edilmektedir. Bu morfemler içerisinde en çok dikkat çekenlerden birisi de {-gInçA}'dır.

{-gInçA} morfemi tanıklık edilen en eski tarihî metinlerde -IncAyA kadar anlamında kullanılmış; böylelikle bitim tümcelerinin oluşmasına neden olmuştur. Türk dilinin tarihî seyri içerisinde bahsi geçen morfemin birincil işlevinden uzaklaştığı ve bu işlevi tekrar kazanmak adına belirli bir analitik formun içerisine girdiği görülmektedir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bir yandan {-gInçA} ve Fül+{-gInçA}+kA tegi formu ile bitim tümceleri oluşturulurken diğer yandan {-gInçA} morfeminin farklı bir zaman anlam ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir. Özellikle Altun Yaruk'ta söz konusu morfemin -IncA anlamında kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Tanıklık edildiği ilk metinden geç dönem Uygur metinlerine kadar semantik işlevinde görülen kimi değişimler, Fül+{-gInçA} formulu tümcelerinin sentaktik özelliklerinde de birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Eldeki çalışmada oluşturulan korpustan yola çıkarak {-gInçA} morfeminin semantik ve sentaktik işlevinde görülen değişim ve gelişimler incelenecektir. Morfemin oluşturduğu birleşik yapı tümceler, Birleşme ve Tür kuramının verilerine göre değerlendirilecektir. İlk tanıklık edildiği Eski Uygur Türkçesi metinlerinden geç dönem Uygur metinlerine ulaşana kadar {-gInçA} morfeminin oluşturduğu birleşik yapı tümcelerinin Birleşme ve Tür kuramındaki yeri incelenecektir. Böylelikle önce bitim daha sonra izleme tümcelerinin oluşmasına neden olan morfemin semantik işlevinde görülen değişime paralel olarak birleşme-tür özelliklerinin de değişebileceği görüşü açıklanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygur Türkçesi, {-gInçA}, Birleşme ve Tür kuramı, bitim tümceleri, izleme tümceleri.

Evaluation of Sentences with -gInçA Morpheme in Old Uyghur Turkish According to Juncture and Nexus Theory

Abstract: When we look at the texts of Old Uyghur Turkish, we witness many morphemes or analytical forms that lead to the establishment of time-meaning relationship between layers. One of the most notable among these morphemes is {-gInçA}.

The {-gInçA} morpheme was used in the sense of until in the oldest historical texts witnessed; thus causing the formation of limitative sentences. It is seen that the morpheme mentioned, in the historical course of the Turkish language has moved away from its primary function and has entered a certain analytical form in order to regain this function. While limitative sentences are formed with {-gInçA} and the Verb + {-gInçA}+kA tegi form, on the other hand, it is seen that the -gInçA morpheme is in a different tense-meaning relationship. Especially in Altun

* Bu makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Ferruh Ağca danışmanlığında hazırladığımız “Eski Uygur Türkçesinde Öz (Core)-Dış (Peripheral) Katmanlı Birleşik Yapılarda Zamansallık” başlıklı doktora çalışmamızdan üretilmiştir.

** Dr., Kütahya Germiyan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Kütahya / TÜRKİYE. E-posta: gulserersoy@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1002-1967.

Yaruk, the use of the aforementioned morpheme in the sense of -InçA is quite remarkable. Some changes in the semantic function, from the first text witnessed to the late Uyghur texts, brought along some changes in the syntactic features of sentences used with Verb+{-gInçA} form.

Based on the corpus created in the present study, the changes and developments in the semantic and syntactic function of the {-gInçA} morpheme will be examined. Compound sentences formed by this morpheme will be evaluated according to the data of the Juncture and Nexus Theory. From the Old Uyghur Türkîsh texts, where it was first witnessed, to the late Uyghur texts, the place of the compound sentences formed by the {-gInçA} morpheme in the Juncture and Nexus Theory will be examined. Thus, it will be explained that in parallel with the change seen in the semantic function of the morpheme, which causes the formation of the limitative and then the successive sentences, the juncture-nexus properties can also change.

Key Words: Old Uyghur Türkîsh, {-gInçA}, Juncture and Nexus Theory, limitative sentences, successive sentences.

Giriş

Takip edilebilen en eski yazılı kaynaklara bakıldığında Türk dilinin oldukça basit morfolojik, morfo-sentaktik ve dolayısıyla semantik özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Türk runik harfli yazıtlarda sınırlı sayıda sözcük ve buna bağlı olarak sade bir dil söz konusu iken Eski Uygur Türkçesi ile yazılan metinlerden itibaren morfemlerin, sözcüklerin ve bağlaçların sayısında dikkat çeken oranda bir değişime gidilmiştir.

Tercüme faaliyetlerinin ve farklı kültürlerle karşılaşmanın doğal bir sonucu olarak Eski Uygur Türkçesi ile yazılan metinlerde dilin daha çok zenginleştiği görülmektedir. Bu durumun bir yansıması olarak bu döneme ait metinlerde birleşik yapılı tümcelere sıklıkla tanıklık edilmektedir. Birleşik yapılı tümcelerin oluşumunda bir yandan Türk runik harfli metinlerden itibaren kullanılan morfemlere, diğer yandan da yeni morfemlere ya da kimi analitik formlara başvurulduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Eski Uygur Türkçesi ile yazılan eserlerde birleşik yapılı tümcelerin zenginliği bu alandaki eserlerden korpus oluşturulmasına ve korpusta tanıklık edilen zaman içerikli birleşik yapılı tümcelerin Birleşme ve Tür kuramına göre incelenmesine zemin hazırlamıştır.¹

Eski Uygur Türkçesi ile yazılan metinlerde zaman içerikli birleşik yapılı tümcelerin oluşmasına sebep olan morfemlerden birisi de {-gInçA}'dır. Korpustan elde edilen veriler doğrultusunda² tanıklık edilen ilk metinlerden başlayarak {-gInçA} morfeminin oluşturduğu birleşik yapılar ve analitik form, Birleşme ve Tür kuramına (Juncture and Nexus Theory) göre incelenmiştir. Kuramın ortaya koyduğu verilerin Eski Uygur Türkçesi ile yazılan metinler üzerinde uygulanabilir olması zaman içerisinde bir türden (bağımlı) ayrılıp başka bir tür (eş-bağımlı) içerisine yerleşen *Füil+{-gInçA}* formulu yapıları gözlemeleme fırsatı sunmuştur.

{-gInçA} morfemi ile oluşturulan tümceleri Birleşme ve Tür kuramının verileri doğrultusunda değerlendirmeden önce kuram hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ersoy, Gülser (2021). "Eski Uygur Türkçesinde Öz(Core)-Dış(Peripheral) Katmanlı Birleşik Yapılarda Zamansallık", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

² Korpus Irk Bitig, Huastuanift, Edgü Öglü Tigin Anyıg Öglü Tigin, Maytırsimit, Altun Yaruk ve Totenbuch adlı eserlerden oluşmaktadır. Huastuanift taranmış olmasına rağmen -gInçA morfeminin yer aldığı herhangi bir tümceye tanıklık edilmemiştir.

Birleşme ve Tür Kuramı (Juncture and Nexus Theory)

Birleşme ve Tür kuramı, bir dilin sentaktik özelliklerini incelerken aynı zamanda o dilin semantik ve pragmatik özelliklerini de göz önünde bulunduran evrensel bir kuramdır. Kuramın öncüleri Van Valin ve Foley (1984) tüm diller üzerinde uygulanabilmesi özelliğinden yola çıkarak kuramın evrensel bir özelliğe sahip olduğunu ifade etmektedir.

Kurama göre tüm diller çekirdek (nucleus), öz (core) ve dış (peripheral) olmak üzere üç katmandan oluşmaktadır. Bu bağlamda isim soylu sözcükler, filler ve sözcük öbeklerinden ibaret yüklem/yüklemcil öge *çekirdek katmanı* oluşturmaktadır. Her dilde bir çekirdek katman ve bu çekirdek katmanın sahip olduğu temel üye/üyeler bulunmaktadır. Temel üye, çekirdek üyenin alması zorunlu olan her bir üye olarak da tanımlanabilmektedir. Çekirdek katmanla birlikte temel üyenin oluşturduğu katman, *öz* adını almaktadır. Çekirdek katmanın zorunlu olmayan isteğe bağlı olan üyeleri de *dış katman* olarak adlandırılmaktadır.

Birleşme ve Tür kuramına göre her katmanın kapsama alanında olduğu işlemcileri bulunmaktadır. İşlemcilerin kapsama alanlarının belirlenmesiyle tümcenin katmanlarının da sınırları belirlenmektedir. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede işlemci adını verdiğimiz tüm morfemler bitimli fiilin sonuna getirilmektedir. Bu bağlamda görünüş işlemcisi çekirdek katmanı; kiplik işlemcisi öz katmanı; edim söz gücü, kanıtlanabilir, zaman ve durum işlemcisi de dış katmanı kapsamaktadır (Taylan 1988: 335).

Birleşme ve Tür kuramına göre birleşik yapıli tümcelerin oluşumunda çekirdek, öz ve dış katmanların kendi içerisinde birleşimi söz konusudur. Bu durumda çekirdek katmanlar bir diğer çekirdek katmanla, öz katmanlar öz katmanla ve dış katmanın yer aldığı tümcecikselsel katman bir diğer tümcecikselsel katmanla birleşmektedir. Türkçe çekirdek katmanlı birleşmelere izin vermemekle birlikte (Aydın 2010) altı çeşit birleşme-tür çeşidinin görüldüğü bir dil olarak ifade edilmektedir. Bunlar öz katmanda birleşen eş-sıralı yapı (core-coordination), öz katmanda birleşen eş-bağımlı yapı (core cosubordination), öz katmanda birleşen bağımlı yapı (core subordination), tümcecikselsel katmanda birleşen eş-sıralı yapı (clausal coordination), tümcecikselsel katmanda birleşen bağımlı yapı (clausal subordination), tümcecikselsel katmanda birleşen eş-bağımlı yapı (clausal cosubordination) olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda birleşme ve tür çeşitlerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Öz Katmanda Birleşen Eş-sıralı Yapı (Core Coordination)

Birleşme ve Tür kuramına göre öz katmanlı birleşmelerde iki şarttan birinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki birleşik yapıyı oluşturan katmanların ortak temel üye paylaşımını gerçekleştirmesi; ikincisi de bir öz katmanın bir tümceciğin içinde özne ya da nesne gibi temel üye görevinde bulunmasıdır. Her bir katmanın bağımsız bir söylem oluşturduğu katmanlar eş-sıralı tür olarak değerlendirilmektedir (Van Valin ve LaPolla, 1997: 462).

Watters ve Taylan kuramın Türkiye Türkçesine uygulanmasını ve böylelikle anlaşılmasını kolaylaştıran araştırmacılarıdır. Watters (1993: 549) öz katmanda birleşen eş-sıralı yapıları "*Odamda uzanmış gazete okuyordum.*" tümcesini; Taylan da (1988: 337) "*yatmış uyuyordu*" ve "*yatacak uyuyacaktı*" tümcelerini örnek olarak vermektedir. Tümceleri oluşturan katmanların ortak bir temel üyeye sahip olması birleşmenin öz katmanda gerçekleştiğini göstermektedir. Nitekim birinci tümcede *ben*

\emptyset , ikinci ve üçüncü tümcede $o \emptyset$, birleşik yapıyı oluşturan katmanların ortak temel üyesi olarak işlev görmektedir. Her öz katmanın kendi görünüş işlemcisine sahip olması da örnek tümcelerin eş-sıralı tür olarak değerlendirilmesinin sebebi olarak gösterilebilir. Örneğin birinci tümcede birinci öz katmanın (odamda uzanmış) görünüş işlemcisi –miş, ikinci öz katmanın (gazete okuyordum) işlemcisi –yor olarak işaretlenmiştir.

Sonuç olarak öz katmanda birleşen eş-sıralı yapılarda birbirinden bağımsız işlemci morfemine sahip olan katmanlar, ortak temel üye paylaşımı sebebiyle birbirine bağlıdır.

Öz Katmanda Birleşen Eş-bağımlı Yapı (Core Cosubordination)

Kuramın öncülerinden Van Valin ve LaPolla, diller üzerine yaptıkları inceleme sonucunda birleşik yapılı tümcelerin tasnifi hususunda standart söylemlerin dışına çıkmış ve bu alanda *eş-bağımlı* ismiyle yeni bir türün varlığına işaret etmiştir. Eş-bağımlı türü bağımlı türden ayıran en belirgin özellik, birleşik yapıya ait her bir fiilin ortak işlemcilere sahip olması şeklinde ifade edilmektedir (Van Valin ve LaPolla, 1997: 448-454).

Van Valin ve LaPolla, “*Gid-ip gör-meli-yiz.*” tümcesini öz katmanda birleşen eş-bağımlı yapılara örnek olarak vermektedir (1997: 460). Taylan “...koşup...” ve “...koşarak...” gerundiumlarını söz konusu birleşme-tür çeşidine örnek olarak vermektedir (1988: 338). Verilen tüm örneklerden çıkarılacak sonuç şudur: Gerek $\{-(X)p\}$ gerekse $\{-ArAk\}$ morfemi ile kurulan tümcelerde birleşen katmanlar arasında temel üye/üyeler paylaşımı söz konusudur. Bu durum birleşmenin öz katmanda gerçekleşmesinin doğal bir sonucudur. $\{-(X)p\}$ ve $\{-ArAk\}$ morfemlerinin taşıdığı işlemci boşluğu da bitimli fiile ait işlemciler tarafından doldurulabilmektedir. Bu sebeple –örneğin- “*Gid-ip gör-meli-yiz.*” tümcesi *gitmeliyiz* ve *görmeliyiz* şeklinde de yorumlanabilmektedir. Dolayısıyla aynı ardışık eksen boşluğu (sequential same pivot) olarak da adlandırılan bu boşluğun bitimli fiile ait işlemcilerin kapsama alanında olması söz konusu tümcelerin türünü eş-bağımlı kılmak için yeterli bir sebeptir.

Öz Katmanda Birleşen Bağımlı Yapı (Core Subordination)

Birleşme ve Tür Kuramının belirlediği bir diğer birleşik yapı çeşidi de öz katmanda birleşen bağımlı yapıdır. Kurama göre genel olarak birleşim çekirdek katman çekirdek katmanla, öz katman öz katmanla, tümcecik tümcecikle olduğundan birleşen katmanlar arasında genelde bir denklik söz konusudur. Ancak öz katmanda birleşen bağımlı yapılarda diğerlerinden farklı olarak asimetrik birleşme görülmektedir. Çünkü bu tür yapılarda bir öz katman bir tümcecğin içinde özne ya da nesne gibi temel üye görevinde bulunmaktadır (Van Valin ve LaPolla, 1997: 462).

Taylan öz katmanda birleşen bağımlı yapıya “...koşması...”, “...koştuğu...”, “...koşacağı...”, “...koşmaktan...”, “...koşan çocuk...”, “koştuğu cadde...” örneklerini verir (1988: 338). İnfinitifler ve partisiplerle kurulan yan tümceciklerin temel tümcecğin temel üyesi olarak işlev görmesi öz katmanda birleşen bağımlı yapıların oluşumunda belirleyici bir faktördür.

Tümceciksel Katmanda Birleşen Eş-sıralı Yapı (Clausal Coordination)

Birleşme ve Tür kuramının belirlediği önemli bir birleşik yapı çeşididir. Zira Van Valin ve LaPolla her dilde var olmasından yola çıkarak söz konusu birleşme-tür çeşidinin evrensel bir özellik taşıdığına altını çizmektedir (1997: 463).

Tümceciksel katmanda birleşen eş-sıralı birleşik yapı, her bir tümceciğin işlemci açısından tamamen birbirinden bağımsız olduğu birleşme-tür çeşididir (Van Valin ve LaPolla, 1997: 463). Taylan birbirine "...ve..." , "...ama..." gibi bağlaçlarla bağlanan tümcecikleri söz konusu yapıya örnek olarak verir. Araştırmacı göre her bir tümcecik birbirinden bağımsız işlemciye sahip olduğundan ve tümceciklerden biri diğerinin temel üyesi olarak işlev görmediğinden bu tür yapılar, [-içe yerleşik] ve [-bağımlı] özelliğe sahiptir (1988: 337).

Tümceciksel Katmanda Birleşen Eş-bağımlı Yapı (Clausal Cosubordination)

Temel tümceciği zaman, sebep, şart vb. anlam ilişkisi niteleyen dış katman kendi içerisinde bir tümcecikten meydana geldiğinden birleşmenin tümceciksel katmanlar arasında gerçekleştiği kabul edilmektedir. Tümceciksel katmanlı birleşmelerin önemli bir diğer özelliği, yapıyı oluşturan her bir birleşenin bir diğerinden bağımsız temel üyeye sahip olması olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda Taylan, Türkiye Türkçesinden {-IncA} ve *aorist+ken* gerundiumlardan oluşan tümceleri bu türden bir yapının içerisinde değerlendirmektedir. Adı geçen araştırmacı basit yapılu gerundium morfolerinin bulunduğu tümceleri eş-bağımlı tür; durum morfemi, iyelik morfemi ya da son çekim edatı ile kullanılan gerundiumlu tümceleri de bağımlı tür olarak tasnif etmektedir (Taylan, 1988: 339).

Watters tümceciksel katmanda birleşen eş-bağımlı türün {-IncA}, [-ken], {-All}, {-mAkLA} morfolerleri ile kurulduğunu belirtmekte ve "*Ahmet eve gelince Hasan yatmaya gitti.*", "*O gelince kalkarım.*" tümcelerini örnek olarak vermektedir. İlk tümce, "*Ahmet eve gelince*" yan tümceciği ile "*Hasan yatmaya gitti*" temel tümceciğinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Tümcenin işlemcisi {-DI} zaman morfemidir ve yan tümcecikte yer alan gerundium (*gelince*) şahıs ve diğer işlemci morfolerleri tarafından işaretlenmemiştir. Ancak dil kullanıcısı söz konusu tümcenin "*Ahmet eve geldi*" ve "*Hasan yatmaya gitti*" şeklinde kullanılabileceğinin farkındadır. Çünkü {-IncA} morfemi ile oluşan bu türden bir boşluk, bitimli fiile ait işlemciler tarafından doldurulabilmektedir. Aynı ardışık eksen boşluğu (sequential same pivot) olarak da adlandırılan bu boşluğun varlığı, söz konusu tümcenin eş-bağımlı tür olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Gerek yan tümceciğin gerekse temel tümceciğin birbirlerinden bağımsız temel üyelere (Ahmet, Hasan) sahip olması birleşmenin tümceciksel katmanda gerçekleştiğinin bir göstergesidir. "*O gelince kalkarım.*" tümcesinde de *gelince* gerundiumu, bitimli fiile aorist işlemcisinin kapsama alanındadır. Zira söz konusu tümceyi "*O gelir*" ve "*Ben kalkarım*" şeklinde yorumlamak mümkündür. Ayrıca her iki katman, kendi temel üyesine (o, ben) sahiptir. Bu sebeple her iki tümcenin tümceciksel katmanda birleşen eş-bağımlı yapıya örnek teşkil ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak gerundiumun herhangi bir işlemci morfemi almaması durumunda oluşan boşluk, bitimli fiile ait işlemciler tarafından dolduruluyorsa oluşan tür, eş-bağımlı olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca yan tümcecik, temel tümceciğin temel bir üyesi durumunda değilse ve her tümcecik kendine ait temel üyeye sahipse bu durum, birleşmenin tümceciksel katmanlarda gerçekleştiğinin bir kanıtı olarak gösterilmektedir.

Tümceciksel Katmanda Birleşen Bağımlı Yapı (Clausal Subordination)

Birleşme ve Tür kuramının belirlediği birleşme-tür çeşitlerinden biri tümceciksel katmanda birleşen bağımlı yapıdır. Söz konusu yapıda birleşme tümcecikler arasında gerçekleşirken bağımlılık da türün alt başlığı olarak ifade edilmektedir.

Van Valin ve LaPolla bu yapıyı İngilizceden verdikleri “*John partiye gittikten sonra Max’ı gördü.*” (*John saw Max after he went to the party.*) tümcesi ile açıklamaktadır (1997: 466). Örnek tümcede birbirinden bağımsız işlemcilerle sahip iki tümcecik bir araya gelmiştir. Nitekim *gördü* (*saw*) fiili ile *gitti* (*went*) fiilini birbirine bağlayan herhangi bir işlemci ortaklığı söz konusu değildir. Ayrıca *John Max’ı gördü* (*John saw Max*) tümceciksel katmanı *o partiye gittikten sonra* (*after he went to the party*) tümceciksel katmanının zorunlu olmayan/seçime bağlı bir üyesidir. Çünkü temel tümceciği zaman, sebep, şart vb. anlam ilişkisi ile sınırlandıran öğeler, o yapının eklentisi (adjunct) olarak nitelendirilmektedir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011: 114). Bu sebeple de temel tümceciği [+niteleme] özelliğine sahip yan tümcecik, söz konusu yapının dış katmanına yerleştirilmektedir.

Türkçede temel tümceciği sebep, koşul ya da zaman anlam ilişkisi ile niteleyen yan tümcecik, bitimli bir fiile sahip değildir. Bunun yerine söz konusu yapı, son çekim edatı ve kimi eğik durum (oblique case) morfemleri ile kurulan gerundiumlarla oluşturulmaktadır. Ancak yine de bu şekilde kurulan tümceler, İngilizcede sonra (after), önce (before), çünkü (because) vb. ile oluşturulan yapılarla aynı başlık altında değerlendirilmiştir. Nitekim Taylan çalışmasında “...koştuktan sonra...”, “...koşmadan önce...”; “...koştuğu için...”; “...koşmasına rağmen...”; “...koştuğu zaman...”; “...koştuğunda...”; “...koştuysa...” şeklindeki gerundiumlarla kurulan tümceleri, tümceciksel katmanda birleşen bağımlı yapılar olarak ifade etmektedir (1988: 337-338).

Sonuç olarak temel tümceciğin hal morfemi ve/veya son çekim edatından müteşekkil bir gerundiumlu yapı tarafından nitelenmesi durumunda ortaya çıkan yapı Birleşme ve Tür kuramına göre, birleşmenin tümceciksel katmanlarda gerçekleştiği bağımlı tür olarak nitelendirilmektedir.

{-gInçA} Morfemi ile Kurulan Bitim Tümcelerinin Birleşme ve Tür Kuramındaki Yeri

Bir morfemin sentaktik ve semantik işlevini ve bu işlevlerde görülen birtakım değişim ve gelişimleri takip etmek için başvurulabilecek en iyi yöntem, o dile ait tarihî metinleri kronolojik sıra ile incelemektir. Böylelikle ilk olarak tanıklık edildiği metinden yola çıkarak morfemin asıl işlevi ortaya konulabilmekte ve zaman içerisinde gerek sentaktik gerekse semantik açıdan morfemde görülen değişim ve gelişimler takip edilebilmektedir.

{-gInçA}, takibi kolay bir şekilde yapılan morfemlerden biridir. Zira Türk runik harfli yazıtlarda söz konusu morfemin yer aldığı herhangi bir tümceye tanıklık edilmemiştir. İrk Bitig (IB), -gInçA morfeminin kullanıldığı en erken tarihli metin olarak kaydedilmektedir. (1) *Tokuz kat üçürgüj topulginça teritzün. “Dokuz kat tegeltin yırtılıp delininceye kadar terletsinler.”* (Tekin, 2013:24) tümcesi {-gInçA}'nın Türk runik harfli metinlerde geçen tek örneğidir. Söz konusu morfeme klasik öncesi Uygur metni olan İyi ve Kötü Prens'te (İKP) sadece (2) *Oglum savı edgü y(a)vlak belgürginçe kınlıkta yatzun tip y(a)rl(i)k boltı. “Oğlum (hakkında) iyi (veya) kötü haber ortaya çıkıncaya kadar zindanda yatsın diye ferman buyurdu.”* (Orkun, 1940: 58) tümcesinde tanıklık edilmektedir.

{-gInçA} morfemine ilk tanıklık edilen tarihî eserlerde örnek tümce sayısının azlığı konu ile alakalı genel bir değerlendirmede bulunmayı zorlaştırmaktadır. Ancak her iki eserde de morfemin *-IncAyA kadar* anlamında kullanılması tesadüf değildir. Bir klasik öncesi Uygur metni olan Maytrisimit’de {-gInçA} morfemi (3) *Alkingınça tınıglar ta(mu)...* “*Azalıncaya kadar, yaratıklar cehennem...*” (Tekin 1976: 48), (4) *Tolmaginçaka tegi...* “*dolmayıncaya kadar...*” (Tekin 1976: 154) ve (5) *Bükünte inaru ölü ölginçe çşapat tamğa arıg küzedür men.* “*Bu günden itibaren ölünceye kadar Şıla Mudrā’yı (ahlak mühürü) muhafaza edeceğim.*” (Tekin 1976: 65) tümcelerinde yine *-IncAyA kadar* anlamında kullanılmıştır.

-IncAyA kadar anlamında kullanılan bu tümcelerde zaman açısından kritik bir noktanın var olduğu görülmektedir (Erdal 2004: 479). Bu tür tümceler *bitim tümceleri* olarak da adlandırılmaktadır (Banguoğlu, 2015: 576-580). Temel tümceciğe ait fiilin E₁, yan tümceciğe yer alan fiilin de E₂ olarak işaretlenmesi durumunda; bitim tümcelerinde E₁’in zaman çizgisinde *bitişi* olarak işaretlendiği nokta aynı zamanda E₂’nin *başlangıç* noktası olarak işaretlenir. Başka bir ifade ile bitim tümceleri bitimli fiilin işaret ettiği eylemin bitmesi gerundiumun işaret ettiği eylemin süreç olarak başladığının göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda öncelik-sonralık zaman ilişkisinin olduğu bu tür tümcelerde temel tümceciğe ait fiilin işaret ettiği eylem zaman çizgisinde önceki bir noktaya; gerundiumun işaret ettiği eylem sonraki bir noktaya konumlandırılmaktadır.

Bitim tümcelerinin önemli bir özelliği de yan tümceciğe ait fiillerin [+noktasal] (punctual) özelliğe sahip olması; temel tümceciğe ait fiillerin de süreç ifade etmesidir. Nitekim *-IncAyA kadar* anlamının yer aldığı (1).tümcede E₁’in (terit) süreç ifade ettiği ve bu sürecin zaman çizgisinde tamamlandığı nokta aynı zamanda E₂’nin (topul-) başlangıç noktası olarak kabul edilir. (2).tümcede ise *yat-* eylemi bir süreç ifade etmekte ve bu süreç gerundiumun (Oglum savı edgü y(a)vlak belgür-ginçe) işaret ettiği eylemin gerçekleşmesi ile sonlanmaktadır. Bu durumda bitim tümcelerinde {-gInçA}’nin eklendiği E₂’nin, E₁ için kritik bir noktaya işaret ettiği söylenebilir.

Dolayısıyla morfemin ilk olarak tanıklık edildiği metinden yola çıkarak asıl işlevinin ortaya konabileceği savından hareketle {-gInçA} morfeminin ilk etapta *-IncAyA kadar* şeklinde bir anlam ilişkisi kurmak üzere başka bir ifade ile bitim tümceleri oluşturmak üzere ortaya çıktığı düşünülebilir. Nitekim morfemin terkihi bu tezi doğrular mahiyettedir. Konu ile alakalı farklı görüşler bulunsa da (von Gabain 1988: 87, Ergin 1992: 341, Erdal 2004: 317, Uçar 2012: 49, Ercilasun 2014: 238) birçok dilbilimcinin birleştiği husus {+çA}’nın ekvatif durum morfemi olduğudur. Dolayısıyla {+çA} ekvatif durum morfeminin zaman anlamı içermesi, söz konusu morfemin *-IncAyA kadar* anlamı ile ortaya çıkmasının sebebi olarak gösterilebilir.

Türk diline ait en eski metinlerde *-IncAyA kadar* anlamıyla ortaya çıkan morfemin Birleşme ve Tür kuramındaki yeri de incelemeye değerdir. Çünkü morfemin ortaya çıktığı ilk dönem metinlerdeki sentaktik değeri ile daha ileri bir tarihte yazılan metinlerdeki sentaktik değeri farklılık arz etmektedir. Başka bir ifade ile {-gInçA} morfeminin Birleşme ve Tür kuramındaki yeri, morfemin ilerleyen zamanlardaki semantik değişimine paralel olarak değişikliğe uğrayacaktır.

Türkiye Türkçesinde *-ınca*, *-dığı zaman* semantik değerine sahip {-IncA} morfeminin eklendiği fiili bitimli fiile görünüş, kiplik, zaman vb. işlemci işaretleyicileri yönüyle bağımlı kıldığı bu sebeple eş-bağımlı türün oluşmasına neden

olduğu hususuna daha önce değinilmişti. Ancak gerek İrk Bitig ve İKP’de gerekse Maytrisimit’te yer alan tümcelerın Birleşme ve Tür kuramındaki türü eş-bağımlı değildir.

İB’de geçen *Tokuz kat üçürğün topulğınça teritzün*. “*Dokuz kat tegeltin yırtılıp delininceye kadar terletsinler.*” tümcesi “*tokuz kat üçürğün topulğınça*” ve “*teritzün*” olmak üzere iki katmandan meydana gelmektedir. Bu katmanlardan ilki *topulğınça* ikincisi de *teritzün* yüklemcil ögesine başka bir ifade ile çekirdek üyeye sahiptir. *Topulğınça* gerundiumunun temel üyesi *tokuz kat üçürğün*; *teritzün* bitimli fiilinin temel üyesi ise *o-Ø* şeklinde işaretlenmektedir. Dolayısıyla söz konusu örnekte her iki katmanın birbirinden bağımsız temel üyeye sahip olduğu, gerundiumlu yapının temel tümcecığı zaman anlam ilişkisi ile nitelediği ve bu sebeple de dış katman üyesi olduğu söylenebilir. Temel tümcecığı zaman anlam ilişkisi ile niteleyen ve böylelikle sınırlandıran dış katman (peripheral), [-içe yerleşik] özelliği taşımaktadır. Bu durum örnek tümcede birleşmenin tümceciksel katmanda gerçekleştiğinin göstergesidir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki Türk diline ait herhangi bir tarihî metinde {-gİnçA} morfemi; Türkiye Türkçesine ait kullanımında da {-IncA} morfemi her halükarda tümceciksel katmanlı birleşmeye örnek teşkil etmiştir. Çünkü tümceciksel birleşmenin bir şartı olan “*Bağımsız dış katmanı, öz ve çekirdekleri ile birlikte iki tümcecik birleşir ve karmaşık bir tümce oluşturur.*” (Taylan, 1988: 335) kuralı her dönem için geçerliliğini korumaktadır.

Topulğınça gerundiumunun aynı ardışık eksen boşluğuna (sequential same pivot) sahip olup olmadığının belirlenmesi İB’de geçen örnek tümcenin türünün de belirlenmesine yardımcı olacaktır. Gerundium, bitimli fiilin (*teritzün*) sahip olduğu istek-emir kiplik işlemcisinin kapsama alanında değildir. Başka bir ifade *Fiil+{-gİnçA}* formu kendisinde var olan işlemci boşluğunun bitimli fiile ait işlemciler tarafından doldurulmasına izin vermemektedir. Aksi bir durum söz konusu olsaydı tümcenin “*Tokuz kat üçürzün*” şeklinde yorumlanması mümkün olacaktır. Bu bağlamda örnek tümce, eş-bağımlı tür olarak değil bağımlı tür olarak değerlendirilebilmektedir.

İKP’de (2) ve Maytrisimit’te (5) yer alan tümceler de tümceciksel katmanda birleşen bağımlı yapılar arasında yerini almaktadır. Zira (2).tümcede *belgürğınçe* gerundiumu bitimli fiile (*yatzun*) ait istek-emir işlemcisinin; (5).tümcede de *ölğınçe* gerundiumu bitimli fiile (*küzedür men*) ait aorist işlemcisinin kapsamı alanında değildir.

Sonuç olarak {-gİnçA} morfeminin tanıklık edildiği ilk metinlerde *-IncAyA kadar* semantik değerine sahip olmasının nedeni olarak morfemin terkinde yer alan {+çA} gösterilebilir. Eski Uygur Türkçesi ile yazılan metinlerde sıklıkla kullanılan *Fiil+ {-mİşDA}*, *Fiil+ {-dUkDA}*, *Fiil+{-mİşkA}* vb. formlardan ibaret gerundiumlar ile Türkiye Türkçesinde kullanılan *Fiil+-dığı zaman/-madan önce, -dıktan sonra* vb. formlardan ibaret gerundiumların gerek son çekim edatı gerekse durum morfemleri sebebiyle aynı ardışık eksen boşluğuna izin vermemesi gibi bir durum; İB, İKP ve Maytrisimit’te *-IncAyA kadar* anlamında kullanılan -gİnçA morfemi için de geçerlidir. Çünkü {+çA}, {-gİnçA}’ya zaman anlam değeri yükleme işlevini bu dönem metinlerinde henüz yitirmemiştir. *-(X)g filden isim yapım morfemi+ teklik 3.şahıs iyelik morfemi (s)I(n)+ {+çA} ekvatif durum morfemi* terkinde oluşan morfem; *durum morfemi, iyelik morfemi ya da son çekim edatı alması halinde yan tümceciklerin temel tümcecığe bağımlı bir yapı sergilediği* (Taylan, 1988:339) bilgisinin somut bir göstergesidir.

Fiiil+{-gInçA}+kA Tegi Formunun Yer Aldığı Tümcelerın Birleşme ve Tür Kuramındaki Yeri

{-gInçA} morfemi Türk runik harfli metinlerden İrk Bitig’de ve bir Türk Budist çevresine ait metinlerden olan İKP’de sadece *-IncAyA kadar* anlamında kullanılmış ve böylelikle bitim tümcelerinin oluşmasına neden olmuştur. Ancak yine Türk Budist çevresine ait metinlerden olan Maytrisimit’te ikili kullanımın izlerine rastlanmaktadır. Zira -daha önce verilen örneklerde de görüldüğü üzere- adı geçen eserde bitim tümceleri için çoğunlukla *Fiiil+{-gInçA}* formuna; diğer yandan bir örnekte de (-6-Tolmagineçaka **tegi**... “dolmayıncaya kadar...” (Tekin 1976: 154) *Fiiil+{-gInçA}+kA tegi* formuna tanıklık edilmektedir.

Maytrisimit’te olduğu gibi Altun Yaruk’ta da ikili kullanımın izleri görülmektedir. Zira eserde bitim tümcelerinin kurulmasında hem -gInçA morfemine hem de *Fiiil+{-gInçA}+kA tegi* analitik formuna başvurulduğu görülmektedir:

(7) *İnçip m(e)n kavşikiya ol üddin’berü burkan kutın bulginçaka’tegi tört türlüg yavlak yollartın ertip ozup iki ajunlarta tugdum.* “İşte ben Kausika, o zamandan bu yana Buda kutsallığını **buluncaya değin** dört tür kötü yollardan geçip, kurtuluş, iki varlık şeklinde doğdum.” (Ölmez, 1991: 70).

(8) *Bir sözlemişde birer köyürzün m(e)n kelginçeke tegi.* “Her bir söyleyişte bir kez (bu tüsüleri) yakşın ben **gelinceye kadar.**” (Çetin 2017: 330).

(9) *M(e)n ötrü ol raca(ş)astur törü (bitig)ke tayaklıgın iki tümen yıl başladım. Ol ança yıl ertginçe_birk(e)ye yme törüsüz törü kultukumın ömez m(e)n.* “Ben o Rajaşastra öğreti kitabına dayanarak ülkeyi yirmi bin yıl öğrettim. **Bu kadar zaman geçinceye kadar** bir kerecik bile öğretinin dışında hareket ettiğimi hatırlamıyorum.” (Çetin 2017: 340).

Bu durum söz konusu morfemin zaman içerisinde asıl işlevinden uzaklaştığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim zaman içerisinde birincil işlevinden uzaklaşan morfemlerin aynı anlam ya da işlevi kazanmak amacıyla kimi morfem ya da son çekim edatları ile birlikte birtakım analitik formların içerisinde yer alması oldukça doğaldır. Nitekim Korkmaz, konu ile ilgili şu şekilde bir izahta bulunur:

“Bazı yığılma olaylarının meydana gelişinde ise, ilk ekin yeni bir fonksiyon ile gelişmiş olması rol oynamıştır. Bilindiği gibi Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay metinlerinde, fiil kök ve tabanlarından sonra gelen -ginça/-ginçe ekinin (<-g+ı+n+ça) ‘bir zamana kadar=bir zamandan önce’ anlamında zarflar yapması yaygındır: bargıça ‘varıncaya kadar’ ölmeginçe ‘ölünceye kadar=ölmeden önce’ (U III, 34-2), tutmagineç ‘tutuncaya kadar=tutmadan önce’ (Arat, R.R.Kutadgu Bilig, s. 105-881) vb. Fakat bu ek bir taraftan da ‘-ınca, -dığı zaman’ anlamında zarflar teşkil etme özelliği ile gelişince, çok muhtemeldir ki, bu özelliği geliştirmiş olan sahalarda, ekin bundan önceki görevini karşılamak için, ek ve edat birleşmesinden meydana gelmiş -ginça+ka tegi, /-ginçe+ke tegi birleşik şekli ortaya çıkmıştır (Korkmaz, 2017: 88-89).

Bu bağlamda {-gInçA} morfemi Türk dilinin tarihî seyri içerisinde birincil işlevinden uzaklaşarak -IncA şeklinde yeni bir semantik değer üstlenmiş; bu durum birincil işlevinin tekrar kazanılması sebebiyle söz konusu morfemin {+kA} datif morfemi ve *tegi* son çekim edatı ile birlikte yeni bir analitik form içerisinde kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki geç dönem Uygur metni olan Totenbuch’da *Yüz kata **tolginça** suv mhabud tözlüg yiil yoriv.* “Bu

yüz kere *gerçekleşene kadar* nefes rüzgârın su unsur varlığına kadar hareket etmektedir.” (Zieme ve Kara 1978:120) örneğinde {-gInçA} morfeminin bitim tümcesinin oluşmasına neden olduğu görülmektedir. Dolayısıyla taranan metinleri içerisinde -gInçA morfemin az örnekte de olsa *-IncAyA kadar* anlamında kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Fiil+{-gInçA}+kA tegi formunun yer aldığı tümcelerin Birleşme ve Tür kuramındaki yeri açıktır. Zira *durum morfemi, iyelik morfemi ya da son çekim edatı alması halinde yan tümceciklerin temel tümceciğe bağımlı bir yapı sergilediği* (Taylan, 1988:339) bilinmektedir. Bu bağlamda bir yandan {+kA} datif morfemi diğer yandan *tegi* son çekim edatı ile analitik bir formun oluşturulması gerundiumun içinde bulunduğu yan tümceciği temel tümceciğe bağımlı kılmaktadır. Ayrıca ortaya çıkan form, temel tümceciği zaman anlam ilişkisi yönüyle nitelemektedir. Bu durum *Fiil+{-gInçA}+kA tegi* formunun yer aldığı tümceciğin dış katmana yerleşmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla IB’de ve İKP’de tanıklık edilen *Fiil+{-gInçA}* formu ile Maytrısimit’ten itibaren tanıklık edilen *Fiil+{-gInçA}+kA tegi* formunun oluşturduğu yapıların Birleşme ve Tür kuramındaki yeri farklılık arz etmemektedir.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki tümceciksel katmanlı birleşmelerde her bir katman diğerinden bağımsız bir şekilde temel üye/üyelere sahip olabilmektedir. Ancak bu durum bir zorunluluk değildir. Nitekim (7).tümce, tümceciksel katmanda birleşen bağımlı yapıya örnek teşkil etmesine rağmen *burkan kutın bulgıncaka'tegi* yan tümceciği ile bu yan tümceciğin bağlı olduğu *tört türlüg yavlak yollartın ertip uzup iki ajunlarta tugdum* temel tümceciği ortak özneye (men) sahiptir. Ancak yan tümceciğin, zaman anlam ilişkisi sebebiyle temel tümceciği [+niteleme] özelliğine sahip olması ve her halükarda *Fiil+{-gInçA}+kA tegi* formulu gerundiumun kendi temel üye/üyelerine sahip olma gücüne sahip olması söz konusu tümceyi tümceciksel katmanda birleşen bağımlı yapılar arasında değerlendirilmesine neden olmaktadır. Zira (8).tümcede de *Fiil+{-gInçA}+kA tegi* formulu gerundiumun kendi temel üye/üyelerine sahip olduğu görülmektedir. Tümce *m(e)n kelginçeke tegi* dış katmanı ile bu katmanın nitelediği *bir sözlemişde birer köyürzün* temel tümceciğinden oluşmaktadır ve tümcede her bir katman kendi temel üyesine (men, ol-Ø) sahiptir.

{-gInçA} Morfemi ile Kurulan İzleme Tümcelerinin Birleşme ve Tür Kuramındaki Yeri

IB, İKP ve Maytrısimit’te ve Totenbuch’ta bir örnekte *-IncAyA kadar* anlamında kullanılan {-gInçA} morfemi ile bitim tümceleri oluşturulmuş ve bu durumun bir yansıması olarak bu türden tümcelerin Birleşme ve Tür kuramındaki yeri tümceciksel katmanda birleşen bağımlı yapı olarak belirlenmiştir.

Maytrısimit’te –bir tümcede- ve Altun Yaruk’ta morfemin temel işlevinden uzaklaşması, *Fiil+{-gInçA}+kA tegi* analitik formunun gelişmesine neden olmuş; böylelikle morfeme birincil işlevi tekrar kazandırılmıştır. Herhangi bir analitik form içerisinde kullanılmayan {-gInçA} morfemi ise bu süreç içerisinde -günümüz Türkçesindeki kullanımına benzer bir şekilde- *-Inca, -DIĞI zaman* anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

{-gInçA} morfeminin *-IncAyA kadar* anlamında kullanıldığı tümceler *bitim tümceleri*; *-Inca, -DIĞI zaman* anlamında kullanıldığı tümceler ise *izleme tümceleri* olarak adlandırılmaktadır. İzleme tümcesi, *baş cümlelerin yüklemi zamanca iççümle yüklemine izlemekteyse mümkündür.”* (Banguoğlu, 2015: 576) şeklinde tanımlanmaktadır.

Bitim tümcelerinde {-gInçA}'nın eklendiği fiil zaman çizgisinde ikinci sıraya, temel tümceciğe ait fiil de ilk sıraya yerleşirken izleme tümcelerinde fiillerin konumlandırılmasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Gerundiumun işaret ettiği eylemin E₁, bitimli fiilin işaret ettiği eylemin E₂ olarak işaretlendiği izleme tümcelerinde E₁ zaman çizgisinde önceki bir noktaya E₂ ise sonraki bir noktaya konumlandırılmaktadır.

Korpusu oluşturan metinler içerisinde Altun Yaruk'ta {-gInçA} morfeminin bitim tümcelerinin yanı sıra izleme tümceleri oluşturduğu da görülmektedir. Başka bir ifade ile Altun Yaruk'a kadar *-IncAyA kadar* anlamında kullanılan morfemin Altun Yaruk'ta *-IncA*, *-DIĞI zaman* anlamlarıyla da kullanıldığına tanıklık edilmektedir. Bu durum Korkmaz'ın tezini doğrular mahiyettedir. Zira günümüz Türkiye Türkçesinde de {-IncA} morfemi birincil anlamından tamamen sıyrılıp *-IncA*, *-DIĞI zaman* anlamıyla varlığını devam ettirmektedir. Morfemin birincil anlamı ancak *IncA+(y)A +kadar* birleşenleri ile sağlanabilmektedir (Ersoy 2021: 190).

Altun Yaruk'tan alınan 10, 11 ve 12. tümcelerde {-gInçA}, izleme tümcelerinin oluşmasına neden olmaktadır. Zira oluş sırasına göre *küyü küzetü tutguluk bol-* eylemi *ünüş yolka teg-* eylemini (10); *sözle-* eylemi *üç yiti kün ert-* eylemini (11) ve *tile-* eylemi *ikinti kün ert-* eylemini izlemektedir:

(10) *Supratıştitiya takı yme bo d(a)rni nomug tutdaçı tnl(i)glar ünüş yolka tegginçe ürüg uzatı kançan(a)giri bodis(a)t(a)vka maitri bodis(a)t(a)vka m(a)h(a)ssamutri bodis(a)t(a)vka aryaavalokita-işvari bodis(a)t(a)vka mançuşiri bodis(a)t(a)vka m(a)hapıngalita ulatı bodis(a)t(a)vlarka küyü küzetü tutguluk bolgaylar.* “Ey Supratshita! O zaman bu dhārāniyi tutacak canlılar çıkış yoluna **ulaşınca** devamlı Kancanagiri bodhisatva Maitreya, bodhisattva Maha-samudra, bodhisattva Arya-avalokitesvara, bodhisattva Manjusri, bodhisattva Maha-pingala ve diğer bodhisattvalar tarafından korunarak tutulacaklar.” (Uçar 2009: 186/187).

(11) *Üç yiti kün ertginçe öngreki d(a)r(a)nıg sözlezün titrü körüp körkümin sarasvati üskinte.* “Üç (kere) yedi gün **geçtiğinde** resmime iyice bakarak karşımda durup önceki dharaniyi söylesin.” (Çetin 2012: 156).

(12) *İkinti kün ertginçe 'eñ kinki tünthe ançulayu ok umasarlar körgeli takı yigrek arıg silig yir orunug tilezün.* “İki gün **geçince** en son gecede de görmeyi başaramazlarsa daha iyi, tertemiz bir yer bulsun(lar).” (Çetin 2012:157).

Morfemin semantik işlevinde görülen bu şekilde bir değişim beraberinde *Fiil+ {-gInçA}* formulu yapının -Birleşme ve Tür kuramına göre- sentaktik özelliklerinde de birtakım değişimleri getirmiştir. Nitekim Altun Yaruk'ta *-IncA*, *-DIĞI zaman* anlamında kullanılan morfemin oluşturduğu birleşik yapılı tümce ile Türkiye Türkçesindeki {-IncA} morfeminin oluşturduğu birleşik yapılı tümcenin Birleşme ve Tür kuramındaki yeri aynıdır. Başka bir ifade ile Türk dilinin farklı dönemlerine ait ancak aynı semantik değere sahip {-gInçA}/{-IncA} morfemleri tümceciksel katmanda birleşen eş-bağımlı yapıların oluşmasına neden olmaktadır. Çünkü *Fiil+{-IncA}* formulu gerundiumun sahip olduğu aynı ardışık eksen boşluğunun bitimli fiile ait işletim morfemleri tarafından doldurulabilmesi şartı *-IncA*, *-DIĞI zaman* anlamında kullanılan {-gInçA} morfemli birleşik tümceler için de geçerlidir.

Bu bağlamda *bo d(a)rni nomug tutdaçı tnl(i)glar ünüş yolka tegginçe* şeklinde bir yan tümcecikten ve *ürüg uzatı kançan(a)giri bodis(a)t(a)vka maitri bodis(a)t(a)vka m(a)h(a)ssamutri bodis(a)t(a)vka aryaavalokita-işvari bodis(a)t(a)vka mançuşiri*

bodis(a)t(a)vka m(a)hapingalita ulatı bodis(a)t(a)vlarka küyü küzetü tutguluk bolgaylar şeklinde bir temel tümcecikten oluşan (10).tümcede birleşme tümceciksel katmanda gerçekleşirken tür de eş-bağımlı olarak işaretlenmektedir. Yan tümceciğin kendine ait iki temel üyesi bulunmaktadır. Bunlar bir özne (bo d(a)rni nomug tutdaçı tnl(ı)glar) ve bir dolaylı nesneden (ünüş yolka) oluşmaktadır. Temel tümceciğin temel üyesi yan tümceciğe ait özne (onlar Ø) ile ortaktır ancak bu durum tümceciksel katmanlı birleşmelerde oldukça olağan bir durumdur. Daha önce de ifade edildiği üzere tümceciksel katmanlı birleşmelerde katmanlar arasında temel üye ayrılığı çoğunlukla görülmekle birlikte bu konuda bir esneklik de söz konusudur. Zira kimi örneklerde katmanların temel üyeleri paylaştığı da görülmektedir. Aynı örnekte yan tümceciğin temel tümceciği zaman anlam ilişkisi ile nitelemesi kendisinin dış katmana yerleşmesini zorunlu kılar. Zira zaman anlamı içeren tümcecik, bir tümcede zorunlu üye olarak kabul edilmez aksine eklenti (adjunct) olarak kabul edilir.

(10).tümcenin türü, eş-bağımlı olarak değerlendirilmiştir. Herhangi bir işletim morfemi almayan gerundiumda (tegginçe) açığa çıkan işlemci boşluğu, o tümceye ait bitimli fiilin (küyü küzetü tutguluk bolgaylar) işlemcisi tarafından doldurulabilmektedir. Bitimli fiilin taşıdığı -gAy kiplik işlemcisi aynı zamanda teggerundiumunu da kapsadığında söz konusu tümce *bo d(a)rni nomug tutdaçı tnl(ı)glar ünüş yolka teggeyler ve ürüg uzatı kançan(a)giri bodis(a)t(a)vka maitri bodis(a)t(a)vka m(a)h(a)ssamutri bodis(a)t(a)vka aryaavalokita-işvari bodis(a)t(a)vka mançuşiri bodis(a)t(a)vka m(a)hapingalita ulatı bodis(a)t(a)vlarka küyü küzetü tutguluk bolgaylar* şeklinde yorumlanabilmektedir.

{-gInçA} morfeminin -InçA, -dığı zaman anlamında kullanıldığı (11) ve (12).tümcelerde eş-bağımlı türün oluştuğu görülmektedir. Zira (11) ve (12).tümelerin gerundiumunda (ertginçe) görülen işlemci boşluğu bitimli fiillerin (sözlezün/tilezün) işlemcisi (-zUn istek-emir kiplik) tarafından doldurulabilmektedir. Bu sebeple tümceler sırasıyla *üç yiti kün ertzün* ve *öyrekli d(a)r(a)nıg sözlezün titrü körüp körkümin sarasvatı üskinte; ikinti kün ertzün* ve *'ej kinki tünte ançulayu ok umasarlar körgeli taki yigrek arıg silig yir orunug tilezün* şeklinde yorumlanabilmektedir.

SONUÇ

{-gInçA}, -taranan metinler içerisinde- bir Türk runik harfli metin olan IB'den başlayarak klasik öncesi döneme ait İKP'de ve Maytrısimit'te; klasik döneme ait Türk Budist metinlerden Altun Yaruk'ta ve geç safhaya ait metinlerden Totenbuch'ta tanıklık edilen bir morfemdir. Söz konusu morfeme Türk runik harfli yazıtlarda rastlanılmamaktadır. Ancak IB'ten itibaren takibinin yapılabilmesi morfemde zaman içerisinde görülen sentaktik ve semantik değişimler hakkında birtakım sonuçlara ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

{-gInçA} morfemi IB ve İKP'de -InçAyA kadar anlamıyla kullanılarak bitim tümcelerinin kurulmasına neden olmuştur. Bu şekilde bir anlam ilişkisi Maytrısimit, Altun Yaruk ve Totenbuch'ta da devam etse de söz konusu morfemin zaman içerisinde birincil işlevinden uzaklaşarak çoğunlukla -InçA, -dığı zaman anlamında kullanıldığı; böylelikle izleme tümcelerinin oluşumuna neden olduğu görülmektedir. Morfemin Maytrısimit'te ve özellikle Altun Yaruk'ta *Fiil+{-gInçA}+kA tegi* analitik formuyla birlikte kullanıldığı böylelikle de birincil işlevinin tekrar kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Birincil işlevi bitim tümceleri oluşturmak olan {-gInçA} morfeminin Birleşme ve Tür kuramındaki yeri *tümceciksel katmanda birleşen bağımlı yapı (clausal*

subordination) olarak belirlenmiştir. Temel tümcecigi zaman anlam ilişkisi ile niteleyen ve bu sebeple bulunduğu tümcede dış katmana yerleşen yan tümcecigin, temel tümcecik ile ortak temel üye paylaşmak gibi bir zorunluluğu yoktur. Ayrıca bu tür tümcelerde {-gInçA} morfeminde yer alan işlemci boşluğu, bitimli fiilin işlemcisi tarafından doldurulamamaktadır. Altun Yaruk'ta -IncA anlamında kullanılan ve bu sebeple izleme tümcelerinin oluşmasına neden *Fiil+{-gInçA}* formulu tümceler ise *tümceciksel katmanda birleşen eş-bağımlı yapılar* (clausal cosubordination) olarak belirlenmiştir. Gerundiumda yer alan işlemci boşluğunun bitimli fiile ait işlemciler tarafından doldurulabilmesi *Fiil+{-gInçA}* formulu yapıları, Türkiye Türkçesinde tanıklık edilen *Fiil+{-IncA}* formulu yapılarla eş değer kılmış ve bu durum her iki yapıların tümceciksel katmanda birleşen eş-bağımlı yapılar başlığı altında değerlendirilmesine neden olmuştur.

Kaynakça

- Aydın, İ. (2010). Rol ve Gönderim Dilbilgisi ve Türkçenin Katmanlı Yapısı. *15th International Conference on Turkish Linguistics, August 20-22, 2010*. Szeged, Hungary.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri* (10. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-* (2. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Boston-Leiden: Brill.
- Ergin, M. (1992). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi* (19. bs.). İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Ersoy, G. (2021). *Eski Uygur Türkçesinde Öz(Core)-Dış(Peripheral) Katmanlı Birleşik Yapılarda Zamansallık*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Foley, W. A. ve Van Valin, R. (1984). *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2017). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2* içinde (85-90. ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orkun, H. N. (1940). *Prens Kalyanımka ve Papamka Hikâyesinin Uygurcası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5.Bölüm)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1.
- Taylan, E. E. (1988). The Expression of Temporal Reference in Embedded Sentences in Turkish. *Studies on Turkish Linguistics* içinde (333-350. ss.). Ankara: Middle East Technical University.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II. Maytrısimit Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, T. (2013). *İrk Biüg Eski Uygurca Fal Kitabı*. (Hzl. E. Yılmaz ve N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Uçar, E. (2012). Eski Türkçe -gInçA Zarf-Fiil Ekinin Kökeni Üzerine. *Gazi Türkiyat*, 11, 47-52.
- Van Valin, R. D. ve Lapolla, J. R. (1997). *Syntax Structure, Meaning and Function*. New York: Cambridge University Press.
- von Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. M. Akalın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Watters, J. K. (1993). An Investigation of Turkish Clause Linkage. R. D. Van Valin, Jr. (Ed.), *Advances in Role and Reference Grammar* içinde (536-560. ss.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Zieme, P. ve Kara, G. (1978). *Ein Uigurisches Totenbuch*. Budapest: Akademia Kiado.

DİL VE TARİH VERİLERİ DOĞRULTUSUNDA TONYUKUK YAZITINDA GEÇEN “İnel” : DİSİPLİNLERARASI BİR YAKLAŞIM

İbrahim KEKEVİ*

Öz: Tonyukuk yazıtında geçen “inel” sözcüğü, II. Türk Kağanlığı’nın kağanlarından Kağan Kağan’ın oğlu için kullanılmıştır. Sözcüğün kökü olarak düşünülen *ina-/ine-* fiil kökleri göz önüne alındığında burada iki kez geçmesine karşılık diğer eski Türk yazıtları ve Türk dilinin birçok tarihî eserinde farklı türevleri tanınmıştır. Tanınan bu sözcüklerin belirli bir anlam alanına sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak “inel” sözcüğü hem dilbilim hem de tarihsel açıdan yeniden değerlendirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Tonyukuk, inel, anlam alanı, etimoloji, tarih

“Inel” in the TONYUKUK Inscription in line with the Data of Language and History: An Interdisciplinary Approach

Abstract: The word “inel” in the Tonyukuk inscription, It was used for the son of Kağan Kağan, who is one of the khans of the II. Turkish Khaganate. Considering the roots of the verb *ina- / ine-*, which is considered as the root of the word, although it has been mentioned here twice, different derivatives have been witnessed in other ancient Turkish inscriptions and many historical works of the Turkish language. It has been determined that these words have a certain meaning. Accordingly, the word “inel” can be re-evaluated both from a linguistic and historical perspective.

Key words: Tonyukuk, inel, semantic field, etymology, history

Giriş

Eski Türk Yazıtlarında geçen *ina-/ine-* kökü ile türetilen sözcükler, üzerinde durulması gereken yapılardır. Tonyukuk yazıtında geçen *Inel* sözcüğünde görüldüğü üzere bu unvan, diğer Türk yazıtlarında ve sonraki dönem metinlerinde Türk Kağanlıklarında devletin birçok kademesindeki yöneticiler için kullanılmıştır. Bir tür soyluluk ve yöneticilik unvanı olan bu yapının kökü, günümüzde de halen kullanılmaktadır. Özellikle eş ve benzer örnekleri olarak verilen sözcüklerin anlam alanı bakımından büyük ölçüde tutarlılık göstermesi bu düşüncüyü teyit eder niteliktedir. Bunun yanında Stachowski’nin belirttiği gibi bir kelimenin ses ve biçimbilimsel açıdan iki veya üç kaynağı söz konusu olursa kökenini araştırdığımız sözcüğe anlam bakımından en yakın olanı doğru etimon yani kaynak olarak kabul etmemiz gerektiği görüşü temel yaklaşımımız olacaktır (Stachowski, 2011:31).

Dil verileri için; sözlü ya da yazılı olsun, tümüyle bir betimleme için bağlam unsuru olmazsa olmazdır. Özellikle yazılı metinler arasında ölü dillere ait olanlar için tamamlayıcı bağlam unsuru olarak düşünülebilecek tek veri kaynağı tarihî kaynaklardır. Yukarıdaki benimsendiği belirtilen etimolojik ve semantik yaklaşımın yanı sıra aşağıdaki çalışmada tarih kaynakları da göz önünde bulundurulacaktır.

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Malatya / TÜRKİYE. E-posta: ikekevi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0554-1052

1. Eski Türk Yazıtlarında *ina-* / *ine-* Fiili ve Türevleri

Eski Türk Yazıtlarında farklı formlarını gördüğümüz sözcük, geniş bir kullanım alanına da sahiptir. *inal* sözcüğü, DLT’de hem genç prens hem de soylu çocuk olarak tanımlanır. Yaygın kullanımının yanı sıra özel ad olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında *inäl* biçimine dair bir gösterge mevcut değildir (OTWF, 331). Clauson Sözlüğünde *inağ*, *inal*, *inanç* ve *inançu* yapılarına yer verilmekle birlikte sözcüklerin bir *ina-* köküne dayandırılması söz konusudur. Anlam açısından da büyük ölçüde M Erdal’ın söz konusu çalışmasındaki anlam ile benzer ve aynı anlamları verir. *inağ için* “*yakın arkadaş, güvenilir, sadık, gözde*” anlamlarını verir. Türk dilinin sonraki dönemlerinde geçen kullanımlarını da verir. *inağsız* sözcüğü için sefil, muhtaç anlamlarını vererek *umuğsuz inaçsız* ikilemesinden aldığı notunu düşmüştür. *inal* sözcüğü için güvenilir anlamı olmasının yanında kullanımda yalnızca unvan olarak görüldüğünü aktarır. *inan-* köküne dayandırdığı *inanç* için de inanmak, güvenmek anlamlarını verir.

Şirin, yazıtlar üzerine yaptığı çalışmasında “*inäl kagan*” notunda sözcüğün okunuşu yazıtlardaki varyantları ve anlamları üzerine; bu unvan grubunun birinci ögesi, ilk kez Thomsen tarafından Kapgan Kağan’ın oğlu olarak tanımlanır ve Çin yıllıklarındaki *i-nieh ko-han* biçimiyle eşleştirilir. Thomsen *inil* veya *inäl* olarak okunabileceğini ifade eder (1916:97). Aalto *inil*; Malov, Orkun, Giraud, Tekin, Rybatzki ve Berta *inäl* okur (ETY:110; Malov 1951:63; MaIM:41; Giraud 1961:100; Tekin 1994:51; Rybatzki 1997:61; Berta 2004:62). Eski Türk Yazıtlarında kalın ve ince formlarının bir arada kullanılmasını Tekin’in bu durumu yazım hatasına değil yarı ön damaksılaşmaya bağladığı görüşüne (OY:101) katıldığını belirtir ve **ina-* fiilinden gelişerek unvan bildiren iki farklı türevde ön damaksılaşma yaşandığını, böylece *inäl* > *inal*; *inänçü* > *inançu* biçimlerinin ortaya çıktığı düşüncesindedir. Ayrıca Tenişev’in *inal/inäl* sözcüğünün Kırgızlarda “han, çar” anlamıyla kullanıldığı tespitini paylaşır (Şirin, 2016:97). Unvan olarak da kullanıldığı belirtilmekle birlikte “güvenilir yönetici” anlamında kullanıldığı aktarılmıştır. Bunların yanı sıra *inançu* sözcüğü için doğrudan *inanç* sözcüğü işaret edilmiştir (ED; 182,183,184,187,188). Aşağıda kalın ve ince sıradan örnekleri verilen sözcüklerin kalın sıradan olanları için “**𐰉**” ve ince sıradan olanları için “**𐰏**” runik harfi kullanılmıştır.

1.1. “*inal*”

inal: <*ina-l* “güvenilen”, (Clauson 1966: 22).

<...> *isig inal elim e* <...> **E 23/4** (Aydın, 2019:91)

bo er atım ögdem inal alp **E 38/4** (Aydın, 130:2019)

erdem üçün inal <ka>ntan üntüm e esiz e e? ökünçüg erdemim başı için **E 42/7**

(Aydın, 2019:142)

oglan atım çuwuç inal [ér]te atım kümül öte **E 45/1** (Aydın, 2019:151)

esizim yüz inal kadaşım **E 65/2** (Aydın, 179:2019)

kılınçlıg inal umaduk ökünçlüg **K 8/2** (Alimov, 2014:111)

inal aguş atışı **K 10/2** (Alimov, 2014:122)

er erdemim inaldaki? **E 68/19** (Aydın, 2019:182)

er atım ak baş atıg inal **E 49/2** (Aydın, 2019:163)

Zieme hem runik hem de Uygur metinlerinde çok sayıda *inal* adı geçtiğini ve *inal*'ın **ina-* fiilinden yapılmış olabileceğini belirtir (Zieme, Onomasticon I, s. 73).

1.2. “inel”

sü başı inel kagan tarduş şad barzun tedi T 31 (Aydın, 2017:112)

inel kaganka <...> tagka tezük tokar T 45 (Aydın, 2017:116)

inel kagan II. Türk Kağanlığı'nın 3. kağanı. Çin. Fujū 匍俱. (ayrıntılı bilgi için bkz: (Togan, Kara, Baysal, 2006:280).

Talat Tekin, konu ile ilgili çalışmasında *inel kagan* okuyuşu üzerinde durur. O. Fikri Sertkaya'nın *ini il kagan* okuyuşuna katılmaz. Sertkaya'nın *Inel kagan* için Çin. Fujū 匍俱. (küçük kağan) karşılığında hareketle yaptığı okumasını değerlendirir. *Inel kagan* okunması yönünde görüş belirtmekle birlikte Doerfer'in İslamî kaynaklarda tanıkladığı “taht varisi, vekil” anlamlarında kullanılan *inäl/yinäl* sözcüklerini de aktarır (T. Tekin, 1995: 220,221). Sertkaya'nın bu noktada *ini il* (Ülkenin Küçük Kağan'ı) (1995:92) okuyuşundan ziyade Çince tercümeden hareketle yaptığı anlamlandırma önemlidir ve üzerinde durulmalıdır. Çünkü söz konusu anlam, hanedanın devamına ilişkin ipuçları barındırmaktadır. Berta, sözcüğü *inel* olarak aktarıp Tekin, Doerfer ve Rybatzki'nin görüşlerini not düşer ve Tonyukuk 31. satırda geçen ilgili cümlede; sorunun burada bir mi yoksa iki kişiden mi söz edildiği sorununu ve bugüne kadarki yayınların çoğunluğunun “*inel kagan*” ve “*tarduş şad*”ı iki ayrı kişi olarak değerlendirdiğini aktarır (Berta, 2010:90). Tekin, kendi neşir çalışmasında *inel* sözcüğü için “veliaht (Kapgan Kağan'ın oğlunun adı)” anlamını verir(2003:103). Rybatzki, Doerfer ve Tekin'in görüşlerine katılmaz. Doerfer ve Tekin'in *inäl* için “temsilci” anlamı verdikleri görüşlerine karşı çıkar. Bu yorumu dilbilgisel ve anlamsal açıdan ikna edici bulmaz. Doerfer'in bu durum için verdiği örneklerin İslamî kaynaklardan geldiğini ve buradaki *inäl* in gramatik kullanımının eski Türkçe ve Uygurcada yer aldığını eski Türkçe ve Uygurcada “vekil” anlamında bir kullanımın olması gerektiğini ancak bu düşünceyi yazıtlardaki kullanımın doğrulamadığını belirtir. Eğer öyle olsaydı “*kagan inäl*” veya “*kagan inäli*” biçimindeki kullanımların da bulunması gerektiği düşüncesindedir(Rybatzki, 1997:109,110).

1.3. “inanç” sözcüğü

el inanç elin E 25/5 (Aydın, 2019:97)

1.4. “inançlıg” sözcüğü

<...>-mızka korkunu ayınu? inançlıg KarB I/IV/7 (Aydın, 2018:69)

Erdal, “*inanç*” için anlamı ve kullanımı göz önüne alındığında, muhtemelen *inan-* kökü ile ilişkili olabileceğini belirtir. Uygur metinlerinde bir unvan olarak bakan veya danışman olarak kullanılmış olabileceğine dikkat çekerek “*buyruk*” ve “*tapıgçı*” sözcükleriyle birlikte kullanıldıklarını da not düşer(OTWF, 277).

1.5. “inançu” sözcüğü

kırkız kaganta tarduş inançu çor kelti KT K 13 (Aydın, 2017: 68)

inançu apa yargan tarkan KT B (Aydın, 2017:70)

iç buyruk başı inançu бага tarkan ulug buyruk tokuz bolmış bilge tay senjün tay?

<...> bësh yüz başı külüg oñı öz inançu bësh yüz başı ulug öz inançu Ta B 6,6,6 (Aydın, 2018: 46)

inançu külüg çigşi E 24/7 (Aydın, 2019: 94)

<i>ël ögesi mançu bilge türüg ölügin? <...></i>	E 26/1 (Aydın, 2019: 99)
<i>ëlimde tört tegzindim erdemim üçün inançu alp</i>	E 29/2 (Aydın, 2019:109)
<i>uruşusu ertim inançu ertim</i>	E 32/15 (Aydın, 2019:119)
<i>mançu <...></i>	E 63/2 (Aydın, 2019:178)
<i><...>ka kara inançu <...> ben</i>	E 68/3 (Aydın, 2019:182)
<i>enlig çor inançu alp tarkan ataçım a adrıldım</i>	E 152/2 (Aydın, 2019:235)

inanç ve *inançu* sözcüklerinin *man-* köküne dayandığına kesin gözüyle bakan Erdal, unvan olarak ya da yönetici takımına verilen bu adların yöneticilerin güvenilirliğine vurgu yaptığı yönünde bu durumu yorumlamaktadır. Söz yapım sürecine ilişkin; özel adların, daha arkaik ve genellikle dildeki belirli değişiklikleri yaşamış olduklarını da dikkatlere sunmaktadır.(OTWF, 286).

“*inanç*” sözcüğünün “*inançu*”nun fonetik olarak kısaltmış hali olmadığını belirten Erdal’a göre büyük olasılıkla *-(X)nçU* gibi formlar kısaltmaz. Daha ziyade *inançu*, *inal* gibi eski bir *ma-* köküne sahiptir. *inanç*, *man-* kökünden daha sonra oluşturulmuş olmalıdır. Hutug Ula yazıtında geçen *inanç* sözcüğünün hayalet/gölge sözcük olduğunu da ekleyen Erdal, *-(X)nç* biçimlerinin genellikle *n-* ekli fillerle ilgili olduğunu belirtmiştir(OTWF, 287).

1.6. “*inençü*” sözcüğü

<i>in<i> öz inençü</i>	HT XIV/1 (Aydın, 2018:79)
<i>yılan yıl öz inençü</i>	HT XIV/2 (Aydın, 2018:79)
<i>in<i>? öz inençü beş balıka</i>	HT XVI/2 (Aydın, 2018:80)
<i>alp öz inençü küreğlik</i>	Örük Kayası (Barutçu Özönder, 2000:122)
<i>êç<i> öz inençü?</i>	Hentey I-II (Klyaştorniy, 2007:152)

Hentey yazıtındaki yukarıdaki sözcük grubunu Klyaştorniy “*içi özünçü*” biçiminde okumuştur. Buradaki özünçü için yençü (*inci*) sözcüğüyle ilişki kurmuştur. Bizce Hentey yazıtında *inençü* adı kullanılmıştır. Yukarıdaki örnekler göz önüne alındığında bu sözcüğün öz sözcüğüyle birlikte yerleşmiş bir kullanımı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Buraya kadar yapılan çözümlemelerde netice itibarıyla bir *ma-* kökü var sayılmış; ancak tanımlanabilen *man-* kökü temel alınmıştır. Tonyukuk Yazıtında ince sıradan yazılmış biçimini gördüğümüz sözcük, daha sonra büyük ölçüde kalın sıradan kullanımlarıyla tespit edilmiştir. Bu sözcükte *-n* fiilden fiil yapım eki olarak işletildiğini düşündüğümüz ekte bugün de yaşamakta olan sözcüğün Türk dilinin tarihî dönemlerindeki farklı eklerle türetilmiş biçimleriyle kullanıldığı da açıktır. Nitekim Farklı fonetik durumların bulunmasına karşın bu örnekler ortak bir anlam alanını kapsamaktadır.

2. Yazıtlar Sonrası Türk Dili Eserlerinde Durum

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde madde başı olarak bir *ma-* kökü olmamakla birlikte *mag*, *magsız* sözcükleri sırasıyla “sığınak, güven ve sığınaksız” anlamları verilerek aktarılmıştır. *inal* sözcüğü için, “memuriyet, rütbe unvanı ve adı” anlamı verilmiştir. Bunların dışında *Inal Bars*, *Inal Buyat*, *Inal Çuk*, *Inal Çur*, *Inal Kuç*, ve *Inanç* sözcükleri özel ad olarak tespit edilirken *Inanç* için ayrıca “vezir, vekil ve bir rütbe” olduğu bilgisi aktarılmıştır. *İnanççı* ve *İnançu* da “özel ad ve memuriyet unvanı” olarak verilmiştir. *inak* sözcüğü için ise “dost ve arkadaş” anlamları verilmiştir(Caferoğlu,2015: 85,86).

Kutadgu Bilig’de “inal” sözcüğü için “anası hakan soyundan babası halktan olan bütün gençlere verilen ünvan, beyzade, inanılır insan” anlamı verilir(Arat, 1979b: 182:)
ay yinçke saqınuk tilegli inal

munı bulsa bulduq bu tört neq tükel **4497** (Arat, 1979a: 451)

Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen bey-zade, böylesine rastlarsan, her dört şeyi de bir arada elde etmiş olursun **4497** (Arat,1988: 325)

bu dünya için kodmağınça tükel

kılumaz bu ukbi için ay inal **4805** (Arat, 1979a: 480)

Bu dünya işini tamamen bırakmadıkça insan ukba işini yapamaz, ey inanılır insan **4805** (Arat, 1988:347).

Kutadgu Bilig’de *inan-* ve *inanç* sözcüklerinin de birçok kez geçtiğini ve “inanmak, güvenmek, inanılan, güvenilen” anlamlarında kullanıldığını eklemek gerekir.

DLT’de *inal* sözcüğü için annesi hatun (aslı kadın), babası halktan olan delikanlıya verilen ad. Bu asıl anlamdır(Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:61). Bunun yanında DLT’de *ine-* sözcüğünün olması ilginçtir. Anlamı işaret koymak olarak belirlenen sözcük, “*ol koyun inedi*; (o, koyunun kulaklarının uçlarını keserek onlara işaret koydu.)” cümlesiyle örneklenmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:460). DLT’teki bu fiil kökü bu morfem birimlerinin dışında tutulmalıdır. Anlam itibariyle bir arada tutulamaz. Codex Cumanicus’ta *inaḡ* 81b/19, *mak* 66a/13-81a/28b ve *inamlı* 59a/2b sözcükleri “sadık, candan bağlı ve güvenilir anlamlarında kullanılmıştır(Argunşah, Güner, 2015: 404,372,338). Bunların dışında *inan-*, “güvenmek, inanmak”, *inangan* “inançlı, imanlı”, *inanmak* “inanç, inanma”, anlamlarında kullanılmıştır (Argunşah, Güner, 2015: 481). *Abuşka Lugati*’nde *inag* “Bitekellüf olan musahibe dirler.” (Atalay, 1970: 80) ve *inak* *Nayıb* ve *mukarrib* demektir.” (Atalay, 1970:81) bilgisi dikkate alınmalıdır. Anlam itibariyle sadık dost yakın kılınan bilgisi verilmiştir (Ünlü, 2013: 500).

Eckmann’ın Çağatayca üzerine çalışmasında ünlüler başlığı altında verdiği “*a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü*” ses birimlerin akabinde bu ünlülerin söz başında ve ilk hecede bulunabileceği bilgisi verilmiştir (Eckmann, 2017:31). İlgili sözlükte Şeyh Süleyman Efendi *Lugati* referans gösterilerek *inağ* ve *inak* sözcükleri de sırasıyla “dost, yoldaş ve bölgede bulunan handan sonra gelen askerî makam” anlamlarıyla aktarılmıştır. Ayrıca *İnal* için “müsteşar, müşavir, padişahın en yakınındaki kişi” (Ünlü, 2013:528). Bugün Çağatay grubunun devamı sayılan Özbek Türkçesi’nde ve Yeni Uygur Türkçesi’nde “*i*” ünlüsünün olmaması elbette dikkate alınmalıdır; ancak yaşayan birer lehçe olarak değişim ve etkileşime açık olmaları göz önünde bulundurulursa Çağatay Türkçesi metinlerindeki yazımdan hareketle kalın sıra uyumu dikkate alınmalı ve “*i*” ses birimi söz başında kullanılmalıdır.

Çağatayca *Gülstan Tercümesinde*; *zahmet-de ermiş-ler. beyt sên dōst medhige mama* **142/6** (Berberoğlu, 2011:191) satırında *ina-* kökü geçmektedir. Çağatay Türkçesi Sözlüğü’nde “inanmak , güvenmek” anlamı verilen fiil kökünde –n ekinin olmadan kullanılması bu eserde tanımlanmıştır. Bunun yanında aynı çalışmada *inan-* fiil kökü de madde başı olarak bulunmaktadır (Ünlü, 2013:500). *Dede Korkut*’ta ise *mağ* sözcüğü kullanılmıştır. Anlam itibariyle “maiyeteki en inanılır ve güvenilir kimse, bir maiyet unvanı” anlamı verilen sözcük, “*Kazan bigüñ inağı eyrek çapar yetdi* **61/6**, *Vay Kazan Bigüñ inağı, Vay kalın Oğuzun imrençesi Han Beyrek* **92/7**, *Beyrek bizden kız almışdur güyegümüzdür, amma kazanuñ inağıdur gelsün bizi Kazan-ile barışdursun*

diyelüm getirelüm 295/7, *İşikdeki inaklar* 110/11 satırlarında geçmektedir. M. Erdal'ın *inag* sözcüğü için bir temelden bahsedemeyeceğini ancak *inan-* (inanmak) için kökeni iyi bilinen bir sözcük olduğunu belirtir. Bunun yanında umug *inag* birleşik yapısını örnek göstererek orta Türkçe döneminde bunun *umugsuz inagsız* biçiminde türediği bilgisini paylaşır. Ayrıca Uygur metinlerinde tanıkladığı “*alkolarka inag täginür män; üç kata inag täginip; üç inag täginip*” yapılarını aktarır (OTWF 188). “*umug*” sözcüğü için *um-ug* çözümlemesini yapan Erdal, bu sözcüğün “kişinin umduğu ve güven duyduğu şey” anlamında olduğunu ve sıklıkla “*inag*” sözcüğüyle birlikte kullanıldığını belirtir (OTWF, 213). Doerfer'in ilgili çalışmasında yer alan *inaq* maddesi için “güvenilir, tanıdık” anlamları verilmiştir (TMEN, II. 668).

3. Sonuç

Tonyukuk yazıtında iki kez tanıklanan “*inel*” sözcüğünün kökünden türeyen ve yazıtlarda belirli bir kullanım alanına sahip sözcükler olduğu görülmektedir. Öncelikle bu sözcüğün kökü olarak düşünülen *ina-/ine-* biriminin yazıtlarda kalın ve ince sıradan iki ayrı şekilde türediği dikkat çekmektedir. Sözlük vb. çalışmalarda *inan-* olarak tanıklanan kökün yanı sıra bir *ina-* kökü var sayılmıştır. Yazıtlarda büyük ölçüde unvan olarak kullanımı tespit edilmiştir. Sözcüğün ve türevlerinin hem soyluluk unvanı hem de güvenilirlik bildirecek biçimde iki ayrı kullanımına dikkat edilmelidir. Anlam itibarıyla bir sadakat unvanı olarak işletildiğini söyleyebileceğimiz “*inel*” ve aynı kökten türediğini düşündüğümüz unvanlar, Eski Türkçe eserlerde kullanılan unvan grupları arasında ayrı bir yer tutmaktadır. Yazıtlar, söz konusu olduğunda Türkoloji üzerine çalışanların beklentisi, ilk metinler olan yazıtların dil malzemesi bakımından bir referans noktası misyonu göstermesidir. Bu bakımdan Tonyukuk yazıtının Eski Türk Yazıtları içerisinde böyle bir misyonu taşıdığı söylenebilir. Aşağıdaki eski Türkçe döneminde anlam alanı oluşmuş morfem birimlerinin kazandıkları anlam birimleri tablo biçiminde verilerek anlam öğeleri arasındaki ilişkinin daha net görüleceği düşünülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere temelde güven, sadakat ve seçkinlik anlamının olduğu ve buna bağlı olarak soyluluk, makam ve unvan anlamlarının kazanılmış olduğu çıkarımı yapılması mümkündür.

Rybatzki'nin yukarıda aktardığımız “qagan inäl” veya “qagan inäli” olması gerektiği yönündeki görüşü inäl sözcüğünün unvan değeri kazanması göz önüne alınarak yeniden düşünülmelidir. Yalnızca “vekil” veya “veliaht” anlamları üzerinden tamlama mantığına göre değerlendirmek bu noktada söz konusu sözcüğün bir unvan hatta daha spesifik bir ifadeyle unvan niteleyicisi olarak kullanıldığı göz önüne alınmalıdır. Doğal olarak unvanın önünde kullanılması durumu da eski Türk yazıtlarındaki unvan gruplarının genelinde malumdur.

<i>inanç</i>	<i>inal</i>	<i>inag / mah / mağ</i>
Bakan	Güvenilen	Güven, güvenilir
Danışman	Memuriyet rütbe unvanı	Dost, yakın arkadaş
Vezir	Anası soylu babası halktan kişi	Sadık, yakın kılınan kişi
Vekil		Candan bağlı, gözde
Rütbe		Sıgımak
		Handan sonra gelen askerî bir makam

Tonyukuk yazıtı yine bu noktada incelememizin merkezindeki “*inel*” sözcüğü üzerine fikir yürütebilmeyi sözcüğün cümle içi bağlamı ve tarihe düştüğü notlar

sayesinde de kolaylaştırmıştır. Öncelikle yukarıda neşir çalışmalarında “inel” için “veliaht, taht varisi” anlamlarının da verildiği gösterilmiştir. Bu kanıya varılmasını sağlayan hususlardan başlıcası İslamî dönem metinlerindeki anlam alanı olabilir; ancak Tonyukuk 31. satırda İnel Kağan’ın ordu komutanı olarak atanması meselesi vardır. Sözdizim ekseninde yalnızca İnel mi yoksa “*tarduş şad*” ile birlikte mi ordunun başına atandıkları tartışılabilir. Bunun yanında yukarıda buradaki özne sorununa da değinilmiştir. Rybatzki’nin Tonyukuk yazıtı üzerine yaptığı neşir çalışmasında 31. Satırda İnel Kağan ve Tarduş Şad unvanlarının aynı kişiye ait olduğunu düşünerek İnel Kağan ile Bilge Kağan’ın aynı kişi olduğunu ileri sürmüş, ilgili yerde anlatılan olayların 710-711 yıllarında gerçekleştiğini, Bilge Kağan’ın, kendisi adına dikilen ve kardeşi adına diktirdiği malum yazıtlardaki bilgiden (*ëçim kagan olortokda özüm tarduş bodun üze şad ertim* (Aydın, 2017:56) ve *tört yëgirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olortum*(Aydın 2017:85)) hareketle Bilge Kağan’ın 697 yılından beri Tarduşların Şadı görevini sürdürüp bu hadiselerde bu makamda olduğunu belirtir (Rybatzki 1997: 109-110). Bununla birlikte eski Türk yazıtlarında Türk ve Uygur yöneticilerin unvanlarını konu alan çalışmasında Çin kaynaklarında bahsedilen Kapgan Kağan’ın oğlu olarak zikredilen kişi ile Tonyukuk yazıtındaki İnel’in aynı kişi olamayacağını ileri sürer. Ayrıca Türk kültür ve töresi açısından Kağan unvanının bir kişi için kullanılabileceğini ikinci bir Kağan’dan söz edilemeyeceğini belirtirken(Rybatzki 2000:227) üç yıl önce yayımladığı Tonyukuk neşirindeki “inel kagan” için kağan unvanının hükümdar unvanı olmasından dolayı bu unvanın bu şekilde kullanılmasının Türkler açısından alışılmadık bir durum olmadığını belirtir (Rybatzki 1997:109-110). Rybatzki’nin her iki çalışmasındaki ortak kanaati Kapgan’ın oğlunun kağan olamadan öldürüldüğü ve hiç kağan olamadığıdır.

Chavannes’de 207. dipnotta 699 yılında T’u-küe Mo-ç’o (Kapagan Kağan) kardeşi Tu-si-fu’u sol kanat şadı ve Ku-tu-lu (Kutluk)’nun oğlu Me-kü’yü sağ kanat şadı olarak atadı. Her birinin emrinde yirmi binden fazla savaşıcı vardı. Oğlu Fu-kü’yü küçük-kağan olarak isimlendirdi. Mevkisi bu iki şaddan daha yukarıdaydı. Ç’u-mu- kunları ve diğerlerini yani On Okları yönetti. Kırk binden fazla savaşıcısı vardı.

Ona “Batıda düzeni sağlayan kağan” da deniliyordu. Mo-ç’o’nun oğlu olan ve küçük kağan unvanına sahip bulunan Fu-kü, 716’da babasının ölümünden sonra kağan ilan edilen ve Kül-tegin tarafından öldürülen Mo-ç’o’nun oğlu “küçük kağan”la aynı kişidir (2020: 349). Eski T’ang tarihinin Türkler bölümünde, 2. yılda (699), Bügü Çor, kendi kardeşi T’u-hsi Bağ’i Sol Kanat Şadı, Kutluk’un oğlu Mo-chü’yü yani Bilge’yi Sağ Kanat Şadı olarak tayin etti; her birinin emrinde, 20.000’i aşkın süvari vardı. Ayrıca Bügü Çor, oğlu P’o-chü’yü *kiçig kağan* yaptı; onun mevkii, diğer iki şadın üstünde idi. Bunun üzerine Bügü Çor, onu Ch’u-mu-k’un ve diğer On Ok’ların 40.000’den fazla olan süvarilerinin başına geçirdi ve ona “Uç Kağanı” unvanını verdi; bundan sonra o, her sene sınır boylarına akınlar yaptı (Togan, Kara Baysal; 2006:42-43). Yukarıda Kapgan Kağan, Bügü Çor olarak geçmektedir. Yine aynı kaynaktan Kapgan’ın öldürülmesi üzerine; Kutluk’un oğlu Kül Tegin, eskiden kendisine tâbi olmuş boyları toplayarak, Bügü Çor’un oğlu *kiçig kağanı* ve Bügü Çor’un bütün kardeşlerini, hem de yakınlarını öldürdü. Ondandır sonra ağabeyi Sol Bilge Beyi Mo-chi-lien, Bilge Kağan olarak tahta çıktı. Bilge Kağan, K’ai-yüan saltanat devresinin 4. yılında tahta çıktı. Sınır ötesi kavimler yani Türkler ona *kiçig şad* derlerdi. Bilge Kağan iyiliksever ve dost canlısı bir kişiliğe sahipti; ülkeye hakim olmasının yani hükümdarlığının, Kül Tegin’in marifeti olduğu görüşünü taşımasından dolayı, tahttan

feragat etmek istedi, Kül Tegin kabul etmedi ve bunun sonucunda Kül Tegin, Sol Bilge Beyi olarak askerî yönetimi ele aldı (Togan, Kara Baysal; 2006:51). Çin kaynaklarındaki bilgiler Kapgan'ın, kağan adı verdiği bir oğlu olduğunu doğrulamaktadır. Kapgan'ın ölümü sonrası yaşanan hadiseler, Rybatzki'nin İnel ile Bilge'nin aynı kişi olduğu görüşünü zayıflatmaktadır. Ayrıca Bilge Kağan için küçük şad adının kullanılıyor olması da küçük kağan ve küçük şad unvanına sahip iki farklı kişi olduğunu açıkça göstermektedir. Tonyukuk yazıtındaki tarih referansları buradan hareketle değerlendirildiğinde İnel'in 31. satırda ordu komutanı olarak atanması henüz babası hayattayken Kağan'dan sonra en yetkili kişi yapıldığını gösterir. 45. ve 46. satırda İnel Kağan'a Tacik ve Soğd halkının tamamen geldikleri ve liderlerinin ona itaat ettikleri bilgisi mevcuttur. Bu bilgi Kağan'ın yokluğunda itaat edilecek kişinin kim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Aydın'ın Tonyukuk üzerine yaptığı biyografik çalışmada Bilge Kağan yazıtının doğu yüzünün 35. satırının ilk bölümünde “yukarıda (ebedi) Gök, (aşağıda) kutsal yer ve su, amcam kağanın kutunu (miras, emanet) onaylamadı kuşkusuz.” biçiminde günümüz Türkçesine aktarılabilen cümlelerin İnel'in, Kapgan'dan sonra kağan olamayışına işaret edebileceği görüşünü paylaşır. Söz konusu olaylardan sonra Tonyukuk'un kendi otağını oldukça uzağa, Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarının bulunduğu Koşo-Çaydam gölü civarından yaklaşık 420 km daha doğuya taşımalarını yönetimden uzaklaştırılmış olabileceği yönünde yorumlamaktadır (2019:86). Ayrıca bu çalışmada Radloff'tan aktarılan bilgiye göre yazıttaki bilgiler de dikkate alınarak Tonyukuk yazıtının dikildiği dönemde Bilge Kağan'ın tahtta olduğu sonucu çıkarılabilmektedir (2019:87).

Yazıtın dikildiği sırada Bilge Kağan'ın tahtta olduğu bilgisi önemlidir. Bu, Tonyukuk'un, Kapgan'ın oğlu için “inel kagan” sözcüklerini kullanması onun tavrını da göstermesi bakımından önemlidir. Tonyukuk yazıtında “inel kagan”ın unvan olarak kullanıldığı ve Tonyukuk'un da Çin kaynaklarındaki bilgiyi doğrular bir biçimde bunu “taht varisi, veliaht, vekil” anlamında kullanıldığı makuldür.

Kısaltmalar :

DLT: Divanü Lûgati't-Türk

E : Yenisey Yazıtları

ED : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

ETY: Eski Türk Yazıtları

HT : Hoytu Tamır Yazıtları

K : Koçkor Yazıtları

Karb: Kara Balgasun Yazıtları

KT : Köl Tegin Yazıtı

OTWF : Old Turkic Word Formation

T : Tonyukuk Yazıtı

Ta : Taryat Yazıtı

Kaynakça

Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı Yazıtları, Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen Yayınları.

Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I, Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1988). *Kutadgu Bilig II, Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III, İndeks*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Atalay, B. (1970). *Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

DİL VE TARİH VERİLERİ DOĞRULTUSUNDA TONYUKUK YAZITINDA GEÇEN “İnel” :
DİSİPLİNLERARASI BİR YAKLAŞIM

- Aydın, E. (2016). *Dialectal Elements in the Vocabulary of the Uyghur Khanate Inscriptions. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 69(3), 285-300.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya’da Türk İzleri – Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Berbercan, M. T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer, Metin, Dizin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı. İstanbul.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin, Türk ve Uygur Runik Yazularının Karşılaştırmalı Yayımları*. (Çev. E. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Chavannes, E. (2020). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Clauson, G. (1966). *Eski Türkçe Üzerine Üç Not*. (Çev. A. Levendoğlu). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 19, 19-37.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH (=TMEN).
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. G. Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti’t-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı I-II (Giriş-Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Klyastorniy, S. G. (2007). Moğolistan’ın Runik Kaya Yazıtları. (Çev. K. Erk). *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 147-154.
- Barutçu Özönder, F. S. (2000). Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I Örük Yazıtı, II Hangiday Yazıtı, III Arhanan Yazıtı. *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, II(1), 121-133.
- Rybatzki, V. (1997). *Die Toñuquq Inschrift*. Szeged: Studia Uralo-Altaica 40.
- Rybatzki, V. (2000). Titles of Türk and Uighur Rulers in the Old Turkic Inscriptions. *Central Asiatic Journal*, 44(2), 205-292.
- Sertkaya, O. F. (1995). İnel Kağan mı? - İni İl Kağan mı?. *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1995). Some Remarks on the Tunyukuk Inscription. M. Erdal ve S. Tezcan (Ed.), *Beläk Bitig. (Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag)* içinde (209-222. ss.). Turcologica: 23. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Yıldız, Dil ve Edebiyat Dizisi I.
- Togan, İ., Kara, G. ve Baysal, C. (2006). *Eski T’ang Tarihi (Chiu T’ang-shu) 194a, “Türkler Bölümü” (Açıklamalı Metin Neşri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uçar, E. (2012). Eski Türkçe Hapakslar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 73-100.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Zieme, P. (1978). Materialien zum Uigurischen Onomasticon I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1977, 71-86.

TÜRKÇENİN KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜNDE ALINTI SÖZCÜKLERİN YAZIMINA DAİR NOTLAR*

Hatice ŞİRİN**

Öz: Türkoloji literatüründe, Türkçedeki alıntı sözcüklerle ilgili çok sayıda etimolojik çalışma mevcuttur. Bunlar arasında Stanisław Stachowski, Gustav Meyer, Andreas Tietze, Robert Dankoff, Hasan Eren, Marek Stachowski gibi Türkologların ünlü eserleri ilk olarak akla gelenlerdir. Mezkur bilim insanlarının çalışmalarında, köken bilgisi açıklamaları, bazen çok detaylı, bazen de pragmatik amaçlara bağlı olarak kısa ve net olarak verilir. Alıntı sözcüklerin köken bilgisi sözlüklerindeki yazılış ilkelerinin belirlenmesi ve sınırlandırılması ise, Türkolojinin önemli problemlerinden biri olarak durmaktadır. Bu makalede Türkçedeki alıntı sözcüklerin etimolojilerinin yazılışında izlenmesi gereken ilkeler ve bunların köken açıklamalarında karşılaşılan problemler tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: sözlük alıntısı, Türkçede alıntılar, köken bilgisi, köken bilgisi sözlüğü.

Notes on the Writing of Loan Words in the Etymological Dictionary of Turkish

Abstract: There are many etymological studies on loan words in Turkish. Stanisław Stachowski, Gustav Meyer, Andreas Tietze, Robert Dankoff, Hasan Eren, Marek Stachowski are the first scholars that come to mind who have studies on this subject. In the studies of the aforementioned scholars, the etymologies of the loan words in Turkish are sometimes outlined briefly and sometimes given in detail. Defining the compiling principles of the loan words in the etymological dictionaries stand as one of the important issues of Turcology. In this paper, the principles that should be followed in compiling the etymologies of loan words in Turkish and the problems that can be encountered will be discussed.

Key words: lexical borrowing, loan words in Turkish, etymology, etymological dictionary.

Alıntı sözcük (loanword) veya sözlük alıntısı (lexical borrowing), iki dil birbiriyle temasa geçtiğinde ve / veya donör dilin konuştukları ile alıcı dilinkiler belli bir ölçüde iki dillilik sergilediğinde, sözcüğün doğrudan veya dolaylı olarak dile intikali (borrowing, transfer[ence], copying) sonucunda ortaya çıkar (Bowden 2005: 620). Bir dilden başka bir dile geçen ögeler (borrowings), madde ödünçleme (material / matter borrowing) ve yapısal / kalıp ödünçleme (structural / pattern borrowing) adı verilen iki temel yolla gerçekleşir. Alıntı sözcükler (loanwords) olarak da bilinen madde ödünçleme, ses-anlam çiftlerini (leksemler veya leksem tabanları, bazen sadece ekler ve bazen de söz öbekleri); yapısal ödünçleme ise, sentaktik, morfolojik ve semantik kalıpları içerir. Madde ödünçlemenin (material borrowing, loanwords) en önemli türü sözlük alıntılarıdır (loanwords). Anlam aktarmaları (loan shifts / semantic extensions) ise yapısal ödünçlemenin bir türüdür (Haspelmeth 2009: 39; Mott-Laso 2019: 158).

Dilbilimciler alıntıların sebebini, genellikle gereksinim / bilgi / kültür alıntıları (cultural borrowings) ve özent / prestij alıntıları (prestige / core borrowings) olarak

* Bu yazı, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda (27.09.2021) sunulan bildirin düzenlenmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir / TÜRKİYE. E-posta: hatice101@yahoo.com, ORCID No: 0000-0003-3194-6176

ikiye ayırsalar da (Durkin 2009: 142; Karaağaç 1997: 499), Haspelmath'ın önerdiği iyileştirici alıntılar (therapeutic borrowings) da literatürde kabul görmüştür. İyileştirici alıntılar, tabu sözcüklerden ve eşseslilikten kaçınmak amacıyla yapılan ödünçlemelerdir (Haspelmath 2009: 50)

Tarihsel dilbiliminde, bir dilin başka bir dili etkilemesi, A dilinin etkileşimde bulunduğu B dilinin konuşurlarından sosyal olarak aşağıda, yukarıda veya onlarla eşit olmasına bağlı olarak altkatman (substratum), üstkatman (superstratum) ve yankatman (adstratum) etkiler olarak sınıflandırılır (Smith 2005: 601). Farklı bir topluluğun politik kontrolünde yaşayan gruplar, dominant grubun dilinden idari terimler alabilir veya istilacı bir topluluk, teknik ve ekonomik açıdan yerli nüfustan üstün olsa bile, onlardan yerel flora ve fauna terimlerini ödünçleyebilir (Haspelmath 2009: 1-2). Türklerin *kagan*, *katun* gibi unvanları Ruan-Ruanlardan aldığı düşüncesi (Shiratory 1945; TMEN III: 1161, vd.) veya Avustralya yerli dili Yimidhrr'den İngilizceye geçen *kangaroo* (OED Online), Brezilya yerli dili Tupi'den İspanyolcaya geçen *ananas* (Webster Online), Tatarcadan Rusçaya geçen *kabak* (Fasmer 2003: 148) bu bağlamdadır. Bu örnekler, alışverişlerin rotasının genellikle üstkatmandan altkatmana doğru olsa da, bunun tersinin de görüleceğini gösterir.

Alıntı sözcükleri, dilin öz / yerli (native) sözcüklerinden ayırt etmenin evrensel kıstasları vardır. Bunlar tarihi ölçüt, sesbilimsel ölçüt, sesbilimsel ve tarihsel ölçütlerin birleştirilmesi, biçimbilimsel ölçüt ve anlambilimsel ölçüt olarak tasniflenir (Stachowski 2011: 24-34). Genelleştirecek olursak, bir dildeki kimi sözcüklerin biçim ve anlamları, ikna edici bir dil temasının gerçekleştiği farklı bir dildeki biçim ve anlamlarla örtüşüyorsa ve benzerliğin başka bir açıklaması yapılamıyorsa, dilbilimciler bu sözcüklerin alıntı olduğunu belirler. Alıntı sözcükler, çoğunlukla ve dar anlamıyla, söz öbekleri değil, birer sözcüktürler (lexeme) ve alıcı dilde normal şekilde analiz edilemeyen birimlerdir. Bununla birlikte bir alıntı, bazen birleşik sözcük, hatta öbek veya cümle bile olabilir; ama alıcı dile girdiğinde bu iç yapısını kaybeder (Haspelmath 2009: 37). Türkçedeki *alaturka* (< İt. *al la franca* “Frenk usulünce”); *dilber* (Far. *dilbar* a.m. [*dil* “gönül” + *-bar* “taşıyan, götüren”]), *kargatulumba* (< İt. *carica* [*caricare* “yüklemek” fiilinin emir hali] + *tromba* “tulumba, eski zamanlarda tulumbacıların sırtlarında taşıyarak yangına koştukları pompa” (Tietze 2002 I: 64, 551-552; Tietze 2009: 137) gibi örnekler, buna örnek teşkil edebilir. Farsça ve İtalyancada şeffaf olan bu yapılar, Türkçede monomorfemiktir ve Türkçe konuşurları tarafından analiz edilemez. Ancak, bir dil başka bir dilden çok sayıda benzer birleşik sözcüğü aldıysa ve birleşikteki ögeler başka sözcüklerde de görülüyorsa, alıcı dil konuşurları için sözcüğün yapısı şeffaflaşabilir (Haspelmath 2009: 37). Farsça kökenli *çilehâne*, Fransızca kökenli *arkeoloji* gibi.

Öz / yerli (native) sözcükler, etimolojileri bir dilin bilinen en eski basamağına kadar götürülebilir birimlerdir (Meyer 2005: 139). Ama bir dilin yazılı en eski basamağında var olan bir sözcüğün bile alıntı olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu noktada, Batılı dil bilimciler İng. *mother* (< Proto-Hint-Avrupa **mātēr*) veya *ten* (< **dekm*) gibi epey eski bir proto-dilde rekonstrüke edilen sözcüklerin bile, daha eski bir basamakta başka bir dilden alınmadıklarından emin olamadıklarını söylerler (Happelmath 2009: 38). Türkçenin en eski belgelerinde geçen *yinçü*'den (< Çin. *chên-chu*) veya *balbal*'dan (< Moğ **barumal*) hemen hemen emin olduğumuz halde *tenri*'nin hala tartışılıyor olması (Georg 2001) bu bağlamdadır. O halde, alıntı sözcükleri belirleyebiliriz, ama “alıntı olmayan”ları mutlak olarak belirleyemeyiz. “Alıntı olmayan” bir sözcük, alıntı olup olmadığı hakkında bilgimizin olmadığı bir birimdir (Happelmath 2009: 38).

Köken bilgisi sözlüklerinde, sözcüğün alıntı olduğunun saptanmasının ardından bu birimler 1. alıntının kökenini ve donör dildeki (donor / source / model language) biçim ve anlamını belirleme 2. alıntının türünü ve alıcı dildeki (recipient / borrowing / replica language) anlamını belirleme 3. alıntının adaptasyon sürecinde geçirdiği biçimsel değişiklikleri belirleme 4. tanımlama olmak üzere dört ilke doğrultusunda yazılır.

1. Alıntının kökenini ve verici (donor) dildeki anlamını belirleme: Bu basamakta, donör dil ile nihai köken arasındaki sınırı çizmek hayati önem taşır. Sözlük alıntıları (lexical borrowing), iki dil birbiriyle temas geçtiğinde ve kaynak dilin konuşurlarıyla alıcı dilinkiler belli bir ölçüde iki dillilik sergilediğinde ortaya çıktığı için (Bowden 2005: 620), sözlük yazarının temas dil olgusundan habersiz olmaması gerekir. Örneğin; Japonca kökenli *kamikaze*'nin Türkçeye hangi dilden girdiğini belirlemek bazı zorluklar içerirse de, tanımlama ilkesi çerçevesinde yapılacak bir araştırmayla zorluğun üstesinden gelmek mümkündür. 2. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan bu sözcük, Türk basınında ilk defa 1945 tarihli Washington kaynaklı haberlerde geçtiğinden¹, bu sözcüğün Türkçeye (nihai kökeni Japonca olsa da Japoncadan değil) Amerikan İngilizcesi aracılığıyla girdiği net biçimde söylenebilir.

Kimi durumlarda ise donör dili saptamak çok zor, bazen de olanaksızdır. Özellikle, çok eski bir alıntı söz konusu olduğunda, bu alıntının gelmiş olabileceği donör adaylarının sayısı arttığında ve alıntı sözcüğün gezgin (wanderwort) olduğu durumlarda kesin sonuçlar çıkarılamayabilir (Haspelmath 2009: 45). *Abanoz* ve *anason*'un² bazı sözlüklerde Yunanca ve Rumca (TDK TS), bazılarında Arapça veya Farsça (Tietze 2002: 3; Kubbealtı Lugati) gösterilmesi gibi³. Böyle bir durumda, *kamikaze* örneğindeki gibi alıntının geçtiği en eski metinlerin ve bu metinlerdeki biçimlerin saptanması ve bunların donör dil adaylarındaki verilerle senkronik olarak karşılaştırılması gerekir gerekir. Bütün bu işlemlerin sonunda bile alışverişin yönü muğlak kalabilir. Birbirinden farklı dillerle senkronik teması olan Türkçe gibi diller söz konusu olduğunda, herhangi bir alıntının sadece tek dilden değil, iki hatta üç dilden giriş yapabileceği hususunu unutmamak gerekir. Sözlük yazarının, aracı dili bire

¹ “Washington (A.A.) Bahriye Bakanlığı, Japon uçaklarının Amerikan gemilerine karşı intihar hücumlarında bulunduğuna dair olan haberler üzerinde muhafaza etmekte olduğu sükûta nihayet vermiştir. Amiral Nimitz, Japonların bir kaç aydanberi sayısı gittikçe artan uçaklar kullandıklarını söylemiştir. Japonlar bu uçaklara “**Kamikaze**” adını veriyorlar. Bu, her Japon tayyarecinin tayyaresile beraber bir Amerikan gemisinin üzerine atılarak kendisini feda edeceğini ifade etmektedir.” (Akşam Gazetesi, 16.04.1945); “Amerikan Bahriye Bakanlığı, bu sözü inceliyerek Japonya'nın geçen kıştanberi kullanmış olduğu iki yeni hava silâhının sırrını açığa vurmuştur. Bu silâhların ismi ‘**Kamikaze**’ ve ‘*Baka*’dır.” (Ulus, 29.06.1945)

² *Abanoz*, Türkçede 14. yüzyıl metinlerinden itibaren belgelenir ve bu dönem metinlerine أبانوس (*abnūs*, *abanūs* / *ebenus*) yazımıyla kayıtlıdır. Türkçeleşme sürecindeki *abanus* ve *abanos* ara biçimleri Carradori (1650), Clodius (1730), Zenker (1866) gibi Batılı sözlükçüler tarafından kaydedilir. *Abanoz* biçimi, Viguier'in Éléments De La Langue Turque (1790) adlı eserinde tanımlanır (Kartallıoğlu 2016: 111). 17. yüzyılda *ebenūs*, *ebenos*, *abenos* (ابنوس) varyantları da tespit edilir (Meninski 1680: 32). Redhouse ve Şemseddin Sami, Farsçadan geçtiğini kaydeder. Sözcüğün Türkçeye uyarlanmasında Yunanca *εβενοç* biçiminin etkisi; hatta Yunanca biçimin de Türkçeye geçmiş olabileceği (yani sözcüğün hem Farsçadan hem de Yunancadan alınmış olabileceği) göz ardı edilmemelidir.

³ *Abanoz*, TDK Türkçe Sözlük'te Yunanca, Kubbealtı Lugati'nde Farsça (Far. *ābnūs* < Yun. *ebenos*), Tietze ve Stachowski sözlüğünde Farsça veya Arapça (*abanūs/abnūs* < Yun. *εβενοç* (*ébenos*); *anason*, TDK Türkçe Sözlük'te Rumca, Kubbealtı Lugati'nde Arapça (Ar. *anisūn* < Yun.); Tietze sözlüğünde Arapça (Ar. *anisūn/yansūn*); Stachowski sözlüğünde Arapça (Ar. *anisūn* ~ *ānisūn* id. < bgr. *ānison*) olarak kayıtlıdır.

indirmek veya donör dillerden birini seçmek gibi bir zorunluluğu yoktur. Sözlük yazarının görevi *abanoz*, *afyon*, *anason*, *sigara*, *kahve*, *çay* vb. gezgin (wanderwort) sözcüklerde karşılaşılan karışık rotayı, tarihsel ve dilbilimsel olgular çerçevesinde tüm yönleriyle göstermektir⁴.

Alıntı bir sözcük, çok eski olmasa bile birden fazla muhtemel donör dilden gelmiş olabilir ve sözcüğün hangi dilden geldiğine karar verilemeyebilir. Bu, özellikle birbiriyle ilişkili birkaç dilin donör aday olması durumunda ortaya çıkar (Haspelmath 2009: 45). Örneğin, Türkçede 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren görülen *abaküs*'ün, Türkçeye Hint-Avrupa dillerinden geçtiği açıktır; ama verici dilin İngilizce (*abacus*) mi Almanca mı (*abakus*) olduğu açık değildir (Fransızcası *abaque* olduğundan bu dilden geçmiş olmamaz.). Buna benzer tek dil-çok dil ilişkisinin görüldüğü durumlarda, farklı donör dil seçenekleri verilmelidir (Haspelmath 2009: 45). *İzbe* sözcüğü Türkçeye Slav dillerinden birinden geçmiştir. Ama hangisinden? TDK TS'e göre Rusça, Hasan Eren ve Kubbealtı lugatine göre Bulgarca, Nişanyan'a göre Rusça / Bulgarca, Stachowski'ye göre Slavca (Örn. Bulgarca, Sırpça), Tietze'ye göre Slavca (Rusça, Ukraynca, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Slovence)'dendir. Bu sözlüklere bakılırsa, *izbe*'nin Slav dillerinden girdiği açık olsa da Türkçeye girişi rotası karanlıktır. İşte böyle durumlarda tek bir donör dilden değil, donör dillerden veya "donör aileler"den (donor families) söz edilmelidir (Haspelmath 2009: 45) ve sözlük yazarı bu durumu açıklayarak donör dil(ler)i "Slav dilleri" olarak kaydetmelidir.

Bu türden örnekleri bir yana bırakırsak, leksikograflar, çoğu zaman ses, biçim ve anlama bakarak, dildeki alıntıların rotasını belirleyebilir; ancak A dilinden B diline geçen bir alıntıya C dilinden alınmış sözcüklerin "telaffuzu giydirilerek", sözcüğün rotası yine karışabilir. Bu konuda, Tietze'nin *aforizm / aforizma* maddesindeki açıklamalara göz atmakta yarar var: "İkinci varyanttaki *-a* ünlüsü telaffuzu kolaylaştırmak için Türkçede ilâve edilmiştir. (krş. *romatizma*). Kelimenin doğrudan doğruya İtalyanca *aforisma/aforismo*'dan alınmış olmasına yeniliği, Yunancadan alınmış olmasına tematiği mânidir... Fr.'dan alınan kelimelerin sonuna bir /a / ilâvesinin başka bir izahı da olabilir: 19. asrın ortasına kadar Avrupa'dan alınan kelimelerin ekseriyeti İtalyanca'dan geliyordu. O eski alınmalarda kelimelerin sonunda umumiyetle bir ünlü, /a /, /e /, /i / veya /o / vardı. Fr.'dan giren yeni kelimelere yapılan ünlü ilâvesi belki bir nevi İtalyancalaştırma ameliyesi telâkki edilebilir. Bunun aksi de vakidir, yâni bâzen bir İtalyanca kelimeye Fransızca telâffuz giydirilmiş olur." (Tietze 2002: 33). Türkçede buna benzer bir "ameliye", 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngilizce sözcüklere Fransızca telaffuzların tatbik edilmesinde görülür (Akalın 2007: 484). Bu durum ise, alıntı adaptasyonu, entegrasyonu veya yerleşmesi (loanword adaptation, loanword integration, accommodation, assimilation and nativization) gibi terimlerle anılır. Türkçeye İngilizceden giren bir sözcüğün Fransızca telaffuzla yaygınlaşması (*akreditasyon* < İng. *accreditation* gibi), Türkçe konuşurların İngilizceden çok Fransızca alıntılara alışması, onları daha çok benimsemesinden kaynaklanır.

İtalyanca, Fransızca, İngilizce gibi dönemsel ve o dönem için Türkçenin dinamik temaslar yaşadığı Batı dillerinden alınan sözcüklerde karşılaşılan bu olgunun Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerde yaşanıp yaşanmadığı konusu incelenmemiştir. Köken bilgisi sözlüğü yazarının önündeki problemlerden biri de Türkçedeki alıntılarının en

⁴ Bu bağlamda, Eski Uyгурca metinlerde belgelenen *abinus* biçiminin (UW: 36; Wilkens 2021: 2) de, aracı dil bilinmese bile, evrensel dilbilimi prensipleriyle (*abinus* << Gr. *ἄβινος*) gösterilmesi zaruridir.

yüksek oranını oluşturan Arapça sözcüklerin Türkçeye girdiği kanaldır. Kimi araştırmacılar, Arapça sözcüklerin büyük bir kısmının ve en eski tabakasının Türkçeye, Farsça aracılığıyla girdiğini düşünürken (Tietze 2002 I: 1, 24), kimileri Türkçedeki Arapça ve Farsça alıntılarla ilgili bilgilerimizin hâlâ yetersiz olduğunu düşünür ve bazı durumlarda donör dilin kuvvetle muhtemel Klasik Arapça olmadığına bilinmesine rağmen kesin yargılardan kaçınır (Stachowski 2019: 6). Türkçeye Farsça kanalıyla geçtiği kesin olan soru zarfı *acaba* (< Far. 'acebā (عجبا) "Şaşırtıcı! Tuhaf!" < Ar. 'aceben (عجبا) "Ne tuhaf! Ne şaşırtıcı!") gibi sözcükleri bir yana bıraktığımızda, önümüzde duran çok sayıda Arapça kökenli sözcüğün Farsça kanalıyla geçtiğinin kesin kanıtlarını sunan ve bunları belli ölçütlere bağlayan bir çalışma henüz yoktur. Kuşkusuz, Türkçe-Farsça (veya daha geniş ölçüde İrani diller) dil temaslarının Türkçe-Arapça dil temasına oranla çok daha yüksek olması bize bir fikir verir; ama özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yayıldığı coğrafyalarda Farsça aracılığıyla geçtiğini düşündüğümüz kimi sözcüklerin sadece Farsça değil, Arap diyalektleri aracılığıyla geçmiş olabileceği varsayımını da elememek gerek.

Bu aşamada sözlük yazarı, donör dil hakkında literatürde kesin bir uzlaşma varsa -ki çoğu alıntının dildeki kaynağı bellidir- donör dili belirtebilir. Uzlaşma yoksa, belirgin bir dilin lehine şahsi ve duygusal görüş belirtmemesi, sözcüğün kaynağıyla ilgili literatürdeki tartışmaları sözlük maddesi yazım ilkelerinin sınırlarından çıkmadan özetlemesi gerekir.

2. Alıntının türünü ve hedef dildeki anlamını belirleme:

Sözcük ödünçlemeleri (material borrowing, loanwords) iki gruba ayrılır: A. Telaffuzunda ve biçiminde küçük değişikliklerle bütün olarak alınan safkan alıntılar (pure loanwords) B. Sözcüğün bazı parçaları alınan alıntı alaşımları / harmanları (loanblends). Safkan alıntıları, alıcı dilin fonolojisine veya morfolojisine uyarlamak için bilinçli bir çaba sarf edilmez. Bununla beraber, telaffuzda belirli intibakların olması, alıcı dilin fonetiğine uyması kaçınılmazdır. Yerli fonolojiye adaptasyon, özgün biçimi tamamen belirsiz (opaque) hale getirebilir. (Winford 2003: 43; Mott-Laso 2019: 157). Türkçeye Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce vd. dillerden geçen sözcüklerin çoğu safkan alıntıdır. Bunlar arasında *kalem*, *pervaz*, *sahtekar*, *asansör*, *kapitülasyon* gibi özgün biçimi açık / saydam (transparent); *çamaşır*, *kargatulumba*, *subasmanı* gibi özgün biçimi belirsiz (opaque) olanlar vardır.

Haugen tarafından türetilip literatüre giren alıntı alaşımı / harmanı (loanblend) terimi, anlaşılabilir bir yabancı model içeren melez (hybrid) yapıları tanımlamak için kullanılır (Haugen 1950: 215). Bu yapılar, bir çok araştırmacı tarafından alıntı sözcükler (loanwords) ile anlam aktarmaları (loan translations) arasında bir kategori olarak tanımlanır (Durkin 2009: 138). Arapça *kibrûk* "sülfürük" (İngilizce *sulfuric* ~ Fransızca *sulfurique*'ten); Makedonca *filmadžija* (< İngilizce *film-maker*'dan, Türkçe +*ci* ekiyle); Rusça *космонаем kosmonavt* (İng. *astronaut*'tan); Türkçe *işkolik* (< İngilizce *workaholic*'ten) vb. sözcükler bu kategoridedir. Bir doktrini, teoriyi, felsefeyi, akımı veya patolojik bir durumu karşılayan adlar yapan İng. *-ism* (Fr. *-isme*) ekli sözcüklerdeki ekin Arapçada *-iyyah* ile karşılaşılmasıyla ortaya çıkan alıntı alaşımları (loanblends) ilgi çekicidir: İng. *liberalism* > Ar. *librâliyyah*; İng. *radicalism* > Ar. *râdikâliyyah*; İng. *sadism* > Ar. *sâdiyyah*; İng. *masochism* < Ar. *mâsuhiyyah* vb. (Badarneh 2007: 142-143).

Alıntı alaşımları (loanblends) kanıtlanması kolay olmayan bir alıntı türüdür. Zira, melez veya yabancı görünümlü öğelerin çoğu hiç bir şekilde ödünçleme olmayıp alıntı temelli türetimlerdir. Yani, bir dile daha önce girmiş malzemeyle o dilde türetilmiş

sözcüklerdir. Bu sözcükler, etimolojik olarak alıntılarla ilişkilidir, ama alıntı sayılamazlar (Haspelmath 2009: 39). Bunlar, alıntı alışmaları gibi sadece leksemeleri değil, ekleri de kapsar. İki alıntı ögenin donör dilden bağımsız olarak ve donör dilde kalıbı bulunmaksızın alıcı dilde birleştirilmesiyle veya bir alıntı ve bir yerli ögenin birleştirilmesiyle türetilen sözcükler, bu kategoriye girer. Dolayısıyla köken bilgisi sözlüklerinde bu tür sözcüklerin Türkçede türetildiğini belirtip ögelerini ayrıca açıklamak gerekir. Buna dair iyi bir örneği Stachowski 2011’de buluruz: Türkçeye Fransızcadan geçen *patron* ve Slav dillerinden geçen *çariçe*, *kraliçe* sözcüklerindeki -*içe* ekiyle türetilen *patroniçe*. *Patroniçe*, ne Fransızcada ne de Slavcada görülür. Bu nedenle, “kökü Fransızca, eki ise Slavca olduğu halde yüzde yüz Türkçe bir kelimedir.” (Stachowski 2011: 28). *Bankamatik*, *çaykolik* gibi iki ögesi de alıntı olan veya *dokunmatik* (Öner 2011: 486-488), *atmasyon*, *aşırımaşyon*, *aşırımento* gibi ögelerinden biri Türkçe olan sözcükler de bu gruptadır. Bunlar safkan alıntılar kullanılarak Türkçede türetilmişlerdir, ama bunların donör dillerde kalıpları bulunmaz. Dolayısıyla bunlar Türkçede türetilmiş melez sözcüklerdir ve alıntı sayılamazlar. Bu tür melez yapıların, Türkçede ekleme dışı kelime yapımına dahil edilmesi gerekir.

Leksik ödünçlemenin sonuçlarından biri de, donör dilin etkisi altında, alıcı dildeki sözcüklerde ortaya çıkan anlam aktarmalarıdır (loanshifts). Bu ödünçleme türü, donör dildeki sözcüğün biçiminin değil, anlamının alınmasıdır ve daha kapsayıcı bir terim olan anlam ödünçlemesi (semantic borrowing) altında da incelenebilirler. (Durkin 2014: 8). Bunlar üç gruba ayrılır: A. safkan anlam aktarmaları (pure loan translations, calques), B. serbest anlam aktarmaları (loan renditions), C. yabancı bir sözcük modelinde yerli sözcüğün anlamının genişlemesi (semantic loans [extension]) (Mott-Laso 2019: 157-159).

A. Özel bir alıntı türü olan safkan anlam aktarmaları (kalkalar), donör dildeki bir sözcük veya söz öbeğinin alıcı dile literal çevirisiyle ortaya çıkan yeni sözcük(ler)dir. Bir başka ifadeyle, donör dildeki sözcüğün yapısının, alıcı dilde yeni bir sözcük türetilerek taklit edilmesidir (Durkin 2014: 8). Örneğin Farsça *mâh-ı ‘asel* (ماه عسل) İngilizce *honeymoon*’dan; Kazakça *суық соғыс* (suviq sogıs), Rusça *holodnaya voyna* (холодная война) aracılığıyla İngilizce *cold war*’dan; Azerbaycan Türkçesi *qara yumor*, Rusça *çerniy yumor* (чёрный юмор) aracılığıyla Fransızca *humour noir*’dan; Tatarca *ten sakçısı* (тән сакчысы), Rusça *telohranitel’* (телохранитель) aracılığıyla İngilizce *bodyguard*’dan; Farsça *mavera-ı benefş* (ماورا بنفش) İngilizce *ultraviolet*’ten; Türkçe *benmerkezci*, İngilizce *egocentric*’ten, Lübnan Arapçası *cevvâl* “cep telefonu”, İngilizce *mobile* (*phone*)’dan safkan anlam aktarması yoluyla türetilmiş sözlük birimleridir⁵.

⁵ Örnekler çoğaltılabilir: Türkçede *Büyükayı* “Ursa major” teriminin, Far. *dubb-i akbar* teribinden, buna karşılık örneğin Kırgızcanın Talas ağzındaki *çoñ ayū* “büyükayı” (*çoñ* “büyük” < Çince 重 zhòng “heavy; weighty”) ve Hakaşcanın Kızıl ağzındaki *uluş aba* a.a. (< *uluş* “büyük” + *aba* “ayı”) terimlerinin Çinceden veya Rusçadan anlam aktarması olabilecekleri hususunda bkz. Li 2014: 163-165. Kutadgu Bilig ve Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi’nde geçen Türkçe İslami terminolojinin büyük bir kısmının Arapça ve Farsçadan kopyalandığı da bilinmektedir (Eker 2010). Osmanlı Türkçesinde 17. yüzyıldan itibaren belgelenen *arkadaş* (< *arka* “arka; sırt; destek” + *daş*) (Tietze 2002: 121) da buna iyi bir örnektir. Orhun ve Uygur Türkçesinde “arkadaş” için *adaş* ve *eş*; Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde mezkur iki sözcüğün yanında *koldaş* kullanılır (EDPT: 72; 253; 619). *Arkadaş*, Farsça *ham-pušt* (Far. *pušt* “arka, sırt”)’tan, 19. yy’a dek egemen olan TTü. *ayakdaş* a.a. ise Farsça *ham-pāy* همپای “yoldaş”

B. Serbest anlam aktarması (loan rendition), donör dildeki bir söz veya söz öbeğinin bir kısmının tercüme edilmesi, diğer kısmınınsa yerli dildeki yakın veya benzer anlamlı bir sözcüğün seçilmesiyle türetilen yeni sözcüklerdir. Amerikan İngilizcesinde literal anlamı “gök kazıyıcı” olan *skyscraper* “gökdelen”den serbest anlam aktarmasıyla Almancada *Wolkenkratzer* (*Wolken* “bulut” + *kratzer* “kazıyıcı”) sözcüğünün türetilmesi gibi (Weinreich 1953: 51). *Skyscraper* kimi dillerde safkan anlam aktarması ile (Rusça *небоскре́б* *neboskreb* [*небо* “gök” + *скре́б* “kazıma”]; Farsça *آسمان خراش* *āsmān-hirāš* (Far. *āsmān* “gök” + *hirāš* “kazıyan, tırmalayan”); kimi dillerde ise serbest anlam aktarması (loan rendition) ile türetilir: Türkçe *gökdelen*, Azerbaycan Türkçesi *göydelen*, Türkmençe *gök bina*, Kırgızca *асман тиреген имарат* (*asman tiregen imarat*) vb.

Farsça *şibh-i cezāre* *شبه جزیره* (Far. *şibh* “benzer” + Ar. *cezāre* “ada”) ve Fransızca *péninsule* (< Lat. *paeninsula* “yarımada”, literal çevirisi “neredeysse ada”) sözcüklerinden birinden veya her ikisinden serbest anlam aktarması (loan rendition) ile türetilen Türkiye Türkçesi *yarımada* sözcüğü de bu kategoriye girer.

C. Yabancı bir sözcük modelinde yerli sözcüğün anlamının genişlemesi (semantic loans, semantic extensions, semantic calques): Bu kategoriye giren sözcüklerde, donör dildeki bir sözcüğün karşıladığı kavram, alıcı dile ait bir sözcüğe yüklenir (Mott-Laso 2019: 160). Bir başka ifadeyle, mevcut yerli (native) dildeki leksemlere yabancı bir modelin anlamı veya anlamının bir parçası yüklenir (Durkin 2014: 9). Bunlar ödünçlemenin belki de en sık rastlanan, ama kanıtlanması en zor örnekleridir (Kastovsky 1992: 309). Örneğin, Lehçe ve Çekçe de aslen “kilit” anlamı taşıyan *zamek*’e, Almancada “kilit; şato” anlamlı *Schloss* sözcüğünün etkisiyle “şato” anlamı yüklenmesi bu yolla gerçekleşir (Mott-Laso 2019: 160).

Türkçe *ada*’nın tapu ve kadastroculuktaki karşılığı (“çevresi yollarla belirlenmiş olan arsa ve böyle bir arsayı kaplayan yapılar topluluğu”), Fransızca aynı anlamları taşıyan *îlot* (*urbain*) (“adacık; çevresi yollarla sınırlanmış evler topluluğu”) etkisiyle ortaya çıkar. Türkçeye Farsçadan mimarlık terimi olarak geçen *sütun* sözcüğünün “gazete, dergi, kitap vb. yazılı şeylerde, sayfanın yukarıdan aşağıya doğru ayrılmış olduğu dar bölümlerden her biri” anlamı da, Fransızca hem mimarlık terimi olan hem de “gazete sütunu” anlamına sahip *colonne*’nin etkisiyle ortaya çıkar. Öner 2021’de müzakere edilen *oda* sözcüğü de bu kategoriye giren iyi bir örnektir: Türkçe *oda* sözcüğüne “ticaret odası” anlamı Fr. *chambre* a.a. etkisiyle verilir. (Öner 2020: 179). Bu türden anlam yüklemeleri, son derece sinsî ve anlaşılması güç anlam aktarmaları olup bir toplumdaki derin ve şiddetli bir kültürel değişikliğin mevcut kelime dağarcığına uzun vadeli etkisidir (Mot-Laso 2019: 160). Türklerin Budizm, Manihaizm ve İslamiyeti benimsemesinin ardından Eski Türkçe inanç terminolojisinin anlamlarını genişletmesi, böylece Eski Türkçede *ıduk*, *yazuk*, *ugan* gibi sözcüklerin sırasıyla Budizmin, Manihaizmin ve İslamiyetin “kutsal”ı, “günah”ı ve “Tanrı”sı anlamını kazanması bu çerçevede değerlendirilebilir; ancak doğrudan bu konuyla ilgili yapılmış bir çalışma henüz yoktur. Bu nedenle köken bilgisi sözlüğü madde yazarının bu türden anlam yüklemelerini, kendi akademik birikimiyle birlikte göz önünde bulundurması son derece önemlidir. Örneğin, *alan* maddesi yazılırken sözcüğün aslen “(dağda, ormanda) düz, açık ve geniş toprak zemin” anlamındayken, “bir uzmanlık ve çalışma

sözcüğünden anlam kopyası olmalıdır (Krş. Nişanyan sözlük). Far. *pāy-ı šīr* (پای شیر) “bir çiçek türü”, Ar. *riclü’l-esed* (رجل الأسد) a.a. ve Ar. *keffü’l-esed* (كف الأسد) a.a. adlarının sırasıyla “aslan ayağı” ve “aslan pençesi” olması, Türkçedeki maruf çiçeğin adının da anlam kopyası olduğunu düşündürür.

konusunu içeren saha” anlamının Türkçeye İngilizce *field*’dan aktarıldığı mutlaka belirtilmelidir.

3. Alıntının adaptasyon ve entegrasyon sürecinde geçirdiği biçimsel değişiklikleri belirleme: Donör dilden gelen sözcüklerin fonolojik, ortografik, morfolojik ve sentaktik özellikleri, genellikle alıcı dilin sistemine uygun değildir. Bu sözcüklerin alıcı dile uyum sağlaması için geçirdiği değişikliklere alıntı adaptasyonu veya entegrasyonu (loanword adaptation / loanword integration) denir (Haspelmath 2009: 42). Alıntı adaptasyonu alıntının yaşına, alıcı dil konuşurlarının donör dil bilgilerine ve donör dile karşı tutumlarına göre değişkenlik gösterebilir. Şayet donör dil iyi biliniyorsa ve / veya alıntı sözcük dile yeni girmişse, alıcı dil konuşurları alıntıyı dillerine adapte etmeyebilirler (Haspelmath 2009: 42). Alıntıların adaptasyon ve entegrasyonunda, alıcının eğitim seviyesi ve verici dilin prestiji önemli etkenlerdir (Stachowski 2011: 40)

Mükemmel bir adaptasyon, çok uzun bir zamanda gerçekleşir ve alıcı dilin fonolojik kural ve sınırlamalarını (phonotactics) bilen bir dil bilimci (dolayısıyla sözlük yazarı), alışılmadık biçimden dolayı bir alıntıyı kolaylıkla tespit eder. Alıcı dile adapte edilmeyen sözcükler, bazen yabancı (*foreignisms*) olarak adlandırılır. Almanca literatürde geleneksel olarak *Fremdwörter* “yabancı sözcük” ve *Lehnwörter* “adapte / entegre / yerleşmiş alıntı” ayrımı yapılır; ama bir sözcüğün alıcı dil konuşurları tarafından alıntı olarak tanınması çok daha karmaşık bir meseledir ve adaptasyon bunlardan sadece biridir. Entegrasyon ise, donör dilden geçen bir sözcüğün alıcı dilin tam üyesi olması için geldiği aşamadır (Haspelmath 2009: 42-43).

Şayet çok sayıda alıntı yalnızca tek bir donör dilden geçtiyse, adaptasyona daha az ihtiyaç duyulur ve donör dilin kalıpları, alıcı dile alıntılarla birlikte aktarılır (Haspelmath 2009: 43). Türkçede bunun en iyi örneklerini Arapça, Farsça ve Fransızca alıntılarda görürüz: Örneğin Türkçede /j/ sesi olmadığı halde, bu sesi içeren Fransızca alıntılar (*pijama, jilet* vb.) adaptasyon ve entegrasyon sürecinden geçmemiştir. Tanzimat döneminde Frankofon Osmanlı aydınlarının, bir Fransız gibi telaffuz ettiği sözcükler yazı diline bu telaffuzlarla aktarılmış; Fransızca bilmeyen halkın dilinde ise, adaptasyonla *picama, cilet* şekillerinde telaffuz edilmiştir.

Türkçenin dil kurallarına göre /o/ ve /ö/ sesi, sözcüğün yalnızca ilk hecesinde bulunması gerektiği (Tietze 2002: 33) halde, beklenen adaptasyon ve entegrasyon sürecinden geçmeyen *aforoz, dinozor, gramofon, kolonya, korona, pantolon* gibi Fransızca kökenli alıntılarda da aynı durum gözlemlenir. Oysa halk dilinde bu sözcüklerin ikinci hece ünlüleri adaptasyonla /a/ sesine dönüşür: *aforoz*→*afaroz*, *dinozor*→*dinazor*, *gramofon*→*gramafon*, *kolonya*→*kolanya*, *korona* →*korana*, *pantolon*→*pantolon* vb. *Saksafon* ise, mezkur örneklerin dışında kalarak standartlaşmış, yani yazı diline entegre olmuştur. Bu bağlamda Nişanyan’ın “Doğru imlanın *saksafon* olması gerekir. TDK’nın tercih ettiği *saksafon* yazımı talihsizdir.” yorumu, onun alıntı sözcük adaptasyonu ve entegrasyonu olgusundan habersiz olduğunu göstermektedir.

Alıntı sözcüklerin Türkçeye uyarlanması ve entegrasyonu sürecini, Türkçenin genel ses değişimleri ve ses olayları çerçevesinde ortaya çıkarmak mümkündür. Örneğin, son sesin Türkçede ötümsüzlüğü (*şāhib* > *sahip*, *tecrīd* > *tecrit*) ses değişimiyle; sözcük başındaki ünsüz çiftlerinin başına ünlü eklenmesi (Rumca *streidia* > Türkçe *istiridye* vb.) ses olayıyla (ön seste ünlü türemesi, prothesis) ile gerçekleşen adaptasyonlardır. Türkçedeki alıntı sözcüklerin dile yerleşmesi ve yerleşmesi sürecinde geçirdiği biçimsel değişimlerin çok sayıda örneği verilebilir: Farsça *serv* سرو

> Türkçe *servi* > *selvi* (ilk aşamada son sesteki ünlü türemesi [epithesis], ikinci aşamada /t/ > /l/ değişmesi; Arapça ‘*aṭṭār* (عطار) > Türkçe *attar* > *aktar* (ilk aşamada ‘ayn sesinin kaybolması, ikinci aşamada aykırılışma [benzeşmezlik; dissimilation]); Farsça *çār-yak* ‘‘çeyrek’’ (بک چار) > Türkçe *çeyrek* (ünlülerde ön damaksillaşma ve göçüşme [methatesis]) vb.

Ses değişmesi ve ses olaylarıyla açıklanamayacak ölçüde dile entegre edilmiş alıntıların, örneksime (analogy), aşırı düzeltmecilik (hypercorrection) veya halk etimolojisiyle açıklanabilen örnekleri olabilir. Örneğin, Fr. kökenli *kangren* (< *gangrène*)’in ilk ünsüzündeki ötümsüzleşme, *kan* sözcüğünden örneksime (kısmi halk etimolojisi) (Tietze 2009: 99) veya aşırı düzeltmecilikten (hypercorrection) kaynaklanabilir. *Atlı karınca* söz öbeğinin ikinci ögesi *karınca* (< İt. *carrozza* ‘‘araba’’) da halk etimolojisiyle ortaya çıkmış bir örnektir (Tietze 2002: 149).

4. Tanıklama: Köken bilgisi sözlüklerinde sözlük yazar(lar)ının tercihiyle ilgili olarak kullanılan bir yöntem olan tanıklama, bir sözcüğün dilde geçirdiği biçimsel ve anlamsal değişme ve gelişmeleri somut bir veriye dayandırması ve bu değişme ve gelişmelerin ne zaman ortaya çıktığını kanıtlarla sunması açısından çok önemlidir. Tanıksız bir köken bilgisi sözlüğünden, örneğin Ar. ‘*aṭṭār* (عطار) > T. *attar* > T. *aktar* biçiminde bir değişme olduğu öğrenilse de, bu değişimin Türkçede görülmeye başladığı dönemle ilgili bilgiler karanlık kalır. Tanıklı sözlükte ise, sözlük yazarının yapacağı bir literatür taramasıyla, bu karanlık alana ışık tutulur: Regola del Parlare Turco’daki *actár* (Adamović 2009: 129) ve Meninski sözlüğünde vulgar kaydıyla belirtilen *achtar* (1680: 731), aykırılışmanın en geç 16. yüzyılda gerçekleştiğini ortaya koyar.

Köken bilgisi sözlüklerinde bir maddenin tanıklanmasının belirgin bir yönteminin olması gerekir: A. Sözcüğün tanıklanabildiği mümkün olan en eski yazılı metne ulaşma B. Metnin yazarı ve yazıldığı tarihin belirtilmesi C. Sözcüğün tüm örneklerde özgün biçimiyle verilmesi.

A. Sözcüğün tanıklanabildiği mümkün olan en eski yazılı metne ulaşma, sözlük yazar(lar)ının elinde sağlam ve güvenilir bir metin veri tabanı olmasıyla mümkündür. Yazılı ve basılı eserler dijital ortama aktarıldığı takdirde, tarama işi son derece pratikleşir. TDK tarafından yürütülen Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü Projesi kapsamında böyle bir metin veri tabanı dijital ortamda hizmete sunulmuş olsa da, bu havuzdaki eserler henüz çok sınırlıdır. Türk dili tarihinin binlerce yazma ve basma eseri düşünüldüğünde, böyle bir veri tabanı hazırlamak, kuşkusuz çok meşakkatli ve zaman alıcı bir iştir. Bu sebeple, veri tabanının hazırlanma sürecinde sözlük yazarları kendi olanaklarıyla hazırladıkları kişisel veri tabanlarından yararlanmaktadır. Bu durum, madde yazımını hem zorlaştıran hem de yavaşlatan etmenlerin başında gelmektedir.

Türkçeye kitlesel halde 11. yüzyıldan itibaren geçen Arapça ve Farsça alıntıların en eski örneklerinin sözlükte tanıklanması, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemleri sözlük ve eserlerinin titizce taranmasıyla elde edilir. Mezkur dönemlere ait elimizdeki yayınlanmış malzemenin genişliği, bu alıntıların tespitini Batı kökenli sözcüklere oranla kolaylaştırıcı bir etmendir; ancak Türkoloji alanında ve dar anlamda Osmanlı Türkçesinde daha ziyade edebi (divanlar, mesneviler gibi) yazmaların neşredilmesi; tıp, astronomi, coğrafya, matematik, tarih, jeoloji gibi alanlardaki yazmaların ise çok rağbet görmemesi, sözlük yazarını zorlayıcı bir etken olmaktadır. Türkoloji dünyası, özellikle Tanzimat dönemini izleyen modernleşme döneminde Encümen-i Daniş üyelerinin ve Dârülfünûn hocalarının

Fransızcadan tercüme ettiği bilimsel eserlere karşı ilgisiz kalmıştır. Örneğin, Mektebi Tıbbiye anatomi hocası ve Encümen-i Daniş üyesi Osman Saib Efendi'nin (ö. 1864) August François Chomel, Elements de Pathologie Générale'den Ahkâmü'l-Emrâz (İstanbul, Darü't-Tıbaatü'l-Âmire, H. 1252 /M. 1836) adıyla çevirdiği patoloji kitabı, Fransızca alıntılarının en eski örneklerini içeren eşsiz bir eserdir.

Bu dönemde Sahak Abro'nun Histoire de Charles XII (Voltaire'den), Catéchisme d'Economie Politique (Jean-Baptiste Say'dan) tercümeleri, Todoraki Efendi'nin Avrupa Tarihi Tercümesi (Louis-Philippe Comte de Segur'dan), Aleko Efendi'nin Beyânü'l Eşfâr tercümesi (Napolyon'un son savaşları hakkında) gibi henüz işlenmemiş tercümeleri (Akyıldız 2018: 41), Türkçedeki Fransızca alıntılarının en erken örneklerini içermeleri bakımından önemlidir. Burada genel olarak Osmanlı tarihleri, spesifik olarak şeriyye sicilleri, seyahatnameler, sefaretnameler gibi eserlerin de Türkoloji alanında sözlüklerinin ve dizinlerinin hazırlanmasının gerekliliği, sadece alıntılarının değil, tüm sözcüklerin daha sağlıklı tanıklanması açısından önemli bir adım olacaktır.

Örnek: Osmanlı dönemi tıp eserlerinde azot gazı, *hevâ-i memâti* ("öldürücü gaz") ترکیبıyla karşılaşılır. Fransızca kökenli *azot* sözcüğünün geçtiği en eski metin, Osman Sâib Efendi'nin, Ahkâmü'l-Emrâz tercümesidir (H. 1252 / M.1836): "*azot* (ازوت) ya'nî hevâ-i nesîmin yüz cüz'ünde yetmiş dokuz cüz'ünü inşâ eden hevâ-i lâ-hayât..." (Osman Sâib Efendi 1252: 15).

B. Tanıklamada, alıntının geçtiği metnin yazarının / müellifinin ve tarihinin belirtilmesi, bir sözcüğün Türkçede kim / kimlerin aracılığıyla yayıldığı ve bunun ne zamandan itibaren hangi kültür dairesi aracılığıyla yazı dilinde görüldüğünü belirlemesidir. Bunun sağlıklı ve hızlı olarak yapılması, metin veri tabanlarının tamamlanmasına bağlıdır. Metin veri tabanları tamamlanmadan bir alıntının Türkçede ne zamandan beri kullanıldığı, sözlük yazarının akademik birikimine bağlı olarak yapacağı bir taramayla ortaya çıkar. Tanıklamadaki bir başka önemli husus, basılı edebi eserlerin ilk baskılarının kullanılması gerekliliğidir. Bunun sebebi, Dil Devrimi'nin ardından yapılan baskılarda yayıncıların edebi metinleri özgün biçimden uzaklaştırarak sadeleştirmeleridir. Bu, köken bilgisi sözlüklerinin madde tanıklamasında, yazarın karşılaşabileceği muhtemel en riskli durumlardan biridir.

C. Tanıklamada sözcüğün özgün biçimi, Türkçe gibi farklı alfabelerle yazılmış diller söz konusu olduğunda, transkripyon alfabesi kullanılarak yapılmalıdır. Alıntılarının dile adaptasyon ve entegrasyon sürecinde farklı biçimleri ortaya çıktıysa bunlar da ayrıca belirtilmelidir. Bu aşamada Batıların yazdığı Latin harfli Osmanlıca gramerler, sözlükler ve konuşma kılavuzlarından yararlanmak, güvenilir sonuçlar sağlayacaktır. Örneğin, Arapça *âdem* (آدم) "Hz. Adem" in, Türkçede 16. yüzyıldan beri *adam* varyantı ve "homo (adam, er kişi)" anlamıyla tanıklandığı, Filippo Argentini, *Regola del Parlare Turcho*'daki (1533) *adám* "homo" kaydıyla (Adamović 2009: 127) ortaya çıkar.

Alfabe Devrimi'den önce Türkçeye giren Batı kökenli alıntılarının Arap harfli yazımlarının da -özgün kaynağa ulaşılabildiği takdirde- verilmesi gerekir. Örneğin, *acente* sözcüğünün Kamus-ı Türki'deki imlâsı آجنته , sözcüğün Türkçeye girdiği yıllarda da *acente* olarak telaffuz edildiğini gösterir. Veya *Alman* etnoniminin Meninski lugati ve Kamus-ı Türki'deki kayıtları, sözcüğün Türkçeye önce (16-17.yy) İtalyancadan "Alman; Alman Alpleri" anlamıyla, sonra da (19. yy.) Fransızcadan "Alman" anlamıyla girdiğini anlaşılır kılar: "*alaman* (الامان): Germanus. Alaman dağı (طاغى الامان): Alpes Germaniæ (Alman Alpleri)" (Meninski 1680 I: 373); "*Alman* (المان): Almalyalı. Cermanyalı, Cerman" (Şemseddin Sami 2010: 52).

Sonuç olarak, köken bilgisi sözlüklerinde alıntı sözcüklerin yazım süreci, yerli sözcükler kadar zor ve zaman alıcı bir dizi işlemde geçirilerek yapılır. Bu süreçte, sözcüğün alıntı olup olmadığının belirlenmesi, donör dil(ler)in tespiti, sözcüğün donör dil(ler)deki anlamı, alıcı dilde adaptasyon sürecinden geçip geçmediği, bu süreçteki biçim ve anlamları, dildeki ilk kullanımlarına dair tanımlama gibi çok sayıda faktör göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Adamović, M. (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*. (Çev. A. Merhan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyıldız, A. (2018). *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Badarneh, M. A. (2007). The linguistics of loanword adaptation in Arabic with special reference to Jordanian Arabic. G. Davis ve K. Bernhardt (Ed.), *Lingua Et Linguistica 1.2* içinde (122-152. ss.). London: Shakespeare Centre Press and Lulu Enterprises.
- Bowden, J. (2005). Lexical Borrowing. P. Strazny (Ed.), *Encyclopedia of linguistics* içinde (Vol. I. A-L, 620-622. ss.). New York: Routledge.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Durkin, P. (2009). *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Durkin, P. (2014). *Borrowed Words. A History of Loanwords in English*. Oxford: Oxford University Press.
- Eker, S. (2010). Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar. N. G. Ergun vd. (Ed.), *Sosyoloji Yazıları 1, M. Cihat Özönder Anısına* içinde (197-211. ss.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Fasmer, M. (1964-1973). *Etimologičeskij slovar' russkogo yazıka, 1-4 tom*. Moskva.
- Georg, S. (2001). Türkisch / Mongolisch tängri Himmel / Gott und seine Herkunft. *Studia Etymologica Cracoviensia*, 6, 83-100.
- Haspelmath, M. (2009). Lexical borrowing: Concepts and issues. M. Haspelmath ve U. Tadmor (Ed.), *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Haugen, E. (1950). The analysis of linguistic borrowing. *Language*, 26, 210-231. (Türkçe Tercümesi: Kerimoğlu, C. (2010). Dil Bilimsel Ödünçlemenin Analizi. *Dil Araştırmaları*, 7, 131-157).
- Johanson, L. (2002). *Structural factors in Turkic language contacts*. London: Curzon.
- Karaağaç, G. (1997). Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler. *Türk Dili*, 552, 499-511.
- Kartallıoğlu, Y. (2016). Osmanlı Türkçesinde Ara Biçim I: Arapça ve Farsça Kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 18, 103-124.
- Kastovsky, D. (1992). Semantics and Vocabulary. R. Hogg (Ed.), *The Cambridge History of the English Language The Beginnings to 1066* içinde (Vol. I, 290-408. ss.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Li, Y.-S. (2014). Some Star Names in Modern Turkic Languages-II. *TDAY-Belleten*, 62(2), 157-201.
- Meninski, F. M. (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae I*. Viennae.
- Mott, B.-L. ve Natalia, J. (2019). Semantic Borrowing in Language Contact. A. Grant (Ed.), *The Oxford Handbook of Language Contact* içinde (155-172. ss.). Oxford: Oxford University Press.
- Osman Sâib Efendi (1252/1836). *Ahkâmü'l-emrâz* (August François Chomel, Elements de pathologie générale'den çeviri), İstanbul: Darü't-tibaatü'l Âmiriye, 15.s.
- Öner, M. (2010). Türkçede Fransızca Örneğe ile Yaratılan Sözcükler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 99, 483-491.

- Öner, M. (2020). XIX. Asırda Yeni Dil ve Çok Anlamlılık. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5, 170-183.
- Öztekten, O. (2001). Türkçedeki Arapça Alıntılarının Fonolojisi Üzerine. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10, 315-320.
- Redhouse, S. J. (1890). *Turkish and English Lexicon*. New Edition, Constantinople.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen texte aus zentralasien*, Lieferung I-6, Wiesbaden: Steiner.
- Smith, I. R. (2005). Language: Contact-Overview. P. Strazny (Ed.), *Encyclopedia of linguistics* içinde (Vol I. A-L, 600-602. ss.). New York: Routledge.
- Shiratory, K. (1945). Kaghan Unvanının Menşei. (Çev. İ. Gökbakır). *TTK-Belleten 1945*, 9(36), 497-504.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Stachowski, M. (2012). On the consonant adaptation of Arabic (and some Persian) loan-words in an Ottoman Turkish dictionary by Arcangelo Carradori (1650). *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, 129 supplementum, 373-381.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Stachowski, K. (2020). Phonetic renderings in Turkish Arabisms and Farsisms. *Türkbilgi*, 40, 23-47.
- Şemsettin Sami (2010). *Kamus-ı Türkî*. (Hzl. P. Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati A-E*, İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati K-L*. S. Tezcan (Ed.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York: Linguistic Circle of New York.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch. Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Winford, D. (2003). *An Introduction to Contact Linguistics*. Oxford: Blackwell.

Kısaltmalar ve Çevrimiçi Kaynaklar:

- Akşam Gazetesi Arşivi
(<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/fulltextsearch/fulltextsearch>).
- EDPT: bk. Clauson 1972.
- Kubbealtı Lugati: <http://lugatim.com>
- Nişanyan Sözlük: <https://www.nisanyansozluk.com>
- OED Online: Oxford English Dictionary (<https://www.oed.com>)
- TDK TS: Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (<https://sozluk.gov.tr>)
- TMEN: bk. Doerfer 1963-1975.
- Ulus Gazetesi Arşivi
(<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/fulltextsearch/fulltextsearch>)
- UW: bk. Röhrborn 1977-1998.
- Webster Online: <https://www.merriam-webster.com>

BAĞIŞIK, BAĞIŞIKLIK, BAĞIŞ ve BAĞIŞLA- SÖZCÜKLERİ ÜZERİNE

Sedat BALLYEMEZ*

Öz: “Bağışık” ve “bağışıklık” sözcükleri, COVID-19 salgını nedeniyle kullanım sıklığı artan kelimelerdendir. Bu sözcüklerin morfolojisi ve biçimbirimler arasındaki ilişki hemen ilk bakışta çözülecek nitelikte değildir. Ayrıca bu sözcükler ile “bağışla-” ve “bağış” sözcükleri arasında da bir ilişki vardır. Bu çalışmada “bağışla-, bağış, bağışık ve bağışıklık” sözcüklerinin morfolojik yapısı, sözcüklerdeki anlam değişimleri ve sözcüklerin Türkçeye giriş süreci üzerinde durulmuştur. “Bağış” sözcüğünün Türk Dil Devrimi yıllarında “bağışla-” sözcüğünden geri oluşum yoluyla yapıldığı ortaya konmuş, “bağışık” ve “bağışıklık” sözcüklerinin de “bağış”ın “af” anlamından yola çıkılarak yapıldığı açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bağışık, Bağışıklık, Bağış, Bağışla-, Sözcük Türetme, Morfoloji, Türk Dil Devrimi.

About the Words of Bağışık, Bağışıklık, Bağış and Bağışla- “immun, immunity, donation and to forgive”

Abstract: Bağışık “immune” and bağışıklık “immunity” words are among the words of which frequency of use has increased because of COVID-19 pandemic. The relation between morphologies of these words and morphemes can not be solved at first glance. Moreover there is a relation between these words and bağışla-, bağış “donation, to forgive” words too. In this work the morphologies, meaning changes and process of entering to Turkey Turkish of “bağışla-, bağış, bağışık and bağışıklık” words are underlined. It’s been proved that “bağış” was made from “bağışla-” word by using back-formation method during the period of Turkish Language Reform. In addition it’s been explained that “bağışık” and “bağışıklık” words are also made by looking at “forgiveness” meaning of “bağış”.

Keywords: Bağışık “immune”, Bağışıklık “immunity”, Bağış “donation”, Bağışla- “to forgive”, Word Formation, Morphology, Turkish Language Reform.

Giriş

Dilin olağan seyri içinde bazı kelimeler artık kullanılmaz olur, kimi zaman da söz varlığına yeni kelimeler eklenir. Söz varlığındaki bu değişmelerin o dilin konuşulduğu toplumda meydana gelen değişme ve gelişmelerden bağımsız olmadığı bilinir. Söz varlığı, bu değişme ve gelişmelerden kimi zaman az etkilenir kimi zaman çok etkilenir. Bazen hızlı bir değişme olur bazen de zamana yayılmış bir etkilenme olur. Geçmişte Türkenin söz varlığına etki eden çok sayıda olay olmuştur. Bunlardan en önemlileri olarak İslamiyet’in kabulü, Batı’ya yönelme, Türk Dil Devrimi sıralanabilir. Bilindiği üzere İslamiyet’in kabulü ile Türkçeye çok sayıda Arapça ve Farsça sözcük girmiş ve bu sözcükler, bazı Türkçe sözcükleri unutturmuş ya da bazı Türkçe sözcüklerin halk ağzıyla sınırla kalmasına neden olmuştur. Batı toplumlarındaki kalkınmaya bağlı olarak Osmanlı Devleti’nin Batı’ya yönelmesine dil de kayıtsız kalmamış Osmanlı Türkçesine çok sayıda Fransızca sözcük girmiştir. 1930’lu yıllarda başlatılan sadeleştirme çalışmalarıyla da Türkenin söz varlığına çok sayıda yeni sözcük eklenmiştir. Bu

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bartın / TÜRKİYE. E-posta: sedatbalyemez@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5908-9690.

sözcüklerden bazıları yapı veya anlamları bakımından çokça eleştirilmesine rağmen tutunmuş ve Türkçenin bir parçası olmuştur.

Toplumu etkileyen olayların dili de etkilemesi durumuna örnek gösterilebilecek en güncel olay COVID-19 salgınıdır. İlk zamanlar Çin’le sınırlı olan ancak kısa süre içinde bütün ülkeleri etkileyen bu virüs salgını, toplumun her kesimini etkilemiş, her bilim dalında konuşulan konulardan biri olmuştur. Bu salgının söz varlığına etkisi de zaman zaman gündeme gelmiştir. Bu etkinin en somut örneği *pandemi* sözcüğüdür. Dünya Sağlık Örgütü’nün 2020 yılının Mart ayında bu hastalığı “pandemi” olarak ilan etmesi ve aynı zamanlarda Türkiye’de de COVID-19 vakalarının görülmesiyle *pandemi* sözcüğü Türkçede sıkça kullanılır olmuştur. “Bugün Türkiye’de *pandemi* sözcüğünü duymayan veya anlamını bilmeyen kimse kalmamıştır.” denilebilir. *Filyasyon*, *entübe* gibi sözcükler için de benzer tespitlerde bulunmak mümkündür. Zaman zaman dilciler (Develi 2020), zaman zaman da bu noktada hassasiyeti olan birçok kişi, sosyal medyada veya farklı mecralarda konuyu gündeme getirmiştir. *Pandemi*, *filyasyon*, *entübe* gibi sözcükler için Türkçe karşılıklar aranmış, yine salgın nedeniyle çokça kullanılan *bulaş* sözcüğünün doğru bir türetme olup olmadığı da tartışılmıştır.

Türkçeye girmesi COVID-19 salgınından çok önceye dayanan ancak bu salgın nedeniyle günümüzde çok sık kullanılan sözcüklerden biri de *bağışıklık*’tır. Sözcük, anlam bakımından bir kapalılık arz etmez; sözcüğü duyan hemen herkesin zihninde “hasta olmama, sağlamlık, direnç gösterme, mikroplarla mücadele” vb. gibi anlamlar canlanmaktadır. Sözcüğün morfolojisi, anlamı kadar açık değildir. Sözcük, morfolojik incelemeye alındığında akıllarda hemen “Sözcüğün kökü *bağ* mıdır; sözcüğün kökü *bağ*’sa *bağ*’dan *bağışıklık*’a nasıl bir gelişme vardır? Sözcüğün kökü *bağış* mıdır? Sözcüğün kökü *bağış*’sa *bağış*’tan *bağışıklık*’a nasıl bir gelişme vardır? *Bağışla-* ile *bağışıklık* aynı kökten mi geliyor?” gibi birçok soru oluşur ve bu sorulara anında cevap vermek zordur. *Bağışıklık*’ın tabanı durumundaki *bağışık* için de benzer sorular geçerlidir. Bu kelimeler üzerine şu ana kadar herhangi bir çalışma da yapılmamıştır.

Elinizdeki bu çalışmada *bağışık*, *bağışıklık* sözcüklerinin morfolojik yapısını ortaya koymak amaçlanmıştır. Ancak bu morfolojik yapıyı tam olarak ortaya çıkarabilmek için *bağışla-* ve *bağış* sözcükleri hakkında da bazı açıklamalar yapmak gerekmektedir çünkü bu sözcükler arasında -bugün belki ilk bakışta fark edilmesi zor olsa bile- bir köken ve anlam ilişkisi vardır. Tespit edilebildiği kadarıyla sözcüklerin metinlerde tanıklanma sırası *bağışla-* (Eski Türkçe), *bağış*, *bağışık*-*bağışıklık* (Türkiye Türkçesi) şeklindedir. Çalışmada da sözcükler açıklanırken bu sıra takip edilecek ve en nihayetinde *bağışık*, *bağışıklık*, *bağış*, *bağışla-* sözcüklerinin yapısı, Türkçeye giriş süreci ortaya konmuş olacaktır.

1. Bağışlamak

Bağışla- sözcüğü için TDK Türkçe Sözlük’te (2011: 229) “1. Bir mal veya hakkı karşılık beklemeden birine vermek, teberru etmek. 2. Herhangi bir kötü davranış için ceza vermektен vazgeçmek, affetmek. 3. Görevden çekmek, almak. 4. Hoş görmek.” anlamları verilmiştir. Tarihi metinlerdeki tanıklar, bu sözcüğün Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren Türkçe Sözlük’teki ilk iki anlamıyla sıkça kullanıldığını göstermektedir. Sözcük, birçok eserde her iki anlamıyla da yer almıştır. Aşağıda değişik yüzyıllarda yazılmış eserlerden bazı tanıklar sunulmuştur¹:

¹ Çalışmanın hacmini genişletmemek amacıyla az sayıda örneğe yer verilmiştir.

akı bol bağışla içür hem yitür / kalı eksüse ur yana al yetür - Kutadgu Bilig (Arat 1947: 222).

Fesâdıla tolu içüm hey hoca bağışla suçum / Ki Cehennem benüm için yir olursa n'ideyin ben - Yunus Emre Dîvânı (Timurtaş 1972: 125).

Çok durur cürmüm günâhum bî-'aded / Hâlîme rahm it bağışla kıl meded - Rıdvâniyye (Yılmaz 2006: 43).

Bana bağışla beğenmezseñ o şûhuñ nesi var / Kadi kûteh mi tenâsüb mü yok endâmında - Nedîm Dîvânı (Macit 2017: 260).

Bağışla- fiili, ilk bakışta günümüzdeki *bağış* ismi üzerine *+LA* isimden fiil yapma ekinin getirilmesiyle yapılmış izlenimi vermektedir. Ancak ileride de açıklanacağı üzere günümüzdeki *bağış* sözcüğü, 1933'te yapılmış bir sözcüktür; önceki metinlerde kullanılmamıştır. Dolayısıyla *bağışla-* fiili, Eski Türkçe döneminde yaşayan ancak metinlere geçmeyip unutulmuş muhtemel bir **bağış* sözcüğü veya **bağış*'ın başka bir formundan mı türetildi yoksa daha başka bir yolla mı yapıldı bugün için bilinmemektedir. *Bağışla-* fiili ile ilgili olarak etimolojik sözlüklerde verilen bazı açıklamalar şöyledir:

Nişanyan (2018: 69), *bağışla-* fiilinin kökünün Farsça *bahş* “ihsan, hediye” olduğu görüşündedir. Tuncer Gülensoy (2018: 56) *bağışla-* fiilini ayrı bir madde başı olarak el almamış, *bağış* maddesi içinde *bağış (+la-, +la-l-)* şeklinde bir gösterimle yetinmiş; *bağış* için herhangi bir yabancı dili köken olarak göstermemiştir. Tietze (2016: 551) de *bağışla-* fiilini ayrı bir madde başı olarak el almamış, *bağış* maddesi içinde açıklamış ve *bahş* (Farsça) > *bağış* (Türkçe) değişimine işaret etmiştir. Clauson (1972: 321), *bağışla-* eylemini, *bağış*'tan türetmiş ve *bağış*'ın İranî dillerden alıntı olduğunu söyleyerek Farsça *bahş* sözcüğüne işaret etmiştir. *Bağışla-* sözcüğünün Farsça *bahş* ile ilişkisi kabul edilirse sözcüğün Türkçede kullanılmaya başlanması ile ilgili olarak iki ihtimalden bahsetmek mümkündür. Farsça *bahş* sözcüğünün eski dönemde -metinlerde tanıklanmamış olsa bile-Türkçeye **bağış* olarak geçip *bağışla-* fiilinin de yine Eski Türkçe dönemindeki bu **bağış* isim tabanından yapılmış olması birinci ihtimaldir. İkinci ihtimal ise *+LA* isimden fiil yapma ekinin doğrudan *bahş* üzerine eklenmesi ve *bahşla-* > *bağışla-* şeklinde bir değişim gerçekleşmesidir.

2. Bağış

Bu bölümde *bağış* sözcüğünün Türkçeye girme süreci hakkında bilgi verilecektir. Yukarıda kısaca değinildiği üzere *bağışla-* sözcüğü Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren yaygın olarak kullanılırken aynı kavram alanındaki *bağış* sözcüğünün müstakil bir sözcük olarak kullanımı eskiye dayanmaz. Sözcüğün Türkçedeki kullanımı Dil Devrimi'yle başlamıştır. Bunun yanında daha önceleri de “hediye” veya “af” anlamıyla kullanılmış olabileceği düşüncesiyle Eski Türkçeden başlanarak yaklaşık 300 metin taranmış² ancak Dil Devrimi'nden önceki bir tanığa rastlanmamıştır.

Bu noktada Resimli Türkçe Kâmûs'taki bir kayıt üzerinde özellikle durmakta yarar vardır. Resimli Türkçe Kâmûs, TDK Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi kapsamında Recep Toparlı başkanlığında bir ekip tarafından yeni yazıya aktarılmıştır. Bu

² Taranan eserlerin tamamının künyesini sıralamak, çalışmanın hacmini arttıracığı için liste vermek tercih edilmemiştir. Taranan bu eserler kabaca şöyle açıklanabilir: Eski Türkçenin başlıca metinleri; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, TÜBA web sayfalarında yayımlanan divanlar, mesneviler, tezkire metinleri; metin aktarımına dayanan tezler, başta Meninski sözlüğü, Kâmûs Tercümesi, Kâmûs-ı Türkî, Lehçe-i Osmanî olmak üzere Osmanlı dönemi sözlükleri, Tanzimat ve sonraki dönemde yayımlanan birçok roman..

aktarmada Farsça “bahşış” sözcüğünün açıklaması “Bağış, garsonlara ve hizmetçilere verilen para” (Toparlı, Tezcan Aksu, Kanoğlu, Türkmen 2004: 30) olarak verilmiştir. Sadece bu bilgiden hareket edilse “bağış” sözcüğü, 1927’de tanıklanmış olacaktı ancak ilgili sözlüğün 1927’deki asıl baskısında “bahşış” maddesinin açıklamasında “bağış” değil de “bağışış” yazdığı görülmektedir; asıl metinde باغشيش (Raif Necdet - Hasan Bedreddin, 1927: 150) şeklinde yazılan sözcük, yeni yazıya yanlışlıkla *bağış* olarak aktarılmıştır. Kısacası Toparlı vd. 2004’teki tanık, yanlış bir tanıktır. Aynı sözcük, Kâmûs-ı Türki’de de geçmektedir. Şemsettin Sami (1899: 270) sözlüğündeki باغشيش maddesi için “Bağışlanan şey, bahşış, hibe, atıyye. [Fa. Bahşış ile münasebeti der-kâr olup lâkin hangisi hangisinden me’hûz olduğunu kestiremedik]” (Yavuzarslan 2019: 97) açıklamasını vermiştir. Kâmûs-ı Türki’de madde başı olan, Resimli Türkçe Kâmûs’ta da *bahşış* maddesinin açıklamasında geçen *bağışış* sözcüğü, Farsça *bahşış*’in ses değişmesine uğramış şekli olmalıdır.

Şu durumda günümüz Türkçesindeki *bağış* sözcüğünün ilk olarak ne zaman kullanıldığı, nasıl ortaya çıktığı önem arz etmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu sözcük ilk olarak 1933’teki dil anketinde önerilmiştir. Dil anketi, söz derleme çalışmaları ve söz tarama çalışmaları, Dil Devrimi ile amaçlanan sadeleştirme çalışmalarının ilk basamaklarını oluşturur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDTC), Türkçedeki bazı Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe karşılık bulmak amacıyla ve Atatürk’ün yönlendirmesiyle bir anket düzenlemiştir. Anket, 12 Mart 1933’te başlayıp 02 Temmuz 1933’te sona ermiştir. TDTC’nin seçtiği bazı Arapça ve Farsça kelimeler, her gün 10-15 kelimelik listeler hâlinde radyo ve gazeteler aracılığıyla halka duyurulmuş ve halkın bu kelimelere Türkçe karşılıklar önermesi istenmiştir. Her gün gazeteleri ve radyo ilanlarını takip eden vatandaşlar, karşılık olarak önerdikleri kelimeleri gazetelere ya da TDTC’ye göndermiş; gazeteler de gönderilen bu karşılıkları yayımlamıştır. Ankette karşılık aranan yabancı kelime sayısı 1382’dir (Balyemez, 2019: 1-3). *Bağış* ilk olarak 31 Mart 1933’te Vakit gazetesi muhabiri Mehmet Nuri Bey tarafından *özür*’e karşılık olarak önerilmiştir (Balyemez, 2019: 240). Sonraki günlerde de vatandaşların bu sözcüğü değişik yabancı sözcüklere karşılık olarak önerdikleri görülmüştür. Mesela 1 Nisan 1933’te Atıf adlı bir vatandaş tarafından *fedâ* sözcüğüne, 21 Mayıs 1933’te Kemal adlı bir vatandaş tarafından *tarziye* sözcüğüne (*bağış dileme* söz grubu şeklinde), 25 Mayıs 1933’te Turgut adlı bir vatandaş tarafından *ikramiye* sözcüğüne karşılık olarak önerilmiştir (Balyemez, 2019: 107, 583, 639).

Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karışıkları Tarama Dergisi (TDTC, 1934), sadeleştirme çalışmalarının yetkili kurumu Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından seçilmiş sözcüklerin toplu listesini içeren ilk eserdir. Bu eserde listelenen sözcükler; halk ağzından derlenen, eski eserlerden taranan ve dil anketi yoluyla TDTC’ye ulaştırılan sözcüklerden oluşmaktadır. TDTC, nihai bir karşılıklar kılavuzu yayımlamadan önce bütün önerileri *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karışıkları Tarama Dergisi*’nde bir araya getirerek halka sunmuştur. Bundan sonraki aşama *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (TDK, 1935a) ve *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*’nun (TDK, 1935b) hazırlanması olacaktır. 1933’teki dil anketinde vatandaşlar tarafından *özür*, *fedâ*, *tarziye*, *ikramiye* gibi çeşitli sözcüklere karşılık olarak için önerilen *bağış* sözcüğü, *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karışıkları Tarama Dergisi*’ne alınmamıştır³. Bu eserde Kâmûs-ı Türki’den alındığı belirtilen (TDTC, 1934: 140, 313) ve *bahşış*, *hibe* sözcüklerine karşılık olarak önerilen *bağışış* sözcüğüne yer verilmiştir

³ İlgili eserde “bağ, bent” anlamıyla geçen bir bağış sözcüğü vardır ancak bu sözcük, çalışmaya konu olan sözcükle aynı sözcük değildir.

ki buradaki *bağışış*, Kâmûs-ı Türkî'deki *bağışış* **باغیش** sözcüğüdür. Her ne kadar *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karışıkları Tarama Dergisi*'ne alınmamış olsa da *bağış*'ın 24 Kasım 1934 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesinde “af” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir: *Doğrusu şudur: (Yarlığın ilk görümü olan talan, nasıl olur da uluslara ulu önderlik, atalık eden Türke geçer?!) bağış dileyerek düzeltiriz.*

Sözcük, 1934'ün sonlarından itibaren yavaş yavaş kullanıma girmiş olmalıdır zira Türk Dili Araştırma Kurumu, cep kılavuzları için seçilen kelimeleri halka duyurmak ve öneri almak için 25 Mart 1935'ten itibaren Ulus gazetesinde yayımlamaya başladığında *af* sözcüğüne karşılık olarak *bağış* sözcüğünü vermiştir. 1935'in sonbaharında yayımlanan ve yabancı sözler için belirlenen kesin karşılıkları içeren cep kılavuzlarında da (TDK, 1935a: 36) bu sözcük, *baş* “verme, ihsan” ve *af* sözcüklerinin karşılığı olarak yer almış; devamında da Türkçeye yerleşmiştir. Sözcüğün özellikle 1935'ten itibaren “bağışlanan şey, hediye” ve “af” anlamıyla kullanıldığı görülür:

Dünkü Kılavuzda iki küçük dizi yanlış olmuştur. Okurlarımızdan bağış dileyerek bunları aşağıda düzeltiyoruz (Ulus gazetesi, 27 Mart 1935).

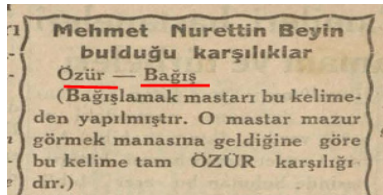
Kralın ölümünden sonra, Yugoslavyanın birliği arttı, büyük bağış oldu, parti şeflerinin başlıcaları dargınlıktan vazgeçtiler (Akşam gazetesi, 3 Mayıs 1935).

Halkımız kışlık armağan bağışlarına sevinçle iştirak etmektedir (Ulus gazetesi, 15 Aralık 1941).

Yaptıkları bağışın veya armağanın yerine harcandığına inanan zenginlerimiz yavaş yavaş meydana çıkmağa başladı (Ulus gazetesi, 21 Şubat 1942).

Yukarıda anlatılanlar, *bağış* sözcüğünün Türkçeye girmesi ve anlamıyla ilgilidir. Bu sözcüğün nasıl yapıldığının da açıklanması gerekmektedir. Daha önce belirtildiği üzere *bağışla-* sözcüğü Eski Türkçeden beri tanıklanırken *bağış* sözcüğü ancak 1933'te tanıklanabilmektedir. Bu durumda akla gelen ilk ihtimal, Nişanyan'ın da işaret ettiği üzere (2018: 69) sözcüğün *bağışla-* sözcüğünden hareketle yapılmış olabileceğidir. “Geri oluşum” adı verilen bu söz yapma yolu “dilde var olan daha büyük bir taban sözcükten belli bir parçayı atarak dilde o ana kadar var olmayan daha küçük bir sözcük elde etme” (Akalin, 2014) olarak tanımlanır. Günümüz Türkiye Türkçesinde geri oluşumun *çaba*, *tür*, *bay-*, *arak* (Sarı, 2015: 60-65) gibi farklı örnekleri de vardır.

Kısacası uzun yıllardır dilde yaşayan *bağışla-* sözcüğünün *bağış* gibi bir kökten türetilmiş olduğu varsayılmış; *bağışla-* sözcüğü “affetmek, hediye etmek, vermek” vb. anlamlara geldiği için *bağış*'a da “verilen şey, hediye, af” anlamı yüklenmiştir. Mevcut bulgulara göre 1933'te bu sözcüğü ilk kullananlardan biri olan Mehmet Nuri Bey'in sözcüğü nasıl yaptığıyla ilgili açıklaması da aynı doğrultudadır (Bk. Resim 1).

Resim 1: Vakit gazetesi muhabiri Mehmet Nuri'nin “bağış” sözcüğünü nasıl yaptığına ilişkin açıklaması (Vakit, 31.03.1933).

Bu geri oluşumda Kâmûs-ı Türkî'de ve Resimli Türkçe Kâmûs'taki *bağışış* **باغیش** “hediye, para, hibe” sözcüğünün de ses ve anlam bakımından bir çağrışım yapmış olması da mümkündür.

3. Bağışık, Bağışıklık

Bağış sözcüğü için TDK Türkçe Sözlük'te (TDK, 2011: 228) “Bağışlanan şey, yardım, hibe, teberru” anlamı verilmiştir. Görüldüğü üzere sözcüğün “af” anlamı, bugün TDK Türkçe Sözlük'te yoktur ancak yine Dil Devrimi yıllarında Türkçeye giren *bağışık* ve *bağışıklık* sözcükleri, *bağış*'ın bu “af” anlamıyla ilişkilidir. Bu bölümde *bağışık*, *bağışıklık* sözcüklerinin dile giriş süreci, morfolojileri ve anlam değişimleri üzerinde durulacaktır.

Yukarıda da açıklandığı üzere *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (TDK, 1935a) ve *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* (TDK, 1935b), yabancı sözcüklere karşılık olarak belirlenmiş nihai sözcükleri içermektedir. Türk Dili Araştırma Kurumu -bu kılavuzları yayımlanmadan önce- kılavuza koymayı düşündüğü kelimeleri 25 Mart 1935'ten itibaren Ulus gazetesinde yayımlamaya başlamıştır. Aslında bu uygulamaya da bir çeşit anket niteliğindedir çünkü ilgili gazetede duyuruda, yayımlanan karşılıklardan daha uygun bir karşılık bulan vatandaşların bu karşılıkları bir ay içinde Kuruma göndermeleri istenmiştir. Kurumun 25 Nisan 1935 tarihli Ulus'ta yayımlanan listede *muaf* ve *muafiyet* sözcüklerine karşılık olarak *bağışık* ve *bağışıklık* sözcüklerinin verildiği görülür. Arapça kökenli *muaf* ve *muafiyet* sözcüklerinin kök biçimi *af* olduğu için bu sözcüklere karşılık aranırken yine *af* sözcüğünün Türkçe karşılığı olan *bağış* esas alınmış ve *bağışık*, *bağışıklık* sözcükleri türetilmiştir.

Bu sözcüklerin türetildiği ilk yıllarda genel olarak “ayrı tutulma, kendisine uygulanmama” anlamıyla *muaf* ve *muafiyet*'in yerine kullanıldığı görülmektedir:

Kazanç vergisinden bağışık olan kurumların bir takımından buhran vergisi alınmaması hakkındaki kanunun yeritilme şekli hakkında Finans bakanlığı vilâyetlere bir genelge yapmıştır (Ulus, 19 Haziran 1935).

Bu kanun kurulacak yeni fabrikaları 15 yıl müddetle hemen hemen her türlü vergiden bağışık tutmaktadır (Ulus, 21 Ekim 1935).

Gazete kağıtlarının gümrük bağışıklığı kalktı (Ulus, 28 Haziran 1935).

Tarım Bankası kapitalini çoğaltırken bu tarım kredi kooperatiflerine verilen ayırım ve bağışıklıklardan da faydalanması kararlaştırılmış ... (Ulus, 6 Ağustos 1935).

Bağışık, *bağışıklık* sözcüklerinin tıp alanında kullanılır duruma gelmesi ve “hastalıktan korunma, direnç” anlam alanına girmesi, bu sözcüklerin 1941'de biyoloji terimi olarak da kabul edilmeleriyle başlamış olmalıdır. *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*'nda (Maarif Vekaleti, 1941: 12) *bağış*, *bağışıklık* sözcükleri birer biyoloji terimi olarak yine *muaf*, *muafiyet* sözcüklerinin karşılığı olarak verilmiştir. Bu sözcükler, TDK Türkçe Sözlük'ün ilk baskısında tıpla ilgili anlamları da içerecek şekilde şöyle tanımlanmıştır (TDK, 1945: 52)⁴:

⁴ Bu resimdeki “C.K.” kısaltması 1935'te yayımlanan cep kılavuzlarını, “hk.” kısaltması ise “hekimlik terimi” söz grubunu karşılamaktadır. *Bağışık* sözcüğü için verilen “C.K.” kısaltması, Türkçe Sözlük'ün 1988 baskısına kadar sözlüklerde yer almıştır. 1988 baskısında ise (TDK, 1988: 128) “C.K.” kısaltması çıkarılıp yerine *hlk.* “halk ağzında” kısaltması eklenmiştir. Oysa eldeki çalışma boyunca da açıklandığı üzere *bağışık* sözcüğü yeni bir sözcüktür, halk ağzına ait değildir. Nitekim Derleme Sözlüğü'nün baskılarında da (TDK, 1939; TDK 1993) bu sözcüğe yer verilmemiştir. Türkçe Sözlük'te *bağışık* maddesindeki “halk ağzında” ifadesi maddeden çıkarılmalıdır.

bağışık 1. [C.K.] Her hangi bir ödev veya yükümün dışında kalan, *muaf. 2. *hk.* Uzviyeti doğuştan veya sonradan, şu veya bu hastalığa tutulmayacak şekilde hazırlıklı bulunan. *Çiçek aşısı insanları, çiçek hastalığına karşı bir iki yıl süresince bağışık kılar.*

bağışıklık i Bağışık olma hali, *muafiyet. *Vergi bağışıklığı. Hastalık bağışıklığı.*

Resim 2: TDK Türkçe Sözlük'ün ilk baskısında *bağışık* ve *bağışıklık* sözcükleri

Türkçe Sözlük'ün 1945-2005 arasındaki bütün baskılarında *bağışıklık* sözcüğü için “direnc” anlamına ek olarak “muafiyet: vergi bağışıklığı” anlamına da yer verilmiştir. 11. baskıda ise (TDK 2011: 228) “vergi bağışıklığı” anlamı sözlükten çıkarılmıştır. *Bağış* sözcüğü ise birkaç kelime değişikliği dışında bütün baskılarda ilk baskıdaki anlamıyla kalmıştır. Sözcüklerin bugünkü çağrışım alanı genel olarak “hastalıktan korunma, direnc”tir. İlk türetildiği yıllardaki “ayrı tutulma, kendisine uygulanmama” anlamından “hastalıktan muaf” anlamına, bu anlamdan da “hastalıktan korunma, hastalığa direnc gösterme” anlamına doğru bir geçiş olduğu söylenebilir.

Bağışık, morfolojik bakımdan tartışmaya açık bir sözcüktür. Zeynep Korkmaz (2003: 47, 84). Türkçede isimden isim yapan ve fiilden isim yapan olmak üzere iki farklı *-Ik/-Uk* eki verir. Muharrem Ergin (2009: 177, 188) de isimden isim yapan ve fiilden isim yapan olmak üzere iki farklı *-k* eki verir. Bu sözcüğün *bağış* isim tabanından isimden isim yapan *+Ik/+Uk* ekiyle yapıldığını kabul etmek, sözcüğü yapı bakımından tartışmasız duruma getirecektir ancak isimden isim yapan *+Ik/+Uk* ekinin işlevi, böyle bir tespitte bulunmayı güçleştirir. Korkmaz (2003: 47), addan ad yapan *+Ik/+Uk* ekinin *+Ir* ekiyle kurulmuş sözcüklere gelerek küçültme anlamlı ad ve sıfat türettiğini belirtir ve *çıkırık, gıcırık, kıtırık* sözcüklerini bu ekle türetilmiş sözcükler olarak sıralar. Ergin ise (2009: 177) isimden isim yapan *+k* ekinin işlek bir ek olmadığını belirtip *topuk, bebek, kabuk* gibi türetmeleri verir. Dikkat edilirse bu örneklerdeki ekin işlevi, *bağışık*'taki ekin işlevinden farklıdır. Buna ek olarak Dil Devrimi yıllarındaki söz türetme işleri için birer kılavuz niteliğinde olan bazı gramer çalışmalarında (Dil Heyeti 1929, Ahmet Cevat 1933), isimden isim yapan bir *+k/+Ik/+Uk* ekinin değil de fiilden isim yapan *-k/-Ik/-Uk* ekinin verilmesi, Ömer Asım Aksoy'un (1935: 63) fiilden isim yapan *-k* eki için sıraladığı örnekler arasında bu sözcüğün de bulunması, *bağışık*'ın aslında fiillere eklenmesi gereken *-k/-Ik/-Uk* ekinin *bağış* isim tabanına eklenmesiyle yapıldığını düşündürür. Sayıları az da olsa sadeleştirme çalışmaları sürecinde yapılan bazı sözcüklerde eklerin yanlış kullanıldığı (Aksan 176: 18) bilinmektedir. Bütün bu gerekçeler birlikte değerlendirildiğinde sözcükte ekin fiilden isim yapan *-k/-Ik/-Uk* eki olması, daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Sonuç

Bu çalışmada *bağışlama, bağış, bağışık, bağışıklık* sözcüklerinin Türkçedeki seyri ve morfolojileri üzerinde duruldu. Çalışma boyunca ortaya konulan bulgulardan hareket edildiğinde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür.

1. İlk olarak Karahanlı Türkçesi döneminde tanıklanan *bağışla-* sözcüğü, o dönemden günümüze kadar çok sayıda metinde “Bir mal veya hakkı karşılık beklemeden birine vermek, teberru etmek” ve “Herhangi bir kötü davranış için ceza vermektен vazgeçmek, affetmek” anlamlarıyla kullanılmıştır. Clauson (1972: 321), Tietze (2016: 551) ve Nişanyan (2018: 69), bu sözcüğü Farsça *bahş* sözcüğü ile ilişkilendirirler. Böyle bir durumda iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, Farsça *bahş* sözcüğünün eski dönemde Türkçeye *bağış* olarak geçip *bağışla-* fiilinin de yine Eski

Türkçe döneminde bu *bağış* isim tabanından yapılmasıdır. İkincisi *+la* isimden fiil yapma ekinin doğrudan *bahş* üzerine eklenmesi ve *bahşla- > bağışla-* şeklinde bir değişim gerçekleşmesidir. *Bağış*'ın müstakil bir sözcük olarak 1933'e kadar tanıklanmaması birinci ihtimali, *bahşla-* biçiminin veya ara biçimlerin tanıklanmaması da ikinci ihtimali zayıflatmaktadır. İlerleyen yıllarda yapılacak yeni çalışmalar neticesinde bu konuda yeni tespitlerde bulunmak mümkün olacaktır.

2. *Bağışla-* sözcüğü, Farsça *bahş* ile ilişkilendirildiğine göre günümüzdeki *bağış* sözcüğü de köken olarak Farsça *bahş* sözcüğü ile ilişkilidir ancak günümüzdeki *bağış* sözcüğü için “Farsça *bahş* sözcüğü, *bahş > bağış* şeklinde bir değişim sonucu Türkiye Türkçesinde *bağış* olmuştur.” demek tartışılabilir cümledir. Yukarıda değinildiği gibi böyle bir geçiş çok eski bir dönemde gerçekleşmiş ve o dönemde unutulmuş olabilir ama günümüzdeki *bağış* sözcüğü, ilk olarak 1933'te tanıklanmıştır ve *bağışla-* fiilinden geri oluşum yoluyla yapılmıştır.

3. Türk Dili Araştırma Kurumu; 25 Mart 1935'te *bahş* “verme, ihsan” ve *af* sözcüklerine karşılık olarak *bağış* sözcüğünü, 25 Nisan 1935'te de *muaf*, *muafiyet* sözcüklerine karşılık olarak *bağışık*, *bağışıklık* sözcüklerini belirlemiştir. *Bağışık*, *bağışıklık* sözcükleri türetildiği ilk yıllarda genel olarak “ayrı tutulma, kendisine uygulanmama” anlamıyla kullanılmıştır. TDK Türkçe Sözlük'ün ilk baskısında tıpla ilgili anlamlar da yer almıştır. Sözcüklerin bugünkü çağrışım alanı genel olarak “hastalıktan korunma, direnç”tir. İlk türetildiği yıllardaki “ayrı tutulma, kendisine uygulanmama” anlamından “hastalıktan muaf” anlamına, bu anlamdan da “hastalıktan korunma, hastalığa direnç gösterme” anlamına doğru bir geçiş olduğu söylenebilir.

Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin gibi araştırmacıların gramerlerinde hem isimden isim yapan ekler içinde hem de fiilden isim yapan ekler içinde *-k/-Ik/-Uk* eklerine yer verilmesi, *bağışık* sözcüğündeki ekin hangisi olduğu yönünde bir tereddüt oluşturmaktadır. Ancak ilgili bölümlerde sıralanan gerekçeler, sözcükte ekin fiilden isim yapan *-k/-Ik/-Uk* eki olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle *bağışık* sözcüğü, morfolojik bakımdan “dil bilgisi dışı” bir görüntü arz etmektedir.

Kaynakça

- Ahmet Cevat (1933). *Türkçede Kelime Teşkili*. Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası.
- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme. *XI. Milli Türkoloji Kongresi 11-13 Kasım 2014*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Aksan, D. (1976). *Tartışılan Sözcükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1935). *Karşılıklar Kılavuzu Üzerine Öz Türkçe Dersleri*. Gaziantep: Halk Partisi Basımevi.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balyemez, S. (2019). *1933 Yılı Dil Anketi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Develi, H. (2020). Dilimize Bulaşanlar. *Türk Dili, CXVIII(821)*, 4-9.
- Dil Heyeti (1929). *Türkçede Kelime Teşkiline Yarıyan Lahikalar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basın Yayın.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maarif Vekaleti (1941). *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Macit, M. (2017). *Nedim Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan Sözlük. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberplus Yayınları.

- Raif Necdet (1927). *Resimli Türkçe Kâmûs*. İstanbul: Maarif Kütüphanesi.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şemsettin Sami (1899). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- TDTC (1934). *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karışıkları Tarama Dergisi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- TDK (1935a). *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- TDK (1935b). *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- TDK (1939). *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- TDK (1945). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (1993). *Derleme Sözlüğü II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati 1. Cilt (A-B)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1972). *Yunus Emre Dîvanı*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Toparlı, R. vd. (2004). *Raif Necdet Kestelli Resimli Türkçe Kamus*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuzarslan, P. (2019). *Şemseddin Sami Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, N. (2006). *Rıdvâniyye*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KISRAK SÜTÜNDEN ŞARABA ESKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE süçig KELİMESİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Caşteğin TURGUNBAYER*
Hasan İSİ**

Öz: Yazılı belgeler tanıklığında hakkında fikir sahibi olduğumuz Eski Türk kültürü, bünyesinde barındırdığı dinî öğeler yanında, din dışı yaşama dair ürünlerle de gelişkin bir özellik göstermektedir. Eldeki çalışma, bu yönüyle hem İslam öncesi hem de İslami dönem Türk kültürünün din dışı yaşamının önemli ürünlerinden biri olan “tatlı, şarap” anlamlı süçig kelimesinin sahip olduğu görünümü ortaya koymak amacıyla oluşturulmuştur. Eski Türk kültüründe “alkol” kategorisi içerisinde bor, begni vb. kelimelerle eş anlamlı olarak görülen süçig ifadesi, yazılı metinler tanıklığında ilk kez Orhon Türkçesi dönemi ile “tatlı” anlamında tanıklanırken bu dönemden sonraki dönemlerde özellikle geç dönem Uygur iktisadi metinlerinde ticareti yapılan bir ürün olma özelliği ile de görülmektedir. İslami dönemlerde “tatlı” anlamı yanında “şarap” anlamına da sahip süçig kelimesi, çeşitli fonetik değişmelerle süçüg, sücü, süci gibi ifadelerle görülür.

Anahtar Sözcükler: Şarap, Eski Türk Kültürü, İktisadi Yaşam, Kısrak Sütü.

From Mare's Milk to Wine

Evaluations On The Word süçig in Old Turkish Culture

Abstract: The Old Turkish culture, about which we have an idea in the testimony of written documents, shows a developed feature with the materials of non-religious life as well as the religious elements it contains. The present study has been created in order to reveal the appearance of the word süçig that means “sweet, wine”, which is one of the important products of the non-religious life of Turkish culture in both pre-Islamic and Islamic periods. Which is seen as a synonym for words, bor, begni etc. in the “alcohol” category in Old Turkish culture, the expression süçig, is witnessed for the first time in the Orkhon Turkic period in the sense of “sweet” in the testimony of written texts, especially in the periods after this period it is also seen as a product traded in the late Uyghur economic texts,. The word süçig, which has the meaning of “wine” in addition to the meaning of “sweet” in Islamic times, is seen with expressions such as süçüg, sücü, süci with various phonetic changes.

Keywords: Wine, Ancient Turkic Culture, Economic Life, Mare's Milk.

Giriş

Eski Türk kültürüne dair bilgiler, Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan Orhon Türkçesinden günümüze değin uzanan metinlerle görülmektedir. Yazılı metinler tanıklığında, başta Orhon Türkçesi olmak üzere hem Doğu Türkçesi hem de Batı Türkçesinin dinî ve din dışı metinleri, Türk kültürünün sahip olduğu maddi ve manevi kültürü göstermesi bakımından önemlidir. Türk kültürünün maddi kültür ürünlerinden biri olan ve ilk kez geç dönem din dışı Uygur metinlerinde tanıklanan “şarap” anlamlı süçig sözcüğü, Türk kültürünün inanç dışındaki iktisadi yaşamını gösteren önemli

* Doç.Dr., Dicle Üniversitesi. Diyarbakır / TÜRKİYE. E-posta: c.turgunbayer@dicle.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-5123-1242.

**Dr., Diyarbakır / TÜRKİYE. E-posta: hasanisi21@yahoo.com.tr. ORCID ID: 0000-0001-7269-3596.

sözcüklerden biridir. Eski Uygur Türkçesinde *bor*, *begni* “şarap, bira” kelimeleri ile eş anlama sahip *süçig* ifadesi, Orhon Türkçesi döneminde “tatlı” anlamındadır.

Kelimeye dair etimolojik görüşlerin ağırlıklı olarak *süçi-g* şekline gittiği Eski Türkçe *süçig* ifadesi, Räsänen ve kısmen de olsa Erdal’ın öne sürdüğü **süt+si-g* (*süt+sig*) gelişimi ile de bilinmektedir. Bu çalışmada, başta Orhon Türkçesi olmak üzere, Tarihî Doğu Türkçesi ve Tarihî Batı Türkçesi merkezli metinlerde tespit edilen *süçig* sözcüğü, çeşitli araştırmacılarca öne sürülen değerlendirmeler temelinde dilsel ve kökensel olarak ele alınacak ve bu dilsel ve kökensel incelemeler dışında içerdiği yüksek şeker oranı ile koyun, keçi, inek vb. süt türlerine nazaran farklılığa sahip olan kısrak sütü ile ilişkilendirilerek *süçig* kavramının tatlı bir şarap türü olma özelliği taşıdığı gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Tarihî Türk Dillerinde *süçig* Kelimesi

1.1. Eski Türkçe

Orhon Türkçesi

Talât Tekin, *süçig* kelimesini “tatlı, hoş” anlamında verip ifadenin hem *süçig* hem de *süçig sab* şeklinde tanımlandığını KT G5, 6; BK K 4, 5 satırlarında göstermektedir (2010: 167). Erhan Aydın da *süçig* kelimesini “tatlı” anlamında verip ifadenin KT G5, 6; BK K 4, 5 içerisinde yer aldığını belirtmektedir (2015: 186).

(1) **KT G 5/BK K4:** *tawgaç¹ bodun sawı² süçig agısı³ yımşak⁴ ermiş süçig sawın⁵ yımşak⁶ agın arıp irak bodunug ança yağutır ermiş* “Çin halkının sözü tatlı, ipekli kumaşı da yumuşak imiş. Tatlı söz ile yumuşak ipekli kumaşı ile aldatıp kendine uzak halkı yakın edermiş” (Tekin 2010: 20, 21, 44, 45; Aydın 2015: 52, 82; Şirin 2016: 265).

(2) **KT G 6/BK K5:** *süçig sawıña⁷ yımşak⁸ agısıñ arturup üküş⁹ türük bodun öltüg* “Tatlı sözüne, yumuşak ipekli kumaşına aldanıp Türk halkı çok fazla öldün” (Tekin 2010: 20, 21, 44, 45; Aydın 2015: 52, 82; Şirin 2016: 265).

Yazıtlardan tanımlanan ifadelerden görüleceği üzere, *süçig* kelimesi “tatlı” anlamında metafor olarak sözün etkililiğini ve gücünü göstererek Çinli yöneticilerin Türk halkı üzerindeki baskısını yansıtmaktadır.

Eski Uygur Türkçesi

Jens Wilkens, Uygur dönemi metinlerine dair söz varlığı çalışmasında *süçig* kelimesinin Sanskritçe *madhura*, *svādur* ifadelerine denk geldiğini belirterek sözcüğün “tatlı, şekerli” anlamlarına geldiğini ifade eder. Wilkens sözlüğünde, *süçig* kelimesi ile ilgili türevlere bakıldığında, *süçig çivş(a)gun içgüler* “tatlı ve kekremesi içecekler” (Wilkens 2021: 636), *süçig köjülin* “memnuniyetle, seve seve” (Wilkens 2021: 636), *süçig suv suş üledeçi* “şekerli su dağıtıcısı” (Wilkens 2021: 636) , *süçig udi-* “tatlı uyumak” (Wilkens 2021: 636), *süçig uunudi-* “tatlı uyku uyumak” (Wilkens 2021:

¹ Tekin 2010: *tabgaç*; Şirin 2016: *tabgaç*

² Tekin 2010: *sabı*; Şirin 2016: *sabı*

³ Tekin 2010: *agısı*

⁴ Tekin 2010: *yemişak*

⁵ Tekin 2010: *sabın*; Şirin 2016: *sabın*

⁶ Tekin 2010: *yemişak*

⁷ Tekin 2010: *sabıña*; Şirin 2016: *sabıña*

⁸ Tekin 2010: *yemişak*

⁹ Tekin 2010: *üküş*; Şirin 2016: *öküş*

636), *süçig üledeçi* “tatlı dağıtıcısı” (Wilkens 2021: 636), *süçig otlar* “tatlı otlar” (Wilkens 2021: 636) gibi tanıkların olduğu görülmektedir. Wilkens’in çalışması dışında, Serkan Şen, Eski Türkçe temelinde *süçig* kelimesinin Orhon, Uygur ve Karahanlı metinlerinde deyimleştiği ifadelerle değinir. Şen’in tespit ettiği deyimler şunlardır: *süçig köñül* “tatlı, ferahlanmış gönül” (Şen 2017: 174), *süçig sab* “tatlı söz, gönül alan söz” (Şen 2017: 175), *süçig söz* “tatlı söz, gönül alan söz” (Şen 2017: 175), *süçig til* “tatlı söz, gönül alan söz” (Şen 2017: 175), *süçiglig tatabılg söz* “tatlı söz, gönül alan söz” (Şen 2017: 175), *süçig sözle-* “tatlı dille söylemek” (Şen 2017: 175), *süçig udi-* “tatlı uyumak, derin uykuya dalmak” (Şen 2017: 175), *süçig uu* “tatlı uyku, uyanılması güç uyku” (Şen 2017: 175). Wilkens (2021) ve Şen (2017)’deki örnekler, ağırlıklı olarak *süçig* kelimesinin “tatlı” anlamında olduğunu ve iktisadi metinler dışında kelimenin hem temel anlamıyla hem de metaforik kullanımıyla işlendiğini göstermektedir.

Tanıklar

(1) U 5316: T III 168 (Arat 176/27) , MatsuiNr. 38.

001-004: *ud yıl yëtinç ay bir otuz kat toyka içgü üç kap süçügni kotuz urı bütürüp baş kezigke tutzun* “Sığır yılı, yedinci ayda, yirmi birinci günde, toyda içmek için üç kap şarabı Kotuz Urı bitirip takdim ederek iş gücünde tutsun” (Zieme 1997: 438).

(2) Deguchi Koleksiyonundaki Bir Fragman: *borluk işin sımtasar [biz...] b[orluk] suv suş yok erser boguzumuz amtı kurugay al künçi tegir[...]lig süçüg akmagay ...tegsüçüg akmasar arkaşı bodunnuş [...] bolmagay* “Bağ işi ihmal edilse ve bundan dolayı, içecek verilmezse, o zaman boğazımız kuruyacak. Tatlı şarap dökülmez. Tatlı şarabın dökülmemesi gibi, kuta sahip olmayan halk da bundan yararlanamaz” (Zieme 1997: 438, 439).

(3) amarı süçig üledeçi tunurçı erdiler “Bazıları tatlı dağıtıcı ve fırıncı idiler” (Maytrısimit, 2019: 134, 244).

(4) süçig suvsuş ülegüçiler erdiler “Tatlı içkiler takdim edenler ise” (Maytrısimit, 2019: 135, 244).

(5) t(e)ñri yerintekiteg tatabılg süçiglig aş içgü bërıp “Cennetteki gibi lezzetli yiyecek içecek verip” (DKPAM, 2016: 169, 263).

(6) ... sogık yağlıg süçig aş ...“... soğuk yağlı tatlı yemek....” (AY Kaya, 1994: 314).

(7) ... irig süçig yağlıg aş... “... acı, tatlı yağlı yemek...” (AY Kaya, 1994: 314).

(8) süçig köñülin bo emgek teğünler “Ferah bir gönülle bu sıkıntıyı çöksinler” (Akt. Şen 2017: 174).

(9) nızvanilig uu üze süçig udmış “İhtiras uykusuyla derin uykuya dalmış” (Akt. Şen 2017: 175).

(10) uuka basıtıp odunmaksız süçig uun udıyurlar “Uykuları gelip uyanması güç tatlı uykuyu uyurlar” (Akt. Şen 2017: 175).

Budist Uygur döneminin dinî eserlerine bakıldığında, *süçig* kelimesinin Orhon Türkçesinde olduğu gibi, “tatlı” anlamına geldiğini; iktisadi metinlerde ifadenin *süçig>süçüg* değişimiyle “şarap” anlamını taşıdığı görülmektedir. Son dönem Uygur metinlerine ait iktisadi bir terim olduğunu düşündüğümüz *süçüg*, ilerleyen bölümlerde gösterileceği üzere, üzümden yapılmış bir şarap türü olarak ticareti ve içimi yapılan bir nesnedir.

Karahanlı Türkçesi

Eski Türkçe döneminin son yazı dili olan Karahanlı Türkçesinde, Orhon ve Uygur Türkçelerindeki *süçig* ve *süçüg* kelimeleri, kapsamlı örneklerle görülmektedir. Bu dönemde kelimeye dair önemli özelliklerinden biri, *süçi-* eyleminin ilk kez kök-fiil olarak tanıklanmasıdır. Dönem metinlerinden tanıklanan ifadelerle bakıldığında, Karahanlı Türkçesinde, *süçi-* “tatlılaşmak” (KB III İndeks, 1979: 411; Ünlü 2012b: 708), *süçig* “tatlı, içilecek şey, şurup” (KB III İndeks, 1979: 411; Ünlü 2012b: 708) [*süçig bol-*, *süçig sözle-*, *süçig tut-*, *süçig yer*, *süçigrek* (Ünlü 2012b: 708)], *süçik* “tatlı” (Atalay DLT Dizin, 2013: 574; Ünlü 2012b: 709), *süçin-* “tadını bulmak, haz almak” (Atalay DLT Dizin, 2013: 547; KB III İndeks, 1979: 411; Ünlü 2012b: 709), *süçir-* “tatlılaşmak, tatlanmak” (Atalay DLT Dizin, 2013: 547; Ünlü 2012b: 709), *süçiş-* “tatlılanmak” (Atalay DLT Dizin, 2013: 547; Ünlü 2012b: 709), *süçit-* “tatlılandırmak” (Atalay DLT Dizin, 2013: 547; KB III İndeks, 1979: 411; Ünlü 2012b: 709) , *süçüg* “tatlı” (Ünlü 2012b: 709), *süçük* “tatlı” (Atalay DLT Dizin, 2013: 547; Ünlü 2012b: 709) , *süçün-* “tadını bulmak, haz almak” (Atalay DLT Dizin, 2013: 547; Ünlü 2012b: 709), *süçüş-* “tatlılanmak” (Atalay DLT Dizin, 2013: 547; Ünlü 2012b: 709) ifadeleri görülmektedir. Bu ifadelerde görüleceği üzere, ilgili kelime temel anlamıyla “tatlı” metafor olarak “tatlı, hoş, güzel (söz)” ve de içecek türü olarak “şarap, şurup” şeklinde anlamlara sahiptir.

Tanıklar

- (1) *süçidi neş* “Bir şey tatlandı ve tadı hoş oldu” (DLT Kaçalın-Ölmez, 2019: 428).
- (2) *süçig* “Tatlı olan her şey” =Ar. *al-ħamr* “Bu, birbirine zıt iki anlamı olan kelimelerdendir. İla vadisinde yaşayan Yağma, Tuğsı, Çigil boyları şaraba “kırmızı şarap” anlamında *kızıl süçig* derler” (DLT Kaçalın-Ölmez, 2019: 428).
- (3) *süçin-* = *er sözke süçindi* “Adam sözün tadını aldı, söze başladı, işe bakmadı”. *süçinür süçinmek*= *sözke süçinse bulun barır* “Sözün tadını alan, tadına dalan tutsak olur. Bunun bir hikâyesi vardır. Bu atasözü, söze dalıp işini bırakan kimse için söylenir” (DLT Kaçalın-Ölmez, 2019: 428).
- (4) *süçir-* = *açig neş süçirdi* “Acı şey tatlılaştı” (DLT Kaçalın-Ölmez, 2019: 428).
- (5) *süçiş-* = *süçişdi neş* “Nesne tatlılandı” (DLT Kaçalın-Ölmez, 2019: 428).
- (6) *süçit-* = *ol yëriş neşni süçitti* “O, acı veya ekşi olan şeyi tatlılaştırdı” ya da *ol yëriş süçitti* “O, tuzlu toprağı, ekim dikime elverişli duruma getirdi” (DLT Kaçalın-Ölmez, 2019: 428).
- (7) *şeker teg süçiyü barır ol kişi, sewinçlig bolur anda yazlur kaşı* (KB I Metin 813, 2007: 98). “O insan benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler” (KB II Tercüme, 1959, 69).
- (8) *süçig bu tirigli kaçig bu ölüm, anundı kanı emdi kaçgu yolum* (KB I Metin 1170, 2007: 170).“Bu hayat tatlı idi, ölüm acıdır; ölüm yakaladı, bundan kaçış yolu nerede” (KB II Tercüme, 1959: 95).
- (9) *könül kodkı tuttu tilin söz süçig, boğunug işitti taşig hem içig* (KB I Metin 1696, 2007: 187).“Alçak gönüllü ve tatlı dilli idi; içten ve dıştan halkı kendisine ısındırdı” (KB II Tercüme, 1959, 130).
- (10) *tilin sözlese söz şekerde süçig, boyun bërdi beg kul ulug ya kiçig* (KB I Metin 2070, 2007: 224). “Ağızından çıkan sözler, şekerden tatlı olsun; böylece bey-kul, büyük-küçük herkes sana boyun eğsin” (KB II Tercüme, 1959, 156).

(11) *könül koğkı bolsa kamugka kiçig, tili bolsa yumşak şekerde süçig* (KB I Metin 2475, 2007: 261). “Herkes karşı küçük ve alçak gönüllü davranmalı; dili yumşak ve şekerden daha tatlı olmalıdır” (KB II Tercüme, 1959, 180).

(12) *karınka süçig kirse çıkarur sözüg, bu çıkmış söz ök yandru örter özüg* (KB I Metin 2656, 2007: 278). “Şarap, mideye girerse, sözü dışarı çıkarır; bu çıkan söz de tekrar kendisini yakar” (KB II Tercüme, 1959, 197).

(13) *kalı içtin erse esürgü süçig, könül sırrı açtı çıkardı içig* (KB I Metin 2658, 2007: 278). “Eğer sarhoş eden şarabı içersen, gönül sırrını açmış ve içindekileri dışarı dökmüş olursun” (KB II Tercüme, 1959, 197).

(14) *kurug öl yemiş tut ya içgü süçig, anıydın bolur bu boguzka keçig* (KB I Metin 2889, 2007: 300). “Kuru veya yaş meyve ya da içki ve şarap, bunlar boğaza hep onun elinden geçer” (KB II Tercüme, 1959, 213).

(15) *kalı beg tili yumşak erse süçig, anı sewdi budını ulug tut kiçig* (KB I Metin 3184, 2007: 300). “Eğer beyin dili yumşak ve tatlı ise, onu büyük-küçük, bütün halk sever” (KB II Tercüme, 1959, 234).

(16) *tatıg kayda erse tatıgsız bile, süçig kayda erse soñında açig* (KB I Metin 3585, 2007: 360). “Zevk nerede ise, mihnet de beraberdir; tatlı nerede ise, sonunda acı vardır” (KB II Tercüme, 1959, 261).

(17) *süçig içme boşlag yorıma yawa, yaragsız yawuz işte kaçgıl ewe* (KB I Metin 4061, 2007: 409). “İçki içme, boşuna ve faydasız dolaşma; yakışmayan ve fena işlerden uzaklaş!” (KB II Tercüme, 1959, 294).

(18) *ulug sên olar boldı sênde kiçig, kiçigke ulug boldı açig süçig* (KB I Metin 4531, 2007: 455). “Sen büyüksün, onlar senden küçüktür; büyük küçüğe karşı daima lütfkâr ve müşfik olur” (KB II Tercüme, 1959, 328).

(19) *açig süçig aşlar boguz tatgı ol, boguz tatgı sürgen kişi yulki ol* (KB I Metin 4772, 2007: 477). “Ekşi veya tatlı yemekler, boğaz zevkidir; boğazına düşkün adam hayvandan başka bir şey değildir” (KB II Tercüme, 1959, 345).

(20) *erejke awınma sên içme süçig, teñiz ol bu iki añar yok keçig* (KB I Metin 5208, 2007: 519). “Rahata dalıp oyalanma, içki içme; bu ikisi öyle bir denizdir ki insana geçit vermez” (KB II Tercüme, 1959, 375).

(21) *yigitlik ya baylık bu kut esrûki, süçig esrûkinde beter ay beki* (KB I Metin 6141, 2007: 608). “Gençlik, zenginlik ya da bu saadet sarhoşluğu, ey kudretli insan, şarap sarhoşluğundan beterdir” (KB II Tercüme, 1959, 439).

(22) *tapugka süçindi bu ay toldı keğ , elig me açıldı kaçgu sewinçi tolu* (KB I Metin 618, 2007: 77). “Ay Toldı, vazifesini büyük bir şevkle yerine getirdi; hükümdar da ona ihşanda bulundu, yardımcıları ve malı çoğaldı” (KB II Tercüme, 1959, 55).

(23) *yükündi eligke kör açtı sözün, süçitti sözi hem sewitti özin* (KB I Metin, 2007: 73). “Hükümdarın huzurunda eğildi ve söze başladı; tatlı tatlı sözleri ile kendisini sevindirdi” (KB II Tercüme, 1959, 52).

(24) *süçüg tattın erse açigka anuñ* “Eğer tatlı tattın ise, acıya hazır ol!” (AH, 2006: 57, 90).

(25) *bu kün kendü süçüg bu tirmek saña* “Bugün toplamak senin için tatlıdır” (AH, 2006: 75, 97).

Karahanlı Türkçesine ait DLT, KB ve AH gibi eserlere bakıldığında, kelimenin hem *süçig* hem de *süçüg* şeklinde ağırlıklı olarak “tatlı” anlamında dil, söz gibi

isimlerle sıfat görevinde kullanıldığı görülmektedir. İlerleyen bölümlerde köken bilgisel olarak *süçi-* eyleminden türeyen *süçig* kelimesinin kök şeklinin Karahanlı döneminde tanıklanması önemlidir. Orhon ve Uygur Türkçeleri dönemlerinde ileri bir öge olarak kök biçiminin yer almadığı ancak kök biçimden türeyen kelimelerle temsil edilen *süçig* ifadesi, özel bir içki türünün örneği olarak “şarap” anlamında da kullanılmaktadır. Bu da kelimenin üç anlama sahip olduğunu (1. tatlı. 2. mecazen tatlı, hoş, güzel (söz).3. şarap, içki) göstermektedir.

Karahanlı Türkçesi Kur’an tercümelelerinde kelime “tatlı, hoş” anlamlarında olup sözcüğün “şarap” anlamı bu metinlerde yer almamaktadır.

(1) *ol içi kaynaştırdı ekki teñizni bu biri tatlıg süçig bu biri iñen açığ kıldı* “O (yüce) Tanrı, iki denizi birbirine karıştırdı. Bunlardan birini tatlı, hoş diğerini de son derece acı yaptı” (Ünlü, 2004: 76).

(2) *teñ bolmaz iki derya, bu süçüg tatlıg siñen suw ol* “İki deniz, aynı olmaz. Bu tatlı, hoş içimi kolay sudur” (Ata, 2013: 633).

1.2. Orta Türkçe

Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesinde ise hem Eski Türkçe dönemine ait *süçüg* hem de Oğuzca etkilerin görüldüğü *süçü*, *süçi* şekilleri görülmektedir. Harezmi Türkçesinde, *süçi* “güzelleşmek, tatlılaşmak” (Ünlü 2012a: 537), *süçi* “tatlı, hoş” (Ünlü 2012a: 537), *süçü* “tatlı, hoş” (Ünlü 2012a: 537), *süçüg* “tatlı, hoş” (Ünlü 2012a: 538, Demirci Cilt II, 2021: 408), [*süçüg* sözlüğü, *süçüg* suw, *süçüg* bol-, *süçüg* bul-, *süçüg* kıl-,*süçügrek* (Ünlü 2012a: 538)], *süçügli* “tatlı, hoş” (Ünlü 2012a: 538), *süçüglük* “tatlılık” (Ünlü 2012a: 538, HŞ Cilt II, 2021: 408), *süçük* “tatlı, hoş” (Ünlü 2012a: 538), ve *süçül-* “tatlanmak, hoşlanmak, tatlılaşmak” (Ünlü 2012a: 538) ifadeleri görülmektedir. Görüleceği üzere, kelime Harezmi metinlerinde “şarap” anlamından ziyade, “tatlı” anlamını taşımaktadır.

Tanımlar

(1) *iñen mübarek konuk, körklüg yüzlüg, süçüg sözlüg, orta boğlug kimerse erdi* “Çok mübarek bir konuk, güzel yüzlü, tatlı sözlü, orta boylu biri idi” (NF, 2014: 17).

(2) *suwı sütdin akrak turur’aseldin süçüg turur* “Suyu süttten beyazdır; baldan tatlıdır” (NF, 2014: 42).

(3) *takı tillerini şekerden süçüg kılğaylar* “Ayrıca, dillerini de şekerden tatlı edecekler” (NF, 2014: 280).

(4) *’aseldin takı süçügrek erdi* “Ayrıca, baldan da tatlı idi” (NF, 2014: 82).

(5) *tişleri gevher teg, tar ağızlıg, sözi süçig, özi silig* “Dişleri mücevher gibi, dar ağızlı, sözleri tatlı, kendisi temiz” (KE I, 1997: 104).

(6) *ol üzüm ak mu erdi, kızıl mu erdi, açığ mu erdi, süçüg mü erdi* “O üzüm, beyaz mıydı, kırmızı mıydı, ekşimiydi, tatlı mıydı” (KE I, 1997: 123).

(7) *tatısız nerse bar bolğay mu tęp suwnı tökti takı arıkdan toldurdu, içti süçüg* “Tatsız nesne, var olacak mı diye suyu döktü ve arıktan doldurdu, içti şarabı” (KE I, 1997: 244).

(8) *sayrağul süçüg tiliñdin söz çıkar sözle* “Tatlı dilinden şakıyarak sözler çıkar” (KE I, 1997: 345).

(9) *kerekmez kim süçüg söz birle aldap, ey şîrîn şekerihni kılşa culâb* “Ey tatlı şekerini kılşa gül suyu, tatlı söz ile aldatmaya gerek yoktur” (HŞ Cilt I, 2021: 82).

(10) *küler bolsa töker êrninde tuzın, süçüg bolmaz tuz ol şekerde şîrîn* “Güldüğünde dudağında tuzunu döker, o tatlı şekerde, tuz tatlı olmaz” (Demirci Cilt I, 2021: 82).

Harezmi Türkçesine ait metinlerden alınan örneklere bakıldığında, kelimenin *süçüg* şeklinde görüldüğü ve ağırlıklı olarak hem *söz*, *til* gibi isimlerle kullanılarak sıfat görevinde “tatlı” anlamında hem de “özel bir süttten yapılma içecek türü” olarak bir tür içki olduğu görülmektedir.

Kıpçak Türkçesi

Kıpçak Türkçesine ait sözlüklerden *Resûli Sözlüğü*'nde *süçi-süçü-suçu* ifadeleri ile tanıklanan Eski ve Orta Türkçe *süçig-süçüg* ifadesi, “bal şıra, çağır, sorma; şarap” (Güner 2017: 112) anlamlarına gelmektedir. Kelime, *İbnü Mühenna Sözlüğü*'nde *sü:cü* ve *süçü* “tatlı” (İM, 2018: 239) olarak geçer. Sözcük, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*'de *süçü* “tatlı, her şeyin tatlısı” (2000: 140) olarak tanıklanmaktadır. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* adlı çalışmada ise *süçi-süçü* olarak tanıklanan bu kelimeler “tatlı, üzümden yapılan şarap, içki” (2007: 244) anlamlarına gelmektedir.

Kelimenin Kıpçak Türkçesindeki dilsel durumuna bakıldığında, önceki dönemlere nazaran birtakım fonetik değişimlerin olduğu görülmektedir. Eski ve Orta Türkçede *süçig-süçüg* olarak görülen bu kelime, Kıpçak Türkçesi içerisindeki Oğuzca etkilerden dolayı şu ses değişimlerini yaşamıştır.

1. Söz içi ve sonu /g/ sesinin düşmesi: Oğuzcaya özgü dil özelliklerinden biri olan g > Ø değişimi, bilindiği üzere, Harezmi dönemine ait metinlerde karışık olarak görülmektedir. Aynı metin içerisinde hem /g/ sesinin korunduğu hem de düştüğü örneklerle sahip olma durumu, Oğuzca etkilerle açıklanacak bir dilsel olaydır. Kıpçak Türkçesine ait metinlerde, Eski ve Orta Türkçede *süçig-süçüg* olarak korunan kelimelerin /g/ sesini düşürmeleriyle *sü:cü* ve *süçü* şeklinde döndüğü görülmektedir.

2. Söz içi ötümlüleşme: Tarihi Türk dillerinde çok fazla örneği söz konusu olmayan söz başı, içi ve sonu ötümlüleşmeleri, Oğuzcaya özgü bir ses olayıdır. Kıpçak Türkçesindeki Oğuzca etkilere bağlı olarak *süçig-süçüg* kelimelerindeki /g/ sesinin düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan *süçi-süçü* şekli, Kıpçak döneminde hem söz içi ötümlüleşmenin olmadığı hem de iki ünlü arasında alan /ç/ sesinin ötümlüleştiği *sü:cü* örnekleri ile görülmektedir.

3. Artdamaksıllaşma: İnce ünlü kelimelemlerin çeşitli fonetik sebeplerle art sıraya geçtiği ses olayı olan artdamaksıllaşma, Kıpçak Türkçesinde *suçu* örneği ile görülmektedir. Bu ses olayında etkili olan durumu, kesin olmamakla birlikte söz sonu /g/ sesinin düşmesi olarak gösterebiliriz.

Çağatay Türkçesi

Orta Türkçenin son dönemi olarak 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam eden Çağatay Türkçesinde *süçi*- eylemi yer almamaktadır. Dönem metinlerinde *süçi* “içki, şarap” (Ünlü 2013: 1014), *süçi-hane* “şarap dükkânı” (Ünlü 2013: 1014), *süçit-* “tatlılaştırmak” (Ünlü 2013: 1014), *süçüg* “tatlı, hoş” (Ünlü 2013: 1014), *süçüglük* “tatlılık” (Ünlü 2013: 1014), *süçük* “tatlı, lezzetli, hoş” (Ünlü 2013: 1014) ifadeleri görülmektedir. Ayrıca, söz başı s > ç gelişimi ile *çüçü-* “tatlanmak, lezzetlenmek” (Ünlü 2013: 264), *çüçüg* “tatlı, lezzetli” (Ünlü 2013: 264), *çüçügen-* “tatlıya temayül

etmek” (Ünlü 2013: 264) , *çüçüglük* “tatlılık, lezzetlilik” (Ünlü 2013: 264) , *çüçüglük* “tatlılık, lezzetlilik” (Ünlü 2013: 264) , *çüçüglük* “tatlılık, lezzetlilik” (Ünlü 2013: 264) , *çüçük* “tatlı, lezzetli” (Ünlü 2013: 264) , *çüçült-* “tatlandırmak” (Ünlü 2013: 265) , *çüçüt-* “tatlandırmak” (Ünlü 2013: 265) örnekleri de görülmektedir. Dönem metinlerinde hem Eski Türkçe hem de Batı Türkçesi etkili şekiller (/g/ sesinin düşmesi) yanında, *süçüg* sözcüğündeki söz başı /s/ sesinin /ç/’ye döndüğü örnekler kelimenin sahip olduğu çeşitliliği göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tanıklar

(1) *Lebiş cāndın süçügrekdür anı sēn bal deme cānım, Fūsūnger kōzleriñ birle kōñülñi aldım açanım* “Dudakların, candan daha tatlıdır. Ona sen bal deme canım! Efsunlu gözlerin ile gönlümü esir alma canım!” (ŞHD, 1998: 188).

(2) *Lebiş şirinliğin cāna lebinde mēn sulaydur mēn , ki çüçüg balını içken sayı kōprek susaydur mēn* “Dudaklarının şirinliğini, dudaklarımda suluyorum ki tatlı balı içen herkes, susuyordur” (ŞHD, 1998: 236).

1.3. Batı Türkçesi

1.3.1. Eski Oğuz Türkçesi

13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki Batı Türkçesinin en önemli derlem kaynaklarından *Tarama Sözlüğü*’nde, Eski ve Orta Türkçede *süçig* ve *süçüg* şeklinde görülen bu kelimeler, söz sonunda /g/ sesinin düştüğü örneklerle *süci* ya da *sücü* olarak tanıklanmaktadır. TS’de kelime, “1. şarap. 2. içki içme” (2009: 3605, 3611) anlamlarına sahiptir.

Tanıklar

(1) *süci arasında sorar Nevbahara, Süheyl’e ki ey server-i namdār* “İçki içme ennasında Nevbahar, Süheyl’e ey şöhretlilerin başı diye sorar” (TS, 2009: 3611).

Ayrıca, terimin *süci başına urmak* ve *süci urmak* gibi “içki dokunmak” deyimleşen örnekleri de söz konusudur.

(2) *işrete meşgul oldılar, tolular içtiler, su baştan aştı, kay’etti, süci urdu başına* “İçkiye daldılar, içkinin sınırını aşip şarap başına vurdu” (TS, 2009: 3611).

(3) *süci içerlerdi, muâviye’nün iki cāriyesi var-ıdı* “Şarap içerlerdi, Muâviye’nin iki cariyesi vardı” (İKT, 1998: 210).

(4) *anuş katında bir ay durdı, süci içerlerdi* “Onun huzurunda bir ay yüzlü durdu, şarap içerlerdi” (İKT, 1998: 213).

(5) *kayu yerde bulunsa süçig suw, cinn u ins ü tuyûr cem’ olur* “Tatlı su, nerede bulunsa insanlar ve tüm canlılar (onun için) toplanır” (ÇGT, 2013: 108).

(6) *bu cānnıñ süçüg mivesini bahāli kılıp* “Bu canın tatlı meyvesini kıymetli kılıp” (ÇGT, 2013: 109).

(7) *kim süçüg söz takı fasih til birle* “Ki tatlı söz ve de açık söz ile” (ÇGT, 2013: 151).

(8) *süciden içüben nukuldan yedi* “Şarabı içip çerezden yedi” (SN, 1991: 228).

(9) *süçücük iç az az yırla hezin* “Az az şarap iç, ağır ağır türkü söyle” (SN, 1991: 303).

(10) *süciden kimse menfa’at dutmak revā olmaz* “Şaraptan kimseye menfaat gelmez” (KĞ, 1995: 352).

(11) *peygambar (a.s) eyitdi süçi içmek puta tapmak gibidür süçiniñ murdarlığı sebebi oldur* “Peygamber (a.s) söyledi: Şarap içmek, puta tapmak gibidir. Şarabın kötülüğünün sebebi şunlardır” (KG, 2014: 105).

(12) *ey durmadın süçi içen, süçüden elün yugul ve tartgil* “Ey durmadan şarap içen, şaraptan elini yıka ve bırak!” (BH, 2018: 72).

(13) *süçi içmeyince hârüt ve mârüt eyitdi* “Şarap içmeyince, Hârüt ve Mârüt şöyle dedi” (TDK KE, 2013: 111).

(14) *ol gişi kim tanrıdan dileye ve suyu sücü kıla pes benim oğlumu dağı girü diri kıla* “O kişi ki Tanrıdan istesin ve suyu şarap kılsın. Benim oğlumu da geri diri kılsın” (TDK KE, 2013: 468).

(15) *kim bunu êtdi, korkudan geçdi, uçmaka kirdi bol sücü içdi* “Ki bunu yaptı, korkudan geçti ve cennete girerek bolca şarap içti” (SV, 1958: 14).

(16) *ol süçüden ki Tenri nürdür, sakisi uçmak içre huridir* “O şarap ki, Tanrı'nın nurudur. Sakisi ise, o cennet içindeki huridir” (SV, 1958:14).

(17) *baña sorma nişün esrük olur sen, bunu gör sen, ne süçi beni duttu* “Bana sorma, neden sarhoş olursun. Bunu gör, bak şarap beni nasıl tuttu” (SV, 1958: 42).

(18) *anlaruñ üstine süçi bağladı, içlerini sarf verüb tagladı* “Onların üstüne şarap bağladı, içlerini harcayarak dağıladı” (KD, 1994: 69).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerine bakıldığında, bir taraftan Eski ve Orta Türkçedeki *süçig* ve *süçüg* kelimelerinin hem “tatlı” hem de “şarap” anlamlarıyla kullanımına devam edildiği, diğer taraftan Oğuzcaya özgü fonetik değişimler (/g/ sesinin düşmesi ve söz içi ötümlüleşme) ve dönemin var olan imla düzensizliğinden ötürü *süci*, *sücü*, *sücü*, *süçi*, *süçig*, *sücü* ve *süçüg* gibi şekilleriyle yazım yönünden bir çeşitlilik arz ettiği görülmektedir.

1.3.2. Osmanlı Türkçesi

Osmanlı Türkçesine ait sözlüklerden *Kamus-ı Türki*'de, Eski ve Orta Türkçe *süçig* ve *süçüg* ifadeleri, *süci* şeklinde “şarap, hamr, bade, mey” olarak geçer ve Şemseddin Sami, ifade için “asıl manası *süçük* gibi leziz şey demektir” açıklamasını yapar (Yavuzarslan 2019: 1110). Mertol Tulum, 17. yüzyıl Türkçesine dair söz varlığı çalışmasında, *süci* kelimesini “şarap, içki” anlamlarında gösterip kelimenin Arapça ve Farsçada “şerâb, mül, mey, bâde, hamr, şıra” karşılıklarına sahip olduğunu belirtir (2011: 1622). Tulum, ayrıca *süci* kelimesinin hem Türkçe hem de yabancı ifadelerle kurulan tamlama şekillerinin de olduğunu belirtir. Bunlar, *süci-hane* “mey-hâne, bütgede, mâ-hor, mey-hor, kelâte, hum-hane, harâbât” (2011: 1622) ve *süci satıcı* “hammar, mey-fürüş” (2011: 1622) ifadeleridir.

Osmanlı Türkçesi sözlüklerine bakıldığında, Eski ve Orta Türkçe *süçig* ve *süçüg* ifadelerinin yazım noktasında, Eski Oğuz Türkçesine nazaran standart bir duruma gelerek *süci* şeklinde yer aldığı görülmektedir. Kelimenin kullanım sıklığı noktasında, Osmanlı Türkçesi içerisinde yer alan *şerâb, mül, mey, bâde, hamr, şıra* gibi Arapça ve Farsça kelimelere karşı kullanım sıklığının düştüğü ve Türkiye Türkçesine doğru gittikçe kullanım sıklığını kaybettiği görülmektedir.

1.3.3. Türkiye Türkçesi

Eski ve Orta Türkçede *süçig* ve *süçüg* olarak görülen bu kelime, Standart Türkiye Türkçesi'nde yer almamaktadır. Ağırlıklı olarak *Türkçe Sözlük*'te *şarap* “üzüm veya başka meyve sularını türlü yöntemlerle mayalandırarak elde edilen alkollü içki, mey

(I)” kelimesinin Eski ve Orta Türkçedeki *süçig* ve *süçüg* sözcüğünden gelişen *süci* ifadesini unutturduğu gibi, Farsça *mey* ve *bade* kelimelerini de düşürdüğü de görülmektedir. Türkiye Türkçesinde görülmeyen bu kelime, bugün Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. Eski ve Orta Türkçe *süçig* ve *süçüg* ifadeleri, Anadolu ağızlarında *süci*, *sücü* ve *sünce* (DS, 2009: 3706, 3707) olarak görülür. “Şarap” anlamında yaşayan bu ifadelerden *süci*, Konya ve Tokat’ta; *sücü*, İzmir’de ve *sünce* de Ordu’da görülmektedir.

2. Etimolojik Olarak *süçig* Kelimesi

İlk kez Orhon Türkçesinde “tatlı” anlamında tanıklanan *süçig* kelimesi üzerine köken bilgisel olarak iki değerlendirme söz konusudur: İlki, Räsänen ve kısmen de olsa Erdal’ın öne sürdüğü **süt+si-g* (*süt+sig*) diğeri ise Räsänen ve kısmen de olsa Erdal dışındaki araştırmacıların dile getirdiği *süçi-g* etimolojisidir. Kelimeye dair görüş bildiren isimlerin değerlendirmeleri şunlardır:

1. Räsänen, çalışmasında *süçi* madde başıyla kelimenin *süçi-* “tatlılaşmak” anlamındaki eylemden türediğini belirtip sözcüğün Eski Türkçede *süçig*, Orta Türkçede *süçüg*, *süçük*, *süçü*, *süçi* gibi karşılıklara geldiğini ifade eder. Tarihi Türk lehçelerinin yanı sıra, modern lehçelerde Türkmençe (*süyci*) , Kazakça (*tüşü*) ve Kazan Tatarcası (*töşö*) şekillerini veren Räsänen, *süçi-* eyleminin *süt* ismi üzerine eklenen isimden benzerlik yapan *+sI-* ekiyle ortaya çıkmış olabileceğini de söylemektedir (VEWT, 1969: 434).

2. Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçelerine dair söz varlığını bünyesinde bulunduran DTS adlı dönem sözlüğünde *süçig* kelimesi, *süçi-*, *süçik*, *süçin-*, *süçir-*, *süçiş-*, *süçüş-*, *süçit-*, *süçü-*, *süçüg*, *süçük*, *süçülüğ*, *süçün-* (DTS, 1969: 516) gibi ifadelerle görülmektedir. Ağırlıklı olarak DLT ve KB gibi temel eserlere dayanan bu ifadelerle köken bilgisel değerlendirmeler söz konusu değildir.

3. Clauson, *süçig* kelimesinin “tatlı bir madde” anlamına geldiğini belirtip sözcüğün *süçi-* “tatlılaşmak” eyleminden türediğini belirtir. Kelimenin Güneybatı Türkçesinde *süçük-çüçük*, *süyci*; Güneydoğu Türkçesinde *suçuk-çuçuk* olarak yaşadığını belirten Clauson, sözcüğün Osmanlı metinlerinde *sücü* şeklinde var olduğunu gösterir. Tarihsel olarak Uygur döneminde *yarım kap bor* “yarım kap şarap” ve *bir kap süçüg* “bir kap şarap” ifadelerinde görülen *süçüg* kelimesi, Clauson’a göre “şarap” anlamında, *bor* kelimesi ile eş anlamlıdır. Sözcüğün Karahanlı Türkçesinde “tatlı” anlamına geldiğini belirten Clauson, DLT’deki bilgiler doğrultusunda kelimenin türevlerine yer verir. Sırasıyla Harezmi, Kıpçak, Çağatayca ve Eski Anadolu Türkçesi gibi dönemlerde *süçig*, *süçüg*, *suçug*, *süçük*, *sücü* olarak görülen kelime, Arapça *hamr* kelimesine de karşılık gelmektedir (Clauson EDPT, 1972: 796, 797).

4. Aksan, Räsänen’in *süçi-* eylemi için verdiği *süt+si-* etimolojisini anlamsal açıdan kabul etmese de, sözcüğün metafor olarak yazıtlarda “tatlı söz” anlamı ile kullanıldığını belirtir. Kelimenin “tatlı” anlamına gelen *tatıgh* ifadesiyle eş anlamlılığa sahip olduğunu ifade eden Aksan, Türkçenin eskiliğini eş anlamlılık yönünden değerlendirerek iki ayrı ögenin belirli bir anlam evrimi ile eş değer duruma geldiğini söylemektedir (Aksan 1974: 10).

5. Eski Türkçe *süçig-süçüg* kelimesi ile ilişkili en kapsamlı değerlendirme Erdal tarafından yapılmıştır. Erdal (OTWF, 1991: 204), Eski Türkçe *süçig-süçüg* ifadesinin ilk kez Orhon Türkçesinde *Köl Tegin* ve *Bilge Kağan* yazıtlarında görüldüğünü, kelimenin Uygurlarda ağırlıklı olarak “şarap” anlamında iktisat metinlerinde tanıklandığını ifade eder. Erdal’a göre, temel anlamı “tatlı” olan *süçig-süçüg* kelimesi,

Uygurlarda iktisadi bir terim olarak “tatlı şarap” anlamına gelir. Kelimenin muhtemelen **süt+sig* ifadesinden geldiğini belirten Erdal, kelimeye dair görüşlerde bulunur. **süt+sig* ifadesi, Erdal’a göre **süt+si-g* biçiminden türemiştir. **süt+si-* eylemi içerisinde yer alan +*sI* eki, benzerlik bildiren bir ek olarak +*sII* ve +*sIg* eklerine köken oluşturmaktadır. Eski Türkçe *süçig~süçüg* kelimesi de, muhtemelen *süt* “süt” şekli üzerine gelen +*sI*¹⁰ve –*g* eklerinin birleşimiyle (**süt+si-g*> *süçi-g*) oluşmuştur (OTWF, 1991: 533, 534). Ayazlı da, Erdal’ın görüşlerine benzer şekilde, *süçig* kelimesinin “tatlı, şarap, üzüm suyu şarabı” anlamında *süt* “süt” adından benzerlik kuran +*sI*- eki ile türetildiğini belirtir (2016: 214). Burada, *süçi-* şeklinin orijinal biçimini **süt+si-* olarak varsaydığımızda, **süt+si-* eylemi içerisinde yer alan çıkış noktası aynı olan /*t*/ ve /*s*/ ünsüzlerinin birleşerek /ç/ sesine döndüklerini görmekteyiz. Türk dilinde bu durumu *gerçek* ve *çık-* sözcüklerinde görmekteyiz. *Gerçek* sözcüğü, *kértü+çek* biçiminde, /*t*/ ve /ç/ ünsüzlerinin birleşmeleriyle *kırçek*>*gerçek*; *çık*mak sözcüğü ise, *taşık-* şeklinde /*t*/ ve /ş/ ünsüzlerinin birleşimiyle *çık-* biçimine dönmetedir.

6. Zieme, “Alkoholische Getränke bei den alten Türken” adlı yazısında Eski Uygurcada “şarap” anlamında kullanılan *bor* ifadesi dışında, bir de ilk kez Orhon Türkçesi metinlerinde tanımlanan *süçüg* kelimesi hakkında da bilgi vermektedir. Eski Uygurca *süçüg* ifadesi üzerine değerlendirmelerine doğrudan Clauson’dan başlayan Zieme, *süçüg* kelimesinin “tatlı” anlamına geldiğini ve ifadenin ağırlıklı olarak din dışı Uygur metinlerinde, özel bir şarap türüne ad olduğunu belirtmektedir. Kelimenin tarihî dönemlerde özellikle Osmanlıca metinlerde *süçü* ya da *sücü* şekline geldiğini belirten Zieme, Clauson’un EDPT’te *süçüg* kelimesini şarap anlamındaki *bor* sözcüğü ile eş değer gördüğünü ve ifadenin Lu 30 (USp 1) içerisinde *bir kap süçüg* “bir kap şarap” olarak yer aldığı söyler (Zieme 1997: 438).

7. EDAL’da Eski Türkçe *süçig~süçüg* kelimesine dair karşılaştırmalı bilgiler söz konusudur. EDAL yazarları, Eski Türkçe *süçig~süçüg* kelimesini *süçi-* eyleminden türemiş olarak kabul edip kelimenin hem tarihî (*suçug*, *suçig*, *suçi*, *sucig*, *suži*, *sužu*, *sujže*, *suçug*) ve modern Türk dillerinde (*sujži*, *sujže*, *sucuk*, *çuçuk*, *çuçu*, *suçuk*, *çuçuk*, *çüçü*, *töçe*, *sösö*, *çüçü*) hem de Moğolcaki (**çöçügej*, Proto Moğolca **çöçügej*, Orta Moğolca *çöçugei*) karşılıklarına yer vermektedir (EDAL, 2003: 1312-1313).

8. Gülensoy çalışmasında, Eski Türkçe *süçig~süçüg* ifadesinin *süçi-* eyleminden geldiğini belirtip kelimenin Anadolu ağızlarında *suci*, *sucu* gibi şekillerde olduğunu ifade ederek Eski Türkçe *süçig~süçüg* kelimesinin bugün Türkiye Türkçesinde “şişirilip kurtulmuş bağırsak içine baharatlı et doldurularak yapılan bir tür yiyecek. 2. Ceviz, badem içi gibi şeyler, bir ipliğe dizildikten sonra nişasta ile koyulaştırılmış kaynar üzüm şarasına batırılarak yapılan tatlı yiyecek” (Gülensoy 2007: 812) anlamındaki *sucuk* kelimesine köken olduğunu belirtir. Gülensoy’un dile getirdiği bu görüş, Hasan Eren’de de görülmektedir. Eren (2020: 474), *sucuk* kelimesi hakkında detaylı bir inceleme yaparak sözcüğün kökeni noktasında tam bir görüş bildirmese de, kelimenin Gülensoy tarafından aktarılan anlamlarının Bulgarca, Rumca, Rusça, Arapça ve Kürtçede yer aldığını belirtir. Bu da Eren’e göre, kelimenin Türkçe kökenli olduğu fikrini ve muhtemelen Eski Türkçe *süçig~süçüg* kelimesi ile ilişkili olduğunu gösterse

¹⁰ Türkiye Türkçesinde de yer alan +*sI*- eki, Eski Türkçedeki gibi, benzerlik, gibilik bildiren işlevde isimler üzerine gelip onları eylemleştirmektedir. (*arsın-* “utanır gibi olmak” vb.) (Korkmaz 2007: 122).

de, çalışmamızda Eren ve Gülensoy tarafından zikredilen bu fikir, Eski Türkçe *süçig~süçüg* ifadesi ile ilişkilendirilmemiştir.

9. Arslan Erol (2008: 124), *süçig* kelimesinin *süçi-* “tatlılaşmak” eyleminden türediğini belirterek Doğan Aksan’ın “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma” adlı yazısından hareketle, Eski Türkçede *tatılgı~tatağlag* ve *süçig* kelimelerinin tek bir kavram için (*tatılgı* “tatlı”) kullanıldığını belirtir ve *süçig* kelimesinin anlam genişlemesiyle “şarap, içki” kavramını karşıladığını ifade etmektedir.

10. Taş, Eski Türkçe *süçig~süçüg* ifadesi hakkında Clauson, Erdal ve Räsänen temelli görüşler etrafında kelimenin *süçi-g* biçiminden türediğinden bahseder (2015: 124).

11. Şirin, *süçig* sözcüğünü *süçi-* “tatlanmak” eylemine –G fiilden isim yapma ekinin gelişile oluştuğunu belirterek *süçi-* eyleminin Orhon ve Uygur Türkçesinde tanıklanmadığını ilk kez, KB ve DLT gibi eserlerde “tatlılaşmak” anlamında görüldüğünü belirtmektedir. Eski Türkçede ağırlıklı olarak *süçig~süçüg* şeklinde görünen kelimenin Batı Türkçesinde *sücü* ve *süci* şeklinde yer aldığını belirten Şirin (2015: 93), *süçig* sözcüğünün çağdaş Türk dillerinde *süyci* (Türkmençe), *sucuk*, *çuçuk* (Özbekçe), *süçük*, *çüçük* (Yeni Uygurca), *töçe* (Tatarca), *sösö* (Başkurtça) ve *çüçü* (Kırgızca)¹¹ şeklinde yaşadığını ifade etmektedir.

12. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*’nde *süçig* kelimesini “tatlı” anlamında verip ifade için *süçig* <* *süçi-g* açılımını önermektedir (2016: 87).

13. Erdem ve Demirci, *süçig* kelimesinin “tatlı” anlamında, *süçi-* “tatlanmak” eyleminden türediğini düşünür. Araştırmacılar, kelimenin Orhon Türkçesinde “tatlı (söz)” anlamında görüldüğünü, sözcüğün Eski Uygur Türkçesinde *bir kap süçig* “bir kap şarap” ifadesinden şarap anlamında da kullanıldığını belirtirler. Kelimenin başta Türkmençe olmak üzere, Yeni Uygurca, Tatarca, Başkurtça, Kırgızca gibi dillerde yaşadığını belirten Erdem ve Demirci, terime kök olan *süçi-* eyleminin Karahanlı döneminden sonra görülmediğini, yalnızca Çağatay Türkçesinde *süçü-t-* şeklinde tanıklandığını söylenmektedir (Erdem ve Demirci 2019: 162).

Kelimeye dair verilen etimolojik değerlendirmeler göz önüne alındığında, Eski ve Orta Türkçe *süçig~süçüg* ifadesinin *süçi-* “tatlılaşmak, tatlı olmak” eyleminden türediği görülmektedir. Räsänen ve kısmen de olsa Erdal tarafından tarafından *süçi-* eylemi üzerine verilen diğer etimolojik öneri de **süt+si-* şeklindedir. Burada, *süt* “süt” ismi üzerine benzerlik işlevli +*sI-* yapım ekinin geldiği görülmektedir. *süçi-* şekline olan gelişim, burada **süt+si-* ifadesi içerisinde yer alan benzer seslerin birleşerek yine benzer bir sese dönüşmesi ile açıklanabilir. Burada ses tellerinin titreşip titreşmemesine göre *ötümlü/ötümsüz* ayrımı doğrultusunda, ötümsüz ünsüzler olan /t/ ve /s/ ünsüzlerinin birleşerek yine bir ötümsüz ünsüz olan /ç/ sesine gitmesi söz konusudur. Önceki sayfalarda örneklerini verdiğimiz, *gerçek* (*kirtü+çek>girçek>gerçek*) ve *çık-* (*taşık->çık-*) kelimeleri de bu gelişimin ürünüdür. Bu yönüyle, hem tarihî hem de modern dönemlerde tanıklanan *süçi-* eylemi ile alakalı sözcükler açıklanırken mutlaka *süçi-* eyleminin daha eski şeklinin **süt+si-* olduğu göz önüne alınarak kelimeye dair etimolojik önerilerde bu görüşün dile getirilmesi yaşanan değişimleri göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

¹¹ *Çüçü* biçiminin yanında Kırgızcanın güney ağzında *çüçük* biçimi de bulunmaktadır (Yudahin 1985: 381).

3. Kısрак Sütünden Tatlı Şaraba *süçig*

M.Ö. 1700-1200 yılları olarak tarihlenen Andronovo Kültürü döneminden beri Türklerin inek, koyun, deve ve sığır besiciliği yaptıkları bilinir, doğal olarak Türklerin temel besin kaynakları arasında süt ve süt ürünlerinin yer alması ve oradan Türkçenin söz varlığına yansması kaçınılmazdı (Koca 1990: 15). Ancak *süt+sig* “süt gibi” >*süçig* kelimesinin “tatlı” anlamına dönüşmesinin arkasında belirleyici nedenin de tat bakımından sütün tatlı olmasından gelmektedir. Ancak sütteki şekerin (laktozun) oranlarına bakıldığına hayvanın cinsine bağlı olarak tatlılık oranlarının farklılaştığı görülmektedir. Aşağıdaki tablodan görüleceği gibi, kısрак sütündeki laktoz (süt şekeri) miktarı inek, koyun, keçi ve deve sütündeki miktardan neredeyse yüzde 50 daha fazladır (<https://www.medicalpark.com.tr/laktoz/hg-2279>).

Çeşitli Sütlerin Ortalama Bileşimi (%) Tablosu (Yılmaz ve Kural 2002: 43).

Sütün türü	Su	Kurumadde	Laktoz	Yağ	Protein	Kül
Kısрак sütü	88,2	11,8	6,2	1,9	2,5	0,5
Kadın sütü	87,6	12,4	7,0	4,0	0,9	0,2
İnek sütü	87,3	12,7	4,7	3,7	3,4	0,7
Koyun sütü	80,7	19,3	4,8	7,4	5,5	1,0
Keçi sütü	86,8	13,2	4,1	4,5	2,9	0,8
Deve sütü	88,2	11,8	5,0	2,5	3,6	0,7

Yavrulama sonrası 1-3 ay içinde kısрак sütündeki maksimum laktoz miktarı yüzde 6,40-7,00 kadar yükselirken atın cinsine bağlı olarak bu miktar değişiklik arz etmektedir. Örneğin, yüzde 8,46 - 9,05 oranıyla süt şekeri içeriği bakımından mutlak lider Yakut cinsi kısrakların sütüdür (Pavlova 2004:8). Bu verilerin ışığında *süçig* <*süt+sig* sözünün “tatlı şarap” anlamını kazanmasının önemli nedenlerinin arkasında kısрак sütündeki yüksek orandaki şekerin yattığı aşikârdır.

Günümüzde Türk dünyasının genelinde, kısрак sütü hem çığ hem fermante edilerek tüketilmeye devam edilmektedir. Sütün kırmız adıyla bilinen fermante edilmiş hâli en yaygın tüketim şeklidir ve çığ hâlinin aksine tadı ekşidir. Kısрак sütü çığ olarak tüketildiğinde, yüksek laktoz nedeniyle ilk gününde ishale neden olurken enzim sisteminin laktoza uyum sağladıkça kişide canlılık, uyku ve iştah seviyesini arttırmasıyla bilinmektedir (<https://informburo.kz/stati/parnoe-kobyle-moloko-poleznye-svoystva-vprok-ne-zapasyosh.html>).

Sonuç olarak, yüksek laktoz nedeniyle kısрак sütünün tatlı olması, Räsänen ve Erdal’ın yukarıdaki *süçig* <*süt+sig* “tatlı” önermesinin doğruluğunu destekleyen hususların arasındadır. *süçig* sözü, ilkin “tatlı” anlamıyla söz varlığında yer edinirken sonraki süreçte anlam genişlemesiyle “şarap” anlamını kazanmıştır. *süçig* “tatlı şarap” önermesini destekleyen bir husus, daha sıcak iklimin hâkim olduğu bölgelerde yetiştirilen üzümlerden elde edilen şarapların tatlı, diğerlerinin ise ekşimsi olduğu bilgisidir (<https://winehelp2.ru/news/raznitsa-v-vine-pri-prokhladnom-i-teplom-klimate>). Çin kaynaklarında rastlanan, üzümün yetiştirildiği, üzümden, üzüm şarabının yapıldığı Fergana ve Turfan bölgelerinin iklim bakımından sıcak, topraklarının verimli

olduğuna dair kayıtların varlığı bahsedilen önermeyi destekler niteliktedir (Weili ve Özyetgin 2020: 117). Ayrıca, Eski Uygurcada *süçig suvsuş ülegüçiler erdiler* “Tatlı içkiler takdim edenler idiler” (Maytrısimit, 2019: 135, 244) örneğinden hareketle, *süçig suvsuş* söz öbeğinin *süçüg + suvsuş>süçüg + ç* gelişimi ile bir eksilteli yapı olarak Türkçede *süçüg* “şarap” anlamında sözlükselleştiğinden de bahsedebiliriz.

Eser Kısaltmaları ve Kaynaklar

- AH → Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1974). Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma. *Türkoloji Dergisi*, VI(1), 1-14.
- Arslan Erol, H. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay DLT Dizin → Atalay, B. (2013). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AY → Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Orhon Yazıtları (KölTegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Konya: Kömen Yayınları.
- BH → Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izeti'l-Halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇGT → Berbercan, M. T. (2013). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gülistan-ı Türkî) Giriş-Gramer-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkı Basım*. Ankara: Hâkim Yayınları.
- DKPAM → Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathâvâdânâmâlâ (Giriş-Metin-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DLT Kaçalın-Ölmez → *Mahmûd El-Kâşgarî Divânı Lugâti't-türk Türk Dilleri Derlemesi*. (2019). (Çev. Mustafa S. Kaçalın). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- DS → *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü O-T*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DTS → Nadalyayev V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevne Tyurskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- EDAL → Starostin, S., Dybo, A. ve Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- EDPT → Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Erdem, M. D. ve Demirci, Ü. Ö. (2019). *Köktürkçe*. Ankara: Pruva Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. (Hzl. Ş. H. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü O-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2017). *Resûlî Sözlüğü'nün Türkçe Söz Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- HŞ Cilt I → Demirci, Ü. Ö. (2021). *Kutb'un Husrav u Şirin'i Giriş, Metin, Tıpkıbasım*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- HŞ Cilt II → Demirci, Ü. Ö. ve Karlı, S. (2021). *Kutb'un Husrav u Şirin'i Dizin*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- İKT → Yelten, M. (1998). *Şirvanlı Mahmud. Târih-i İbn-i Kesir Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İM → Karagözlü, S. (2018). *İbnü Mühennâ Lügati Türkçe Kısmı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KB I Metin → Arat, R. R. (2007). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KB II Tercüme → Arat, R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KB III İndeks → Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (Hzl. K. Eraslan, O. F. Sertkaya ve N. Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- KD → Adamovič, M. (1994). *Kelile ü Dimne Türkische Handschrifte T 189 der Forschungsbibliothek Gotha*. Zurich-New York: Georgs Olms Verlag.
- KE I → Ata, A. (1997). *Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî: Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kışsaları), I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II: Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KG → Küçük, S. (2014). *Kitâb-ı Güzide-Akâdü'l-İslâm. Giriş, Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KĠ → Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Ġunya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (1990). *Türk Kültürünün Temelleri-1*. İstanbul: Damla Neşriyat.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KT → Şimşek, Y. (2019). *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş-Metin-Dizin) 2. Cilt*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- NF → Mahmud b. Ali Nehcî'l-Ferâdis Uşmağlarının Açığ Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) Metin-Dizin-Sözlük-Tıpkıbasım. (2014). Tıpkıbasım ve çeviri yazı Janos Eckmann, Yayımlayanlar Semih Tezcan ve Hamza Zülfiyar, Dizin-Sözlük Aysu Ata. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OTWF → Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexiconvol. I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Pavlova, A. İ. (2004). *Moločnaya produktivnost kobil yakutskoy porodi i tehnologiya proizvodstva zamorojennogo kobilyego moloka, avtoreferat*. Yakutsk: Yakutskaya Gosudarstvennaya Sel'skokozyaystvennaya Akademiya.
- SN → Dilçin, C. (1991). *Mes'ud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr İnceleme-Metin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SV → Mansuroğlu, M. (1958). *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞHD → Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı-Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK KE → Yılmaz, E., Demir, N. ve Küçük, M. (2013). *Kıyas-ı Enbiya Türk Dil Kurumu Nüshası (Metin, Sözlük, Dizin, Notlar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrısimit Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TS → XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü V O-T. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3- 450r/7)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Ünlü, S. (2012a). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- VEWT → Räsänän, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Weili, B. ve Özyetgin, A. M. (2020). Uygur Sivil Belgeleri Işığında Eski Uygurlarda Üzüm Yetiştiriciliği. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 15, 115-125.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörter des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch. Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yavuzarslan, P. (2019). *Kamus-ı Türki*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, L. ve Kurdal, E. (2002). Eskimeyen Bir Süt İçkisi: Kımız. *Gıda ve Yem Bilimi Teknolojisi Dergisi*, 1(1), 43-47.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kırgızca-Orusça Sözdük*. Frunze: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Zieme, P. (1996). Alkoholische Getränke bei den alten Türken. Á. Berta ve E. Horváth (Ed.), *Historical and Linguistic Interaction Between Inner-Asia and Europe* içinde (435-445. ss.). Proceedings of the 39th PIAC Szeged, Hungary: June 16-21. Szeged: Studiauralo-altaica.

Elektronik Kaynaklar

- <https://informburo.kz/stati/parnoe-kobyle-moloko-polezny-e-svoystva-vprok-ne-zapasyosh.html>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://winehelp2.ru/news/raznitsa-v-vine-pri-prokhladnom-i-teplom-klimate/>
- <https://www.medicalpark.com.tr/laktoz/hg-2279>

Diğer Kısaltmalar

- Akt.** Aktaran.
- BK K** Bilge Kağan Kuzey.
- Çev.** Çeviren.
- Haz.** Hazırlayan.
- KT G** Köl Tëĝin Güney Yönü.

XII. YÜZYILA KADAR TÜRKÇE ESERLERDE METHİYE GELENEĞİ VE ŞAİR-HÜKÜMDAR İLİŞKİLERİ

Elza SEMEDLİ [SAMADOVA]*
Vurgun EYYUB**

Öz: Bu çalışmada edebiyatta övgü geleneğinin tarihine kısa bir bakışla Türk edebiyatının ilk yazılı örneklerinden Orbun abideleri, eski Uygur metinleri ve Karahanlı dönemi eserlerindeki hakan sevgisi ve hakana övgü çeşitli yönleriyle incelenerek araştırma kapsamına alınmıştır. Hakan ve hükümdarların övülme sebepleri, övgü türünün özellikleri, işleniş şekli, konuları, yazılma sebepleri, hükümdar-şair ilişkileri dönemin özellikleri gözününde bulundurulurak sosyal yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır. Bu esnada Türk edebiyatında sonraki dönemlerde ortaya konan methiye edebiyatı ile de zaman zaman paralellikler kurulmuştur.

Çalışma, var olan bir durumu belge incelemeye dayalı bir biçimde betimlediği için nitel veri analiz tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilen tarama modelinde betimsel bir çalışmadır.

Anahtar Sözcükler: methiye geleneği, övgü, Orbun abideleri, Uygur ve Karahanlı edebiyatı.

The Tradition of Praise in Turkic Texts and the Relations between the Poet and the Ruler from Old Turkic to XII. century

Abstract: Panegyric poetry, defined in this narrow sense, is a type of poetry which offers a high praise of a person (usually a leader who possesses a power). Being part of qasida and masnavi of Medieval (Divan) Literature, panegyric poems were written using special patterns and rhyming schemes. The purpose of panegyric poems was to please someone praised in the poem.

Panegyric poetry is a turn of phrase that includes not only literary genre of medieval literature. In every literary period it can be seen with different contents and forms such as prose or poetry that reflects political, economic, social and cultural features associated with a period.

Whatever the purpose of praises or dedications writing was, even if they included exaggerated expressions, they were important for the reflection of relationships between rulers and poets, activities and artistic pleasures of rulers and etc. Generally, the approach of panegyric poetry in Soviet and Iran philology is very cynical. This cynical and judgmental view of panegyric poetry doesn't apprise Turkic ruler's contribution to development of literary process and other arts.

This study concentrates on the relationship of the panegyric works with Turkic rulers in different literary periods of Turkic literature, especially from pre-Islamic period until Karahanli literature with a special focus on the reflection of the characteristics of that time.

Keywords: Panegyric poetry, Old Turkic Texts, Uygur and Karahanli literature.

Giriş

Türk edebiyatında methiye veya övgü denince ilk akla gelen Arap ve Fars edebiyatı etkisinde yazılmış klasik edebiyat ürünleridir. Methiye övülmek istenen kimsenin beğeneceği bir anlatımla yazılır ve genellikle sunulan kimse tarafından çeşitli biçimlerde ödüllendirilirdi. Dar anlamıyla bu şekilde tanımlayabileceğimiz methiye orta asırlar edebiyatında kaside, mesnevi, rübai tarz şiirlerde kullanılmakla birlikte, belli bir edebiyat dönemine has edebi türden ziyade, edebiyat tarihinin hemen her safhasında farklı şekil ve içeriklerle karşılaştığımız, üslup ve konular açısından her

* Doç. Dr.; Khazar University, School of Education, Azerbaijani Language and Literature Department, Baku/AZERBAIJAN, E-mail: esemedova@khazar.org, ORCID ID: 0000-0002-3831-3112.

** † Doç. Dr.; Khazar University (1957-2019).

dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel şartları içinde ortaya çıkan, nazım ve nesir eserlerinde görülen bir anlatım tarzıdır. Yazılma sebebi ne olursa olsun methiye ve ithaflar abartılı bir dille olsa da yazıldığı dönemin hükümdarlarının, iktidarlarının sanat zevkleri, icraatları, tarihsel kimlikleri, yaptıkları savaşlar, sanat ve sanatkâra münasebetlerine dair bilgi aktarması ve fikir oluşturması açısından önemlidir. Övgü konusuna bazen tekyönlü yaklaşmış, edebi yönden değerli olan bu eserlerin ortaya konmasında dönemin hükümdarlarının rolü yadsınmış, önyargılı ve alaycı bir tavırla yaklaşmıştır.

Övgü türünün sadece Doğu edebiyatlarına özgü olmadığı, ilk örneklerinin Antik Roma şiirinde görüldüğü bilinmektedir. Antik Roma’da ilk yüzyılın birinci yarısında yaşamış Horace, İmperator Augustus ve bakan Maecenas’a yazdığı methiye şiiriyle bronzdan ve Piramidlerden daha azametli bir bina inşa ettiğini ifade eder (Tetley 2009:1). Sonraki dönemlerde Avrupa’da Michelangelo, Raphael, Titian, Da Vinci, Holbein, Shakespeare, Mozart, Bach gibi sanatkarların ya doğrudan krala bağlı olarak saray için çalıştığı ya da devrin siyasetinde söz sahibi olan yönetici konumdaki ailelerin himâyesinde mesleklerini icra ettirdikleri de bilinmektedir. Sanatı destekleme ve patronajlık konusunda Ortaçağ uygarlığında Doğu ile Batı ortak bir yaklaşım sergiler (İsen-Durmuş 2006: 17, 136).

Arap edebiyatında da Cahiliye Dönemi’nden beri esir ve tutsakların affedilmesi, herhangi bir bölgeye yönetici atanması ve hatta evde kalmış kızların evlenmesi amacıyla methiyeler yazıldığı bilinmektedir (Gasımova 2007:187). İslamiyet öncesi Arap edebiyatındaki övgü genellikle dört temel konu üzerine yoğunlaşır; akıl, hüner, adalet ve haya (Öznurhan 2006: 151). Banarlı’nın (1987:187) da belirttiği gibi bunlar “herhangi bir şahsa, hükümdara yönetilmiş, dalkavukluk sayılabilecek methiyeler değil, mensubiyetiyle iftihar eden bir kabileye övgülerdi”.

İslam öncesi Arap ve Fars edebiyatında profesyonel methiyecilerin olduğu ve bunun bir meslek olduğu da bilinmektedir (Kırmıskıy 1981:299). Arap edebiyatında şiir ve sanata rağbet edilmesi ve sanatın himaye edilmesi Emevîler ve Abbasîler Dönemi’nde başlamıştır. Şiirin gelir ve geçim kaynağına dönüşmesi de yine bu döneme rastlar. İlk saray şairlerinin Emevîler sarayında Halife Yezid’in ilk defa El-Ahtal’a maaş vermesiyle kurumsallaşmaya başladığı kaynaklarda belirtilmektedir (Gasımova 2007:191). Abbasîler döneminde şairlerin geçimlerini şiirle sağladıkları, “memdûh”tan daha fazla “caize” almak için övgünün bazen dinî açıdan şirk sayılacak kadar aşırıya kaçtığı da ilgili kaynaklarda gösterilmiştir. Methiyede hükümdarın cesareti, kahramanlığı, cömertliğinin yanısıra liderlik, takva ve adalet sahibi olma, dine bağlılık gibi övgü ifadelerinin de bu dönemde Arap edebiyatına girdiği bilinmektedir (Babaşov 2012:27).

Tartışma

Aslında methiyenin özellikleri ve sınırları, hangisi makbul, hangisi değil tarzındaki soruların cevabı *Fezâ’îlü’l-etrâk’ın* girişinde şöyle belirtilir:

“Eserin orta hacimde, insafa uygun olmasını temenni edip bir kavmin methinde ileri giden, diğerlerinin hicvinde mübalağaya kaçan bir eser olmamasını istedim. Zira, eser bu tarzda olursa yalan onu çirkinleştirir, içine tekrarlar karışır, temeli sunilik üzerine kurulur, ifadesi çirkin ve muğlak olur. Methedene en çok fayda veren, methedilene en çok iyiliği dokunan, en uzun iz, en güzel hatıra bırakan meth doğru, övülenin haline uygun ve ona münasip olan medihtir. Ta ki, bahsettiği ve tavsif ettiği kimseye işaret edip ona dikkati çeksin” (Cahiz 1988, Kartal 2001`den: 64).

Gerçeklerden uzak, yalanı doğrusundan fazla, samimiyetsiz ifadelerle süslenmiş methiyelerin kendi döneminde bile şairler tarafından yerildiği bilinmektedir. XI-XII yüzyıllarda Azerbaycan’da Menüçehr, Katran Tebrizi, Nasir Husrev Kubadyani,

Enveri, Zahirreddin Faryabi ve Nizami Gencevi gibi şairlerin aşırı mübalağa içeren methiyelere itiraz eden, sadece şahsi menfaat için yazılan methiyelere olumsuz tutum yansıtan beyitleri bulunmaktadır (Yusifov 1968: 76-79).

Methiye geleneği ile ilgili olarak Banarlı kaside ve mesnevilerdeki methiye bölümünün zamanla “tek hedef ve maksad olması tamamiyle sosyal hayatın bir icabıdır” der (Banarlı 1987:188). Ona göre “büyükler övülmekten zevk aldıkları; şairler de türlü sebepler ve mazeretlerle onları övmek zorunda kaldıkları için” methiye gelenekselleşmiştir (Banarlı 1987:188). Hükümdar-sanat ilişkilerinde ülema ve sanatkarların saray tarafından desteklenmesinin çeşitli sebeplerinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İnalçık da bu hususa dikkat çekerek “tezkerelerde münşi, müverrih, şairlerin katıldığı çeşitli meclislere ait kayıtlarda, saraylardaki bu toplantıların sanatı teşvik kadar patronun nam u şanını yaymaktaki temel fonksiyonu belirtilir” der (İnalçık 2003:43).

Türk edebiyatında övgünün ilk örnekleriyle Arap ve Fars edebiyatının etkisinden uzak, daha önceki dönemlerde Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından Orhun Abidelerinde, Manici ve Burkancı çevrede yazılmış Uygur metinlerinde karşılaşmaktayız. Türk dili, tarihi, edebiyatı, kültürü, siyasi ve sosyal hayatı gibi çeşitli alanları kapsayan ve çok yönlü değere sahip Orhun Abideleri o dönemin edebî dilini, üslubunu yansıtmaları bakımından da önemlidir. Abideler o dönemde yaşamış devlet büyüklerinin, kağanların savaş mücadelelerini anlatmakla birlikte Türk kahramanlarına yapılmış övgü olarak da kabul edilebilir. Nitekim bu abideyi yazdıran Yollug Tigin Kül Tigin’in nasıl yaman bir kahraman olduğunu yalın, mübalağasız ifadelerle anlatarak, KT¹ abidesinin BY’nün son cümlesini “onu öğtürtüm (övdürdüm)” ifadesi ile bitirir (Ergin 1992:74). Klyaştorını (1964:53-54) da “tarihi-biyografik metinler” başlığı altında topladığı bu abidelerin Türklerin ünlü hakanlarını vasfederek yazılar olduğunu kaydetmiştir. Orhun Abideleri bu bağlamda incelediğinde kağanlara yapılan övgünün aşağıdaki konuları içerdiği anlaşılmaktadır:

- a) **Kağanların tanrı tarafından başışlanmış “kut”a ve “yarluk”a sahip olmaları:** (*Tengri tek tengride bolmuş Türk Bilge Kagan.. BK, KY, st.1., Tengri yarlıkadukın için, özüm kutum bar için kağan olurtum KT, GY, st.9, BK, KY, st.7, ... tengri yarlıkazu kutum bar için KT, DY, st.29, .. tengri yarlıkaduk için...BK, DC, st. 14, .. tengri yarlıkaduk için kutum ülügüm bar için...BK, DY,st.23,KT, DY, st. 29, üze tengri asra yir yarlıkaduk için.. BK,KY, st.10, vs.*)
- b) **Kağanların halka ve millete gösterdikleri hizmetleri:** (*..... Türk budun için tün udumadım, küntüz olurmadım BK, DY, st.22, KT, DY, st.27,budunug igideyin tiyin....KT, DY, st.28, İlig tutup törüg itmiş. BK, DY, st.4, ... Türk budunug yiçe itdi, yiçe igitdi., çiganıg bay kıldı, azıg öküş kıldı.. BK, DY, st.14., .. ol ödke kul kullug küng künglüg bolmuş ertiBK, DY, st.18, ...Türk beglerin budunun ertingü ti umug itdi ögdi...BK,GY, st.15,...bunça budun kop itdim BK, KY,st.2, ... yok çigan budun kop kubratdım BK, KY, st.7, vs., tün udımadı, küntüz oturmatı. Kızıl kanım tökiti kara terim yüğürti işig küçüg birtim ök...TY,DY, st.1)*
- c) **Kağanların cömertliği ve adaletliliği:** (*...yaling budung tonlug kıldım, çigan budunug bay kıldım..., az budun öküş kıldım BK, DY, st. 23-2, BK, KY, st.7, Türküme budunuma yigin ança kazganu birtim. BK,GY,st.14, közün körmedük, kulakın eşidmedük budunumun ilgerü kün togsıkınga birigerü.... sarıg altunun ürüng kümüşin kırgağlıg kutayın kinlig işgıtisin özlük atın adgırın kara kışın kök teyengin*

¹ Kısaltmalar sonda gösterilmiştir.

Türküme budunuma kazganu birtim, iti birtim... bungsuz kıltım. BK,KY, st.11, ...igiding, emgetmeng, tolgatmang.. BK, KY, st.13., vs.).

- d) **Kağanların milleti yoktan var etmeleri, düzene sokmaları:** (...ölteçi budung tırgürü ıgıttım. KT, DY, st. 29, .. Turk budunung ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş....BK,DY, st.3, .. Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin... BK, DY, st.20, 21, 22, ...ölteçi budunug tırgürü ıgıttım.BK, DY,st.23, ...tört bulungdaki budunug itdim, yaratdım, kıldım. BK,KY, st.9,.. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolsun tiyin..KT, DY, st.11, KT, DY, st.25, ... İltiriş kagan kazganmasar yok erser ben özüm bilge Tonyukuk kazganmasar ben yok ertim erser, Kapgan Kagan Türk Sır budun yirinte bod yime budun yime kişi yime idi yok erteci erti... TY, KY, st.1, vs.).
- e) **Kağanların alp, bilgili, doğru, yiğit ve cesur olmalarının övgüsü:** (Bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş. Buyruku yime bilge ermiş, alp ermiş erinç..BK, DC, st.4, KT, DC, st.3, İltiriş kagan bilgesin için, alpin için .. TY, GY, st.4-5).
- f) **Kağanların seçkinliği, savaş yeteneği, liderlik vasıfları:** (. sü sülepen tört bulungdaki budunug kop almış, baz kalmış KT, DY, st.1, ...başlıgıg yükündürmiş, tizligig sökürmiş..KT, DY, st. 3, ...antag külüg kagan ermiş.KT, DY, st.4, Tengri küç birtük için kangım kagan süsi böri tek, yagısı kon teg ermiş KT, DY, st.12, ... ilsiremiş kagansıramış budunug, küngedmiş kuladmış budunug Türk törüsin ıçgınmış budunug üçim, apam törüsinçe yaratmış, boşgurmış KT, DY, st.14,.... yarıkında yalmasında yüz artuk okın urtu, yüzinge başınga bir ok tegürmedi.... KT, DY, st.32-34).
- g) **Türk devletinin gücü ve beylerinin, milletin dürüstlüğü:** (Üze tengri basmasar asra yir telinmeser Türk budun ilingin törüngün kimartatı udaçı erti... BK, DY, st.18-19, KT, DY, st. 22, Begleri yime budunu yime tüz ermiş. BK, DY,st.4, KT, DY, st.3).

Kağanların abidelerde genellikle “bilge, alp, külüg (ünlü) sıfatlarıyla vasedildiği Ögel (1988: 116, 583) tarafından da kaydedilmiştir. Göktürkler “bilge, alp ve külüg” kağanlarının Gök Tengri’nin isteği ile göklerde hakan seçildiğine, hakanlık ve başarı için Gök Tengri tarafından “yarlık” verildiğine inanırlar. Onlara göre “kendi kağanları Gök’ün yerde, kendisi adına tayin edilmiş temsilcisidir” (Ögel 1988:573).

Uygur Edebiyatına ait manzum eserlerde de methiye geleneğinin kendi boyunu, ilini ve hanını övme boyutlarıyla Orhun Abidelerinden ayrılmadığı, fakat övgüye bir de dinî unsurların eklendiği görülür. Türk edebiyatında ilk övgü şiirleri Maniheist Uygur Edebiyatında görülmektedir. Bu döneme ait sekiz şiirden ikisi övgü şiiridir (Tekin 1986:8). Aprın Çor Tigin’nin küg de denilen şiiri Maniheizmin kurucusu Mani için yazılmış bir övgüdür (Tekin 1986:13, Ercilasun 2007: 227).

Bilenmeden keskin (olan) elmas(tur) derler;

Elmasta daha keskin bilgirim, asilim, ışığım,

Elmasta daha keskin bilgirim, bilgem, film.

Gün Tanrı ışığı gibi göğüşlum bilgem,

Gün Tanrı ışığı gibi göğüşlum bilgem;

Güzel (ve) asil Tanrım, ünüm, koruyanıml!

Güzel (ve) asil Tanrım, Buda’m, bulunmazım!(Tekin 1986:13)

Mani burada elmasdan daha keskin, güneş tanrısı gibi ışıklı/aydınlatici, ayrıca yol gösterici, bilgili, asil ve koruyucu olma özellikleriyle vasedilmektedir.

Maniheist Uygurlardan kalma, hece vezniyle ve dörtlüklerle, “840 köçünden önce yazıldığı” (Ercilasun 2007:229) tahmin edilen “Hakana Arz” şiiri de hakana yazılan ilk övgü veya güzelleme olarak kabul edilebilir.

Kök böri (Bozkurt) teg (gibi) sini birle (seninle) yoriyın (yürüyeyim)

Kara kuzgun teg toprak üze (ta) kalayın

*İğke (Kirmana) Kömüri (Kömür dağı)
Bilegüke (Bileği taşına) Yarı teg (Yar suyu) (b)olayın*

*Erklig (güçlü) ulug iligimiz erür siz (hakanımızsınız)
Altunça (altın gibi) tommuş (toplanmış)
Tomlunça (top gibi) tommuş toplanmış
Kutlug bilge begümüz erür siz (beyimizsiniz).*

*Yeme (yine) kalın kara (kalabalık) bodunuşuznu (halkınızı)
Kiş (geniş) koyuñuzda (koynunuzda) uzun etekiñizde (eteğinizde)
Küüyü küzedü tutub (koruyub gözeterek) açını (acıyb) igdür siz (beslersiniz)*
(Ercilasun 2007:228).

Şiirde şair “kök böri”nin kılavuzluğu ile yapılan akınlara gönderme yaparak Ergenekon destanını, Türk’ün yeniden türeyişini hatırlatarak önderin önemine dikkati çekmekte, hakana bağlılıkta, sevgide ve kılavuzlukta Bozkurt gibi sadakatli olduğunu, hakanı ve hakanlığı için her şeye hazır bulunduğunu ifade eder. Nitekim, Tekin (1986:17) de şairin “dikkat çekici benzetmeler yaptığını” belirtmiştir. Ona göre şair, bu şiirle hükümdarın hizmetine girme isteğini ön plana çıkarmış, hizmete girerse pek fazla yararlı olacağını dile getirmiş ve hükümdarı “değer bakımından som altına ve altın küreye benzet[miştir]” (Tekin 1986:17). Bu ilk övgü örneği şairin hükümdarın hizmetine girme isteğini şiirle dile getirme açısından önemlidir.

Burkancı çevrede yazılmış “Uygur İlimiz” şiiri de Uygur ilinin ve Arslan Bilge Han’ın övgüsüdür:

*Alkışlığın adrulmuş (alkışlarıyla seçilen),
Alkatmış (övülen) Uygur ilimiz e (hey)
Alpın (yigittiliği), kutun (kutuyla) yigedmiş (üstün olan)
Arslan Bilge Hanımız a (hey)!*

.....
*Utar (muzaffer)yigedür (üstün) erdemlig,
Orta (adil?) törümiş hanımız a (hey)!*

.....
Ut.ta (yenen) idi (çok) bilgilig,

.....
*Bod (boy) kötürme(çe)n(iş)(yücelten?),erkliği (güçlü)
Bodistv(Bodisatva) uğuşlug(soylu) hanımız a (hey)!*

.....
Taglar(dağlar) hanı teg (tek) adrukluğ (seçkin),

Taglar hanı teg ağırlıg (itibarlı)

Tavçañ basurukluğ (köklü) hanımız a (hey)! (Ercilasun 2007:242)

Şiirde her dörtlüğün ilk iki dizesinde “kutlu, seçkin, övgülü, alını yanan, parlayan, kadir ve kalabalık” Uygur ili; diğer iki dizesinde ise “alını ve kutu ile üstün olan, muzaffer, üstün, erdemli, hakim, bilgili” Arslan Bilge Han övülür.

Hem “Hakan’a Arz” hem de “Uygur İlimiz” şiirlerinde hakana gösterilen bağlılık, sevgi ve güven anlatılmış ve hakanın meziyetlerinin övülmesinde, merhametine sığınılmasında ve yüceltilmesinde, onun “kut”una duyulan güven, zafer kazanmasına duyulan mutluluk, sevgi yukarıda bahsedilen mensubiyetiyle övünme, büyüklenme ve onur duyma ile ilgilidir. Bu bir anlamda, eski Türk inanç sistemi ile ilgili olmalıdır. Eski Türk geleneğinde ve “hizmetkar liderlik” (Ayan 2015:314) tipi ile birlikte “karizmatik hakimiyet” tipinin hakim olduğu Türk hükümdarlık sisteminde “kağan” ve “kağanlık” kutsaldır. Hakanlar Tanrı tarafından kutla donatılmış oldukları için zafer kazanır, başarılı olurlar. “Kut”un ise “tabiatı hizmet, şiarı adalettir. Hakanlar da “kut”a

ve “ülüg”e (kısmet) sahip olduğu ve “yoksulu bay kıldığı” için sevilir, rağbet görür (Kafesoğlu 1996:236-238).

Türk edebiyatında övgünün geleneğe dönüşmesinde Türk kağanlarının, sultanlarının baki kalma, sonsuzluğa adlarını ve ünlerini ulaştırma isteklerinin önemli yeri olmasından daha önce bahsedilmişti. Orhun Abidelerindeki ... *her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum. Ona bakarak bilin. ... ben ebedi taş yonturdum. Çin kağanından resimci “bedizçi” gertirdim. öyle erişir yerde ebedi taş yonturdum (BK,KY, st.8, KT,GY, st.12-13)* ifadeleri tarihte kalması istenen fikirlerin “ebedi taş” a yazılması, bu amaçla Çin’den “bedizçi” getirilmesi geleneği, İslamiyet sonrası kurulan Türk devletlerindeki hükümdarların şairleri, ulemaları, sanatkârları saraylarına davet etmeleri ve yaptıklarının övülmesini istemeleri aynı düşünceden kaynaklanan geleneğin yansıması gibi telakki edilebilir. İslamiyet sonrası Türkçe yazılan ilk mesnevi olan *Kutadgu Bilig*’teki “dünya malının tükenen, sözün ise ebedi olduğu” ifadesi de bu görüşü doğrular niteliktedir (KB 1991: 29).

Kutadgu Bilig (1069-1070) yazarı Balasagunlu Yusuf soylu, devlet geleneği anlayışı olan bir aileden gelmiş, Tabgaç Buğra Han (Ebu Ali Hasan ibni Süleyman)’ın takdirini kazanarak “has hacibliğe” (baş vezir) yükseltilmiş bir devlet adamıdır. Balasagunlu Yusuf’un hükümdar tarafından takdir edilmesinin esas sebeplerinden biri yazdığı eserdir. Yusuf Has Hacib eserinin herkese faydalı olabileceğini, ama bu kitabın daha çok memleket ve şehirleri idare etmek için hükümdarlara daha faydalı olacağını, bu nedenle yönetimin gereklerini ve şartlarını, devletin bekasının ve yıkılmasının sebeplerini, ordunun nasıl tanzim edilmesi gerektiğini anlattığını bildirir. Devlet ve toplum hayatıyla ilgili bu ve daha birçok başka hususun anlatıldığı eserin yazarının Karahanlı hakanı tarafından yüksek mevki ile takdir edilmesi aslında Türk hükümdarlarının bilim ve sanata verdikleri değerlerin bir göstergesidir.

Kutadgu Bilig aynı zamanda methiye bölümünün bulunduğu ilk Türkçe eserdir. Eserin 88-123. beytleri hükümdarın övgüsüne ayrılmıştır. Bu mesnevîde İslamiyet öncesi metinlerinde görülen “muzaffer, üstün ve erdemli, halkı kollayıp gözeten, besleyen, bilge, alp, kutlu” hakan vasıflarına “dünya cihangiri, dünya nizamını kuran ve dünyada asayışı ve adaleti berpa eden” hükümdar özellikleri eklenmektedir. Yusuf Has Hacib, tabiatın bile hanını övdüğünü, onunla yarış ettiğini, ona hizmet ettiğini, insanların ulu hakana hizmet için batıdan ve doğudan koşarak geldiğini sanatsal bir dille anlatır. Buradaki methiye dünya edebiyatında rastlayabileceğimiz kahramanı idealize etme, hükümdarların savaş sahnelerini, seferlerini, akınlarını gösterişli bir üslupla anlatma özelliği taşımaktadır (KB 1991:88-111b). Hükümdarı övme üslubunda doğal ve gerçek benzetmeden uzaklaşarak daha sanatsal bir dil kullanılması, eseri bu anlamda İslamiyet öncesi Türk edebiyatı örneklerinden ayırır; daha ziyade hemen hemen aynı dönemlerde kaleme alınmış Farsça eserlerdeki methiyeye yaklaşıdır (KB 1991:91b, 94b, 95b, 97b, 98b, 102b).

Eserinde “dünya malının ve “söz” dışında hükümdarlara sunulan hediyelerin gelip geçici olduğunu ve eseriyle birlikte hükümdarın adının da sonsuza kadar yaşayacağını

Neçe tirse dünya tüker alknur,

Bitise kalır söz ajun tezgünür.

Kitabka bitindi bu hakan atı

Bu at meñgü kaldı ey terken kutı (KB 1991:29).

beytleri ile ifade eden Yusuf Has Hacib methiyelerini hükümdara verdiği “*sevinç, huzur ve güven içinde memlekete hakim olursan, lokman gibi uzun ömürlü olursun*” (KB 1991:123b) öğütlerle bitirirken toplumsal görevini de yerine getirmiş olmaktadır. Belki de şairler methiye bölümlerinde bir anlamda görmek istedikleri, olmasını arzu ettikleri, mükemmel hükümdar tipini tasvir ederek, aslında dönemin hükümdarlarına

bir mesaj vermektedirler. Balasagunlu Yusuf “*hükümdarın halk üzerinde hakları olduğu gibi halkın da hükümdar üzerinde hakkı olduğunu*” (KB 1991:42b) söyleyebilecek ve “*nasıl bir hükümdar olursan halk seni sever*” (KB 1991:47b) diyebilecek kadar açıksözlü, toplumun haklarını savunacak kadar cesurdur. Bu durum Türk hükümdarlarının da böyle dikbaşlı, doğru sözlü ve akil sanatkarları takdiri edip, “kalemin hakkını verip baş vezir”² yapacak kadar akıllı ve adil olduğunu gösterir.

İslamiyet sonrasında ait *Atabetü'l-Hakayık*'ta da hükümdarın “eşsiz ihsan ve cömertliği methetmesini bilmeyen insanları bile dile getirir” (AH, 45-46b) diyen ve “şahın faziletlerinin sahradaki kum ve küçük taşlarla kıyaslandığı” (AH, 59-60b) bir övgü türüyle karşılaşırız. “Ey dil metihler yarat ve sun. Ben onu şahıma armağan edeyim” (AH 41-42b) diye başlayan ve *Büyük Emir Muhammed Dad İspehsalar Beyin Medhi* başlıklı 14 beyitten ibaret bölüm artık Türkçe edebiyatda klasik methiye geleneğinin yerleştiğini gösterir.

Türkçe eserlerdeki methiyelerden henüz Türkçenin methetme açısından işlenmemiş bir dil olduğu da anlaşılmaktadır. Şöyle ki, bu eserlerde sanatsal benzetmelerin kullanımının edebi sanatlar açısından dönemin Farsça yazılmış eserleriyle karşılaştırmada zayıf olduğu söylenebilir. İslamiyet sonrası çeşitli dönemlerde yazılmış methiye örnekleri incelendiği zaman şairlerin eserlerinin hükümdar tarafından taktir edilip beğenilmesi için methetmede yarıştığı, daha usta, daha abartılı ve sanatsal benzetmeler arayışına girdikleri görülmektedir. Şair eserinin methiye bölümünde ne kadar yeni, alışılmamış benzetmeler kullanırsa o ölçüde makbul kabul edilirdi. Saray bu anlamda eserin edebî sanatlar yönünden zenginleşmesini, daha usta ve muteber eserlerin yazılmasını teşvik etmiş olurdu. İnalçık (2003:30) sanatçıların patronun gözüne girmek için başkalarından daha mükemmel methiyeyi ortaya koyma çabasında olduğunu ve böylece patronajın sanat bakımından gerçekten önemli bir role sahip olduğunu belirtir. Aynı zamanda sonucun yine patronun sanat anlayışındaki düzeye, sanat zevkine bağlı olduğunu da kaydeder (İnalçık 2003:30). Türk saraylarındaki sultanlar ve hakanlar hiç de bazı İranlı ve Sovyet araştırmacıların (Karaismailoğlu 2003, Kartal 2001, Krımskiy 1981) ifade ettiği gibi “barbar, sanattan ve estetikten anlamayan, cahil, köylü, merhamet ve şefkatten uzak” (Karaismailoğlu 2003:7-17) insanlar değil, akıncı olmakla birlikte, ince ruhlu, sanattan ve sanatkârdan anlayan ve onları takdir etmesini bilen, saraylarında kendi sanat zevki ve eğlence anlayışı düzeyinde “meclis”ler tesis eden edebî, kültürel ruha sahip, aynı zamanda çeşitli güzel sanatlarla ve şiirle uğraşan, sarayda şehzadelerine farklı bilim ve sanat dalları tahsil ettiren hükümdarlardı. Gazne sultanları, ülkelerinde her türlü ilim, fen ve sanat hareketlerini teşvik ederek çevrelerinde büyük alimler, büyük şairler toplamayı, bilhassa bunlara saygı göstermeyi bir devlet anlayışı ve bir devlet geleneği haline getiren hükümdarlardı (Banarlı 1987:216). Krımskiy methiye tarzını XII. yüzyıl Doğu edebiyatında “övgüyü haketmeyen insanlara abartılı övgüler yazıldığı” için antipatik bulsa da “yazarların yüksek edebî yeteneğe sahip olduğunu inkar edemeyiz, onlar yüksek eğitimlidirler, “kaba Asyalılar” değiller, onların zarif edebiyat temsilcileri olduğunu itiraf etmeliyiz” der (Krımskiy 1981:437).

Karahanlılarda olduğu gibi Gazne ve Selçuklu saraylarında da hükümdarlar âlimleri ve şairleri himaye etmiş, saygı göstermiş, saraylarında yüksek mevkiler vermişlerdi (Kartal 2008:115-116). Şehirlerde kurulan kütüphanelerde, medreselerde devamlı bilim ve edebiyat çalışmaları yapılmıştır. Selçuklu, Çağatay, Şirvanşahlar, Atabey, Safevi ve Osmanlı hükümdar ve sultanlarının büyük çoğunluğunun farklı mahlaslarla şiirler

² Bu ifade Kutadgu Bilig'in 61. beytinden alınmıştır: *ağurlamış artuk ökiş hil'ati/kaleminnı hakı tip ukuş hürmeti*

yazan şairler olduğu ve saraylarında şair meclisleri düzenledikleri bilinmektedir. “Divan sahibi şair hükümdarlar olmasaydı, Türk edebiyatının büyük dühaları belki de ortaya çıkmazdı. O dönemde şaheserlerin çoğu, önemli ölçüde, seçkin sınıfın iltifatı, yüksek kültür ve duygu inceliği, sanatkâri korumaktaki ilgi ve heyecanı ile açıklanabilir” (İnalcık 2003:10). Nitekim, Osmanlıda da sanata destek vermenin devralınan ve gereğince uygulanan bir gelenek olduğu kaynaklarda geçmektedir. (İsen-Durmuş 2006:138). Timur (Teymurleng) bile Fransız şairi Fransua Kope'nin bir manzumesinde anlattığı gibi Tus şehrini zaptederken Firdevsi'ye saygısını göstermek adına askerlerine buraya girmeyi men ederek, önce kendisi şairin kabrini ziyaret etmiştir (Hüseynzade 2007:165).

Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve daha sonraki Türk hanedanlıklarında da sultanların şairlere ihsanda bulunmaları, ilim adamlarına layık oldukları ikram ve himayeyi göstermeleri birçok düşünür, alim ve sanatkârların saray çevresinde toplanmalarına sebep olmuştur. Aynı şekilde Nizamül-Mülk ve Beyhakî'nin Selçuklu sarayının önemli simaları olduğu, kendi eserlerinde dönemleri ve hükümdarlar ile ilgili verdikleri tarihî bilgilerle yanaşı dönemin hükümdarlarının en yakınında bulunmuş olmaları (Tetley 2009:20) da hükümdarların değerli, bilgili insanlara verdiği yüksek değeri yansıtan örneklerdir.

Daha önce hem Sovyet edebiyat araştırmacıları hem de İranlı edebiyat araştırmacıları bu dönem methiye şiirini sadece “caize” alma boyutu açısından inceleyerek öznel bir tutum sergilediğinden bahsetmiştik. Aslında klasik edebiyatta himaye edilme ve patronaj bir eserin ve şairin var olma sebebidir. Bununla birlikte geçim kaynağı olarak methedici kasideler yazmakla eserinin takdir görmesi için eserin bir bölümünde hükümdarın takdirini kazanmak adına methiye yazmak iki farklı durum olarak algılanmalıdır, diye düşünüyoruz. Bu ikinci durum orta asırlarda, özellikle de belli bir sanat anlayışına ve zevkine sahip Türk hükümdarlarının saraylarında bilim, sanat ve edebiyatın gelişimine ciddi anlamda destek vermiştir. İnalcık'ın da kaydettiği gibi “belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip patronun himayesi altında sanatkar ona göre eser vermeye özenirdi... Padişahın yüksek sanat anlayışı sanat ve bilim eserinin kalitesini, değerini, “makul ve muteber olmasını” belirlerdi” (İnalcık 2003:15).

Sonuç

Gerçek şu ki, saray- sanatkar ilişkileri çok boyutlu, karmaşık ve tezatlıdır. En eski dönemlerden saray üretken ve akıllı insanlara ihtiyaç duymuş, sanatkarlar da genellikle sarayların patronajlığı altında yaşamış ve eserler ortaya koyarak hükümdarlara ithaf etmişler. Sanatkarlar kimi zaman hükümdara ithaf ettiği bir şiire göre büyük enamlar alarak, mevkiler kazanmış, geçimlerini temin etmişler, kimi zaman hükümdarın gazabına uğrayarak sefil olmuşlar, kimileri de sanata küserek isyan etmişler (İnalcık 2003:32). Felekî ve Hakanî'nin Şirvanşahlar tarafından tutuklanması gibi (AET 2007: 386, 435).

İlim ve sanat sahiplerinin methiye yazma gerekçeleri sosyal boyutlarıyla incelendiğinde matbaanın ve geniş bir okur-yazar kitlesinin olmadığı dönemlerde, ilim, sanat ve edebiyat sahiplerinin geçimlerini sağlamak için bilimi, sanatı ve edebiyatı destekleyecek, himaye edecek bir kuruma ihtiyaç duymaları önemli bir etken olarak görülür (İnalcık 2003:9). Bu misyonu da dönemin hükümdarları ve iktidar sahipleri ün ve namlarını duyurmak amacıyla üstlenmişler. Aynı zamanda olayın bir başka boyutu da hükümdarların kendi ilim, sanat ve kültür düzeylerine uygun şekilde kendi zevklerini, bir anlamda eğlencelerini ve manevi ihtiyaçlarını temin etmek için çeşitli meclisler, törenler ve geleneklere dönüşen organizasyonlar teşkil etmeleridir.

Çeşitli Türk hükümdarların çeşitli sanatkarları saraylarına toplayarak bilim, sanat ve edebiyatın gelişimine destek olma sebepleri aşağıdaki gibi tasnif edilebilir:

XII. YÜZYILA KADAR TÜRKÇE ESERLERDE METHİYE GELENEĞİ VE ŞAİR-HÜKÜMDAR İLİŞKİLERİ

1. Kimilerinin kendi ismini yüceltmek, metholunmak isteği,
2. Kimilerinin gerçekten sanatı, ilmi ve sanatkarı desteklemek niyeti,
3. Kimilerinin yeteneğine ve yazdıklarının tarihte iz bırakacağına inandıkları sanatkârlara destek oldukları için tarih sayfasına geçmek, rahmetle yad edilmek isteği,
4. Kimilerinin kendi zevkleri, eğlenceleri, neşelerini temin etme isteği,
5. Kimilerinin kendilerinin de şair olmaları.

Türk hükümdarlarının hangi sebeple olursa olsun, ilim, sanat ve eser sahibi insanları yakın çevrelerinde tutmaları, onları himaye etmeleri, bu hükümdarların tarihi ve kişisel anlamda yaşadıkları olumlu veya olumsuz her şeyin tarih sayfasına yansımalarına da sebep olmuştur. Bunlar arasına aile içi çekişmeler, çeşitli entirikalar, eğlence meclisleri, şair, ulema ve sanatkârlara gösterdikleri lütuflar, bağışlar ve cezalar, savaş hazırlıkları vs. konular olduğu gibi sosyal anlamda halka faydalı olmak için yaptıkları da vardır. Sultan Melikşah'ın emriyle kaleme alınan *Nûru'l-Ulûm* (1087-88)'un girişinde yazarın “tıp ile ilgili halka faydalı olacak bir kitap yazmamı istedi” (Özgüdenli 2014:41) ifadesi veya Şirvanşah III. Menûcehr'in Kür nehri üzerindeki köprünün onarılması üzerine kendisine yapılan methiyeler (AET 2007:387) bu düşünceyi destekleyen kayıtlardan sadece birkaçıdır.

Başlangıçtan XII. yüzyıla kadar Türkçe eserlerde methiye geleneğini incelediğimiz bu çalışmada kağanların, beylerin gördükleri işlerle (milleti birlik etme, var etme, doyurma, geydirme, kondurma) vafedildiği, övgülerin kaynağının Türklerin günlük yaşantıları, geçmişteki olaylar ve hayat tecrübeleri olduğu anlaşılmaktadır. Hem Orhun Abidelerinde hem de sonraki Uygur dönemi şiirlerinde “aç halkı doyuran, çıplak halkı donatan, gündüz oturmayan, gece uyumayan, milleti yok olmaktan kurtaran, en değerli hazinesini, servetini halkıyla paylaşan, ona var olabilmeyen stratejisini anlatarak gelecek bekası için yol gösterip, klavuz olarak bunu taş vurdurtan, fetihler yapan” kağanlar, beyler övülmektedir.

İslamiyet sonrası edebî geleneğimizde de hükümdarlara duyulan sevgi ve saygının temelinde İslamiyet öncesi dönemdeki “hakanların kutla donatılmış olduğu” inancının önemli rolü olduğunu düşünmekteyiz. Sonraki dönemlerde hem Türkçe, hem Farsça eserlerde hükümdarlara yazılan methiyelerde “caize”, “takdir edilme, eserin değer görmesi” önemli sebeplerden sayılsa da, hiç şüphesiz, hakanların sevilme sebepleri arasında daha önce belirtilen özelliklerle birlikte onların “askeri hüner ve cesaretleri, dürüst, zeki, fiziki anlamda güzel ve yakışıklı olmaları” (Tetley 2009:20) ve ilme, sanata, akla, bilgiye duydukları saygı, “kalemin hakkını verme”(1) istekleri ve Türk cihan hakimiyeti mefkuresini gerçekleştirme gayesi ile akınlar yapan ve bunu dönemin önde gelen ulema ve sanatkârları aracılığıyla tarih sayfalarına yazdırmak isteyen hükümdarlar olmalarıdır.

Kısaltmalar

AH – Atabetü'l-Hakayık

BK – Bilge kağan

BY – Batı Yüzy

DY – Doğu Yüzü

GY – Güney yüzü

KB – Kutadgu Bilig

KT – Kül Tigin

KY – Kuzey Yüzü

TY – Ton Yukuk

Kaynakça

- Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-Hakayık (AH)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ayan, A. (2005). Orhun Abidelerindeki Liderlik ve Yönetim Anlayışının Değerlendirilmesi. Erişim adresi http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_495.pdf. (Erişim tarihi 04.11.2016).
- Babaşov, M. (2012). Yenileşme dövrü edebiyatının tarihi kökleri ve poeziyasının seciyyevi hüsusiyyətləri. Erişim adresi http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1028_315.pdf. (Erişim tarihi 01.11.2016).
- Banarlı, N. S. (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Efendiyev, A. (1988). Hakanilik. *İnam ve şübhe Kitabı*. Bakı: Yazıçı Neşriyatı.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Başlangıçtan 20.yy'a Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1992). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gasimova, A. (2007). *Cahiliyet Araplarının Eglî-Menevi Durumu*. Bakı: Nurlan Neşriyatı.
- İnalçık, H. (2003). *Şair ve Patron*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- İsen-Durmuş, T. I. (2006). *II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebî Hâmîlik Geleneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Has Hacıp, Yusuf (1994). *Kutadgu Bilig (KB)*. (Hzl. R. R. Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hüseynzade, Ali Bey (2007). *Seçilmiş Eserleri*. Bakı: Çarşoğlu Neşriyatı.
- Karaismailoğlu, A. (2003). Klâsik İnan Şiirine ve Şairlerine Yöneltilen İdeolojik Tenkitler: Övgü, Fars Edebiyatının Yüzünde Utanç Damgası ve İslâm Tenkit Terazisinde Eski Fars Şiiri Kitapları. *Nüsha, 10*, 7-17. Erişim adresi <http://adnankaraismailoglu.com/2016/02/29/289/>. (Erişim tarihi 02.11.2016).
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (11. bs.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kartal, A. (2001). Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Faaliyetler Üzerine Düşünceler. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 17*, 55-70.
- Kartal, A. (2006). Türk-Fars İlişkileri. *Türk Edebiyatı Tarihi C. I*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kartal, A. (2007). Klasik Türk Edebiyatını Yeniden Tanımlamak. *İ.Ü. Edebiyat Fak. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu* (12-13 Nisan 2007) içinde (61-72. ss.). İstanbul.
- Kartal, A. (2008). Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 1*, 95-168.
- Klyaştorniy, S. G. (1964). *Drevnetyurkskie Runičeskie Pamyatniki kak Istočnik po İstorii Sredney Azii*. (Tercümesi: *Qedim Türk Run Abideleri Orta Asiya Tarihinin Menbeyi kimi*). Bakı: Nauka Neşriyatı.
- Krimskiy, A. E. (1981). *Nizami i ego sovromenniki*. Bakı: Elm Neşriyatı.
- Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (Genişletilmiş 3. bs.). İstanbul: TDAV Yayınları.
- Öznurhan, H. (2006). Arap Şiirinde Fahr Teması. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22*, 149-160.
- Tekin, T. (1986). İslam Öncesi Türk Şiiri. *Türk Dili, 409*, 3-42.
- Tetley, G. E. (2009). *The Ghaznavid and Saljuq Turks: Poetry as Source for Iranian History*. Erişim adresi <http://www.irane7000saale.com/pdf-Iran-7000/Latin-Iranology/13Ghaznavid%20and%20Seljuk%20Turk.pdf>. (Erişim Tarihi 12.12.2016).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1948). XII ve XIII Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İctimai Müessiselere Bir Bakış. *III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, Kongreye Sunulan Tebliğler* içinde (287-306. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yusifov, H. (1968). *Nizamının Lirikası*. Bakı: ASEA Neşriyatı.
- Yusifov, H. (2014). *Hakani Şirvani ve Edebi İrsi*. Bakı: Lider Neşriyatı.
- Vambery, A. (1993). *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*. (Hzl. N. A. Özalp). Erişim adresi <https://www.scribd.com/document/328639818/Arminius-Vambery-Bir-Sahte-Dervis-in-Orta-Asya-Gezisi-pdf>. (Erişim Tarihi: 11.11.2016).

GÖLET KELİMESİ ÜZERİNE

Kubilay FENER*

Öz: Kadim bir geçmişe sahip olan Türk dilinin söz varlığındaki sözcüklerin kökeni geçmişten günümüze pek çok araştırmacıya araştırma konusu olmuştur. Eldeki yazıda Anadolu sabası dışındaki tarihî dönem Türk dillerine ait metinlerde yer almayan gölet sözcüğünün kökeni, Çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanım biçimleri, anlamı, yaygınlığı ve tarihi sözlük bilimi açısından detaylı bir şekilde incelenecektir. Türkçede köken bilgisi üzerine görüş birliği sağlanamamış sözcüklerden biri olan gölet sözcüğünün, sözlüklerde eş anlamlısı olarak verilen ve tarihi metinlerde gölet sözcüğünden daha eski olarak kullanıldığı tanıklanan büğüt sözcüğüne örneksene yoluyla Türkçenin söz varlığına eklendiği ispat edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gölet, gölek, büğüt, köken bilgisi, örneksene.

On The Word Gölet “Pond”

Abstract: The etymology of the words in the vocabulary of the Turkic language, which has an ancient past, has been the subject of research by many researchers from past to present. In the present article, the etymology of the word gölet “pond”, which is not included in the texts of the historical Turkic languages outside the Anatolian area, its usage forms in Modern Turkic languages, meaning, prevalence, and history will be examined in detail in terms of lexicology. It was tried to prove that the word gölet “pond”, which is one of the words with no consensus on its etymology in Turkic, has been added to the Turkic vocabulary by analogy with the word buget, which is given as a synonym in dictionaries and is witnessed to be used as an older word than the word gölet in historical texts.

Keywords: Gölet “pond”, gölek “small lake”, büğüt “water hole”, etymology, analogy.

Giriş

Türkçede köken bilgisi üzerine fikir birliğine varılamamış sözcüklerden birisi de gölet sözcüğüdür. Gölet, Türkçe Sözlük’te *hlk.* 1. Birikinti suların sulamak amacıyla genellikle bir set ardına toplandığı küçük göl, gölcük, gölek, büvet, büğüt 2. İçinde ham deri islatılan taş havuz olarak tanımlanmıştır (TS 2019: 959). Araştırmalarımıza göre Türkçe Sözlük’e halk ağzından girmiş gölet sözcüğünün kökenine dair bir çalışma yapılmamış hatta bu sözcüğe bazı etimolojik sözlüklerde bile yer verilmemiş ancak yer veren etimolojik sözlüklerde ise sözcükle ilgili tahminler ve görüşler ifade edilmişse de bunlar bilim dünyasını tatmin etmekten uzak kalmıştır. Bu çalışmada, gölet sözcüğünün köken bilgisi, Çağdaş Türk yazı dillerindeki kullanım biçimleri, anlamı, yaygınlığı, tarihi, özetle sözlük bilimi açısından özellikleri detaylı bir şekilde incelenecektir.

Maddi, manevi, sosyal yaşamdaki pek çok gelişmelere paralel olarak dillerin söz varlıklarında nitelik ve nicelik bakımından değişiklikler meydana gelebilmektedir (Eker, 2011: 186). Canlı varlıklar olan diller, zaman içerisinde yeni gereksinim ve gerek duyulan kavramları karşılamak için söz varlıklarını genişletip zenginleştirirler. Bu zenginleştirmeyi yaparken de kendi dinamikleri içinde birtakım sistematik yollara başvururlar: türetme, birleştirme, kırpma, güncelleme, uydurma, eksiltme,

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. Ankara / TÜRKİYE. E-mail: kubilay.fener53@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3291-4216.

başharflileştirme, kopyalama, ikileme, örneksme gibi sözcük türetme yolları buna örnek olarak verilebilir. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe, bir kavrama karşılık sözcük türetirken bu sözcük yapımı yollarından en çok türetme ve birleştirme yollarına başvurmaktadır. Bu yazıda ele alınacak olan *gölet* sözcüğünün ise söz yapımı yollarından örneksme yoluyla oluştuğu düşünülmektedir. *Örneksme*, bir sözcüğün ses, şekil, söz dizimi gibi herhangi bir ilgi ile kendisine benzer ya da yakın sayılan bir başka sözcükle şekilce veya anlamca örnek tutulmasıdır. Türkçenin örneksme yoluyla söz varlığına pek çok sözcük katılmıştır: *görenek* sözcüğündeki {+AnAk} ekinin örneksenmesiyle *seçenek*, *gelenek*, *tutanak* sözcüklerinin söz varlığımıza dahil edilmesi bu sözcük türetme yoluna örnek olarak gösterilebilir (Akalin 2014: 835).

Gölet sözcüğünün kökeninin daha iyi aydınlatılabilmesi amacıyla sözlüklerdeki tanımında karşımıza eş anlamlısı olarak çıkan *gölek* ve *büget* sözcüklerinin de kökeni ve gelişimi hakkında da bilgiler verilecektir.

I. [Gölet] Sözcüğü

Gölet sözcüğünün kökeni *göl* < ET *köl* Türk dilinin metinlerle takip edilebilen ilk dönemlerinden itibaren zamanımıza kadar ulaşmış olan sözcüklerden birisidir. Aynı zamanda Çağdaş Türk yazı dillerinin ve ağızlarının söz varlığında da ortak olarak kullanılmaktadır: *Göl*; Az. *göl*, Tük. *köl*, Öz. *köl*, Yeni Uyg. *köl*, SUyg. *köl/kül*, Hak. *köl*, Yak. *küöl*, Çuv. *kül*, Kzk. *köl*, Nog. *köl*, Tat. ve Bşk. *kül*, Tuv. *höl*., Alt. Tel. Şor. Sag. *köl*. Türk yazı dilleri ve ağızlarında kullanılan *göl* sözcüğü, Eski Türkçeden itibaren karşımıza çıkmasına rağmen Doerfer bu sözcüğün dilimize {k-} ünsüzü nedeniyle Orta Farsçada bulunan *köl* “çukur, bataklık” sözcüğünden geldiğini ispat etmeye çalışmışsa da Hasan Eren, Doerfer’in bu biçimin Orta Farsçaya Türkçeden geçmiş olabileceği ihtimalini göz ardı ettiğini belirtmiştir (Eren, 1999: 159).

Gölet sözcüğünün kökeni *göl* < ET *köl* sözcüğüne Orhon Türkçesi metinlerden itibaren sıkça rastlanılmasına rağmen aynı durumu *gölet* için söylemek mümkün değildir. Çünkü, küçük göl anlamındaki *gölet* sözcüğü tarayabildiğimiz kadarıyla yalnızca Türkçenin söz varlığında kendine yer bulmuşken, diğer Türk yazı dillerinde ise *gölet* anlamını karşılamak için şu şekiller kullanılmaktadır: Kazakçada *kölşik* (Bayniyazov vd. 2019: 226), Kırgızcada *kölşik* (Taymas, 2011: 500), Özbekçede *ko'lmak* (Yusupova, 2018: 228), Çuvaşçada *pve* ya da *küllençk* (Bayram, 2007: 162-220), Azerbaycan Türkçesinde *gölmeçe* ya da *göllük* (ADİL, 2006: 259), Türkmencede *kölçe* (Tekin vd. 1995: 420), Yakutçada *kölüye* (Vasiliev, 1995: 99), Hakasçada *oyım köl* (Naskali vd. 2007: 268), Tuvacada *hölçük* (Özbek, 2017: 80).

Gölet sözcüğü ilk bakışta, Türkçede {+At} isimden isim yapım eki olmaması dolayısıyla Cumhuriyet devrinde üretilmiş bir neolojizm gibi görünse de derleme ve tarama sözlüğü tarandığında durumun düşünüldüğü gibi olmadığı anlaşılmaktadır.

Gölet sözcüğünün Anadolu sahasında karşımıza çıktığı ilk çalışma, İshak Hocası Ahmet Efendi'nin 1705 yılında Zemaşeri'nin büyük eserini Osmanlı Türkçesine aktardığı *Aksa'l-ereb fi tercemeti Mukaddimeti'l-edeb* adlı çalışmasıdır. Sözcük burada Farsça *ten-suy* sözcüğünün karşılığı olarak verilmiş ve “*akar çayda su mecmadır ki anda guslederler*”, Türkîde ana *gölet* ve *büget* dahi derler tanımı yapılmıştır (TS, 2009: 1739).

Konuyla ilgili önemli verilerden biri de DLT'de karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı Mahmut *köl* sözcüğünü hem *deniz* hem de *göl*, *gölcük*, *havuz* anlamlarında vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018:736). Ayrıca DLT'de Kaşgarlı Mahmut *köl* sözcüğünden isimden fiil yapım eki {+Ar} ile türeyen *köler-* adlı bir fiili, su birikmek,

çukurlar su dolmak, sular çoğalmak manasında vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018:736). Bununla birlikte DLT’de *küçük göl* anlamında kullanılan *köliñ-köliñ* (49/34, 607/98) sözcüğü de vardır. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018:736). DLT’de bu bilgiler olmasına rağmen *gölet* sözcüğüne rastlanmamıştır.

Clauson, *köl* (g-) biçiminde verdiği sözcüğün “doğal ve suni, herhangi bir boyutta su” olarak tanımladıktan sonra sözcüğün normalde havuz veya göl için kullanıldığını belirtmiş ve sözcüğün Kaşgarlı dışında, deniz ve nehir sözcüklerini karşılamak için kullanılmadığını ifade etmiştir. Ancak *gölet* sözcüğüne EDPT’de yer vermemiştir (EDPT 1972: 715).

Drevneturskiy Slovar’da da Kaşgarlı Mahmut’un tanımlamasına yakın olarak *köl* madde başı olarak verilmiş ve ardından *köler-* fiili “toplanmak, birikmek” anlamıyla tanımlanmış ancak *gölet* sözcüğüne yer verilmemiştir (DS 1969: 314).

Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünde gölet* sözcüğünü “küçük su birikintisi, gölek; içinde ham deri ıslatılan taş havuz” olarak tanımladıktan sonra ekin kökenini < *göl*+*(e)t* küçültme eki olarak verir . Sondaki {+At} ekinin küçültme eki fonksiyonunda kullanıldığını ispat edebilmek için de örnek olarak Kırg. *başat* (> maşat) “pınar” (< baş); Kırg. *kolat* “iki tepe arasındaki uzun çukur” (< *kol*) biçimlerini örnek vermiştir (Eren 1999:160a).

Nişanyan, *gölet* sözcüğünün Derleme Sözlüğü’nde *gölek* olarak da geçtiğini belirttikten sonra sözcüğün halk ağzında “küçük suni göl veya havuz” olarak kullanıldığını belirtmiş, sözcüğün morfolojik tahlilini *göl*+*et* olarak verdikten sonra {+et} ekinin işlevinin açık olmadığını ifade etmiş ve {+Ak} küçültme ekinin bilinmeyen bir nedenle bozulmasının söz konusu olabileceğini belirtmiştir ancak bu bozulmanın nedeni hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir (CTES 2009: 212).

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatinde Andreas Tietze *gölet* sözcüğünü “suyu biriktirmek için üstüne yapılan *büğet*; akarsu yataklarında suların toplandığı çukur” şeklinde tanımladıktan sonra sözcüğün etimolojisi hakkında bir bilgi vermemiş (göl+?) şeklinde durumun belirsiz olduğunu ifade etmiştir (Tietze, 2016:256).

Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı çalışmasında *gölet* sözcüğünü “küçük su birikintisi” şeklinde tanımlamış ve sözcüğün etimolojisini < göl [köl]+(e)t şeklinde verdikten sonra buradaki küçültme ekinin {+(e)k} > {+(e)t} değişmesiyle olduğunu ifade etmiş ancak bu değişimin sebebi üzerine herhangi bir fikir beyan etmemiştir. Gülensoy, aynı zamanda sözcüğün Zazacada *golek* şeklinde olduğunu ve ağızlarda bu sözcüğün *gölek*, *golmeç*, *gölbeç*, *gölbek*, *göleç*, *gölebeç*, *gölen*, *gölenbek*, *gölenti*, *gölep gölerti*, *göllek*, *gölmeç* şekillerinin olduğunu da belirtmiştir (Gülensoy, 2007: 378).

James W. Redhouse’nin *Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye* adlı çalışmasında ise *göl* sözcüğü “çukur, mahalde su birikmekle hasil olan heyet” olarak tanımlanmış *gölet* ya da *gölek* sözcüklerine yer verilmemiştir (Toparlı vd. 2016: 116).

Ahmet Vefik Paşa *Lehce-i Osmâni* adlı eserinde *göl* sözcüğünün anlamını “büyük gönen” olarak tanımladıktan sonra *gölek* sözcüğünü “telâtum-ı emvâc, göllerin fırtınası” olarak anlamlandırmış ve *gölet* sözcüğüne yer vermemiştir (Toparlı 2000: 162).

Şemseddin Sami’nin *Kamus-ı Türkî* adlı çalışmasında ise *gölet* sözcüğüyle ilgili madde başı verilmemiş, bunun yanında *gölet* sözcüğüne ses ve şekil bilgisi açısından

en yakın olan sözcük *gölek* madde başı olarak tanımlanmıştır. Yani, burada da *gölet* sözcüğüne yer verilmemiştir (Yavuzarslan, 2019: 393).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük adlı çalışmada *gölek* sözcüğünün *göl* sözcüğünden {+Ak} küçültme ekiyle oluştuğu belirtilmiş ve karşılığı *gölcük* olarak verilmiştir. *Gölet* sözcüğünün ise yine *göl* sözcüğünden {+et} küçültme ekiyle oluşturulduğu belirtildikten sonra “akarsu yataklarında suyun biriktiği çukur yer” olarak tanımlanmıştır (MBTS, 2010: 428).

Gölet sözcüğüyle ilgili yukarıda verilen bilgilerden aşağıdaki sonuçlar çıkmaktadır:

1. *Gölet* sözcüğü Türk yazı dillerinden yalnızca Türkçede yani Anadolu sahasında karşımıza çıkmaktadır.
2. *Gölet* sözcüğüne kimi sözlüklerde yer verilmemekte ve bu sözcük geniş bir söz varlığı ve anlam çeşitliliğiyle kullanılmamaktadır.
3. *Gölet* sözcüğünün Anadolu sahasında karşımıza çıktığı ilk yazılı metin 18. yüzyılda kaleme alınmıştır.
4. Literatürde *gölet* sözcüğünün kökeninin *göl*+(e)t şeklinde olduğu ve sondaki {+et} yapısının {+Ak} küçültme ekinin bozulmuş bir şekli olduğu yönünde genel bir kabul vardır. Ancak sondaki bu ekin nasıl (e)k > (e)t değişimine uğradığı yönünde herhangi bir açıklama yapılmamış ve örnek verilmemiştir.

II. [Büğət] Sözcüğü

Sözlüklerde, *gölet* sözcüğü tanımlanırken sözcüğün eş anlamlısı olarak *büğət* sözcüğü verilmektedir. Dolayısıyla *gölet* sözcüğünün köken bilgisinin aydınlatılabilmesinde *büğət* sözcüğünün köken ve yapı bilgisinin önemli olduğunu düşünmekteyiz. *Büğət* sözcüğünün köken bilgisine dair düşünceler de aşağıdaki gibidir:

Bög- DLT’de (suyun, askerin) önünü kesmek, (suyu, askeri) toplamak anlamında verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 597).

Clauson’da *bög-* fiili “toplamak, bir araya getirmek, set çekmek, baraj yapmak” anlamında verilmiştir. Bilgin aynı zamanda bu fiilin, Kırgızcada *bögö-*, Kazakçada *böge-* şeklinde yaşadığını belirtmiştir (Clauson 1972: 324).

Eren ise bu sözcüğü, *büğət* > *büvet*: Bir akarsuyu tutmak için yapılan engel, bent, baraj olarak tanımladıktan sonra, ağızlarda *böğət*, *bövet*, *böyet*, *büvet* olarak da geçtiğini ve ağızlarda kullanılan *göbet* biçiminin metatez (göçüşme) sonucunda oluştuğunu söyler. Sözcüğün etimolojisini ise < *böge-* + *-t* “fiilden isim yapım eki” şeklinde vermiştir. Bunlara ek olarak Eren, *büğət* sözcüğünün yerel ağızlarda *böğemek* > *bügemek* > *büvemek* suyu önüne bent yaparak toplamak anlamında yaygın olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Eren, 1999: 66).

Gülensoy, *büğət* sözcüğünü su birikintisi = *büvet* olarak tanımladıktan sonra sözcüğün kökenini **böğə-* “önünü kesmek” {-t} fiilden isim yapım eki şeklinde vermiştir (Gülensoy, 2007: 192).

Nişanyan *büvet* şeklinde madde başı olarak verdiği sözcüğün kökenini, Eski Türkçede *bük* “engel, tıkaç” köküne isimden fiil yapım eki {+(g)A-} ve fiilden isim yapım eki {-t} olarak vermiştir (<https://www.nisanyansozluk.com>)

Büğət sözcüğü tespit edebildiğimiz kadarıyla karşımıza ilk olarak Zemahşeri’nin 1127-1144 tarihleri arasında kaleme aldığı *Mukaddimetü’l Edeb* adlı çalışmada çıkmaktadır:

bögsüldi *böget*, taşıldı *böget*, yırtıldı ton (Yüce, 2017: 63).

Büğet sözcüğü Anadolu sahasında ise karşımıza ilk olarak 14.yüzyılda çıkmakta ve tarihsel metinlerde de *gölet* sözcüğünün tersine sıkça kullanılmaktadır:

Büğet suyu gibi ömrün bakası

Deşilip akmak olur intihası (Işk. XIV. 321-1)

Delü ile nice söyleştiğini

Büğet gibi ileyin eştiğini (Hurş. XIV. 75) (TAS 2009: 736).

Büğet sözcüğü bugün diğer Türk yazı dillerinde bir takım fonetik farklılıklarla *gölet* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır: Başk. *bıva*, Tat. *buva*, Çuv. *p□ve*, Kırg. *bögöt*, Kzk. ve K. kalp. *böget*, Nog. *buvat* (Yegorov 1964: 155).

Biz, sözcüğün kökeninin DLT’de *bög-* fiilinin olması doğrultusunda *bög-* fiiline, fiilden fiil yapan ek {-A} ve ardından da fiilden isim yapan {-t} ekinin gelmesiyle oluştuğunu düşünmekteyiz. Sözcüğün Kazakça ve Kırgızcadaki biçimleri de bu köken izahını desteklemektedir. Zira DLT’de sözcüğün kökü *bög-* olarak verilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2018: 597). Korkmaz, fiilden fiil yapan {-A} eki için eklendiği fiilden pekiştirme fiilleri türeten bir ek olduğunu ve Eski Türkçeden beri Türk dilinin kollarında pek seyrek örnekler vermiş bir ek olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Korkmaz ekin yalın kullanılışı dışında öteki bazı eklerle kaynaşmış durumunda olduğunu da ifade etmiştir: *tık-/tuka-*, *kap-/kapa-*, *ır-/ıra-* (Korkmaz, 2017:181-182).

Büğet sözcüğü hakkında yukarıda verilen bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1. *Büğet* sözcüğü yapı olarak *gölet* sözcüğüne benzemektedir.
2. *Gölet* sözcüğünün tanımlandığı her sözlükte eş anlamlısı olan *büğet* sözcüğüne de rastlanmaktadır.
3. *Büğet* sözcüğü karşımıza ilk olarak Harezmi Türkçesi döneminde kaleme alınan 12. yüzyıl eserlerinden *Mukaddimetü’l Edeb*’te çıkmaktadır.
4. *Büğet* sözcüğü Anadolu sahasında karşımıza ilk olarak *gölet* sözcüğünden çok daha önce 14. yüzyılda çıkmaktadır.
5. *Büğet* sözcüğünün diğer Türk yazı dillerinde çeşitli fonetik temayüllerle kullanılıyor olması bu sözcüğün *gölet* sözcüğünden daha eski olduğu izlenimini uyandırmaktadır.
6. Eski Türkçede *bög-* “engel olmak, set çekmek” fiil köküne rastlanmaktadır. Biz bu sözcüğün kökeninin köke pekiştirici göreviyle gelen fiilden fiil yapım ekiyle {-A} ve fiilden isim yapan {-t} eki ile oluştuğunu düşünmekteyiz.
7. Sözlüklerde *bög-* ve *böge-* fiillerine rastlanılmasına karşın *köl-* ve *köle-* köklerine rastlanmamıştır.

III. [Gölek] Sözcüğü

Gölet sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılan ve sözlüklerde de birbirlerine bakınız maddesiyle atfedilen *Gölek* sözcüğü, karşımıza ilk olarak Eski Türkçe dönemi Tonyukuk yazıtında çıkmaktadır ing(ä)k **köl(ä)k(i)n**: togl(a)da: oguz k(ä)lti: (T 15) (Şirin 2016: 322). Anadolu sahasında kaleme alınan tarihsel metinlerde ise tespit edebildiğimiz kadarıyla karşımıza ilk olarak 17. yüzyılda Karacaoğlan’ın *Gene Göründü Gündeşli Ovası* adlı şiirinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak *gölek* sözcüğünün etimolojisi *gölet* sözcüğüne göre daha kesindir. Etimolojik sözlüklerde *gölek* sözcüğünün *köl* sözcüğüne {+Ak} küçültme ekinin gelmesiyle oluştuğunu söylemek

yanlış olmaz. {+Ak} eki dilimizde küçültme fonksiyonuna sahip bir ektir: *yolak*, *başak*, *benek*, *yanak* vb.

Bir çift suna gördüm gölde **gölekte**

Altın küpe şan veriyor kulakta (TAS 2009: 1739).

Kamus-ı Türkî’de ise *gölet* sözcüğü bulunmamakla birlikte *gölek* sözcüğü “gölün dalgalanması, telâtum, temevvüç” olarak gölün küçük şekli biçiminde tanımlanmıştır (2019: 393).

Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünde *gölek* sözcüğünü “küçük su birikintisi, gölcük” olarak tanımlar sözcüğün etimolojisini < *göl*+(*e*)*k* küçültme eki ile verir.

Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi* sözlüğünde *gölek* sözcüğünün halk ağzında küçük su birikintisi anlamına geldiğini belirtir ve sözcüğün etimolojisini [< ET köl]+(e)*k* (küçültme eki) şeklinde verir.

Gölek sözcüğüyle ilgili yukarıda verilen bilgilerden aşağıdaki sonuçlar çıkmaktadır:

1. *Gölek* sözcüğü karşımıza ilk olarak 8. yüzyılda yazılan yazıtlarda çıkarken Anadolu sahasında ise ilk olarak 17. yüzyılda çıkmaktadır. Yani, *gölet* sözcüğünden daha erken bir zamanda karşımıza çıkmaktadır.
2. *Gölek* sözcüğünün etimolojisinde itiraz edilecek bir durum yoktur. Sözcük {+Ak} küçültme ekiyle ortaya çıkmıştır.

Buraya kadar söylenenleri özetleyecek olursak sözlüklerde tanımlayabildiğimiz kadarıyla:

1. *Gölet* sözcüğü sözlüklerde *gölek* ve *büğet* sözcükleriyle karşılanmış, bununla birlikte bazı sözlüklerde *gölek* sözcüğünün etimolojisi *göl*+*ek* (küçültme eki) şeklinde verilirken *gölet* de buna benzetilerek *göl*+*et* (küçültme eki) olarak verilmiştir. Halbuki yaptığımız incelemelerde {+At} ekinin {+Ak} ekinin değişen ya da bozulan bir şekli olarak başka herhangi bir yapıda küçültme fonksiyonuna rastlanmamıştır.

2. Sözlüklerde *gölet*, *gölek*, *büğet* sözcükleri eş anlamlı olarak verilmiştir. Bunlardan en eski olanı *gölek* karşımıza ilk olarak 8. yüzyılda Tonyukuk yazıtında çıkarken, aynı sözcük Anadolu sahasında ise karşımıza ilk olarak 17.yüzyılda çıkmaktadır. *Büğet* sözcüğü ise karşımıza Anadolu sahasında 14. yüzyılda çıkarken *gölet* sözcüğüne ise ilk olarak 18. yüzyılda rastlanılmaktadır.

3. Taramalarda hiçbir Türk yazı dilinde gölün küçüğü olan *gölet* sözcüğüne rastlanılmamıştır. Bu sözcük yerine yukarıda da gösterildiği üzere ya *göl* sözcüğüne gelen küçültme eki {+CXk} ile ya da *büğet* sözcüğünün türlü fonetik hadiselerle oluşmuş varyantları kullanılmaktadır. *Büğet* sözcüğünün *büge-* fiiline, fiilden isim yapı eki {-t} ile oluştuğu kolaylıkla takip edilebilmektedir.

4. *Büğet* sözcüğünün etimolojik açıklaması Türkçenin söz yapımı kurallarına uygunluk gösterirken yine su terminolojisiyle ilgili olan *gölet* sözcüğünün oluşumu Türkçenin söz yapımı yollarına uygun düşmemektedir. İlk bakışta *göl* ve *su* sözcüklerine {+A} isimden fiil yapım eki ve ardından {-t} fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle oluştuğu düşünülse de hiçbir yazı dilinde ya da etimolojik sözlükte *suva-* ve *göle-* diye fiil şekillerine rastlanmamıştır. Bunlara rastlanılmaması elbette ki bu fiil köklerinin olmadığı anlamında gelmemektedir ancak bu fiil gövdelerinden oluşmuş herhangi bir yan biçimin olmaması da bu tür bir fiil gövdesinin olmadığını düşündürmektedir.

IV. Değerlendirme

Bilindiği üzere, dilde sözcük türetme yollarından yollarından birisi de *örneksemedir*. Korkmaz, örnekseme, şekil veya anlam bakımından dildeki bazı sözcüklerin örnek alınması ve yakıştırma yolu ile onlara benzetilerek yeni sözcükler türetilmesi; bir sözcükteki şeklin başka bir sözcüğe aktarılması olarak tanımlamıştır (Korkmaz, 2017:195). *Gölet* sözcüğünün eş anlamlısı olan *büget* sözcüğü *bög-* fiiline pekiştirme göreviyle fiilden fiil yapım eki {-A}'nın gelmesiyle *böge-* olmuştur. Ardından {-t} fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle *böget* sözcüğü şeklini almıştır. Biz burada, *Gölet* sözcüğünün ise *büget* sözcüğüne bir *örnekseme* olarak geliştiğini düşünmekteyiz.

Bizi bu düşünceye sevk eden olguları sıralayacak olursak:

1. *Büget* sözcüğü Çağdaş Türk yazı dillerinde çeşitli fonetik temayüllerle kullanılırken *gölet* sözcüğüne hiçbir yazı dilinde rastlanılmamıştır. Buradan çıkacak sonuç, *gölet* sözcüğü Anadolu sahasında türemiş bir sözcük olmalıdır.

2. *Gölet* sözcüğü, tarama sözlüğünde ilk olarak 18. yüzyılda karşımıza çıkarken, eş anlamlısı *büget* sözcüğü ise ondan çok daha önce bir dönemde 14. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Her iki sözcükte günümüzde eş anlamlı olarak kullanılmaktayken o dönemde *gölet* sözcüğü yerine *büget* sözcüğünün kullanılması ve *gölet* sözcüğünün yaklaşık 300 yıl sonra karşımıza çıkması, *gölet* sözcüğünün *büget* sözcüğüne oranla daha yeni olduğu izlenimini yaratmaktadır. *Büget* sözcüğünün eski dönem metinlerinde *gölet* sözcüğüne oranla daha yaygın olarak kullanılması da bu durumu destekler bir veridir.

3. Ayrıca *göl* isim köküne {+A} isimden fiil yapım ekinin gelmiş olma ihtimali son derece düşüktür. Zira *göle-* diye bir fiile tarihi metinlerde, derleme sözlüğü ve tarama sözlüklerinde hiç rastlanmamıştır. Elbette böyle bir köke rastlanılmaması *göle-* diye bir fiilin olmadığı anlamına gelmez. Günümüzde *öğren-* fiilinin kökü de *ögür-e* olarak kabul edilmekte ve *ögre-* diye bir fiil gövdemiz de bulunmamaktadır. Ancak *göl* sözcüğünde durum belirtilen örneklerdeki gibi değildir. Bir kere *göle-* fiili olsaydı mutlaka yan biçimleri de olmalıydı. Yani *göl-e-n-* ya da *göl-e-t-* gibi fiil şekillerinin olmaması, bu sözcüğün yalnızca Anadolu sahasında vücuda gelen Batı Türkçesinde gelişmesi gibi nedenlerle doğrudan *büget* sözcüğüne örnekseme yoluyla geliştiğini düşündürmektedir.

4. Tarihi Türk lehçelerinden taradığımız metinlerin hiçbirinde isimden isim yapım eki {+At} ile türetilmiş bir sözcüğe rastlanmamıştır. Ancak günümüz Türkiye Türkçesinde *özet*, *başat* gibi çok az istisnai sözcüklerde {+At} eki yaşamaktadır. Her iki sözcük de başlı başına araştırma konusu olmakla birlikte, araştırdığımız kadarıyla biz iki sözcüğün de Dil Devrimi sırasında yukarıda belirtilen sözcük yapımı yollarından örnekseme yoluyla oluşturulduğunu düşünmekteyiz. Çünkü hem *özet* hem de *başat* sözcüğüne hiçbir yazılı tarihi metinde ya da sözlükte rastlanılmamaktadır. Bizce Türkçe Sözlük'te *baskın* anlamında kullanılan *başat* sözcüğü neolojizm yoluyla Fransızca *dominer-* fiilinden türetilen *dominant* > *başat* “*baskın, otoriter*” sözcüğünden, *özet* ise yine Fransızca *abstrait* sözcüğünün sonundaki eklerin ödünçlenmesiyle oluşmuş olmalıdır. Bilindiği üzere dil reformu sırasında sözcük köklerinin Türkçe eklerin ise yabancı dillerden alındığı yani örnekseme yoluyla pek çok sözcük türetilmiştir: *Leader* sözcüğünden *önder*, *natural* sözcüğünden *doğal* sözcüğünün türetilmesi gibi.

V. SONUÇ

1. Türkiye Türkçesinde “küçük göl, bütet, gölcük” gibi anlamlarla tanımlandırılan *gölet* sözcüğü karşımıza yalnızca Batı Türkçesinin Osmanlı Türkçesi döneminde 18. yüzyılda çıkmaktadır. Bu sözcük yerine ise daha önce dilde *büget* sözcüğü kullanılmaktadır. Bu sözcüğün karşımıza yazılı metinlerde ilk olarak 12. yüzyılda çıkmış olması ve çeşitli fonetik varyantlarının diğer Türk dil ve diyalektlerinde kullanılıyor olması nedeniyle *gölet* sözcüğünden daha önce bir dönemde oluşmuş olmalıdır.

2. Türkçede sözcük yapımı yollarından birisi de örneksme yoludur. Zamanla *büget* sözcüğünün günlük dilde ve dil hafızasında zayıflamasıyla birlikte örneksme yoluyla *gölet* sözcüğü oluşmuştur.

3. *Gölet* sözcüğüne Anadolu’da gelişen Batı Türkçesinden başka hiçbir Türk yazı dilinde rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla bu sözcük Anadolu’da türemiş olmalıdır. Diğer Türk yazı dilleri *gölet* sözcüğünün Türkçedeki manası olan küçük göl anlamını ya *göl* sözcüğüne küçültme eki getirerek ya da *büget* sözcüğünün fonetik varyantlarıyla karşılaşmaktadır.

4. Anadolu ağızlarında bu sözcüğün kullanılan bir başka versiyonu *gölek* ise *göl* sözcüğü üzerine küçültme eki {+Ak} ekinin gelmesiyle oluşmuştur. {+Ak} ekinin bulunduğu üzere küçültme fonksiyonu mevcuttur. Örnek olarak *yan+ak*, *baş+ak* sözcüklerini gösterebiliriz. Bu sözcüğe 8. yüzyılda Tonyukuk yazıtında rastlanılmaktadır. Etimolojik sözlüklerde *gölek* sözcüğündeki küçültme ekinin birtakım fonetik değişiklikler geçirerek *gölet* şekline döndüğü belirtilmiştir. Ancak bununla ilgili herhangi bir veri zikredilmemiştir. Zaten söz sonunda {-k} sesinin {-t} sesine dönüşmesi de Türkçede rastlanılan ses hadiselerinden değildir.

5. *Gölet* sözcüğü, anlam çeşitliliği bol olan ya da kullanımı sık olan sözcüklerden değildir. Bununla birlikte, daha çok eski zamanlarda kullanılan *büget* sözcüğünün yerini günümüzde daha çok *gölet* sözcüğü almıştır.

6. *Gölet* sözcüğündeki {+At} ekinin Türkçede isimden isim yapma eki fonksiyonu bulunmamaktadır ve karşımıza çok seyrek olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla *gölet* sözcüğünde bulunan bu ek *gölet* sözcüğünün eş anlamlısı olan *büget* sözcüğünden örneksme yoluyla oluşmuş olmalıdır. Sözcüğün bir başka oluşma ihtimali olan *göl* ismine isimden fiil eki {+A} *köle-* ardından fiilden isim yapı eki {-t} gelmesi ise çok düşük bir ihtimal olarak görülmektedir. Zira, dilimizde *köle-* yada *göle-* diye bir fiil şekline rastlanılmamaktadır. Böyle bir oluşum olsaydı mutlaka *köle-* ya da *göle-* fiiliyle çekime girmiş örnekler bulunurdu.

Kısaltma ve Kaynaklar

- ADİL → Axundov, A. vd. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*. Bakı: Şorq-Qərb.
- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede Söz Yapımı Yolları ve Sözlükselleşme. *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri* içinde (C. 1, 831-841. ss.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Akalın, Ş. H. (2018). Kelimelerin Kökenine Yolculuk: Yurt. *Türkolojiya Dergisi*, 2, 36-46.
- Bayniyazov, A., Bayniyazova, J. ve Koç, K. (2019). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yayınevi.
- ÇTES → Nişanyan, S. (2009). *Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- DLT → Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud, Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- DS → Nadalyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkonzaniya.
- EDPT → Clauson, G. (1972). *An Eymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Eren.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E. vd. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MBTS → Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Nişanyan, S. (t.y.). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Erişim adresi <http://nisanyansozluk.com> (Erişim tarihi: 22.01.2018).
- Özbek, E. E. (2016). *Tuva Destanlarının Söz Varlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Balıkesir.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAS → TDK (2009). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü C. III* (3.bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taymas, A. (2011). *Kırgız Sözlüğü (K. K. Yudahin'den)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü C. III* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TS → Akalın, Ş. H. vd. (2019). *Türkçe Sözlük* (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. vd. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati C. II*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Toparlı, R. (2000). *Ahmet Vefik Paşa Lehce-i Osmâni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Eyövge Yılmaz, B. ve Yılmaz, Y. (2016). *James. W. Redhouse Müntahabât-ı Ligât-i Osmâniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuzarslan, P. (2019). *Şemseddin Sami Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yegorov, V. G. (1964). *Etimologičeski Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*. Çeboksarı.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (2017). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KIRIM YARLIKLARINDA GEÇEN KİŞİ ADLARI

Mehmet ARPACI*

Öz: Türk dilinin konuşulduğu sahalardaki kişi adlarının filolojik ve kültürel açıdan değerlendirilmesi, Türk dili tarihine ve sosyo-kültürel tarih çalışmalarına hizmet etmektedir. Farklı dönemlere ait yazılı belgelerdeki kişi adlarının incelenmesi, dinî, coğrafi ve kültürel farklılıkların etkisini belirleme açısından da önemlidir. Bu çalışmada Kırım Hanlığı döneminden kalma 378 yarlık (ferman) ve hattın (mektup) bulunduğu Zernov neşriyatındaki kişi adları incelenmiştir. Kırım sahasında geçen yerli ve yabancı kökenli kişi adları alt başlıklara ayrılarak listelenmiştir. Sonrasında Türkçe kökenli kişi adları yapı ve türlerine göre tasnif edilmiştir. Bu adlar filolojik ve tarihsel perspektif içinde incelenmiş, Türk dilinin tarihî belgeleriyle karşılaştırılarak Türk ad verme geleneği üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: ad bilimi (onomastik), kişi adları (antroponim), Türk ad bilimi, tarihî Kırım Türkçesi, Kırım Hanlığı.

Anthroponyms in the Crimean Yarliks

Abstract: The philological and cultural evaluation of the personal names in the areas where the Turkish language is spoken serves the history of the Turkish language and the studies of socio-cultural history. Examining the personal names in written documents belonging to different periods is also important in terms of determining the effect of religious, geographical and cultural differences. In this study, the personal names in the Zernov publication, which contains 378 edicts (yarlik) and letters (hat) from the period of the Crimean Khanate, have been examined. The personal names of native and foreign origin in the Crimea area have been listed under subheadings. After that, the personal names of Turkish origin have been classified according to their structure and type. These names have been examined in a philological and historical perspective and evaluated through the Turkish naming tradition by comparing them with historical documents of the Turkish language.

Key Words: onomastic, anthroponyms, Turkish onomastics, historical Crimean Turkish, Crimean Khanate.

Giriş

Ad bilimi (onomastik), dilde kullanılan özel adları sınıflandırarak köken ve kültür düzleminde inceleyen bilim dalıdır. Bu disiplin, özel adların tarihî süreçteki gelişimini filolojik ve sosyo-kültürel bakımdan inceleyerek dildeki söz varlığının belirlenmesine yardımcı olur.

Bilindiği gibi kişi adları (antroponim), onomastik bilim dalının önemli bir alt başlığını teşkil eder. Türk dilinin tarihî metinlerinden taranıp tespit edilen kişi adlarının kökenlerine, türlerine göre tasnifi ve değerlendirilmesi Türk ad biliminin gelişim seyrini göstermesi açısından önemlidir.

Eski Türk sosyo-kültürel yapısıyla ilgili bilgiler veren tarihî belgeler, yeni doğan çocuğa ad verilmesine önem verildiğine işaret eder. Destanlarda geçen kahramanların adları, toplumda ileri gelen ozan veya kutsal kişiler tarafından verilmiştir. Bu tür eserlerde önemli kişilerin çocuklarına ad verildiği gün, toy ve tören gibi önemli toplantıların düzenlendiği anlatılmıştır (Ögel 2010: 316-319).

* Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Kırklareli/ TÜRKİYE. E-posta: arpacimehmet@yandex.com. ORCID ID: 0000-0002-4476-7233.

Tarihî süreç içerisinde din değiştirmeler, Türk kişi adlarını da etkilemiştir. 9. yüzyıl itibarıyla Koço (Turfan) Uygurları arasında özellikle halkın üst tabakasında Budist temelli gelişen medeniyetin yansımaları özel adlarda da görülür. Eski Türk inançlarını ve yaşayış tarzını devam ettiren bozkır halkında Budist kültüre ait adların rağbet görmediği ve *Bay Böre, Arslan, Buğra, Bars, Temür* gibi geleneksel isimlerin devam ettirildiği malumdur (Abdurrahman 2004: 128). Koço (Turfan) Uygurlarında, nispeten orta ve alt tabaka halka ait Uygur sivil belgelerinde geçen kişi adları bu duruma örnek teşkil eder (bk. Zieme 1977, 1978-1979, 1984).

İslamiyet etkisiyle Arapça ve Farsça kişi adları Türkler arasında yoğun olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte coğrafi sebeplerle, tamamen farklı kültür ve inançlarda olan yabancı kavimlerin adları da alınmıştır. Kıpçaklarda, sosyo-kültürel bakımdan önemli etki altında kalınan Ruslara ait kişi adları görülmektedir (Rásonyi 1993: 26-27). Buna rağmen eski Türk inançlarından beslenen Türk ad verme geleneği de korunmuştur.

Konu ve Korpus

Eski Türkçe döneminden kalma kaynaklarda yer alan özel adlar dil ve kültür tarihi araştırmacılarının ilgisini çekmiş, bu konuda önemli çalışmalar ortaya konmuştur¹.

Orta Türkçe döneminde, Memlûk-Kıpçak sahasında yazılan eserlerde yer alan kişi adlarına da Türk dilcileri tarafından dikkat çekilmiş, bu konuda bir takım çalışmalar yapılmıştır. A. Melek Özyetgin, Memlûk-Kıpçak sahasında yazılmış kapsamlı bir sözlük ve gramer çalışması olan *Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l Etrâk'te* yer alan kişi adlarını incelemiş, özellikle Türkçe kökenli kişi adlarını yapısı ve türü bakımından tasnif etmiştir. Madde başı yapılan kişi adları köken ve Türk kültür tarihi açısından değerlendirilmiştir (bk. Özyetgin 2001). Galip Güner'in Memlûk-Kıpçak sözlük ve gramerlerinde geçen kişi adlarını ele aldığı çalışmasında adlar konularına göre tasnif edilmiş, kelimelerin diğer tarihî Türk vesikalarında geçtiği yerlere atıflar yapılmıştır. Çalışmada Türk ad verme geleneği hakkında bilgiler verilmiştir (bk. Güner 2018).

Kırım Hanlığına ait resmî yazışmalarda yer alan kişi adlarının tespiti de, tarihî Kıpçak sahasındaki incelemelere katkı sağlayacak, Kırım coğrafyasının 16-18. yüzyıllardaki ad verme geleneğini açıklamaya yardımcı olacaktır.

Tarihî Kırım Türkçesine ait yazılar, tarihî Kıpçak Türkçesinin kuzey koluna ait belgelerdir. Bu belgelerin bir kısmı, 15. yüzyılda Ulu Orda'nın bölge hâkimiyetini kaybetmesi neticesinde kurulan Kırım Hanlığından (15-18. yüzyıllar) kalma yazılardır.

Kırım Hanlığı tarafından kaleme alınan resmî yazışmaların en hacimli olan Zernov neşriyatı, içinde 16-18. yüzyıllar arasında yazılmış belgeler barındıran geniş bir külliyattır². 378 adet yarlık (ferman) ve hattan (mektup) oluşan bu külliyat, kişi adları bakımından zengin bir dil malzemesidir.

¹ Eski Türkçe belgelerdeki özel adlar ile ilgili tespit ve incelemeler için bk. (Zieme 1977; Zieme 1978-1979; Zieme 1984; Rásonyi 1993; Rásonyi 1964; Ölmez 2013; Ergene 2016; Amanoğlu 2000; Abdurrahman 2004).

² Bu eser, V. V. Velyaminov Zernov tarafından, *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar (Materiali Dlya İstorii Krimskogo Hanstva)* adıyla 1864 yılında St. Petersburg'da neşredilmiştir. Çalışma Türkiye'de ilk olarak A. Melek Özyetgin ve İlyas Kemalöğlu tarafından 2009 yılında giriş, tıpkıbasım ve belge diziniyle birlikte Türk Tarih Kurumu'nda yayımlanmıştır (bk. Zernov 2009). Neşriyat 2017'de F. Okan Atasoy tarafından Latin harflerine aktarılarak metin ve dizin olmak üzere Türk Dil Kurumu'nda basılmıştır (bk. Zernov 2017).

Çalışmada Zernov neşriyatındaki yarlık ve hatlarda geçen Kırım sahasına ait kişi adları incelenmiş, neşriyatta geçen Rus, Leh ve Ukrayna sahasına ait kişi adları tasnif dışı bırakılmıştır. Belgeler taranırken orijinal metinlerden yararlanılmıştır (bk. Zernov 2009). Öncelikle Kırım sahasında kullanılan yerli ve yabancı kişi adları, kökenlerine göre ayrılarak listelenmiştir. Kökeni tespit edilemeyen veya okunuşundan emin olunamayan kişi adları da burada verilmiştir. Türkçe kökenli adlar ise hem yapısal hem leksik-semantik açıdan değerlendirilmiştir. Bu adların Türk ad verme geleneğindeki yeri tayin edilmeye çalışılmış, kelimelerin Eski Türkçedeki biçim ve anlamı verilmiştir. Ayrıca söz konusu kelimelerin Türk dilinin tarihî dönemlerinde kişi adı olarak varlığı araştırılmıştır.

Kırım yarlık ve hatlarına yapılan atıflarda, Zernov neşriyatındaki orijinal belge ve satır numarası verilmiştir. Satır numarası her bir sayfada tekrar edilmeden belgenin sonuna kadar sayılarak not edilmiştir.

1. Kırım Sahasında Kullanılan Yerli ve Yabancı Kişi Adları

Aşağıda neşriyatta yer alan Kırım sahasına ait yerli ve yabancı kişi adlarının tamamı listelenmiştir:

Türkçe Kişi Adları:

Akman (9/4), Aktay (31/175), Al (118/69), Alp (15/218), Appak (24/136), Arslan (31/181), Aşbêrdi (84/52), Aybaş (35/357), Aydın (228/19), Aytoğan (313/7), Barış (31/171), Bey (72/35), Begey (73/50), Böri (29/37) bk. Alböri (40/179), Budak (35/469), Colbodı (261/93), Çakmak (84/36), Çanağ (258/16), Çepiş (209/32), Dedeş (31/159), Devey (8/44), Esen (41/66), Hânkulu (31/173), Kaşlan (35/469), Karaca (35/204), Karaç (217/10), Karas (75/13), Kart (35/330), Kayt (35/259), Koşkar (31/171), Kökçe (228/18), Kulay (175/15), Kutlu (30/70) bk. Kutlu Çora (52/54), Külüg (21/141), Laçım (35/277), Meñli (1/57), Or (115/48), Özim (35/205), Saltık (261/246), Têmür (35/321) bk. Öz Têmür (31/153-154)/ Östêmür (65/37)/ Kan Têmür (10/71), Toğa (105/53), Torum (285/15), Tut (31/183) bk. Tutgeray (40/188), Urağ (12/128), Yazıçioğlu (238/9), Yüzyaşar (31/183).

Moğolca Kişi Adları:

Akay (35/508) <Moğ. aqa “büyük kardeş”; TMEN I 22 *ākā* “temel manada büyük kardeş”; Lessing 1960: 59b *ax-a (aka)* “büyük erkek kardeş; yaşça büyük”.

Batır (168/8) <Moğ. bağatur/ba’atur “yiğit, kahraman”; ED 313b; TMEN II 817; Lessing 1960: 68b. Krş. Bahâdır (1/14), Bahâdır Şâh (34/65), Batır Şâh (35/204) / Bahâtır (93/43).

Tayşı (202/10) <Moğ. tayşı “saray unvanı” <Çin. t’ai-shih; Lessing 1960: 769 *taisi (tayşı)* “büyük üstat, saray hocası, birinci derece onursal unvan”.

Toğay (62/41) <Moğ. toğay “dirsek; nehir kıvrımı”; Lessing 1960: 829b *toxai (toğay)/toxui (toğoy)* “dirsek; nehir kıvrımı”; Poppe 2009: 147b *toğay* “dirsek”.

Arapça Kişi Adları:

‘Abdî (31/94), ‘Abdu’l-‘azîz (31/156), ‘Abdu’l-bākî (35/239), ‘Abdu’l-cabbār (35/468), ‘Abdu’l-fettâh (35/314), ‘Abdu’l-ḥalîm (62/43), ‘Abdu’l-ḥayy (31/174), ‘Abdu’l-ḳadîr (35/275), ‘Abdu’l-kerîm (129/1), ‘Abdu’l-latif (31/185), ‘Abdu’r-raḥîm (41/65), ‘Abdu’r-raḥman (35/317), ‘Abdu’l-vehhâb (35/357), ‘Ābid (205/50), Ādem (40/164), ‘Ādil (2/25), Aḥmed (1/29) bk. Aḥmed Seydî (31/171), ‘Ālî (3/4) bk. ‘Ālî Bālî (31/175), ‘Ālî Ġazî (77/5), ‘Ālî Menlâ (<Mevlâ) (35/227), Almas (<Elmās) (204/6), ‘Āyişe (30/63), ‘Azamet (10/31), Baḥt (40/202), Bākî (89/14), Bekir (35/279),

Dervîş (162/15), Devlet (2/2) bk. Devlet ‘Âlî (270/11), Devlet Ğâzî (17/217-218), Dîn-i İslâm (35/285), Ebû'l-ğâzî (229/24), Ebû'l-ħakḳ (35/310), Ebû'l-ħayr (35/309), Ebû'l-ħayy (40/182), Ebû'l-kâsım (35/333), Ebû's-su'üd (230/15), Evliyâ (1/36), Fazlî (35/277), Fazlu'llâh (35/301), Feraḥ (308/32), Fetih (4/38), Ğazanfer (85/27) bk. Ğazanfer (84/36), Ğâzî (3/2) bk. Ğazî (14/24), Ğacî Ğâzî (128/32), Ğalîl (31/173), Ğalîm (34/75), Ğâş (35/303), Ğasan (16/14), Ğâşîm (31/160), Ğâḩice Devrân (309/7), Ğızır (31/168), Ğilm (35/297), Ğüsâm (28/2), Ğüseyn (35/307), ‘İnâyet 27/39, ‘İsâ (31/168), İslâm (20/36), ‘İvâz (75/20) bk. İvâz (152/9), Kâbil (253/49), Kâsım (2/39), Kaytas (35/279), Kemâl (31/175), Kudûret (35/355), Kuşay (12/99), Latîf (31/175), Maḩmûd (35/285), Maḩsûd (121/29), Manşûr (35/277), Meḩmed (1/4) (<Ar. Muḩammed) bk. Meḩmed Şufî (52/60), Mevlûd (31/162), Murâd (31/168), Murtaza (17/28), Musallî (7/9), Muştafâ (24/47), Muzaffer (15/29), Mübârek (10/30), Naşûḩ (21/86), Niyyet Ğâzî (271/18), ‘Oşmân (15/93), ‘Ömer (24/136) bk. ‘Ömer ‘Alî (260/16), Ramażân (31/127), Receb (31/173), Sa‘âdet (9/22), Şadıḩ (219/25-26), Sa‘dî (213/27), Şafâ (34/45), Sefer (29/55) bk. Sefer ‘Alî (22/21), Selâmet (6/1), Selîm (40/248), Selmân (31/158), Semmûr (366/18), Seyyid (35/224), Sultân Ğâzî (35/300), Sübhân Ğâzî (132/24), Şa‘bân (35/351), Şâkir (2/38), Velî (31/153), Yaḩyâ (29/37), Zeliḩâ (30/70), Zihnî (35/318), Zû'l-fiḩâr (35/321).

Farsça Kişi Adları:

Bayrâm (31/182), Behrâm (35/251), Bulat (<Pölâd) (114/28), Cân (13/54), Cihân Şâh (3/4), Çöbân (15/160), Ferruḩ³ (30/64), Ferruḩ Şâh (35/339), Ğurrem Şâh (18/12), Kamrân (35/322), Keyvân (62/45), Kûrmân (111/40), Nûrşay (<Nûrşâh) (41/66), Piyâle (60/43), Rüstem (35/275), Siyâvuş (31/183), Sührâb (35/320), Şâh (35/712), Şahbâz (35/285), Şâhin (8/40) bk. Şâhin (35/295), Ṭamas (<Tahmasb) (35/468), Uraz (<röz⁴) (99/5), Zâl (29/80).

İbranice Kişi Adları:

Dâvud (1/17), İbrâhîm (1/24), İlyâs (31/121), İsmâ‘îl (1/24), Ken‘ân (35/281), Mûsâ (35/275), Süleymân (12/107), Ya‘kûb (35/614) Yûsuf (169/18).

Çerkezce Kişi Adları:

Nart (31/150) bk. Nard (15/216).

Türkçe + Moğolca Kişi Adları:

Toḩtamış (1/15) (<OMoğ. toḩta- TMEN I 141 <OMoğ. toḩta- “sağlam dur-, dur-, sabit kal-” + T. -mİş “fülden isim yapım eki”) bk. Toḩtamış (170/11), Têmür Bahâdır (<T. têmür <ET. temir + Far. bahâdır <Moğ. bağatur) (65/49).

Türkçe + Arapça Kişi Adları:

‘Abdaş (<Ar. Abd “kul” + T. +(X)ş “küçültme eki”) (47/17), ‘Aliş (<Ar. ‘Alî + T. +(X)ş “küçültme eki”) (35/217), Al Meḩmed (<T. al “kırmızı” + Ar. Muḩammed) (36/23), Büyük Baḩt (<T. büyük + Ar. baḩt) (35/100), Devletek (<Ar. devlet + T. +Ak “küçültme eki” OTWF 40-41) (1/23), Ğâziş (<Ar. Ğâzî + T. +(X)ş “küçültme eki”) (27/19), Ğacî Tarḩan (<Ar. Ğacî + <tarḩan <ET. tarḩan) (15/111), Ğacî Têmür (<Ar. Ğacî + T. têmür) (210/12), İbraş (<Ar. İbrâhîm <İbr. +T. +(X)ş “küçültme eki”) (21/142) , Kara Meḩmed (<T. kara + Ar. Muḩammed) (27/4), Karaca Ğâzî (<T.

³ <Far. ferruḩ (Redhouse 2009: 101a *ferruḩ* “mübârek ve meymûn ve uğurlu olan ve yüzü güzel, zîbâ-rûy olan”).

⁴ <OT. oroz “talih, baht” (<Far. röz) CCI 13b/11.

ğara+CA + Ar. ğāzi) (31/151-152), Koç 'Alī (<T. koç + Ar. 'Alī) (195/10), utlu Sa 'āt (<ET. ut+luğ + Ar. sa 'āt) (31/168), Ma 'ālīş (<Ar. ma 'ālī "yücelikler, ululuklar" +T. +(X)ş "küçültme eki") (31/156), Or Meħmed (<T. or "koyu kırmızı" + Ar. Muħammed) (115/48), Süleş (<Ar. Süleymān <İbr. + T. +(X)ş "küçültme eki") (12/117).

Türkçe + Farsça Kişi Adları:

Āyende ul (<Far. āyende "gelen" + T. kul) (111/37), Bölek Şāh (<T. bölek <ET. bele- "kundakla"-k + Far. şāh) (31/127), Cānaş (<Far. cān +T. +(X)ş "küçültme eki") (35/518), Cān Cigit⁵ (<Far. cān + Kıpç. cigit <ET. yigit) (266/28), Cānibek (<Far. cān + I "3. teklik kişi iyelik eki" +ET. bek "sağlam") (10/2), Cānkeldi (<Far. cān + ET. kel-di) (12/9), Cān Tēmür (<Far. cān + ET. temir) (13/44), Hācem Bērdi (<Far. hāce + T. +(X)m "1. teklik kişi iyelik eki" + ET. ber-di) (5/85), ara Şāyin (<ET. ara +Far. şāhīn) (35/283), utlu Şāh (<ET. ut+luğ + Far. şāh) (35/195) bk. utluğ Şāh (31/141), Külüm (<Far. gül +(X)m "1. teklik kişi iyelik eki") (21/67), Şāh ulı (<Far. şāh + <ET. ul+I) (35/297), Şāh Tēmür (<Far. şāh + ET. temir) (34/71), Tēmür Şāh (<ET. temir + Far. şāh) (268/105).

Arapça + Farsça Kişi Adları:

'Ādil Şāh (<Ar. 'Ādil + Far. şāh) (15/182), Aħmed Şāh (<Ar. Aħmed + Far. şāh) (65/37), 'Alī Cān (<Ar. 'Alī + Far. cān) (206/50), 'Alī Şāh (<Ar. 'Alī + Far. şāh) (35/306), 'Azamet Şāh (<Ar. 'azamet + Far. şāh) (34/74), 'Azim Şāh (<Ar. 'azm + Far. şāh) (267/120-121), Cān Aħmed (<Far. cān + Ar. Aħmed) (35/355), Cān Meħmed (<Far. cān + Meħmed <Ar. Muħammed) (18/50), Dōst Meħmed (<Far. dōst + Ar. Muħammed) (73/16), 'Īnāyet Şāh (<Ar. 'ināyet + Far. şāh) (21/50-51), Kül Meħmed (<Far. gül + Ar. Muħammed) (18/49), Meħmed Cān (<Ar. Meħmed + Far. cān) (40/179), Meħmed Şāh (<Ar. Muħammed + Far. şāh) (24/134), Merdān 'Alī (<Far. merd+ān + Ar. 'Alī) (35/262-263), Murād Şāh (<Ar. murād + Far. şāh) (81/37) bk. Murāṭ Şāh (34/69), Şāh Hüseyn (<Far. şāh + Ar. hüseyn) (100/11), Şāh-ı Meydān (<Far. şāh + Ar. meydān) (35/355), Sefer Şāh (<Ar. sefer + Far. şāh) (34/66), Selim Şāh (<Ar. selīm + Far. şāh) (31/171), Uraz Meħmed (<Far. rōz "talih" + Ar. Muħammed), Velī Şāh (<Ar. velī + Far. şāh) (15/183).

Arapça + Moğolca Kişi Adları:

'Abdu'llāh Bahādır (<Ar. 'Abdu'llāh + Far. bahādır <Moğ. bağatur) (34/90), Bālī Bahādır (<Ar. bālī + Far. bahādır <Moğ. bağatur) (102/37).

Farsça + Moğolca Kişi Adları:

Bahādır Şāh (<Far. bahādır <Moğ. bağatur + Far. şāh) (34/65). Krş. Batır Şāh (<T. Batır <Moğ. Bağatur + Far. şāh) (35/204).

Arapça + Farsça + Türkçe Kişi Adları:

Mirzabek (<mirza/mīrzā) <mīrzā <Ar. emīr "emreden, idare eden" + Far. zāde "oğlu" + ET. bek "sağlam") (333/59), Mirzaş (<Ar. + Far. mirza + T. (X)ş "küçültme eki") (225/11), Sa'dīkey (<Ar. sa'd "kutluluk, mutluluk" +Far. +ī "nispet eki" + ET. eke "büyük kız kardeş" bk. DTS 167b *ēke* "büyük kız kardeş, teyze") (240/11). bk. Sa'dike (240/22).

⁵ Kıpç. /c-/ <ET. /y-/; Kıpç. cigit <ET. yigit.

Kökeni Belli Olmayan Kişi Adları:

ALYWRY [اليورى] (31/171), Tin [تين] (34/73) (bk. Baski 1986: 143 *Tin*), Badiş [باديش] (35/224) (bk. Baski 1986: 20 *Badiş* (*Badiş*)), Żurum [ضورم] (35/259) (bk. Baski 1986: 159 *Zurum*), Atmanay [اطمنای] (35/294) (bk. Baski 1986: 19 *Atmanay*), ĞNŞ [غنش] (35/300), BAWŞ [باوش] (35/518), SFŞ [سفش] (35/703) (krş. Baski 1986: 122 *Sapış* (*Sapış*)), Kırım [قريم] (35/158), Kökey [کوکى] (172/6) (bk. Baski 1986: 71 *Kökey*), Qumaş [قوماش] (41/63) (bk. Baski 1986: 96 *Qumaş* (*Qumaş*)), Poris? [پورس] (41/63) (bk. Baski 1986: 119 *Poris*), PRŞ [پرش] (41/67), Mamış [مامش] (43/32) (bk. Baski 1986: 102 *Mamiş* (*Mamiş*)), Qurmaş [قورماش] (52/58) (bk. Baski 1986: 98 *Qurmaş* (*Qurmaş*)), ÇYTAQ [چیناق] (62/47), H̱YWAZ [خيواز] (72/35), DKY [دكى] (84/37) (bk. Baski 1986: 44 *Däkäyä* (*Dekeye*)), Şimay [شمای] (209/22) (bk. Baski 1986: 134 *Şimay* (*Şimay*)), Qaş [قاص] (241/34) (bk. Baski 1986: 86 *Qas* (*Qas*)), ŞAWL [شلول] (259/15), AWSTAY [اوستای] (261/79), Cal [جال] (286/69) (bk. Baski 1986: 40 *jal* (*Cal*)), Otkaş (?) [اوتقاش] (297/16), Çumaş [چوماش] (24/19) (bk. Baski 1986: 39 *Çumaş* (*Çumaş*)), ŞAYM [شایم] (340/10) (bk. Baski 1986: 132 *Şayimbet* (*Şayimbet*)), Qamişar [قصار] (353/25) (bk. Baski 1986: 82 *Qamisar* (*Qamisar*)), AŞQAB [اشقاب] (368/6), Quvat [قوات] (31/127) (bk. Baski 1986: 100 *Quvat* (*Quvat*)), BWÇLH [بوچله] (61/9), Ozar [اوزار] (18/49) (bk. Baski 1986: 115 *Ozar*), Qurman [قورمان] (111/40) (bk. Baski 1986: 98 *Qurman* (*Qurman*)).

2. Yarıklardaki Türkçe Kişi Adları Üzerine Değerlendirme

A) Kişi Adlarının Yapı Bakımından İncelenmesi

Kırım yarlık ve hatlarında geçen Türkçe kişi adları yapılarına göre şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Yalın Kişi Adları

Al (36/23), Alp (15/218), Arslan (31/181), Bey (72/35), Böri (29/37), Çanak (258/16), Çepiş (209/32), Devey (8/44), Esen (41/66), Kaplan (35/469), Kart (35/330), Kayt (35/259), Koçkar (31/171), Laçın (35/277), Or (115/48), Tëmür (35/321), Toğa 105/53, Torum (285/15), Tut (31/183).

2. Türemiş Kişi Adları

2.1. İsimden İsim Yapım Ekleriyle Türetilenler

- +mAn: Aqman < aq+man (9/4)
- +dın: Aydın < ay+dın (228/19)
- +(X)ç/(X)ş küçültme eki: Dedeş < dede+ş (31/159), Qaraç < kara+ç (217/10), Qaraş < kara+ş (75/13)
- +(X)y küçültme eki: Qulay < kul+ay (175/15), Begey < beg+ey (73/50)
- +II/IU/IUg (<+IIg/+IUg): Qutlu < kut+lu (52/54), Menli < meñ+li (1/57), Külüg < kü+lüg (21/141)
- +CI: Yazıcıoğlu < yaz-ıg+çı oğ(u)l+ı (238/9)

2.2. İşletme Ekleriyle Türetilenler

- +CA eşitlik hâli eki: Qaraca < kara+ca (35/204), Kökçe < kök+çe (228/18)
- +Im iyelik eki: Özim < Öz+im (35/205)

2.3. Fiilden İsim Yapım Ekleriyle Türetilenler

- (X)ş: Barış < bar-ış (31/171)
- mAk: Çakmak < çak-mak (84/36)
- (X)k: Uraç < or-aç (12/128), Budak < buda-k (35/469)
- Dik: Saltık < sal-tık (261/246)

e) **-gAn:** Aytoğan <ay + toğ-ğan (313/7)

2.4. Fiil Çekimiyle Kurulanlar

a) **-(X)r Geniş Zaman Eki:** Yüz yaş+a-r (31/183)

b) **-dl Bilinen Geçmiş Zaman Eki:** Aşbêr-di <Aş + bêr-di (84/52), Colbo-dı <col + boğ-dı (261/93)

3. Birleşik Kişi Adları

3.1. İsim + İsim Yapısıyla Kurulan Adlar

Aktay <ak+tay (31/175), Alböri <al+böri (40/179), Aybaş <ay+baş (35/357), Aytoğan <ay + toğ-ğan (313/7), Hânkulı <hân +kul+I (31/173), Kantêmür <kan + têmür (10/71), Öztêmür <öz + têmür (31/153-154), Östêmir <öz + têmür (65/37), Yazıçioğlı <yazıçı (<yaz-ıg+çı) + oğlı (<oğul+I) (238/9).

3.2. İsim + Fiil Yapısıyla Kurulan Adlar

Aşbêrdi <Aş + bêr-di (84/52), Colbodı <col + boğ-dı (261/93), Yüzyaşar <yüz + yaş+a-r (31/183).

4. Pekiştirme Sıfatıyla Kurulan Kişi Adları

Appak </p/pekiştirme ünsüzü + ak (24/136).

B) Kişi Adlarının Türlerine Göre İncelenmesi

L. Rásonyi Türklerdeki kişi adlarını, eski Türk inançları ve Türk geleneklerine göre bir takım sınıflandırmaya tabi tutmuştur (Rásonyi 1963). Rásonyi'nin bu çalışması göz önüne alınarak Kırım yarlık ve hatlarında yer alan Türkçe kişi adları şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Kötü Ruhlardan Korunmak İçin Verilen Güçlü Hayvan Adları

Kişi adlarının verilmesinde eski Türklerin hayatı ve doğayı anlamlandırma biçimi etkili olmuştur. Kökü eski Türk mitolojisine dayanan bu totemist etkilerin başında hayvan ve bitkilere mistik bir değer ve kutsiyet atfedilmesi gelir. Bu çerçevede Türk kişi adlarında hayvan ve bitki adları önemli bir kaynak teşkil eder. Türklerde özellikle güçlü hayvan motiflerinin bu derece kullanılmasındaki amaç, kişiye nüfuz edecek zararlı ruhların uzaklaştırılmasıdır. Bu noktada yırtıcı kuşların da yaygın bir biçimde ad olarak verildiği görülmektedir (Rásonyi 1993: 21-29).

Eski Türk mitolojisine dayanan rivayetlerde, boyların türeyişinde insan doğasını aşan bir kutsiyete inanılmıştır. Önemli Türk kavimlerinin her birinin oluşumunda kutsal bir hayvanın rolü olduğu söylenir. Bunlar, Türk mitolojisinde güç ve kutsiyeti temsil eden kurt, arslan, kaplan, deve, doğan gibi hayvanlardır. Bu hayvanların üstün özelliklerinden sebeple, kişi ve devlet üzerindeki ilahi koruyucular olduklarına inanılmıştır (Roux 2011: 52-53, 76). Türk boyları arasında gücün ve türeyişin sembolü olan bu tür hayvanların adları kişi adlarında yaygın olarak görülmektedir.

Aktay [اقتای] (31/175) <ET. aqtāy <āk ED 75a āk “beyaz, aslen hayvan kürkünün rengi” + tāy ED 566b tāy “bir veya iki yaşında at yavrusu”; DTS 527b tay “tay”; Baski 1986: 11 Aq-tay (Ak-tay).

Eski Türk mitolojisinde at kavramının gök ve zamanla ilgili sembolik anlamları mevcuttur. Eski Türklerde at, göğe verilen kurbanı ifade eder. Aynı zamanda bu hayvanın eski bozkır inancında göğe benzediğine inanılır. Bununla birlikte MK'deki kayda göre at zamanın simgesidir. 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde at ayı, güneşin en yüksekteki dönemi olan Temmuz ayına karşılık gelmektedir (Roux 2011: 35).

Eski Uygur hukuk vesikalarında *tay* kelimesiyle türetilen birleşik yapılu kişi adları mevcuttur: *Tay Beg*, *Tay Bilge Tutuk*, *Altun Tay Sangun*, *Tay Hân* (Memmedli 1994: 105). *Aktay* ise Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî’de melik isimleri arasında geçmektedir (TA 31b/4).

Arslan [ارسلان] (31/181) <ET. arslân; ED 238a *arslân* “arslan”; TT I 91 *arslan*; Baski 1986: 17 *Arslan*.

Arslan, Türk ad verme geleneğinde kötü ruhlardan korunmak için verilen güçlü hayvan adlarındandır. Türk mitolojisinde, Karahanlıların içinde bulunduğu kavimlerin türeyişinde *arslan* ata olarak görülmektedir (Roux 2011: 53). Oğuz ve Uygurlarda kişi adı olarak yaygın görülen *arslan* kavramının Türklerde çok eskiye gittiği malumdur. Bazı kavimlerde *arslan* motifinin *böri* motifi yerine geçtiği görülmektedir. Roux, *arslan* kelimesinin kişi adı olarak ilk kez 6. yüzyılda Soğud’da, bir Türk hakanında görüldüğünü bildirir. Bununla birlikte Roux, 7-8. yüzyıllardaki Çin kaynaklarında Soğud hükümdarlarını ifade eden *arslan* adının Türklere farklı kanallardan geçtiği görüşündedir (Roux 2011: 34-35).

Eski Türkçe döneminde, Karahanlı dönemi itibarıyla bu kelimenin yiğitlik ve güç simgesi için hükümdar ve prenslere (tigin) ad olarak verildiği görülmektedir. MK’de Arslan Tigin (el-Ġāzî) adı mevcuttur (MK 622/519). Koço (Turfan) Uygurlarında *Arslan*, hanlara verilen adlardandır. 981 yılında Çin elçisinin Uygur hükümdarı *Arslan Han*’ı Beşbalık’ta ziyareti üzerine tarihî bir kayıt mevcuttur (Toğan 1981: 99).

Alp Arslan (TM 272-8 / T I 5 (U 709)) adı Uygur sivil belgelerinde de (9-14. yüzyıllar) geçmektedir (Zieme 1978-1979: 89). Büyük Selçukluların ünlü sultanı Alparslan (11. yüzyıl) malumdur (TMEN II 453). Ayrıca *Arslan*, Memlûk-Kıpçak sahasında kullanılan kişi adları arasındadır (TA 88b).

Böri [بورى] (29/37) <ET. böri; ED 356a *böri* “kurt”; Baski 1986: 31 *Böri*.

Eski Türklerde *böri*, türeyiş ile ilgili rivayetlerde geçen en önemli hayvandır. Bugut Yazıtı’nda, Köktürklerin boyunun adı olan *Asena* (*A-se-na*)’nın düşman bir kavim tarafından yok edildiği, sağ bırakılan bir erkek çocuğun bataklığa bırakıldığı ve dişi bir kurdun bu çocuğu beslediği anlatılmaktadır. Sonrasında dişi kurdun bu kişiden on çocuğunun olduğu ve böylelikle türeyişin gerçekleştiği bildirilir (Roux 2011: 53-54).

Türk mitolojisinde önemli bir yer tutan *böri* “kurt” kavramı, tek başına yücelik ve yiğitlik anlamı taşımaktadır. Köktürk döneminde (8. yüzyıl) *böri*, devletin sembolü hâline gelmiştir (Ögel 1995: 115). Eski Uygurcadan itibaren *böri* Türklerde özel ad olarak (*Er Böri* vs.) kullanılmıştır (ED 356a). Kutadgu Bilig’de *Kök Böri* adı, yiğitliği ve hükümdarlığı sembolize etmiştir (Ögel 1995: 119). Bk. Alböri [البورى] (40/179).

Devey [داوى] (8/44) <ET. tevê/tevey “deve”; ED 447b *tevê/tevey*; MK 504/404 *teve*, *tewe* 26/12; DTS 557a *têve/têvey*; Baski 1986: 44 *Devey*.

Türk mitolojisinde *deve* motifi, Türk boylarının türeyişinde rolü olan kutsal hayvanlar arasında geçer. Karahanlılar, ata olarak *arslan* ve *deveyi* kabul etmişlerdir. Karahanlı hanedanında *buğra*⁶ (Buğra Kağan) adının gelenek olarak verilmesi, erkek devenin babalık kutsiyetine işaret etmektedir (Roux 2011: 53, 59).

Kaplan [قپلان] (35/469) <ET. kaplân “kaplan”; ED 584b *kaplân*; Baski 1986: 83 *Qaplan* (*Kaplan*).

⁶ <ET. buğra MK 103/94 *buğra* “erkek deve”.

Eski Türklerde *kaplan*, kurt ve arslan gibi güç ve türeyişin sembolüdür. Özellikle Sibiryaya ve Kuzey Moğolistan coğrafyasında bu hayvanın Türklerdeki *böri* kavramının yerine geçtiği rivayet edilmektedir. 9. yüzyılda Eski Uygur sahasında yazılmış Mani metinlerinden olan İrk Bitig’te *kaplan* motifiyle ilgili bilgiler, eski Türk mitolojisinde bu hayvana tanrısal bir değer verildiğini göstermektedir (Roux 2011: 34, 84). *Kaplan* adının tarihi Kırım Türkçesi döneminde yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (35/469, 268/1, 333/62).

ƘoçƘar [قوچقار] (31/171) <ET. ƘoçƘār “koç” (ED 592a *ƘoçƘār* “koç”) (bk. Baski 1986: 90 *Qoçqar* (*ƘoçƘar*)).

Kelime aslen Eski Türkçedeki *ƘoçƘār* biçimine dayanır. *ƘoçƘār*, Moğolcaya *kuça* biçiminde geçmiştir (TMEN III 1550). Sonrasında bu biçimin Kuzey Doğu Türk dil grubuna geri ödünçleme olarak girdiği görülür (ED 592a). Orta Türkçede Kırım sahasında (13-14. yüzyılda) *ƘoçƘar* biçimi mevcuttur (CCI 54a/29). *ƘoçƘar* kelimesinin, Kuzey Kıpçaklarında kişi adı olarak kullanıldığı malumdur (Togan 1981: 319).

Laçın [لاچين] (35/277) <ET. lāçın “doğan türü kuş; laçın” <?, ED 763b *lāçın* “doğan” (bk. Baski 1986: 100 *L’acın* (*Laçın*)).

Eski Türkçeye erken dönemde geçen alıntı kelimelerden olduğu anlaşılmaktadır. Clauson kelimenin Toharcadan geçmiş olabileceğini belirtmekle birlikte, *laçın/laşın* biçimlerinin Çağdaş Türk dillerinde yaygın olarak kullanıldığını ifade eder (ED 763b).

Eski Türklerde yırtıcı kuşlar, diğer bozkır kavimlerinde olduğu gibi sürek avlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Eski Türk kavimlerinde bu tür kuşların sembolik özelliklerinin olduğu bilinmektedir. Oğuz boylarının her birine ait doğan sembolünün olması buna örnektir. Bununla birlikte *tuğrul*, *çağrı*, *sunğur*, *laçın* gibi yırtıcı kuşların Türkler arasında kişi adı olarak verildiği malumdur (Ögel 1995: 127-128).

Karahanlıcada MK’de *Lāçın* kelimesinin “yiğitlikten dolayı verilen bir erkek adı” olduğu belirtilmiştir (MK 206/176). Eski Uygur sivil belgelerinde *Laçın* (T I D 561) (U 1568) kişi adı geçmektedir (Zieme 1977: 81). Ayrıca bk. (Roux 2011: 143-145).

Torum [طوروم] (285/15) <ET. torum “deve yavrusu” ED 549a *torum* “deve yavrusu” MK 200/171 *torum* “sütten kesilmiş ve annesi hamile olan deve yavrusu” (bk. Baski 1986: 148 *Torum*).

2. İyi Karakter Özelliği Bildiren Adlar

Alp [الپ] (15/218) <ET. alp “alp, yiğit” ED 127b *alp*; DTS 36a *alp* “nişancı; kahraman, yiğit, şövalye” (bk. Baski 1986: 14 *Alp*).

Eski Türkçede kelime aslen “sağlam, dayanıklı, üstesinden gelmek zor” anlamında olmakla birlikte bu özelliklere sahip cesur kişi olarak kullanılmaya başlanmıştır (ED 127b). *Alp*, Eski Türkçeden itibaren Türk dilinin bütün sahalarında, iyi karakter özelliği yansıtan kişi adı olarak mevcuttur (TMEN II 526). MK’de *Alp Er Toņa* adı için “Afrâsiyab Han, Türklerin efsanevi hükümdarı” notu düşülmüştür (MK 33/19). Ayrıca Türk destanlarında *Alp Er Toņa*’nın *Alp Arız* adlı oğlundan bahsedilir (Togan 1981: 108). *Alp* (*Arslan*) (TM 272-8 / T I 5 (U 709)) Uygur sivil belgelerinde (9-14. yüzyıllar) üst sınıfa mensup bir Budist’in adıdır (Zieme 1978-1979: 90).

Aydın [ايدين] (228/19) <ET. <āy “ay” + dIŋ “isimden isim yapım eki”; DTS 28a *aydın* “ay ışığı”; MK 71/57 *aydın* “ay ışığı”; ED 268b <āy *aydın* <āy “ay” + dIŋ “isimden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 9 *Aydın* (*Aydın*)).

Çin kaynaklarına göre Doğu Türklerinde *ayın* sembolik değeri, eski dönemlerden beri (10. yüzyıl öncesi) mevcuttur. Eski Türkler arasında *ay*, gökyüzündeki değişiminden dolayı “doğum, gelişim, olgunluk, çöküş ve ölüm” gibi sembolik anlamlar kazanmıştır. Memlûk-Kıpçak sahasında (13. yüzyıl) yazıya geçirilen bir Türk destanında, ilk insan *Ay Atam* “Ay Babam” olarak anılmıştır (Roux 2011: 44). Bu kişinin ilk Türk hükümdarlığını kuran hanedan soyundaki ilk insan olduğuna inanılır (Boratav 2012: 44).

Eski Uygur sivil belgelerinde *Ay Beg* (T I D 561) (U 1568) adına rastlanır (Zieme 1977: 81). Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden TA’da *ay* ile ilgili birçok kişi adı verilmiştir: *Aybars*, *Aydemür*, *Ayba*, *Aybeg*, *Aydiğin* (erkek adları); *Aybala*, *Aygin* “küçük ay”, *Aysel* “temiz ay”, *Aysaru* (kadın adları) (TA 30b-32b).

Hānqulı [خان قولى] (31/173) <ET. hān “han, hükümdar” kân/hān (ED 630a *xa:n* (*hān*) “kağan”; DTS 417 *kan* “han, hükümdar” + *qul* “kul, köle” MK 166/143 *qul* “kul, köle”; ED 615a *qul* “(erkek) köle” +I “3 teklik kişi iyelik eki” (bk. Baski 1986: 54 *Xan-qulı* (*Han-qulı*)).

Qart [قارت] (35/330) <OT. *qart* “yaşlı” <ET. *qart* “yara” (bk Baski 1986: 86 *Qart* (*Qartı*)).

Kelime Eski Türkçede “yara” anlamıyla görülür (MK 172/148; ED 647b). Orta Türkçede, 13-14. yüzyıllarda yazılan Harezmi ve Kıpçak metinlerde kelimenin “yaşlı” anlamı kullanılmaya başlanmıştır (KE 98r1 *qart/qart* “yaşlı, ihtiyar”; CCI 38b/26; TA 26a/10).

Qutlu [قوتلو] (30/70) <ET. *qutluğ* “kutlu” <*qut* “kut” (ED 594a *qut* “talih”; MK 59/44 *qut* “baht, devlet, talih, şans”) + IIg/IUg “isimden isim yapım eki” (bk Baski 1986: 99 *Qutlu* (*Qutlu*)).

Qut kavramının eski Türk inançlarında önemli bir yeri vardır. Kut, kişinin dünyada iyi, mutlu ve başarılı bir hayat geçirebilmesi için bahşedilmiş, gökten gelen Tanrı lütfunu ifade eder (Roux 2011: 90-91).

Kelime aslen “cennetin lütfü” gibi mistik bir anlam taşımaktadır. Zamanla kullanım değişmiş, “iyi talih, mutluluk” gibi anlamlar kazanmıştır (ED 594a). Köktürkçede (8. yüzyıl), yazıtlarda *qut* anlayışı eski Türk inançlarına dayanır. Buna göre *qut* Tanrı tarafından hana bahşedilmiş “idari kabiliyet, talih ve karizma” anlamları da taşır (BK K 7; BK D 23).

I. Köktürk Kağanlığında (7. yüzyılda) *Qutluğ Kağan* adlı hükümdarın olduğu bilinmektedir (Togan 1981: 43, 297). Uygur sivil belgelerinde (9-14. yüzyıllar) *Qutluğ Inal*⁷ (T III M 144) erkek adı mevcuttur (Zieme 1984: 268). Orta Türkçede Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden TA’da melik isimlerinin yer aldığı listede *Qutlubars* adı geçmektedir (TA 30b). bk. *Qutlu Çora* [قوتلو چوره] (52/54).

Saltıq [الطوق] (261/246) <salıtıq “bırakılmış, azat edilmiş” <sal- <OT. sal- “sal-, bırak-, gönder-” (KTS 224b) <ET. sal- ED 824b *sal-* “(bir şeyi) hareket ettir-”; MK 276/240 *sal-* “alıp götür; gönder-; işaret etmek için bir şey salla-” -dUk “fiilden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 122 *Saltıq* (*Saltık*)).

⁷ <ET. *inal*; DTS 218b *inal* “unvan adı”.

3. Mutluluk, Başarı ve İyi Dilek İfade Eden Adlar

Barış [بارش] (31/171) <ET. barış “gidiş” ED 369b *barış* <*bar-ış* “gidiş” <bar- “git-” (ED 354a *bar-* “git-, uzaklaş-”) -İş “fiilden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 24 *Barış* (*Barış*)).

Eski Türkçedeki yazılı metinlerde kelime ilk olarak *barış kelış* “gidip gel-, sosyal münasebet” kalıbıyla mevcuttur. Kelimenin Osmanlı sahasında “karşılıklı mutabakat, uzlaşma” anlamı kazandığı görülür (ED 369b).

Colbodı [جولبودی] (261/93) <Kıpç. colbodı “yolbastı” <ET. yöl⁸ (ED 917a *yo:l* “yol”) + boğ-⁹ “boğ-” ED 311b, *boğ-* “boğ-”; DTS 109a *boğ-* “boğ-/bastır-, sık-” -dİ “bilinen geçmiş zaman 3. teklik kişi eki” (bk. Baski 1986: 42 *jol-berdi* (*Col-berdi*)).

Kırım yarlık ve hatlarında kişinin yiğit ve başarılı olması dileğiyle kişi adı olarak konduğu anlaşılmaktadır. Konu bakımından TA’da geçen *Élaldı* (TA 31a), *Élbaştı* (TA 31b) gibi kişi adlarıyla benzer biçimde, kişinin askerî açıdan yeteneğine işaret eder.

Esen [اسن] (41/66) <ET. esen “sağlıklı, sıhhat”, ED 248a *esen* “sağlıklı, sıhhatli; güvenli”. (bk. TMEN II 478 *ésen* “sağlıklı, sağ salım” <Çağ. *ésen* <OFar. *āsān*). (Ayrıca bk. Baski 1986: 50 *Esen/Esān*).

Esen, Eski Türkçede ilk olarak Eski Uygur Maniheizt metinlerden olan Irk Bitig’te “sağ, salim” anlamında geçmektedir (IrkB. 27, 42). Uygur sivil belgelerinde *Esen Kunçuy*¹⁰ (T III M 144) kadın ismi zikredilmiştir (Zieme 1984: 268). Orta Türkçede *Esen*, Memlük-Kıpçak sahası eserlerinden TA’da melik ve melike isimleri arasında yer almaktadır: *Esendemür* TA 31a, *Esenbay* TA 32a; *Esen* (kadın ismi) (TA 43).

Külüg [كولوك] (21/141) <ET. külüg “ünlü” ED 715b *kü:lüg* (*külüg*) “ünlü”; MK 364/439 *külüg* “şöhret sahibi, ünlü”, DTS 326a *külüg/külüg* “ünlü, tanınan” <kū “ün, şöhret” MK 538/439 *kū* “insanlar arasında şöhret” +İUğ “isimden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 73 *Külüg*).

Eski Türkçede kişi adları arasında geçmektedir: *Külüg Çiğşi*, *Külüg Çur*, *Külüg Tirig*, *Külüg Tutuk* (DTS 326a).

Yüzyaşar [يوزيشار] (31/183) <ET. yūz yāş+A-r <yūz “yüz (sayı) ED 975b *yāş* “(esasen) taze, yaş” +A “isimden fiil yapım eki” -(X)r “geniş zaman eki 3. teklik kişi”) (bk. Baski 1986: 67 *Yüz-yaşar* (*Yüz-yaşar*)).

Doğan çocuğun uzun ömürlü olması dileğiyle verilen kişi adlarındandır.

4. Doğan Çocuğun Dış Görünüşüyle İlgili Verilen Adlar

Akman [اقمان] (9/4) <ET. āk “ak, beyaz” ED 75a *āk* “beyaz, aslen hayvan kürkünün rengi” +mAn “isimden isim yapım eki” (OTWF 73) (bk. Baski 1986: 12 *Aqman* (*Akman*)).

Al [ال] (118/69) <ET. āl “kırmızı” ED 120b *āl* “kırmızı, kızıl mürekkep rengi”. bk. Al Meḥmed [أل محمد] (36/23) (bk. Baski 1986: 12 *Al*).

Appaḳ [اڤاق] (24/136) <ap “pekiştirme ön hecesi” </p/ pekiştirme ünsüzü (Korkmaz 2009: 348) +ET. āk “beyaz” (bk. Baski 1986: 16 *Apaq* (*Apak*), *Appax* (*Appah*)).

Ḳaraca [قره جه] (35/204) <ET. ḳara “kara, siyah” DTS 422b *ḳara* “siyah, karanlık, ışıksız” +çA “eşitlik hâli eki” (bk. Baski 1986: 83 *Qaraça* (*Ḳaraça*)).

⁸ <Kıpç. col <ET. yöl; Kıpç. /c-/ <ET. /y-/.

⁹ <Kıpç. boğ-/buv- “boğ-” KTS 33b *boğ* “boğ”; CCII 81b/24b *buv-* “boğ-”.

¹⁰ <ET. ḳunçuy (DTS 466a *ḳunçuy* “prens, küçük yaştaki kadın akraba”).

Ƙaraç [قراچ] (217/10) <ET. Ƙara DTS 422b + (X)ç “küçültme eki” (OTWF 44 + (X)ç “sevgi ifade eden ek”) (bk. Baski 1986: 83 *Qaraç* (*Ƙaraç*)).

Ƙaraş [قراش] (75/13) <ET. Ƙara DTS 422b *Ƙara* + (X)ş¹¹ “küçültme eki” <(X)ç “küçültme eki”. (bk. Baski 1986: 85 *Qaraş* (*Ƙaraş*)).

Kökçe [كوكچه] (228/18) <ET. kö:k “gök” ED 708b *kö:k* “esasen gökyüzü; buradan gök rengi, mavi, boz renk” + çA “eşitlik hâli eki” (bk. Baski 1986: 71 *Kökçä* (*Kökçe*)).

Meñli [منكلى] (1/57) <ET. meñlig <ET. meñ/beñ “ben, yüz lekesi” ED 346b *beñ* “yüzdeki bir leke; TMEN IV N168=2113 *mēñli/menli* “doğum lekesi olan” +İg “isimden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 105 *Meñli*).

Or [اور] (115/48) <ET. ör “koyu kızıl” MK 34/21 *or* “rengi siyah-kırmızı ve sarı arasında olan” (bk. Baski 1986: 114 *Or*).

Kelime Eski Türkçede hayvan postunun rengini ifade etmek için kullanılmıştır. Çağdaş Türk dillerinde Altaycanın diyalektlerinden olan Teleütçede “grimsi”, Kazakçada ise “koyu kızılımsı kahverengi” anlamlarıyla mevcuttur (ED 192b *o:r* (*ör*) “koyu kızılımsı kahverengi”). Tarihî Kırım Türkçesinde kişinin dış görünüşüyle ilgili verilen kişi adları arasında geçmektedir. bk. Or Meñmed [اور محمد] (115/48).

5. Doğum Zamanında Gerçekleşen Önemli Olayla İlgili Adlar

Türklerde ad verme geleneğinde tesadüfî olaylar önemli yer tutar. Bunların arasında çocuğun doğduğu zamanda gerçekleşen ziyafetler de bulunur. Yarlıklarda bununla ilgili *Aşbêrdi* ve *Toğa* kişi adları geçmektedir.

Aşbêrdi [اش بردى] (84/52) <ET. āş ED 253b *a:ş* (*āş*) “geniş anlamda yemek” + ber “ver-” -dl “bilinen geçmiş zaman 3. teklik kişi eki” (bk. Baski 1986: 18 *Aş* (*Aş*)).

Toğa [طوغا] (105/53) <ET. tokū “tören” ED 466b *toķu*: (*tokū*) “tören” (krş. Baski: 1986: 148 *Toqa* (*Toķa*); Baski 1986: 150 *Tuğa*).

Eski Türkçede *tokū*, Eski Uygur Budist eserlerinde *törü* biçimiyle birlikte kullanılmıştır. *Törü toku* yapısı, yapılan resmî merasimleri ifade eder (ED 466b). Çağatayca eserlerden Babürname’de kelime “devlet merasimi” anlamında *toķa/toķķa* biçiminde geçer (Babürname 237b). Kelime Kırım sahasında özel ad olarak *Toğa* biçiminde mevcuttur.

6. Doğum Zamanında Göze Çarpan Eşya ve Bitkilerden Verilen Adlar

Budaķ [بوداق] (35/469) <OT. budaķ/budaķ/butağ/butaķ “ağaç dalı” (KTS 36b) <ET. butiķ “dal” ED 301b *butiķ* “ağaç dalı” <butī- “buda-” ED 300a *buti*:- (*butī*-) “(ağaç vs.) buda-” -ķ “fiilden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 31 *Budaq* (*Budaķ*)).

Çaķmak [چقماق] (84/36) <OT. çaķmak KTS 45b *çaķmak* “çaķmak, çaķmak taşı” <ET. çaķmak DTS 140b “çaķmak taşı” <çaķ- DTS 140a *çaķ*- “(kivileim, ateş) çaķ-” -mAk “fiilden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 35 *Çaķmaq* (*Çaķmak*)).

Çaķmak, Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden Et-Tuhfetü’z-Zekkiye fi’l Lugati’t Türkiyye’de kişi adı olarak geçmektedir (TZ 78a). Bk. (Güner 2018: 111).

Çanaķ [چناق] (258/16) <ET. çanaķ ED 425b *çanaķ* “içi boş konik bir nesne” (bk. Baski 1986: 35 *Çanaq* (*Çanaķ*)).

Têmür [تمر] (35/321) <OT. têmir/têmür “demir” CCI 42b/8 <ET. temir/temür ED 508b *temir* “demir”; MK 33/20 *temür*. Bk. Öz Têmür [اوز تيمور] (<ET. ö:z + temir)

¹¹ <+(X)ş <+(X)ç “küçültme eki”. +(X)ç küçültme eki sızıcılışma ses hadisesi ile +(X)ş biçimine dönmüştür.

(31/153-154); Östémir [اوستمير] (65/37) (<ET. ö:z + temir); Kān Témür [قآن تيمور] (<ET. kān + temir) (10/71) (bk. Baski 1986: 141 *Temir/Temür*).

Demir, Eski Türklerde kutsiyet atfedilen maddelerdendir. Karahanlı sahasında MK'de demirin (temir) kılıçların yapıldığı ulu bir madde olduğu ve yeminlerin demir kılıçlar üzerinde verildiği hakkında bilgi mevcuttur (MK 182). Batı Türklerinde de demir, korku ve saygıya işaret eder. Aynı zamanda kişinin zarar verici güçlerden korunmasına yardımcı olduğuna inanılır (Boratav 2012: 54). Altın Orda hükümdarlarından *Témür Kutluğ Hān* (1396-1399) tarihte mevcuttur (Togan 1981: 335).

Urağ [اوراق] (12/128) <ET. orğāk “orak” ED 216a *orğa:k (orğāk)* “orak” <ör- “biç-” ED 194b *o:r (ör)* “(çim, ekin) biç-” -ğāk “fülden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 155 *Uraq (Urağ)*).

7. Meteorolojik ve Astronomik Olaylarla İlgili Adlar

Eski Türklerde, çocuğun doğduğu zamanda gerçekleşen meteorolojik olaylara önem verilmiş, bu hadiseler ad olarak konmuştur. Bu tür adlar, iyi ve hayırlı işlere vesile olması dileğiyle verilmiştir. Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakkimesi'nde Korkut Bey'in, Erki Han'ın çocuğunun dumanlı ve karanlık bir günde doğması nedeniyle adını *Tuman* koyduğu hadise geçer. Böylelikle dumanlı havanın ardından gelen güneşli hava gibi, çocuğun geleceğinin de aydınlık olması istenmiştir (Ögel 2010: 235).

Aybaş [ايباش] (35/357) <ET. āy “ay” ED 265b *a:y (āy)* “ay” + baş “baş” ED 375a *baş “baş”* (bk. Baski 1986: 8 *Aybaş (Aybaş)*).

Aytoğan [ای توغان] (313/7) <ET. āy “ay” ED 265b *a:y (āy)* “ay” + tuğ- “doğ-” ED 465a *tuğ- “doğ-”* -ğAn “fülden isim yapım eki” (bk. Baski 1986: 9 *Aytoğan (Aytoğan)*).

Eski Türkçe döneminden itibaren kişi adlarında *ay* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Karahanlıca eser KB'de (11. yüzyıl) geçen *Aytoldı* karakteri buna örnektir (KB 462). Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden TA'da *ay* ile kurulan melik ve melike isimleri şunlardır: *Aybars* (30b), *Aydoğdı* (31a), *Aydemür* (31a), *Ayba* “Aybey” (31a), *Aybeg* (31b), *Aybala* (32a), *Aygine* “Küçük ay” (32b), *Ayseli* “Temiz ay” (32b), *Aysaru* “Ay gibi” (32b). Bk. Aydın.

8. Şefkat ve Sevgi Bildiren Adlar

Çepiş [چيش] (209/32) <ET. çepiş “keçi yavrusu” ED 399a *çepiş* “yarıdan fazla büyüyen keçi yavrusu”; MK 185/158 *çepiş* “altı aylık keçi yavrusu” (krş. Baski 1986: 36 *Çepey (Çepey)*).

Dedeş [ددش] (31/159) <OT. dede “dede” (KTS 57b *dede* “dede, büyükbaba”) <ET. dedē “baba” ED 451b *dedē* “baba”, MK 542/443 *dede* “baba” +(X)ş “küçültme eki” (OTWF 44) (bk. Baski 1986: 44 *Dede*).

Eski Türkçedeki akraba adlarından olan *dede* kelimesi aslen “baba” anlamındadır. Orta Türkçe dönemi itibarıyla *dede*, “büyük baba” anlamıyla genişlemiş ve Osmanlı-Kıpçak sahasında bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır (ED 451b). Tarihî Kırım Türkçesinde *dede*, +(X)ş “küçültme eki” eki alarak özel ad olarak kullanılmıştır.

Kulay [قولاى] (175/15) <OT. kıl “köle” (KTS 162a *kıl*) <ET. kıl MK 166/143 *kıl* “kul, köle”; ED 615a *kıl* “(erkek) köle” +(X)y “küçültme eki” (bk. Baski 1986: 95 *Qulay (Kulay)*).

Eski Türkçede *kıl* aslen erkek köleyi ifade eder. Kelimenin zamanla anlamı genişlemiş ve “hizmetkâr” anlamında da kullanılmaya başlamıştır (ED 615a). Orta

Türkçede kelime “köle” anlamıyla yaygın olarak görülür (TA 34b/3; KK 53a/7; KE 36v9).

9. Soy ile İlgili Adlar

Yazıcıoğlu [يازچی اوغلی] (238/9) <ET. yazıgçı oğlu “yazıcıoğlu” <yaz- ED 984a yaz- “yaz-” -(X)g “filden isim yapım eki” +çI “isimden isim yapım eki” oğul + I “3. teklik kişi iyelik eki”.

Kırım yarlık ve hatlarında baba mesleğinin kişi adı olarak verildiği görülmektedir. *Yazıcıoğlu* (238/9).

10. Unvan Adları

Bey [بی] (72/35) <ET. bēg “bey” ED 322b *be:g* (*bēg*) “bir klan veya boyun yöneticisi, birine bağlı olan amir”; MK 15/8 *beg/bēg* “bey, emir” (bk. Baski 1986: 26 *Bey-bars*, *Bey-bulat*).

Eski Türkçede unvan olmakla birlikte, kişi adlarının oluşturulmasında da kullanılmıştır: *Beg Arslan*, *Beg Temir*, *Beg Turmuş* (Memmedli 1994: 99). Koço (Turfan) Uygurlarından kalma belgelerde (9-14. yüzyıllar) *Beg Buğa* adı geçmektedir (Zieme 1978-1979: 92).

Begey [بکی] (73/50) <ET. bēg +(X)y “küçültme eki” bk. MK 180/153 *begeç* “küçük bey” (bk. Baski 1986: 25 *Begey*).

11. Diğer Adlar

Kayt [قیت] (35/259) <OT. *qayt-/qayit* CCI 24a/22 *qayt-* “geri dön-”; KTS 133b *qayit-* dön- <ET. *qadit-/qadit-* “geri dön-” MK 416/326 *qadit-* “(yöneldiği yönden) geri dönmek”; ED 597a *qadit-* <**ka:d-* (*kād-*) “geri dön-” (bk. Baski 1986: 80 *Qayt* (*Qayt*)).

Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l Lügati't-Türkiyye'de *Qayt* (DM 18b) kişi adı mevcuttur. Güner, bu özel adın çocuğun doğum esnasında hayata dönmesi anlamında olabileceğini ifade etmiştir (Güner 2018: 118).

Özim [اوزیم] (35/205) <OT. öz “kendi” CCI 73a/8-9 *öz* “kendi, öz” <ET. ö:z “ruh; kendi” ED 278a *ö:z* “ruh; sonrasında dönüşlülük zamiri”; MK 34/21 + (I)m “1. teklik kişi iyelik eki” (bk. Baski 1986: 116 *Öz*).

Tut [توت] (31/183) <ET. tut- “tut-” DTS 591a *tut-* “tut-; ağrı-”; MK 412/323 *tut-* “tut-, al-; yakala-; alkoy-”. bk. Tutgeray (40/188). (Ayrıca bk. Baski 1986: 152 *Tut*).

Sonuç

Zernov neşriyatındaki belgelerde, Kırım sahasına ait kişi adlarına bakıldığında Türkçe, Moğolca, Arapça, Farsça, İbranice ve Çerkezce kelimelere rastlanır. Ayrıca Türkçe + Moğolca, Türkçe + Arapça, Türkçe + Farsça, Arapça + Farsça, Arapça + Moğolca, Farsça + Moğolca ve Arapça + Farsça + Türkçe gibi Türk dili sahaslarına has kişi adları mevcuttur. Bununla birlikte kökeni tespit edilemeyen özel isimler de bulunmaktadır.

Kırım yarlık ve hatlarında İslâmî kültür etkisiyle Arapça kökenli kişi adları ağırlıktadır. Bu etki neticesinde Farsça ve İbranice kişi adlarına da sıklıkla rastlanmaktadır.

Belgelerde Moğolların idari ve sosyo-kültürel yapısından izler taşıyan adlar da bulunur. Kırım ve Osmanlı sahasında yaygın bir kullanım bulan *ağa* ve *bahâdır* kelimeleri, yazışmalarda *Akay* (<Moğ. aqa) ve *Batır/Bahâdır/Bahâtur* (<Moğ. bağatur/ba'atur) biçimleriyle kişi adı olarak mevcuttur. Moğol sahasına Çin idari

yapısının etkisiyle girdiği bilinen *Taysı* (<Moğ.taysı <Çin. t'ai-shih) unvanı da kişi adı olarak görülür.

Zernov neşriyatındaki yarlık ve hatlarda 52 adet Türkçe kökenli kişi adı tespit edilmiştir. Bu adlarının bir kısmı, eski Türk mitolojisinden izler taşımaktadır. Bunların en başında Türk kavimlerinin türeyişinde etkisi olduğu düşünülen ve tabiatıyla insan doğasını aşan bir kutsiyet taşıdığına inanılan güçlü hayvan isimleri gelir. Belgelerdeki *Arslan, Böri, Aktay, Deve, Kaplan, Koçkar, Laçın, Torum* adları bu gruba örnek teşkil eder.

Tarihi Kırım Türkçesinde kullanılan kişi adlarının bir kısmında ise eski Türk inançlarının şekillendirdiği Türk kültürüne has ögeler mevcuttur. Belgelerde doğum esnasında gerçekleşen tabiat olaylarına (meteorolojik olaylar) (*Aytoğan, Aybaş*) ve önemli sosyal olaylara (*Aşbêrdi, Toğa "tören"*) ithafen verilen adlar bunların başında gelir. Bunun yanında yeni doğan çocuğun iyi karakterli olması (*Alp, Aydın, Hânkulu, Kart, Kutlu, Saltık*), mutlu ve başarılı bir hayat geçirmesi dileğiyle verilen kişi adları (*Bariş, Colbodı, Esen, Külüg, Yüzyaşar*) da eski Türk ad verme geleneğiyle ilgilidir.

Doğum zamanında göze çarpan ilk nesnenin ad olarak verilmesi geleneği İslamiyet öncesinde görülen kültürel özelliklerdendir. Yarlıklarda bununla ilgili *Budağ, Çakmak, Çanak, Temür, Urağ "orak"* kişi adları görülür. Ayrıca doğan çocuğun dış görünüşünden hareketle verilen adlar, diğer Türk dili sahalarında olduğu gibi tarihî Kırım sahasında da yaygın olarak kullanılmıştır. Belgelerde, bu tür adlarda özellikle renklerle kurulan kişi adlarına rastlanır: *Akman, Al, Appak, Karaca, Karaç, Karaş, Kökçe, Or "koyu kızıl"*.

Kökeni Eski Türk töresine dayanan, soy ve unvan adlarının kişi adı olarak verilme geleneği Kırım resmî belgelerinde de mevcuttur: *Yazıçioğlu, Bey, Begey*.

Neşriyatta çeşitli sosyo-kültürel hadiseler neticesinde Kıpçak sahasında yaygınlık kazanan Türkçe kişi adları da görülür. Yarlık ve hatlarda geçen *Koçkar "koş"* ve *Torum "deve yavrusu"* kişi adlarının, kuzey Kıpçak sahasına özgü olduğu anlaşılmaktadır. Bunların doğan çocuğun kötü ruhlardan korunması için güçlü hayvanlar olarak telakki edildiği malumdur. *Tut (Tutgeray)* ve *Kayt* gibi eylemden kalıplaşan adlar da Kıpçak sahasında kullanılan kişi adlarındandır. Ayrıca kişinin olgun ve bilge olması dileğiyle verilen *Kart* adı ile başarılı bir idareci ve asker olması temennisi ile konan *Colbodı* adının da Kıpçak sahasına has kişi adlarından olduğu söylenebilir.

Kısaltmalar

- Ar.** : Arapça
BK D : Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Yüzü (bk. Ölmez 2013)
BK K : Bilge Kağan Yazıtı, Kuzey Yüzü (bk. Ölmez 2013)
CC : Codex Cumanicus (bk. Argunşah ve Güner 2015)
Çağ. : Çağatayca
Çin. : Çince
DM : Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l Lügati't-Türkiyye
DTS : Drevnetyurkskiy Slovar'. (bk. Nadelyayev ve diğ. 1969)
ED : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (bk. Clauson 1972).
ET. : Eski Türkçe
Far. : Farsça
IrKB. : Irk Bitig (bk. Tekin 2013)
İbr. : İbranice
KB : Kutadgu Bilig (bk. Arat 1991)

- KE** : Kıyasü'l-Enbiyâ. (bk. Rabgûzî 1997)
Kıpç. : Kıpçakça
KK : El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye
KTS : Kıpçak Türkçesi Sözlüğü (bk. Toparlı, Vural, Karaatlı 2014)
Moğ. : Moğolca
MK : Mahmud Kâşgarî (Dîvânu Lugâtî-Türk) (bk. Kâşgarlı Mahmud 2014)
OFar. : Orta Farsça
OMoğ. : Orta Moğolca
OT. : Orta Türkçe
OTWF : Old Turkic Word Formation (bk. Erdal 1991)
T. : Türkçe
TA : Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TT : Türkischen Turfan-Texte (bk. Bang ve von Gabain 1931)
TZ : Et-Tuhfetü'z-Zekkiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye
TMEN : Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen (bk. Doerfer 1963-1975).

Kaynakça

- Abdurrahman, V. (2004). Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme. *Millî Folklor*, 61, 124-133.
- Amanoğlu, E. K. (2000). Divanü Lûgat-it-Türk'deki Kişi Adları Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, 5-13.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I-Metin* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (KB).
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları (CC).
- Bang, W., von Gabain, A. (1931). *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*. Berlin: Akademie der Wissenschaften (TT).
- Baski, I. (1986). *A Preliminary Index To Rásonyi's Onomasticon Turcicum*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Boratav, P. N. (2012). *Oğuzların -Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press (ED).
- Doerfer, G. (1963-75). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH (TMEN).
- Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*. (2003). (Hzl. R. Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (DM).
- El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*. (1999). (Hzl. R. Toparlı, M. S. Çöğenli ve N. H. Yanık). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (KK).
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon C. 1*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz (OTWF).
- Ergene, O. (2017). Kutadgu Bilig'de Özel Adlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, 245-288.
- Güner, G. (2018). Memlük-Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Kişi Adları. *Dil Araştırmaları*, 23, 103-122.
- Kâşgarlı Mahmud (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. (Hzl. A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (MK).
- Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. (2000). (Hzl. R. Toparlı, S. Çöğenli ve N. H. Yanık). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (TA).
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Memmedli, Y. (1994). Eski Türkçede Şahıs Adları ve Unvanları. *TDAY-Belleten*, XLII, 95-110.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya NAUK SSSR (DTS).

- Nâsirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî (1997). *Kıṣâṣü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II, Dizin*. (Hzl. A. Ata). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (KE).
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ölmez, M. (2010). Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları. 3. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu* içinde (629-640. ss.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ölmez, M. (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları: Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Özyetgin, M. (2001). Türk Ad Bilimine Malzemeler: Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk'te Kişi Adları. *Bilig*, 19, 21-30.
- Poppe, N. N. (2009). *Zemahşeri, Mukaddimetü'l-Edeb (Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü)*. (Çev. M. S. Kaçalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Rásonyi, L. (1963). Türklükte Kadın Adları. *TDAY-Belleten*, XI, 63-87.
- Rásonyi, L. (1964). Türk Özel Adlarının Kaynakları. *Türkoloji Dergisi*, I(1), 71-101.
- Rásonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Redhouse, J. W. (2009). *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*. (Hzl. R. Toparlı, B. Eyöve Yılmaz ve Y. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roux, J. P. (2011). *Türk Mitolojisi*. (Çev. M. Y. Sağlam). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig: Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu (İrkB.).
- Togan, Z. V. (1981). *Umûmî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (KTS).
- Türktaş, M. M. (2019). Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 17, 34-44.
- Velyaminov-Zernov, V. V. (2009). *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*. (Hzl. A. M. Özyetgin ve İ. Kamalov). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Velyaminov-Zernov, V. V. (2017). *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar (1520-1742 Kırım Tatarcasıyla Yarlıklar ve Mektuplar) I. Cilt Metin, 2. Cilt Dizin*. (Hzl. F. O. Atasoy). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza (1993). *Bâburnâme I-III*. (Hzl. W. M. Thackston, Jr). Harvard Üniversitesi: Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü (Baburname).
- Zieme, P. (1977). Materialien zum Uigurischen Onomasticon-I. *TDAY-Belleten*, XXV, 70-86.
- Zieme, P. (1978-1979). Materialien zum Uigurischen Onomasticon-II. *TDAY-Belleten*, XXVI-XXVII, 81-94.
- Zieme, P. (1984). Materialien zum Uigurischen Onomasticon-III. *TDAY-Belleten*, XXXII, 267-283.

FİNLANDİYA TATAR AĞIZLARINDA FİNCENİN ETKİSİ*

Uluhan ÖZALAN**

Öz: Özellikle ticarî sebeplerle yapılan göçlere bağılı olarak Amerika, Avustralya, Japonya, İsveç gibi farklı ülkelerde Tatar azınlıkları ortaya çıkmıştır. Tatar azınlığının görüldüğü ülkelerden biri de Finlandiya'dır. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak Nijniy Novgorod vilâyetinin Sergaç bölgesindeki Mişer köylerinden Finlandiya'ya gelen Tatar tüccarlar, daha sonra ailelerini de yanlarına alarak buraya yerleşmişlerdir. Geçen bu süre içinde dilleri ve kültürlerinin diğer unsurlarının gelişimini etkileyen farklı süreçlerden geçen topluluk günümüzde yoğun bir şekilde Fin dili ve kültürünün etkisi altındadır. Bu çalışmada, Fincenin Finlandiya Tatar ağızlarındaki etkisi Johanson'un "Kod Kopyalama Modeline" göre değerlendirilecektir. Ayrıca Tatarca'nın Finlandiya'daki bugünkü durumunu belirleyen sosyal faktörler de ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Finlandiya Tatar ağızları, Fince, dil ilişkileri, kod kopyalama

The Influence of Finnish on the Dialect of Finland Tatars

Abstract: Tatar minorities have appeared in different countries such as the USA, Australia, Japan and Sweden as a result of migrations on commercial grounds. Among these countries where a Tatar minority appeared is Finland. Tatar merchants came to Finland from Mişer villages of Sergaç, Nizhny Novgorod Province in the beginning of 19th century. Afterwards, bringing their families together with them, they settled in Finland. In the course of time, they experienced different processes which affected the development of their language and other elements of the culture. In the present paper, the influence of Finnish on the dialect of Finland Tatars has been analyzed on the basis of Code Copying Model developed by Lars Johanson. Besides, the social factors that decide the present status of the Tatar language in Finland are examined.

Key words: The dialect of Finland Tatars, Finnish, language contacts, code copying

Giriş

Finlandiya'ya Tatarlar ilk olarak askerî maksatlarla, Finlandiya'nın Rusya'ya bağılı olduğu dönemde gelmişlerdir. Bu dönemde Finlandiya'ya asker olarak gelen Tatar ve diğer Türk topluluklarına dair kayıtlar Suomenlinna adasında görevli askerî imamların kayıtlarında yer almaktadır. Bu askerlerin sayılarının 1812-1836 arasında en az 121, 1833-1835 arasında ise 44 olduğu tahmin edilmektedir. Bugünkü Finlandiya Tatarlar Topluluğu ise daha çok 1870'ten sonra Finlandiya'ya ticaret amacıyla gezici tüccar olarak Nijniy Novgorod vilâyetinin Sergaç ilçesindeki köylerden gelen Mişer Tatarlarına dayanmaktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru Finlandiya'daki etnik çeşitlilik artmaktaydı ve o dönemde Tatar ve Yahudi tüccarlar yeni geldikleri bu ülkenin sosyal hayatında yerlerini almaya başlıyorlardı. Tatarlar dillerinin Finceyle benzer ses ve şekil yapısından dolayı yeni geldikleri ülkenin dilini kolaylıkla edinmeye başladılar. Ticaretle uğraşan bu Tatarlar yerel halk tarafından çoğunlukla hoş karşılanırsa da zaman zaman tepkilerin de olduğu bilinmektedir¹. Başlangıçta Finlandiya'ya yalnız gelen bu

* Başta Kadriye Bedretdin ve Okan Daher olmak üzere, beni topluluklarının bir üyesi gibi kabul eden, her zaman güler yüzle karşılayan Finlandiya Tatarlarına şükranlarımı sunarım.

** Dr., Helsinki Üniversitesi, Helsinki / FİNLANDİYA. E-posta: uluhan.ozalan@helsinki.fi, ORCID ID: 0000-0002-9865-6010.

¹ O dönemde Fin basında Tatarlara karşı alaycı bazı karikatürler ve olumsuz haberler de yayımlanmıştır (Elmgren 2020).

tüccarlar daha sonra ailelerini de getirmişler ve Helsinki başta olmak üzere Terijoki, Kotka, Tampere, Turku şehirlerine yerleşmişlerdir. Sayıları 1932’de 700, 1970’te 832, 1978’de 938 olarak tespit edilmiştir. Ancak bu tarihten sonra sayıları düşmeye başlamıştır (Halén-Martikainen 2015: 86-97). Bugün Finlandiya’daki Tatar nüfusunun 600 civarında olduğu bilinmektedir. Tatarların Finlandiya’ya gelişi, buradaki sosyal hayatları, kurdukları topluluklar vs. başka çalışmalarda ele alındığı için burada konunun ayrıntılarına girilmeyecektir. Konuyla ilgili olarak Leitzinger 2006, Küçük 2012, Halén-Martikainen 2015, Belyaev 2019’a bakılabilir.

Etnik toplulukların kimliklerini koruma ve geliştirme konusunda dillerinin son derece önemli bir yer işgal ettiği vurgulanan bir durumdur. Finlandiya’daki resmî azınlıklardan biri olan Tatarların da dillerini kuşaktan kuşağa aktararak kültürlerini yaşatmada başarılı oldukları söylenebilir. Tatarlar Finlandiya’ya ilk geldikleri dönemlerde dillerini korumaları için oldukça elverişli bir ortam vardı. Gelen ilk kuşak Finceyi iş için yerli halkla temas ederken kullanıyor, bunun dışında sosyal hayatlarında daha çok topluluğun diğer üyeleriyle birlikte oldukları için Tatarca’yı etkin bir şekilde konuşuyorlardı. İlk kuşaklarda ailelerin Tatarca konuşması dilin bu yeni ülkede korunması bakımından oldukça önemli olmuştur. Ayrıca yine ilk kuşaklarda annelerin çocuklarını kendileri yetiştirmeleri, iş hayatına henüz katılmamış olmaları da dilin korunması ve aktarılması bakımından oldukça etkili olmuştur. Finlandiya’da Tatarcanın korunması ve geliştirilmesi için bir diğer önemli gelişme ise 1920’lerde Rusya sınırının kapanması olmuştur. Bu dönemde Finlandiya’ya gelen Sadri Maksudi Arsal, Abdullah Battal Taymas, Ayaz İshaki, Zeki Velidi Togan, Musa Carullah Bigiyev gibi önemli aydınlar buradaki Tatar topluluğunun dillerine ve kültürlerine karşı tutumlarının gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Bu dönemlerde yine Finlandiya Tatar topluluğunun aktif bir kültür hayatı olması, kitap ve dergilerin basılması, etkin bir şekilde yürütülen din derslerinin ana dilde yapılması ilk kuşaklarda dilin ve kültürün diğer unsurlarının korunmasına yardımcı olmuştur. Rusya ile sınırların kapalı olması sonucunda anayurtlarındaki akrabalarıyla bağlantılarının kopması Tatarcanın Finlandiya’daki seyri bakımından başka bir dönüm noktasıdır. Böylece, Finlandiya Tatar ağızları bu dönemde Rusçanın etkisi altında kalmamıştır², ayrıca geldikleri topraklardaki yakınlarıyla temas kuramayan Finlandiya Tatarları daha çok Türkiye ile ilişki içinde olmuşlardır. Bu süreçte, Türkiye’den gelen imamlar ve öğretmenlerin de etkisiyle Finlandiya Tatar ağızlarına Türkçeden kelimeler girmeye başlamıştır. Finlandiya’da Tatarcanın gelişmesi üzerinde etkili olan bir diğer etken ise Fin devleti ve toplumunun azınlıklara karşı olumlu tutumudur. Sovyet Rusya’da Türk dilleri konuşan diğer toplulukların yaşadığı sıkıntılar göz önünde bulundurulunca Finlandiya Tatarlarının dilleri ve kültürleri bakımından oldukça elverişli bir ortamda bulunduğu açıktır. Küçük bir azınlık için hiç de azımsanmayacak bir yayıncılık faaliyetinin olması³, topluluk binasında Tatarca ve din dersleri yürütebilmeleri, hatta kendi okullarını açabilme olanağına sahip olmaları (*Suomen Turkkilainen Kansakoulu*), konserler, şiir geceleri, çay geceleri gibi sosyal aktiviteler Tatarcanın burada korunmasında ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında etkili olmuştur. Dilin ve kültürün korunmasına dair bu adımların atılabilmesinin temelinde Finlandiya Tatar topluluğunun ekonomik bakımdan güçlü bir azınlık olması da yatmaktadır. Finlandiya

² Finlandiya Tatar ağızlarının Rusçanın etkisinin altında kalmamasına dair tespitler ve değerlendirmeler için bk. Wertheim 2003: 94

³ bk. Halén 1980

Tatarları dördüncü kuşaktan itibaren Fince eğitim yapan okullara devam etmeye başlamışlar, ayrıca annelerin de iş hayatına katılmaya başlamasıyla evde çocukların anadillerini öğrenme olanakları azalmaya başlamıştır. Fin toplumuna entegrasyonun hız kazandığı bu dönemde Tatar topluluğunun bireylerinin ticaret dışında akademisyenlik, doktorluk, öğretmenlik gibi alanlarda da çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla özellikle dördüncü kuşaktan sonra Tatarca üzerindeki Fince etkisi hissedilir derecede artmaya başlamıştır. İlk olarak kelime alıntılama ile sınırlı kalan bu etki sonraki yıllarda Tatarcanın söz dizimi, fonolojisi ve morfolojisi üzerinde de görülmeye başlanmıştır. Özellikle 1970'lerde Rusya'daki Tatarlarla ilişkilerin yeniden kurulması kültür bakımından önemli bir gelişme olmakla birlikte Fincenin Tatarca üzerindeki etkisinin artmasına engel olmamıştır. Ayrıca son dönemlerde Tatarların topluluk dışından kişilerle evlenmesi, düşük doğum oranı gibi sebepler Tatarcanın Finlandiya'da korunması ve yaşatılmasını zorlaştıracak etkenlerdir. 2000'lerde topluluk dışından kişilerle yapılan evliliklerin iyice artması iki kültürlülüğü hızlandırmış ve Fincenin Tatarca üzerinde etkisi yine belirgin bir biçimde artmaya başlamıştır (Belyaev 2019: 245-247). Bugün topluluğun yaşlı bireyleri dahi bir araya geldiklerinde zaman zaman Fince konuşmaktadır. Gelinek noktada ise Tatarcanın Finlandiya'daki geleceğinin ciddi olarak risk altında olduğunu söylemek mümkündür.

Yukarıda geçirdiği aşamaları ve bugünkü durumunu açıklamaya çalıştığımız Finlandiya Tatar ağızları üzerine yapılan önemli bazı çalışmalar vardır. Bunlardan ilki 1974 yılında Finlandiya Tatar topluluğunun bir üyesi olan Feride Nizametdin tarafından hazırlanmıştır⁴. Y.M. Ahmetova tarafından Kazan Pedagoji Üniversitesinde 2004 yılında tez olarak hazırlanan *Говор татар Финляндии (В сравнительно-историческом аспекте)* başlıklı çalışma daha sonra 2009 yılında kitap olarak da basılmıştır⁵. Konuyla ilgili bir diğer çalışma A. Yusupova tarafından 2018'de yayımlanmıştır⁶. Finlandiya Tatar topluluğunun üyeleriyle yaptığımız görüşmelerde elde ettiğimiz verilerin bir kısmı önceki çalışmalarla örtüşmekle birlikte, bu çalışmalarda tespit edilemeyen ve Finlandiya Tatar ağızlarında son yıllarda görülmeye başlayan Fince bazı kopyalar eldeki çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca bu veriler Lars Johanson'un *Kod Kopyalama Modeli* çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi ve Önemi

Araştırmada kullandığımız veriler büyük oranda, 2018 ve 2019 yıllarında Finlandiya Tatar topluluğundan 15 bireyle yaptığımız görüşme kayıtlarından elde edilmiştir. Bundan başka, özellikle topluluğun düzenlediği sosyal aktivitelerde sohbet sırasında duyduğumuz standart dışı kullanımlar da not edilmiştir. Kayıtlar deşifre edilerek standart kullanımdan sapmalar tespit edilmiş, daha sonra bunların Fincenin etkisine bağlı olarak gelişip gelişmediğini anlamak için Fince eşdeğerleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Daha sonra elde edilen veriler Lars Johanson'un

⁴ Nizametdin, F. (1974). Havaintoja Suomen Tataarien Kielesta. Altaillaisen Kielen-Tutkimuksen Proseminaari. Helsingin Yliopisto.

⁵ Ахметова, Я. М. (2009). Сравнительно-историческое исследование языка татар Финляндии. Казань: Казанский Государственный Энергетический Университет.

⁶ Yusupova, A. (2018). Göçmen Tatarların Dili (Finlandiya'da Yaşayan Tatarların Dili Örneğinde). XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 25-28 Eylül 2018 Varşova. (ed.) A. Doğan, R. Özyürek, A. Celepoğlu, Y. Dinç Kurt, K. Üstün. Ankara: Meteksan Matbaacılık, 490-494. Bu çalışmanın kaynaklar bölümüne bakıldığında konuyla ilgili önceki çalışmaların görülmediği anlaşılmaktadır.

geliştirdiği *kod kopyalama modeline* göre göre değerlendirilmiştir⁷. Çalışmada öncelikle Fincenin yapısal özellikleri sunularak bunların Tatarca dil ilişkileri bakımından ne derece *çekici* olabileceği tartışılmıştır. Daha sonra Finceden Tatarcaya yapılan genel ve seçilmiş kopyalar, *Fonolojik kopyalar*, *Birleşim kopyaları*, *Biçimbirim kopyaları* başlıkları altında değerlendirilmiştir. Ayrıca, Finceden Tatarcaya kopyaları etkileyen sosyal faktörler de tartışılmıştır.

Türk dil ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar yoğunluklu olarak Türkçe-Farsça, Türkçe-Moğolca, Türkçe-Rusça ilişkileri gibi uzun bir etkileşim geçmişine dayanan ilişkileri konu almaktadır. Son dönemlerde ise özellikle Avrupa'daki göçmen Türklerin dillerinin yapısal olarak farklı bazı dillerle etkileşiminin sonuçları da araştırılmaktadır. Tatarca-Fince dil etkileşiminin bu bağlamda özel olan yönü ise, yapısal olarak benzer diller arasında⁸, nispeten kısa bir sürede içinde etkileşimin ne dereceye kadar ulaşabileceğinin örneğini vermesidir. Ayrıca, yukarıda da değinildiği gibi, Tatarca Finlandiya'da, Avrupa dilleriyle son yıllarda temas eden Türk dillerinden çok farklı bazı süreçler yaşamıştır. Farklı sosyal etkenlerin dil ilişkileri ve bunların sonuçları üzerindeki etkileri bakımından da Tatarca-Fince ilişkileri özel bir alan oluşturmaktadır.

1. FİNCENİN TİPİK ÖZELLİKLERİ

Fince, ünlü uyumu, hâl kategorisi, yapım ve çekim morfolojisinin son eklerle sağlanması, sontakıların bulunması, cinsiyet kategorisinin olmaması vs. gibi özellikleriyle “Altay dilleri” tipolojisinin temel niteliklerine sahiptir. Wiedemann (1838: 7-14) bu dillerin ayırt edici özelliklerini on dört madde hâlinde sıralar;

1. Ural-Altay dillerinde ses uyumu vardır.
2. Cinsiyet kategorisi yoktur.
3. Artikeller yoktur.
4. Çekim eklerle yapılıdır.
5. İsim çekiminde iyelik ekleri kullanılır.
6. Fiil şekilleri zengindir. Etken, edilgen, işteş çatı kategorileri için ekler kullanılır.
7. Öntakılar yerine sontakılar kullanılır.
8. Sıfatlar isimlerden önce gelir.
9. Sayı sözlerinden sonra isimler çokluk ekini taşımaz.

⁷ Kod kopyalama modeli ve ilgili terimler için bk. Johanson 2017. Ayrıca, dil ilişkilerini betimlemek için kullanılabilecek Frans van Coetsem'in geliştirdiği “transfer teorisi” gibi başka teorik çerçeveler de vardır. Ancak özellikle Türk dil ilişkileri temelinde şekillendiği için Johanson'un *kod kopyalama modeli*'ni kullanmayı tercih ettik.

⁸ Ural dilleri ve Türk dilleri arasındaki temaslar tipolojik benzerliklerin ortaya çıkaracağı sonuçlar bakımından önemlidir. Bu konuda yapılan bazı çalışmalar; Räsänen, M. (1920), *Die Tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*, Helsinki.; Räsänen, M. (1923), *Die Tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen*, Helsinki.; Róna-Tas, A. (1988). *Turkic Influence on the Uralic Languages*. D. Sinor (Ed.), *The Uralic Languages: Description, History, and Foreign Influences* içinde. Leiden; New York: Brill.; Hesselbäck, A. (2005) *Tatar and Chuvash code-copies in Mari*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.; Durmuş, O. (2012). *Çuvaş Mari Dil İlişkilerine Genel Bir Bakış I: (Çuvaşçanın Mariceye Etkisi)*, Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, (Ed.) Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2012, s. 1-5.; Öner, M. (2011). Fincedeki Türkçe Alıntılar. *Türkçe Yazılar*'ın içinde. İstanbul: Kesit Yayınları. 415-425.

10. Karşılaştırma çıkma hâli ile yapılıdır.

11. Yardımcı fiil olarak sahip olmak anlamındaki fiiller yerine “olmak” fiili kullanılır.

12. Fiillerin olumsuz şekilleri vardır.

13. Soru eki mevcuttur.

14. Cümleler arasındaki bağlantı bağlaçlardan daha çok zarf-fiil ekli yapılarla kurulur.

Bu bakımdan Fince ve Tatarca arasında benzerlik gösteren birçok yapısal özellik vardır. Ancak, Fincenin Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olan İsveççe ile yoğun temasının sonucunda, özellikle söz dizimi alanında bazı temel nitelikleri değişmiştir. Fin-Ugor dillerinde temel söz dizimi sırası, Altay dilleri tipolojisine koşut olarak Özne-Nesne-Yüklem olmasına rağmen, Fincede bugün baskın olan söz dizimi Özne-Yüklem-Nesne biçimindedir. Birleşik cümle yapılarında İsveççeden kopyalanan bağlaçların da kullanıldığı temel cümle+yan cümle dizimi, temel cümleden önce gelen fiilimsili yan cümle yapısının yerini almıştır. Diller arasındaki yapısal benzerliklerin görece çekiciliği arttırdığı (Johanson 2007: 61) göz önünde bulundurulunca, Finceden Tatarcaya kopyalama süreçlerinin, herhangi bir Hint-Avrupa diliyle olan dil ilişkilerine bağlı olarak gerçekleşecek kopyalara göre daha elverişli bir zemin üzerinde bulunduğu söylenebilir. Johanson’un Türkçenin tipik özellikleri (2007: 37-47) başlığı altında verdiği birçok niteliğe Fincenin de sahip olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, Fincenin tipik özellikleri şunlardır;

1.1. Bitişken Yapı Fincenin morfolojik yapısı büyük oranda bitişkendir. İsim ve fiil morfolojisinde bağımlı biçimbirimler görev üstlenir. İsim gövdelerine çokluk eki, hâl ekleri, iyelik ekleri eklenebilir. Fiil gövdeleri de zaman, çatı, kip, kişi kategorileri bakımından çekime girebilir. Dil ilişkilerinde analitik yapıların bitişken yapılara göre daha çekici olduğu bilinmektedir. Ancak, Fince ve Tatarcanın bitişken yapı özellikleri bakımından koşut olması kopyalamayı kolaylaştıran bir etkidir. Çalışmada Finceden Tatarcaya genel kopyalanan bağımlı bir biçimbirim tespit edilmemiştir, ancak seçilmiş kopyalanan bağımsız görevli biçimbirimlerin olduğu görülmüştür.

1.2. Sonekler Fince bilindiği gibi sondan eklemeli bir dildir.

auto “araba”, *auto-ssa* “araba-da”, *auto-si* “araban” *auto-i-ssa* “arabalarda”, *auto-i-ssa-si* “(senin) arabalarında”

Fince ve Tatarca arasında eklerin sıralaması farklı olabilmekle birlikte (Fince ekleşme dizisinde hâl eki iyelik ekinden önce gelir) iki dilin son eklere sahip olması, temasa bağlı olarak bazı eklerin seçilmiş olarak Tatarcaya kopyalanmasını kolaylaştırmıştır. Bu doğrultuda Finlandiya Tatar ağızlarında birtakım fiillerin tamlayıcılarıyla arasındaki ilişkiyi kuran hâl ekleri, Fince modeline göre yeniden biçimlenmiştir.

1.3. Eklerin Art Arda Sıralanması Türk dillerinde olduğu gibi, Fincenin morfolojik yapısında da yapım ve çekim süreçleriyle ilgili işlevleri karşılamak için kesin sınırlarla birbirinden ayrılan ekler art arda sıralanır. Kelime gövdeleri üzerindeki eklerin kolayca parçalanabilmesi ve yerine getirdiği işlevlerin tespit edilebilmesi bir *şeffaflık* oluşturur.

lähte-vä-mme “gidişimiz, gideceğimiz” (*lähteä* “ayrılmak, yola çıkmak”, -*vä* “sıfat-fiil eki”, -*mme* “çokluk 1. kişi iyelik eki”);

He sano-i-vat “Onlar söylediler” (*He* “onlar” *sanoa* “söylemek”, *-i* “geçmiş zaman eki”, *-vat* “çokluk 3. kişi eki”)

Sinä-kö tul-i-t? “Sen mi geldin?” (*Sinä* “sen”, *-kö* “soru eki”, *tulla* “gelmek”, *i-* “geçmiş zaman eki”, *-t* “teklik 2. kişi eki”)

1.4. Sınırlı ve Önceden Kestirilebilir Ek Varyasyonu “Altay dilleri” tipolojisinin birçok özelliğini taşıyan Fince isim ve fiil kategorileri arasındaki geçişler, düzenli olarak eklerle sağlanır. Bu kategorilerinin her birinin alabileceği ekler belirlidir. Ünlü uyumuna bağlı olarak eklerin farklı alt şekilleri görülür. Sınırlı sayıdaki ek varlığı ve bu eklerin belirli dizim ilişkilerine bağlı olarak çoğunlukla kurallı bir şekilde isim ya da fiil tabanlarına eklenebilmesi Fince için çekici özellikler olması bakımından kopyalamaları kolaylaştırır.

nimetön “adsız” (*nimi* “ad”, *-tön* “isimden isim yapma eki”)

raha-ton “parasız” (*raha* “para”, *-ton* “isimden isim yapma eki”)

myyjä “satıcı” (*myydä* “satmak”, *-jä* “fiilden isim yapma eki”)

saaja “alıcı” (*saada* “almak”, *-ja* “fiilden isim yapma eki”)

menin kotiin “eve gittim” (*mennä* “gitmek”, *-i* “geçmiş zaman eki”, *-n* “teklik 1. kişi eki”, *koti* “ev”, *-in* yönelme (illative) hâli eki.”

tulimme kirjastosta “kütüphaneden geldik” (*tulla* “gelmek”, *-i* “geçmiş zaman eki”, *-mme* “Çokluk 2. kişi eki”, *kirja* “kitap”, *-sto* “isimden isim yapma eki”, *-sta* çıkma (elative) hâli eki.

Bilindiği gibi Türk dillerinde bazı ekler sıralamanın son unsuruna eklenerek tamlamanın bütününe kapsayabilir. Bunlar özellikle çokluk, hâl, iyelik ekleri, iyelik kökenli olmayan şahıs ekleri ve bildirme biçimleridir; *sağ ve soldakiler*, (*sağ ve sol*)-**da-ki-ler**, görmüş ve duymuşlardı, (görmüş ve duymuş)-**lar-dı** (Johanson 2007: 40).

Türkçedeki eklerinin bu esnekliği, Fince hâl eklerinde ve çokluk ekinde görülmez. Bir tamlama içinde bulunun bütün unsurlar aynı hâl eki ile çekime girer;

iso talo “büyük ev”; *iso-ssa talo-ssa* “büyük evde”

pieni kaupunki “küçük şehir”; *pien-en kaupunki-in* “küçük şehre”

tämä kirja “bu kitap”; *tämä-n kirja-n* “bu kitabın”

iso auto “büyük araba” *iso-t auto-t* “büyük arabalar”

1.5. Ad Tamlaması Fince, İstanbul Üniversitesi, Ankara şehri, Türk dili gibi belirtisiz ad tamlamalarına karşılık gelen yapılarda birinci unsur üzerinde ilgi hâli eki vardır, ikinci unsur eksizdir.

Helsingi-n yliopisto “Helsinki Üniversitesi”

Englanni-n kieli “İngiliz dili”

Suome-n kansa “Fin milleti”

1.6. Temel Sayılardan Sonra Parça Hâli Fince iki ve daha büyük sayılardan sonra gelen adlar parça (partitive) hâli ekini taşır. Parça hâli bugün Türk dillerinden sadece Dolganca ve Yakutçada ayrı bir kategori olarak bulunmaktadır. Fince ve Tatarcanın parça hâli bakımından uyumsuzluğu kopyalama sürecinde zorlayıcı bir etken gibi görülse de, aşağıda verilecek bir örnekte Fince parça hâli ekinin işlevinin Tatarca çıkma hâli eki üzerine kopyalandığı görülür.

nelja maa-ta “Dört ülke”

kaksi mies-tü “İki adam”

kolme kilo-a peruna-a “Üç kilo patates”

1.7. Sağa Dallanan Cümle Yapısı Fincenin bugün için baskın olan söz dizimi yapısında yardımcı cümleler sağa doğru dallanmaktadır. “Altay dilleri” tipolojisinin birçok özelliğini gösteren Fincenin, İsveççe ile olan yoğun ve uzun süreli teması sonucunda söz dizimi sırası değişmiştir. Fincenin bu “temel cümle+yan cümle” sırası Finceden Tatarcaya kopyalanan özelliklerinin başında gelmektedir.

Luulin, että tulit autollasi “Düşündüm ki geldin arabanla”

Kuulimme, että hân on sairas “Duyduk ki o hasta”

Fincede bugün temel cümle ve yan cümleler daha çok, Farsçadan Türkçeye kopyalan *ki*’ye oldukça benzer işlevleri olan *että, kun, joka, mikä* gibi bağlaçlarla bağlanmaktadır.

Bununla birlikte tamlama içinde bağlaçlı yapıların yanında sıfat fiilli biçimler de kullanılabilir.

Kirja, jonka minä annoin, on ihanaa “Kitap ki ben verdim harika”

Antamani kirja on ihanaa “Verdiğim kitap harika”

Poika, joka laulaa, on komea “Delikanlı ki şarkı söylüyor yakışıklı”

Laulava poika on komea “Şarkı söyleyen delikanlı yakışıklı”

Tiedän, että olin sairas “Biliyorum ki hastaydım”

Tiedän olleeni sairas “Biliyorum hasta olduğumu”

1.8. Sontakılar İsveççeye temasa bağlı olarak sağa dallanan cümle yapısı hâkim olsa da, Fincede sondan eklemeli yapıya koşut olarak daha çok sontakılar kullanılmaktadır. Fince ve Tatarca arasındaki bu benzerlik de kopyalamalar için çekici bir nitelik olarak değerlendirilebilir.

1.9. Sınırlı Anafor Kullanımı Fince fiil çekiminde kişi eki olması bakımından kısmen kişi zamirlerini düşürebilen (pro-drop) bir dildir. 1. ve 2. kişilerde Fincede kişi zamiri olan özne söz içinde kullanılmayabilir.

(Minä) sano-n “(Ben) söylerim” *(Me) sano-mme* “(Biz) söyleriz”

(Sinä) tule-t “(Sen) gelirsin” *(Te) tule-tte* “(Siz) gelirsiniz”

Ancak üçüncü kişi zamirleri düşmez.

Hän osta-a “O satın alır”

He osta-vat “Onlar satın alır”

1.10. Cinsiyet Kategorisinin Olmaması Fincede, “Altay dilleri” tipolojisine giren diğer dillerde olduğu gibi morfolojik olarak cinsiyet kategorisi yoktur.

1.11. Belirli Tanımlığın Yokluğu Fincede Türk dillerinde olduğu gibi belirli tanımlık yoktur.

1.12. Kelime Başında Ünsüz çifti olmaması Fincede kelime başında ünsüz çifti aslı olarak bulunmaz, sadece son dönem *traktori* gibi alıntılarda görülür. Bu bakımdan İsveççe *skola* “okul” kelimesi Fincede kelime başı ünsüzünü yitirerek *koulu* biçimini almıştır.

1.11. Artlık-Önlük Uyumu Fincede ünlüler art (a,u,o), ön (ä, y⁹, ö) ve yansız (e, i) olmak üzere üç kategoriye ayrılır. Bu yüzden bazı eklerin ünlü uyumuna göre belirlenen alt şekilleri vardır.

talo-ssa “evde” **kylä-ssä** “köyde”

⁹ Fin alfabesinde y harfi /ü/ sesini karşılar.

tuo-ko “Şu mu?” tümâ-kö “Bu mu?”

He sano-vat “Onlar söyler” He mene-vät “Onlar gider”

1.12. Vurgunun İlk Hecede Olması Fincede kelime vurgusu aslı olarak ilk hece üstündedir. Alıntı kelimelerde de, alıntılanan dildeki vurgu yapısına bakılmaksızın, kelime vurgusu ilk hecede olur.

2. FİNCE DEN TATARCA YA KOPYALAR

Johanson geliştirdiği *kod kopyalana modelinde* bir dilden diğer dile yapılan kopyaları tür bakımından *genel*, *seçilmiş* ve *karışık* olmak üzere üçe ayırır. Genel kopyalarda, B dilinden bir örnek bütün yapı özellikleri ile (ses, bitişme, anlam, sıklık) A diline kopyalanır. *gidişât* kelimesinde -ât eki Arapçadan yapılmış genel bir kopya örneğidir (2007: 31). Seçilmiş kopyalarda ise B diline ait bir örnek bütün yapı özellikleri ile değil ses, bitişme, anlam ve sıklık gibi yapı özelliklerinden sadece biri veya birkaçıyla kopyalanır. Türkçe *yıldız* kelimesinin “eğlence dünyası yıldızı” anlamında da kullanılması İngilizceden yapılan seçilmiş bir kopya örneğidir. Çünkü bu durumda, İngilizcedeki *star* kelimesinin sadece anlamı kopyalanmıştır (2007: 33-34). *Karışık kopyalar* içlerinde genel kopyalar bulduran seçilmiş kopyalardır. Özbekçe *yarimovtomat* < Rusça *poluavtomat* sözlüksel bir karışık kopya örneğidir. Karışık kopyalar söz dizimi bağlamında da olabilir. Türkçe “*anladım ki gelmez*” örneğinde söz dizimi açısından seçilmiş olarak kopyalanmış cümle içinde genel bir kopya olan *ki* bağlacının kullanılmış olması bu cümleyi karışık kopya yapar (2007: 37). Finceden Tatarcaya yapılan kopyaların her üç türde de olduğunu gösteren örnekler aşağıda verilmiştir. Karışık kopyalar sadece söz dizimi alanında görülmüştür.

2.1. Fonolojik Kopyalar

2.1.1. Vurgunun ilk heceye kayması

Türk dil ilişkileri yoğun ve sürekli temas durumlarında tipolojik benzerliğin tamamen dışında kalan yapısal özelliklerin de bir dilden diğer dile kopyalanabileceğini gösteren birçok örnek sunar. Bunun örneklerini ses bilgisi alanında da görmek mümkündür. Johanson (1993: 212) göçmen Türklerin dillerinde bazı seslerin boğumlanma özelliğinin, daha çok ilk kuşaktan sonra, baskın dilden kopyalama yoluyla değişebildiğini, ayrıca sosyal açıdan baskın dilin vurgu yapısının da göçmen Türklerin dillerine kopyalanabildiğini belirtir. Fince ve Tatarca ses uyumları, kelime başında ünsüz çiftlerinin aslı olarak bulunmaması gibi fonolojik bakımdan gösterdikleri birtakım koşutlukların yanında, önemli bazı farklara da sahiptir. Bu farklardan biri de kelime vurgusudur. Fincede kelime vurgusu aslı olarak ilk hece üzerindedir, kelimenin eklerle genişlemesi durumunda da vurgu ilk hece üzerinde kalır;

ta'lo “ev”, *ta'lo-ssa* “evde” *ta'lo-ssa-an* “evinde” (Karlsson 2018: 24)

Finlandiya’da yaşayan özellikle son kuşaklara mensup Tatarların ağızlarında kelime vurgusunun ilk hecede olduğu bariz bir şekilde duyulmaktadır. Tatar topluluğunun genç bireylerinin sosyal hayatlarında daha çok Fince konuşması, birçok bireyin sadece topluluk üyeleriyle bir araya geldiklerinde Tatarca’yı kullanması, baskın dil olan Fincenin vurgu özelliklerinin Tatarcaya kopyalanmasına sebep olmuştur.

kil'dëm “geldim”, ös'täl “masa”, kir'yasto “kütüphane”, Kad'riye “Kadriye”, ö'yëbëz “evimiz”, kön'när “günler”, ä'fändë “efendi”, mon'da “burada”

2.1.2. Soluksuz /k/, /p/ ve /t/ sesleri

/k/, /p/ ve /t/ sesleri Fincede soluksuz (*unaspirated*) olarak boğumlanır (Karlson 2018: 13). Dolayısıyla bu sesler Fince ve Tatarcada farklı boğumlanma özelliklerine

sahiptir. Finceden Tatarcaya genel olarak kopyalanan *että* ve *kun* bağlaçları, yapılarında bulunan /k/ ve /t/ seslerinin soluksuz boğumlanma özellikleriyle de Tatarcaya alınmıştır. Ancak, bu ötümsüz, süreksiz sesler sadece Finceden kopyalanan unsurlarla sınırlı kalmamış, günümüzde Tatarca kelimeleri de kapsayacak bir biçimde gelişmiştir. *Model kod*larında yüksek yetkinlik gösteren konuşurların buna ait ses özelliklerini *Ana kod*larına da yansıtılabildiklerini gösteren örnekler vardır. Bu bakımdan, Batı Rumeli ağızlarında veya Doğu Karadeniz ağızlarında *Ana koda* tamamen yabancı unsurların temas dillerinden kopyalandığı bilinmektedir (Johanson 2006: 13). Bir koddan diğer bir koda yapılan kopyalamalarda kolaylık çekici bir nitelik olarak görülür. Dil ilişkilerinde, söz konusu kopyalama süreçlerinde, daha çekici, daha az karmaşık olan yapı özellikleri belirleyici bir rol oynar. Bu bakımdan Farsça, Arapça, Rusça, Çince gibi dillerden Türkçeye alınan kelimelerde çekici olmayan ses birimlerin değiştirildiği, *basitleştirildiği* veya *düşürüldüğü* bilinir (Johanson 2007: 75-76). Fincede /k/, /p/ ve /t/ sesleri, Tatarcadaki koşullarıyla kıyaslandığında, soluksuz olmaları bakımından bir nitelikleri eksiktir ve dolayısıyla daha az katmanlı ve basit boğumlanma özelliğine sahiptir. Bu basitleştirme sebebiyle Finlandiya Tatar ağızlarında /k/, /p/ ve /t/ sesleri günümüzde soluksuz olarak boğumlanma eğilimindedir. Ancak bu sürecin Finlandiya Tatar ağızlarında yeni fonemler oluşturmadığını, sadece var olan fonemlerin boğumlanma biçiminin değiştirilmesi suretiyle basitleştirildiğini vurgulamak gerekir.

2.2. Birleşim Kopyaları

Birleşim kopyaları, dil birimlerinin söz içindeki dağılımlarını, karmaşık yapıların bir araya gelme düzenini etkiler. Ayrıca, yan cümle ve temel cümlelerin bağlanma biçimleri, anlam unsuru olan morfeplerle bağımlı veya bağımsız görev unsurlarının arasındaki sıralama ilişkilerini düzenler. Dil ilişkilerinde genel ve seçilmiş kopyalar yoluyla diller arasındaki benzeşmenin en sık görüldüğü alanının söz dizimi olduğu söylenebilir. Fince-Tatarca dil ilişkileri bağlamında da Tatarca Finceden bazı birleşim özelliklerini genel, seçilmiş veya karışık olarak kopyalamıştır.

2.2.1. Özne-Yüklem-Nesne sıralaması

Türk dillerinde cümledeki unsurların pragmatik bazı nedenlerde esnek bir şekilde sıralama olanağı olsa da, ana şema “Altay dilleri” tipolojisindeki olduğu gibi Özne-Nesne-Yüklem sırasındadır. Ancak Türk dillerinde bu söz dizimi yapısının başka dillerle temasa bağlı olarak, herhangi bir pragmatik neden olmaksızın, değiştiğini gösteren birçok durum vardır. Bunun en iyi bilinen örneği Gagavuzca cümle sentaksının temas ilişkileri sonucunda Slav dilleri özelliklerine göre Özne-Yüklem-Nesne olarak yeniden biçimlenmesidir (Johanson 2006: 17). Karayca da buna benzer şekilde, temasa bağlı olarak yüklem sırasının Slav dilleri modeline göre yeniden biçimlenmesi bakımından ileri örneklerin görüldüğü başka bir Türk dilidir (Johanson 2007: 104).

Finlandiya Tatar ağızlarında Fince söz dizimi yapısının kopyalanması sonucunda Özne-Nesne-Yüklem sırasının, pragmatik gerekçeler olmadan, sıklıkla dışına çıktığı, yüklem tamlayıcılarından önce kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ancak burada şu noktayı hatırlatmakta yarar vardır; Fincede bugün cümle sentaksı Özne-Yüklem-Nesne olsa da Proto-Fincede bu sıra Özne-Nesne-Yüklem şeklindeydi (Thomason 2016:206). Fincede, İsveççe ile temasa bağlı olarak söz dizimi sırası değişmiştir. Finlandiya Tatar ağızlarında da yüklem sıklıkla tamlayıcılardan önce gelmesi Finceden kopyalamayla ortaya çıkan bir birleşim özelliğidir.

Min kürmädēm anı ütkän coma vakıtında “Ben görmedim onu geçen Cuma vaktinde”

Aldım bu pullanı kioskidän “Aldım bu çöreği büfeden”

Kildē monda ratika bēlän “Geldi buraya tramvayla”

Finçä dārēslärē başlayaçak bu atnada “Fince dersleri başlayacak bu hafta”

2.2.2. Hâl eklerinin kopyalanması

Fince Türk dillerindekine benzer bir hâl sistemine sahiptir. Analitik yapıların kopyalama sürecinde bitişken yapılardan daha çekici olmasına rağmen, Fince ve Tatarca arasındaki tipolojik bu benzerlik, Fince hâl eklerinin Tatarcaya kopyalanmasına uygun bir zemin oluşturmuştur. Sosyal açıdan zayıf olan dil (A) ile baskın olan dil (B) bitişken-morfolojik bir kategoriye sahipse, yani birleşme örnekleri B’deki birleşme örnekleriyle örtüşüyorsa, bağımlı B unsurlarının kopyalanması daha kolay olur (Johanson 2007: 80). Bu bağlamda Finlandiya Tatar ağızlarında bazı fiillerin, Fince model alınarak, istem (valence) değiştirdiği tespit edilmiştir.

Fincede *kittää* “teşekkür etmek” fiili ve bunun isim hâli olan *kiitos* birimleri cümle içinde bağlı oldukları isme *-sta/-stä* çıkma hâli (elative) eki ile bağlanır. Bu yapı Finlandiya Tatar ağızlarına kopyalanmıştır.

tiz cavaptan rahmät. (Fin. *Kiitos nopea-sta vastaukse-sta*) “Hızlı cevap için teşekkürler”)

Fincede “söylemek, bahsetmek” anlamındaki *kertoa* fiiline cümledeki tamlayıcılar *-sta/-stä* çıkma hâli (elative) eki ile bağlanır. Bu birleşim özelliği de Tatarcaya kopyalanmıştır.

Sülädēm siña bu kitap-tan bügēn. (Fin. *Kerroin sinulle tä-stü kirja-sta*) “Söyledim sana bu kitabı bugün”

rakastaa “sevmek, hoşlanmak” fiilinin tamlayıcısı Fincede parça (partitive) hâli ekini alır. Evenkiceyle dil ilişkileri neticesinde bu hâl kategorisinin kopyalandığı Yakutça ve Dolganca hariç tutulursa, Türk dillerinde parça hâli bir kategori olarak yoktur. Ancak çıkma hâli, *pastadan yedim* örneğinde olduğu gibi, bir bütünün parçasını işaret etme işlevini karşılayabilir. Finlandiya Tatar ağızlarında Fin. *rakastaa* fiiline denk gelen *söy-* fiili ile tamlayıcısı arasındaki ilişki, Finceden kopyalama sonucunda, çıkma hâli ekiyle sağlanabilmektedir¹⁰.

Min sin-dän söyäm. (Fin. *Minä rakastan sinu-a*) “Ben seni seviyorum”

Fince *ottaa kuva* “fotoğraf çekmek” yapısının kelime kelime karşılığı aslında “resim/fotoğraf almaktır” ve tamlayıcılarına *-sta/-stä* çıkma hâli (elative) ekiyle bağlanır. Finlandiya Tatar ağızlarına “räsēm al-” olarak kopyalanan bu unsurun tamlayıcısına çıkma hâli eki ile bağlanabileceğini gösteren örnek kullanımlar vardır.

Artist-tän räsēm al (Fin. *Ota kuva taiteilija-sta*) “Sanatçının fotoğrafını çek”

2.2.3. Sağa dallanan cümle yapısı

Aslı unsurun sonda bulunduğu Türkçe cümle yapısında, yardımcı cümleler temel cümleden önce gelir. Ancak bazı Türk dillerinde, temas edilen dillerden yapılan cümle birleşme kopyaları ile ana cümlenin temel cümleden önce geldiği, diğer bir ifadeyle

¹⁰ Tatarcada görülen bu yapının, *-sta* çıkma hâli ekiyle tamlayıcılarına bağlanan Fince *pitää* “hoşlanmak” fiilinden kopyalandığı düşünülebilir. Ancak, Tatarca *söy-* fiilinin Fincedeki anlamı *rakastaa* fiili ile örtüşmektedir.

sağa dallanan yapılarının hâkim olduğu bilinmektedir. Bu birleşme özellikleri genellikle Hint-Avrupa tipi yan cümle yapısını taklit etme eğiliminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Johanson 2007: 107). Bu doğrultuda Hint-Avrupa dilleriyle temas eden Türk dillerine bu dillerden, Farsça *ki* gibi bağlaçlar genel veya seçilmiş olarak kopyalanmış ve bunlar verimli bir şekilde kullanılmıştır. Bu birleşme özelliklerinin üzerlerine kopyalandığı Türkçe unsurlar soru zamirleri olmuştur (Johanson 2007: 118). Türk dillerinin sola dallanan, fiilimsi şekillerine dayanan birleşimsel yapısının, Hint-Avrupa tipi temel cümle-yan cümle yapısına kıyasla, daha zorlayıcı zihinsel süreçler gerektirdiği, bu bakımdan temas ilişkileri sonucunda sıklıkla değiştirildiği ifade edilmektedir (Johanson 2006: 20). Finlandiya Tatar ağızlarında da temel ve yan cümleleri bağlama işlevi üstlenen *että* ve *kun* bağlaçları Finceden yapılan genel kopyalar olarak kullanılmaktadır. Sonuç olarak Finlandiya Tatar ağızlarında temel cümle+yan birleşimlerinde bu unsurların kullanılması karışık kopyaları ortaya çıkarmıştır.

İşittëm että Törkiyägä baraçaksın (Fin. *Kuulin, että menet Turkkın*) “İşittim ki Türkiye’ye gideceksin”

Şad buldım kun sin monda kıldën (Fin. *Tulin onnelliseksi, kun tulit tänne*) “Mutlu oldum ne zaman sen geldin ~ Sen gelince mutlu oldum”

Buna ek olarak, temel cümle ve yan cümle arasındaki Fince birleşme özelliklerinin *närsä, këm, kaysı* gibi Tatarca unsurlar üzerine kopyalandığı da görülür.

Min aıladıım närsä sin süleğiğ (Fin. *Minä ymmärsin, mitä sinä kerroit*) “Ben anladım ne sen söyledin~Söylediğini anladım”

Ul şulay keşë këm här närsänë bilä tietokone këbëk (Fin. *Hän on sellainen mies, kuka¹¹ tietää kaiken kuin tietokone*) “O öyle bir kişi ki her şeyi bilir bilgisayar gibi”

Ul kitap kaysı sin miņa birdëđ bik matur (Fin. *Kirja jonka annoit minulle, on ihanaa*) “O kitap ki sen bana verdin çok güzel~Bana verdiğin kitap çok güzel”

2.2.4. Nitelik bildirmek için bar/yuk kullanılması

Fincede *olla* “olmak” fiili hem varlığı-yokluğu hem de niteliği belirtme işlevine sahiptir;

Hänellä on tytär “Onun bir kızı var”

Minulla ei ole autoa “Benim arabam yok”

Tämä on sanakirja “Bu bir sözlük(tür)”

Hän ei ole ahkera opiskelija “O çalışkan bir öğrenci değil(dır)”

Fince niteliğin ve varlık-yokluğun benzer biçimlerde ifade edilmesi Tatarcaı etkilemiş, Fince *olla* fiilinin bu iki kavramı da ifade edebilmesi özelliği Tatar ağızlarında *bar-yuk* unsurları üzerine kopyalanmıştır. Sonuç olarak Finlandiya Tatar ağızlarında *bar-yuk* varlık-yokluk bildirme işlevinin yanında nitelik bildirme işlevini kazanmıştır.

Ul bar matur keşë (Fin. *Hän on hyvä ihminen*) “O iyi bir kişi(dır)”

Min yuk ukuçı (Fin. *Minä en ole opiskelija*) “Ben öğrenci değilim”

¹¹ Standart Fincede bu konumda *joka* bağlacı kullanılır. Konuşma dilinde ise *kuka* “kim” bağlacı da kullanılabilir. Finlandiya Tatar ağızlarında *këm* unsurunun kullanılması bunun *kuka*’dan kopyalandığını gösterir.

2.2.5. Çokluk kopyaları

Fincede bazı kelimelerin yapısında bulunan çokluk ekinin Finlandiya Tatar ağızlarına kopyalandığı görülür. Bu bakımdan, aslı olarak teklik biçiminde olan bu kelimeler, Tatar ağızlarında, Finceden kopyalama yoluyla sıklıkla sadece çokluk ekli şekilleriyle kullanılırlar.

küzlëklür (Fin. *silmälasit*) “gözlük”

kayçılar (Fin. *sakset*) “makas”

iştannar (Fin. *housut*) “pantolon”

2.2.6. Birleşik Fiil Kopyaları

Fincedeki birtakım isim+fiil kuruluşundaki yapılar Tatar ağızlarında seçilmiş kopya olarak bulunur. Bunun sonucunda Finlandiya Tatar ağızlarında, başka bir Tatarca varyantı konusunu için tamamen anlaşılmaz bazı isim+fiil birleşikleri ortaya çıkmıştır.

yabık tot- “yakalamak” (Fin. *ottaa kiini* “yakalamak”; *ottaa* “almak”, *kiinni* “kapalı”)

süz tot- “konuşma yapmak” (Fin. *pitää puhe* “konuşma yapmak”; *pitää* “tutmak”, *puhe* “konuşma”)

tatil tot- “tatil yapmak” (Fin. *pitää loma* “tatil yapmak”; *pitää* “tutmak”, *loma* “tatil”)

sakal yörët- “sakal tıraşı olmak” (Fin. *ajaa parta* “sakal tıraşı olmak”; *ajaa* “sürmek, yürütmek”, *parta* “sakal”)

östenä kuy- “elektronik eşyaları çalıştırmak” (Fin. *laittaa päälle* “çalıştırmak, başlatmak”; *laittaa* “koymak”, *pää* “baş, üst”, *-lle* “yöneltme (allative) hâli eki”)

räsëm al- “fotoğraf çekmek” (Fin. *ottaa kuva* “fotoğraf çekmek”; *ottaa* “almak”, *kuva* “resim”)

2.3. Biçimbirim Kopyaları

Günümüzde Finlandiya Tatar ağızlarında Finceden genel ya da seçilmiş olarak kopyalanan anlamlı veya işlevli biçimbirimler vardır. Anlam unsuru olan biçimbirimlerin selamlama sözleri, sosyal hayatla, eğitimle ya da teknolojiyle ilgili kelimeler olduğu görülmektedir. Son kuşaklara mensup bireyler, gündelik hayatlarında daha çok Fince kullanmalarına bağlı olarak, Fince bağımsız anlamlı biçimbirim kopyalarını sıkça kullanmaktadır. Bu kopyaların bazıları, kelimelerin Tatarcasını bilmemekten ya da hatırlayamamaktan kaynaklanan anlık kopyalardır. Ancak bu kategoriye giren kopyaların önemli bir bölümünün artık Tatar ağızlarında yerleşik hâle gelmiş genel kopyalar olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar daha çok genel olarak kopyalanan birimler olmakla birlikte, bazı unsurlar literatürde “ödünç çeviri” olarak verilen seçilmiş kopyalardır. Fincedeki bazı birleşik adlar bu yolla Tatar ağızlarına kopyalanmıştır. Aslında söz konusu birleşik ad kopyaları “birleşim kopyaları” başlığında da verilebilir. Fakat bu çalışmada söz konusu yapıların aynı zamanda leksik birimler olduğu göz önünde bulundurulmuş ve “biçimbirim kopyaları” başlığı altında değerlendirilmiştir.

Finlandiya Tatar ağızlarına Finceden kopyalanan anlamlı bağımsız biçimbirimler şunlardır;

kioski (Fin. *kioski*) “büfe”

tietokone (Fin. *tietokone*) “bilgisayar”

kännükkä (Fin. *kännykkä*) “cep telefonu”

üliopisto (Fin. *yliopisto*) “üniversite”

ammattikoulu (Fin. *ammattikoulu*) “meslek okulu”

kirjasto (Fin. *kirjasto*) “kütüphane”

hissi (Fin. *hissi*) “asansör”

ratikka (Fin. *ratikka*) “tramvay”

parturi (Fin. *parturi*) “berber”

yääkiekko (Fin. *jääkiekko*) “buz hokeyi”

kengät (Fin. *kengät*) “ayakkabı”

pulla (Fin. *pulla*) “çörek”

moi/ moi moi (Fin. *moi*) “merhaba, görüşürüz”

moikka (Fin. *moikka*) “merhaba, görüşürüz”

hey/ hey hey (Fin. *hei*) “merhaba, görüşürüz”

Bunlardan başka seçilmiş kopya olan cümle sentaksında, Fince *että* ve *kun* bağlaçları genel kopya olarak bulunmaktadır;

İşettä *että* Törkiyägä baraçaksın (Fin. *Kuulin, että menet Turkkın*) “İşittim ki Türkiye’ye gideceksin”

Şad buldım kun sin monda kildën (Fin. *Tulin onnelliseksi, kun tulit tänne*) “Mutlu oldum ne zaman sen geldin ~ Sen gelince mutlu oldum”

Genel kopya olan bu unsurlardan başka, Finlandiya Tatar ağızlarında seçilmiş olarak kopyalanan anlamlı bağımsız biçimbirimler vardır. Bu unsurlar daha çok Fincede birleşik ad yapısındadır.

aksugan “sarımsak” (Fin. *volkosipuli; valko* “ak”+*sipuli* “soğan”)

Fince *valkosipuli* “sarımsak” kelimesi de aslında İsveççeden Finceye seçilmiş olarak kopyalanan bir unsurdur; İsveççe *vitlök* (*vit* “ak”+ *lök* “soğan”) Finceye *valkosipuli* biçiminde “ödünç çeviri” olarak alınmış buradan da Tatar ağızlarına *aksugan* biçimde seçilmiş olarak kopyalanmıştır.

yözüv iştan “mayo” (Fin. *uimahousut; uida* “yüzmek”, *-ma* “filimsi eki”, *housut* “pantolon”)

mayipi-ipimay “sandviç” (Fin. *voileipä; voi* “tereyağı”+ *leipä* “ekmek”)

şamayak “şamdan” (Fin. *kynttilänjalka; kynttilä* “mum”, *-n* “ilgi hâli eki”, *jalka* “ayak”)

3. SOSYAL ETKENLER

Bilindiği gibi bir dilden başka bir dile kopyalama sürecinde yapısal etkenler kadar sosyal etkenler de önem taşımaktadır. Etkileşim dillerinin tipolojik olarak benzer özelliklere sahip olması kopyalama bakımından *çekici* olmakla birlikte bu çekiciliğin derecesini sosyal etkenler belirler. Bu bakımdan sosyal ilişkilerin temasa bağlı dil değişmelerinde destekleyici bir rolü vardır (Johanson 2007: 24). “Dil unsurlarının kopya edilmesinin arkasında politik ve ekonomik taleplere uyum, hayranlık duyulan grupların dil kullanmadaki tavırlarının taklidi yoluyla prestij kazanma isteği gibi şuurlu veya şuursuz motifler yatmaktadır” (Johanson 2007: 26). Ayrıca, kapsamlı yapı kopyalarının uzun süreli ve nitelikli iki dilliliği de gerektirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda, Finlandiya Tatar topluluğunun üyelerinin tamamı nitelikli bir düzeyde aktif olarak Finceyi kullanmaktadırlar. Özellikle genç bireylerin sosyal hayata daha aktif bir şekilde karışması, eğitimlerini Fin okullarında sürdürmesi, topluluk dışı evliliklerin

yaygınlaşmasıyla evlerde Tatarcanın kullanımının düşmesi gibi sosyal etkenler de Tatarca-Fince dil ilişkileri üzerinde belirleyici olmuştur.

Görüşme yaptığımız bireylerden bazılarında çocuklarına neden Tatarca öğretmediklerini sorduğumuzda Tatarca öğrenmenin çocukların iyi bir eğitim almasına ya da iş bulmasına yardımcı olmayacağını, bunun yerine Fince, İsveççe veya İngilizce öğrenmelerinin daha yararlı olacağını belirtmişlerdir. Finlandiya Tatar topluluğunun önceki kuşaklarının anadillerine karşı gösterdiği duyarlılığın son dönemlerde ciddi bir biçimde azaldığı görülmektedir¹². Bu bağlamda, Finlandiya Tatar ağızlarında Fince etkileri yoğunluklu olarak 50 yaş altındaki bireylerde gözlenmektedir. Özellikle daha genç bireylerde söz dizimi ve bazı fonolojik etkiler daha yoğun olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, yaşlı bireyler de Tatarca konuşurken Finceden kelime kopyalayabilmektedir. Bu kopyalar anlık veya yerleşik hâle gelmiş kopyalar olabilir. Kuşaklar arasındaki konuşma yeterliliği farkını 1987’de yaptığı çalışmada ele alan Niklander, o dönemde 18-30 yaş arasındaki bireylerin Tatarca konuşma yeterliliğinin 30-60 yaş arasındaki bireylere göre daha iyi bir durumda olduğunu tespit etmiştir (Niklander 1987: 97). Birkaç yıl önce konuyla ilgili yapılan başka bir araştırmada ise 18-30 yaş arasındaki bireylerin Tatarca konuşma becerisinin 30-60 yaş arasındaki bireylere göre büyük oranda azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Kiss 2018). Bizim çalışmamızda tespit ettiğimiz Fince kopyaların önemli bir bölümü de 50 yaş altı bireylerin konuşmalarına aittir.

Bununla birlikte, Finlandiya’da Tatarca’yı yaşatmak için önemli bazı adımlar da atılmaktadır. Her şeyden önce Helsinki şehir merkezinde bulunan topluluk binasında Tatar çocukları için Tatarca kursları devam etmektedir. Ancak bu kurslara katılımın oldukça düşük olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca, bazı projelerle de Tatarcanın Finlandiya’daki varlığı sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bu projelerden biri Finlandiya Tatar topluluğu ile birlikte Bokpil Yayınevi tarafından yürütülmektedir. Proje kapsamında genç bireyler için basit düzeyde metinler Finlandiya İsveççesinden Tatarcaya aktarılmaktadır. Kitaplar iklim değişikliği, hava kirliliği, çevre gibi güncel konular hakkındadır. Ortaya çıkarılan bu basit düzeydeki metinlerle Finlandiya Tatar topluluğunun çocuklarının okuma becerilerinin geliştirilmesi ve dillerinin korunması amaçlanmaktadır¹³.

Sonuç

19. yüzyılın sonlarında itibaren Finlandiya’ya ticaret amacıyla gelmeye başlayan Tatarlar, daha sonra bu ülkeye yerleşmiştir. Bugün altıncı kuşak Tatarlar Finlandiya’da yaşamaya devam etmektedir. Bu süreçte Fin toplumuyla teması sonucunda, Tatarların kültürlerinin diğer alanlarında olduğu gibi, dillerinde de önemli bazı değişiklikler olmuştur. Özellikle dördüncü kuşağa kadar Fincenin etkisinden nispeten iyi bir şekilde korunan Tatarca, daha sonra Finceden yoğun bir şekilde etkilenmeye başlamış ve bu dilden yapılan kopyaların sıklığı artmıştır. İlk olarak sadece anlamlı bağımsız biçimbirim düzeyinde olan kopyalar daha sonra söz dizimi, fonoloji ve morfoloji alanlarında da görülmeye başlanmıştır. Fincenin vurgu sistemi ve Fincedeki bazı

¹² Önceki kuşaklarda Tatar anne-babaların çocuklarının anadillerini korumak farklı yöntemler kullanıldığı aktarılmaktadır. Mesela, konuşmasında Fince kelimeler kullanan çocukların harçlıklarının bir kısmını geri vermesi gibi uygulamalarla çocuklarının dillerini Fince karşısında korumaya çalışmışlardır (Belyaev 2009: 244).

¹³ Bu proje kapsamında yayımlanan altı kitaba <https://villa.bokpil.eu/tt/> bağlantısı üzerinden erişilebilir.

seslerin boğumlanma biçimleri Tatarcaya aktarılmıştır. Genel olarak kopyalanan birçok anlamlı bağımsız biçimbirimim yanında, iki bağımsız görevli biçimbirimim (*että, kun*) Finceden Tatarcaya kopyalandığı tespit edilmiştir. Genel kopyalanan bağımlı bir biçimbirimim görülmemiştir. Fincedeki birtakım birleşik kelimelerin ise seçilmiş kopya olarak Finlandiya Tatar ağızlarında kullanıldığı belirlenmiştir. Yine, bazı fiiller ve tamlayıcıları arasındaki hâl ekleri ile Fincedeki bazı deyimleşmiş ifadeler Tatarcaya seçilmiş olarak kopyalanmıştır. Fince ve Tatarcanın tipolojik olarak benzer birçok özellik göstermesi bu kopyalama sürecinde yapısal bakımdan *çekici* bir nitelik olarak karşımıza çıkar. Ulaşılan sonuçlar yapısal olarak benzer diller arasında kısa süreli temaslarda bile etkinin hangi derecelere varacağını göstermesi bakımından da önemlidir. Bununla birlikte ekonomi, eğitim vs. ile ilgili beklentilerin şekillendirdiği sosyal etkenler de Finlandiya Tatar ağızlarında Fince kopyaların gelişmesini destekleyen bir durum olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Aхметова, Я. М. (2009). *Сравнительно-историческое исследование языка татар Финляндии*. Казань: Казанский Государственный Энергетический Университет.
- Belyaev, R. (2019). *Татары Финляндии: история, интеграция, сохранение идентичности*. Казань: Татар. дет. изд-во.
- Durmuş, O. (2012). Çuvaş Mari Dil İlişkilerine Genel Bir Bakış I: (Çuvaşçanın Mariceye Etkisi). B. Gül (Ed.), *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı* içinde (1-15. ss.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Elmgren, A. (2020). Visual Stereotypes of Tatars in the Finnish Press from the 1880s to the 1910s. *Studio Orientalia Electronica*, 8(2), 25-39.
- Halén, H. (1980). A bibliographical survey of the publishing activities of the Turkic minority in Finland. *Studia Orientalia*, 51(11), 1-26.
- Halén, H. ve Martikainen, T. (2015). Finland. I. Svanberg ve D. Westerlund (Ed.), *Muslim Tatar minorities in the Baltic Sea Region* içinde (86-104. ss.). Leiden: Brill.
- Hesselbäck, A. (2005). *Tatar and Chuvash code-copies in Mari*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Johanson, L. (1993). Code-copying in Immigrant Turkish. G. Extra ve L. Verhoeven (Ed.), *Immigrant Languages in Europe* içinde (197-223. ss.). Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd.
- Johanson, L. (2006). Turkic Language Contacts in a Typology of Code Interaction. H. Boeschoten ve L. Johanson (Ed.), *Turkic Language Contacts. Turcologica 61* içinde (4-26. ss.). Weisbaden: Harrassowitz Verlag.
- Johanson, L. (2007). *Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çev. Nurettin Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karlsson, F. (2018). *Finnish: A Comprehensive Grammar*. Milton: Routledge.
- Kiss, O. (2018). Language as a fundamental component of identity within the Tatar community in Finland. *The seminar of Tatars in Finland in the Transnational Context of the Baltic Sea Region*. 17 Ekim 2018. Aleksanteri Institute, University of Helsinki.
- Küçük, E. (2012). Finlandiya'da Türk-Tatar Toplumunu. *Uluslararası Türk ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8, 114-140.
- Leitzinger, A. (2006). *Suomen Tataarit. Vuosina 1868-1944 Muodostuneen Musloimiyhteisön Menestystarina*. Helsinki.
- Niklander, S. (1987). *Omakielisen kulttuurin merkitys etnisille vähemmistöille, erityisesti suomen tataareille*. Tampere: Tampereen yliopisto. Pro-gradu tutkielma 97.
- Nizametdin, F. (1974). Havaintoja Suomen Tataarien Kielestä. *Altailaisen Kielen-Tutkimuksen Proseminaari*. Helsingin Yliopisto.
- Öner, M. (2011). Fincedeki Türkçe Alıntılar. *Türkçe Yazıları* içinde (415-425. ss.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Räsänen, M. (1920). *Die Tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. Helsinki.

- Räsänen, M. (1923). *Die Tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. Helsinki.
- Róna-Tas, A. (1988). Turkic Influence on the Uralic Languages. D. Sinor (Ed.), *The Uralic Languages: Description, History, and Foreign Influences* içinde (742-780. ss.). Leiden, New York: Brill.
- Thomason, S. G. (2014). Contact induced language change and typological congruence. J. Besters-Dilger, C. Dermarkar, S. Pfänder ve A. Rabus (Ed.), *Congruence in Contact-Induced Language Change: Language Families, Typological Resemblance, and Perceived Similarity, Vol. 27* içinde (201-218. ss.). Berlin, Boston: De Gruyter.
- Yusupova, A. (2018). Göçmen Tatarların Dili (Finlandiya’da Yaşayan Tatarların Dili Örneğinde). A. Doğan, R. Özyürek, A. Celepoğlu, Y. Dinç Kurt ve K. Üstün (Ed.), *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 25-28 Eylül 2018 Varşova* içinde (490-494. ss.). Ankara: Meteksan Matbaacılık.
- Wertheim, S. (2003). *Linguistic Purism, Language Shift, and Contact-induced Change in Tatar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of California, Berkeley.
- Wiedemann, F. J. (1838). *Ueber die früheren Sitze der tschudischen Völker und ihre Sprachverwandschaft mit den Völkern Mittelhochasiens: Einladung zur öffentlichen Prüfung im hiesigen Gymnasium am 27sten und 28sten Juni 1838*. Reval: N.p.

TÜRKÇEDE TÜMCESEL BELİRTEÇLERİN SÖZ DİZİMSSEL VE SEMANTİK ÖZELLİKLERİ: KONUSUCUYA YÖNELİK BELİRTEÇLER

Melike ÜZÜM*

Öz: Belirteçler, bir eylemin ya da tümcenin göndergesini açıklamaya yardımcı ayrı bir sözcük türü ve sözlüksel ulam olarak kabul edilir. Alan yazınında farklı yaklaşımlarla sınıflandırılan belirteçler, söz dizimsel ve semantik ölçütlerle geniş açılı ve dar açılı belirteçler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Geniş açılıyla tümcenin tamamını kapsamına alan belirteçler, tümcesel belirteç olarak adlandırılır ve tümceye kanıtsal, tutumsal, söz-eylem, bilgisel vb. anlamlar ekler. Bu çalışmada; Türkçedeki tümcesel belirteçlerin söz dizimsel ve semantik özellikleri Türkçenin bilgi yapısı çerçevesinde incelenmiş, örneklerde belirlendiği kadarıyla farklı belirteç türlerinin kapsama alanlarına göre hiyerarşik dizimleri değerlendirilmiştir. İncelenen örnekler Türkçe Ulusal Derlemi'nden alınmıştır.

Anahtar sözcükler: söz dizimi, semantik, tümcesel belirteç, kapsam, hiyerarşik sıralama.

Syntactic and Semantic Features of Sentential Adverbs in Turkish: Speaker Oriented Adverbs

Abstract: Adverbs are considered to be a specific word class and lexical category that helps explain the referent of a verb or sentence. With respect to syntactic and semantic criteria, adverbs classified with different approaches in the literature are divided in two as wide or narrow scope. They are called sentential adverbs when scope over the entire sentence with a wide scope and they mark evidential, attitudinal, speech-act, epistemic, etc. meaning in a sentence. In this study, the syntactic and semantic features of sentential adverbs in Turkish are analyzed in terms of the information structure of Turkish. In addition, the hierarchical order of different types of adverbs by scope are included in the analysis, as determined in the example. The samples included in the analysis were taken from the Turkish National Corpus.

Key words: syntax, semantic, sentential adverbs, scope, hierarchical order.

1. Giriş

Belirteçler; kapsamlı bir değerlendirmeye başka bir belirtecin, sıfatın, eylemin ya da tümcenin göndergesini açıklamaya yardımcı sözcükler ya da sözcük grupları olarak tanımlanır (Korkmaz 2009; Turan 1998¹; Göksel ve Kerlake 2005; Ergin 2009; Erdem ve Sarı 2010)². Semantik ve söz dizimsel özelliklerine göre kendi içinde farklılık gösteren bu unsurlar, alan yazınında ayrı bir dilbilgisel ulam olarak değerlendirilir: *ad*, *sıfat*, *belirteç* (ya da *zarf*) vb. (bk. Atabay vd. 1983: 22; İmer vd. 2011: 230).³

* Dr., Humboldt Misafir Öğretim Üyesi, Johannes Gutenberg Üniversitesi Türkoloji Bölümü, Mainz/ALMANYA, Başkent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-posta: melikeuzum@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-2338-8066.

¹ Eylemsileri ayrı kabul eder ve bunlara belirteçlerin eylemsileri nitelene işlevini de ekler (Turan 1998: 302).

² Banguoğlu “fiillerin ve sıfatların önüne gelerek” şeklinde belirterek daha dar çerçevede tanımlar (1936: 371)

³ Yapısal olarak belirteçler çok geniş alanı içine alır ve tekrar grupları, son çekim edatları, sıfat-fiiller gibi birçok yapı belirteç işlevini üstlenebilir (Turan 1998: 303).

Türkçede belirteçler, genellikle *niteleme* ve *durum belirteçleri* ya da *tarz belirteçleri* ayrımlarıyla ele alınır (Atabay vd. 1983: 99-114; Korkmaz 2009: 499-517). Bu çalışmada, belirtecin etki alanı, diğer bir ifadeyle kapsamı ölçüt olarak kabul edilerek; *yüklemcil belirteçler* (predicational adverbs) ana başlığı altında, *tümcesel belirteçler* (sentential, higher) ve *öbeğe*⁴ ya da *eyleme yönelik belirteçler* (lower, verb-related) şeklinde ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Tümcesel terimi tümceyi geniş açıyla kapsamına (wide scope) alan (*muhtemelen, kesinlikle, sanırım, özetle* vb.) ve tümcenin anlamına etki eden, eyleme yönelik olarak değerlendirilen *tarz belirteci* terimi ise kendinden sonraki unsuru kapsamına alarak dar açıyla (narrow scope) niteleme işlevine sahip belirteçler için kullanılmıştır.

Tümcenin tamamını kapsamına alan tümcesel belirteçler, tümcede *kanıtsallık* (bilginin kaynağı), *tutum*, *edim*, *aktarım* gibi anlamları işaretler (bk. Fantidou-Trouki 1993). Ayrıca, tümcenin bilgi yapısıyla ilişkili olarak konuşucunun önermeye yönelik yaklaşımını bildirmek için de kullanılırlar (Nuyts 2000). Belirteçlerin etki alanlarına bakıldığında, tümcesel belirteçlerin söz diziminde belirli bir hiyerarşiye bağlı oldukları ancak tümceyi kapsayacak pozisyonlarda kullanılabilirdikleri, tarz belirteçlerinin ise nitelediği unsura göre belirli pozisyonlarda yer alabileceği görülür (Cinque 1999; Ernst 2004). Bağımsız bir dizilim özelliğine sahip gibi görünen tümcesel belirteçlerin söz dizimindeki pozisyonu ile ilgili de belirli kısıtlamalar vardır, aksi takdirde dilbilgisel olarak doğru bir tümce olsa bile anlam belirsizliği ortaya çıkabilir. Farklı dizilimlerden kaynaklanan anlam belirsizliğini en aza indirmek için yazı dilinde virgül, konuşma dilinde ise virgül tonlamasından (comma intonation) yararlanılır (bk. Güneş 2014; Potts 2005). Konuşucu için diğer bir seçenek ise söz dizimsel seçimdir.

Alan yazınında belirteçlerin sınıflandırılması, semantik özellikleri, niteleme işlevleri gibi konular farklı yaklaşımlarla ele alınmış, ancak Türkçede belirteçlerin tümcedeki etki alanı, bu etki alanına bağlı kullanım farklılıkları, tümcesel belirteç olarak kullanımları ve tümcesel belirteçlerin söz dizimsel özellikleri üzerinde durulmamıştır. Bu nedenle alana katkı sağlamak amacıyla, araştırmada şu sorulara odaklanılmıştır: Tümcesel belirteçlerin ortak özellikleri nedir? Söz diziminde hangi pozisyonlarda kullanılır? Bilgi yapısı açısından tümcesel belirteçlerin konumunu kısıtlayıcı ölçütler var mıdır? Öbeğe yönelik kullanılan belirteçleri tümcesel belirteçlerden ayıran özellikler nelerdir? Farklı türde belirteçler aynı tümcede yer aldığında nasıl bir hiyerarşik dizilim görülür? Bu çerçevede, tümcesel belirteçlerin söz dizimsel özellikleri ve etki alanı (kapsamı) korpus temelli olarak incelenmiş, söz diziminde bilgi yapısının rolü ve belirtecin pozisyonunun sözlüksel anlamına etkisi kullanım örnekleri üzerinden açıklanmıştır. Ayrıca farklı kapsama alanına sahip belirteçlerin hiyerarşik dizilimine de örneklerde rastlandığı kadarıyla yer verilmiştir. Belirteçlerin sözlükbirim olarak tanımlanmasıyla ilgili tartışmalar kapsam dışında bırakılmış, ayrı bir inceleme konusu olarak değerlendirilmiştir.

2. Yöntem

Çalışmada, *tümcesel belirteç* ve *eyleme yönelik belirteçler* karşılaştırılarak, tümcenin tamamını kapsamına alan belirteçlerin özellikleri derlem temelli olarak incelenmiştir.

⁴ Bazı belirteçler eylem öbeği dışındaki öbekleri de nitelemektedir, bu nedenle düşük kapsama alanına sahip bu belirteçlerle ilgili açıklamalarda “öbeği niteleme işlevi” şeklinde kullanılmıştır.

Teorik çerçevenin oluşturulmasında; tümcesel belirteçlerin özellikleriyle ilgili Ifantidou-Trouki'nin (1993) ve Maienborn ile Schafer'in (2011) tespitleri değerlendirilmiş, Türkçenin bilgi yapısı hakkında İşsever (2000), Aksan (2002), Göksel ve Özsoy'un (1998) çalışmalarına başvurulmuş, yüklem sonrası kullanımları açıklamada ise Erguvanlı (1984), Erdal (1999) ve Kornfilt'in (1997) görüşlerinden faydalanılmıştır.

Örnekleme alanı günümüz Türkçesinin farklı metin türlerine erişim imkânı sağlayan *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) olarak belirlenmiştir (Aksan vd. 2012). İnceleme, tümcesel belirteç türlerinden; *kanitsal belirteçler* (belli, besbelli, apaçık, açıkça vb.), *bilgisel belirteçler* (belki, galiba, sanırım, muhtemelen vb.), *tutumsal belirteçler* (maalesef, şükür vb.) ve *söz-eylem belirteçleriyle* (açıkçası, özetle, basitçe, aslında vb.) sınırlandırılmıştır. Bu ulamlar altında *özetle*, *basitçe*, *açıkçası*, *maalesef*, *açıkça*, *muhtemelen* ve *belki* belirteçlerinin kullanımları incelenmiş, *surf*, *bile aslında* gibi farklı türdeki belirteçlerle birlikte kullanımlarında ortaya çıkan hiyerarşik dizilim karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

3. Kuramsal Çerçeve

Alan yazınında belirteçlerin farklı şekillerde sınıflandırılarak genellikle semantik ya da yapısal özellikleri açısından değerlendirildiği görülür. Sınıflandırmalarda başka bir ölçüt ise belirtecin tümcedeki etki alanını temel alan işlevidir. Belirteçler işlev alanlarına göre *tümcesel*, *eylem öbeği* ve *niteleme belirteçleri* olarak üçe ayrılır (İmer vd. 2011: 48). Bu sınıflandırma kapsamlarıyla (scope) ve tümcedeki pozisyonlarıyla yakından ilişkilidir. Söz diziminde ortaya çıkan diğer bir durum ise, belirteçlerin kapsama alanlarına dayalı hiyerarşik dizilimleridir. Bu konuda Fransızca, İtalyanca, Çekçe vb. dillerden hareketle tümcedeki pozisyonları, pozisyona bağlı kapsama alanı ve belirteçler arasındaki hiyerarşik dizilim açısından farklı görüşler vardır (Cinque 1999; Ernst 2004; Biskup 2009).

Semantik açıdan *tarz* ve *tümcesel belirteçleri* birbirinden ayıran temel ölçüt tarz belirteçlerinin niteledikleri eylemle anlam ilişkisidir (Ifantidou-Trouki 1993: 79; Maienborn ve Schafer 2011: 1407). Alan yazınında bu ölçüte göre belirteçler ikiye ayrılır: 1. Farklı pozisyonda anlamsal farklılık göstermeyen belirteçler.; 2. Belirtecin kapsamında semantik içeriğin etkili olduğu türde farklılık gösterenler (Ernst 2007: 1015). Başka bir ifadeyle tümcesel belirteçler kapsamına aldığı yargıyla bir uyum gösterme zorunluluğunda değilken, tarz belirteci olarak kullanımlarında öbekte semantik uyum göstermesi gerekir. Öncelikle bu iki belirteç türünün ayrılması ve buna göre bir tanım önerisi yapılması daha uygun görünmektedir. Bu sınıflandırma için diğer bir ölçüt ise kapsama alanıdır. Tümcesel belirteçler tümcenin tamamını kapsamına alırken tarz belirteçleri öbeğe yöneliktir.

Türkçe alan yazınında ise genellikle belirteçlerin semantik özelliklerine, işlevlerine, tarz belirteçlerinin tümcedeki pozisyonlarına ve söz dizimsel özelliklerine odaklanılmıştır. Bunun temel nedeni Türkçede sıfatlar ve belirteçlerin biçimsel olarak birbirinden ayrılmamasıdır. Bu ayrım, sıfatlara ve adlara gelen belirteç ekleriyle (-CA, -CAInA vb.) ya da söz diziminde niteledikleri unsurlara göre yapılır, sonucunda da sözcük türü belirlenir (Kornfilt 1997: 211; Turan 2012: 165).

Türkçede, belirteçler genel olarak işlev ve anlamları temel alınarak şu şekilde sınıflandırılır:

- Zaman belirteçleri

- Yer, yön belirteçleri
- Ölçü ya da derecelendirme belirteçleri
- Niteleme ve durum ya da tarz belirteçleri
- Gösterme belirteçleri
- Soru Belirteçleri (Banguoğlu 1936: 371- 375; Atabay vd. 1983: 99-114; Korkmaz 2009: 499-512; Ergin 2009:258-262; Karpuz 2013⁵)

Bunlara ek olarak Göksel ve Kerslake (2005) *odaksız belirteçler* (particularizing), *kiplik belirteçler* (modal), *dışlayan belirteçler* (exclusive) türlerini de verir. Göksel ve Kerslake (2005: 209), tarz belirteçlerini ise kendi içinde altı alt ulama ayırırlar: 1. *basit belirteçler*, eylemin hemen önünde yer alan sıfatlar, ikilemeler; 2. *-CA ile türetilmiş ad ya da sıfatlar*; 3. *“öyle, şöyle” gibi gösterimsel belirteçler*; 4. *-(y)LA/ile birliktelik eki almış ad öbeği*, 5. *“gibi” ilgecinin baş olduğu ilgeç öbeği*, 6. *belirteç tümcecikleri*. Tümcesel belirteçlere ayrıca işaret eden Turan (1998: 3-4-305) , belirteçleri anlama dayalı bir kategori kabul eder ve yapısal olarak on ikiye ayırır: *gerçek zarflar* (burası, dün, şimdi vb.), *sıfatlar* (Ali iyi çalıştı vb.), *çekim eklerinin kalıplaşması yoluyla isim soylu olanlar* (günde, aniden, günden güne vb.), *Arapça -an/-en ekiyle Arapça sözcüklerden türetilen belirteçler* (nadiren, hakikaten, ismen vb.), Farsça *-ane* ile türetilen belirteçler (şahane ...), *isim gruplarının çekim eki almasıyla türetilen zarflar* (benim nazarımda ...), *tekrar grupları* (parça parça, ağır ağır vb.), *edatların belirteç işlevinde kullanımı* (belki, meğer vb.), *son çekim edatları* (için, ile vb.), *ulaçlar zarffiller* (konuşarak, görmeden vb.), *sıfat-fiiller* (Eti çok pişmiş sever vb.), *yardımcı cümlelerin zarf görevinde kullanımı* (ki’li tümceler ve şart yan tümceleri). Ancak bu sınıflandırmada belirtecimsi (adverbial) ve belirteçlerin (adverb) birlikte değerlendirilerek bir sözcük türü olarak kabul edilmesine engel bir yaklaşım benimsendiği görülür. Bu çalışmada belirteçler sözlükselleşmiş birimler olarak kabul edilerek bir sözcük türü olarak ele alınmıştır.

3.1. Tümcesel Belirteçlerin Kapsama Alanları ve Tümcedeki Konumları

3.1.1. Kapsama Alanları

Belirteçler kapsama alanlarına göre geniş açılı ya da dar açılı olarak kullanılır. Farklı işlevlerdeki belirteçlerin birlikte kullanımında kapsama alanlarından kaynaklanan hiyerarşik bir dizilim ortaya çıkar (bk. Cinque 1999; Ernst 2004; Maienborn ve Schafer 2011: 1394-1395). Hiyerarşik dizilimde belirtecin kapsama alanı ve belirtecin semantik içeriği birbirleriyle ilişkilidir. Çünkü belirtecin tümceye eklediği anlam ve tümcedeki etki alanı söz dizimindeki yerini de belirler.

Belirtecin kapsamının ve tümcedeki konumunun belirlenmesinde; tümcenin bilgi yapısı, belirtecin tümceye kattığı anlam ve biçim özellikleri birlikte değerlendirilmelidir. Ayrıca ses bilgisel durum da hem odağın belirlenmesinde rol aldığı için hem de anlamı çeşitli şekillerde etkilediği için söz dizimi incelemelerine dahil edilir (bk. Laenzlinger 2015: 207). Ancak bu çalışmada bürünsel özellikler kapsam dışında bırakılmıştır.

Cinque (1999:16) Fransızca ve İtalyancada belirteçlerin kapsamaları ve söz dizimindeki konumlarını değerlendirdiği çalışmasında dillerarası bir hiyerarşik dizilim önerir. Bu dizilimde tümcesel belirteçler en geniş etki alanına sahip, vurgusuz yapılar ise en düşük konumdadır. Bu iki uç arasında ise kapsamı dar olan belirteçler (zaman,

⁵ İşlevsel sınıflandırmayı daha ayrıntılı yaparak, alt başlıklarda yapısal sınıflandırma yapmıştır.

yer vb.) ve odaklama (sadece, sırf vb.) belirteçleri yer alır. Ernst (2007: 1009-1010) ise farklı bir yaklaşımla belirteçleri sınırlandırarak *söz-eylem*, *yaklaşım*, *bilgisel*, *özne odaklı* ve *tarz belirteçleri* arasında bir hiyerarşi kurar, bu belirteçler arasında bir sıralama yapılabileceğini ancak diğerleri için birden fazla seçenek olduğunu belirtir: *söz-eylem* (speech-act) > *yaklaşım* (evaluative) > *bilgisel* (epistemic) > *özne odaklı* (subject-oriented) > *tarz* (manner) . Sunulan hiyerarşide, *yüklemcil belirteçler* altında ele alınan *konuşucuya yönelik tümcesel belirteçlerin* ve *eyleme yönelik*⁶ kullanılan *tarz belirteçleri* arasında belirli bir hiyerarşi oluşturulduğu açıkça görülür. Bu iki belirteç türünün karşılaştırılarak incelenmesi tümcesel belirteçlerin gelişimi, semantik özellikleri ve tümcedeki konumları ile ilgili özellikleri tanımlamada temel oluşturur.

3.1.2. Tümcedeki Konumları

Tümcesel belirteçler genel olarak tümce başında kullanılır, tümce sonunda kullanımları ise tartışılan bir konudur (Cinque 1999; Laenzlinger 2002; Biskup 2009). Cinque (1999: 14-15), vurgusuz olmaları durumunda tümce sonunda yer alabileceklerini belirtirken Biskup (2015) odaklı ve vurgulu olarak kullanılacakları görüşünü ortaya koyar. Ayrıca tümce sonu kullanımlarda tümcesel belirteçler için sıralama kuralı ortadan kalkarken diğer belirteçler arasında yine bir hiyerarşi olduğunu belirtir. Tümce içinde ise virgül tonlamasıyla parantez yapıları gibi kullanılabilir (Dehé ve Kavalova 2007: 1-24).

Türkçe üzerinde incelemeler yapan Kornfilt (1997: 202) tarz belirteçlerinden verdiği örneklerle belirteçlerin tümce başında yer almalarıyla ilgili iki ölçüt belirler. Açıklamalarına göre belirteçler ad öbeği olması ya da adların özelliklerinden bazılarını taşıması durumunda tümce başında kullanılabilir: *Erkennen Hasan işe gitti*. Kornfilt'in konuşturma içinde ele aldığı bu belirteçlerin durum eklerini alarak ad özelliklerini kazandıkları ve kendinden sonraki unsuru niteleme işlevini kaybettikleri görülür. Bu sayede tümcede farklı pozisyonlarda kullanılabilir hale gelir: *Hasan erkenden işe gitti/Hasan işe gitti erkenden*. Çünkü “erken” belirteci için beklenen konum eylemin hemen önüdür: *Hasan işe erken gitti*. Durum ekiyle görünür hale getirilen unsur, tümcede farklı konumlara taşınabilmektedir (bk. İşsever 2006: 45-46).⁷

Türkçede yüklem sonrası kullanımlar, Türkçenin söz dizimi ve bilgi yapısı açısından farklı şekillerde açıklanır. Kornfilt (1987: 636, 1997: 206-208), tümce sonu kullanımların çoğunun bir sebebi olduğunu belirterek iki gerekçe sunar. Bunlar; sonradan akla gelen düşünce (afterthought) ve konuşucunun, bağlamdan yola çıkarak alıcının zaten bildiği bilgi olarak düşünmesidir. İkinci durumda konuşucu, alıcının zaten yüklem sonrası gelen bilgiyi paylaştığını varsayar. Bu bilgi konuşmanın arkaplanında vardır. Bu pozisyonadaki unsurların Türkçenin söz dizimi özellikleri gereğince kolaylıkla eksiltilebileceği görüşü kabul edilir (İşsever 2006: 49).

⁶ Maienborn ve Schafer (2011: 1398) eylemle ilgili belirteçleri eylem öbeğinde dar bir kapsama sahip, eylemin göndergesine bağlı olarak tanımlar ve alt ünlere şu şekilde ayırır: *mental yaklaşım belirteçleri* (Ing. *mental-attitude adverbials*) “yüklem tarafından tanımlanan eyleme yönelik kılıcının yaklaşımını tanımlarlar, *tarz belirteçleri* (Ing. *manner adverbials*) “eylemin gerçekleşme tarzını, biçimini belirtir”, derecelendirme belirteçleri (Ing. *degree adverbials*) “bir şeyin ne derecede yapıldığını belirtirler”.

⁷ Adöbekleri özgül (specific) olmaları ve/veya durum eki almaları durumunda çalkalanabilmekte, özgül olmayanlar ise belirli bir pozisyonunda kullanılabilirler. Durum eki almış birimler özgül ve gönderimsel kabul edilir, bu nedenle söz diziminde farklı pozisyonlara taşınabilmektedirler (İşsever 2006: 43-45).

Türkçenin söz dizimine göre yüklem farklı pozisyonlarda kullanımını Erguvanlı (1984: 47), *emir yapıları ve söz diziminin işaretlendiği düz tümceler* şeklinde yapısal olarak ikiye ayırır. Erdal (1999) ise daha ayrıntılı bir sınıflandırmayla; yüklem öne taşınmasını gerektiren durumları şu şekilde sıralar ve tümce tiplerini belirler: *soru* (evet-hayır soru tümceleri), *duygusal ifadeler* (emir-rica söylemleri, konuşucunun güdülendiği ya da yakın zamanda gerçekleşecek ve şahit olunamayacak durumlar, duygusal dışavurum vb., örn. *Kurtarın bu adamdan beni*), *ikonik kullanımlar* (örn. *Gelelim asıl konuya*). Ayrıca Erguvanlı (1984: 44) alanyazınındaki vurgu tartışmalarına yönelik olarak Türkçede yüklem sonrası gelen unsurların asla vurgulanmadığı tespitini paylaşır. Erdal (1999: 77-78), Erguvanlı'nın bu görüşünün *istek*, *emir* vb. kullanımlarla uyumuna dikkat çeker. Emir bildirimini için kullanılan bu yapılarda yüklem başta bulunması konuşucunun seçimidir. Yüklem başa alınması ve diğer unsurların devamında gelmesini de Erdal, konu ve odak pozisyonundan çıkarma olarak değerlendirir.

Türkçenin söz dizimine benzer bir dizilimin kullanıldığı, eylemin sonda yer aldığı Almanca yan tümce türünde tümcesel belirteçler tümce başında, öznenin sonra ve yüklemden önce görülürken, tarz belirteci belirtili nesne ve eylem arasında ya da özne ve belirtili nesne arasında yer alabilir⁸: *weil (wahrscheinlich)⁹ Hans (wahrscheinlich) diesen Roman (wahrscheinlich) las/gelesen hat “çünkü (muhtemelen) Hans (muhtemelen) bu romanı (muhtemelen) okudu”.* *Weil Hans (oft)¹⁰ diesen Roman (oft) las/gelesen hat “çünkü Hans (sık sık) bu romanı (sık sık) okur.”* *Weil Hans diesen Roman (ruhig) las/gelesen hat “çünkü Hans bu romanı (sakince) okudu.* (Laenzlinger 2015: 223).

Söz diziminde belirteçlerin dizilimi ile ilgili diğer bir konu ise bilgi yapısıdır (bk. Nuyts 2000). Türkçede bilgi yapısı farklı şekillerde ele alınır; *temel-odak*, *konu-yorum* vb. İşsever (2000) ise Türkçenin bilgi yapısının *konu*, *odak* ve *ekleni* bileşenlerinden oluştuğunu belirtir. Bu kavramlar çalışma kapsamında kısaca şu şekilde tanımlanabilir: *Temel* (ground) ve *odak* (focus) ayrımında, *temel* konuşucu ve alıcı arasında varsayılan ortak bilgiyi, *odak* ise yeni bilgiyi içerir (bk. İşsever 2000: 46-47); *konu* (tema) ve *yorum* (rema) ayrımında ise, *konu* tümcede bağlantı kurarak ne üzerinde konuşulduğunu gösterirken *yorum* tümcenin tamamlayıcısı, yeni bilgi içeren bölümünü oluşturur.¹¹ Verilen ayrımlarda yeni bilgi, *odak* ve *yorum* kısmında yer alır. Bu çalışmada İşsever'in bilgi yapısı bileşenleri temel alınacak; yeni bilgiyi içeren odaklı bilginin (focal information) pozisyonu açısından belirteçlerin söz dizimindeki konumu değerlendirilecektir.

4. İnceleme

Alan yazınında belirteçler için farklı sınıflandırmalar görülür. Bu çalışma kapsamında ele alınan tarz ve tümcesel belirteçleri birbirinden ayıran temel ölçüt tarz belirteçlerinin niteledikleri eylemle anlam ilişkisidir (bk. Ifantidou-Trouki 1993: 79; Maienborn ve Schafer 2011: 1407). Bu ölçüte göre belirteçler ikiye ayrılır: 1. Farklı pozisyonda anlamsal farklılık göstermeyen belirteçler; 2. Belirtecin kapsamında

8 Özne ve nesnenin belirteçlerin arasındaki konumu bilgi yapısıyla ilişkilidir (Laenzlinger 2015: 224).

9 Bilgisel tümce belirteci.

10 Sıklık ya da görünüş belirteci.

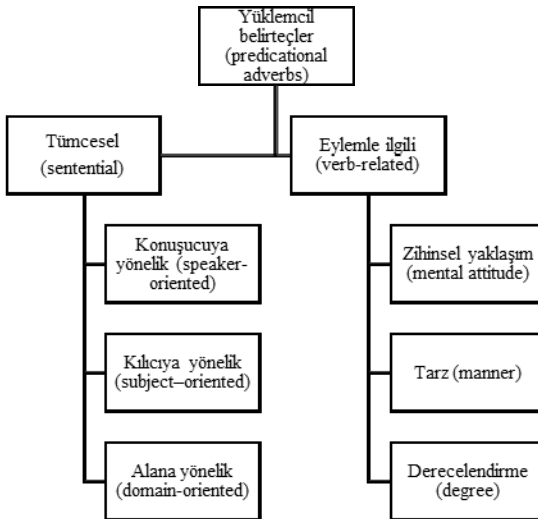
¹¹ Tümcede konunun genel olarak başta yer aldığı görüşü yaygın olsa da tümcede herhangi bir ad öbeğinin konu olabileceği görüşü de kabul görülür (Aksan 2002: 14-18).

semantik içeriğin etkili olduğu türde farklılık gösterenler (bk. Ernst 2007: 1015). Başka bir ifadeyle tümcesel belirteçler kapsamına aldığı yargıyla bir uyum gösterme zorunluluğunda değilken, tarz belirteci olarak kullanımlarında öbikle semantik uyum göstermesi gerekir. Öncelikle bu iki belirteç türünün ayrılması ve buna göre bir tanım önerisi yapılması daha uygun görünmektedir. Bu ayrım için diğer bir ölçüt ise kapsama alanıdır. Tümcesel belirteçler, belirteç dışında kalan bütün öğeleri kapsarken tarz belirteçleri öbeğe yöneliktir. Bu nedenle tümcesel belirteçler, hiyerarşide en yüksek konumdadır. Ancak söz diziminde yüklemcil belirteçlerin sıralanmasının kendi içinde, olumsuzluğa göre daha kurallı ve belirli bir sıralama düzenine sahip oldukları kabul edilir (Cinque 1999, Ernst 2004). Bu nedenle inceleme, *yüklemcil belirteçler* altında verilen *konuşucuya yönelik belirteçler*le sınırlandırılmıştır. Ulamları belirlemede Ernst (2004) ve Maienborn ve Schafer (2011) çalışmaları temel alınmış, ancak bu sınıflandırmalar doğrudan aktarılmamış, Türkçe üzerine yapılan incelemeler ve derlemedeki kullanımlar çerçevesinde düzenlenmiştir.

4.1. Konuşucuya Yönelik Belirteçler

Konuşucuya yönelik belirteçler (speaker-oriented adverbs) tümcenin tamamını kapsamına alan tümcesel belirteçler olarak sınıflandırılır (Ernst 2004; Maienborn ve Schafer 2011). Ancak tarz belirteci olarak kullanımları da görülür (Piñón 2013). Hangi durumda tümcesel hangi durumda tarz belirteci işlevinde kullanıldığı; bulunduğu pozisyon, kapsamı ve sözlüksel anlamındaki farklılıkla açıklanabilir.

Konuşucuya yönelik kullanılan belirteçler; *söz-eylem belirteçleri* (konuşucunun içeriğe ya da başkasının söylediğine yönelik yaklaşımı), *bilgisel* (konuşucunun önermeye yönelik olgusalılık açısından yaklaşımı), *kanıtsal* (konuşucunun bilgisinin kaynağı) ve *tutumsal* (konuşucunun olgu durumuna yönelik görüşü) belirteçler olarak sınıflandırılır (Maienborn ve Schafer 2011: 1396-1397). Kanıtsal belirteçler, bilgisel belirteçlerin altında verilir ancak bu çalışmada ayrı bir ulam olarak kabul edilmiştir.¹²

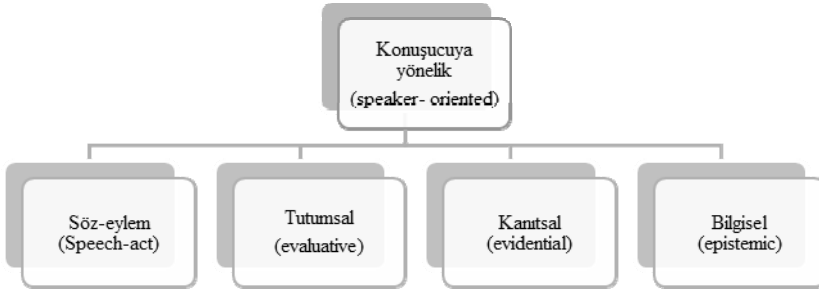

Şekil 1 Yüklemcil Belirteçler

¹² Ernst (2004: 96), bilgisel belirteçlerin bir alt ulamı olarak verir.

Yukarıdaki sınıflandırma, Ernst (2004) ve Maienborn ile Schafer'ın (2011) çalışmaları temel alınarak hazırlanmıştır. Türkçede aynı sözlükbirimin hem konuşucuya yönelik belirteç hem de tarz belirteci olarak kullanımından hareketle, tabloda görüldüğü gibi belirteçler arasında eyleme yönelik ve tümcesel ayrımı yapılarak konuşucuya yönelik belirteçlerin tümcesel ve eyleme yönelik kullanımları karşılaştırılacak, ancak tümcesel işlevi üzerinde durulacaktır.

Alan yazınına bakıldığında, Ersnt (2004) ve Maienborn ve Schafer (2011) yüklemcil belirteç sınıflandırmaları benzerdir ancak Maienborn ve Schafer eyleme yönelik ve tümcesel ayrımı yapar. Bu ayrım inceleme sorularını yanıtlamak için ihtiyaç duyulan teorik çerçeveyi oluşturmada önem taşımaktadır. Bu nedenle alt ulamlar şu şekilde düzenlenmiştir:

Şekil 2 Konuşucuya Yönelik Belirteçler

4.1.1. Söz-eylem Belirteçleri

Söz-eylem belirteçlerini Maienborn ve Schafer (2011) yukarıda da belirtildiği gibi tümcesel işlevli kabul eder ancak Pinon (2013) bu belirteçlerin tarz belirteci olarak da kullanıldığını dikkat çeker. Aslında burada önemli olan aynı sözlükbirimin farklı işlevleridir. İşlev farklılığının ortaya çıkmasında ise semantik ve söz dizimsel değişim söz konusudur.

Söz-eylem belirteçleri, tümcesel kullanımlarında önermenin bir parçası olan olumsuzlamayı içine alarak bütün önermeyi kapsar ve söz diziminde bu belirteçlerin diğer konuşucuya yönelik tümcesel belirteçlerden önce gelmesi beklenir. İngilizcede de genellikle tümce başında ve öznenen sonra kullanımı görülür; eylemden sonra gelmesi durumunda sadece eylemi niteler, tarz belirteci işlevindedir.

Söz-eylem belirteçlerinin tümcesel kullanımı ve eyleme yönelik kullanımını belirlemede temel ölçüt eyleme yönelik belirteçlerin niteledikleri eyleme anlam ilişkisidir. Tümcesel belirteçlerde bu ilişki aranmaz. Ancak her zaman bu ölçüt belirleyici olamaz. Bu nedenle ikinci bir ölçüt olarak söz dizimindeki pozisyonuna bakılır. Tümcesel belirteçler genelde tümce başı ve tümce sonunda kullanılır, tümce içinde ise parantez yapıları gibi kullanılarak tümcenin tamamını kapsamlarına alırlar (bk. Dehé ve Kavalova, 2007: 9). Tümce içinde kullanımları anlam belirsizliğine yol açabilir. Çünkü tümcesel belirteç ve öbeğe yönelik kullanılan belirteçler daha önce de belirtildiği gibi aynı sözlükbirimle gösterilmelerine rağmen farklı anlam içeriğine sahiptirler. Anlam belirsizliğini en aza indirmek için konuşma dilinde virgül tonlamasından yararlanır (bk. Güneş 2014). Yazı dilinde ise bu yapılar, iki virgül arasında verilerek kendinden sonra gelen öbeği nitelemedikleri gösterilir.

Aşağıda “*özetle*, *basitçe*, *aslında*, *açıkçası*” belirteçleri tümcesel ve öbeği niteleme işlevleri açısından değerlendirilmiştir. Bu belirteçlerden “*basitçe*, *açıkçası*” *Güncel Türkçe Sözlük*’te maddebaşı olarak verilmiş, “*özetle*” ise verilmemiştir. Belirlenen sözlükbirimlerin ortak özelliklerine bakıldığında dilbilgiselleşerek tümcesel belirteç haline geldikleri, sözlükbirim olarak kabul edilmelerinin gerekliliği açıkça görülmüştür.

özetle

TUD sorgulamasında *özetle*’nin daha çok tümce başında kullanıldığı tespit edilmiştir. Tümce başı, geniş açılı kapsama alanına sahip olması nedeniyle bütün dillerde görüldüğü gibi tümcesel kullanımda beklenen bir konumdur. Eyleme yönelik kullanımında ise “söyle-, ifade et-, yaz- vb.” sözcüklerini niteleyerek eylemin gerçekleşme tarzı hakkında bilgi verir, başka bir ifadeyle “ifade et-” ya da “söyle-” eylemlerinin özet niteliğinde olacağını belirtir. Özet şeklinde olan ifade yani tümce *özetle*’den sonra gelmez.

Genellikle eylemi niteleyen belirteçler hemen eylemin önünde yer alsın da aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi *özetle* nesne (tümleç) ve yüklem (baş) arasına giremez.

(1) *Zaferimiz üzerine İtalyan Avanti gazetesi 1922’de özetle şöyle yazacaktır:* (19 Mayıs 1999, 2002)

(2) *Başbakan, özetle şu görüşleri dile getirdi:* (Zaman 2008)

Tümcede “yaz-” geçişli eylemini¹³ niteleyen *aceyleyle*, *hızlıca*, *bile bile* vb. tarz belirteçlerinden birini getirebiliriz. Yine belirteç, nesne¹⁴ ve yüklem arasına girmez. Burada iki yorumlama yapılabilir. Birinci; tümleç (nesne) ve baş (yüklem) anlam ilişkisinden dolayı eklenti durumundaki belirteç, edimsel düzeyde yazılan nesneyi de kapsar ve bu nedenle araya giremez.¹⁵ İkinci bilgi yapısı açısından tümcede odak eylem öbeği yani yazılan şeydir, nasıl yazıldığı bilgisi odak alanındadır ancak eklenti durumunda olduğu için zorunlu unsurlar arasına girmez. Bu nedenle belirteç, odak alanında ya da eylemden sonra gelebilir ancak geçişli bir eylemle kullanımında odak pozisyonunda olması beklenmez. Ayrıca eyleme yönelik kullanımlarda ön gönderim (cataphora) yapan bir tümleç seçimi de yaygın olarak görülür.

(3) *Özetle, modern döneme kadar Avrupa kimliği Hıristiyanlıkla ifade edilir.* (Türkiye ve Avrupa 1997)

(4) *Özetle, gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticarete katılmaktan dolayı fakirleşme sürecini yaşamaktadırlar.* (Uluslararası Ticaret, Para ve Finans 2004)

Örnek (3) ve (4)’te *özetle* tümceyi kapsayan, geniş açılı bir etki alanına sahiptir. Örnek (3)’te yüklem, örnek (1) ve (2) ile benzerdir, ancak eylemi nitelememektedir. Belirteç sonrasında gelen ifade özet niteliğindedir ve belirteç herhangi bir unsurla etkileşime girmez. Tarz belirteci olarak kullanımında “özet şeklinde” anlamı yüklenirken, tümcesel kullanımında “kısaca söylemek gerekirse” anlam içeriğini üstlenir. Bu farklılık, tarz belirteçlerinin tümcesel belirteç olarak kullanımlarının sadece

¹³ Yanıtlama özellikleri açısından nesne zorunludur (bk. Turan 2012: 167).

¹⁴ Tümleç terimi de kullanılmaktadır. Tümleç, geçişli eylemin gerektirdiği nesnelere kurallı bir tümce için zorunlu öğelerdir. Eylem tarafından yönetilir ve eylem burada “baş” olarak işlev üstlenir (Turan 2012: 152-153).

¹⁵ Eylemi niteleyen belirteçler tümleç ve baş arasında, diğer bir ifadeyle geçişli eylem ve nesne arasına giremez. Belirteç ise eklenti durumundadır. Chomsky’nin (1983) yönetim-bağlama kuramına göre de tümleç ve baş arasındaki ilişki eklenti ve tümleç arasındakinden daha kuvvetlidir (bk. Turan 2012: 153).

pozisyonlarıyla ilgili olmadığını, bir dilbilgiselleşme sürecinden geçtiklerini göstermektedir. Aşağıdaki diğer kullanımlar da bu görüşü destekler niteliktedir.

basitçe

Dar açıyla eylemi, geniş açıyla tümceyi kapsamına alan ve *-CA* ekiyle addan türeyen *basitçe*¹⁶ tümcesel kullanımında “basitçe söylemek/ ifade etmek/ anlatmak gerekirse, başka bir ifadeyle, daha anlaşılır bir şekilde vb.”; tarz belirteci olarak yani eyleme yönelik kullanımında ise “kolaylıkla, sadece, basit bir şekilde” anlamlarıyla karşılanabilir. Tarz belirtecinden tümcesel belirtece gelişiminde görülen anlam değişimleri farklı eğilimlerden kaynaklanabilir. Örneğin dış dünya üzerinde tanımlanan durumlarla ilişkili anlamların içselleştirilerek değerlendirilmesi, algılama gibi bilişsel anlam bildirimine gelişmesi, dış dünya ve konuşucunun iç dünyasında tanımlanan durumlara dayanan anlamların metinsel ve üstdil durumuna dayanan anlam alanına gelişme eğilimi, önermeye yönelik konuşucunun yaklaşım ve inanç bildirimine ya da zayıf öznellikten güçlü özneliğe gelişme eğilimi görülebilir (bk. Traugott 1989: 34-35). Konuşucuya yönelik üst kategorisi ve alt kategorileri bu eğilimler açısından değerlendirilebilir. İncelenen tümcesel belirteçlerde ortak olarak öznelleşme yoluyla konuşucuyla ilişkili hale geldikleri ve farklı derecelerde konuşucunun iç dünyasına ait bilgi içerdikleri görülür.

(5) *Reel sosyalizmin dünya üzerinde etkin bir güç olmaktan çıkmasıyla birlikte, Türk dış politikası, önceki döneminin temel belirleyenlerini yitirmiştir. Basitçe Türkiye, uluslararası alanda pazarlık gücünü yitirmiştir.* (Gelenek 1992)

(6) *Kabul edilmek, onaylanmak, pohpohlanmak, takdir görmek, hayran olunmak istiyoruzdur basitçe.* (En Büyük Eserin Sensin 2007)

(7) *Toz yönteminde kullanılan düzeneğin biçimi basitçe gösterilmiştir.* (Atomlar Moleküller 1988)

Örnek (5) ve (6)'da tümcesel belirteç işlevi üstlenen *basitçe* örnek (7)'de tarz belirteci işlevinde eylemin nasıl gerçekleştirildiği hakkında bilgi verir. Tümcesel kullanımında başta ve sonra kullanıldığı, tarz belirteci olarak kullanımında eylem öncesinde yer aldığı görülür. Örnek (5) bilgi yapısı açısından konudan önce kullanımın tercih edildiğini örneklendirmek amacıyla seçilmiştir. “Türkiye, basitçe...” dizilimi anlamı etkilemez ancak örnek (6) ile karşılaştırdığımızda eylemin mastar biçimlerinden dolayı tümce içinde kullanımında kapsam belirsizliği ortaya çıkacak ve eylemi nitelendirme işlevi birincil hale gelecektir. Bu nedenle örnek (6)'da anlam belirsizliğini önlemek ve tümcenin tamamını kapsamına alabilmesi için tümce sonu en uygun pozisyonudur.

açıkçası

aç-ık+CA+sI yapısının dilbilgiselleşmesiyle oluşan belirtecin sözlükselleştiği ve bu süreçte bir adla ilişki kuran iyelik ekinin işlevini kaybettiği görülür. *Açıkça* ve *açıkçası* belirteçleri konuşucuya yönelik belirteçler altında yer alsın da farklı ulamlarda değerlendirilmesi günümüz Türkçesinden hareketle daha uygun görünmektedir. Bu çalışmada sunulan sınıflandırmada *açıkça* tümcesel kullanımında kanıtsal belirteç, *açıkçası* ise söz-eylem belirteci olarak kabul edilmiştir. *Özetle ve basitçe*'den farklı olarak *açıkçası* ad tamlamasından bağımsız hale geldiği için her zaman tümcesel

¹⁶ Ad ulamından *-CA* ekiyle (sıfat ya da) belirteç ulamına geçmesi *evrişim* (conversion) olarak adlandırılır (İmer vd. 2011: 126).

belirteç olarak kullanılır. Bu nedenle tümce içinde kullanımında konu ve odak arasında (yeni bilgiden önce) kullanımı anlam karışıklığına yol açmaz.

(8) **Açıkçası** Diego'nun cevapları hiç de ilginç değil ve Alman gazeteciler bile bu cevaplardan sıkılıyorlar. (Radikal 2007)

(9) Ben **açıkçası** eğlenirim şey yaparız diye gittim. (Günlük konuşma 2011)

(10) Şehirde birçok yerde büstünü görmem **açıkçası** beni şaşırttı. (James 2009)

(11) **İmrendim açıkçası**. (Malingözü 2009)

(12) **Gelmeye de çekiniyolar açıkçası**. (NTV, Dış Politika 2009)

Açıkçası, örnek (8)'de yaygın görülen tümce başında, örnek (9) ve (19)'da konu ve odak arasında, örnek (11) ve (12)'de yüklem sonrasında yer alır.

Yukarıdaki belirteçler kendi içinde değerlendirildiğinde *özetle*, *açıkçası*'nın tümcesel belirteç işleviyle kullanımının sık, *basitçe*'nin ise nispeten tümcesellik işlevi kazandığı söylenebilir. Tümcesel belirteç olarak gelişimleriyle ilgili artzamanlı bir inceleme yapılarak dilbilgiselleşme süreçleri başka bir çalışmada ayrıntılı olarak tartışılabilir.

4.1.2. Tutumsal Belirteçler

Nesnel önermelerle birlikte, önermenin doğruluk değeri hakkında konuşucu bilgi sahibi olmadığında ya da geleceğe yönelik bildirimlerde *tutumsal belirteçler* kullanılabilir (Ernst 2004: 99-100). Tutumsal belirteçler önermeye yönelik olgusal bildirim taşıyan bilgisel belirteçlerden farklıdır. Bu belirteçler, kiplik işaretleyicisi olarak kullanılan belirteçlerle benzerlik gösterse de temelde bilişsel açıdan değerlendirme bildirirler ve olgusal durumla kurulan ifadede kullanılarak yine olgusal bir ifade üretirler. Diğer yüklemcil belirteçleri, kılıcıya yönelik tümcesel belirteçleri ve bilgisel belirteçleri kapsamlarına alırlar. Örneğin bilgisel belirteçlerle kullanımında bilgisel belirteç bulunduran ifade konuşucu tarafından üretildiği için tutumsal belirteçlerin ihtiyaç duyduğu nesneyi sağlar ve tutumsal belirteç geniş açıyla bilgisel belirteç bulunduran tümceyi kapsar (Ernst 2004: 101). Aşağıda tutumsal belirteç örneği olarak *maalesef* belirtecinin kullanımları değerlendirilmiştir.

maalesef

Arapça kökenli belirteç, *ma'a'l-esef* < Ar. *ma'a* "birlikte" + harf-i târif *el-* + *esef* ile yapısından gelişmiştir. Söz-eylem belirteçlerinde verilen *açıkçası* gibi her zaman tümceyi kapsar. Çünkü duruma yönelik konuşucunun tutumunu tümceye ekler. Tutumsal belirteçler, parantez yapıları gibi tümceye gevşek bir şekilde bağlanır ve tümcede farklı pozisyonlarda kullanılabilir (Urmson 1952: 486).

(13) **Maalesef**, bağlı olduğumuz ordunun bölgesinde değil. (Esrarlı Kale, 1991)

(14) **Ama maalesef** bunlar uzun sürmedi. (Gonca 2006)

(15) **Üç farklı kitabına başlayıp bitiremedim maalesef**. (Kösenin Delisi 2009)

(16) **Onun için maalesef** çağdaş tarih bizde yazılamaz. (Osmanlı Barışı 2004)

Verilen örneklerde örnek (13)'te tümce başında örnek (14)'de söylem belirleyicisinden sonra, örnek (15)'te tümce sonunda örnek (16)'da yine söylem belirleyicisinden sonra kullanımı görülür. Görüldüğü gibi değerlendirmeye yönelik bir belirteç olduğu için her zaman tümceyi kapsar (bk. Maienborn ve Schafer 2011: 1402). Bu nedenle tümce içinde kullanılması anlam belirsizliğine neden olmaz.

4.1.3. Kanıtsal Belirteçler

Kanıtsallık içeriği taşıyan belirteçler, önermeyle birlikte kullanılır ve konuşucunun önermede verdiği bilginin kaynağını belirtir. Bu tür belirteçler, dilbilimde ayrı bir ulam olarak ele alınan *kanıtsallık* (evidentiality) içinde sözlüksel işaretleyiciler arasında değerlendirilir (bk. Johanson 2003; Aikhenvald 2004; Demir 2012).

açıkça

açık adına +CA eki getirilerek türetilen belirteç, eylemi ya da tümceyi nitelemek için kullanılır. Ancak derlemde daha çok “gör- duy- söyle-, ortaya koy-, anlaşıl-” gibi eylemlerin kavram alanlarındaki özellikleri ön plana çıkarmak amacıyla eyleme yönelik kullanıldığı görülmüştür. Belirtecin eylemle anlam ilişkisi kurarak oluşturduğu semantik alan tümcesel kullanımı için de zemin hazırlamıştır. Tümcesel kullanımında “açıkça görülüyor ki, kanıtlardan hareketle çıkarımım şudur ki” gibi bir yan tümce düşünülebilir. Çünkü tümcesel belirteç olarak gelişiminde eş dizimli kullanıldığı eylemlerin anlamlarını da semantik alanına dahil etmiştir. Tarz belirteci olarak sık kullanılması ve bu iki kullanım arasındaki anlam farklılığına dayanarak (anlamsal ve kapsama alanında görülen değişimle) tarz belirtecinden tümcesel bir belirtece gelişim yönü açıktır.

(17) **Açıkça**, canını ve etini heder edip keyif ve zevk için onu öldürmek! (TUD, Saadet Asrından Damrlar 2008)

(18) **Açıkça**, Amerikalı liderler ülkelerinin güvenliğinin Kuzey ve Güney Amerika'ya kapsayan alanda başat bir güç olduklarında korunacağına inanmışlardır. (Amerika'nın Uluslararası Politikası 2007)

(19) **Duygularını açıkça ifade ederler.** (Sevgi Kavramı 2002)

(20) **Kültür Bakanı filmi görmediğini açıkça belirtiyor.** (Cumhuriyet 2002)

(21) 3863 sayılı Kanun'la birlikte şikayet süresinin "ibraz tarihinden başlayacağı" **açıkça düzenlenmiştir.** (Yargıtay Kararlarında Karşılıksız Çek, 1997)

Örnek (17) ve (18)'de *açıkça*, tümcesel kullanımında kanıtsallığın alt ulamı olan konuşucunun çıkarımını işaretler. Diğer örneklerde ise “açık bir şekilde” anlamında eylemin nasıl gerçekleştiğini belirtir. Örnek (19)'da belirtecin yerini değiştirdiğimizde “Açıkça duygularını ifade ederler” iki belirteç türü açısından da değerlendirilebilir: *Tümcesel belirteç* “Benim gördüklerimden/duyduklarımdan hareketle çıkarımım, duygularını ifade ettikleridir.”; *Tarz belirteci* “Duygularını açık bir şekilde, ayrıntılarıyla ifade ederler.” Bu karşılaştırmada görüldüğü gibi birlikte kullanıldıkları eylem ve tümcedeki pozisyon, kapsamlarını belirlemede rol almaktadır. Tümcesel ve tarz belirteci ayrımı bağlamla, parçalarüstü sesbirimlerle açık hale getirilebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise tarz belirteçlerinin eylemin hemen önünde yer alması nitelediği unsuru ve kapsamını belirlemede yardımcı olur, işlevini açık hale getirir.

4.1.4. Bilgisel Belirteçler

Bilgisel belirteçler, tümcede olgusallık değerine yönelik yaklaşımı bildiren bir anlam içeriğine sahiptirler. Bu nedenle olgusallık değeri bilinmeyen bir önermeye ihtiyaç duyarlar ancak önermeye gelerek bir olgu üretirler (Ernst 2004: 101). Bu tür belirteçler *kiplik belirteç* olarak da adlandırılır, ancak *belirteç* terimi söz dizimiyle ilgilidir. Terim karmaşasını önlemek için *sözlüksel kiplik işaretleyicilerinin* söz diziminde belirteç işlevi yüklendiği söylenebilir. Bilgisel belirteçler, tümcesel kullanımında önermesel nesnesinin olgusal olmamasından dolayı diğer belirteçleri kapsamına almaz (Ernst 2004: 102). Kapsama alanları, işaretledikleri önermeyle anlam

ilişkileri ve tümce sınırları içinde bir etkileşim alanına sahip olmalarıyla bilgisel belirteçler, söylem belirleyicilerinden (discourse marker) ayrılırlar (Traugott 2007: 143). Ana tümcede kurucu unsur olarak işlev üstlenmeyen ancak anlama etki eden bu belirteçler ara tümce ya da parantez yapıları olarak da değerlendirilmektedir. Çünkü yapısal olarak tümceye katkıda bulunmamalarına rağmen anlamsal olarak yeni bilgiyle ilişkilidirler (bk. Nuyts 2000, Güneş 2014).¹⁷

muhtemelen

Arapça kökenli belirteç *muhtemel* sözcüğüne *-An* biçim biriminin getirilmesiyle türetilmiştir (bk. Turan 1998). Bilgisel belirteçler tümceyi ya da öbeği nitelemek için kullanılır, ancak yukarıda verilen belirteçlerden farklı olarak bu belirteçlerde kapsama alanına göre anlam değişmez (bk. Rentzsch 2015:19).

(22) *İntihar girişimi muhtemelen aileseldir.* (Neden İntihar Ediyorlar?, 1999)

(23) *Muhtemelen bu hanımlar da sizinle olan dostluklarının yanlış anlaşılmasından endişelenmişlerdir.* (İtiraf 2010)

(24) *Ben bu şarkıyı seviyorum ama sen sevmezsin muhtemelen.* (Günlük Konuşma, 2011)

Örnek (22), (23) ve (24)'te *muhtemelen* farklı pozisyonlarda tümceyi kapsamına alır. Tümce içinde kullanıldığı örnek (22)'de konu ve odak arasında her iki tarafı da kapsar. Örnek (24)'te ise yüklem sonrasında kullanılır ancak Kornfilt (1997), Erdal (1999) ve Erguvanlı'nın (1984) değerlendirdiği durumların dışında tümcedeki yeni bilgiyle ilişkili olarak anlama katılır. Kiplik incelemeleri içinde ele alınan bu konu söz dizimi ve bilgi yapısıyla açıklanabilir. Bilgisel belirteç bulunduran bu tür ifadelerde Nuyts (2000: 123-124) birbiriyle ilişkili iki yeni bilgi olduğunu belirtir: *bilgisel yaklaşım + önermenin taşıdığı bilgi*. Ayrıca Nuyts, sıfatlar dışında bilgisel kiplik işaretleyicilerinin odak alanında bulunmasının özel durumları gerektirdiğini belirtir. Çünkü olgu durumunun (state of affairs) epistemik değerlendirmesi söylem bağlamında ifade edilir. Odaksız bilgiyi ise olgu durumu içerir. Bilgisel niteleme onun yanında yer alır. Bu nedenle bilgisel belirteçlerin Türkçe için tümce sonunda kullanımları diğer unsurlardan farklıdır (bk. Üzüm 2019). Tümcesel belirteç, eklendiği tümcenin bilgi yapısındaki odakla ilişkili olarak konuşucunun yaklaşımını bildirir. Böylece konuşucuya yönelik belirteçlerin genel özelliği olan ifadeyi konuşucuyla ilişkilendirme işlevinin dışında bir önermeyi niteleyerek tutumsal ve söz-eylem belirteçlerinden ayrılır.

(25) *(Muhtemelen) Sarper öneriyi (muhtemelen) gecikmeli olarak, muhtemelen, danışması gereken yerlerle temas ettikten sonra kabul eder.* (muhtemelen) (Gelenek 2003)

Verilen kullanım örneklerinden farklı olarak *muhtemelen* örnek (25)'te iki farklı yoruma izin verir. Derlemede iki virgöl arasında parantez yapıları gibi verilmiş ve tümcesel olarak gösterilmiştir. Ancak noktalama işaretleri ve konuşma dilinde virgöl tonlaması olmadığında bu pozisyondaki işlevi öbeğe yönelik ve tümcesel olarak yorumlanabilir. Başta ve sonda tümcesel olarak değerlendirilmesi daha açıkken tümce içinde kullanımında konuşucunun “danışması gereken yerlerle temas ettikten sonra” tahminini bildirdiği okuması yapılabilir. Buradaki olası durum değişebilir ve “Sarper

¹⁷ Parantez yapıları katıldıkları tümcenin ezgi düzeninde kesintiler oluşturur ve prozodik açıdan da izoledir, ancak bazı çalışmalarda bütün parantez yapılarının tümceden izole olmadığı ortaya konulmuştur (Güneş 2014: 278-279).

öneriyi gecikmeli olarak kabul eder” ifadesine eklenir. Diğer yandan tümcenin tamamını kapsayarak “Sarper gecikmeli olarak, danışması gereken yerlerle temas ettikten sonra kabul eder” önermesinin olası olduğunu belirtebilir. Çünkü bu belirteçler, daha önce de açıklandığı gibi sözlüksel işaretleyiciler olarak konuşucunun bilgisi temelinde şekillenen önermenin olgusalılık değerine yönelik yaklaşımını bildirir.

belki

Belki belirtecinin gelişimi ile ilgili, Arapça kökenli *bal*¹⁸ sözcüğü ile *ki/kim* tümleyicisinin (complementizer) dilbilgiselleşmesiyle oluştuğu söylenebilir (Tietze 2002: 237). Bu belirteç de *muhtemelen* gibi öbeği ya da tümceyi niteler. Türkçede uzun süredir kullanılması ve sıklık derecesi nedeniyle çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca *belki*'nin diğer belirteç türleriyle kullanımı, Türkçede belirteçler arasındaki hiyerarşiyi değerlendirmek için imkân sağlamaktadır.

(26) *On sene sonra belki yine konuşuruz.* (Son Köylü Kulübe Sağlık Olsun 2009)

Örnek (26)'da *belki* (bilgisel-kipsel) > *yine* (yineleme/ zaman/sıklık b.) sıralamasıyla dar açılı kapsama alanına sahip belirteçten önce kullanılır. *Yine* eylemi nitelerken *belki* odaktan önce gelerek geniş açıyla tümceyi kapsamına alır.

(27) *Yağ oranı düşük belki o yüzdendir.* (Günlük Konuşma 2011)

Belki'nin iki yargı arasında yer aldığı örnek (27)'de, önermenin başında kullanılır ve “o” ile art gönderim (anaphora) yapılarak öncesinde verilen olgusal durumla ilişkilendirilir. Böylece *belki*, “o yüzden” olma olasılığını *-Dir* ile birlikte ifadeye ekler. Tümce **Belki yağ oranı düşük o yüzdendir* şeklinde kurulduğunda olgusal bilgiden önce geldiği için bilgisellik belirteciyle uyum sağlamamaktadır. Çünkü burada “yağ oranı düşük” konu değildir. Anadil konuşucuları belirteçlerin farklı pozisyonlarda kullanımını bağlamdan dolayı kabul edilebilir bulsa da gerçek dil malzemesinde görülen durumu tanımlamak eğilimleri ve kısıtlamaları görebilmek açısından önem taşımaktadır.

(28) *Belki farklı bi şeydir.* (Günlük Konuşma 2012)

(29) *Belki o zaman her şey normale döner.* (Son antlaşma 2004)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi tümcesel belirtecin diğer dillerde de yaygın olan tümce başı pozisyonu Türkçede de yaygındır. Tümce içinde ise örnek (26)'daki gibi kendinden düşük kapsama alanına sahip belirteçle nitelediği unsur arasına giremez. Örnek (26), (27), (28) ve (29)'da *belki* ortak olarak farklı pozisyonlarda tümcesel işlevde kullanılmıştır. Ancak *belki*'nin kapsama alanı her zaman geniş açılı değildir. İncelenen kullanımlarda bu kapsamını sınırlayan iki durum tespit edilmiştir: Olgusal bir yargı bildiriminde bir öbeği nitelediği durumlar ve başka bir belirtecin bilgisel belirtecin kapsamını sınırladığı durumlar. Aşağıda *sırf* belirteciyle birlikte kullanımı değerlendirilmiştir.

(30) *Belki sırf bu yüzden kendi ulusunun tarihi gelecekte, Kusturıcı'yı affetmeyecek.* (Aksiyon 1996)

(31) *Belki de sırf o yüzden, yani bilinçaltımdaki kızgınlıkla iğfal ettim seni.* (Son Antlaşma 2004)

(32) *Belki de sırf daha esrarengiz görünmek için.* (Kayıp Gül 2009)

(33) *Belki de sırf Kuzey Irak'a girmek için şehit verildi.* (Aktüel 2008)

¹⁸ *bal* kökü için “daha doğrusu, bilakis, hayır, red, kesinlikle, bazen” vb. anlamlarına rastlanır (Steingass 1884: 137).

Örnek (30) ve (31)'de sırasıyla geleceğe yönelik ve olgusal yargı tümceleri görülür. Ancak belirteçlerin kapsamlarını görmek için bu tümceler yeterli olmayabilir. Örnek (32) ve (33)'te ise *belki* ve *sırf* odaklı belirtecinin kapsama alanı açık bir şekilde görülür. Bu kullanımlarda odaklı belirteç *sırf*, dar kapsama alanıyla ilgeç (edat) öbeğini niteler ve *belki*'nin kapsamını da sınırlandırır. Örnekler karşılaştırıldığında da olası durumun *sırf* belirtecinin kapsadığı alanda kaldığı görülür. Bu görüşü, örnek (31) ve (33)'teki gibi olası durumdan sonra olgusal bir yargı bildirimimin gelebilmesi doğrular.

(34) *Sırf bu yüzden belki beni okumayanlar sevmeyenler de vardır ya da severken nefret etmeye başlayanlar.* (Malingözü 2010)

Odaklı belirteç *sırf* ve bilgisel belirteç *belki* yukarıdaki örnekteki gibi farklı dizilimde kullanıldığında ise odaklı belirteç yine dar kapsama alanıyla öbeği niteler, *belki* ise geniş açıyla tüm tümceyi kapsar. Bu örnekte, *sırf* "bu yüzden"i etkisi altına alırken *belki* kendinden önceki unsurları da kapsayacak şekilde geniş açılı bir etki alanına sahiptir.

Aşağıdaki örneklerde *belki*'nin *aslında* söz eylem belirteciyle, *bile* ve *hatta* odaklı belirteçleriyle kullanımları örneklendirilmiştir.

(35) *Şimdi var ya ben aslında belki öğleye bile gelemeyecektim buraya, ama!* (Ayvayı yedik 1995)

Örnek (35)'te üç farklı belirteç kullanılmıştır: *aslında* (söz-eylem) > *belki* (bilgisel) > *bile* (odaklı) hiyerarşik sıralamasıyla söz-eylem belirteci *aslında* başta yer alır ve sonrasında *belki* bilgisel ve *bile* odaklı belirteçleri gelir. Bu kullanımda da *belki*'nin kapsamının odaklı belirteçle sınırlandırıldığı görülür. "Aslında öğleye bile gelemeyecektim" tümcesinde "gel-" eyleminin gerçekleştirildiği olgu durumuna yönelik karşıolgusal¹⁹ bir ifade kullanılır. Geçmişteki olası durumda ise zaman "belki öğleye bile, belki akşama bile vb." nitelenir. Bu şekilde sınırlandırmada *bile* odaklı belirtecinin kendinden önceki unsura odağı taşıdığı ve bilgisel belirtecin odakla ilişkisinin etkili olduğu görülmektedir.

(36) *Aslında dünyada maalesef hekimlerin önemli bir kısmı yeni ilaçlarla ilgili bilgileri ilaç firmalarının tanıtım broşürlerinden öğrenmektedir.* (Cumhuriyet 2002)

Söz-eylem ve tutumsal belirteçlerin birlikte kullanımında da yine bilgisel belirteçler gibi söz-eylem belirtecinin en yüksek konumda tümceyi kapsadığı görülür: sözeylem > tutumsal.

Türkçede konuşucuya yönelik belirteçlerin birlikte kullanımlarıyla ilgili çok fazla örnek tespit edilememiştir. Bu durum Cinque'un (1999: 175) belirttiği gibi konuşucuya yönelik belirteçlerin aynı tümcede kullanımının genellikle kabul görmemesiyle ilişkilendirilebilir.

4.2. Belirteç ve Önermenin Semantik İlişkisi

Tümcesel belirteçlerin birlikte kullanıldıkları önermeye göre olgusal ve doğruluk koşullu olma ya da olmama durumları Ifantidou-Trouki'un (1993: 71) çalışması temelinde değerlendirilmiş ve aşağıdaki tabloda ortak ve ayırıcı özellikleri gösterilmiştir. Ayrıca üçüncü ölçüt olarak belirtecinin sözlüksel anlamının tümcesel ve öbeği nitelendirilme durumunda değişip değişmediği de karşılaştırılarak verilmiştir.

¹⁹ Karşıolgusalılık (counterfactuality) belirli bir gerçekliğin paralelinde, gerçek olmayan bir durumu anlatan ifadelerdir (Lyons 1977: 795).

Buradaki doğruluk koşullu olma ve olmama ölçütünde doğruluk koşullu olmayan ifadede belirteç ne tür bir söz-eylem gerçekleştiği bilgisini ekler. Doğruluk koşullu olanlarda ise önermenin doğruluğu ya da yanlışlığı belirsizdir. Bu nedenle olgusal ve olgusalıkdışı karşıtlığından da söz etmek gerekir. Doğruluk koşullu belirteçler önermeye eklenir ve olgusalıkdışı dünyada konumlanır. Doğan ve Kocaman (1999: 68-69), Ifantidou-Trouki'un doğruluk koşullu olma/olmama ölçütünün geçersiz olduğunu çünkü önermeye eklenen bu belirteçlerin önermenin kapsamının dışında kaldığını belirtir. Ancak Doğan ve Kocaman, önermenin yan tümce olarak kullanıldığı ve bilgisel kiplik işaretleyicisinin yüklemcil kullanımını farklı değerlendirir. Buradaki belirtecin bir sözcük türü olması ve sözlüksel bir birim olarak kabul edilmesi göz ardı edilerek belirteç işlevindeki *sanırım* kullanımı ve *san-* eyleminin yüklem olarak kullanımının aynı yaklaşımla değerlendirildiği görülür. Yüklem olarak kullanımında “doğruluk değerine katkıda bulunan” bir birim olarak kabul edilmiştir. Buradaki fark, kiplik anlam işaretleme yollarının seçimiyle ilgilidir. Önermenin yan tümcede yer aldığı ve işaretleyicinin yüklemcil olarak kullanıldığı bir durumla sözlüksel işaretleyici (belirteç) kullanılan bir durum karşılaştırılmıştır.

		Olgusal	Doğruluk koşullu	Sözlüksel anlam değişimi
Sözeylem belirteci	özetle	+	-	+
	açıkçası	+	-	20
	basitçe	+	-	+
Tutumsal belirteç	maalesef	+	-	-
Bilgisel belirteç	muhtemelen	-	+	-
	belki	-	+	-
Kanıtsal belirteç	açıkça	-	+	+

Şekil 3 Belirteçler Arasındaki Farklılıklar

Tabloda gösterildiği gibi söz-eylem belirteçleri ve tutumsal belirteçler olgusal kabul edilen bir önermeye eklenirken, kanıtsal ve bilgisel belirteçler önermeyi olgusalıkdışı dünyada konumlandırır ve önermenin doğruluğu sorgulanabilir. Kanıtsal ve bilgisel belirteçler tümceden atıldığında olgusal bir bildirim ortaya çıkar. Doğruluk koşullu olmayan belirteçler ise önermenin doğruluk değerine etki etmezler. Bu nedenle Ifantidou-Trouki (1993) tarafından “önermeye katılmayan, doğruluk koşulu olmayan belirteçler” olarak değerlendirilir. Hiyerarşik dizilim de bu görüşü destekleyen bir görünüm sergiler. Söz-eylem belirteçleri ve tutumsal belirteçler, bilgisel ve kanıtsal belirteçleri kapsar. Çünkü önermeyi niteleyen belirteçler söz-eylem ve tutumsal belirteçlerin ihtiyaç duyduğu nesneyi sağlar (bk. Ernst 2004: 101). Bu konuda Nuyts'un bilgi yapısı ve kiplik işaretleyicisi arasındaki ilişkiyle ilgili açıklamaları da Ifantidou-Trouki'nin açıklamalarıyla örtüşür. Nuyts (2000: 123-124) önermenin bilgi yapısı açısından bilgisel belirtecin ya da sözlüksel işaretleyicinin yeni bilgi (new information) ile ilişkili olduğunu ve önermenin bilgi yapısındaki odaklı yani yeni bilgiden farklı bir yeni bilgi eklediğini belirtir²¹. Bilgisel belirteç konuşucusuyla ilgiliyken önermedeki yeni

²⁰ Açıkçası şeklinde tümcesel olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle sözlüksel anlam değişimi ölçütü bu belirteç için geçerli değildir.

²¹ Nuyts, söz dizimi açısından yeni bilgi ilişkisine rağmen ikonik etki (iconic force) ve bilgi yapısı etkisi (information structure force) nedeniyle farklı durumların ortaya çıktığını belirtir. Açıklamalarına göre, ikoniklik açısından bilgisel bildirimle tamamlayıcı yapı ana cümlede, olgu durumu yan/alt/girişik cümlede verilmesi idealdir. Çünkü belirteç doğrudan olgu durumuna bağlı

bilgi ise dünya hakkındadır. Bu yeni bilgi ilişkisi, bu tür belirteçlerin önermeye katıldığını açıkça gösterir.

5. Sonuç

İncelenen belirteçlerde, Türkçede bazı belirteçlerin tümcesel ve öbeğe yönelik olarak kullanılabilirdiği bazılarının ise sadece tümcesel olduğu görülür. Bu farklılık, tümcesel belirtecin türü ve kökeniyle ilişkilidir. Değerlendirme sonucunda tümcesel *özetle ve basitçe* söz-eylem belirteçlerinin tarz belirteçlerinden geliştiği, gelişim aşamasında sözlüksel anlamlarının ve kapsama alanlarının değiştiği öne sürülebilir. Bunun için en önemli gerekçe anlam değişiminin yönüdür. Anlamsal açıdan tarz belirteçleri eylemle ilişkiliyken tümcesel belirteç olarak kullanımlarında konuşucuyla ilişkilidirler. Bu anlam ilişkisi tarz belirteçlerinin tümcesel belirtece gelişimlerini de açıklamaktadır: öznelleşme, somuttan soyuta gelişme ya da dış dünyadan iç dünyaya anlam gelişimi. Anlam değişimi ve bağımsızlaşma *açıkçası* belirteci için de geçerlidir. Ancak bu belirteç tamlama yapılarından koparak belirteç türüne gelişmiştir. Gelişme sürecinde iyelik biçimbiriminin işlevini kaybettiği, dilbilgiselleşmiş bir yapı olarak tümceyi kapsamına aldığı söylenebilir.

Tutumusal belirteç olarak ele alınan *maalesef*, değerlendirme içeriği ile her zaman tümceyi kapsayacak şekilde kullanılır, bu nedenle söz diziminde pozisyonu diğerlerine göre daha serbesttir. Ancak söz-eylem belirteciyle birlikte kullanımında söz-eylem belirteci, tutumsal belirteci de kapsayacak şekilde başta yer alır: *aslında maalesef...*

Konuşucuya yönelik belirteçler, tek başına bir tümcede kullanıldığında tümce başında, sonunda ya da konu ve odak arasında yer alabilir. Ancak birden fazla konuşucuya yönelik belirteç kullanımında aralarındaki hiyerarşiye göre en yüksek konumdaki belirtecin başta yer aldığı görülür: *aslında belki...*

Söz-eylem ve tutumsal belirteçler olgusal ifadeler gerektirirken kanıtsal ve bilgisel belirteçler önermelerle kullanılır.

Tümcesel belirteçlerin tümce başında yer alması diller arası bir durumdur. Ancak tümce sonunda kullanımının yaygınlığı Türkçenin söz dizimiyle ilişkili görünmektedir. Türkçenin sola dallanan yapısından dolayı tümce sonunda kullanımlarda da tümcesel belirteçler geniş açılı bir kapsama alanı oluşturabilmekte, bu kullanım anlam belirsizliğini de önlemektedir. Roman, hikâye gibi anlatı türlerinde ve konuşma dilinde sonda kullanımının sıklığı da bu tespiti doğrulamaktadır.

İncelenen belirteçlerin tarz belirteci olarak kullanımlarında eylemi kapsamlarına alarak eylemden önce gelmesi beklenir. Ancak geçişli eylem ve zorunlu öge durumundaki nesnenin (tümleç) arasına giremezler. Farklı belirteçlerin birlikte kullanımı da kapsama alanını belirlemede rol oynar. Bununla ilgili olarak bilgisel belirteçlerin kapsama alanının odaklı belirteçler tarafından sınırlandırıldığı bulgusuna erişilmiştir.

Son olarak çalışmada tümcesel ve öbeği niteleyen belirteçlerin sözlüksel anlamlarının farklı olduğuna dikkat çekilerek her belirtecin detaylı bir şekilde değerlendirilmesinin gerekliliği tespit edilmiş, derlem temelli daha kapsamlı

olarak niteliğin içsel durumunu yansıtır. Ancak bilgi yapısı açısından ana cümle prototipik olarak öncelikli bilgiyi taşıırken, yan/alt/girişik cümle geri plandaki bilgiyi taşır.

incelemelerle *Güncel Türkçe Sözlük*'te tümcesel belirteçlerin tanımlarına katkı sağlanabileceği görülmüştür.

“Acknowledgement:

The research for this paper was made possible by a grant from the Alexander von Humboldt Foundation.”

Kaynakça

- Aikhenvald, A. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aksan, Y. (2002). Tümce Konusu: Tanımı ve Kapsamı. L. Uzun ve E. Huber (Ed.), *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler* içinde (13-36. ss.). Essen: Verlag Die Blaue Eule.
- Aksan, Y. vd. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*, İstanbul. Erişim adresi <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>.
- Atabay, N., Kutluk, İ. ve Özel, S. (1983). *Sözcük Türleri*. (Hzl. D. Aksan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1936). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Biskup, P. (2015). Focused epistemic adverbs and scalar implicatures. *Slavic Grammar from a Formal Perspective: The 10th Anniversary FDSL Conference* içinde (43-62. ss.). Leipzig 2013/Frankfurt a. Main.
- Cinque, G. (1999). *Adverbs and functional heads. A cross-linguistics perspective*. New York/Oxford: University Press.
- Dehé, N. ve Kavalova, Y. (2007). Parentheticals. N. Dehé ve Y. Kavalova (Ed.), *Parentheticals: An Introduction, Linguistik Aktuell* içinde (1-24. ss.). Amsterdam: John Benjamins.
- Demir, N. (2012). Türkçede Kamtsallık. *bilig*, 62, 97-118.
- Doğan, G. ve Kocaman, A. (1999). Sözcüde Kişisel Tutum ve Belirteçler. *Dilbilim Araştırmaları*, 13, 65-78.
- Erdal, M. (1999). Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen. L. Johanson ve J. Rehbein (Ed.), *Türkisch und Deutsch im Vergleich* içinde (53-95. ss.). (*Turcologica* 39). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Erdem, M. ve Sarı, M. (2010). Sözcük Türklerinin Sözcük Öbekleriyle İlişkisi. *Turkish Studies*, 5(4), 321-335.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erguvanlı, E. E. (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. Berkeley/Los Angeles: California University.
- Ernst, T. (2004). *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ernst, T. (2007). On the role of semantics in a theory of adverb syntax. *Lingua*, 117, 1008-1033.
- Fantidou-Trouki, E. (1993). Sentential adverbs and relevance. *Lingua*, 90, 69-90.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Göksel, A. ve Özsoy, S. (1998). Is There a Focus Position in Turkish?. IX. *Uluslararası Dilbilim Konferansı*. Oxford: Oxford University.
- Güneş, G. (2014). Constraints on syntax-prosody correspondence: The case of clausal and subclausal parentheticals in Turkish. *Lingua*, 150, 278-314.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- İşsever, S. (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- İşsever, S. (2006). Türkçede Takısız Nesne Adöbekleri ve Çalkalama. *Dil Dergisi*, 131, 42-56.
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. A. Aikhenvald ve R. M. V. Dixon (Ed.), *Studies in Evidentiality: Typological Studies in Language* 54 içinde (273-290. ss.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Karpuz, H. Ö. (2013). *Türkçe'de Zarflar, Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelenmesi*. İzmir: Ege-Doğuş Yayınları.

TÜRKÇEDE TÜMCESEL BELİRTEÇLERİN SÖZ DİZİMSSEL VE SEMANTİK ÖZELLİKLERİ:
KONUŞUCUYA YÖNELİK BELİRTEÇLER

- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London/New York: Routledge.
- Laenzlinger, C. (2002). A Feature-Based Theory of Adverb Syntax. *Generative Grammar in Geneva*, 3, 67-106.
- Laenzlinger, C. (2015). Comparative adverb syntax: A cartographic approach. K. Pittner vd. (Ed.), *Adverbs: Functional and diachronic aspects* içinde (207-238. ss.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Lyons, J. (1977). *Semantics II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maienborn, C. ve Schafer, M. (2011). Adverbials and adverbs. C. Maienborn, K. von Heusinger ve P. Portner (Ed.), *Semantics, An International Handbook of Natural Language Meaning* içinde (1390-1420. ss.). [HSK Handbook Series] Berlin: Mouton de Gruyter.
- Nuyts, J. (2000). Tensions Between Discourse Structure and Conceptual Semantics: The Syntax of Epistemic Modal Expressions. *Studies in Language*, 24(1), 103-135.
- Piñón, C. (2013). Speech-act adverbs as manner adverbs. *Workshop Ereignis und Kontext, 06-07 December 2013*. Universität des Saarlandes.
- Potts, C. (2005). *The Logic of Conventional Implicatures, Oxford Studies in Theoretical Linguistics*. New York: Oxford University Press.
- Steingass, F. J. (1884). *The student's Arabic-English dictionary: Companion volume to the author's English Arabic dictionary*. London: Allen.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Cilt 1 AE). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Traugott, E. C. (1989). On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change. *Language*, 65(1), 31-55.
- Traugott, E. C. (2007). Discussion article: Discourse markers, modal particles, and contrastive analysis, synchronic and diachronic. *Catalan Journal of Linguistics*, VI, 139-157.
- Turan, F. (1998). Türkçede Zarflar Üzerine. M. Özeraslan ve Ö. Çobanoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* içinde (301-306. ss.). Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Turan, Ü. D. (2012). Tümce ve Tümcenin İç Yapısı: Sözcük ve Öbekler. *Genel Dilbilim 1* (2. bs.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Urmson, J. (1952). Parenthetical Verbs. *Mind*, 61, 480-496.
- Üzüm, M. (2019). Epistemik Kiplik İşaretleyicilerinin Söz Dizimsel Özellikleri: Özbek ve Türkiye Türkçesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 23(2), 452-492.
- İnternet Kaynakları**
Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük* <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi 15.09.2020)
Kubbealtı Vakfı, *Kubbealtı Lugati* <http://lugatim.com/> (erişim tarihi 01.03.2021)

BERNHARD SCHLINK'İN "OKUYUCU" ADLI ROMANINDA MICHAEL BERG'İN SEMBOLİK ETKİLEŞİM ÇERÇEVESİNDE ANLATI KİMLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNİN ESERE YANSIMALARI

Ebru YEMİŞENÖZÜ*

Öz: Çalışmada sembolik etkileşimin kuramcılarından Mead, Krappmann ve Goffman'ın kimliğe ilişkin tanımlamalarından hareketle, henüz yeni bir yaklaşım olan anlatı kimlik oluşumu örnekler eşliğinde somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Bireyler kişisel kimliklerini öz hikâyeleriyle etkileşimde ve iletişimde buldukları kişilere aktarırlar. Kategorize ettikleri anlatılarla hayatlarına yön verirler. Bu farklı yaklaşım biçimleri son yıllarda edebî metinlere de yansımıştır. Yazar, okuyucularına oluşturduğu kurgusal ya da edimsel türlerle bu çeşitliliği aktarır. Metinlerde kahraman(lar)ın öz hikâyesini anlatma çabası bu sürecin bir yansımasıdır ve anlatı kimlik oluşumunun okuyucuya iletme şeklidir. İlgili çalışmada başkahraman Michael Berg'in hayat hikâyesini anlatma çabası bu bağlamda değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: sembolik etkileşim, kimlik oluşumu, anlatı kimliği, roman, Michael Berg'in kimlik oluşumu

Reflections of the construction process of narrative identity within the framework of symbolic interaction of Michael Berg in Bernhard Schlink's novel "The Reader"

Abstract: In the study, with reference to the "identity" definitions of Mead, Krappmann, and Goffman, who are the theorists of symbolic communication, a new approach, narrative identity construction will be tried to be embodied in the light of examples. Individuals transfer their personal identities to the people they interact and communicate with through their core stories. They direct their lives with the narratives they categorize and find their direction in life. These different types of approaches have also reflected on the literary works in recent years. The author conveys this diversity to his readers with the fictional or performative genres he creates. The effort to tell the self-story of the hero(s) in the texts is a reflection of this process and is the way of conveying the narrative identity construction to the reader. The effort to tell the life story of the protagonist, Michael Berg, will be examined in the present study within this context.

Keywords: Symbolic Interaction, identity construction, narrative identity, novel, the identity construction of Michael Berg

Giriş

Günümüz toplumsal yapıda dinamiklerin değişmesi bireylerin kimlik oluşturma süreçlerine etki eder. Toplumsal ve evrensel göstergelerin azaldığı, hatta batılı toplumlarda neredeyse kaybolduğu bu dönemde bunların yerini çeşitli bireysel göstergelerin aldığı aşikârdır. Bu değişim süreçleri toplumun her alanında görüldüğü gibi, özellikle bireylerin etkileşim ve iletişim ile oluşan kimlik yapılarına da yansımaktadır. Birey, etkileşim ve iletişim esnasında hem başka kişilerin duruma özgü davranış biçimlerine, hem de kendi tepkime ve davranışa dönüştürme eylemine şahit olmaktadır. Bu unsurlar, yani toplumsal ve bireysel olgular ben kimliğinin

* Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı / TÜRKİYE. E-posta: ebruozu@karatekin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5336-7602.

şekillenmesinde önemli rol oynar. Birey, oluşum sürecine etki eden bu faktörleri, yani sentezleme – değerlendirme süreçlerini anlatarak dışa vurmaktadır. Hayat hikâyeleri, ya da hayatlarıyla ilgili her türlü anlatı şekli etkileşim esnasında biçimlenir ve duruma göre çevresindekilere aktarılır. Bu anlamda bireyler anlatılarını geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere zamansal düzlemde kategorize ederler. İlgili çalışmada teorik temellendirmelere geçmeden önce “Okuyucu” adlı romanın yazarı hakkında yapıtın anlaşılması açısından bilgi vermek yerinde olacaktır.

Alman yazar Bernhard Schlink 6 Haziran 1944 yılında Bielefeld’de ailenin en küçük oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Edmund Schlink Alman Teolog Profesörü, annesi Irmgard Oswald ise İsviçreli bir teologdur. Edebiyata, tarihe ve sosyolojiye karşı ilgisinin olmasına ve bu alanda faklı kaynaklardan beslenmesine rağmen, ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra babasının ısrarı üzerine hukuk öğrenimine başlar ve bu alanda da uzmanlaşır (Magenau 04.07.2014). Bunun yanı sıra yazarlığa da başlayan Schlink’in, 1987 yılında Walter Popp ile birlikte kaleme aldıkları ilk romanı yayımlanır. İlerleyen yıllarda birçok eserler yazmış ve bu alanda birçok ödüle layık görülmüştür.

Bernhard Schlink’in hukukçu kimliği yazılarına da yansımaktadır. Eserlerinde genel anlamda ya bir hukukçu, ya da hukuk çevresinde geçen konu ele alınır. Bu anlatım şeklini kendisi şöyle ifade eder: “Bir hukukçu olarak yazmayı da seviyorum ve bir hukukçu olarak da şeffaf ve güzel yazmaya çalışıyorum. Aksi takdirde her ikisi de birbirini çözümlüyor zaten¹” (Krause 14.10.1999). Bunun yanı sıra roman ve hikâyelerinde otobiyografik unsurlara da sık sık yer verir. Bununla ilgili Schlink şu ifadeyi kullanır: “Sadece bildiklerini yazabilirsin²” (Becker 05.01.2000). Bu bakış açısını birçok eserlerinde görmek mümkündür. Bunlardan birisi de “Okuyucu” adlı romanıdır.

“Okuyucu” adlı romanı 1995 yılında yayımlanır ve dünya literatüründe, ama bilhassa Amerika’da önemli bir yere sahiptir. Eser aynı zamanda birçok dile çevrilir ve birçok ödül alır. Romanda anlatılan kahramanın adı Michael’dir. Michael’in hayat hikâyesi üç ana bölümde ele alınır ve bu bölümler yine kendi içlerinde alt bölümlere ayrılır. Ana bölümler Michael’in hayatındaki üç önemli dönüm noktaları temel alınarak şekillendirilir. Hikâyenin başında Michael henüz daha 15 yaşındadır ve 36 yaşındaki Hanna ile tanışması ve bir beraberlik yaşaması sonucu hayatının nasıl değiştiği ve bu değişimin kimliğinin oluşum sürecini nasıl etkilediği tasvir edilmektedir. İlgili yapıtta kimlik oluşum sürecini etki eden diğer bir faktör ise özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Alman toplumunun yaşamış olduğu değişimdir.

Yapıtın birinci bölümünü tanışma ve beraberliklerindeki çarpık rol statüleri oluştururken, ikinci bölümde Hanna ile yıllar sonra karşılaşmaları ve Hanna’nın yargılanma sürecinde Michael’in onunla ilgili bilmediği gerçeklerle yüzleşmesi konu edilir. Üçüncü bölümde ise Hanna’nın ceza evindeki dönemi ve ölümünden sonraki evrede Michael’in onunla ilgili kaleme aldığı öz hikâyesinin nedeni anlatılmaktadır. Her bir evrede Michael’in bu beraberlik sonucunda yaşadığı travmatik durum kimlik sorunsalı şeklinde okuyucuya aktarılmaktadır. Ayrıca hayatının her bir evresinde

¹ Orijinal metin tarafımdan Türkçeye çevrilmiştir. Krause’nin (14.10.1999) Schlink ile yaptığı olduğu röportaj metninden alınmıştır: „Ich schreibe auch als Jurist gern und versuche auch als Jurist, klar und schön zu schreiben. Beides ergänzt sich auch sonst“.

² Orijinal metin tarafımdan Türkçeye çevrilmiştir. Becker’in 05.01.2000 tarihinde yayımlanan metninden alınmıştır: “Man kann nur das schreiben, was man kennt“.

BERNHARD SCHLINK'İN "OKUYUCU" ADLI ROMANINDA MICHAEL BERG'İN SEMBOLİK ETKİLEŞİM ÇERÇEVESİNDE ANLATI KİMLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNİN ESERE YANSIMALARI Hanna ile yaşadıklarının daha sonraki kadınlarla olan beraberliklerine, ama özellikle diğer insanlarla olan iletişim şekline nasıl yansıdığına altı çizilir. Tüm bunları kimlik oluşumu, kimlik değişimi gibi süreçlere nasıl yön verdiği vurgulanmaktadır. Örneklere geçmeden önce simgesel etkileşimi ve buna ilişkin kuramcılarının kimlik ve kimlik sorunu ile yaklaşımlarına yer vermek yerinde olacaktır.

Sembolik Etkileşim Bağlamında Mead, Krappmann ve Goffman'ın Kimlik Kuramlarına İlişkin Yaklaşımları

Sembolik etkileşim teorik yaklaşımında insan eylemine odaklanıldığı ve bununla birlikte insanlar ve toplum arasındaki ilişkinin anlaşılmasına çalışıldığı görülmektedir (Erdem, 2019).

George Herbert Mead (1863-1931), sosyal davranışçılık perspektifiyle sembolik etkileşim yaklaşımının öncü kuramcılardandır. Yazılarında öz kavramını farklı boyutlarda ele alan Mead, bireyin kimlik gelişiminin ancak etkileşim ve iletişim sonucunda meydana gelebileceğini savunur. Bireyin doğuştan bu niteliğe sahip olmadığını (Müller 2011: 33), ancak çocukluk döneminde öğrendiği 'game' ve 'play' şeklinde adlandırdığı evrelerde kazandığını betimler. "Kimliğin geliştiği süreç, grup üyelerinin karşılıklı etkisini, yani grubun kendisinin önceden var olduğunu öngören sosyal bir süreç³" (Mead 1968: 207) olduğunu savunur. Bu bağlamda 'play' şeklinde adlandırdığı evre, çocuğun kendi benliğini keşfetmesine hizmet etmektedir. Çünkü oyun esnasında dönüşümlü olarak hem kendi rolüne, ama aynı zamanda da 'önemli diğerleri'nin ('significant others') rolüne girerek stratejik davranmayı öğrenir (Abels 2007: 28). Bu durum, onun kimlik geliştirme sürecinin toplumsal etkileşim evresinden geçtiğini ve aynı toplulukta yer alan bireyin dönüşümlü olarak birbirlerini etkilediklerini savunduğunu gösterir. Birey, bu davranışını gerçekleştirebilmek için kendini toplumdaki diğerlerinin gözüyle görebilmeli, yani somutlaştırarak kendini gözlemlemelidir (Müller 2011: 33). Dili sayesinde kendini somutlaştırma yetisine sahip olduğu ve yine onun vasıtasıyla diğer grup üyeleriyle iletişime geçebildiği için oldukça önemlidir. 'Game' evresi ise, çocuğun organize edilmiş roller bütününe grup oyunu esnasında algılamasına ve rol davranışlarını kendi içinde senkronize edebilmesine yol açar. Öyle ki, grup hedefi onun kimliğini belirlemeye yarayan önemli bir etkidir. Çocuk mevcut farklı rolleri gözlemler, onları sınıflandırır ama en önemlisi kendi davranışlarını da gözlemleyerek diğerleriyle örtüşen ve ayrışan yönlerinin farkına varır. Böylece başkalarının öğrenilmiş deneyimlerini ve davranışlarını ilişkilendirebilme becerisini kazanır. Bireyin kendini diğerlerinin yerine koyabilme eylemine de 'genelleştirilmiş diğerleri' denilmektedir. Mead bunu şöyle açıklar: "Başkalarının rolünü karşılıklı üstlenme oyunu ve bunun sonucunda ortaya çıkan ortak eylemler, gerçek insan etkileşimini oluşturur⁴" (Abels 2007: 26). Bu yansıma, başkalarına karşı eylemlerinin kendisinde bir öz simge yaratmasına neden olur. Bu da daha sonra kendisine olan güvenine bağlı olarak değişkenlik gösterir: "Yani kimlik ve etkileşim sürekli birbirleriyle oynar⁵" (Abels 2007: 26). Bu oyun esnasında birey kendi kendini

³ Orijinal metin: "Der Prozess, aus dem heraus sich die Identität entwickelt, ist ein gesellschaftlicher Prozess, der die gegenseitige Beeinflussung der Mitglieder der Gruppe, also das vorherige Bestehen der Gruppe selbst voraussetzt" (Mead 1968: 207)

⁴ Orijinal metin: „Dieses Spiel der wechselseitigen Übernahme der Rolle Anderer und der daraus sich ergebende gemeinsamen Handlungen machen die eigentliche menschliche Kommunikation aus.“ (Abels 2007: 26)

⁵ Orijinal metin: "Identität und Interaktion spielen also ständig miteinander" (Abels 2007: 26)

izler. Bütün bu evreler bireyin kimlik gelişimini aktive etmesi için gereklidir. Mead'e göre kimlik birbiriyle bağlantılı üç eksenenden oluşur: 'Self' (ben-kimlik), 'Me' (sosyal-kimlik) ve 'I' (kişisel-kimlik). Buna göre bir bireyin ben-kimliği sosyal ve kişisel kimliğin etkileşiminden meydana gelir. 'I' kimliğin kontrol edilemeyen, dürtüsel ve içgüdüsel tarafını yansıtırken, 'me' bir toplumda yer alan bireylerin beklentilerini ve algılarını, aynı zamanda da bireyin sosyal kimliğini tanımlayan olguları yansıtır (Abels 2007: 36).

Mead'in bu yaklaşımına "Okuyucu" adlı romanın farklı bölümlerinde ve Michael'in değişik kimlik gelişim evrelerinde rastlamak mümkündür. 'Genelleştirilmiş diğerleri' kavramı kimlik oluşumu açısından daha doğrusu sosyal kimlik oluşturma sürecinde önem arz eder. Çünkü bir topluma mal edilmiş toplumsal roller, bireyin hayattaki yönelimini kolaylaştırmalı ve davranışına yansımalıdır. Bu süreçte öğrenilen roller ve bireyin kendi davranış biçimi, toplumda öz saygısının oluşmasını sağlamaktadır. Romanda bahsi geçen olgular, İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın toplumsal yapısındaki rollerin değişkenliğinde ve bireyin toplumsal kimliğini oluşturma sürecinde karışımıza çıkmaktadır.

"Hesaplaşmak! Geçmişle hesaplaşmak! Biz, seminere katılan öğrenciler, kendimizi hesaplaşmanın öncülerimiz olarak görüyorduk. Pencereleri biz açıyorduk; içeriği havalandırıyor, toplumun, geçmişteki dehşetin üzerine çökmesine izin verdiği tozu dağıtan rüzgârlar estiriyorduk. İnsanların nefes alabilmelerini, görebilmelerini sağlıyorduk. Bizler de bel bağlamıyorduk hukuksal bilimselliğe. Mahkûmiyet kararlarının verilmesi gerektiği, bizim gözümüzde kesindi. Şu ya da bu toplama kampı muhafızının ve gardiyanının mahkûmiyetiyle yalnızca görüntüyle ilgili olduğumuzu da aynı kesinlikle biliyorduk. Bu muhafızları ve gardiyanları kullanan ve engellemeyen ya da hiç değilse, 1945'ten sonra onları dışlayabilecekleri halde, bunu bile yapmaya yanaşmayan kuşak yargılanıyordu aslında ve biz bu kuşağı bir hesaplaşma ve aydınlanma sürecinin sonucunda utanca mahkûm ediyorduk⁶" (s. 75).

Bu alıntıda savaş sonrası kuşağın 'genelleştirilmiş diğerleri' eyleminin bireylerde ne gibi olumsuz çağrışımlar yarattığı görülmektedir. Bu konuda 'play' ve 'game' evresinde öğrenilmesi gereken davranışların, toplum tarafından belirlenmiş rollerin algılanıp özümsemesi konusunda eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Hatta toplumsal kimlik kavramının dahi bu kuşakta ne gibi yansımalara sebep olduğu açıkça dile getirilmektedir. Bir başka bölümde yine bir grup öğrencinin kendi içlerinde nasıl müşterek davranış biçimini geliştirdikleri ve bu davranışlarının başkaları tarafından yadırgandığı tasvir edilmektedir.

"Yaptıklarımız, diğerlerini ilgilendirmiyor, çoğunu yadırgatıyor, hatta bazılarına düpedüz itici geliyordu. Şimdi düşünüyorum da, o dehşet verici şeyleri öğrenmek ve başkalarına anlatmak için gösterdiğimiz gayretkeşlik, iticiydi gerçekten de. Okuduğumuz, dinlediğimiz olayların dehşeti büyüdükçe, aydınlatıcı ve suçlayıcı görevimize daha çok inanıyorduk. Olaylar çözümümüzü kestiğinde bile, muzaffer bir edayla gözlerine sokuyorduk onları. Buraya bakın!" (s. 76).

Dönemin, yani 68 kuşağının öğrenci hareketinin de bu bağlamda konu edildiği görülmektedir. Michael Berg kendi kuşağının her ne kadar bazı toplumsal rollere uyum sağlayarak hareket ettiği yansıtılsa da, kahramanın öğrenci hareketinin ideolojik tutumlarına katılmadığı ve bu durumun onun ilgisini çekmediği belirtilmektedir. Hatta bu toplumsal gruba karşı mesafeli bir tutum sergilediği anlatılmaktadır.

⁶ Romandan alınan alıntılarda sadece sayfa sayısı belirtilecektir.

"Üniversiteyi bitirip, stajyerliğe başladığımız yaz, öğrenci hareketi patlak verdi. Tarih ve sosyolojiyle ilgileniyor ve stajyer olarak, üniversitede tüm olanları izleyebilecek kadar vakit geçiriyordum hâlâ. İzlemek, katılmak anlamına gelmez: Sonuçta üniversiteler ve üniversite reformu da, tıpkı Vietkong ve Amerikalılar gibi umurumda değildi. Öğrenci hareketinin üçüncü ve asıl konusunda, nasyonal-sosyalist geçmişle hesaplaşmaya gelince: Diğer öğrencilere kendimi öylesine uzak hissediyordum ki, onların ne propagandalarına, ne de gösterilerine katılmak geliyordu içimden" (s. 140).

Bu alıntıda da yine Mead'in kimlik kuramı yaklaşımlarına rastlamak mümkündür. Michael etkileşim ve iletişim eyleminin sonucunda kimlik oluşum sürecinin nasıl şekillendiğini ve ben kimliğinin hem kişisel hem de toplumsal kimlik çerçevesinde nasıl değerlendirildiğini anlatılarıyla sembolize etmektedir. Mead'den farklı olarak Lothar Krappmann (1936-) öz kimliğin toplum ve birey arasında düzenlenmesi gereken bir sorun olarak ele alınması gerektiğini savunur. Çünkü ona göre kimlik oluşumu etkileşim sürecinin temelini oluşturur. Bu durumda gençlik evresinin aslında kimlik gelişiminin temelini oluşturduğu söylenebilir. Bireyin yansıyan benlik simgesi, toplumun beklenti ve taleplerine göre adil olmalı ve farklılaşması gereken bir bütün olarak düzenlenmelidir. Yansıyan benliği korumak ve geliştirmek de önemlidir (Krappmann 1997). Birey kendini sürekli olarak algılama, yansıtma, düzenleme ve bireyselleştirme sürecinde bulur. Bu sürecin bireyde hangi duygu ve davranışları uyandırdığı önem arz etmemektedir. Tam tersine önemli olan farklı koşullar altında etkileşimi sürdürebilmektir. "Her birey kendi kimliğini başkalarının beklentilerine, yani yakın ve uzak çevrelerinin sorularına cevap vermek suretiyle tasarlar. Bu çevreler kimlik tasarımı kabul etmelidirler [...]" (Krappmann 1997: 81).

Lothar Krappmann'ın sosyal kimlik kavramı bu anlamda 'öz kimliğin dengesi' yaklaşımına dayanmaktadır. Öz kimlik birey ve toplum arasındaki dengeyi gerektirir de, aynı zamanda da birey tarafından düzenlenmesi gereken kişisel ve sosyal kimlik arasındaki dengeyi tanımlar. Çünkü öz kimliğin görevi bu dengeyi kurabilmektir. Teorisinin odak noktası ise, dil aracılığıyla aktarılan iletişimle etkileşimdir. Bu nedenle, bireyin kimliğinin gelişimi, sosyal etkileşim süreçlerinin yapılarına karşılık bireyin performansı olarak görülmelidir (Krappmann 2000: 11). Birey, duruma bağlı olarak etkileşime uyum sağlayabilmeli, ayrıca toplumun kendisinden beklentilerinin ne olduğunu hesaba katmalı ve hatta diğerlerinin ve kendi davranış biçimlerinin çeşitliliği hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Öz kimlik, dengelemenin gerçekleştiği eylem olarak kabul edilir. Bununla birlikte de etkileşimle gelişime müsaittir. Birey etkileşim esnasında biyografisini yansıtmalıdır. Farklı durumlara ve maruz kaldığı farklı etkileşim süreçlerine rağmen, biyografisini sürekli başkalarına aktarır. Amaç, kendisinin eşsiz özelliklere, yani diğerlerinden farklı kılan özelliklere sahip olduğunu topluma yansıtmasıdır. Bu eylemi özgeçmiş vasıtasıyla gerçekleştirir.

Bu görüşe ve Krappmann'ın 'dengeleyici öz kimliğine' dayanarak, Michael'in Alman toplumunun beklentileri ve kendi ihtiyaçları arasında başarılı bir şekilde dengeyi kurup kurmadığı belirlenmelidir. Önemli olan, bireyin çabasının, toplumsal normlar ve değerler çerçevesinde değerlendirilip, öz saygısıyla ilişkilendirilmesidir. Bunun yanında birey, rol beklentilerini, somut ve eksiksiz olarak yerine

⁷ Orijinal metin: „Jedes Individuum entwirft seine eigene Identität, indem es auf Erwartungen der anderen, der Menschen in engeren und weiteren Bezugskreisen, antwortet. Diese Bezugskreise müssen den Identitätsentwurf akzeptieren [...]" (Krappmann 1997, s. 81).

getiremeyeceğinin bilincindedir. Yine de birey, her zaman öz kimliğini korumak için, sosyal ve kişisel kimlik arasındaki dengeyi kurma isteğini dile getirir.

Michael'in toplama kampı sürecine ve 'Nazi geçmişi' meselesine karşı tutumu, Hanna'nın geçmişini öğrenmeden önce farklıdır. Çünkü semineri yöneten ve Nazi geçmişini nesnelleştiren profesörün amacı, bu seminerde öğrencilerin müzakerelerde davranış normları ile yüz yüze gelmelerini ve bu durumu da kendi içlerinde değerlendirmelerini sağlamaktır. Onun bu tutumu Michael'in tavırlarının başlangıç noktasıdır. Ancak Hanna'nın maskesinin düşmesiyle bu durum kısmen değişir ve Michael kendi bakış açısını geliştirmesi gerektiğini görür. Yani öğrencilerle geliştirdiği ortak davranış biçimi yerini Hanna'nın gerçekliğine bırakır. Bu onun kişisel bakış açısının ve tutumunun değişmesine yol açsa da, bu durumunu diğerlerine fark ettirmez. Amaç etkileşimi ve iletişimi zora sokmayıp, dava süresince bulunduğu öğrenci grubunun normlarına uyum sağlamaktır. Bu durum romanda şöyle aktarılır:

“Seminerde geçmişe dönük cezalandırmanın yasaklanması üzerine tartıştığımızı hatırlıyorum. Toplama kampı muhafız ve nöbetçilerinin mahkûm edildikleri maddenin, eylemin gerçekleştiği tarihte ceza yasasında yer almış olması yeterli miydi, yoksa söz konusu maddenin o dönemde nasıl yorumlandığı ve uygulandığını; gerçekleştikleri dönemde söz konusu eylemleri kapsayıp kapsamadığını da göz önünde bulundurmak gerekir miydi? Adalet nedir? Yasalarda yazılı olan mı, yoksa toplumun fiilen geçerli sayıp uyduğu mu? Yoksa her şeyin hakça yürüdüğü koşullarda, yasalarda yazılı olup olmadığına bakılmaksızın geçerli sayılması ve uyulması gereken şey midir adalet?” (s. 74-75)

Bu bölümde Michael'in, profesörün ve seminer öğrencilerinin beklenti ve fikirlerini karşılamaya çalıştığı görülür. Hepsini aynı toplum ve müşterek etkileşime sahip olsa da, kendi aralarındaki çelişen ve değişen davranışları mevcuttur. Her birey toplumda kabul edilen davranış şekillerini sergilese de, aslında bu davranışlar kendine özgü ve özeldir. Hukuki açıdan bakıldığında, Michael'in, profesörün ve diğer öğrencilerin çabaları aynı olsa da her birey bu olguyu kendi bakış açısından içselleştirir. Böylece grup içerisinde hedeflenen amacın aynı olmasıyla, bireyler arasında 'grup kimliği' olgusu oluşur. Etkileşim ve iletişim aynı amaç için kuvvetlendirilip belirlenen norm ve değerler doğrultusunda gerçekleşir.

“Ben bir merak sonucu katılmışım bu seminere. Bir kez olsun değişik bir şeydi işte [...] Geliştirdiğim o iddialı, kibirli tavırla gelmişim seminere. Ama kış ayları boyunca kendimi giderek kapırdım: hem okuduğumuz ve duyduğumuz olaylara, hem de seminer öğrencilerini saran o gayretkeşliğe. Önceleri yalnızca bilimsel ya da politik ve ahlaki gayreti paylaşmak istediğimi söyleyerek kandırıyordum kendimi. Ama istediğim daha fazlasıydı; ortak gayreti paylaşmak istiyordum. Diğerleri beni hâlâ mesafeli ve kibirli buluyor olabilirdi. Ama ben o kış aylarında, seminerin bir parçası olmanın, kendimle, yaptıklarım ve birlikte olduklarımla barışıklığımın huzur verici duygusunu yaşamışım” (s. 76-77).

Bu alıntı, kişinin kimliğinin gelişim aşamalarını öz kimlik dengesi açısından analiz etmek için uygundur. Çünkü bu alıntıda Michael'in sosyal kimliğinin etkilerini, kişisel kimliğinin öne çıkan özelliklerini düzenleyerek öz kimliğe dönüştürme çabasının anlatıldığı anlaşılır. Romanın ilerleyen sayfalarında Nazi geçmişi ile ilgili toplumsal beklenti ve tutumların baskısının arttığını vurgular. Bu beklentilerin dengeyi nasıl bozduğunu, böylece kendisini yabancılaşmış hissettiğini ve dengeyi tekrar sağlayabilmek için birçok şeyi sorguladığını anlatır.

“Bununla birlikte kendime soruyorum -ve sormaya daha o zamanlarda başlamışım-: Bu geçmişin mirasçısı olan benim kuşağım, Yahudi katliamının

korkunçlukları hakkındaki tüm bu bilgiyle ne yapmalıydı; ne yapmalıdır? Kavranamaz olanı kavrayabileceğimizi sanmamalıyız; karşılaştıramaz olanı karşılaştırmamalıyız; tartışmamalıyız, çünkü tartışan kişi tüm bu korkunç olayların gerçekliğini kabullendiğinde bile, onları bir iletişimin nesnesi haline getirir ve karşısında ancak dehşet, utanç ve suçluluk duygularıyla susulacak bir şey olarak algılamaz. Yalnızca dehşet, utanç ve suçluluk duyarak susmalı mıyız? Nereye kadar? Seminere katılırken taşıdığım hesaplaşma ve aydınlatma gayretinin duruşmalar sırasında kaybolduğu sanılmasın. Ama yalnızca birkaç kişi mahkûm olacak ve cezalandırılacak ve onları izleyen kuşak olarak bizler, dehşet, utanç ve suçluluk duyguları içinde susacağız: Olması gereken bu muydu?" (s. 87)

Michael sorunu anlamaya ve içselleştirmeye çalışır, çünkü yaşanılanlar onun kimlik oluşumunu tehlikeye sokup, dengeyi kurma çabasını zorlaştırır. Grup tarafından yanlış anlaşılmamak ve etkileşimi tehlikeye sokmamak için, kişisel kimliğini bastırmak zorunda kalır. Toplumsal normlardan uzaklaşmamak için iletişim ve etkileşim sırasında kullandığı dili özenle seçerek grup tarafından dışlanmamaya ve diğerleriyle çelişen beklenti ve taleplerine cevap vermeye çalışmaktadır.

Erving Goffman (1922-1962) da diğer iki kuramcı gibi kimlik oluşumunun altyapısında sosyal etkileşimin olduğunu savunur. Kimlik olgusunu 'The presentation of self in everyday life' adlı eserinde günlük yaşama dair bireyin farklı davranış seçeneklerini bir 'drama', 'sunum' veya 'gösteri' (Dellwig 2014: 73) şeklinde şekillendirdiği anlatılır. Bunu 'hepimiz tiyatro oynuyoruz' metaforu ile görselleştirir. Tiyatro metaforu, kişisel kimliğe bir göndermedir. Kişisel kimliğin etkileşim esnasında bireyin oyuncu ve gösterim arasında gidip geldiğini, aynı zamanda da seyircileri temsil eden toplumun diğer üyelerine karşı da direnmesi gereken durumları yaşadığı ifade edilir. Burada ön plana çıkan, birey davranışını 'nasıl' gösteri şekline dönüştürdüğüdür, gösterinin kendisi değildir. Ayırım 'öz'ün oyunculuğu' ve 'öz'ün gösterisi' arasında yapılı (aktaran Engelhardt 2010: 132). Birey oyuncu olarak kendini normatif rol beklentilerine, öz simgelerine ve seyirciye ayarlayıp, gösterimini düzenler. Bu gösteri birey tarafından oynanmış sosyal rollerdir. Bu roller uygun şekilde sunulmuş ve öğrenilmiş sosyal roller olup, bireyin gösterisinde öze uygun şekillendirilir (Engelhardt 2010: 132). Bireyin kişisel kimliğinin benzersiz ve ayırt edici özellikleri de önemlidir. Bu iki unsur "kendini canlandıran kişi ve algılayan seyircinin perspektifinden sosyal ve kişisel kimlik"⁸ (Engelhardt 2010: 132) olarak gerçekleşir. Bu durumda birey, günlük hayatında hem özünü canlandırır, hem de farklı rolleri benimseyerek özüne indirger. Bu eylem beraberinde değişik sorunlar getirebilir. Goffman buna 'dramaturjik davranış' adını verir ve etkileşimde bulunan üyeler arasındaki ilişkiyi anlatır. Oyuncu, etkileşim içindeki üyeleriyle birlikte, ortak seyirciye müşterek sunumu oluşturur. Goffman etkileşimde kimliğe ve onun sunumuna vurgu yapar. Çünkü onun için önemli olan bireylerin sosyal durumlar karşısında kendilerini başkalarına nasıl sundukları ve bu süreç içinde kendilerini nasıl algılayıp, davranışa dönüştürdükleridir.

Goffman'ın kimlik yaklaşımını romanda bir örnek ile somutlaştırmak gerekirse:

"Önceleri bu insanlarla aramdaki dostluğun, henüz Hanna'dan söz etmeme izin verecek kadar yakın olmadığını söylüyordum kendime. Ardından uygun bir fırsat, doğru bir zaman, yerinde bir sözcük bulamadım. Sonunda Hanna'yı anlatmak, onu gençliğimin diğer sırlarından biri gibi sunmak için çok geç

⁸ Orijinal metin: „Die Person als Darsteller [...] orientiert sich in ihrer Selbstdarstellung an normativen Rollenerwartungen und Selbstbildern und an dem Publikum“ (v. Engelhardt 2010: 132).

kalmıştım. Bu kadar zaman geçtikten sonra ondan söz edersem, diyordum kendime, bunca uzun suskun kalmam, aramızdaki ilişkinin yakışsız olduğu ve vicdan azapları çektiğim yolunda yanlış bir kaniya yol açacaktır. Ama kendimi nasıl kandırmaya çalışırsam çalışayım, hayatımdaki önemli şeyleri dostlarıma anlatırken Hanna'yı suskunlukla geçiştirdikçe, ona ihanet ettiğimi biliyorum” (s. 62).

Bu alıntı Michael'in bulunduğu durumdan ötürü nasıl davrandığını gözler önüne serer. Hanna ile yaşadığı ilişkinin farkındadır. Toplum norm ve ahlaki normlara uymadığından, bu durumu etkileşimde bulunduğu sosyal çevresine aktarmaz. Onlara görmek istedikleri bireyi sunar. Gerçekleri saklayarak ve nasıl davranılması gerektiğini sezinleyerek bundan çıkar sağlar, yani sahnede maskesini takarak oyununu oynar. Öz'ün oyunculuğu ve gösterisi eylemi gerçekleşmiş olur. Yapıtın kahramanı Michael'in bu kimlik sorgusuna anlatı kimlik yaklaşımı açısından da bakıldığında yapıtta kendini anlatma çabası oldukça belirgindir.

Anlatı Kimlik Oluşum Süreci ve Bireylerin Hayat Hikâyelerini Başkalarına Anlatma Çabaları

Anlatı kimlik oluşumu daha çok yeni bir yaklaşım olup kişisel kimliğin bir yansıması olarak kabul edilir. Bireylerin, günümüz toplumunda kendi kimliklerini inşa etme çabaları onları farklı yönelimleri geliştirmeleri gerektiğini gösterir. Bir alt dal olan 'Anlatı Psikolojisi'⁹ şu tezi savunur: Bireyler sadece hikâyelerle ve anlatılarla gündelik etkileşimde bulunmazlar, tüm hayatları ve dünyayla olan ilişkilerini anlatı olarak şekillendirirler (Mancuso 1986). Hayatımızla ilgili bu hikâyeler ve anlatılar, bireylerin gerçek hayatta yaşadıkları olayların birer yansıması değildir. Daha çok anlatıcının kendi hayatıyla ilgili tutarlı hikâyeleri ve dünyadaki diğer anlatıları birbirlerine bağlayarak anlatma çabasıdır. Bu durumda, dünya ile ilgili her türlü ilişki ve olaylar anlatı olarak aktarılır. Çünkü “anlatı biçiminde rüya görürüz, hayal kurarız, hatırlarız, tahmin ederiz, umut ederiz, umutsuzluğa kapılırız, inanırız, şüphe duyarız, plan yaparız, gözden geçiririz, eleştiririz, inşa ederiz, alkışlarız, nefret ederiz ve severiz¹⁰” (Hardy 1968: 5; aktaran Kraus 2000: 170). Dolayısıyla anlatılar, yaşananları sosyal açıdan şekillendiren yapılarıdır. Bunun yanı sıra anlatı sayesinde ve olaylar doğrultusunda birey, kendi geleceğine dönük umut vaat eden projeler geliştirir.

Bireylerin oluşturdukları hikâyeler, kendilerini anlatmaya yarayan anlatılardır. Başkalarının onlar hakkında anlattıkları hikâyeler de aynı şekilde anlatı kimlik oluşumu açısından önem arz eder. Ayrıca bu hikâyeler ve anlatılar, bireyin yaşadığı kültürün birer yansımasıdır. Böylece bütün bu anlatılar yumağı kendi özlerini tanımalarını sağlar. Hikâyeler, bireyin kendi deneyim ve bilgisine göre bireyselleşir. Bu doğrultuda anlatılar belirli zamansal düzlemde gözden geçirilip, olayların birey tarafından geçmiş, şimdi ve gelecek sınıflandırmasına yol açtığı görülür (Rosa 2007: 49). Olayların zamansal bir düzleme oturma çabası, bireyin kimliğinin farkına varmasını sağlar. Bu süreç, onun kendi biyografisini aralıksız oluşturma eylemidir. Bu durum karşısında sürekli kendi kimlik inşası üzerinde çalışır. Çünkü edinilen deneyimler ve

⁹ Kurucuları arasında Sarbin, Bruner, Polkinghorn, Ricoeur, Gergen, Mancuso v.d. saymak mümkündür. Bu yaklaşım 1980'li yıllara doğru geliştirildi, ama Theodore Sarbin'in yayımlanmış olan makale derlemesi *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*. New York 1986, başlangıç olarak kabul edilir.

¹⁰ Orijinal metin: “[w]ir träumen narrativ, tagträumen narrativ, erinnern, antizipieren, hoffen, verzweifeln, glauben, zweifeln, planen, revidieren, kritisieren, konstruieren, klatschen, hassen und lieben in narrativer Form“ (Hardy 1968: 5).

BERNHARD SCHLINK'İN "OKUYUCU" ADLI ROMANINDA MICHAEL BERG'İN SEMBOLİK ETKİLEŞİM ÇERÇEVESİNDE ANLATI KİMLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNİN ESERE YANSIMALARI yaşanmışlıklar değişkendir. Olayların yeniden ilişkilendirilmesi ve kimliğe kodlanması gerekir (Lucius-Hoene, Deppermann 2002). Bu durumda birey değişebilmeli ve kendini geliştirebilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, kimliğin anlatsal oluşumu bir kavram olarak algılanır: "Bağlantı, hikâyeler aracılığıyla inşa edilir"¹¹ (Keupp 2003: 31). Bu aslında anlatı kimliğinin başlangıç noktası olarak kabul edilir. Heiko Ernst (1996: 202) bu konuyla ilgili şu yorumda bulunur: "Anlatılar ve hikâyeler kendi deneyimlerimizi düzenlemeye, şekil vermeye ve anlamaya yarayan benzersiz bir biçimdi ve öyle de kalacaklar. Her insanın her gün maruz kaldığı izlenim ve deneyim kargaşasının, düzenli olaylar dizisi ve yorumlamasıyla ancak bir hikâyeye birlikte bir yapı, hatta bir anlam kazanır"¹² (aktaran Keupp 2003: 31).

Bireylerin kendilerini yansıttıkları anlatı ve hikâyelerde kimliklerini inşa ederler. Sürekli kimlikleri üzerinde çalışıp, yeniden oluştururlar. Devingen bir süreç olduğu için her defasında anlatılar ve hikâyeler yeniden oluşur ve kimliklerine entegre edilir. "O halde kendini anlatmak insanın özünde vardır. Buna göre insanlarda kimlik arayışına iten ve anlatım aracını kullanmalarını sağlayan bir şey vardır"¹³ (Keupp 2002: 69). Birey kendi öz hikâyesini üretir, oluşturur ve bunu etkileşimde ve iletişimde bulunduğu sosyal çevresine anlatarak aktarır. Anlatma çabası ve gayreti onun kimliğinin göstergesi haline gelir. Bu çabayı sergilerken, kendini başkalarına anlaşır kılmayı, en önemlisi kendini tanımlarını ve anlamaya çalışmalarını sağlamayı amaçlar.

Anlatı kimlik oluşumu, romanda da bir bütün olarak Michael'in hayat hikâyesini anlatma çabasıyla yansıtılır. Kendi hikâyesini anlatırken olaylar bütünü Hanna ile ilişkilendirir. Çünkü Hanna ile geçmişi, hayatının şekil almasına sebep olur. Onunla yaşadıkları ve edindiği deneyimleri, hayatının her evresinde karşısına çıkar. Bu durum onun sağlıklı kimlik oluşturabilme hedefini etkiler. Bundan kurtulmak istese de, bir türlü Hanna'nın etkisinden kurtulamaz. Son çare olarak yaşadıklarını yıllar sonra romanlaştırmak ister ve hayat hikâyesini yazmaya başlar. Hikâyesini, yaşadığı olaylar ve konular doğrultusunda ayrı ayrı betimler. Amacı kimliğini bu anlatılar ve hikâyesi vasıtasıyla oluşturmaktır, yani kendini tanımak ve başkalarına anlatmaktır. Hanna'nın kendisinde yarattığı olumsuzluklardan anlatılarını oluşturarak kurtulmak ister, ama bunu başaramaz. Bu durumu Michael romanda şöyle açıklar:

"Hanna'yla yaşadıklarımı yazma fikrini, onun ölümünden kısa bir süre sonra geliştirdim. O zamandan bu yana hikâyemiz kafamda defalarca yazıldı; her seferinde biraz daha farklı; her defasında yeni imgeler, yeni olaylar ve fikirlerle. Bu yazdığım hikâyenin pek çok değişik türevi var yani. Doğru hikâyenin bu yazılmış hikâyeye olduğuna ilişkin tel teminat, diğerlerini değil de, bunu yazmış olmamdır. Hikâye bu biçimiyle yazılmayı istedi, diğer türevleri değil. Önceleri hikâyemizi, ondan kurtulmak için yazmak istiyordum. Ama anılar izin vermediler buna. [...] Yıllardır kendi halinde bırakmışım hikâyemizi. Onunla barışmışım artık. Ve geri geldi: birbiri ardına, tüm ayrıntılarıyla; bütünlenmemiş,

¹¹ Orijinal metin: "Kohärenz wird über Geschichten konstruiert" (Keupp 2003: 31).

¹² Orijinal metin: „Erzählungen und Geschichten waren und bleiben die einzigartige menschliche Form, das eigene Erleben zu ordnen, zu bearbeiten und zu begreifen. Erst in einer Geschichte, in einer geordneten Sequenz von Ereignissen und deren Interpretation gewinnt das Chaos von Eindrücken und Erfahrungen, dem jeder Mensch täglich unterworfen ist, eine gewisse Struktur, vielleicht sogar einen Sinn“ (aktaran Keupp 2003: 31).

¹³ „Sich-Erzählen gehört danach zum Wesen des Menschen. Danach ‚gibt es‘ also etwas im Menschen, das ihn nach Identität suchen läßt und ihm das Medium der Narration ermöglicht“ (Keupp 2002: 69).

tamamlanmamış ve beni artık hüzünlendirmeyen bir hedefe yönelmiş olarak. Ne hüzünlü hikâye diye düşünmüştüm uzun zaman. Şimdi mutlu bir hikâye olduğunu düşündüğüm sanılmasın. Ama artık onun hakkını verdiğimi; ayrıca hüzünlü mü, yoksa mutlu mu olduğunun hiçbir önem taşımadığını düşünüyorum” (s. 181-182).

Batılı Toplumlarda ‘Güzel Biçimlendirilmiş’ Öz Hikâyelerde Mevcut Karakteristik Özellikler ve Tasarım Boyutu

Bu aşamaya kadar bahsi geçen tanımlamalar ve açıklamalarla kimlik oluşum süreci irdelenirken, bu bölümde ise kişisel kimliğin anlatı özelliğine ilişkin oluşturulan öz hikâyelerin oluşum aşaması bakımından karakteristik özellikleri ve tasarım boyutları irdelenecektir. Birey, kendini anlatma çabasında hikâyelerini oluştururken belirli kurallara ihtiyaç duyar. Bu kurallar, sosyal normların belirlediği kurallardır. Gergen & Gergen (1988) öz hikâyelerin herkes tarafından kabul edilmesi ve anlaşılabilirliğini arttırmak için ‘güzel biçimlendirilmiş’ olmaları gerektiğini savunurlar. Fakat bu tezlerini batılı kültürler göre betimlerler. Anlatı oluşumu gelişigüzel oluşturulamaz. Öz anlatılar sosyal açıdan değerlendirilirken gerçek, akla uygun, gerçek dışı, dürüst gibi kalıplara göre sınıflandırılır. Anlaşılır olmak ve sosyal kabul edilmeyi tecrübe edebilmek için, ‘doğru hikâyeler’ kurallar çerçevesinde oluşturulmalıdır (Kraus 1999: 7). Anlatı uzlaşımı farklı yazarlar tarafından ele alınıp, analitik açıdan yapıları değerlendirilmiştir. Bu bakış açısından yola çıkan Gergen & Gergen (1988) öz hikâyede dikkat edilmesi gereken beş önemli karakteristik özelliğin olduğunu belirtir. Karakteristik özelliklerin ‘güzel biçimlendirilmiş’ öz hikâyenin batılı kültürler kapsamında ele alındığı da vurgulanır (Kraus 1999: 7). Bunlar; ‘anlamli bitiş noktası’, ‘önemli olayların daraltılması’, ‘olayların anlatı sırası’, ‘nedensel bağlantıların oluşturulması’ ve ‘sınır işareti’dir. Anlatı bitiş noktası, her anlatının bir bitiş noktası olması gerektiğini vurgular. Anlatıcı başkalarına anlaşılır gelebilmek için hikâyesini oluşturup anlatırken belirli bir amaç için çabalamalıdır. Anlatının değer biçildiği bir çerçevesi olmalıdır. Bu çerçeveye göre iyi ya da kötü karakter, mutlu ya da mutsuz sona ulaşmalıdır (MacIntyre 1981: 456). Böylece anlatıcı duruma uygun birden fazla hikâyeye sahiptir. Bunlar arasında toplum tarafından belli durumlara özgü sunulan hikâyelerde bulunmaktadır. Anlatıcı kendine en uygun şekli seçer ve hikâyesine yansır. Önemli olayların daraltılmasında ise anlatıcı belirlediği amaç doğrultusunda hikâyede geçen olayları önem sırasına göre düzenleyip, istediği şekilde hikâyesine aktarır. Bu eylem onun kimliğini yansıtmada konusunda yardımcı olur (Kraus 2000: 172). Eğer hikâyede anlamli bir bitiş noktası konulmadıysa, önemli olayların anlaşılıp anlaşılmadığı belirlenemez. Bu sebepten ötürü, önemlilik esası anlatıcı ve dinleyicinin arasında uzlaşılması gereken bir eylemdir. Ayrıca anlatıcının önemli olayları anlatırken üstlendiği rol de çok önemlidir. Öz hikâyesinde hikâyesini aktör olarak mı yoksa kendinden hareketle olayları somutlaştırarak mı anlatıp anlatmayacağı olaylara atfettiği önem ile ilgilidir. Olayların anlatı sırasında ise anlatıcının aktardığı olaylar, anlatının içeriğine zarar vermeden kronolojik olarak anlatılmalıdır: “En yaygın kabul gören sosyal uzlaş, doğru-zamansal dizilimdir (‘birbiri ardına’)”¹⁴ (Kraus 2000: 172). ‘Anlatı düzenlemesi’ (Kraus 2000) dinleyiciye anlatının doğru sırada iletebilmek için anlatıcıya hizmet eder. Eğer anlatıcı sıralama düzenine uymazsa, hikâyesi o anda dinleyici tarafından anlaşılmayıp, onun uzaklaşmasına, hatta ilgisiz tavır

¹⁴ Orijinal metin: „Die am meiste akzeptierte gesellschaftliche Konvention ist die der linearen temporalen Sequenz (,eins nach dem anderen‘)“ (Kraus 2000: 172).

BERNHARD SCHLINK'İN "OKUYUCU" ADLI ROMANINDA MICHAEL BERG'İN SEMBOLİK ETKİLEŞİM ÇERÇEVESİNDE ANLATI KİMLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNİN ESERE YANSIMALARI sergilemesine sebep olur (Kraus 1999: 9). Nedensel bağlantıların oluşturulmasında "olaylar hedef durumuna göre nedensel olarak birbirine bağlanacak"¹⁵ (Kraus 2000: 172) şekilde biçimlendirilmelidir. Buna göre olaylar, birbirine bağlı oldukları için, etki ve nedenleri arasındaki ilişkiye göre açık bir şekilde derecelendirilir. Etkileyen ve birbirine bağlı olan olaylar her zaman bir önceki olayın ürünüdür (Kraus 2000: 173). Olayların anlatıcı tarafından belirsiz ve dengesiz anlatılması, onun iletişim ortakları tarafından anlaşılmasını güçlendirir (Kraus 1999: 10). Bu nedenle anlatıcının öz hikâyesini oluştururken, olayların nedensel bağlantılarını iyi tasarlayıp, bir araya getirmesi gerekir. Çünkü bu olaylar ve bağlantılar onun kimliğinin birer yansımasıdır. Son olarak sınır işareti ise hikâyelerde kullanılan bir işarettir. Bu işaretler anlatıyı belirli kurallar gereği düzenleyip çerçevelenmesini sağlar, ayrıca etkileşim ortaklarının 'hikâyenin dünyasına' girip çıkmalarını belirler (Kraus 2000: 173). Bu süreç, iletişim üyelerinin her defasında yeniden 'kelime aktarımı' ile gerçekleştirilir. Eğer anlatıcı hikâyesinin daha uzun bir versiyonunu aktarmayı amaçlıyorsa, bunu karşısındakine işaretlerle belirtir. Bu durumda sınır işareti bir tür çerçeve görevi görür ve anlatının girişini ve çıkışını sağlar. Diğer taraftan 'güzel biçimlendirilmiş' öz hikâyelerin karakteristik özelliklerinin yanı sıra, bir de tasarım boyutu bulunmaktadır. Kimlik gelişimi süresince bireyin hikâyeleri de değişkenlik gösterir ve gelişir. Kraus (1999: 12-15), anlatıların üretildiği tasarım boyutlarındaki farklılıkları 'içerik', 'auktorial', 'gerilim eğrisi', 'tür seçimi', 'zaman perspektifi' ve 'figürlerin nedensellik aracılığıyla anlamın inşası' olarak sınıflandırır. İçerik, anlatının anlatıcı tarafından istediği şekilde şekillendirdiği ve yapılandığı bir boyuttur. Auktorial'da ise, öz anlatılar içerik açısından kimliğin dışı vurunum halindedir. Belirli konu alanlarını içerir. Psikolojik açıdan anlatıcı olaylarını aktör rolüyle anlatırken, 'içe vurunum' veya 'dışa vurunum' yöntemiyle kendini 'kuvvetli' – 'kuvvetsiz' olarak yansıtabilir (Kraus 1999: 13). Bu durum şöyle izah edilir: "hikâyemde bir aktör müyüm, yoksa diğer güçler tarafından yönlendirilen bir nesne miyim?"¹⁶ (Kraus 1999). Peter Öberg (1997) aktörün hikâyesinde bulunduğu konum ile ilgili altı farklı yaklaşımda bulunur. Bunları şöyle özetler: 'anlatıcının sürekli kaybeden olarak anlatıldığı acı hayat', 'kurban olarak anlatıldığı tuzak hayat', 'savaşçı olarak anlatıldığı engel koşulu hayat', 'fedakâr olarak anlatıldığı fedakâr hayat', 'tırmanıcı olarak anlatıldığı kariyer hayat', 'şanslı çocuk olarak anlatıldığı tatlı hayat' (aktaran Schulz 2008: 5). Gerilim eğrisinde anlatının içeriği bakımından değişkenlik göstermesi mümkündür. Bu durum yüksek gerilimli anlatı veya düşük gerilimli anlatı olarak sınıflandırılır. Gergen & Gergen (1988) üç farklı gerilim eğrisinden söz ederler. Birincisi, anlatıcının herhangi bir değişiklik olmaksızın değerlendirici konumunda kaldığı 'istikrar anlatısı'dır. İkincisi 'aşamalı anlatım' ve üçüncüsü 'gerileyici anlatım' olarak tanımlanır ve her iki özellik anlatıcının değerlendirme boyutunda zamanla değiştiğini ifade eder (Kraus 1999: 13). Tür seçiminde anlatıcı duruma göre ihtiyaçları doğrultusunda bir anlatım oluşturur. Farklı yaşam dünyaları olmakla birlikte, bu anlatı kalıplarına sosyalleşme evresinde de rastlanır (Kraus 1999: 13). Toplum tarafından şekil verilmiş bu türleri, anlatıcı kendi anlatısını şekillendirmek için seçer. Zaman perspektifinde, her anlatıcının farklı şekillenmiş ve yapılandırılmış öz hikâyeleri bulunur. Bu hikâyeler duruma göre kullanılıp, farklı zaman perspektiflerini içinde barındırır. Böylece bir hikâyede

¹⁵ Orijinal metin: „Ereignisse bis zum Zielzustand kausal verbunden“ (Kraus 2000: 172)

¹⁶ Orijinal metin: “[...] bin ich Akteur meiner Geschichte oder bin ich Objekt in ihr, getrieben von anderen Kräften” (Kraus 1999: 13).

meydana gelen olayları çok kısa veya çok uzun birbirine bağlamak mümkündür. Farklı zamansal perspektifler içindeki olaylar birbirine bağlıysa, buna ‘iç içe geçmiş anlatılar’ (‘nested narratives’) adı verilir (Mandler 1984), yani söz konusu olan “hikâye içinde yer alan hikâyeler¹⁷”dir (Kraus 1999: 14). Figürlerin nedensellikleri aracılığıyla anlamın inşasında, anlatı gerçeklerle değil, ‘anlam oluşturma’ (‘meaning making’) ile ilgili olduğu öne sürülmektedir (Kraus 1999: 15). Anlam yaratımının önemi kişinin hikâyesinin yaşanmışlığı değil, geleceğe açık tutulması gerektiğidir (Freeman 1993: 216). Bütün bu anlatı ve tasarım boyutları ise Michael Berg’in hayat hikâyesinde de karşımıza çıkar.

“Okuyucu” adlı romanda Michael Berg’in hayat hikâyesini biçimlendirme ve tasarım boyutu

İlgili yapıtta Michael Berg’in hayat hikâyesini biçimlendirme ve bu hikâyenin tasarım boyutu genel anlamda şu şekilde özetlenebilir. Michael Berg romanda ben anlatıcı olarak okuyucunun karşısına çıkar. Yaşadıklarını ve kişisel özelliklerini anlatabilmek için, hayat hikâyesine başvurur. Okuyucusunun, Michael’in kimlik oluşum sürecini anlayabilmeleri için hayatında öne çıkan olayları nedensellik ilkesine dayandırarak anlatır. Böylece okuyucu onun hayatındaki farklı gelişim evrelerine tanıklık eder. Hayatını üç evrede anlatır. Birinci evresinde Hanna ile 1958 sonbaharında tanışır ve 1959 Şubatında ilişkileri başlar. Aynı yılın yazında ise Hanna’nın ortadan kaybolmasıyla biter. İkinci evresi 1966 ilkbaharında davada tekrar karşılaşmalarıyla başlar. 1974 yılında hapisanede tekrar iletişime geçerler ve 1984 yılında Hanna’nın intiharı ile son bulur. Üçüncü evresi on yıl sonra başlar ve Hanna’nın onun üzerinde bıraktığı etkileri çözmeye çalıştığı dönemdir. Bu durumdan kendi öz hikâyesini romanlaştırarak kurtulmaya çalıştığını yansıtır.

Kimi anlatılarda aktör olarak yer alır, bazı anlatılarda ise kendini somutlaştırarak olayları tasvir eder. Bunu gerçekleştirirken anlatının içeriğine göre kendisini bazen güçlü, bazen de güçsüz olarak görür. Olayların akışına göre gerilim artsa da, bazı yerlerde düşer. Hikâyelerini genellikle trajedi türünde oluştursa da, bazen romantik unsurları ön plana çıkarmaya çalışsa da trajedi boyutundan sıyrılamaz. Olay örgüsünü belli bir zaman perspektifi ile anlatır fakat bazı yerlerde ise hikâye içerisinde başka hikâye anlatma boyutuna geçer. Olaylarda geçen figürlerini nedensellik boyutunda değerlendirip bunu amaç olarak kullanır. Ayrıca öz hikâyesinde anlamlı bitiş noktası, önemli olayların daraltılması, olayların anlatı sırası, nedensel bağlantıların oluşturulması ve sınır işareti gibi karakteristik biçimlendirme özelliklerine rastlamak mümkündür. Bu anlamda Gergen & Gergen’in yaklaşımına göre öz hikâyesini anlatma çabası ‘güzel anlatılmış bir anlatı’ kategorisinde değerlendirilebilir.

Sonuç

Bireyler kimliklerini etkileşim ve iletişim sayesinde oluştururlar. Kullanıldıkları dil ise onlara araç olarak hizmet eder. Anlatı kimlik oluşumunda da, birey öz hikâyeleri vasıtasıyla kişisel kimliklerini anlatma yoluna gider. Bu anlatılar sayesinde kim olduğunu ve olmak istediğini anlar. Bireyin anlatıları ve kimlikler farklı kaynaklardan beslenerek gelişir ve değişir. Kendilerine has davranış şekilleri anlatılarına da yansır. Bu durumda her anlatıcı kendine has ve özeldir. Aynı şekilde öz hikâyeleri de kendilerine has yapılarıdır. Birey, aynı zamanda bir toplumun üyesi olduğundan, o toplumun ortak norm ve değer yargılarını da anlatılarında bulundurur. Böylece

¹⁷ Orijinal metin: “Geschichten in Geschichten” (Kraus 1999: 14).

BERNHARD SCHLINK'İN "OKUYUCU" ADLI ROMANINDA MICHAEL BERG'İN SEMBOLİK ETKİLEŞİM ÇERÇEVESİNDE ANLATI KİMLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNİN ESERE YANSIMALARI etkileşim üyeleri öz hikâyelerinde ortak noktalar barındırırlar. Bu bakış açısından yola çıkarak romanda Michael'in hayat hikâyesinde toplumsal olgular, o milletin ortak sorunları olarak kabul edilir. Anlatıcının hikâyesinde toplumsal kimlik konusunu birden fazla olaylarla ilişkilendirdiği görülmektedir. Alman kimliğini yansıtırken o kuşağın ortak sorunlarını kendi bakış açısıyla okuyucuya sunar. Bu durumda hikâyesini oluştururken belli bir amaca ulaşmak için çabalar, bu da onun anlamlı bir bitiş noktası hedeflediğini gösterir. Amacına uygun oluşturduğu hikâyesinde Alman kimliğini ve yarattığı olumsuz çağrışımları belli bir sıralamada, okuyucunun anlayacağı şekilde dile getirir. Michael'in anlatılarında buna dikkat etmesinin sebebi ise, hem önemli olayların daraltılmasına, hem de içeriğine zarar vermeden kronolojik, yani olayların anlatı sırasına göre anlatmasından kaynaklanır. Ayrıca anlattığı olaylar birbirine bağlı oldukları için, nedensellik bağlantıları da oluşturulmuş olur. Her romanda olduğu gibi, bu anlatıda da romanın sınır işareti en başta konulmuş, okuyucunun giriş ve çıkışı hakkında bilgi sahibi olmuştur.

Toplumsal kimlik dışında bu romanda asıl vurgulanmak istenen Michael'in neden bu öz hikâyesini anlatma çabasına girmiş olmasıdır. Her ne kadar romanda tarihsel olayların toplum üzerinde yarattığı travmatik olaylar konu edilse de, asıl anlatılmak istenen Michael ve Hanna arasındaki toplumsal norm ve değerlere uygun olmayan ilişkileridir. Anlatıcı öz hikâyesinin içeriğini bu olay üzerine inşa eder. Hanna ile ilişkilerini anlatırken aktör rolünü seçer, hâlbuki toplumsal kimliğini anlatırken kendini olaylardan somutlaştırarak anlatır. Burada her iki boyut hikâye içinde yer alır ve kimi zaman kendini kuvvetli bir aktör olarak görse de, genellikle Hanna ile ilgili olayların anlatımında kendini güçsüz konumuna yerleştirir. Michael'in hikâyesi bu anlamda anlatıcının sürekli kaybettiği acı hayattır aslında ve anlatısını bir trajedi olarak okuyucusuna sunar. Hanna ile ilgili her olay anlatımında, okuyucu için gerilim hemen hemen her zaman vardır, hatta Hanna ve Nazi geçmişi, gerilimi daha da artırır. Bu durumda Michael hikâyesini anlatırken belli bir zaman perspektifi kullanır. Bilhassa Hanna ile ilgili olay anlatılarında Nazi geçmişini de konu etmesi, hikâye içinde hikâye anlatmasına neden olur. Böylece kendi öz hikâyesini, yani öz kimliğini anlatı şeklinde okuyucuya aktarırken, figürlerin nedensellikleri doğrultusunda hem kimliğini, hem de anlatısını inşa ettiğini gözler önüne serer.

Yaptığımız bu çalışmada anlatı kimlik oluşumunun bakış açısıyla romanda geçen öz hikâyeyi değerlendirme boyutunda, kahramanı daha iyi anlamaya yardımcı olduğu anlaşılır. Anlatıları biçimlendirme ve tasarım boyutlarında anlatı kimlik oluşumunun roman analizlerinde önemli olduğu görülür ve daha da geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abels, H. (2007). *Identität, Interaktion, Präsentation. Kleine Einführung in interpretative Theorien der Soziologie*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Becker, P. V. (2000). „Mein Erfolg bleibt ein Traum.“ Bernhard Schlink über sein Doppelleben als Jurist und Bestseller-Autor, über die Spannung vor dem Erscheinen seines Buches ‚Liebesfluchten‘. In: *Der Tagesspiegel* (05.01.2000).
- Dellwig, M. (2014). *Zur Aktualität von Erving Goffman*. Wiesbaden: Springer.
- Freeman, M. (1993). *Rewriting the self. History, memory, narrative*. London: Routledge.
- Frye, N. (1957). *Anatomy of criticism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gergen, K. J. ve Gergen, M. M. (1988). Narrative and the self as relationship. L. Bergowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (17-56. ss.). New York: Academic.

- Hardy, B. (1968). Towards a poetics of fiction: An approach through narrative. *Novel*, 2, 5-14.
- Keupp, H. (2002). Identitätskonstruktionen. H. Keupp, T. Ahbe, W. Gmür, R. Höfer, B. Mitscherlich, W. Kraus, F. Kraus (Ed.), *Identitätskonstruktionen. Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne* içinde (190-214. ss.). Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Keupp, H. (2003). *Identitätskonstruktionen*. Erişim adresi <http://www.ipp-muenchen.de/texte/identitaetskonstruktion.pdf>. (Erişim tarihi 10.07.2019).
- Krappmann, L. (1997). Die Identitätsproblematik nach Erikson aus einer interaktionistischen Sicht. H. Keupp ve R. Höfer (Ed.), *Identitätsarbeit heute. Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung* içinde (92-97. ss.). Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Krappmann, L. (2000). *Soziologische Dimension der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnahm an Interaktionsprozessen*. Stuttgart: Klett.
- Kraus, W. (1999). *Identität als Narration. Die Narrative Konstruktion von Identitätsprojekten*. Erişim adresi <http://web.fu-berlin.de/postmoderne-psych/berichte3/kraus.htm>. (Erişim tarihi 06.06.2018).
- Kraus, W. (2000). *Das erzählte Selbst. Die narrative Konstruktion von Identität in der Spätmoderne*. Herbolzheim: Centaurus.
- Krause, T. (2000). Schwierigkeiten beim Dachausbau. In: *Die Welt* (29.01.2000).
- Lucius-Hoene, G. ve Deppermann, A. (2002). *Rekonstruktion narrativer Identität*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Macintyre, A. (1987). *Verlust der Tugend: Zur moralischen Krise der Gegenwart*. Frankfurt a. M.: Campus.
- Magenau, J. (2014). Bernhard Schlink zum 70. Geburtstag. Schreiben macht glücklich. In: *Tagesspiegel* (04.07.2014).
- Mancuso, J. C. (1986). The acquisition and use of narrative grammar structure. T. R. Sarbin (Ed.), *Narrative psychology. The storied nature of human conduct* içinde (91-110. ss.). New York: Praeger.
- Mandler, J. M. (1984). *Stories, scripts and scenes: Aspects of schema theory*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Mead, G. H. (1968). *Geist, Identität und Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Müller, B. (2011). *Empirische Identitätsforschung. Personale, soziale und kulturelle Dimension der Selbstverortung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Öberg, P. (1997). *Livet som berättelse. Om biografi och åldrande / Life as a narrative. On biography and aging*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Rosa, H. (2007). Identität. J. Straub, A. Weidemann, D. Weidemann (Ed.), *Handbuch interkulturelle Kommunikation und Kompetenz. Grundbegriffe – Theorien – Anwendungsfelder* içinde (47-55. ss.). Stuttgart-Weimar: J. B. Metzler.
- Schlink, B. (2014). *Okuyucu*. (Çev. C. Ener). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Schultz, C. (2008). „... der Rest ist Geschichte“ *Zur Einführung in die Narrative Psychologie*. Erişim adresi <https://www.spsh.de/texte/NarrativePsych.pdf>. (Erişim tarihi 10.07.2019).
- von Engelhardt, M. (2010). Ervin Goffman: Stigma. Über Techniken der Bewältigung geschädigter Identitäten. B. Jörissen ve J. Zirfas (Ed.), *Schlüsselwerke der Identität* içinde (123-140. ss.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

PLURALITY AS THE MARKER OF EXHAUSTIVITY IN TURKISH WH-QUESTIONS

Emrah GÖRGÜLÜ*

Abstract: *This paper is concerned with exhaustivity in Turkish wh-questions. The question addressed is in what ways the exhaustivity reading is achieved. It is shown that the presence of the plural marker –LAr on the wh-word gives rise to the exhaustive reading. The plural marker acts as the exhaustivity marker since it evokes an exhaustivity requirement. Therefore, it is analysed as the presuppositional exhaustivity marker since it is presupposed in the question that there is an exhaustive list of answers. The findings of this study are compatible with those analyses where wh-questions are considered to be not inherently exhaustive.*

Keywords: *exhaustivity; plural marking; wh-questions; presupposition; Turkish.*

Türkçe Kim-Ne Sorularında Kapsamlılık Belirticisi Olarak Çoğulluk

Öz: *Bu makale, Türkçedeki kim-ne sorularında kapsamlılık ile ilgilidir. Cevap aranan soru kapsamlı okumanın dilde hangi yollarla sağlandığıdır. Bu soruya cevap olarak, kim-ne sorularında kapsamlı okumaya yol açan öğenin kim-ne sözcüklerindeki çoğul belirticisi –LAr olduğu ortaya koyulmaktadır. Kim-ne sözcüklerine eklenen çoğul belirticisinin cevapta bir kapsamlılık gereksinimi yarattığı için kapsamlılık belirticisi görevi üstlendiği gösterilmektedir. Bu nedenle, kim-ne sorusunda cevapta verilecek kapsamlı bir cevap listesi olduğu öngörüldüğünden, çoğul belirticisi önsayılılı bir kapsamlılık belirticisi olarak incelenmektedir. Bu çalışmanın bulguları, kim-ne sorularının doğaları gereği kapsamlı olmadığını savunan çalışmalarla uyum göstermektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Kapsamlılık; çoğulluk; kim-ne soruları; önsayılılı; Türkçe.*

1. Introduction

It is well-attested in previous work that a wh-question has an exhaustive reading if the answer lists or exhausts the set of all the relevant answers satisfying the predicate in a given situation (Zimmermann 2007; Xiang 2016; Fekete et al. 2018). This is exemplified in (1).

(1) Q: Who is eating an apple?

A: Ahmet, Mehmet and Ayşe (are eating an apple).

A': #Ahmet (is eating an apple).

What is important in (1) is that in a situation where Ahmet, Mehmet and Ayşe are eating an apple, the answer to the question in (1) needs to be the one in (1A) where all the relevant answers are provided. On the other hand, the answer in (1A') is not felicitous, albeit not ungrammatical, since it provides only a partial list and does not satisfy the background predicate in question (i.e. eating).

Although exhaustivity is considered to be a universal property of wh-questions and the rules for their interpretation seem to be constant across languages (Schulz 2015), languages still employ various strategies to overtly mark exhaustivity. For instance, the presence of the q(uestion)-particle in languages like Japanese will have an effect on the

* Doç. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği, İstanbul / TÜRKİYE. E-posta: emrah.gorgulu@izu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0879-1049

interpretation of wh-questions (Miyagawa 2001, in preparation). This is illustrated in (2) and (3) below.¹

- (2) Anata-wa pikunikku-ni nani-o metekkuru *no*?
 you-TOP picnic-to what-ACC bring Q
 ‘What will you bring to the picnic?’

- (3) Anata-wa pikunikku-ni nani-o metekkuru?
 you-TOP picnic-to what-ACC bring
 ‘What will you bring to the picnic?’

Miyagawa (in preparation) argues that the presence of the q-particle in (2) indicates that the speaker is expecting an answer that would exhaustively list the items that the hearer will bring to the picnic (e.g. chicken pie, ice-cream and salad). On the other hand, the omission of the q-particle in (3) indicates that the speaker is not necessarily expecting an exhaustive answer. A partial list would satisfy as an answer (e.g. chicken pie), even though it does not necessarily exclude an exhaustive answer. Nor that Japanese is not the only language that marks exhaustivity in wh-questions. German (Indo-European), Hausa (Afro-Asiatic) and Mandarin (Chinese) are three typologically different languages in which one can find an exhaustivity marker in wh-questions; as illustrated by the examples below, taken from Zimmermann (2007), Hartmann and Zimmermann (2007), Dong (2008) and Xiang (2016).

German

- (4) a. Wer hat bei SuB11 vorgetragen
 who has at SuB11 presented
 ‘Who presented at SuB11?’
 b. Wer hat *alles* bei SuB11 vorgetragen
 who has all at SuB11 presented
 ‘Who all presented at SuB11?’

Hausa

- (5) a. Wàanee ya zoo?
 who 3SG.M.PERF.REL come
 ‘Who came?’
 b. Wàanee-*nee* ya zoo?
 who-EXH 3SG.M.PERF.REL come
 ‘Who all came?’

Mandarin

- (6) a. Shui keyi jiao yuyanxue jichu?

¹ The abbreviations in the glosses are as follows: 2 = second person; 3 = third person; ABL = ablative case; ACC = accusative case; DAT = dative case; EXH = exhaustivity marker; FNOM = factive nominal marker; FUT = future tense; LOC = locative marker; M = masculine; PAST = past tense; PERF = perfect tense; PL = plural; POSS = possessive marker; PROG = progressive marker; Q = question particle; REL = relative clause; REL.CL = relative clitic; SG = singular; TOP = topic marker

who can teach linguistics introduction
 ‘Who can teach introduction to linguistics?’

b. *Dou shui keyi jiao yuyanxue jichu?*
 all who can teach linguistics introduction
 ‘Who all can teach introduction to linguistics?’

The wh-questions in (4-6a) are ordinary wh-questions where exhaustivity are not overtly marked. In that sense, these questions may or may not be interpreted exhaustively. On the other hand, the presence of the so called quantifying question particle *alles* ‘all’ in German, as in (4b), the exhaustive marker *-nèe* in Hausa, as in (5b), and the pre-exhaustification marker *dou* in Mandarin, as in (6b), yields the exhaustive reading in that the answers to these questions need to provide a complete list of individuals. Any other answer that is not exhaustive will not be felicitous as a response to these questions. In the next section, a number of analyses proposed to account for exhaustivity in wh-questions across languages will be reviewed.

1.1 Literature review

It has been known since at least Hamblin’s seminal work (1958, 1973) that knowing the meaning of a question is analogous to knowing what constitutes as an answer. The question that then is how one would be able to derive an exhaustive answer or a non-exhaustive answer as a response to a wh-question. When we consider earlier work on this issue, we observe that there are various analyses that have attempted to account for the exhaustive and non-exhaustive reading in wh-questions. Some of these studies have entertained the idea that the primary distinction lies in the semantics of wh-questions (Reich 1997). On the other hand, others have proposed the idea that the difference is in fact pragmatically motivated. (van Rooy 2003, 2004).

Semantic accounts center around the question whether exhaustivity is part of the inherent meaning of wh-questions (Reich 1997; Beck and Rullmann 1999; Schulz and Roeper 2011; Nelken and Shan 2004). The assumption in this line of work is that wh-questions are ambiguous between the exhaustive and non-exhaustive reading because they are assigned different interpretations based on different underlying representations they are associated with. This accounts for the reason why different languages may refer to strategies to overtly mark exhaustivity.

On the other hand, pragmatic analyses have entertained the idea that wh-questions are in fact underspecified in terms of exhaustivity (Schulz and van Rooy 2006; Zimmermann 2007, 2010; Hartmann and Zimmermann 2007). More specifically, these studies put forward the idea that the inherent meaning of wh-questions does not in fact specify one particular reading as default. It is therefore pragmatic clues that are in play such as the context, the world knowledge or the presence of overt exhaustivity markers that give rise to the exhaustive reading in wh-questions.

It should also be noted that the status of exhaustivity markers such as *alles* ‘all’ in German, *nèe* in Hausa and *dou* in Mandarin is still unsettled. These elements were analysed as evoking some kind of a conventional implicature. Zimmermann (2007) argues that *alles* in German has a presuppositional characteristic. Others such as (Beck and Rullmann 1999) maintain the idea that these markers in fact have their own semantics as they operate on the denotation of questions and return an exhaustive meaning.

To recap, there have been a number of semantic and pragmatic analyses in previous work that have been proposed to account for the issues regarding exhaustivity. However, when we consider previous work, we observe that there seems to be no formal analysis concerning exhaustivity in Turkish *wh*-questions. Therefore, a thorough investigation of the phenomenon seems to be warranted. In other words, it is not a trivial question to ask whether or not it is possible to mark exhaustivity in *wh*-questions in the language.

1.2 Research questions

Based on the issues raised in section 1.1, the main objective of the current work is to address the following research questions:

1. Is it possible to mark exhaustivity in *wh*-questions in Turkish?
2. If this is the case, how do we account for its formal characteristics?

2 Exhaustivity in Turkish *wh*-questions

As noted in the previous sections, exhaustivity is not a phenomenon that is thoroughly investigated in Turkish. Thus the question that remains is how it is achieved, if it is achieved at all? It should be noted at this point, however, that not all languages seem to employ one of the strategies discussed in section 1 to mark exhaustivity in *wh*-questions. For instance, there is no question particle in *wh*-questions in Turkish although there is one in *yes/no* questions, as shown in (7) and (8).²

(7) Ahmet kim-i gör-dü?
 Ahmet who-ACC see-PAST
 ‘Who did Ahmet see?’

(8) Ahmet Mehmet-i gör-dü mü?
 Ahmet Mehmet-ACC see-PAST Q
 ‘Did Ahmet see Mehmet?’

Turkish and Japanese are similar in the sense that they are both head-final languages and have the same word order. However, the absence of the *q*-particle in Turkish *wh*-questions would indicate that exhaustivity must be marked, if it is marked at all, in a way that is different from Japanese. Note also that in Turkish there is no quantifying *q*-particle that appears in *wh*-questions, as in German, or a dedicated exhaustivity marker, as in Hausa, or a universal quantifier-type element that marks exhaustivity, as in Mandarin.

In the absence of the elements that mark exhaustivity in other languages, it is possible to pluralize *wh*-phrases themselves in Turkish without giving rise to ungrammaticality. This is not a trivial observation since it appears that *wh*-questions with plural-marked *wh*-phrases seem to have the exhaustive reading in the language. More specifically, the

² The only way the *q*-particle appears in Turkish *wh*-questions is when the question is an echo question, as exemplified by the exchange between A and B below

(i) A: Ahmet kim-i gör-dü?
 Ahmet who-ACC see-PAST
 ‘Who did Ahmet see?’
 B: Ahmet kimi mi gör-dü?
 Ahmet who-ACC Q see-PAST
 ‘Ahmet saw WHO?’

presence of the plural marker on the wh-phrase itself changes the meaning of the wh-question in terms of exhaustivity. Consider the contrast between (9) and (10) below.

- (9) a. *Pikniğ-e ne getir-ecek-sin?*
picnic-DAT what bring-FUT-2SG
'What are you going to bring to the picnic?'
- b. *Pikniğ-e kim gel-iyor?*
picnic-DAT who come-PROG
'Who is coming to the picnic?'
- (10) a. *Pikniğ-e ne-ler getir-ecek-sin?*
picnic-DAT what-PL bring-FUT-2SG
'What are you going to bring to the picnic?'
- b. *Pikniğ-e kim-ler gel-iyor?*
picnic-DAT who-PL come-PROG
'Who is coming to the picnic?'

What is important in (9a) and (9b) is that a single answer or a partial list will satisfy as an answer even though these questions do not necessarily exclude providing an exhaustive answer. On the other hand, the addition of the plural marker to the wh-phrases in (10a) and (10b) indicates that a single answer or a partial list will not be pragmatically felicitous. In other words, a complete list of answers need to be provided in these cases.³

Note that this is also true in partitive constructions where the wh-phrase *hangi* 'which' is specified for number, as in (11) and (12).

- (11) A: *Öğrenci-ler-den hangi-si sınıf-ta kal-dı?*
student-PL-ABL which-3SG class-LOC fail-PAST
'Which of the students failed the class?'
- B: Ahmet.
'Ahmet.'
- (12) A: *Öğrenci-ler-den hangi-ler-i sınıf-ta kal-dı?*
student-PL-ABL which-PL-3PL class-LOC fail-PAST
'Which students failed the class?'
- B: #Ahmet.
Ahmet
- B': Ahmet, Mehmet, Ayşe ve Ali.
Ahmet Mehmet Ayşe and Ali

In (11), there is no plural marking on the wh-phrase itself and a single (i.e. non-exhaustive) answer is felicitous. On the other hand, the wh-phrase in (12) is plural-marked and here an exhaustive answer is required.⁴

³ The plural marker –lAr can only be used in questions with 'kim' *who*, 'ne' *what* and 'nereye' *where*, but not in questions with 'nasıl' *how* and 'niçin/neden' *why*. This distinction appears to be related to the general argument-adjunct asymmetry observed across languages (see Dong 2009).

⁴ # marks an infelicitous answer.

One last environment in which plural-marked wh-phrases encode exhaustivity in indirect questions. Consider (13) and (14).

- (13) Ahmet *kim-in* gel-diğ-i-ni bil-iyor.
 Ahmet who-GEN come-FNOM-3SG-ACC know-PROG
 ‘Ahmet knows who came.’

- (14) Ahmet *kim-ler-in* gel-diğ-i-ni bil-iyor.
 Ahmet who-PL-GEN come-FNOM-3SG-ACC know-PROG
 ‘Ahmet knows who came.’

As the grammaticality of (14) shows, plural marked wh-phrases can appear in indirect questions. This indicates that this is not only a matrix or root question phenomenon in the language. The indirect question in (13) can be followed by both an exhaustive and non-exhaustive answers (e.g. Ahmet or Ahmet and Mehmet). However, this is not the case for (14) where only an exhaustive answer is possible (e.g. Ahmet, Mehmet, ...).

Recall that *-lar* is the marker of plurality in the language; however, its function seems to be different in wh-questions. Therefore, I propose that exhaustivity is achieved by way of plural marking in Turkish wh-questions. The crucial difference between regular wh-phrases and plural-marked wh-phrases then is that the latter yields the exhaustive reading. In the next section, I will propose a novel account of exhaustivity in wh-questions.

3 A new analysis

3.1 *-lar* as the marker of exhaustivity

Based on the discussion and findings in the previous section, I argue that wh-questions in Turkish are underspecified for exhaustivity. This specification is achieved by way of overt plural marking. Consider the pair in (15) and (16).

- (15) Orada *kim-i* gör-dü-n?
 there who-ACC see-PAST-2SG
 ‘Who did you see there?’
- (16) Orada *kim-ler-i* gör-dü-n?
 there who-PL-ACC go-PAST-2SG
 ‘Who did you see there?’

The bare wh-question without plural marking in (15) has a meaning that has an underspecified meaning in terms of its semantics. The wh-phrase ‘*kimi*’ *who-ACC* is unmarked for number and exhaustivity. On the other hand, the wh-question in (16) is different in that the wh-phrase is overtly marked for plurality. Its semantics differs from the previous one since it is seeking an exhaustive answer. Therefore, the plural marker that is attached to wh-phrases is functioning as the marker of exhaustivity as well as plurality. More specifically, it functions as a presuppositional exhaustivity marker in that the questioner presupposes or assumes that there is an exhaustive list of answers to the wh-question and that the hearer is able to provide the answer. This can be formally represented as in (17).

- (17) a. [[*kim-ler*]] = for which X, x an exhaustive group of people, is it true that...?
 who-PL
 b. [[*ne-ler*]] = for which X, x an exhaustive group of things, is it true that...?
 what-PL

I argue here that the wh-questions in (17a) and (17b) as well as their corresponding answer are specified for exhaustivity in the sense of Hamblin (1973). More specifically, the meaning of the question itself is considered to be a set of answers in this model. Therefore, the answer to the plural-marked wh-phrase needs to contain an exhaustive set. This idea could be better illustrated by a question-answer pair, as exemplified in (18).

- (18) A: Bölüm-de *kim-ler* sözdizimi ders-i ver-iyor?
 department-LOC who-PL syntax class-3SG give-PROG
 ‘Who is teaching syntax in the department?’
 B: #Ahmet.
 ‘Ahmet.’
 B’: Ahmet, Mehmet ve Ayşe.
 Ahmet Mehmet and Ayşe
 ‘Ahmet, Mehmet and Ayşe.’

Basically, a plural-marked wh-phrase in a wh-question comes with two requirements. First, the answer needs to be non-atomic, namely no single/singleton answer is expected. Second, the answer has to be exhaustive in the sense that all the relevant answers need to be provided. By asking the question in (18A), the questioner presupposes that the answer will be non-atomic as well as exhaustive. Thus a single answer as in (18B) will not be felicitous. On the other hand, the answer in (18B’) meets both requirements since it is felicitous and exhaustive. Therefore, it is reasonable to argue that the semantics of plural marking is equivalent to that of exhaustive markers in other languages like German and Chinese. One significant distinction is that while exhaustive markers in those languages are generally free morphemes such as ‘alles’ in German and ‘dou’ in Mandarin, it is morphologically different in Turkish in that it is a bound morpheme that needs to be attached to the wh-phrase.

Following Zimmermann (2007), I argue that the plurality and exhaustivity effects that arise as a result of the presence of plural marking are presuppositional. In other words, the plural marker on the wh-phrase guarantees that the question receives the exhaustive reading thereby satisfying the questioner’s objective. This can be evidenced by the fact that the exhaustivity requirement on the answer can be cancelled by such elements as ‘sadece’ *only*, ‘yalnız’ *only* and ‘tek başına’ *alone* as in (19B) and (19B’) without giving rise to the answer being infelicitous.

- (19) A: Bölüm-de *kim-ler* sözdizimi ders-i ver-iyor?
 department-LOC who-PL syntax class-3SG give-PROG
 ‘Who is teaching syntax in the department?’
 B: Sadece/Yalnız Ahmet.
 only Ahmet
 ‘Only Ahmet.’
 B’: Ahmet tek baş-in-a ver-iyor.
 Ahmet single head-3SG-DAT give-PROG
 ‘Ahmet is teaching (it) alone.’

It should be noted that there is another piece of evidence that wh-questions with pluralized wh-phrases are exhaustive. It appears that embedded wh-questions that include plural-marked wh-phrases do not easily occur along with non-exhaustive matrix verbs in Turkish. This is exemplified in (20).

(20) Ali [parti-de kim-ler-le konuş-tuğ-un-a dair] (??eksik) bir liste yap-tı.

Ali party-LOC who-PL-with talk-FNOM-3SG-DAT about incomplete one list make-PAST

‘Ahmet made an incomplete list of who he talked to at the party.’

It should be also noted that wh-questions are not the only environment that plural marking gives rise to exhaustivity in the language. This is also observed in associative plural constructions, as illustrated in (21) and (22).

(21) *Ahmet-ler* biz-i ziyaret et-ti.

Ahmet-PL we-ACC visit do-PAST

‘Ahmet and his family / associates visited us.’

(22) *Teyze-m-ler* çık-tı.

aunt-POSS-PL leave-PAST

‘My aunt and her family / associates left.’

The examples in (21) and (22) show that plural marking in associative constructions give rise to an exhaustive group reading that includes a focal referent and his/her associates or friends, depending on the context. In the next sub-section, I will discuss exhaustivity in multiple wh-questions in the language.

3.2 Exhaustivity in multiple wh-questions

It is well-attested in previous work that not all languages allow multiple wh-questions. Whereas it is possible to form multiple wh-questions in language like English, German and Russian, this is not the case in Italian and Irish (Dayal 2005). In those languages where it is possible to ask multiple wh-questions, two readings were shown to be possible. These are pair list (PL) reading and single pair (SP) reading (Hagstrom 1998; Krifka 2001; Bošković 2003, among others). However, this is also subject to cross-linguistic variation since some languages such as Japanese and Serbo-Croatian allow both the PL and SP readings while others like English, Bulgarian, German and Russian only allow a PL reading (Bošković 2003). For instance, multiple wh-questions in languages like English presuppose that there is more than one answer and a SP answer is not felicitous. This is exemplified in the sentence below.

(23) A: Who bought what?

B: #Joan bought a house.

B’: Joan bought a house, Mike bought a car and Kate bought a bike.

In a situation where Joan, Mike and Kate each bought something, the question in (23A) needs an exhaustive PL answer as in (23B’). The question that arises is whether multiple wh-questions are possible in Turkish. If that is the case, what readings are allowed in the language? Consider the example in (24).

(24) A: *Kim ne-yi* ye-di?

who what-ACC eat-PAST

‘Who ate what?’

B: #Ahmet elma-yı ye-di.

Ahmet apple-ACC eat-PAST

‘Ahmet ate the apple.’

B’: Ahmet elma-yı, Mehmet armut-u, Ayşe de eriğ-i ye-di.

Ahmet apple-ACC Mehmet pear-ACC Ayşe also plum-ACC eat-PAST
 'Ahmet ate the apple, Mehmet ate the pear and Ayşe ate the plum.'

The grammaticality of the question in (24A) indicates that multiple wh-questions are possible in Turkish. The infelicity of the answer (24B) shows that the SP readings are ruled out. The answer in (24B'), on the other hand, illustrates that an exhaustive PL answer is definitely required in multiple wh-questions. This raises the question whether it is possible to have plural-marked wh-phrases in multiple wh-questions, given that regular multiple wh-questions already require exhaustive pair list answers. Consider (25).

(25) A: *Kim-ler ne-ler-i ye-di?*
 who-PL what-PL-ACC eat-PAST
 'Who ate what?'

B: #Ahmet elma-yı ye-di.
 Ahmet apple-ACC eat-PAST
 'Ahmet ate the apple.'

B': Ahmet elma-yı, Mehmet armut-u, Ayşe de eriğ-i ye-di.
 Ahmet apple-ACC Mehmet pear-ACC Ayşe also plum-ACC eat-PAST
 'Ahmet ate the apple, Mehmet ate the pear and Ayşe ate the plum.'

B'': Ahmet ve Mehmet elma-yı ve şeker-i, Ayşe ve Meryem de
 armut-u
 Ahmet and Mehmet apple-ACC and candy-ACC Ayşe and Meryem also
 pear-ACC
 ve kurabiye-yi ye-di.
 and cookie-ACC eat-PAST
 'Ahmet and Mehmet ate the apple and the candy, Ayşe and Meryem ate the
 pear and
 the cookie.'

As can be observed from the question in (25A), it is possible to ask a multiple wh-question that includes the exhaustivity marker. However, it is not possible to have a single pair answer, as the infelicity of the answer in (25B) indicates. As expected, only exhaustive pair list answers are possible as in (25B') and (25B''). In that sense, there is not much difference in terms of the answer type between multiple wh-questions with and without exhaustivity in the language.

To recap, it was proposed in this section that the exhaustive reading in wh-questions is achieved by way of an exhaustive marker that also functions as the plural marker in Turkish. In that sense, it argues against those analyses that maintain the idea that wh-questions are inherently exhaustive (Groenendijk and Stokhof 1982, 1984). It was shown that there are certain particles such as 'alles' *all* in German (Reis 1992, Zimmermann 2007), '-nèe' in Hausa and 'allemaal' *all* in Dutch (Beck and Rullmann 1999) that function specifically as exhaustive markers. In that sense, the current work is in agreement with the analyses that entertain the idea that wh-questions are not inherently exhaustive (Beck and Rullmann 1999; Zimmermann 2007, among others). In the absence of these dedicated particles in other languages, Turkish was shown to employ plural marking as the marker of exhaustivity that is an element with multiple functions in the language.

4 Conclusion

In this paper, I investigated the phenomenon known as exhaustivity in Turkish wh-questions. I showed that in the absence of a q-particle and any other specific marker in the language, exhaustivity is achieved by way of plural marking attached on wh-phrases themselves. Thus the plural marker itself was analyzed as the exhaustivity marker in Turkish. The fact that plural marking is functioning as exhaustivity marker is not surprising since it carries multiple functions such as additive (regular) plural marker and associative plural marker in the language. It was also shown that there is not a noticeable difference in terms of exhaustivity in multiple wh-questions as they are exhaustive in nature. Further work will surely shed more light on the phenomenon and the ways it is marked in Turkish and other languages.

References

- Beck, S. and Rullmann, H. (1999). A flexible approach to exhaustivity in questions. *Natural Language Semantics*, 7, 249-298. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008373224343>.
- Bošković, Z. (2003). On the interpretation of multiple questions. *Linguistic Variation Yearbook*, 1, 1-15. DOI: <https://doi.org/10.1075/livy.1.03bos>.
- Caponigro, I., Pearl, L., Books, N., and Barner, D. (2012). Acquiring the meaning of free relative clauses and plural definite descriptions. *Journal of Semantics*, 29, 261-293.
- Dong, H. (2008). 'Dou' in wh-questions. *Manuscript*. Cornell University.
- Dong, H. (2009). *Issues in the semantics of Mandarin questions*. (Doctoral dissertation). Columbia University.
- Fekete, I., Pearl, L., Brooks, N. and Barner, D. (2012). Exhaustivity in single bare wh-questions: a differential analysis. *Glossa: a journal of general linguistics*, 3(1), 1-32. DOI: <https://doi.org/10.5334/gigl.549>.
- Groenendijk, J. and Stokhof, M. (1982). Semantic analysis of wh-complements. *Linguistics and Philosophy*, 5, 175-233. Access: <http://www.jstor.org/stable/25001092>.
- Groenendijk, J. and Stokhof, M. (1984). *Studies on the semantics of questions and the pragmatics of answers*. (Doctoral dissertation). University of Amsterdam.
- Hagstrom, P. A. (1998). *Decomposing questions*. (Doctoral dissertation). MIT.
- Hamblin, C. L. (1958). Questions. *The Australasian Journal of Philosophy*, 36, 159-168. DOI: <https://doi.org/10.1080/00048405885200211>.
- Hamblin, C. L. (1973). Questions in Montague English. *Foundations of Language*, 10, 41-53. DOI: <http://www.jstor.org/stable/25000703>.
- Hartmann, K. and Zimmermann, M. (2007). Exhaustivity marking in Hausa: A reanalysis of the particle *nee/cee*. E. Aboh, K. Hartmann and M. Zimmermann (Ed.), *Focus strategies in Niger-Congo and Afro-Asiatic: On the interaction of focus and grammar in some African Languages* in (pp. 241-263.). De Gruyter.
- Krifka, M. (2001) For a structured meaning account of questions and answers. C. Fery and W. Sternfeld (Ed.), *Audiatur vox sapientia: A Festschrift for Arnim von Stechow* in (pp. 284-319.). Berlin: Akademie Verlag.
- Miyagawa, S. (2001). The EPP, scrambling and wh-in-situ. M. Kenstowicz (Ed.), *Ken Hale: A life in language* in (pp. 293-338.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Miyagawa, S. (in preparation). *Syntax in the treetops*. Manuscript. MIT.
- Reich, I. (1997). Wer will wann wieviel lesen? Eine Untersuchung verschiedener Frage-Antwort-Bedingungen im Deutschen. In *Arbeitspapiere des SFB 340: Sprachtheoretische Grundlagen für die Computerlinguistik* 89. Stuttgart. u.a.
- Reis, M. (1992). The category of invariant alles in wh-clauses: on syntactic categories vs. quantifying particles in German. In R. Tracy (Ed.), *Who Climbs the Grammar Tree?* (pp. 465-492.). Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Van Rooy, R. (2003). Questioning to resolve decision problems. *Linguistics and Philosophy*, 26, 727-763. DOI: <https://doi.org/10.1023/B:LING0000004548.98658.8f>.
- Van Rooy, R. (2004). Utility of mention-some questions. *Research on Language Computation*, 2, 401-416. DOI: <https://doi.org/10.1007/s1168-004-1975-0>.

- Schulz, P. (2015). Comprehension of exhaustive wh-questions. In S. Armon-Lotem, J. de Jongand, N. Meir (Ed.), *Methods for assessing multilingual children: disentangling bilingualism from language impairment* (pp. 76-94). Multilingual Matters.
- Schulz, P. and Roeper, T. (2011). Acquisition of exhaustivity in wh-questions: A semantic dimension of SLI?, *Lingua*, 121, 383-407. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2010.10.005>.
- Schulz, K. and van Rooy, R. (2006). Pragmatic meaning and non-monotonic reasoning: The case of exhaustive interpretation. *Linguistics and Philosophy*, 29(2), 205-250. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10988-005-3760-4>.
- Shan, N. and Shan. C. (2004). A logic of interrogation should be internalized in a modal logic for knowledge. In K. Watanabe and R. Young (Ed.), *Proceedings of the Fourteenth Semantics and Linguistic Theory. Vol. 14.* (pp. 197-211.). Ithaca. New York: Cornell University Press.
- Xiang, Y. (2016). *Interpreting questions with non-exhaustive answers.* (Doctoral dissertation). Harvard University.
- Zimmermann. M. (2007). Quantifying question particles in German: syntactic effects on interpretations. In E. Puig-Waldmüller (Ed.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11.* (pp. 627-641.). Barcelona: University of Pampau Fabra.

CONSTRUCTING THE IDENTITY OF AN EXPERT ADVICER IN TURKISH NEWSPAPER AGONY AUNT'S COLUMN

Suhan AKINCI OKTAY*

Abstract: Advice letters written by the agony aunt include complex set of activities like 'assessing, judging and directing' through which the agony aunt represents an identity to the problem-seekers and the readers following her column to gain acceptance or to prolong that acceptance. The current study attempts to find out how the Turkish agony aunt presents herself to Turkish public in general and to the problem seekers following her column in particular. The data is retrived from an online newspaper site and six discursive strategies are adapted from Locher's (2006) advicer identity study. The results of the study indicate that Turkish identity is different in relation to American advicer identity by certain aspects. One of the striking differences in the employment of advice is that while Turkish advicer does not prefer to use humor when replying to the problem-seekers, American adviser uses humor.

Key words: advice letters, advicer identity, discursive moves, relational categories, advice, humour
**Türk Gazete Köşesinde Öğüt Veren Uzman Kişi Olarak Güzin Abla
Kimliğinin İnşası**

Öz: Güzin abla tarafından yazılan öğüt mektupları sorunlarına çözüm arayan okurlar ve bu köşeyi takip eden okuyuculardan kabul görmek ve bu kabulü devam ettirmek için Güzin abla kimliğinin temsil edildiği 'değerlendirme, yargulama ve yönlendirme' gibi birtakım karmaşık aktiviteleri içerir. Bu çalışma, Güzin ablanın genel anlamda Türk kamuoyuna ve özel olarak ise öğüt köşesini takip eden danışmanlara kendini nasıl ifade ettiğini bulmayı amaçlamaktadır. Veriler çerçimiçi yayınlanan bir gazeteden alınmıştır ve altı söylemsel strateji Locher'ın (2006) öğüt veren uzman kimliği çalışmasından uyarlanmıştır. Çalışmanın sonuçları, Türk kimliğinin bazı yönlerden Amerikalı öğüt veren danışman kimliğine göre farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Öğüt verme pratiklerindeki çarpıcı farklılıklardan biri, Türk öğüt veren danışmanın sorunlarına çözüm arayanlara cevap verirken mizahı tercih etmemesine karşın, Amerikalı danışmanın mizahı tercih etmesidir.

Anahtar Sözcükler: Öğüt mektupları, öğüt veren kimliği, söylemsel adımlar, ilişkisel kategoriler, öğüt, mizah

Introduction

This study is conducted to explore how Turkish agony aunt constructs and presents an agony aunt identity to the problem-seekers requesting for help in an online column in Turkish newspaper. Getting advice gives the advice-seeker the chance to understand not only how the other person he seeks advice from makes cognitive reasoning, but also how he solves the problem of the advice-seeker in advance (Bayraktaroğlu, 2001). Many complex activities such as 'assessing, judging, directing' (Locher, 2013, p.340), logical reasoning and even arguing (Bayraktaroğlu, 2001) takes place when giving advice. According to Locher advice-giving also, refers to a future action (Locher, 2013, p.340)(House & Kadar, 2021) . Another side of the coin is that not all advice is accepted

* Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dilbilimi Bölümü, Ankara / TÜRKİYE. E-posta: suhanoktay@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2393-4629.

in every culture. In some cultures (e.g., Japan, Korea, China, Indonesia, Turkey and Arabic countries) (Hinkel, 1994, 1997) advice is rapport-building and indicates interest, while in others (e.g., English) it is given cautiously paying attention to face concerns (Locher, 2013). Since advice giving requires asymmetry in relation to authority and expertise, the agony aunt presents an identity to the public. The focus of this study is Turkish agony aunt and the construction of her identity to the problem seekers and to Turkish public.

When it comes to identity, there are two routes: the essentialist view that takes identity as a stable and unchangeable concept (Hall, 1992) and the post-modern social constructionalist view that takes identity as a constructed phenomena ‘always in progress’ at different times and at different discursive situations (Hall, 2000). While the former sees identity as belonging to a common origin or having the same ideals, the latter perceives identity as a concept that can be ‘won’, ‘sustained’ ‘abandoned or even ‘lost’. Despite being a paradoxical concept, identity has found its place within discursive practices. Since the aim of this paper is to evaluate an individual identity which is belonging to the advicer persona in advice letters, Simon’s (2004, p.45) self-aspect model of identity will be taken as a framework for the study. Simon’s integrative approach to identity takes identity at micro and macro level. In the former level, the individual person is meant while in the latter the person is taken as belonging to a social group. According to this framework, the individual can focus on one aspect of identity and reflect that identity in interaction in terms of features. Some of these features include personality traits, physical features, social roles, group memberships and ideologies (Simon, 2004). Baker (2009) mentions that there are related links between language, culture, nations and identities which exactly means that the language that people use reflect their culture and identity.

There are many studies that focus on the construction of identity in the production of discourse (e.g. Graham, 2007; Holmes, 2005; Locher & Hoffmann, 2006; McCabe, 2004; Patrona, 2005). The scholars that both focussed on the construction of identity through systemic functional grammar are McCabe (2004) and Patrona (2005). McCabe (2004) studied the chapters of history textbooks which were written for high school or tertiary institutes. According to the results of the study, authors create an authoritative writer by using declarative mood, a combination of modal adjuncts, metaphoric modality, and finite moderator. Patrona(2005) studied modality gathered from television turns of 540 expert turns. He found that the expert voice was indicated by the use of high and low modality.

Locher and Hoffmann’s (2006) study expert online advice to indicate the importance of an expert identity with the aim of examining how an advice-giver identity is created by the advicer team since the advice giver is not a real person but a fictional character created by a team working behind and planning to give advice. They studied seven recurring discursive moves to find out the construction of expertise identity of the agony aunt.

Advice and Advicer identity

Locher (2006) studied American advice column extensively from many perspectives such as discourse, identity and politeness. Morrow (2012) also dealt with advice giving in Japanese online advice column. In Turkish context Bayraktaroğlu (2001) studied face to face interaction via conversational analysis and as a result of the study she found that Turkish advice-giving is sensitive to relations and may change according to whether the

relations between adviser and advisee are intimate or not. What she means is that when the adviser and advisee had intimate relations between each other, advice was expected and it was a way to build rapport inside friendships. As far as the researcher is aware in Turkish context not much studies have been carried out in advice in relation to the identity of the advicer.

The thematic content of advice letters can be demonstrated by the following table:

TOPIC CATEGORIES	Number
RELATIONS (RELATION WITH THE ONLY CHILD OF THE FAMILY), BILATERAL RELATIONS, EXTRAMARITAL AFFAIR, AGE DIFFERENCES IN RELATIONS, INTERNET RELATIONS, JEALOUSY, RELATION WITH A MARRIED MAN, REDRESSING THE RELATION	19
MARRIAGE (DECEPTION), MARRIAGE PROBLEMS, KINSHIP MARRIAGE, MONEY PROBLEMS IN MARRIAGE	12
VIOLENCE	2
LOSING WEIGHT, PHYSICAL PROBLEM(NOSE), BIRTH CONTROL PILL , ANXIETY	4
ANIMALS	1
SEX , NOT BEING ABLE TO HAVE SEXUAL RELATIONSHIP	2
ADOLESCENCE	1
MOTHER IN LAW	2
PROBLEMS (FAMILY), (PERSONAL), (MOTHER-DAUGHTER)	5

According to the table, when the content of the advice letters is considered most frequent topic is on relations with 19 occurrences and marriage theme with 12 occurrences follow. This means that the relations of problem-seekers and their marriages were of vital importance to them. The second less frequent theme is personal and family problems with 5 occurrence and the other less frequent theme is health theme with 4 occurrence. The third less frequent category is sex (2), mother in law theme (2), animals (1) and adolescence (1) themes. It can be observed from the table that the advice letters cover a range of topics.

2. Methodology

2.1. Data

The data of the study is gathered from online newspaper's site (www.hurriyet.com). In order to describe the identity of the Turkish agony aunt 50 response letters written by

the agony aunt were taken for analysis from the year 2020. Turkish advice history can be seen as composed of two periods. The first period is the period starting from 1971 to the death of the agony aunt Güzin Sayar. The second period starts in 2007 when the first agony aunt died and her daughter took her mission of giving advice. Different from American advice column Turkish advice column does not have a fictitious character but a real persona is giving advice. The column covers a wide variety of topics from health, love, relationships, marriages to animal rights. This study aims at describing the advisor identity of the Turkish agony aunt ‘Güzin abla’ with the aim of understanding how Turkish adviser presents herself to the problem-seekers.

Data Analysis

The data is analyzed in several stages. First, Locher’s (2006) identity framework which included 6 parameters is taken as a basis for the study. The 6 parameters of the study are as the following:

1. Adviser’s name, self-reference and address terms
2. Adviser presents herself as a competent and knowledgeable source of accurate information. (manifests itself through discursive moves)
3. Adviser makes readers think and gives options when she presents her advice.(manifests itself through discursive moves)
4. Adviser has an opinion (positive and negative evaluation) (manifests itself through relational moves relational)
5. Adviser shows awareness of difficult situations (Empathy)(manifests itself through relational moves)
6. Adviser has a sense of humor (manifests itself through relational moves)

Second stage of the study attempts to analyze discursive moves in advice letters in order to evaluate parameters 2 and 3 listed on the top. The third stage of study analyzes relational moves found in advice letters of the agony aunt in order to evaluate parameters number 5 and number 6 listed on top.

Therefore, it is essential to mention about discursive moves and relational parameters in advice letters which is shown as below:

The following discursive moves were utilized in the agony aunt’s advice letters: (Locher, 2006, p.62)

Advice: There are three syntactic types of advice:

-Declarative

-Interrogatives which are either inviting an action or inviting introspection

-Imperatives which are either inviting an action or inviting introspection

List When there is more than one piece of advice with the same syntactic form (e.g. advice=decl. list)

Assesment This move is about the evaluation of the problem-seeker’s situation

Disclaimer A type of assesment in which the agony aunt mentions that the information given is not complete or cannot match expectations due to the limitations of the column

Explanation An explanation of a move just made when an item is explained further (‘assesment’, ‘advice’, ‘farewell’, ‘general information’ ‘metacomment’ ‘open category’, ‘own experience’, ‘referral’)

Farewell Closing with a farewell or goodbye

General Information General Information given on a topic. However, when information about the personal problem of the advice-seeker is given it should be labelled as 'assessment'.

Metacomment Text-structuring comments such as 'as to your second question'.

Open Category A category for moves that do not fit in any category

Own Experience The agony aunt tells a personal narrative related to her life

Referral A special kind of advice in which it directs the advice-seeker to professional, personal help and many other details such as phone numbers, addresses, books.

The following relational parameters were assessed in advice letters of the agony aunt :

Bonding Strategy: This strategy establishes a connection with the advice seeker or readership.

Empathizing Strategy: This strategy is about awareness or understanding of advice seeker's emotional situation. By the employment of this strategy, Lucy shows awareness of difficult situations.

Praising Strategy: This strategy highlights something positive about an addressee (complimenting).

Boosting Strategy: This strategy makes an emphasis on a certain aspect of advice. The construction 'It is essential...' is an example of this strategy.

Criticizing Strategy: This strategy is about criticism of the questioner's attitudes and actions.

Hedging Strategy: Mitigating a face-threatening through lexical hedges (sort of, may be, I mean, well).

Humour Strategy: This strategy aims at bonding with the questioner. Humor as a means to hedge criticism. By this strategy the agony aunt indicates that she has a sense of humor.

Combinatory Strategies: This category is formed from combinations of advice categories like criticizing-hedging, empathizing-boosting etc.

(Locher, 2006, p.118)

After identifying the discursive moves and relational strategies of the Turkish agony aunt, the numbers of the discursive moves and relational moves were assessed in number. The following tables 1 and 2 display the number of discursive and relational moves in the advice letters.

Results and Discussion

The following section of the study will uncover the identity parameters found in advice letters:

1.The Turkish agony aunt's name, self-reference and address terms

In Turkish newspaper history the agony aunt from the year 1971 started advice giving to the problem-seekers with the name 'Güzin abla' meaning 'elder sister'. After Güzin Sayar's death in 2007 her daughter took her mission of giving advice retaining the same name 'Güzin abla'. The use of a kinship term as elder sister in Turkish is common among people who do not have any blood relations with each other indicating solidarity and thereby creating someone from your family is giving advice for you and for your benefit. The name 'Güzin abla' indicates that the Turkish agony aunt does not want to show her

expertise but instead she is willing to establish solidarity with the reader as an elder sister of the family. Therefore, how she addresses the reader and how she refers to herself is of vital importance for interpreting the identity she presents.

Since the Turkish agony aunt wants to appear as an elder sister of the family, she addresses the problem-seekers usually with kinship terms as indicated through the following table:

Table 1: Address forms in agony aunt's advice letters

Address forms	Number
Sevgili kızım, canım kızım 'Dear Daughter'	38
Sevgili oğlum 'Dear Son'	4
Sevgili okurum 'Dear Reader'	4
Sevgili okurlarım 'Dear Readers'	1
Empty(no address form used)	3
Total	50

According to the table, it is observed that out of 50 response letters of the agony aunt respectively 38 letters starts with 'Dear Daughter' while 4 of the letters employed 'Dear son'. The typical advice letter starts with 'Dear Daughter' since most of the readers who are seeking advice are women. In 4 of the letters by the agony aunt she used a more neutral form 'Dear Reader' and similar to that form in 1 of them she used 'Dear Readers'. However, it was observed that only in 3 of the letters the agony aunt did not address the problem-seekers with any address forms. The agony aunt uses a kinship term for non-relatives (Bayyurt & Bayraktaroğlu, 2001) and addresses her readers as 'Dear daughter' or 'Dear son'

As an example for the use of 'Dear daughter' the following sentence can be given:

Example 1:

Sevgili kızım, bana böyle bir sorumluluk yükleyemezsin. (16 Nisan 2020)

(Dear Daughter, you can not lay such a burden on me.) (16 April 2020)

As can be observed from the example, the agony aunt communicates with the problem-seeker by calling them as 'Dear Daughter'. The employment of kinship terms for non-relatives establish close contact with her readers and she wants to appear as a mother taking care of her family.

When the problem that the problem-seeker is reporting is not a personal one but a general problem of the society, the agony does not adress that person directly and she refrains from using an address form as in the following example:

In this example the agony aunt gives her opinion regarding animal rights which is the reason for not addressing the problem-seeker.

Example 2:

Türk Ceza Kanunu'nda hayvanlara karşı işlenen suçlar, "Mala zarar verme" başlığı altında yer alıyor. Yani TCK hayvanları can olarak değil, mal olarak görüyor. Hayvanlara karşı suç işleyen kişilere sadece idari para cezası verilebiliyor. (8 Ağustos 2020)

(Crimes committed against animals in the Turkish Penal Code are taken under the heading ‘Damage to Property’. In other words TCK (TPC) sees animals not as living beings but as property. Only administrative fines can be imposed on people who commit crimes against animals).(8 August 2020)

A short extract from the letter displays the lack of address form in the advice letter. This may indicate that since the agony aunt is talking generally about animal rights and stating what she thinks without referring to a specific person she does not use any address terms.

Similar to the previous example, the agony aunt wants to evaluate the situation by referring to the general situation in Turkey.

Example 3:

Bu kadar inat, bu kadar eziyet... Bu kadar inat, bu kadar eziyet... 21. yüzyılda hayret edilecek bir şey. Siz 6 yıldır berabermişsiniz. Demek ki birbirinizi gerçekten sevmişsiniz. (15 Ağustos 2020)

(This much stubbornness, this much torture....Something to be astonished in the 21st century.You have been together for six years. So you really loved each other). (15 August 2020)

In this example, the agony aunt not only criticizes the families who are against their sibling’s marriage but also she specifically criticizes the family of the problem-seeker for their refusal to her marriage. Since the advice letter is not directed specifically towards an addressee related to the topic she is discussing, she does not use an address term that refers to the problem-seeker. She is referring to everybody who is against his daughter or son’s marriage. As a result, the agony aunt calls the problem-seekers as ‘Dear Daughter’ which is an indication that she wants to appear as a mother or elder sister who is advising them.

2.Advicer presents herself as a competent and knowledgable source of accurate information

The agony aunt attempts to create an expert voice by referring to general facts, using her world knowledge. The information about these aforementioned items are realized via general information and referral sections of the discursive moves of advice letters. Through uniting everyday situation with real world knowledge(Liu et. al., 2003, p.127), she presents herself as an agony aunt who is understanding the situation of her problem-seekers.

As mentioned previously, the Turkish agony aunt’s replies include many discursive moves as the following:

Table 2: Discursive structure of advice letters

DISCURSIVE STRUCTURE	Number	Percentage
GENERAL INFORMATION	124	15,1%
EXPLANATION OF GENERAL INFORMATION	8	0,9%
ASSESSMENT	495	60,3%
ADVICE	163	19,9%
EXPLANATION OF ADVICE	2	0,2%

METACOMMENT	2	0,2%
OWN EXPERIENCE	3	0,3%
REFERRAL	11	1,3%
EXPLANATION OF REFERRAL	2	0,2
OPEN CATEGORY	3	0,3%
TOTAL	819	100

As can be observed from the table, the agony aunt employed many discursive forms to give advice to her problem-seekers. From a total of 819 forms assesment category was the most frequently occurring one with 482 occurrences. The second frequently occurring move in advice letter was advice category with 158 occurrences. The third frequently employed category was general information category with 122 occurrences. Other categories which were not employed frequently are referral category with 9 occurrences, explanation general information with 8 occurrences, explanation of assesment with 7 occurrences and open category with 3 occurrences, respectively. While explanation of referral, own experience, metacomment and explanation of advice occurred two times in both of the categories in advice texts. Since in expert voice identity formation general information and referral categories and the explanation of these categories are important, it is necessary to give examples of them. Out of 788 discursive moves of the agony aunt 122 occurrences were from the general information category and 8 occurrences were giving explanations of general information. Another related move was the referral category which included 9 occurrences and 2 occurrences of explanation of referral move. In example 4, the agony aunt displays her knowledge about sexual matters in marriage:

Example 4:

Genç insanların, evlilikten beklentilerinin çok önemli bir bölümü cinsel uyumdur. İnsanların dünyaya geliş nedenleri olan cinsel dürtülerini tatmin yoludur. Gerçek bir sevgiyle bütünleştiğinde, cinsellik çok büyük bir mutluluktur. Şunu ayrı tutalım, yıllarca süren evliliklerde, çiftlerden birinin geçirdiği bir kaza ya da bir rahatsızlığı sonucu cinsel hayatı bitebilir. Bu durumda elbette çiftler, sevgiye dayalı bir beraberliği sürdürebilirler. (19 Şubat 2020)

(A very important part of young people's expectations from marriage is sexual harmony. It is a way of satisfying people's sexual urges which is the reason for their arrival to the world. Sexuality is a great pleasure when combined with true love. Let's keep this a part, in marriages that last for years, an accident or an illness of one of the couples may end their sexual life. In this case, of course, couples can maintain a relationship based on love.) (19 February 2020)

In the examples, the Turkish agony aunt displays her social and general knowledge concerning marriage. When required she presents her knowledge and her expertise to the readers to create an expert adviser who is able to give information to her readers by her experience in real life.

In another example, the problem-seeker comments on the violence the problem-seeker and her sister were suffering. The agony aunt directs the problem-seeker to another person and another place which can be considered as a special kind of advice on its own.

Example 5:

Sen de bakanlık ileri gelenlerinden Sinan Bey'i arayıp durumunu anlatabilirsin. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı Zehra Zümrüt Selçuk, bu tür konularda son derece hassas davranıyor. Eminim bu yazıya da ilgi gösterecektir. Kendisinin köşemi takip ettiğini ve senin gibi zor koşullarda olan genç kadınların durumuyla yakından ilgilendiğini söyleyebilirim.(15 Mayıs 2020)

(You can also call Mr. Sinan, one of the ministry leaders, and explain your situation. The minister of family, Labor and Social Services Zehra Zümrüt Selçuk is extremely sensitive about such issues. I am sure he will be interested in this letter as well. I can say that he is following my column and is closely interested in the situation of young women who are in difficult situations like you.) (15 May 2020)

In example 5, the agony aunt wants the problem-seeker to consult the minister which represents her knowledge related to the circumstances. She has knowledge about the fact that the minister is sensitive to such violence people experience.

3.Adviser makes readers think and gives options when she presents her advice

Advice which tells 'what is best for you' in Searlean (1969,p.67) terms is usually activated by the existence of a problem (Placencia, 2012). That is, a problem-seeker asks for advice and the adviser replies to his demand in advance which indicates the dialogic side of advice. Advice as a discursive move is the core category of advice letters since the only aim of problem-seeker is to get a piece of advice which is offered specifically for himself. Many scholars mentioned about the expert side of advice-giving in their studies (Locher & Hoffman 2006; Heritage & Sefi, 1992; Silverman et. al.,1992).

Among the discursive moves advice is the category that the agony aunt directs the reader and the potential readers to think and act in some way rather than the other way. Advice by the agony aunt is realised through three syntactic types: imperative, interrogative or declarative sentences which is displayed by the following table:

Table 3: The Syntactic Forms of Advice in Turkish Advice letters

Form	Frequency	Percentage
Declarative	131	80,3%
Imperative	22	13,4%
Interrogative	10	6,1%
Total	163	100

According to the table, there are three types of advice employed by the agony aunt in the corpus. When the overall distribution of advice forms are analyzed, it can be observed that declarative forms are the most frequently employed forms in the corpus of advice letters which forms 80.3% of the data. When advice is realized in the form of declarative sentences, it appears mostly in the form of suggestion. The second frequently employed advice form in the data is imperative form which forms 13,4% of the data while interrogative forms form 6,1% of the data. It is known that imperatives are more direct than declarative and interrogative forms (Locher, 2006, p.193) and imperative forms are usually used in giving instructions (Trosborg,196,p.190). Considered from this perspective, Turkish agony aunt gives options rather than directions to the problem-seekers requesting for advice. Since she does not use imperative and interrogative forms

frequently, it can be said that she wants to appear as an adviser who is making her followers think rather than giving some directions to follow and obey.

The following example can be given from the data to give an example of declarative sentence:

Example 6:

Evet, bence ona bir şans vermelisin. (Declarative) (14 Ağustos 2020)
(Yes, I think you should give him a chance.)(14 August 2020)

In this example, the problem-seeker asks whether she should give a chance to her boy friend who was raised a bit different from her and the agony aunt gives the problem-seeker hope about his boy friend.

The example of imperative advice from the data is as the following:

Example 7:

Bu yüzden sevgili kızım, kendini bu kadar suçlama.(2 Aralık 2020)
(Do not blame yourself this much because of this my dear girl.) (2 December 2020)

An example of interrogative forms from the data is as the following:

Example 8:

Hep şans vermekten söz ediyoruz, o halde ona bu konuda bir şans vermeyi düşünemez misin? (19 Şubat 2020)

We always mention about giving a chance, then can't you consider giving him a chance in this topic? (19 February 2020)

In this sentence, the Turkish agony aunt by giving advice in the form of declaratives wants to appear to his advice-seekers as an adviser who is making people think by giving some options in the form of suggestions. The scarce use of imperative and interrogative forms gives the impression that she refrains from imposing people to behave in the way that she wants. Therefore, she can be considered as a considerate adviser who is not imposing any act on people but rather she wants them to interpret her advice.

4.Adviser has an opinion (positive and negative evaluation)

Opinion is reflected through positive and negative evaluations. The latter manifests itself via praising strategies and the former via criticizing strategies. Praise is defined as 'an act which attributes credit to another for some characteristic, attribute, skill, which is positively valued by the writer'(Hyland, 2000). Criticisms are those 'acts which show that speaker has a negative evaluation of some aspect of hearer's face'. (Brown & Levinson, 1987,p. 66).

A study was conducted by Hyland and Hyland (2001) to figure out the use of criticism and praise given to ESL students as feedback by teachers. What they found was that although praise was the frequently employed strategy in teacher feedbacks, it was used to soften criticisms and suggestions rather than appreciating the quality of the work. In addition, they found that hedging devices, question forms, and personal opinion forms were employed in order to soften criticisms and suggestions to get redressive action and create a polite perspective (Brown & Levinson, 1987). In a study carried out by Diani (2015) in Italian and english book reviews she found that english book reviews employed direct criticism than mitigated criticism, while Italian reviews attempted to avoid using criticisms and when they used criticism, they were using mitigated criticisms through hedging elements.

The studies dealing with the use praise and criticism in academic genres made use of politeness theories (Myers, 1989; Johnson, 1992; Johnson & Roen, 1992; Hyland, 2000). Myers (1989) highlighted the use of passives and pronoun use as a recurring feature of research articles. Johnson(1992) and Johnson and Roen (1992) studied student compliments in peer reviews and recognized that peer reviews were giving importance to maintaining rapport and mitigating criticism(Johnson, 1992; Johnson & Roen, 1992). Johnson and Roen (1992) observed that before criticism is offered praise act took place. They observed that in the closing sections of the reviews praise was employed to strengthen solidarity and be in good terms with the author of the paper the researcher is reviewing.

Similar to academic book reviews, advice letters contain praise and criticism acts. Adviser can present and evaluate her positive and negative opinion in relation to the problem of the problem-seeker. While the agony aunt indicates her positive opinion through praising strategy, she indicates her negative opinion through the use of criticisms.

Table 2: Relational strategies in advice letters

Speech acts	Frequency	Percentage
Criticism	44	22,4 %
Hedging	38	19,3%
Boosting	35	17,8 %
Bonding	31	15,8 %
Empathy	31	15,8 %
Praise	13	6.6 %
Criticism&Bonding	1	0.5%
Hedging&Criticizing	1	0.5 %
Hedging&Empathy	1	0.5 %
Criticism&Booster&Hedging	1	0.5 %
No strategy employed	592	-
Total Strategy	196	100

Within the corpus out of 196 relational strategies the most frequently employed relational category in the corpus is criticism with 22.4% (196/44). Praise is employed with 6.6% in our corpus. Since the aim of this study is to evaluate praise and criticism use in advice letters, other relational categories will not be evaluated in a detailed manner.

In this example the agony aunt is against the opinion that women have concerning having a baby before the marriage settles. She indicates her opinion with a criticism in the following way:

Example 9:

Bana göre çok yanlış ve hiçbir zaman sonuç vermeyen bir düşünce bu. (12 Ağustos 2020)

(According to me this is an opinion that is very wrong and can never have a result.) (12 August 2020)

In this example, she indicates that she is against the opinion ‘Everything will change after the baby’ criticizing the problem-seeker which means that the agony aunt identity does not always support the problem-seekers but she is able to reflect her opinion concerning a problem.

In the example below, the agony aunt criticizes the problem-seeker who is complaining about her husband and blaming her husband for every problem that they experience as in the following way:

Example 10:

Evliliğinizde kendi hatalarını da görmeyi deneyebilirsiniz mesela... (16 Nisan 2020)

(You can try observing your own mistakes in your marriage, for example...)(16 April 2020)

In this example, similar to the previous one the agony aunt does not support the problem-seeker but she wants the problem-seeker to make introspection and to evaluate her marriage by looking at herself.

In another example, we observe the use of criticism by the following sentence:

Example 11: Sevgili kızım önce söyleyeyim, kendine haksızlık etme, Türkçen çok iyi, kendini de çok güzel ifade edebiliyorsun. (16 Temmuz 2020)

(My dear Daughter, let me tell you in advance first, don't be unfair to yourself, your Turkish is very good, you can express yourself very well.(16 July 2020)

As can be observed in these examples, the agony aunt reflected both her positive and negative attitude to the problem-seekers. By the use of criticism and praise the agony aunt establishes a balance to prolong the attention of his readers. In other words, she indicates that she is realistically and at the same time objectively evaluating problem-seekers problems and she indicates that advice is independent of her identity.

5.Adviser shows awareness of difficult situations (Empathy)

Empathy which comes from French ‘empathie’ finds its equivalent in Turkish as ‘duygudaşlık’ which means having the same emotion with other people. (www.tdk.gov.tr). Empathy emerged as a term at the beginning of the 20th century. The notion empathy centers around two aspects: first, the capacity to understand how people think and feel and second, the capacity to establish solidarity with others in a social context (Stueber, 2013).

Generally, empathy is realized in two ways: people show empathy for another's feeling or they show empathy for another's life condition (Hoffman,1987, p.52).Empathy is utilized as a supportive strategy since it forms positive rapport between people interacting with each other (Locher, 2006,p.133). This category indicates that the adviser persona can show empathy towards his problem-seekers by dealing with them individually (Locher, 2006, p.200). From the table, it can be observed that out of 196 strategies 31 empathy occurrences were found.

The following example indicates the empathizing power of Turkish agony aunt for a problem-seeker

In this example, the problem-seeker who is an 18 year old teenager sent her naked photos from internet to someone who told her that he will marry her. After getting the photo the unknown person threatened her saying that he knows what to do to her which created stress for the teenager problem-seeker thinking what the man can do to her and the agony aunt shows empathy to her by finding a situation that fits to this situation through the following example:

Example 12:

Bu tıpkı bazı yaşlı insanlara tuzak kurup birikimlerini ele geçirmeye çalışan soyguncuların yaptığına benziyor. (22 Haziran 2020)

(This is just like what the robbers do, trying to trap some old people and seize their savings. (22 June 2020)

In this example the agony aunt evaluates the marriage of a woman through the following example:

Example 13:

Hep ayrılmak istemişsin ama sanırım senin bu boşanma düşüncen, hayatına giren o genç adamdan sonra daha bir netleşmiş. Onun ilgisi, sana düşkünlüğü ve özellikle de sanırım cinsel uyum sağlayabilmeniz seni değiştirmiş. (16 Nisan 2020)

(You always wanted to leave, but I guess your idea of divorce became clear after that young man who came into your life. His interest, his fondness for you, and especially your sexual orientation I guess changed you.) (16 April 2020)

The agony aunt is responsive to the problem seeker's feelings and evaluates the cues in order to understand how the problem-seeker is feeling and why is she behaving the way she does. An agony aunt identity without empathy cannot be possible and she cannot prolong a life time advising people.

6.Adviser has a sense of humor category

Humor is known to have positive effects like improving health, contributing to psychological health, coping with stress and people who carry a sense of humor are known to have better relations in coping with others (Martin, 2019). However, since Aristotle and Plato's times and also in present times, humor is perceived as an indication of aggression and a manifestation of showing superiority to others (Billig, 2005). Humor has positive and negative effects (Ruch&Heintz, 2016). Thus, to use humor inside an identity or not seems to be a dilemma depending on many factors which are not easily visible.

According to Locher(2006,p.201), humor contributes to the tone of the advice letter stylistically. What she means is that humor has the effect of building a bond with the reader. It can function to hedge a piece of advice or it can sometimes hedge a criticism. In other cases, Locher (2006,p.201) indicates that it arouses interest to boost the interest of the problem-seekers. Despite the pragmatic uses of humor in American advice column, this category was not employed in Turkish data at all. Out of 217 politeness strategies such as bonding, praising, criticizing, humor was the only category that was not used by Turkish agony aunt. This finding is consistent with Morrow's (2012,p.274) study who found that humor was not observed in Japanese advice columns. An explanation for this could be the fact that advice is taken so seriously in Turkish context that the agony aunt refrains from using humor to her problem-seekers. Therefore, she demonstrates that she is dealing with their problems in a serious manner.

Conclusion

The present study had attempted to demonstrate the identity displayed by the Turkish agony aunt. She presents herself as an elder sister or mother who is helping the problem-seekers. From time to time the agony aunt uses her world knowledge to show her expertise to the problem-seekers. In our corpus, the agony aunt preferred to use declarative sentences while giving advice. She was also able to praise and criticism to indicate her positive and negative attitude. Contrary to the American adviser who presents herself as humorous, the Turkish agony aunt similar to Japanese agony aunt does not use humor in presenting her identity to Turkish readers which can define the borders of advice in Turkish context without humor.

The study may have some implications for the teaching of Turkish as a second language to nonnative speakers such that Turkish language teachers can teach non native speakers not to use jokes when someone asks them advice. This study explored how Turkish agony aunt presents herself to the problem seekers but other studies from politeness perspective, metadiscursive aspects need to be considered for future research to uncover Turkish advice.

References

- Baker, W. (2009). Language, Culture and Identity through English as a Lingua Franca in Asia: Notes from the field. *The Linguistics Journal Special Edition: Language, Culture and Identity in Asia*. 7-35.
- Bayraktaroğlu, A. (2001). 'Advice-giving in Turkish 'Superiority or Solidarity''. *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*. Ed. by. Arın Bayraktaroğlu and Maria Sifianou. John Benjamins.
- Bayyurt, Y. & A. Bayraktaroğlu. 2001. The use of pronouns and terms of address in Turkish service encounters. *Linguistic Politeness across boundaries :The case of Greek and Turkish*. Ed. by. A. Bayraktaroğlu and M. Sifianou. Amsterdam:John Benjamins. 209-240.
- Brown, P. & S. Levinson. (1987) *Politeness*. Cambridge: CUP.
- Billig, M. 2005. *Laughter and ridicule: Towards a social critique of humour*. London: Sage.
- Diani, G. (2015) 'Politeness'. *Corpus Pragmatics*. Ed. by. Karin Aijmer and Christoph Rühlemann. Cambridge: CUP.
- Graham, Sage L. (2007). Disagreeing to agree: conflict, (im)politeness and identity in a computer-mediated community. *Journal of Pragmatics* 39, 742–759.
- Hinkel, E. (1994). 'Appropriateness of advice as L2 solidarity strategy'. *RELC Journal* .25 (2): 71-93.
- Hinkel, E. (1997). 'Appropriateness of advice: DCT and multiple choice data'. *Applied Linguistics*. 18(1):1-26.
- Holmes, J. (2005). Story-telling at work: a complex discursive resource for integrating personal, professional and social identities. *Discourse Studies*. 7 (6), 671–700.
- Hyland, F. and K. Hyland. (2001) 'Sugaring the pill: Praise and Criticism in written feedback'. 10. *Journal of Second Language Writing*. 185-212.
- Hyland, K. (2000) *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. London: Longman.
- Hall, S. (2000). Who needs 'identity'? from Du Gay, P., Evans, J. and Redman, P. (eds.), *Identity: a reader*. 15-30. IDE: Sage publications.
- Hall, S. (1992). The question of cultural identity. In: Hall, Stuart, McGraw, Tony (Eds.), *Modernity and its Futures*. Polity Press, Cambridge, 273–326.
- Hoffman, Martin L. (1987) *Empathy and its development*. Ed. by. Nancy Eisenberg& Janet Strayer. Cambridge: CUP.
- House, J., D.Z. Kadar. (2021). Altered speech act indication: A contrastive pragmatic study of English and Chinese Thank and Greet expressions. *Lingua*. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2021103162>.

CONSTRUCTING THE IDENTITY OF AN EXPERT ADVICER IN TURKISH NEWSPAPER AGONY
AUNT'S COLUMN

- Johnson, D. M. 1992. Compliments and politeness in peer-review texts. *Applied Linguistics* 13: 51–71.
- Johnson, D. M. & Roen, D. H. 1992. Complimenting and involvement in peer reviews: Gender variation. *Language in Society*. 21: 27–57.
- Liu, H., Lieberman, H. and Selker, T. (2003). A model of textual affect sensing using real-world knowledge. *IUI '03 Proceedings of the 8th international conference on Intelligent user interfaces January 2003*. 125-132.
- Locher, M. (2006). *Advice Online*. Amsterdam: John Benjamins.
- Locher, Miriam A. and Hoffmann, Sebastian. (2006). The emergence of the identity of a fictional expert advice-giver in an American Internet advice column. *Text and Talk*. 26(1), 69-106.
- Locher, M. 2013. Internet advice. *Pragmatics of Computer-Mediated Communication*. Berlin: Walter de Gruyter. 339-362.
- Morrow, P.R. (2012). Online advice in Japanese: 'Giving advice in an Internet discussion forum. *Advice in Discourse*'. Amsterdam: John Benjamins.
- Stueber, K. 2013. *Empathy*. International Encyclopedia of Ethics. Wiley Online library.
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simon, Bernd. (2004). *Identity in Modern Society: A Social Psychological Perspective*. Blackwell, UK.
- Placencia, M. E. (2012). Online peer-to-peer advice in Spanish Yahoo! Respuestas. In H. Limberg & M.A. Locher (Eds.), *Advice in discourse*. 281–305. Amsterdam: John Benjamins.
- Trosborg, A. (1995) *Interlanguage Pragmatics*. Requests, Complaints and Apologies. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Heritage, J. and Sefi, S. (1992) 'Dilemmas of Advice: Aspects of the Delivery and Reception of Advice in Interactions between Health Visitors and First-time Mothers', in P. Drew and D. Heritage (eds) *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*, 359–417. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silverman, David, Bor, Robert, Miller, Riva & Goldman, Eleanor (1992). 'Obviously the advice is then to keep to safer sex'- advice is then to keep to safer sex'- advice-giving and advice reception in AIDS counselling' In Peter Aggleton, Peter Davies, Graham Hart (Eds.), *AIDS: Rights, Risk and Reason* (pp. 174-191). London: Falmer Press.
- McCabe, Anne, 2004. Mood and modality in Spanish and English history textbooks: the construction of authority. *Text*. 24 (1), 1–29.
- Myers, G. (1989). The pragmatics of politeness in scientific articles. *Applied Linguistics* 10: 1–35.
- Martin, R. A. (2019). Humor. In M. W. Gallagher & S. J. Lopez (Eds.), *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures*. 305–316). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000138-019>
- Patrona, M., (2005). Speaking authoritatively: On the modality and factuality of expert talk in Greek television studio discussion programs. *Text*. 25 (2), 233–267.
- Ruch, W., & Heintz, S. (2016). The virtue gap in humor: Exploring benevolent and corrective humor. *Translational Issues in Psychological Science*, 2, 35–45. <https://doi.org/10.1037/tps0000063>.

GÜNLÜK İLETİŞİMDE KARGIŞLAR VE İLETİŞİMSEL İŞLEVLERİ

Nazmiye TOPÇU TECELLİ*

Öz: Türkçenin söz varlığını oluşturan diğer kalıplaşmış sözler gibi kargışlar da çeşitlilik ve zenginlikleri ile dikkat çekici dilsel yapılardır. Ayrıca günümüzde, günlük iletişimin farklı bağlam ve durumlarında kargışların kullanım sıklıklarının arttığı ve bunun toplumun farklı katmanlarına yayıldığı gözlenir. Bu nedenle bu çalışmada, alan yazın taraması ve özellikle kitle iletişim araçlarından derlenen kargışlardan hareketle, bu tür kalıplaşmış sözlerin iletişimsel işlevleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun için önce kargışların dilbilimsel bakış açısıyla, dört ayrı boyutuyla tanımları yapılmıştır. İlk olarak söz varlığı düzleminde kökenleri çok eski ve ortak bir kaynağa dayanan kargışların evrensel bir boyutu olduğu gözlenir. Sözdizimsel boyutu ile ele alındığında ise kargışların birden fazla sözcük bileşiminden oluşmuş, donmuş, kurallı ya da eksiltili tümcelerden oluştuğu görülür. Bir diğer ayırt edici özellik olarak hep emir ya da istek kiplerinin kullanımdan söz edilebilir. Böylece bir söylem içinde bütünlükleri bozulmadan ve herhangi bir değişime uğramadan yer alabilirler. Hatta bir iletişim/ etkileşim bağlamında bağımsız bir bütün olarak, kendi başlarına bir sözce değeri taşıyabilirler. Kargışları tanımlamada önemli bir diğer boyut ise içeriksel özellikleridir. Bir kötü dilek sözü olan ve üç alma duygusunu ilenmek eylemine dönüştüren kargışlar, bir iletişim/ etkileşim bağlamında ve durumunda kullanıcısının duygularının şiddetini ve o anki psikolojisini yansıttıkları kadar, kişilik özelliklerine ilişkin ipuçları da sunarlar. Dördüncü olarak kargışlarda iletişimsel boyut ele alınmış ve üç ana başlık altında incelenmiştir. Kargışlar sözdizimsel özellikleri ile akılda kalıcı ve tekrarlanması kolay; içeriksel boyutuyla da çoğunlukla anlaşılabilir, açık ve net söylemlerdir. Bu nedenle kullanıcıların kargışları, kendilerinin oluşturacakları, emek ve zaman gerektiren, özgün ve yaratıcı anlatımlar yerine, “kullanıma hazır” söylenmesi, anlaşılması ve hatırlanması kolay ve aynı ölçüde etkili basmakalıp söylemler olarak tercih etiketleri sonucuna varılmıştır. İkinci bir işlev olarak, özellikle kitle iletişim araçları aracılığı ile Türk kültürünün, folklorunun ortak verilerini kullanarak kitlelere ulaşmak ve okuyucu ya da alıcıyla yeni bir ortak iletişim dili ve kültürü oluşturmaktan söz edilebilir. Dilin duygu boyutunun, kullanıcısının psikolojisinin yansıtıldığı bu tür söylemler iletişim/ etkileşim ortamına coşku, heyecan ve gerilim katma özelliklerinden dolayı da tercih edilebilirler. Aslında kargışların bu amaçla kullanımında bireysel psikolojiden toplum psikolojisine geçiş söz konusudur. Çünkü kargışlar bireylerin değil, ait oldukları toplumun kültürünün, folklorunun ve o toplumun konuştuğu dilin ürünleridir.

Uzun bir birikim sonucu toplumun ortak bilincini oluşturan tarihsel, kültürel ve dinsel değerlerden yararlanılarak üretilen kargışların bu kadar sık ve yaygın kullanımlarıyla bugün Türkçede yeni bir iletişim dili ve kültürünün oluşumu gözlenmektedir. Son olarak kargışların tarihsel, kültürel ve özellikle dinsel değerleri temsil edici özelliklerinden yararlanılarak toplum psikolojisini etkilemek için kullanıldığı değerlendirilmesi yapılabilir. Bu tür, çok daba bilinçli ve hedef kitleye yönelik kargış seçimi ve kullanımlarına en iyi örnekler siyasi söylemlerde rastlanır. Siyasi ya da dini nedenlerden dolayı farklı ya da karşı grupların, toplulukların söylemlerinde kargışların dinsel ve asıl anlamlarından; işlevlerinden hareketle toplumsal iletişim/ etkileşime yeni bir boyut kazandırılır. Böylece kargışların toplumun belirli bir topluluk ya da grubuna ait bireylerini birbirlerine daba da yaklaştıracı; birleştirici bir işleve hizmet ettiği gözlenir. Buna koşut olarak bu tür söylemlerde kargışların diğer grup ya da toplulukları ayırıştırma, ötekileştirme işlevi de önem

* Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara / TÜRKİYE. E-posta: ntopcu@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-002-4301-5072.

kazanır. Bu da bireysel çatışmaların grupsal ya da toplumsal çatışmalara dönüşümünün dışavurumu, bir başka deyişle ortak bir sosyal bilinçten ortak bir toplum psikolojisi yaratmanın göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe kargışlar, beddua, ilenme, kargışların işlevleri, Medyada kargış.

Curses in daily communication and their communicative functions

Abstract: Curses like other stereotyped expressions in the Turkish vocabulary are salient linguistic structures due to their diversity and richness. Moreover, currently it is seen that their frequency of use expanded to different contexts and situations of daily communication, and transgressed various layers of society. Therefore, this study, based on literature review and especially on curses compiled from the mass media use, aims at showing the communicative functions of such stereotyped expressions. Thus, from a linguistic perspective the definitions of curses were analyzed through the prism of four different dimensions. Firstly, examined from the perspective of vocabulary, it is observed that there is a universal dimension of curses whose origins are based on a very old and common source. Furthermore, considering its syntactic dimension, it is seen that curses are composed of more than one-word combinations, settled, regular or elliptical sentences. Another distinguishing feature lies in the use of imperative or subjunctive moods. Thus, curses in a discourse neither lose their integrity nor undergo any change. They may even be regarded in a communication/interaction context, as an independent whole structure, a statement carrying its own weight. Another important dimension in defining curses is their contextual characteristics. Curses, from a communication/interaction perspective, as words of ill-wish transforming revenge into action, not only reflect the current psychology and the severity of the user's emotions but also offer clues about his/her personality in a given context. Finally, the paper evaluates the communicative dimension of curses under three main headings. As a result of their syntactic features, curses are catchy and easy to repeat and contextually mostly understandable, clear and precise expressions. Hence language users prefer curses as "ready to use", easy to understand and remember, and equally effective stereotyped expressions instead of self-created original and creative expressions that would require effort and time to attain the same result. Moreover, through their use in mass media, curses utilize commonalities of Turkish culture and folklore to reach to the masses and to create a new common communication language and culture with the reader/receiver. Such expressions, reflecting the emotional dimension of the language and the psychology of the user are also preferred as they add enthusiasm, excitement and tension to the communication/interaction environment. In fact, this function of curses serve as a transition from individual psychology to community psychology since curses are not the ultimate products of individuals but the products of the culture, folklore and language of their respective society.

The frequent and widespread use of curses as the product of protracted societal accumulation of Turkish historical, cultural and religious values, generate the formation of a new communication language and culture in current Turkish. Finally, since curses make use of the representative characteristics of historical, cultural and particularly religious values, one can argue that they can be used to influence societal psychology. The best examples of this type of more conscious and audience-oriented usage of curses are found in political discourse. Curses utilized in the discourse of different or opposing political and religious groups add a new dimension to social communication/interaction apart from their original/religious meaning and function. Thus, curses serve as a unifying function that brings closer the members of a certain community or group whilst they differentiate and marginalize other groups or communities. This can be a manifestation of the transformation of individual conflicts into group or social conflicts, in other words, it can be an indicator of the creation of a common social psychology from a common social consciousness.

Keywords: Turkish curses, malediction, imprecation, functions of curses, curses in the media.

1. Giriş

Günümüzde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi/öğreniminin çok farklı coğrafyalara ve kültürlere yayılmasının büyük bir ivme kazanması ile Türk dili, edebiyatı, kültürü ve halkbilimi alanlarındaki çalışmalarda da çeşitliliğin arttığı; hem nicel hem de nitel açıdan önemli gelişmeler olduğu gözlenmektedir. Yaklaşık son on, on beş yıl öncesine kadar anadili Türkçe olanların, özellikle İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi Batı Avrupa dilleri başta olmak üzere, diğer dünya dillerini öğrenme; kültürlerini keşfetme, tanıma istek ve gereksinimleri doğrultusunda karşılaştırmalı incelemeler önem kazanmıştır. Ya da bu dillerdeki çalışmalardan edinilen bakış açılarıyla Türkçe çalışmalara yeni boyutlar kazandırılmıştır. Bugün ise geniş bir dil, kültür ve coğrafya yelpazesinde yer alan yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin kendi anadillerinden hareketle Türkçede yaptıkları incelemeler Türk dili, edebiyatı ve halkbilimine dışardan yeni bakış açıları ile farklı boyutlar kazandırmaktadır.

Gerek Türkçe karşılaştırmalı incelemelere gerekse İngilizce Fransızca ve Almanca gibi Batı Avrupa dillerinde karşılaştırmalı ve/veya genel olarak dil, kültür, folklor kapsamındaki çalışmalara ilişkin alan yazın taraması yapıldığında, aşağı yukarı son yirmi yıldır çoğunlukla söz varlığı ve söylem çözümlemesi bağlamında atasözleri, deyimler ve iyi dilek sözlerine sıkça yer verildiği görülür. Aynı gözlem yabancı dil olarak Türkçe öğretimi/öğrenimi alanında yapılan araştırmalar ve tezler için de geçerlidir. Çünkü bu tür kalıplaşmış sözler bir dilin sözvarlığının özelliklerine, çeşitliliğine ve zenginliğine ilişkin farklılıkların en iyi gözlenebildiği dilsel yapılardır: O dili konuşan toplumun tarihi, gelenek ve göreneklere, dini inançları, dünyayı algılayışı ve yaşam biçimi, dolayısıyla kültürü ve halkbilimine özgü birçok veriye, ipucuna kaynak oluştururlar. Bununla birlikte farklı dillerin kalıplaşmış sözlerinde sözdizimsel ve anlamsal bağlamda, dillerin evrensel özelliklerini doğrular nitelikte benzerlikler de vardır. Zaten bu nedenle karşılaştırmalı incelemeler yapılabilmektedir.

Buna karşın sözdizimsel özellikleri, anlam alanları (içerik) ve imgesel boyutuyla değerlendirildiğinde aynı kategoride yer alabilecek dil öğeleri olan kargışların bu tür çalışmalar için ilgi çekici bir konu olmadığı gözlenmektedir.

Türkçede ise, son yıllarda iletişimsel boyutuna ilişkin bazı çalışmalar görüldüğü de, çoğunlukla kargışların halkbilimi bağlamında çeşitliliği ya da bölgesel ve yerel ağzlarla ilişkin derlemeleri ön plana çıkmaktadır. Türkçe kargışların diğer dillerle karşılaştırmalı incelemelerine yer verilmediği görülür. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk hareket noktası bu saptamalara dayanmaktadır. Bir başka deyişle son yıllarda, özellikle yukarıda belirtilen dillerde, dilin “söz”, sözcük boyutunun irdelenmesi yani söz konusu dilin kullanıcıları tarafından nasıl kullanıldığı; gündelik iletişimde işlevselliğinin farklı boyutlarıyla ortaya çıkarılmasının önem kazandığı dil/kültür, söylem ve konuşma çözümlemesi çalışmalarında kargışların yer almadığı görülür. Türkçede ise sözvarlığı bağlamında zenginliğinin ve çeşitliliğinin yanı sıra, bazı birkaç çalışmada¹ da görüldüğü üzere kargışların günlük iletişimin farklı bağlam ve durumlarında kullanım sıklıklarının gitgide artması oldukça dikkat çekicidir. Bu saptama aşağıdaki sorulara yanıt arama gereksinimini doğurmuştur:

¹ Bu konuda bakınız: Keskin, A. (2016). “Sevdiğin Dizi Gün Değiştirsin”: Leyla ile Mecnun Dizisindeki Kargışların (Beddua) Pragmatik Analizi. *Milli Folklor*, 109, 44-57.; Kocaer, S. (2007). Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet. *Milli Folklor*, 75, 30-33.; Terzioğlu, Ö. (2007). Alkış ve Kargışların, Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri. *Milli Folklor*, 75, 34-37.

1. Türkçe kargışların farklı iletişim bağlam ve durumlarında kullanım sıklıklarının yeniden artışının nedenleri ve hangi işlevleri yerine getirdikleri?

2. Son yıllarda kargışların günlük iletişimde, farklı bağlam ve durumlarda kullanımlarının yaygınlaşması toplumsal değişim sürecinin dilsel göstergeleri olarak değerlendirilebilir mi? En azından, özellikle sözlü dilde sıkça kullanılan kargışlar toplum psikolojisinin söylemsel yansımaları olarak değerlendirilebilir mi?

3. Bu bağlamda kargışların “dil” ya da sözvarlığı düzleminde değilse bile “söz”; sözce, bir başka deyişle iletişimde kullanım düzleminde diğer kalıplaşmış sözlerden çok daha Türkçeye, Türk kültürüne özgü dilsel yapılar olduğu söylenebilir mi?

Elbette burada amaç tek bir çalışmayla ve özellikle başka dillerle nicel ve nitel düzeyde yeterli sayıda çalışma yapılmadan bu varsayımları kanıtlamak olamaz. Ancak, en azından kargışlara ilişkin araştırmalar için yeni bir farkındalık boyutu kazandırılabilir. Betimsel bir incelemeden oluşan bu çalışmada toplumsal iletişimde farklı işlevleri olabilen kargışların öncelikle evrensel özelliklerinden hareketle sözdizimsel ve anlamsal düzlemde kısaca tanımı yapılmaya çalışılacaktır. Daha sonra kitle iletişim araçlarından ve alan yazın taramasından elde edilen örneklerden hareketle kargışların iletişimsel işlevleri toplum psikolojisi ve toplumsal ortak bilinç ya da davranış boyutlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. Kargışlarda Evrensel Boyut: Ortak Kaynak

Diğer kalıplaşmış dil öğelerinden, özellikle alkışlar gibi kargışların da dillerin söz varlığı düzeyinde kökenleri ortak bir kaynağa dayanmaktadır. İnsanın var olabilmesi; yaşamını sürdürebilmesi için doğayla, diğer canlılarla etkileşim hâlinde olma ve bu süreçte mücadele verme zorunluluğu evrensel bir durumdur. Bir başka deyişle inançları, kültürel özellikleri, coğrafi konumu ve koşulları birbirlerinden ne kadar uzak ve farklı olursa olsun insanın korkuları: açlık, hastalık ve özellikle ölüm korkusu, buna koşut olarak daha güçlü bir varlığa; Yaradan’a sığınma arayışı da evrensel bir olgudur. Bu nedenle tarihsel süreç bağlamında kargışların kökeni çok eski inançlara kadar inebilmektedir. Akalan’ın (1990:73-75) belirttiği gibi alkışlara koşut olarak kargışlarda da geçmiş yüzyılların etkisi önemli ve baskın bir özelliktir. Kargışlar Eski Yunandan Animizm, Totemizm, Şamanizm; Brahmanizmden Hinduizme; Hristiyanlıktan İslam öncesi ve sonrasına kadar uzanan tarihsel bir süreçten beslenerek günümüze kadar varlıklarını sürdürmüş dil öğeleridir. Dünya edebiyatından kargış örnekleri kadar Türk halk edebiyatından örneğin, maniler ve türküler de bunu kanıtlar niteliktedir.

Kargış çoğunlukla ilenme eyleminde bulunan kişi, kargışın gerçekleştiricisi olarak Tanrı ya da kutsal bir güce yöneliş; kargışın yöneltildiği kişinin ölüm, vücudunun organlarına, dolayısıyla işlevlerine verilebilecek zarar, acı ya da ailesine, malına gelecek bir felaketle cezalandırılması isteği/dileği üçgeninde gelişen bir kurgudan oluşur. Bu da farklı dillerde hem sözdizimsel hem de anlamsal/içeriksel boyutuyla aynı ya da benzer sözcüklerin tekrarlanması; aynı biçimsel yapıların ve ifadelerin kullanılması durumunu beraberinde getirir. Dolayısıyla kargışların kalıplaşmış dil öğeleri olarak diller/kültürler arası benzerlikleri kadar, hep aynı yapıdan hareketle sonsuza kadar yenilenebilir, çeşitlendirilebilir ve çoğaltılabilir yapılar ve ifadeler olmaları da bu evrensel özellikle açıklanabilir.

Kargışlardaki uzamsal sınırsızlık zamansal boyuta da yansımaktadır. Eski çağlardan, Eski Yunan kargışlarından: “*Dillerin dökülsün, Vebaya yakalanasın*” (Akalan, 1990:60) gibi örnekler hem Türkçe kargışlara benzerlikleri hem de günümüzde de geçerliklerini korumaları ve anlaşılabilir olmaları açısından dikkate değer örneklerdir. Yarının kargışlarında ise vebanın yerini Covid 19’un alabileceği öngörülebilir. Aynı şekilde

“Allah belasını versin!”, “Allah kahretsin!”, “Elleri kırılınsın inşallah!” vb. sözceler herhangi bir iletişim bağlamı ve durumunda zaman, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, sosyal statü hatta dil/kültür farkı gözetilmeksizin kullanılabilir, en azından anlamları anlaşılabilir ve işlevleri kavranabilir kargışlara örnek olarak gösterilebilir.

Kısaca, hem sözdizimsel hem de içeriksel özellikleri ile kargışlar dillerin evrenselliğini doğrular nitelikte veriler sunmaktadırlar. Çünkü kargışlarda yer alan sözcükler çoğunlukla, farklı kültürlerin ortak değerlerini yansıtmaya özelliğine sahiptirler. İyi aile ilişkileri, sağlıklı olmak, varlıklı olmak, başarılı olmak görece kavramlar olsalar da; tanımları, yorumları kültürden kültüre farklılık gösterse de sonuçta evrensel değerleri temsil etmektedirler. Aile, sağlık, mutluluk, maddi varlık gibi değerlere zarar gelmesine yönelik birkaç örnek olarak aşağıdaki kargışlar verilebilir: *Allah işini gücünü rast getirmeye, Bolluk göremeyesin, Anasından emdiği süt burnundan gelsin, Anan öle, Anasız kalasın, Anadan babadan ol, Azrail’in demir pençesine rast gelesin, Cami avlularından mendilin kalkmaya, Nazara gelesin, Yüzünü şeytan görsün, Allah canını alsın, Ocağın sönsün, Evin baykuş yuvası ola, Kolun kanadın kırıla, Çeyiz sandığı kitli kala* (kızlar için söylenir) (Akalin, 1990).

Diğer kalıplaşmış sözlerde olduğu gibi kargışlarda da kültürleri, inançları, tarihsel geçmişi ve buna bağlı olarak ahlaki değerleri, dini değerleri ve kişileri yansıtan ortak imgelere ve simgelere sıkça rastlanır. Dolayısıyla, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, tanımları gereği, kargışların hedefinde söz konusu değerlere saldırma, zarar verme istek ve dileğinin dile getirilmesi doğal ve ortak bir durumdur. Bu nedenle kargışlar, başka dillerde aynı sözcük ve sözdizimsel yapıyla ifade edilmeseler bile, ortak değerlere dayanan, saydam, anlaşılabilir kavramlar olarak bir dilden başka bir dile çevrilebilir dil öğeleridir. Bu özellik yüzyıllar boyunca kargışların diller arası geçişkenliğini kolaylaştırarak, evrenselleşmelerine de olanak sağlamış olabilir.

3. Kargışların Sözdizimsel Özellikleri

Kargışlar bir dilin sözvarlığını oluşturan deyimler, atasözleri, özdeyişler, tüm ilgi sözcükleri ve alkışlar gibi birden fazla sözcük bileşiminden oluşmuş, sözdizimsel boyutuyla donmuş bir yapıya sahip dil öğeleridir. Bu çalışmanın sınırlarını aşacağından ve bu konu başka çalışmalarda incelenmiş olduğundan burada ayrıntıya girmeden, kargışların kurallı, devrik ya da eksilteli tümcelerden oluşabildiğini söylemek gerekir. Aynı şekilde kargışlarda istek ya da emir kiplerinin kullanımı da bir diğer önemli ayırt edici özelliktir. Bu özellik kargışların “formül tümceler” ya da formüller yapılarına dönüşmesini, atasözleri ve deyimlere oranla donmuş yapılarının daha sıkı korunmasını sağlar. Böylece bir söylem içinde bütünlükleri bozulmadan ve herhangi bir değişime uğramadan yer alabilirler. Hatta bir iletişim/etkileşim bağlamında bağımsız bir bütün olarak, kendi başlarına bir sözcük değeri taşıyabilirler. Örnek: “Allah (onun) belasını versin!”, “Ocağı sönsün!” Ellerini kırılınsın!”, “Zehir zıkkım olsun sana verdiğim emekler” vb.

Kişi ve zaman kiplerinin değişimi ile söylem içinde uyum sağlayan, leksikalize olabilen deyimlerin aksine kargışlarda özerk yapı ve kullanım herhangi bir değişikliğe izin vermez. Örneğin, *gözleri kan çanağına dönmek* deyimini “gözleri kan çanağına dönmüştü” ya da *yüzüne bir daha bakmamak* deyimini “yüzüne bir daha asla bakmayacağım” şeklinde kullanılabilir. Ama yukarıdaki örnekler, “elleri kırıldı, kırılacak”, “Allah onun her zaman belasını verir” vb. şekilde kullanıldıklarında kargış özelliklerini kaybederler. En azından aynı işlevi yerine getirmez ve buna koşut olarak aynı etkiyi göstermezler.

Söylem içinde özerk kullanılabilme özellikleri ile diğer kalıplaşmış dil öğelerinden atasözleri ile benzerlik gösterebilirler de kargışlarda bu yapı çok daha belirgin ve sağlamdır.

Örnek: “Sakla samanı gelir zamanı” atasözünde tutumlu olmaya yönelik bir öğüt ya da bir uyarı olduğu anlaşılrsa da tam olarak niçin söylendiği, bu tutumluluktan neyin kastedildiği yani bu sözün anlam değeri ancak bu atasözünün kullanıldığı bağlam ve durumla birlikte anlaşılabilir. Oysa yukarıda verilen kargış örneklerinde sözcelerin anlam değerleri bağlam ya da durumdan bağımsız olarak anlaşılabilir niteliktedir. Hangi durumda ve kimin için söylenirse söyleneşler anlam değerleri, dolayısıyla etki güçleri büyük bir farklılığa yol açmaz ya da eksilmez.

Ayrıca, kargışlarda basit yapının, kurgunun ya da biraz önce tanımladığımız “formül tümceler” in dışına çıkan bazı biçimsel farklılıklar görülebilir. Bunlar kısaca (Akalin, 1990:56) seslenme bölümü: *Ey oğul...*, başvuru bölümü: *Dilerim Allah'tan...*, kargış güçlendirmesi: *İnşallah* ya da ek güçlendirme: *E mi..* şeklinde özetlenebilir. Ancak bu ek yapılar kargışların söylem içinde ayırt edilebilirliklerini ya da anlaşılabilirliklerini olumsuz yönde etkilemezler. Aksine kargışların görünürlüğünü; anlam değerlerine vurgu yaparak, onların etki gücünü artırırılar. Öte yandan bu tür kargışlar çoğunlukla, eski dini, tarihi ya da halk edebiyatına ilişkin metinlerde kullanılan (özellikle, *Ey oğul* ve *Dilerim Allah'tan* gibi güçlendirme ekleri) ve bugün gündelik iletişimde kullanım sıklıklarından söz edilemeyecek örneklerdir.

Son olarak kargışların işlevlerine göre farklı türleri (Ersöz, 2011:1112) olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar öz-kargış olarak da adlandırılan yemin: *Yalanım varsa iki gözüm kör olsun!* ya da hayıflanma: *Gözlerim kör olaydı da bunları görmeyeydim* ve öznesi belli olmayan kargış: *küfür* gibi özetlenebilir. Ancak bu çalışmada, daha çok gündelik ve sözlü iletişimde sıkça kullanılan ve salt kargış işlevi gören örneklere yer verilmiştir. Bununla birlikte, çalışmanın sonraki aşamalarında da görüleceği gibi çok sık kullanılan bazı kargışlarda *küfür* ya da kargış işlevleri açısından sınırlar her zaman net ve kesin değildir. Örneğin: *Allah kahretsin!*, *Kahretsin*, *Lanet olsun!*, *Canı cehenneme!* vb. Kesin ayrımlarının yapılabilmesi için bu tür söylemlerin bağlam içinde değerlendirilmesi gerekir.

4. Kargışlarda Anlamsal Boyut: İçeriksel Özellikler

En kısa tanımıyla kargış ya da beddua bir kötü dilek sözüdür. İnsanlar çok zor durumda kaldıklarında; haksızlığa uğradıklarında, kendilerini çaresiz hissettiklerinde, acı çektiklerinde, üzüldüklerinde, kızdıklarında buna sebep olan kişilerin cezalandırılmalarını, kendilerinden daha kötü bir duruma düşmelerini isterler. Öç alma duygusunu ilenmek eylemine dönüştüren bu tür söylemler bir iletişim/etkileşim bağlamında ve durumunda kullanıcısının duygularının şiddetini; o anki psikolojisini yansıttıkları kadar, kişilik özelliklerine ilişkin ipuçları da sunarlar. Acı, öfke, kin, nefret, kırgınlık, öç vb. olumsuz duyguların dışı vurumunu sağlayan bazı sözcüklerden ya da anlatımlardan çok daha güçlü ve etkili söylemlerle, üstelik genellikle gücüne inanılan bir varlığa; Tanrı/Allah'a başvurularak kötülük, felaket dileme niyeti ve eylemi kargışlarda hiçbir yan anlama ya da anlam kargaşasına: anlam değerinde farklılığa ve yoruma yol açmayacak kadar açık ve nettir.

Oysa dilbilimin anlambilim, göstergebilim ya da söylem ve konuşma çözümlemesi gibi farklı dallarında yapılan anlama ilişkin birçok inceleme dilin karmaşık yapısının farklı işlevsel özelliklerinden dolayı anlam kapsamı düzleminde daha da karmaşık bir işleme, sürece dönüştüğünü gösterir. Yani bir iletişim bağlamında ve durumunda söylenen ile söylenmek istenen şeyin birbirinden çok farklı olduğu durumlar söz konusu olabilir. Çünkü dil yetisinin farklı ve çeşitli özellikleri vardır. Bu da etkili bir iletişimin gerçekleşmesinde birçok etkenin rol oynadığını gösterir. Örneğin bir sözcüğün farklı anlamları ya da anlam değerleri olabilir. Örnekler söz sanatlarından çoğaltılabilir:

örtmece, ironi, eğretileme, düzdeğişmece, gülmece, benzetme vb. Bu açıdan ele alındıklarında, örneğin şaka yollu söylenen “*Diline eşek arısı soksun*” ya da iyi dilek belirtmek için söylenen, sözdizimsel yapısı ile kargış görünümünde olan “*Allah acınızı unutturmasın!*” gibi bazı istisnalar dışında kargışlar çoğunlukla anlamlarının netliği ve basitliği ile dikkat çekerler. “*Kızım sana diyorum gelinim sen işit (anla)*” gibi dolaylı ve ince bir anlatımı ya da “*Öldü*” dememek için “*Sizlere ömür*”, “*Aramızdan ayrıldı*” vb. örtmeceleri tercih eden bir dil/kültür için “*Sürüm sürünsün, inşallah*”, “*Allah onun yedi sülâlesinin belasını versin!*”, “*Allah onların evlerine ateşler salsın!*”, “*Gözü kör olsun!*” gibi söylemler doğallığı; duyguların dışı vurumunun “*ilkellik*” sınırına dayanmasıyla ilk bakışta şaşırtıcı gibi görünse de aslında Türkçenin ve Türk kültürünün bir başka boyutuna işaret etmektedirler. Kargışlar, Türkçenin söz varlığına atfedilen duygusal boyutun gelişmişliğini, zenginliğini kanıtlayıcı örnekler olarak yorumlanabilir. Böylece iyi dilek sözleri, özellikle alkışlar bu duygusal boyutun olumlu, kargışlar ise olumsuz yüzünü oluştururlar.

5. Kargışlarda İletişimsel Boyut

Kargışlar, özellikle bu çalışmanın konusunu oluşturan; işlevleri salt ilenmek, başkaları için kötülük, acı, sefalet dilemek olan kargışlar, toplum bilincinin, değerlerinin gizli, tekinsiz yanlarına; tabularına ışık tutan ve dile getirilmesi hoş karşılanmayan sözlerdir. Aslında, Akalan’ın (1990:41,50-51) da belirttiği gibi kaynağı İslam’a ve hatta başka dinlere de dayanan, kargış etmekten kaçınılması gerektiğine ilişkin bir inanç vardır. Çünkü kargış edenin de zarar göreceğine inanılır. Bugün bile kargışların kimler tarafından, hangi durumlarda kullanıldığı, kullanımlarının ne derecede onaylandığı hakkında bir kamuoyu yoklaması yapılsa, olumsuz yönde görüş bildirenlerin sayısının anlamlı derecede fazla çıkma olasılığı yüksektir. Buna karşın dikkatli bir dinleyicinin sohbetlerde (üçüncü kişiye yönelik), tartışma ve atışmalarda (karşılıklı) ve özellikle kitle iletişim araçlarından internet (Kocaer, 2007), televizyon dizileri (Keskin, 2016), tartışma programları, haberler, filmlerden 15-20 dakikalık bir kesitte en az 5-6 kez kargış kullanıldığını fark edecektir. Kargışların sıklıkla görüldüğü bir diğer alan ise şarkı ve türkü sözleridir.

Yukarıda belirtilen kaynakların dışında daha önce yapılmış çalışmalardan da yararlanılarak derlenen örneklerden hareketle kargışların kullanım sıklıklarının nedenleri ve kullanım amaçları, buna koşut olarak farklı iletişim bağlam ve durumlarında işlevleri aşağıdaki başlıklar altında gösterilebilir.

5.1. Kargış Basmakalıp Söz, Basmakalıp Dilek mi?

Kargışların tanımı yapılırken sözdizimsel yapılarının basitliği, kolaylığı vurgulanmıştı. Söylem içinde donmuş yapılarının bütünlüğünü koruması, zaman kipinin emir-dilek kipi gibi hep aynı olması, sözcüklerin benzer kavramları yansıtmaları ve tekrarlardan oluşması bu tür söylemlerde sadeliği, basitliği sağlayıcı en önemli özelliklerdir. Dolayısıyla kargışları hatırlanması ve tekrarlanması kolay dil öğeleri olarak betimlemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu kalıplaşmış sözler daha önce de belirtildiği gibi, anlam (içerik) boyutu ya da anlamsal değerler kapsamı açısından da kolay anlaşılır söylemlerdir. Kimi evrensel özelliklerinden dolayı söylem içinde anlamları kolaylıkla anlaşılabilir. Ayrıca Terzioğlu’nun (2007)’da gösterdiği gibi kargışların biçimsel özellikleri yeniden üretimlerini kolaylaştırıcı özelliklerdir. Böylece hazır kalıp ya da “formül tümceler” den yenileri türetilir. İlk bakışta tüm bu özellikler kargışların sık kullanımlarını açıklayıcı yeterli nedenler olarak görülebilir. Ancak, genel olarak doğu kültürüne özgü bir tutumla olumsuz düşünce ve görüşlerin karşımızdaki kişiye çoğunlukla doğrudan söylenilmesinden kaçınılan bir kültür ve toplumda kargışların bu

kadar sık kullanılmaları gene de paradoksal bir durumdur. Bu durum ise basmakalıp yapılar, basmakalıp sözler olarak kargışların aslında bazen rahatlatıcı basmakalıp dileklere dönüşmüş söylemler olarak kullanıldığını düşündürtebilir. Çünkü teknolojinin ve dijital çağın bugün dünyada olduğu gibi ülkemizde de yeni bir dil, yeni bir kültür yarattığı yadsınamaz bir gerçektir. Hız ve geniş bir yayılımın önem kazandığı: çok kişiye, her yere ve hızlı bir şekilde ulaşma gereksinim ve isteği dilde de etkisini göstermektedir. Hızlı paylaşımın, “tüketimin” hızlı üretimi zorunlu kılması dilde yaratıcılıktan, özgünlükten ödün vermeye, uzaklaşmaya neden olmaktadır. Bu nedenle bayramlar, özel günler: anneler günü, babalar günü, doğum günü vb. kutlamalarda; övme, eleştirme, yerme gibi birçok dilsel eylemde hazır mesajlardan, hazır görsellerden ve emojiilerden yararlanmaya alışkın bireyler ve kitlelerin özellikle kızgınlıklarını, öfke ve kinlerini belirtmek için bu olanaklara yenilerini ekleme gereksinimiyle kargışlara yöndikleri görülmektedir. Bir başka deyişle kullanıcılar için kendilerinin oluşturacağı, emek ve zaman gerektiren tümceler, özgün ve yaratıcı anlatımlar yerine “kullanıma hazır”; söylenmesi, anlaşılması ve hatırlanması kolay ve aynı ölçüde etkili basmakalıp söylemleri tercih ettikleri söylenebilir. Ayrıca kargışların iletişimsel boyutunda bir çeşit devingenlikten de söz edilebilir: Kargışa, kargışla karşılık verme gereksinimi ya da “zorunluluğu”. Böylece bazı iletişim ortam ve bağlamlarında, örneğin sosyal medyada bir olay karşısında tarafların görüşlerini bildiren söylemlerin zincirleme tepkileşim, dolayısıyla zincirleme kargışlardan oluştuğu görülebilir. Kargışlar, özellikle herhangi bir ortak toplumsal değer zedelenmesi, zarar görmesi söz konusu olduğunda kitleleri harekete geçiren kınama, kızgınlık, hatta nefret duygularını en etkin şekilde dile getirmek için kullanılacak hazır malzemelerdir. Örneğin, 2020 yılında, bir çocuğun ailesi tarafından suiistimal edilmesine karşı sosyal medyada gelişen bireysel kınama, kızgınlık ve öfke duygularının kargışlarla pasif bir toplumsal eyleme dönüştüğünü söylemek mümkün: “Allah o annenin belasını versin!”, “Lanet olsun böyle anneye!”, “Allah onların belasını versin!”.

Kargışların kullanımını kolaylaştıran tüm bu özellikler, genel olarak sözcüklerin ya da kimi kalıp sözlerin kullanımında görülen “dilde bulaşıcılık” etkisinin bu tür söylemlere de yansımaları sağlar. Böylece, kargışların duyuldukça tekrarlanan, tekrarlandıkça kullanımı otomatikleşen ve belki de kısmen, içeriğinin, anlamının derinliği ya da etkisi sorgulanmadan sarf edilen basmakalıp söylemlere dönüşmesinden söz edilebilir.

5.2. Folklordan Kitlelere Ulaşma: Yeniden Ortak Bir Dil/Kültür Yaratma

Kargışlar bir dilin sözvarlığını oluşturan; o dili konuşan topluluğun folklorundan özellikler taşıyarak dile çeşitlilik, zenginlik katan kalıplaşmış sözlerdir. Bir iletişim bağlamında alıcıyı, dinleyiciyi etkileme gücü diğer dil öğelerinden örneğin, sözcüklere oranla çok daha yüksek, dolayısıyla iletişimde/etkileşimde farklı amaçlar ve işlevler için kullanılmaya elverişli malzemelerdir. Bu özellikleriyle kargışlar, varoluş nedeni ve buna koşut olarak temel hedefi kitleleri etkilemek: daha çok kişiye ulaşmak ve daha çok okunur, dinlenir, izlenir olmak olan kitle iletişim araçları için zengin ve özgün bir kaynak oluştururlar. Hedef kitlesi ile kendi kültürünü, folklorunu yansıtan canlı, renkli, çarpıcı, etkileyici ve şaşırtıcı, ama aynı zamanda anlaşılır bir dille bağ kurmak kitle iletişim araçlarının amacına ulaşmasında etkili bir yoldur. Dilin duygu boyutunun, kullanıcısının psikolojisinin yansıtıldığı bu tür söylemler iletişim/etkileşim ortamına coşku, heyecan ve gerilim katma özelliklerinden dolayı da tercih edilebilirler. Aslında kargışların bu amaçla kullanımında bireysel psikolojiden toplum psikolojisine geçiş söz konusudur. Çünkü kargışlar bireylerin değil, ait olduğu toplumun kültürünün, folklorunun ve o toplumun

konuştuğu dilin ürünleridir. Bu nedenle yazılı basından, internet, televizyon ve radyo programlarına, haberlere, dizilere, tartışma programlarına; sinema filmlerinden şarkılara, türkülere ve sosyal medyaya kargışların yer almadığı, kullanılmadığı hemen hiçbir iletişim ortamı yoktur. Böylece kitle iletişim araçları kargışları bir yandan kendi hedefine ulaşmak için kullanırken bir yandan da toplumun geçmişinden gelen ortak bilincin yaşamasına, devam etmesine katkı sağlar. Örnek: “*Kim yaptıysa elleri kırılınsın!*” (TV Dizisi: Aşk-ı Memnu) “*Allah senin cezanı versin!*” (Star TV, 24.08.2020, Gerçeğin Peşinde: sunucu söylüyor), “*Babasız kalasın Ömer*” (şarkı), “*Sürünesin inşallah*” (pop müzik), “*Allah ikisinin de belasını versin!*” (Haber Türk, Tartışma Programı, 27.05.2020, Türkiye’nin Nabzı: konuşmacılardan birisi söylüyor), “*Canı cehenneme!*” (CNN Türk, Tartışma Programı, 03.05.2020, Tarafsız Bölge: konuşmacılardan birisi söylüyor), “*Yakanın Ocağı Yansın!*” (Hürriyet Gazetesi, 03.05.2020, orman yangınıyla ilgili haber manşeti), “*Memur ve Emeklinin Çalınan Hakkı HARAM OLSUN!*” (Türk Eğitim-Sen, 2016), “*Allah sizi kahretsin!*” (Kanal D Magazin, 07.07.2020), “*Boyu posu devrilesice!*” (TV dizisi, Kırmızı Oda, 25.09.2020), “*Sürüm sürüm sürünesice*” (Teve 2, Yarışma Programı: Kelime Oyunu, 23.06.2020). Örneklerin hepsine yer vermek mümkün olamayacağından kısaca dizi ve filmlerden 10-15 dakikalık kesitlerde bile: örneğin “*Hekimoğlu*” “*Allah kahretsin!*” (5-6 kez tekrarlanıyor), “*Yok Artık*” filminde “*Allah cezasını versin!*”, “*Senin Allah cezanı versin!*” (2 kez) ve “*Allah sizin belanızı versin!*” gibi kargışların sıkça ve tekrar edilerek kullanıldığını söylemek gerekir.

Aşağı yukarı bir on beş yıl öncesine kadar toplumun belirli kesimlerinin örneğin, toplumun eğitim düzeyi düşük kesimlerinin, ast-üst ilişkilerinde yetkisiz ve güçsüz kalanın, mağdur olanın; eşitsizliğe maruz kalanın ya da kadınlar gibi söz hakkı verilmeyenlerin çaresizliklerinin çığlığı olarak duyulan kargışlar, bugün toplulukların, tüm toplumun ortak çaresizliğinin ortak çığlığına dönüşmüş izlenimi vermektedir. Buna zaman zaman, toplumsal aczin toplumsal pasif eyleme dönüşümü demek de mümkün. Böylece dilde bulaşıcılıktan bir tür toplumsal bulaşıcılık: toplumda duygusal bulaşıcılık evresine geçişten söz edilebilir. Çünkü Fischer’in (2008:12) de belirttiği gibi, taklit etme ve dolayısıyla sosyal bulaşıcılık bireysel davranışlarımızı toplumsal davranışlara dönüştürebilir. Aslında Akalan’ın (1990:59) da dikkat çektiği gibi bir toplumun ekonomik düzeyi, eğitim düzeyi, teknolojik ve bilimsel gelişimi arttıkça, dolayısı ile çağdaşlık düzeyi ilerledikçe bu tür çaresizlik ve öfke söylemlerinin yerini başka bir dile: söylem türüne bırakması beklenilebilirdi. Üstelik teknoloji çağının sunduğu olanaklarla dillerin ve kültürlerin de değişime uğradığı göz önünde bulundurulduğunda kargışların kullanımının yeniden artması şaşırtıcı ve düşündürücüdür. Bugünkü kullanımları ile kargışlar bir yandan toplum psikolojisinin ikilemini su yüzüne çıkarırken, öte yandan yeni bir toplumsal değişime de işaret ediyor olabilirler. Bir başka deyişle, geçmişe dayanan, uzun bir birikim sonucu toplumun ortak bilincini oluşturan tarihsel, kültürel ve dinsel değerlerden yararlanılarak üretilen kargışların bu kadar sık ve yaygın kullanımlarıyla bugün yeni bir iletişim dili, yeni bir kültür oluşumundan söz edilebilir. Tüm dünyayı ve dilleri etkisi altına alan bu yeni dil/kültür oluşumunda her dilin kendine özgü belirleyicileri olabilir: örneğin Batı Avrupa dillerinden İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dillerde küfürlerin ön plana çıkması gibi. Türkçede ise bu bağlamda kargışlardan söz etmek yanlış olmayacaktır. Özellikle kişiye yönelik olmayan, küfür işlevi de gören kargışların günlük, sözlü iletişimde sıkça kullanıldığı ve belki de kargış anlamları göz ardı edildiği söylenebilir. Örneğin, *Kahretsin, Lanet olsun, Allah kahretsin, Canı cehenneme* vb.

Bir diğer kullanım kolaylığı ise gene kültürel değerlerle açıklanabilecek bir noktaya işaret etmektedir. Çeşitli iletişim bağlamlarında kargış kullanımına ilişkin örneklerin çoğunluğunun orada bulunmayan üçüncü bir kişi ya da kişilere yöneltildiği gözlenir. Kargışlar böylece, daha önce de belirtildiği gibi, çoğunlukla olumsuz düşünce ve görüşlerin yüz yüze iletişim/etkileşim bağlamında, kişiye doğrudan söylenilmesinden kaçınılan bir toplumda, öfke ve şiddet içeren, etki gücü yüksek kötü dileklerin arkadan iletilmesi için de oldukça uygun dilsel öğelerdir.

5.3. Kargışların Siyasal Söylemlerde İşlevleri

Kargışların son yıllarda sıkıca kullanıldığı bir diğer alan ya da araç olarak siyasal söylemler oldukça dikkat çekicidir. Bu tür söylemlerde, yukarıda sözü edilen kalıplaşmış sözlerin kalıplaşmış düşüncelere, dileklere dönüşmesi, dolayısıyla kargışların salt tekrarlandıkça ya da taklit yoluyla kullanımlarının kolaylaşması ve yaygınlaşması gibi bir durumdan söz edilemez. Aynı şekilde kitle iletişim araçlarında olduğu gibi kargışların yapısal ve içeriksel bazı özelliklerinden yararlanılarak büyük kitlelere ulaşılması gibi bir hedeften söz etmek de doğru olmaz. Çünkü burada çok daha bilinçli ve hedefe yönelik bir seçim ve tercih söz konusudur. Hedef, kargışların tarihsel, kültürel ve özellikle dinsel değerleri temsil edici özelliklerinden yararlanılarak toplum psikolojisini etkilemektir.

Sosyal psikoloji insanı ilişkisel bir varlık olarak ele alır. Hepimiz başkalarıyla yaşadığımız ilişkilerle şekillenir ve onları şekillendiririz (Ficher, 2005:12). Toplumsal ilişkilerin yapısını, işleyişini en iyi gözlemleyebileceğimiz yer ise dil yetisidir. Herhangi bir dilin söz varlığını oluşturan sözcükler ve özellikle kalıplaşmış sözler kökenbilimsel ya da halkbilimsel bakış açılarıyla irdelendiğinde bugün nedensiz ya da rastlantısal olarak değerlendirebileceğimiz birçok dilsel yapının geçmişe dayanan, önemli bir varlık nedeni olduğu gözlenir. Dil, canlı ve yüzyıllar boyunca değişime uğrayan bir varlık olsa da geçmişten günümüze dilde kültürün etkisi belirgin bir şekilde varlığını sürdürür. Çünkü dil ve kültür birbirinden ayıramaz bir bütünün parçalarıdır. Bilindiği gibi ahlakçı görüşle birlikte insan artık akılcıl özellikleriyle değil, arka planda toplumsal ve ahlaki değerlerin yer aldığı gelenek ve görenekleriyle tanımlanır (Ficher, 2005: 5). Dolayısıyla dil, sözcükler ve özellikle tüm diğer kalıplaşmış sözler gibi kargışlar aracılığıyla gelenek ve göreneklerin aktarımını sağlar.

Ancak Türkçe kargışların günlük iletişimde sıkıca kullanımıyla kültürel öğelerin ve değerlerin kuşaktan kuşağa aktarımının yanı sıra örneğin, deyimler ve atasözleri gibi diğer kalıplaşmış sözlerden farklı ve daha etkin bir işlevin de yerine getirilmesi söz konusudur. Yani burada ele alınan siyasal ya da karşıt toplulukların söylemlerinde olduğu gibi kargışların dinsel ve asıl anlamlarından; işlevlerinden hareketle toplumsal iletişim/etkileşime yeni bir boyut kazandırılır. Bu da bireysel çatışmaların grupsal ya da toplumsal çatışmalara dönüşümünü sağlar. Ficher'e (2005:155) göre iletişimde her zaman iki tür bilgi aktarımı söz konusudur: birisi olaylara ilişkin, diğeri ise iletişim sürecinde bireyler arasında kurulan ilişkilere ilişkin. Bir başka deyişle her ileti, aynı zamanda bir içerik ve ilişkiden oluşur. Bu bağlamda kargış kullanımını iç içe geçmiş bir aidiyet ve dışlama ilişkisi ya da kurgusu içinde değerlendirmek gerekir. Örneklerden de anlaşılacağı gibi kargışlar aslında öncelikle, onların işlevlerini ve önemlerini idrak edebilecek, dolayısı ile aynı dini inanç ve görüşe sahip bireylerden oluşan bir toplulukta ortak bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadırlar. Çünkü bu grubun aidiyet ölçütü ya da ilkelerinden en önemlisi dini inançlarıdır. Bu nedenle toplumsal iletişim ve buna koşut olarak toplumsal psikoloji açısından kargışların temsil ettiği değerler de farklıdır. Örneğin, bir devlet adamı "ötekini" temsil eden bir partiye oy verenler için: "*Allah belasını versin onların!*", "*Lanet olsun onlara!*" (Sözlü Basın, 23.02.2021) diyerek,

kendilerinden olmayanların cezalandırılmasını isterken duyduğu kızgınlık ve öfkenin şiddetini dışa vurduğu kadar; kendi grubuna da “birlik”, “beraberlik” mesajı vermektedir. Bir başka örnek olarak ise “*Gözünüze, dizinize dursun!*” söylemi verilebilir. Burada ortak bir inanç ve ortak bir bilinçten yararlanılarak, bir yandan liderlerine güvenmeyenlerin, itaat etmeyenlerin cezalandırılması; öte yandan diğer grup üyelerinin aynı duruma düşmemelerini önleyici bir uyarı mesajı verilmektedir.

Böylece kargışların toplumun belirli bir topluluk ya da grubuna ait bireylerini birbirlerine daha da yakınlştırıcı; birleştirici bir işleve hizmet ettiği gözlenir. Buna koşut olarak bu tür söylemlerde kargışların diğer grup ya da toplulukları ayırıştırma, ötekileştirme işlevi de önem kazanır. Bunun en iyi örneklerini, burada sadece birkaçına yer verilen dini, siyasi vb. farklı grup ya da toplulukların liderleri aracılığı ile birbirlerini kargışladıkları söylemler oluşturur:

A grubunun lideri (...) “*Gözünüze, dizinize dursun!*”. B grubunun lideri: (...) *Allah onların evlerine ateşler salsın, yuvalarını yıksın, birliklerini bozsun*, vb. A grubunun lideri (...) *Allah onun yedi sülalesinin belasını versin!*” (sözlü basın, 28.12.2013). Çelişik bir durum gibi görünse de derlediğimiz kargışların, birbirine tamamen zıt; en azından dini görüşler açısından zaten “öteki” ya da “ötekiler” kategorisinde yer alan siyasi gruplardan çok aynı kökenden gelip sonra yolları ayrılanlara yöneltildiği görülür. Çünkü aksi bir durumda bu tür söylemlerin iletişim ve etkileşimde etki güçlerinin istenilen düzeyde olmayacağı; gerçek değerlerinin anlaşılamayacağı, dolayısıyla hedefe ulaşamayacağı düşünülür. Bir başka deyişle aslında karşılıklı sarf edilen kargışların; kargış düellosuna dönüşen söylemlerin temelinde ortak bir sosyal bilinç ve buna koşut olarak ortak bir toplum psikolojisi oluşturmak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü her ne kadar Müslümanlıkta olumsuz etkilerinden dolayı kargış etmenin tavsiye edilmediği bilinse de, kargışın kötü etkisinden, doğuracağı zarardan korunabilmek ve kaçınabilmek için daha etkili ve güçlü bir kargışla karşılık verilmesi gerektiğine de inanılır.

Sonuç olarak bu tür söylemlerde, daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi yapısal ve içeriksel özelliklerinden dolayı kargışa kargışla yanıt verme gerekliliği dışında başka bir neden ve işlev söz konusudur: Temeli dinsel inanışlara, değerlere, öğelere ya da verilere dayanan ortak bir sosyal bilinçten ortak bir toplum psikolojisi yaratmak.

6. Sonuç

Türkçe kargışların zenginliği ve çeşitliliği kadar, gündelik iletişim ve etkileşimde kullanım sıklıklarının yeniden artışı ve bunun toplumun farklı katmanlarının söylemlerine yansısı oldukça dikkat çekici bir durumdur. Öncelikle, kargışları tanımlayıcı ve diğer kalıplaşmış sözlerden ayırt edici sözdizimsel ve içeriksel karakteristik özelliklerinin herhangi bir iletişim/etkileşim ortamı ve bağlamında herkes tarafından kolayca kullanılabilmelerine ve anlaşılmasına zemin hazırladığı görülür. Örneğin, emir ya da istek gibi hep aynı zaman kipinin kullanımı; çoğunlukla benzer sözcüklerin tekrarı; söz konusu dileği yerine getirebilecek büyük bir güç: Allah ve zarar, yıkım nesnesi olarak vücudun organları ya da aile bireylerine ilişkin isimlerden oluşan formüller yapıları ile kolay anlaşılabilir, ezberlenebilir, tekrarlanabilir ve hatta yeniden türetilbilir dilsel öğeler olmaları gibi.

Öte yandan iletişimsel/etkileşimsel boyutuyla değerlendirildiğinde, kötü dilek belirten, olumsuz duygu boyutu yüksek kargışlı söylemlerin seçiminde farklı nedenler ya da hedeflerin etkili olduğu gözlenir. Bunlardan biri olarak, bugün her alanda olduğu gibi iletişimde de hızın ve sınırsızlığın önem kazanması ile dil kullanımında kolayca ve hazırca yönelme eğiliminin artışı gösterilebilir. Buradan, emek ve zaman gerektiren dilde

yaratıcılık yerine, bazen kargışların kolay ve basit formüller yapıları ile “kullanıma hazır” kalıp sözler ve kalıp dilekler olarak kullanıldığı sonucuna varılabilir. Ayrıca dillerin diğer öğelerinde de gözlenebildiği gibi, dilde bulaşıcılık etkisi ile bu tür söylemlerin yayılımının daha da arttığını söylemek mümkün.

Bir diğer neden ise kitle iletişim araçlarında olduğu gibi toplumun kültürüne ve folkloruna ait değerlerden yararlanarak kitleleri etkilemek; onlara ortak değerler, ortak bilinç yolu ile daha kolay ulaşmak ve ortak bir toplum psikolojisi oluşturmak olabilir. Bu da toplumun geçmişinden gelen ortak bilincinin yaşamasına, kuşaktan kuşağa aktarılmasına katkı sağladığı kadar yeni bir iletişim dili ve kültürünün oluşumuna da öncülük eder. Böylece, bugün taklit etme ve sosyal ya da zihinsel bulaşıcılıkla daha da artan ve yaygınlaşan kargış kullanımı, bireysel çaresizliklerin ve çatışmaların kitlesel, toplumsal çaresizliklere ve çatışmalara dönüşümünün göstergeleri olarak değerlendirilebilir.

Son olarak ise kargış kullanımında, özellikle siyasal söylemlerde ve çeşitli gruplaşmalarda olduğu gibi ayrıştırıcı; ötekileştirici ya da birleştirici; yakınlaştırıcı bir işlev için bilinçli bir tercihten söz edilebilir. Burada amaç, kargışların kaynağını oluşturan dinsel ya da farklı inançlardan yararlanarak farklı toplulukların, grupların ortak sosyal bilinç ve ortak toplum psikolojilerini harekete geçirmek olabilir.

Yeni çalışmalarla, örneğin söylem çözümlemesi, konuşma çözümlemesi gibi farklı bakış açıları ile yapılacak incelemelerle, Türkçe kargışların günümüz teknoloji çağında, yeniden, günlük iletişimin farklı durum ve bağlamlarında vazgeçilemez unsurları durumuna gelmesinin nedenlerini açıklayıcı veriler elde edilebilir. Buna koşut olarak toplum psikolojisinin değişimi ya da farklı boyutlarını irdeleyici ve bunun dile yansımalarını değerlendireci bilgilere ulaşılabilir. Ayrıca bu çalışmanın başında da belirtildiği gibi, dilbilimsel bakış açısıyla değerlendirildiğinde, “dil” ya da sözvarlığı bağlamında evrensel özelliklere sahip olan kargışların “söz”: iletişimde kullanım, yani sözce düzleminde Türkçe ve Türk kültürüne özgü yanlarının ortaya çıkarılabilmesi için başka dillerle karşılaştırmalı incelemelere gereksinim vardır.

Kaynakça

- Akalm, L. S. (1990). *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
- Ersöz, S. (2011). Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu Ağızlarında Bedduaların İşlevleri ve Cümle Yapıları Arasındaki İlişki. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1111-1128.
- Ficher, G.-N. (2005). *Les concepts fondamentaux de la psychologie sociale*. Paris: Dunod.
- Keskin, A. (2016). “Sevdiğin Dizi Gün Değiştirsün”: Leyla ile Mecnun Dizisindeki Kargışların (Beddua) Pragmatik Analizi. *Millî Folklor*, 109, 44-57.
- Kocaer, S. (2007). Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet. *Millî Folklor*, 75, 30-33.
- Terzioğlu, Ö. (2007). Alkış ve Kargışların, Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri. *Millî Folklor*, 75, 34-37.

BABAYA ARZ-I HAL: MODERNİST EDEBİYATTA KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME

Esra AKSÖYEK*

Öz: Baba-oğul ilişkisi mitolojide, kutsal metinlerde, sinemada ve edebiyatta sıklıkla işlenen konular arasında yer alır. Gerek dünya gerekse Türk edebiyatında birçok yazar ve şairin bu konuyu eserlerinde işlediği görülür. Babanın bir metafor olarak Tanzimat dönemi eserlerinde önemli bir yere sahip olması dikkat çeker. Edebiyatımızda Tanzimat romanlarındaki yol gösterici “baba”nın yerini sonraları modernist edebiyatla birlikte oğullarının önüne bir set çekerek onları kısıtlamaya, engellemeye çalışan sert, otoriter baba; onların benliklerine herhangi bir katkı da bulunamayan pasif, silik baba; ve oğullarının gözünde idol olabilmek için onlara ilham kaynağı olan, onları kısıtlamayan özgürlükçü baba modeli alır. Bu çalışmada psiko-sosyal bir yaklaşımla ele alınacak Kırmızı Saçlı Kadın, Aylak Adam, Babaya Mektup, “Babama Mektup”, Kuşlar Yasına Gider, Babamın Bavulu adlı altı eserde kendini gerçekleştirme noktasında “baba” esas ölçüt ve ortak kriter olarak belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Modernist edebiyat, baba, kendini gerçekleştirme, baba-oğul ilişkisi, benlik kavramı.

Petition to Father: Self-Actualization in Modernist Literature

Abstract: Relationship between father and son is among the issues treated frequently in mythology, divine texts, cinema and literature. It is seen that many writers and poets in both world and Turkish literature have addressed this subject in their works. It points out that as a metaphor; father has great importance in the Tanzimat Reform Era works. In our literature, afterwards, with modernist literature, the guiding “father” in the Tanzimat novels is replaced with tough, authoritarian father who tries to restrict and prevent his sons by putting a barrier in front of them; the passive, indistinct father who cannot contribute to their selfnesses; and adopts the model of the libertarian father who inspires and does not restrict them by being idols in the eyes of his sons. In this study, “father” is determined as main and common criterion on point based on self-actualization in the six works called Kırmızı Saçlı Kadın (The Red-Haired Woman), Aylak Adam (The Loiterer), Babaya Mektup (Letter to Father), “Babama Mektup” (“Letter to My Father”), Kuşlar Yasına Gider (Birds Go to its Mourning), Babamın Bavulu (The Suitcase of My Father) which will be handled through a psycho-social approach.

Keywords: Modernist Literature, Father, Self-actualization, Father-son Relationship, Self-conception.

Giriş

Baba-oğul ilişkisi mitolojide, sinemada, edebiyatta ve daha birçok farklı alanda işlenen konulardan biri olmuştur. Bu ilişki bazen iki iyi arkadaş tarzında, bazen ise bir çatışma şeklinde oluşabilmektedir. Sofokles’in M.Ö. 429-425’de yazdığı düşünülen *Kral Oedipus* adlı eseri ile Firdevsi’nin 977-1010 yılları arasında yazılan *Şâhname* adlı eseri baba ile oğul arasında yaşanan mücadeleye işaret etmesi bakımından önemlidir. Baba-oğul mücadelesinin izlerini Altay Sibirya yatılış mitlerinde, Altay Buryat

* Doktora öğrencisi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Van / TÜRKİYE. E-posta: esraaksoyek@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-5048-3077.

mitlerinde, Oğuz Kağan, Manas, Şah İsmail, Köroğlu, Almanbet destanında ve Dede Korkut Hikayeleri gibi daha birçok farklı mitolojik anlatıda görmek mümkündür. Çin yıllıklarında da Büyük Hun İmparatoru Mete ile babası arasındaki mücadelelere yer verilir. Anlatılardaki baba-oğul mücadelesinin töre veraset sistemi, psikolojik, kıskançlık gibi farklı nedenlerden ortaya çıktığı söylenilebilir (Bayat, 2009: 63). Nitekim “Dede Korkut kitabındaki anlatılar, baba ile oğulun var olmak için verdikleri mücadele öyküleriyle doludur (Yalçınkaya 2015:60). Sinema alanında ise Francis Ford Coppola’nın *Baba* (1972), Sam Mendes’in *Azap Yolu* (2002) Gabriele Muccino’nun, *Umudunu Kaybetme*(2007), Terrence Malick’in *Hayat Ağacı* (2011), Nuri Bilge Ceylan’ın *Kasaba* (1997), Ömer Vargı’nın *Her Şey Çok Güzel Olacak* (1998), Çağan Irmak’ın *Babama ve Oğlum* (2005) gibi filmleri baba ile oğul arasındaki ilişkiyi başarılı bir şekilde işleyen yapıtlar arasındadır. Edebiyatda da baba-oğul ilişkisi/ilişkisizliği sıklıkla işlenen konular arasında yer alır. Nitekim Shakespeare (1564-1616, *Hamlet*), Turgenev (1818-1883, *Babalar ve Oğullar*), Dostoyevsky (1821-1881, *Karamazov Kardeşler*), Joyce (1882-1941, *Ulysses*), Kafka (1883-1924, *Babaya Mektup*), Marquez (1927-2014, *Başkan Babamızın Sonbaharı*) ve daha birçok yazar eserlerinde bu konuya yer vermiştir (Demir 2009:147). Edebiyatımızda ise Tanzimat dönemi romanlarından modernist, postmodernist dönem roman ve şiirlerine kadar bu konunun geniş ve farklı açılımları söz konusudur. Mehmet Akif (1873-1936), Yakup Kadri (1889-1974), Tevfik Fikret (1867-1915), Orhan Kemal (1914-1970), Tahsin Yücel (1933-2016), Latife Tekin (1957-), Tezer Özlü (1943-1986), Kemalettin Tuğcu (1902-1996), Yusuf Atılgan (1921-1989), Oğuz Atay (1934-1977), Nazım Hikmet (1902-1963), Can Yücel (1926-1999), Cemal Süreya (1931-1990), Rıfat Ilgaz (1911-1993), Sabahattin Ali (1907-1948), Fazıl Hüsni Dağlarca (1914-2008) Orhan Pamuk (1952-), Hasan Ali Toptaş (1958-) ve burada adı zikredilmeyen birçok şair ve yazar, eserlerinde baba-oğul ilişkisini ve bunun bir türevi olarak da baba-oğul çatışmasını işlemişlerdir. Bu bağlamda Mehmet Akif’in “baba”yı sembolik olarak “devlet, din, halife/sultan, âlim, dede, ecdat, Hz. Peygamber hatta Allah anlamında” (Çiftçi 2009:669) kullanması dikkat çekicidir. Cemal Süreya ise erken yaşta ölen babası için “*Sizin Hiç Babamız Öldü Mü?* “ (Asiltürk 2015:238) adlı şiirini kaleme alır. Can Yücel hayatta olmasına rağmen çocukluğundan beri sürekli özlemini çektiği basına ithafen “*Hayatta Ben En Çok Babamı Sevdim*” (Akkanat 2005:66) şiirini yazar.

Baba-oğul ilişkisine roman düzleminde bakıldığında ise eski toplumlarda kuvvetli olan baba otoritesinin yarattığı çatışmanın Tanzimat döneminde azaldığı görülür (Yılmaz 2008:39). Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı toplumunda Batılı düzenlenmelerin oluşmasıyla dönemin şair ve yazarları bu yeni düzenin kendilerine benimsetilmeye çalışılmasından huzursuzluk duyarlar ve dağılmakta olan bu devleti “baba” imgesiyle özdeşleştirirler (Demir 2009:147). Bu durumu Jale Parla şu şekilde açıklar: “Babasızlıkta Osmanlı kültürü her zaman babanın yerini alabilir ama iktisat düşüncesi gibi Osmanlı yaşamında yeni olan ve ilkeleri ayrıntılandırılmış bir konuda baba/padişahın rehberliğine özel bir gereksinim vardır” (Parla 2016:18). Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere bir devlete yön veren padişah babaya benzetilerek babanın yol göstericiliğine, babanın Osmanlı toplumundaki önemine gönderme yapılır:

Baba-oğul ilişkisi Tanzimat döneminde bir çatışma değil devamlılık ilişkisidir. Bu ilişki dönemin romanlarında da yoğun bir şekilde işlenir. Kaybedilmiş babanın arayışında hepsinin kurtarıcısı olan şey mutlak bir İslam ahlakı ve epistemolojisidir. En büyük tehlike de Batıdan gelecek yeniliklerle İslami ahlak ve terbiyeyi kaybetme

korkusudur. (...) Artık mutlakçı ve ataerkil bir sultanın otoritesine eskisi gibi yaslanamayan mutlakçı bir kültür, simgesel babasını aramaya başlar (Yılmaz 2008:39-40).

Bu nedenle Tanzimat döneminde çocuk terbiyesi ve oğula nasihat hemen hemen bütün eserlere aksetmiş durumdadır (Yılmaz 2008:44). Romanlarda babayı inkâr kültürü inkâra bir tutularak bu durumun kişiyi felaketlere sürükleyebileceği üzerinde durulur (Parla 2016:30).

Dolayısıyla “[b]abanın yokluğunda erkek çocukların karşılaştığı sorunların başlıcalarını hafif meşrep kadınlar, kumar, hovardalık, içki oluşturmaktadır. Romanlar da bu kurgu etrafında oluşmaktadır. Babanın varlığı ile ahlaklı ve terbiyeli bir eğitim alan çocuk zaten bu tuzaklara düşmeyecektir,” (Yılmaz 2008:45) tezi savunulur. Mekânsal açıdan ise Tanzimat romanında evin geleneklerin korunduğu bir yer olarak babayı temsil ediyor olması dikkat çeker. Nitekim babanın yokluğunda rehbersiz kalan, yoldan çıkan oğul, haneyi çökertir. Dolayısıyla bu motif padişahlık düzeninin son derece zayıfladığı bir süreçte, oğulların Batılılaşmaya verdikleri ölçsüz ödünle toplumun çökebileceği tehlikesini akla getirir (a.g.e., s.45). Fakat daha sonraları, modernizmin etkisiyle değişen toplum yapısından “baba”lık kurumu da payına düşeni alır. Böylece gerek sosyal yapıda gerekse bu yapının temel bileşenlerinden olan edebiyat alanında otoriter-yol gösterici baba modeline ek olarak silik-pasif ve özgürlükçü- kısıtlamayan baba modeli de gelişim göstermeye başlar.

Çalışmamızda, belirtilen bu baba modelleri farklı türdeki eserlerde farklı yönleriyle işlenmelerine karşın, ortak bir tema etrafında örülmüş, yerli ve yabancı yazarların kaleme aldığı altı eserden hareketle incelenmeye çalışılmıştır. İncelemeye tabi tutulan eserlerde nihai bir listeden yola çıkılmamış olup, baba karşısında kendini gerçekleştirme çabası bu eserlerin seçilmesinde esas ölçüt olarak belirlenmiştir.

1. Otoriter- Baskın Baba Modeli

Laplanche’a göre, her bebek hayata ebeveynlerinin verdiği algı ötesi mesajlarla başlar. Bu mesajlar yalnızca sözel olmamakla birlikte jestleri, koklama duygusunu, ses gibi ifadeleri de kapsamaktadır. Bu mesajlar farkında olmadan bebeğe iletiildiği için bilinçdışıdır. Dolayısıyla farkında olmadan henüz idrak kabiliyetinin tam olarak gelişmediği bebekte kafa karışıklığına neden olur. Bu nedenle de Laplanche bilinçdışının hiçbir anlamda içerdeki diğer “ben” olamayacağını, muhtemelen suretle bu benden daha sahici olduğunu söyler. İçerdeki öteki insanın bastırılmış kalıntısıdır. Bu nedenle çocuk tüm bu gösterenlerin, kafa karıştıran bu mesajların tutsağı görünümündedir (Phillips 2007:185). Nitekim Jung da bu görüşe paralel olarak bilincin kesikli ve kopuk kopuk olduğunu ve insan yaşamına ya da üçte ikisine ulaşacağını gerisinin de bilinçaltı yaşamı oluşturacağından bahseder (Jung 1997). Bebeklikten yetişkinliğe ve sonraki dönemlere kadar farkında olmadan bilince yüklenen bu mesajlar ve göstergelerin yaşamımızı şekillendirmesi Shakespeare ve Kafka’nın dünyayı bir hapisane olarak tanımlamasına sebep olur. Zira Freud ve Klein’a göre bu hapisane, kültürle korkutucu bir şekilde buluşan içgüdüsel niteliklerimizin ta kendisidir (Phillips 2007:191).

Buradan yola çıkarak denilebilir ki bir insanın ruhsal dengesi kendi içsel yapılarının birbiriyle olan ilişkisine ve kendi kişiliği ile dış dünya arasındaki ilişkiye bağlıdır. Çocuğun kendilik ile nesne dünyasının farklılıkları arasında köprüler kurmaya başladığında burada ilk olarak öne çıkan güdü dış dünyaya olan ilginin ve dikkatin

çoğalmasıyla hızla artan taklit güdüsü olur. Çocuk kendisine en yakın olan kişilerin anne-babanın taklidini yapmaya başlar. Ödipus öncesi evrelerden itibaren zaman zaman yapılan bu taklitlerin çocuğa haz vermesi durumunda bunların sayıları artar ve çocuk anne-babasıyla özdeşleşmeye doğru ilerler. Bu şekilde anne ve babanın toplumsal yargıları, çocuğun dış dünyasından iç dünyasına alınarak onun ideal benliğinin ve üstbenliğinin oluşmasına katkı sağlar. Ödipal dönem sırasında ve sonrasında bu yeni yapı, anne-babadan alınmış olan otoriteyle de donanır; içe atım yoluyla bu otorite içsel bir yasa koyucu halini alır. Daha sonra bu otorite güncellik kazanarak üstbene dönüşür ve dürtüleri içsel olarak denetlemeye başlar. Eğer bu dürtüleri üstlenir ve üstbenin buyruklarına uymazsa üstben tarafından suçluluk duygularıyla cezalandırılmaya başlar. Dolayısıyla önceleri toplumsal uyum konusunda anne, babayla çocuk arasında verilen mücadele, çocuğun arzularıyla dış dünya örneğine göre yaratılmış bir içsel yasa koyucu arasındaki bir iç çatışmaya dönüşür (Freud 2013:136). Bu tarz iç çatışmalar da bireyin ruhsal dengeni tehdit edici bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla bir çocuğun ruhsal açıdan sağlıklı kalabilmesi beninin reddedilişlerini kaldırabilmesine, bu durumda beliren engellemeye karşı çıkabilmesine bağlıdır (Freud 2013:110).

Bu kapsamda Orhan Pamuk'un *Kırmızı Saçlı Kadın* (2016) romanının başkışisi olan Cem'e bakıldığında, Cem'in babasının çocukken aniden ortadan kaybolduğu görülür. Siyasi nedenlerden ötürü daha önceleri de ortadan kaybolmak zorunda kalan baba belirli bir süre geçtikten sonra tekrardan ailesinin yanına dönüş yapar. Ancak bu seferki kayboluşundan sonra bir daha evine dönmez. Cem babasının onları terk ettiğini ve bir daha asla gelmeyeceğini düşünerek başlangıçta çok sevdiği örnekle aldığı babasına karşı büyük bir öfke duymaya başlar. Burada Cem'in babasına duyduğu nefretin Ödipal dönemde yaşanan Ödip karmaşasından farklı olarak babasının onu terk edip gitmesiyle ilgili olduğu görülür. Babaya duyulan hırs ve nefretin ardından romanda Cem'in içinde oluşan babaya özlem, bir babaya sahip olma, ona dayanma içgüdüleri onun Öngören kasabasında birlikte kuyu kazdığı Mahmut Usta'na bir baba gözüyle bakmasına sebep olur. Cem'de baş gösteren bu duyguların yanı sıra Mahmut Usta'nın fiziksel anlamda Cem'in babasına benzemesinin de onu babası yerine koymasında etkisi büyüktür. Nitekim romanda Cem, Mahmut Usta'yı şu şekilde tanıtır: "Onu bir öğle molasında sigara içerken gördüm ilk. Babam gibi uzun boylu yakışıklı inceydi. Ama babam gibi sakin, güler yüzlü değil, öfkeliydi (Pamuk 2017:13).

Cem Öngören kasabasında kuyu kazarken çıraklığını yaptığı Mahmut Usta'ya zamanla daha çok bağlandığını hisseder. Çocukken babasından göremediği ilgiyi şefkati Mahmut Usta'da bulur. Bu durum romanda;

Babam siyasi sır tutma alışkanlığından yaptığı önemli şeylere beni katmaz, fikrimi almazdı. Mahmut Usta ise kuyuyu nerede kazacağına karar verirken önce düşüncelerini benimle paylaştı. Burasının zor arazi olduğunu anlattı. Bu çok hoşuma gitti onu sevdim (...) Babamdan hiç görmediğim bu şefkat ve yakınlıktan hem hoşlanarak hem de bir anda ona kızarak (Pamuk 2017:19).

şeklinde ifade edilir. Cem babasıyla, Mahmut Usta'yı sürekli kıyaslar. Şefkatli tavırlarıyla Mahmut Usta, Cem'in içindeki baba boşluğunu doldurmaya başlar ve Cem onu babası yerine koyar. Buna paralel olarak Mahmut Usta da, usta-çırak ilişkisinin baba-oğul ilişkisi gibi olmasından yanadır. Mahmut Usta'ya göre bir usta, çırakını baba gibi sevmek, korumak ve eğitmek zorundadır. Çırak ise ustasına bir evlat gibi itaat etmeli onun işini öğrenmeli, onu dinlemelidir (Pamuk 2017:34).

Bu noktadan bakıldığında kendi sözünden çıkmayan ona itaat eden bir çırak (oğul) yetiştirme amacıyla olan Mahmut Usta oğluna kendi değer yargılarını, empoze etmeye çalışan onun baba mesleğini sürdürmesini isteyen otoriter bir babayı simgeler. Başlangıçta Mahmut Usta'nın bu "babaca" koruyup kollayan tavırları hep eksikliğini çektiği baba şefkatinden dolayı Cem'e güzel görünse de daha sonraları bu durumdan rahatsız olmaya başlar ve içten içe ona bir öfke duyar. Bu öfke ise Mahmut Usta'nın verdiği nasihatlere, uyarılara karşı çıkma şeklinde kendini gösterir. Bir akşam Cem ve Mahmut Usta yemeklerini yiyip uyumak için çadırlarına döndükleri sırada "İbretlik Efsaneler" adında geçici bir tiyatro çadırı Cem'in dikkatini çeker ve oraya gidip oyunu izlemek ister. Ancak burada Mahmut Usta engeliyle karşılaşır. Zira Mahmut Usta ona bu tiyatroya gitmemesi şeklinde bir uyarıda bulunur. Buna karşın Cem'de şu duygu zuhur eder: "İbretlik Efsanelere Mahmut Usta tiyatro hakkında kötü söz söylediği için gitmek istediğimi seziyorum." (a.g.e., s.41) Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Cem'de babanın çizdiği sınırların dışına çıkma ona başkaldırma dürtüsü harekete geçmiş durumdadır. Aslında Cem bu şekilde kendi benini ortaya çıkarma çabasında olduğunu "Kimse sizi gözlemiyorsa, içinizdeki gizli ikinci kişi dışarı çıkıp dilediği şeyleri yapabilir. Yakınlarda bir babanız varsa ve o sizi görüyorsa içinizdeki kişi içinize saklanır" (a.g.e., s.52) sözleriyle vurgular. Cem ustasının uyarılarını dikkate almayarak o tiyatroya gider ve orada Kırmızı Saçlı Kadın'la (Gülcihan) tanışma fırsatını bulur. Kırmızı Saçlı Kadın'a duyduğu bu ilgi aslında bir bakıma Cem'in ustasının otoriter tavırlarına karşı bir başkaldırı ya da babasına duyduğu öfkenin Mahmut Usta'nın otoriter tavırlarında kendini göstermesi olarak düşünülebilir. Dolayısıyla kendi babasına duyduğu öfke Mahmut Usta'nın otoriter tavırlarında yerini bulur. Ustasının emirlerine uyduğu zamanlar da Cem'deki öfke ve mutsuzluğun yansıması "Ona hayır diyecek gücü kendimde artık hiç bulamıyordum. Bu da beni içten içe öfkeli ve mutsuz yapıyordu" (a.g.e., s.59) sözleriyle ifade edilir. Daha sonra Cem Kırmızı Saçlı Kadın'ın evine gider ve onunla birlikte olur. Bu birliktelik Cem'e kendi deyimiyle "kendini ve mutluluğu öğretir" (a.g.e., s.72) Cem'in babası yerine koyduğu Mahmut Usta'ya karşı gelmesi, benliğini olumlu yönde etkiler; kendisi bu durumu şu sözlerle dile getirir:

Kırmızı Saçlı Kadın gibi bir kadınla yatmış olduğum için kendime güvenimin arttığını anlıyor, her şeyi yapabileceğimi hissediyordum. (...) Kırmızı Saçlı Kadın'a karşı içim şükran doluydu. Âlemdede, kafamda her şey birleşmiş, tek bir mana olmuştu. (...) Ben varım diye düşündüm. Bu güzel bir duyguydu (Pamuk 2017:72-73).

Romanda dikkati çeken bir diğer husus ise aynı kadına ilgi duyma kuşkusu nedeniyle Cem'in Mahmut Usta'yı kıskanmasıdır. Bu durum akla annenin hayatındaki yerini alabilmek için babaya düşmanca ve öfkeyle bakan hatta onu öldürmeye kadar varabilen Ödip karmaşasını getirir. Freudyen psikanalizde, oğlan çocuğunun babayla ilişkisi, Karl Abraham'ın kullandığı "ikirciklilik" (ambivalent) (Budak 2003:386) kavramıyla açıklanmıştır. Buna göre erkek çocuğu babayı kendisine hem bir rakip olarak görür, onu ortadan kaldırmayı amaçlayarak ona kin ve nefret besler hem de ona karşı ruhunda hep bir sevgi besler. Bu iki tutumun birleşiminden ise baba özdeşleşmesi meydana gelir. Hayranlık duyulan babaya öykünme arzusunu, onu rakip güç olarak ortadan kaldırma ve yerini alma düşüncesi sürdürür. Ancak bu gelişim süreci, oğlanın babası tarafından iğdiş edilerek cezalandırılacağı korkusuyla geri plana atılır ve oğlan çocuğunu babasını ortadan kaldırıp annesini ele geçirme düşüncesinden soğutur. Bu şekilde babaya duyulan kin, nefret ve baba sevgisi bilinçdışına itilir. Bu durum suçluluk duygusuna temel oluşturduğu gibi Ödip karmaşasını tetikleyen doğal bir etken

olur (Freud 1995:230-231). Nitekim Cem, Kırmızı Saçlı Kadın'dan Mahmut Usta'nın da tiyatro çadırına geldiğini ve oyunu izleyip kendiyile sohbet ettiğini öğrenince çok şaşırır, buna inanmak istemez. Mahmut Usta'yla kuyunun başında çalışırken Cem'in kafasında bu şüpheden dolayı yoğun bir kıskançlık ve karışıklık devam eder. Ancak kafasındaki bu şüphelerle boğuşurken Cem dikkatsizlik sonucu ustasını öldürür, daha doğru bir ifadeyle, öldürdüğünü zannederek vicdan azabı çeker ve bu durum Cem'de hep bir huzursuzluğa sebep olur. Burada Cem'in birlikte olduğu kadının gizli bir sahibi olabileceğini varsayması üzerine, ustasını kuyu dibinde ölümcül bir darbe almış halde bırakması sadece dikkatsizlik değil simgesel olarak ödipal rakibi ortadan kaldırma olarak değerlendirilebilir. Nitekim Mahmut Usta burada Kırmızı Saçlı Kadın'la birliktelik kuran ya da kurabileceğinden kuşkulandırılır. Mahmut Usta'nın ölüsü de tıpkı varlığı gibi Cem'in hayallerini gerçekleştirmesinin önünde bir engel oluşturur. Çünkü Cem çocuk yaşlardan beri yazar olmayı hedefler ancak Mahmut Ustanın ölümü her şeyi değiştirir. Cem Mahmut Ustanın ölümünden sonra jeoloji mühendisi olmaya karar verir. Bu durum romanda “[o]ysa ustamı kuyunun dibinde bıraktıktan sonra içimdeki yazarlık isteği hızlı körelip kuruyordu” (Pamuk 2017:94) şeklinde aktarılır. Ancak yazar olma hayali Cem'in içinde hep bir ukde olarak kalır. Bu noktada Cem'in, babası yerine koyduğu Mahmut Usta engeline takıldığı, hayatı boyunca gerek vicdan azabı gerekse huzursuzluk çekerek içinin derinliklerinde mutsuz olduğu görülür.

Romanın ikinci kısmıyla birlikte Cem'in oğul konumundan çıkıp yıllar sonra Kırmızı Saçlı Kadın'dan Enver adında bir oğlu olduğunu öğrenmesiyle baba konumuna geçtiği görülür. Enver, yıllarca başka bir adamı babası bilir ve bu adam ona kötü davranır. Dolayısıyla yıllar sonra gerçek babasının aslında ona hiç babalık etmeyen başka biri olduğunu öğrenmesi ve bu gerçek babaya duyduğu özlem Enver'i dik başlı, huysuz ve asabi bir insan yapar. Enver de tıpkı Cem'in gençliğindeki gibi öz babasına büyük bir öfke duyar. Enver'e göre “[o]ğlunu hayatının sonuna kadar koruyup sahiplenen, güçlü, şefkatli kişidir baba. Dünyanın başlangıcı ve merkezidir o” (Pamuk 2017:168). Dolayısıyla Enver'in böyle bir babadan yoksun olması onun benliğini olumsuz yönde etkiler.

Yaşamı boyunca Enver'i “kendisi yapan” iki şey vardır. Biri her şeyden uzaklaşıp şiir yazmak. İkincisi ise kendisinin yalnız kalmasına, huzursuz biri olmasına sebep olan babasına duyduğu öfkedir. Nitekim Enver ancak babasını öldürdüğü zaman kendisini gerçekleştirebileceğine, “kendi olabileceğine” inanır. Çünkü ona göre yıllar önce onu bırakıp giden varlığından haberiz olan babası (Cem) hayallerinde canlandırdığı sahiplenici, koruyucu gerçek bir baba profiline uymamaktadır. Bu bakımdan Cem'in gerçekleştiremediği katli içinde biriken öfkenin dinmemesi nedeniyle Enver gerçekleştirir ve babasını öldürür ayrıca romanın sonlarına doğru Enver'in kafasındaki koruyucu sahiplenici şefkatli baba profilini Cem'e anlatmasının ardından Cem'in “baba”yla ilgili söylediği; “Benim de öyle bir babam olmadı ne yazık ki (...). Ama olsa o da benden ona itaat etmemi bekler gücü ve şefkiyle benim bireyliğimi ezerdi (...) Acaba babama itaat etseydim mutlu biri olur muydum? (...) Belki iyi bir oğul olurdum, ama iyi bir birey olmazdım” (a.g.e., s.168) şeklindeki sözleri otoriter bir baba karşısındaki oğulun benliğini yaşayabilme noktasında babayı bir engel olarak değerlendirmesine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla burada gerek Cem gerekse Enver, babaya karşı duydukları öfke ve nefretin bir yansıması olarak kendilerini ona benimsetme, varlıklarını ispatlama ve bu şekilde iç huzura ulaşabilmek adına babayı yok etmeyi temel prensip olarak görürler. Ancak babayı yok etme

durumunun özellikle Cem'in hikayesinde, baba yerine konulan Mahmut Usta'nın otoriter duruşuyla yakından ilgili olduğu görülür.

Otoriter baba modelinin bir başka örneği ise Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* (1959) adlı romanında görülür. Nitekim bu romanda anlatılan C. karakterinin büyüme sürecindeyken babası ile kendi beni arasında derin yaralar oluştuğu gözlemlenir. Bu nedenle C. roman boyunca babasını çağrıştıran hiçbir şeye olumlu bakmamaktadır: “Olumsuz bir imge olarak görülen baba, oğlunun şimdisini bir gölge gibi takip etmekte, onun gelecek tasarılarında belirleyiciliğini korumaktadır” (Uğurlu 2007:1721).

C., bir yaşındayken annesini kaybeder. Bu nedenle de anne sevgisinden, şefkatinden yoksundur. Bu noktada C.'nin Cem'den farklı olarak anne sevgisinden de yoksun olarak büyümüş bir çocuk olması dikkat çeker. C. ilgi ve şefkati babasında arasa da babası onun bu beklentisine karşılık verebilecek mizaçta biri değildir. Çünkü oğlundan ziyade kadınlarla vakit geçiren ve onları sadece cinsel bir obje olarak gören biridir. Bununla birlikte oğluna şiddet uygulamaktan çekinmeyen eline geçen her fırsatta onu aşağılamayı kendine görev bilen bir yapıya sahiptir. Tüm bu nedenler, C. ile babası arasındaki iletişimsizliği nefreti destekler. Ancak C.'yi asıl sarsan ve ondan nefret etmesine neden olan olay annesi yerine koyduğu Zehra teyzesiyle babası arasında cinsel bir ilişkinin olduğunu öğrenmesi, dolayısıyla babasını tıpkı Cem gibi ödipal bir rakip olarak benimsemesiyle başlar. Bu olaydan sonra C., kendisine babasını çağrıştıran her şeyin karşısında yer alır (Uğurlu 2007:1721).

Romanda ev, zenginlik, adam olmak, işe yaramak, bıyık ve bacak gibi kavramlar da ona babasını hatırlattığı için olumsuzlanır. Bu kavramlar C'de “baba”ya başkaldırı şeklinde kendini gösterir. C. babasından kalan serveti sırf kendisine babasından kalan bir şey olduğu için umursamazca tüketir. Aylaklığı babasına karşı bir silah olarak kullanır. Bu durum romanda şu şekilde anlatılır: “Okuldan suratımda çürükler, tırnak yaralarıyla döndüğüm günler babam ‘görürsünüz, adam olmayacak bu çocuk’ “ derdi. Konuşmazdım. Seviniyordim babam adamsa ben olmayacaktım,” (Atılgan 2015:121-122) C., aslında bu şekilde babasına karşı gelerek kendi benliğini yapılandırmaya çalışır. Babasının bazı huylarını taşıyor olması onu oldukça rahatsız eder ve ona babasını anımsatan bu huylardan uzaklaştığı oranda benlik saygısına ve huzura kavuşabileceğini düşünür. Bu korkulu huylarından biri de kadın bacaklarına olan düşkünlüğüdür. C.'nin babasına karşı duyduğu öfke onun evliliğe olumsuz bakmasına neden olur. Romanda Güler'le evlilik üzerine tartışan C., “[b]ütün bunlar üç oda, bir mutfak, iki çocuk düşü ile başlıyor. Sonra? Haydi, bayanlar, baylar! Bu fırsatı kaçırmayın iz de girin, iz de görün. Üç perdelik dram. Birinci kısım: Dağlar dümdüz ikinci kısım: Ne çok tepe! Üçüncü kısım: Ova batac.” (Atılgan 2015:76) sözleriyle evlilik karşısındaki mesafeli duruşunu vurgular.

C.'nin babasına duyduğu nefret onun toplumsal hayatındaki insanlar ile ilişkilerine de yansır. Nitekim tartıştığı, kavga ettiği adamlara bakıldığında bunların genellikle babası gibi bıyıklı kişiler olduğu görülür. Romanda tüm bunlara bakıldığında C.'nin var oluşunu ispatlayabilmek için baba engelini aşmaya çalıştığı gözlemlenir. C., yaşı ilerledikçe babasına olan nefretini ve öfkesini tüm bir topluma yansır. Aslında toplumda kendince eleştirdiği her bir aksaklık ölen babasına karşı bir başkaldırı temsil eder.

C., romanın başlarından beri hep bir arayış içerisinde. Bu arayış onun kendini gerçekleştirebilmesi noktasında önemli yere sahip olan bir tutanak bulma arayışıdır.

C'nin deyimiyile onu bu aylaklıktan kurtaracak “tutanak” ise çocukken babasının ona veremediği gerçek sevgidir:

Dünyada hepimiz sallantılı korkuluksuz bir köprüde yürür gibiyiz. Tutunacak bir şey olmadı mı insan yuvarlanır. Tramvaylardaki tutamaklar gibi (...) Kimi zenginliğine tutunur, kimi müdürlüğüne, kimi işine, sanatına. Çocuklarına tutunanlar vardır. (...) Ben toplumdaki değerlerin ikiyüzlülüğünü, sahteliğini, gülünçlüğünü görelî beri, gülünç olmayan tek tutanağımı arıyorum: Gerçek sevgiyi! (Atılgan 2015:148-149).

C. aradığı bu gerçek sevgiyi kendisine ancak annesi gibi birinin verebileceği düşüncesindedir. Bu nedenle de C. birlikte olduğu kadınların annesi gibi mavi gözlü olmasına dikkat eder ve bu kadınların kucığına uzanarak anne sıcaklığı, kokusu arar. Bu bağlamda Jung'un görüşleri önem arz eder.

Jung'a göre her çocukta bulunan anne imajı, annenin doğru bir portresi değil, bir kadın yaratmada doğuştan var olan kapasitenin yani animanın ortaya çıkardığı ve renklendirdiği bir portredir. Daha sonraları bu imaj, erkeğin yaşamı boyunca ilgi duyacağı kadınların üzerine yansır (Fordham 1999:66). Nitekim yanından geçtiği bir bakkal C.'ye ne aradığını sorduğunda C'nin “Eski bir koku” yanıtını vermesi aslında onun bir yaşındayken yitirdiği anne ve hep eksikliğini çektiği sevgisini aradığını gösterir. Romanın son kısmında C. yıllardır aradığı kadını bulur ancak bulmasıyla yitirmesi eş zamanlı olarak gerçekleşir. Onu kaybetme nedeni ise kendi deyimiyile içerisinde yaşadığı “saçma düzenden” kaynaklıdır ve C. bu düzene boyun eğer Buradaki “düzene boyun eğiş” aslında babaya boyun eğiştir. Çünkü toplum da tıpkı küçükken babasının ona yaptığı gibi onun üzerinde otorite kurmaya çalışan, baskı uygulayan ona zorla kendi değer yargılarını benimsetmeye çalışan çürük bir toplumdur. Dolayısıyla burada baba ile toplum arasında otorite noktasında sıkı bir bağ söz konusudur.

C.'nin maruz kaldığı baba baskısının onu toplumdaki yerleşik değerlere karşı çıkmaya kadar sürüklediği görülür. Buradaki baba figürünün otoriter baskın baba figürü noktasında Pamuk'un romanındaki Mahmut Usta ile aynı çizgide olması dikkat çeker. Ancak Mahmut Usta'nın otoriter baba tavrı C.'nin babasına oranla daha yumuşaktır ve bu baskı Cem'i toplumdaki yerleşik değerlere isyan ettirecek kadar bunaltmaz.

Otoriter-baskın baba modeline dikkat çeken diğer bir eser ise Franz Kafka'nın (1883-1924) *Baba'ya Mektup* (1952) adlı kitabıdır. Nitekim Kafka, babasının yasalarını bir patronun yasalarıyla bir tutarak, bu yasaların altında soluk alamamaktan, ezilmekten korktuğundan bahseder. Burada baba bir diktatör gibi, oğlunun yolunu kapatmış, hayatını baştan sona istila etmiştir (Gürbilek 2012:77).

Mahler'e göre Ödipal dönemi kıskançlığa düşmeden herhangi bir rekabet arzusuna kapılmadan geçirip yetişkinliğini sağlıklı bir şekilde tamamlamış bireyler de vardır. Mahler'in bu görüşüne paralel olarak Kohut da her erkek çocuğun babasını öldürmek isteyeceği görüşüne katılmaz. Ödipus'la ilgili olarak da onun babası tarafından dağ başına bırakılmış, terk edilmiş bir çocuk olduğunun unutulmaması gerektiği görüşündedir (Mahler, Pine ve Bergman 2012:18).

Dolayısıyla Kohut'un bu görüşünden de anlaşılacağı üzere “baba katli”nin tek nedeni anneye duyulan cinsel arzular değildir. Çeşitli nedenlerden dolayı babaya karşı duyulan öfke ve bunun türevleri de bu durumun yaşanmasında etkilidir. Nitekim babayı yok etme isteği ve babaya olan nefretin yarattığı suçluluk, cezanın babanın yasası

biçiminde geri döndüğünü çocuğa hissettirir. Bu geri dönüş ise çocuk tarafından yasanın acımasız öfkесinin kendisine yönelmiş olduğu biçiminde algılanır ve bu nedenle de “baba” insanlık tarihinde hep bir yasa koyucu olarak nitelendirilir (İzmir 2015:141).

Babaya Mektup'un öyküsü, 1919 yılında Franz Kafka ile babası Hermann Kafka arasında yaşanan bir çatışmadan ileri gelir. Mektubun yazılmasına ortam hazırlayan çatışmanın konusu, Kafka'nın bu tarihten (1919) bir kış öncesi Schelesen'de tanıştığı Praglı sekreter Julie Wahryzek ile yaptığı, ancak toplumsal ve sınıfsal kaygılar nedeniyle babasının onay vermediği evlilik tasarısından kaynaklanır. Ayrıca mektup Kafka'nın babasıyla ilişkisinin yanı sıra kendi yaşamına, yazarlığına, varoluşuna yönelik ayrıntılı bilgiler de taşır (Sunar 2009:35).

Bu mektupta Kafka babasının hayatında ne denli baskın ve etkili olduğuna değinir (Şimşek 2014:144). Nitekim çocuk gelişiminin anlaşılmasına önemli katkıları olan Jung, çocuğun psikolojisinin anne-babasının psikolojisine yakından bağlı olduğu görüşündedir (Fordham 1999:139). Jung'a göre “Çocuklar sık sık anne-babalarının kişiliklerinin bastırılmış ya da koşullarca gelişmesi engellenmiş bazı yönlerini yaşarlar (a.g.e., s.142). Dolayısıyla çocuklar bu şekilde anne-babalarının olmak isteyip de olamadıkları şeylere zorlanırlar. Bu baskıcı tutum Michael Mc Cubbin'e göre psikolojik rahatsızlığın ortaya çıkmasında etkili bir faktördür (Fox, Prilleltensky ve Austin 2012:391).

Hermann Kafka, tipik bir aile lideri olarak, Yahudi orta sınıfı ataerkil sistemi içerisinde, oğlunun kendi ticari işini ilerletmesini ve geliştirmesini arzu etse de bu geleneksel beklentilerinin karşılığını pek de alamaz ve bu karşılığı olmayan beklenti, baba-oğul çatışmasına zemin hazırlar (Topçu 2016).

Kafka'nın mektupta yapmaya çalıştığı, gerçekte babasıyla yüzleşmek değil, babası ile özde hiç bağı olmadığını gözler önüne sermektedir. Kafka, heteroseksist toplumda ‘baba’nın çizdiği yolda yürümeyen bir oğuldur. İsteddiği eğitimi alıp kendini tam olarak gerçekleştiremeyecek, iyi bir iş edinmeyecek, sağlıklı bir erkek olamayacak ve evlenemeyecektir. Kafka kendi varoluş algısını gerekçelendirmek için, babasının bu türden bir varoluştan ne kadar uzak biri olduğunu gösterme çabasıdadır (Ezber, 2015).

Babasıyla arasındaki bu ilişki Kafka'nın diğer eserlerine de yansır. Nitekim romanlarında oğullarının üzerine dev parazitler gibi kurulup onlar üzerinden semiren baba profilleri karşımıza çıkar. Walter Benjamin bunu şu şekilde açıklar:

Babalar hem suçlayan hem cezalandırandır. Oğullarını mesul tuttıkları günah bir nevi insanoğlunun ilk günahına benzer. Kafka'nın ilk günah tanımı en çok oğullar için geçerlidir; ilk günah, insan tarafından işlenmiş ilk suç; insanın bir suçun, ilk günahın kurbanı olduğuna dair bitmez tükenmez şikâyetidir. Bu irsi günah -bir varis yaratma günahı- yüzünden babayı suçlayan da oğuldan başkası değildir (Benjamin 2015:13).

Mektuba baktığımızda Franz Kafka'nın babasına karşı yoğun bir korku duyduğu görülür. Öyle ki sözle tam olarak ifade edemediğinden yazmaya girişir. Ancak bu şekilde dahi baba korkusunun yoğun bir şekilde üzerine sinmesinden kurtulamaz. Kafka, babasının gücü karşısında kendisini zayıf, ürkek, huzursuz bir insan olarak görür. Bununla beraber babası oğlunun kendisi gibi güçlü olması için onu sevgiden yoksun Kafka'nın deyişyle “ani öfkelerle gürültüyle yetiştirmeye çalışır”. Babasının oğlu üzerindeki etkisi o kadar yoğundur ki oğluna bir şeyi başaramayacağını

söylediğinde Franz kendi hislerine ve eylemine güvenmekten çok babasının bu eylem üzerine yaptığı yoruma güvenir. Bu nedenle de kendine olan güvenini, inancını kaybederek, “sebatsız”, “kararsız” biri olduğunu düşünür. Böylece kendisini değersiz hissetmeye başlar. Çocukluğunda çok seyrek gördüğü baba sevgisini ve iyiliğini “olağanüstü” durumlar olarak niteler. Aynı zamanda Franz bu sevgisiz babanın kendisine ve kardeşlerine bakışını şu şekilde anlatır: “Daima kaçıışı, çoğunlukla da içsel bir kaçıışı düşünen, somurtkan, dikkatsiz, itaatsiz, çocuklar olduk” (Kafka 2016:30). Buna karşın babasının mükemmeliyetçi, eleştirel ve baskıcı tavırları altında ezilerek kendine olan güvenini kaybettiğini şu şekilde dile getirir: “Senin karşında kendime olan güvenimi kaybettim, onun yerine sınırsız bir suçluluk bilinci geçirdim.” (a.g.e., s.44) Yine bu baskıcı baba tavrından dolayı Franz kendisini değersiz, mahkûm edilmiş, çiğnenmiş biri olarak gördüğünü ve bu yapısıyla da istediği hedeflere ulaşmaktan yoksun olduğunu belirtir. (a.g.e., s.53) Tüm bu nedenlerden dolayı babayla oğul arasında yabancılaşma başlar ve Franz, babasına bir yabancı gözıyla baktığı için de babasının ona sunduğu imkânlar karşısında kendini zayıf görür, yorgunluk ve utanç yaşar. Buna paralel olarak babasının otoriter tavrının egemen olduğu, onu çağırtıran her şeyden kaçır. Franz Kafka mektubunda bu durumu “[t]üm bu eğitimin sonraki görünür sonucu, bana, uzaktan bile olsa, seni hatırlatan her şeyden kaçmamdı. Önce isten” (Kafka 2016:35) sözleriyle ifade eder.

Franz çocukken babasının kendisine ancak kendi bildiği kadarını anlatabildiği Yahudilik’in küçük bir kısmıyla yetinmeyip bu konu üzerinde daha fazla eğilmeye başladığında baba engeliyle karşılaşır. Nitekim babası oğlunun Yahudiliğinin çocukken ona anlattığı “biricik” Yahudilikten daha geniş kapsamlı olduğunu görür ve bu Yahudilikten tiksindir. Bu tiksinti Kafka’ya göre aslında babasının oğlunun kişiliğine duyduğu bir tiksintidir (Kafka 2016:49-50).

Babasının Franz’a yönelik, umursamaz, onu ciddiye almayan tavırları ve kendini tamamen işine vermesi Kafka üzerinde derin, keskin bir iz bırakır. Babasının bu umursamaz tavırlarına karşı kendini ona hissettirme, ispatlama, benliğini kabul ettirme çabasına girişir. Bunu ise *Kırmızı Saçlı Kadın*’ın Cem’i *Aylak Adam*’ın C.’si gibi babaya karşı çıkış şeklinde gerçekleştirir.

Babası oğlunun kendi çizdiği yolda ilerlemesini ister ve kendi beğenilerini isteklerini değer yargılarını onunkinden üstün tutar. Franz ise babasının bu tutumuna karşı direnç göstererek onun olmasını istediği kişi olmamaya çalışır ve baba engelini yıkarak kendini gerçekleştirme, varlığını ispatlama çabasına girer. Zira babasının bu otoriter tavrı ona büyük zarar verir, onda devamlı bir utanç ve korku durumuna yol açar. Şüphesiz ki bu korku ve utanç durumu çocukluktan kalmadır. Nitekim Franz çocukluğunda babasının kendisine karşı çıktığı her girişimde cesaretini ve kendine olan inancını sarstığını “[c]esaret, kararlılık, güven şu veya buna bağlı neşe, sen karşı olduğunda ya da hatta karşıtlığın yalnızca varsayıldığında sonuna dek direnemezdi; üstelik benim yaptığım hemen hemen her şeye karşı olduğun da varsayılabilirdi,” (a.g.e., s.23) sözleriyle dile getirir. Bu baskıcı tavırlar onun bir çeşit “hiç”lik duygusuna kapılmasına sebep olur. Kendi varlığından şüphe duyar. Franz Kafka’ya göre kendi benliğini ispatlayamamasında babasının yanında annesinin de büyük payı vardır. Çünkü babasının ona karşı sergilediği olumsuz tavırlar neticesinde ne zaman ona bir direnç uygulamaya kalkışsa annesinin baba-oğul arasındaki bu çatışmayı yumuşatma çalışmaları devreye girer, bu da Franz’ın ayakları üstünde durmasına benliğini babasına kabul ettirmesine engel olur.

Franz Kafka tüm bu baba baskısından biraz olsun kurtulmak için kendini yazmaya verir. Yazma ile birlikte kendisine soluk alabileceği bir alan doğar. Kısmen de olsa babasından bağımsızlığını düşünür. Bu durum ondaki özgürlük düşüncesini destekler ve kendisini iyi hissetmesini sağlar. Böylece kendini gerçekleştirme noktasında önemli bir adım atar. Franz daha sonraları ise babasının kendisi üzerindeki baskıcı tutumundan kurtulmak için çareyi evlilikte bulur ve bu şekilde bağımsız olmayı hedefler: “Gerçekte evlilik girişimleri, senden kaçmak için en görkemli ve umut verici çabaya dönüştü, ne ki, ardından gelen başarısızlık da aynı ölçüde görkemli oldu. (...) Her iki evlilik girişiminin ardındaki temel düşünce de tümüyle doğrudur. Bir ev açmak bağımsızlaşmak” (Kafka 2016:61).

Buna karşın Franz’ın evlenerek bağımsızlığı elde etmesinin önündeki en büyük engel yine babası olur. Çünkü çocukluğundan beri babasının onun ruhuna ilmek ilmek işlediği korku, zayıflık gibi duygular onun evlenmesine izin vermez. Ancak evlenebilmesi Franz için var oluşunu kanıtlama noktasında önemli bir adım olacaktır. Çünkü ancak o zaman kendince en yüce noktaya ulaşmış olacak, bağımsızlığının güvencesini sağlayarak babasıyla eşit bir duruma gelecektir. Franz bunu, “[e]vlilik en yoğun kurtuluşun ve bağımsızlığın güvencesi kesinlikle. Bir ailem olurdu, görüşüme göre insanın ulaşabileceği en yüce nokta; sana denk olurdum, eski ve daima taze tüm utanç ve zorbalıklar artık yalnızca tarih olurdu” (Kafka 2016:62) şeklinde açıklar. Buradan da anlaşılacağı üzere evlilik Franz için aslında baba baskısından, otoritesinden bir kurtuluştur. Ancak bunu gerçekleştiremez. Çünkü o bu başarısız girişimlerden sonra babasının alanına giren şeylerde başarılı olabileceğine inanmaz. Babasının “asli alanı”na giren her şey onda başarısız olma korkusu uyandırır. Evlilik de bu alanlardan biridir.

Mektubun devamında Franz Kafka, çocukluk yıllarından itibaren ruhunda derin, keskin yaralar açmış olan baba otoritesi nedeniyle kendini gerçekleştirememiş hep “hiç”i seçmek zorunda kalmış biri olduğunu “Elimde hiçbir şey yok, her şey damda ve yine de – mücadele koşulları ve hayatın zorlukları böyle gerektiriyor hiç’i seçmek zorundayım” (Kafka 2016:65) cümlesiyle açıklar.

Bu mektuptaki baba profili oğlunu güçsüz olduğuna inandıran, onu devamlı kendisiyle kıyaslama yoluna giderek sonunda onu asalak olduğuna inandıran aşırı sert bir yapıya sahip olması yönüyle Atılgan’ın romanındaki baba figürüyle benzerlikler taşır.

Eserinde otoriter baba figürüne dikkat çeken bir diğer yazar Oğuz Atay’dır. Atay’ın ilk defa 1975 yılında yayımladığı tek öykü kitabı olan *Korkuyu Beklerken*’in içinde yer alan “Babama Mektup”, bir öykü olmaktan ziyade mektup özelliği taşır. Yazar bu eserini babasının ölümünden iki yıl sonra kaleme alır (Şimşek 2014: 147). Oğuz Atay mektubunda babası hayattayken baskıcı otoriter tutumunun etkisiyle onun yüzüne karşı söyleyemediklerine yer verir. Dolayısıyla bu durum baba hayattayken başarısız olan iletişimin onu ölümünden sonra gerçekleştirilmeye çalışılmasıyla ilgilidir (Tüzer, 2010:1499).

Atay’ın çocukluk ve ilk gençlik dönemleri üzerinde, annesi ilköğretmeni Muazzez Atay kadar etkili olmasa da hayatının önemli kararlarını babası yüzünden ertelediği bilinir. Lise yıllarında resim ve tiyatroya duyduğu ilgiye ve resim öğretmeninini onu sanat akademisine yönlendirme çabasına rağmen, babası onu doktora veya mühendisliğe yönelmesi gerektiği konusunda katı bir şekilde uyarır.

Çünkü baba Cemil Atay'a göre sanat akademisinde okumak "aç kalmak" anlamına gelir. (Topçu 2016). Yine babaya göre oğlunun okudukları uydurma, yazdıkları deli saçmasıdır (Gürbilek 2012:61). Bu durum akla Kafka'nın babası Hermann Kafka'yı getirir. Nitekim Hermann Kafka da oğlunun edebiyat merakını zirzop, kaçık, zıppır, züppe olarak değerlendirir. Bu benzerliğe karşın Kafka'nın fazla güçlü babasının yerini Atay'da daha güçsüz, empatiye muhtaç, saygı değil anlayış bekleyen bir baba profili alır (a.g.e., s.68). Ancak babalar arasındaki bu kısmi sertlik farkı oğullar üzerindeki olumsuz etkinin önüne geçemez ve oğlun benliğini babaya ispatlama çabasına girmesinin kaynağını oluşturur.

Atay mektubunda babasını kendisini beğenen, kusurlarının farkında olmayan ve bencil biri olarak tanımlar. Babasının bu sert tavırları nedeniyle de var oluşunu ona ispatlamak adına ona karşı zıt bir tepki mekanizması geliştirir. Bu durumu "Ben bu sonuçlardan çok yakındım ve asi evlat durumuna müncer oldum. Birlikte yaşadığımız günlerde, bütün beğenilerim sana karşı duyduğum tepkilerden oluştu" (Atay 2013:176) sözleriyle vurgular. Atay, babasıyla arasındaki ilişkinin alışılmış bir baba-oğul ilişkisi gibi olmadığından bahseder. Atay'a göre babası işlerini bahane ederek kendisinden uzak kalmış ve onun gelişimi için gerekli olan davranışları sergilemekte hep geç kalmıştır. Dolayısıyla burada babanın bir diğer yönü de oğlunun yaşamına yeterince değememiş, onun gözünde bir ideale oturamamış olmasıyla ilgilidir. Bunlarla birlikte, Atay mektubunda yer verdiği "Galiba biz babacığım, birbirimizi hep böyle anlamadan sevdik" (a.g.e., s.174) cümlesiyle babasıyla arasındaki ilişkide anlaşmazlıkların yaşandığına dikkat çeker.

Atay kendini iyi ifade edememe ve kâinattaki yerini bulma gibi durumlardan yakınarak içinde bulunduğu bu olumsuz durumdan babasını sorumlu tutar. Ancak bu dünyada sürekli çatışma içinde olduğu eleştirdiği babası kadar yer kaplayamamış olduğunu düşünmesi onu derin bir üzüntüye meyleder ve kendi deyimiyle bu durum onu "sabırsız", "sinirli", "hırçın" biri yapar.

Bu nedenle Atay dünyaya karşı küs bir tavır sergilemiş ve yapmak isteyip de yapamadığı her şeyden babasını, bunun daha geniş bir açılımı olarak da dünyayı sorumlu tutar. Atay kendisini içinde yaşadığı modern çevreden kopuk, modası geçmiş biri olarak görür. İçinde yaşadığı bu karamsar ortamdan kurtulabilmek için bir kaçış içerisine girer ve sonunda da eleştirdiği babası Cemil Bey'e dönüşür. Atay'ın kendi deyimiyle bu şekilde "aşlına rücu eder" ve böylece yenilgiyi kabullenir. Nitekim bir zamanlar eleştirdiği, suçlu bulunduğu insana dönüşmesi Michael Mc Cubbin'in ebeveynlerin baskıcı tutumlarının kişi üzerinde psikolojik rahatsızlıklara yol açabileceği görüşünü destekler. Bu durum Atay'ın benliğini derinden sarsar ve onu varoluşu bir bunalıma sürükler. Dolayısıyla buradaki baba figürünün oğlunu aşağılayıcı ve onun üzerindeki baskıcı tutumu göz önünde bulundurulduğunda C.'nin ve Franz Kafka'nın babasıyla benzer bir yapı barındırdığı görülür. Ancak burada babanın oğlunun yaşantısına, 'ben'ine yeterince değememiş silik bir figür olarak kalması onun diğer babalardan ayrılan yönünü ortaya koyar.

2. Pasif-Silik Baba Modeli

Babayla oğul arasındaki çatışmaya sosyolojik açıdan bakıldığında babaların gelişmişlik düzeylerinin de yaşanılan bu durumda büyük payı olduğu görülür. Nitekim Nurdan Gürbilek;

Atay'da babalar daha modern, en azından daha münevver olan oğullarının gözünde; Shakespeare bilen, Kafka okumuş, Dostoyevski'nin yer altısı kadar Freud'un bilinçaltısından da haberdar evlatlarının gözünde ülkenin yazgısına damgasını vurmuş bir taşralığın timsalidirler. (...) Bu yüzden de münevver evlatların gözünde bir baba taklidinden ibaret kalmışlardır. Bunun çocuğun işini kolaylaştırdığı söylenemez. Güçsüz, anlayış bekleyen, empatiye muhtaç bir babayla uğraşmak zorunda çünkü şimdi çocuk (Gürbilek 2012:69).

sözleriyle baba- oğul arasındaki iletişimsizliğin babanın sosyo-kültürel durumuyla da ilgili olabileceğini vurgular. Bu açıdan bakıldığında baba, “çocuğu utandıran yerli malzemenin bir temsili” olarak görülür (Gürbilek 2012:69). Bu noktada, barındırdığı baba profili yönüyle *Kuşlar Yasına Gider* (2016) romanı dikkat çeker. Nitekim Pamuk'un, Atılğan'ın, Kafka'nın, Atay'ın eserlerinde görülen oğullar tarafından, otoriter babaya karşı duyulan nefretin yerini bu romanda, oğlu üzerinde hiçbir otorite kuramamış, onun hayatına tesir etme noktasında silik kalmış bir baba modeli alır. Bu kapsamda romanda oğul üzerinde hakim olan temel duygu, uzun yıllar babaya uzak kalmanın ve hiçbir zaman ona tam anlamıyla ulaşamamış olmanın yarattığı babaya özlemdir.

Hasan Ali Toptaş, *Kuşlar Yasına Gider* adlı romanında bir baba ile oğlu arasında yaşanan iletişimsizlik anlatılır. Romanın başkişisi olan anlatıcının çocukluğundan beri babası Aziz Bey ile arasında ciddi bir iletişim problemi baş gösterir. Aziz Bey oğlunun çocukluk yıllarına denk gelen dönemlerde uzun yol şoförlüğü yaptı için evinden ailesinden genellikle uzak kalır. Bu durum ise babaya en çok ihtiyaç duyduğu bir dönemde ondan uzak kalan oğlunu olumsuz yönde etkiler.

Babasıyla anlatıcı arasındaki çocukluk yıllarından beri kapanmayan mesafe, uzaklık gerek baba Aziz Bey'in hastalığı nedeniyle Ankara'ya oğlunun yanına gelmesiyle gerekse anlatıcının kasabaya babasının yanına gidip gelmeleriyle biraz olsun azalmaya başlar. Bu noktada romanda yolun önemli bir işleve sahip olduğu görülür. Çünkü anlatıcının Ankara'dan kasabaya doğru gittiği her kilometre aynı zamanda babasıyla arasındaki uzaklığı simgeler. Ancak anlatıcının bu çabası babasıyla arasındaki uzaklığı kapatmaya yetmez ölümün gelmesiyle babası yine oğlunu terk ederek kaybolur. Babanın oğlunun yaşamındaki bu kısa süreli izlerine karşın anlatıcının tüm anılarının babasıyla ilgili olması romanda dikkat çeken bir durumdur. Zira oğlu bu baba eksikliğini içinde en acı şekilde hisseder ve ona en çok ihtiyaç duyduğu zamanlarda babasının, yanında olmayışı benliğini derinden sarsar. Dolayısıyla burada oğlunun benliğine katkıda bulunamamış ona bir şeyler katamamış az gelişmiş, pasif bir baba profili söz konusudur. Anlatıcının çocukluk yıllarından itibaren baba sevgisinden, ilgisinden, şefkatinden uzak kalması onda babaya duyulan özlemi artırır. Yıllar sonra evli ve bir çocuk babası olarak babasının evine ziyarete gittiğinde burnuna gelen mazot kokusu anlatıcıyı çocukluk günlerine götürmek suretiyle ona babasını çağırır. Bu durum romanda;

İşte o gün (...) incecik bir mazot kokusu geldi benim burnuma, (...) aynı şekilde ertesi gün de tüttü hatta ben gitgide hoşlandım bundan. Onu hissettiğinde küçük bir çocuğa dönüşüyordum çünkü. Dönüşünce de, gözle görülmeyen şefkatli bir el uzanıp saçlarımı usul usul okşuyormuş gibi oluyordu. Bir sevinç doluyordu işte, o vakit içime, sise benzeyen, tadı uzak kendisi uzak bir sevinç doluyordu ve ben durduğum yerde duramıyordum (Toptaş 2016:115).

şekilde aktarılır. Buradaki şefkatli el şüphesiz ki anlatıcının çocukluğundan beri özlemini çektiği ancak ona hep uzak kalan bir sevincin yani şefkatli bir babanın elidir. Hayatı boyunca bunun eksikliğini hep yaşamış olan anlatıcıya babasını çağrıştıran bu koku aslında ona hiçbir zaman yaşayamadığı uzak bir sevinci yaşatır. Bu sevinç babasının evinde, onun yakınında olmasıyla ilgilidir.

Romanda geçen “[s]onraki günlerde de yakalayamadım babamı, sonbahara kadar sesi hep annemin gerisinden duydum,” (Toptaş 2016:70) cümlesi baba ile oğul arasındaki mesafeyi imlemesi açısından önemlidir. Dolayısıyla romanda anlatıcının “ben”ini özdeşleştirebileceği bir baba modelinin olmaması, bir baba olarak Aziz Bey’in pasifliği, silikliği, azgelişmişliği ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda romandaki baba modeli Pamuk’un, Kafka’nın Atılgan’ın eserlerinde görülen baba profili gibi otoriter tavırlarıyla değil, Atay’ın mektubunda dikkat çektiği baba profiliyle, pasiflik noktasında kısmi de olsa benzerlik gösterir.

3. Özgürlükçü-Kısıtlamayan Baba Modeli

Önceki başlıklarda belirttiğimiz otoriter, pasif-silik baba rolünün aksine sosyal hayatta babayı simgeleyen vasıflar arasında güven, tecrübe, bilgelik, rehberlik de önemli bir yere sahiptir (Alan ve Tüylüoğlu 2018:129-139). Bu kapsamda Orhan Pamuk’un *Babamın Bavulu* adlı kitabında yer alan baba profili dikkate değerdir.

Orhan Pamuk’un 2007’de yayımlanan *Babamın Bavulu* adlı kitabı üç bölümden oluşur. Bunlar; Pamuk’un 2006 Aralık ayında Stockholm’de Nobel Edebiyat Ödülü’nü almadan önce yaptığı “Babamın Bavulu”, Oklahoma Puterbaugh Konferansında yaptığı “İma Edilen Yazar” ve Almanya yayıncılar Birliği Barış Ödülü’nü alırken yaptığı “Kars’ta ve Frankfurt’ta” başlıklı konuşma metinlerinden oluşur (Zambak 201: 446).

“Babamın Bavulu” başlıklı bölüm biyografik özellikler taşıması yönüyle önemlidir. Bu metninin, “Orhan Pamuk’un iç sesi” başlığıyla duygusal yönünün altı çizildiği gibi “edebiyat geleneğinin eğretilmesi” ya da “Tanzimat’tan itibaren yazar erkeklerin öldürdüğü baba imajını yeniden var kılma çabası” biçiminde baba oğul ilişkisi bağlamında farklı değerlendirmeleri yapılır (Demir 2009:149-150). Demir’in belirttiği üzere “[b]abamın Bavulu Pamuk’un romanlarındaki problemi baba oğul ilişkisinin tersyüz edildiği bunun yerine dramatik yönü güçlü, oğluna yol gösteren, rehberlik eden, okuma konusunda ona örnek bir babanın motivesiyle Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanan oğlunun hüznü hikâyesi”ni (Demir 2009:150) oluşturur.

Gençliğinde yazar ya da şair olmayı çok istemiş Paris’te Sartre’ı görmüş, yabancı otel odalarında kimlik sıkıntıları çekmiş babadan (Pamuk 2007:14-15) kalan bavul, Pamuk’un aslında çok fazla tanıyamadığı babasının iç dünyasını öğrenmesine, onu anlamasına ortam hazırlar.

Pamuk’un metinde anlattığı “baba” emretmeyen, kısıtlandırmayan yönleriyle özgürlükçü bir baba profilidir. Bu durumu kendisi şu şekilde anlatır:

Emreden, yasaklayan, ezen, cezalandıran sıradan bir baba olmadığı beni her zaman özgür bırakıp, bana her zaman aşırı saygı gösterdiği için de ona müteşekkirdim. Pek çok çocukluk ve gençlik arkadaşımın aksine, baba korkusu bilmediğim için hayal gücünün zaman zaman özgürce ya da çocukça çalışabildiğine bazen inanmış, babam gençliğinde yazar olmak istediği için yazar olabildiğimi içtenlikle düşünmüştüm. (Pamuk 2007:32).

Babanın bu yönü onu makalede incelenen diğer baba profillerinden ayrı kılmaktadır. Burada babanın özgürlükçü, anlayışlı tutumu oğlu, babasına daha da bağlar ve babaya hayranlığın bir getirisi olarak babanın etkisine girmeye, ondan etkilenecek benliğini şekillendirmeye olanak tanır. Babanın bu özgürlükçü tavrı onu makalede incelenen diğer baba modellerinden ayrı kılar. Nitekim burada baba, Atay, Kafka, Atılğan ve Toptaş'ın eserinde yer verilen baba portresinin aksine oğlunun gözünde idealize olmuş onun benliğine katkı sağlamış bir baba olarak dikkat çeker.

Pamuk, yazar olmasında babasının büyük bir etkisinin olduğunu “[y]azar olmamda paşalardan ve din büyüklerinden çok, evde dünya yazarlarından söz eden bir babamın olmasının payını elbette hiç aklımdan çıkarmazdım.” (Pamuk 2007:15) şeklindeki sözleriyle ifade eder. Pamuk'un, babasının yokluğunda onun kütüphanesinde bolca vakit geçirmesi yazarlık tutkusunun oluşmasında önemli bir yere sahiptir:

Bazen kütüphaneye uzaktan bakar, kendimin de bir gün ayrı bir evde böyle bir kütüphanemin, hatta daha iyisinin olacağını, kendime kitaplardan bir dünya kuracağımı düşlerdim. (...) 1970'lerden başlayarak ben de iddialı bir şekilde kendime bir kütüphane kurmaya başladım. Daha yazar olmaya karar vermemiştim, İstanbul adlı kitabımda anlattığım gibi, artık ressam olmayacağımı sezmiştim (Pamuk 2007:18-19).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere başlangıçta, ressam olmayı düşünen Pamuk babasına ve kitaplara duyduğu sevgi nedeniyle bir zamanlar babasının olmak isteyip de olamadığı “yazarlık”ı seçer Pamuk yıllar sonra babasının bavulunda yer alan kendisine okuması için verdiği el yazması metinlere baktığında babasından daha iyi bir yazar olmanın vermiş olduğu mutluluğu yaşar. Bu aynı zamanda idealize edilmiş bir babaya benliğini ispatlamanın vermiş olduğu bir mutluluğun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Metnin ilerleyen sayfalarında Pamuk, ilk romanı olan *Cevdet Bey ve Oğulları*'nı bitirdikten sonra bunu okuyup değerlendirmesi için babasına verdiğinden bahseder. Nitekim Pamuk için annesinin aksine kendisinin hep arkasında duran babasının onayını almak önemlidir. Dolayısıyla burada, baba karşısında benliğini kanıtlama durumu; babaya duyulan bir nefretin yahut babanın yetersiz, pasif bulunmasının ya da ona duyulan özlemin bir sonucu değil, ona duyulan hayranlığın, onu bir idol olarak görmenin bir göstergesidir.

Özetle *Kırmızı Saçlı Kadın*, *Aylak Adam*, *Babaya Mektup*, “Babama Mektup” adlı eserlerdeki baba figürlerinin otoriter bir tutum sergilemekle beraber *Kırmızı Saçlı Kadın* romanındaki baba figürünün, oğluna kendi değer yargılarını benimsetme noktasında ve Kafka'nın eserinde geçen otoriter, aşağılayıcı baba figürüne oranla daha yumuşak bir tavır sergilediği; Atay'ın “Babama Mektup” adlı eserindeki baba figürünün ise çoğunlukla otoriter olmakla birlikte yer yer pasif bir baba profilini de yansıması yönüyle Toptaş'ın *Kuşlar Yasına Gider* romanındaki baba profiline yakınlığı görülür. Pamuk'un *Babamın Bavulu* eserindeki baba profilinin ise makalede incelenen diğer “baba”ların aksine, oğlunun gözündeki idol konumu, oğlunu destekleyen, kısıtlamayan özgürlükçü yapısı ön plandadır. Tüm bu baba modelleri arasında görülen kısmi farklılıklara rağmen oğul tarafından kimi zaman babaya duyulan öfkenin ve nefretin, kimi zaman özlemin, kimi zaman ise sevginin bir sonucu olarak baba karşısında kendini ispatlama düşüncesi hakimdir.

Sonuç

Baba ile oğul arasındaki ilişkinin geçmişten günümüze kadar birçok farklı alana konu olduğu bu alanlardan birinin de edebiyat olduğu görülür. Gerek dünya gerekse Türk edebiyatında birçok şair ve yazar eserlerinde bu konu üzerinde durur. Orhan Pamuk, Yusuf Atılgan, Franz Kafka, Oğuz Atay ve Hasan Ali Toptaş bu yazarlar arasında yer alır. Baskıcı otoriter baba, yahut bunun tam zıttı silik baba veya özgürlükçü bir baba tutumunun oğulların benlik algılarına birtakım etkileri olduğu ve bu durumun onları, baba karşısında kendi var oluşlarını kanıtlamaya, benliğini babaya kabul ettirmeye yönlendirdiği görülür. Babaların oğullarına karşı sergiledikleri davranışların psikolojik temelli olabileceği gibi kendi gelişmişlik düzeylerinin de bunda etkili olması dikkat çeker.

Orhan Pamuk'un *Kırmızı Saçlı Kadın* adlı romanında sembolik bir babayı temsil eden Mahmut Usta adında, otoriter, baskın, sınırları belli geleneksel bir baba figürüne yer verdiği görülür. Yusuf Atılgan *Aylak Adam* romanında, Franz Kafka ise *Babaya Mektup* kitabında aşırı sert, oğlunu devamlı aşağılayıp onu yetersiz gören baskın bir baba modeline yer verir. Oğuz Atay da aynı doğrultuda "Babama Mektup" adlı otobiyografik öyküsünde oğlunu aşağılayan ona değer vermeyen kendi beklentilerini, beğenilerini onun üzerinde tutan baskıcı bir baba figürüne dikkat çeker. Hasan Ali Toptaş'ın *Kuşlar Yasına Gider* romanında uzun yol şoförlüğü yapması dolayısıyla evinden ve oğlundan hep uzak kalmış bu nedenle oğlunun yaşamına, benliğine yeterince aksedememiş silik-pasif bir baba söz konusuysen Orhan Pamuk'un *Babamın Bavulu* kitabında Toptaş'ın aksine oğluna destek olan, her zaman yanında olamasa dahi varlığını hissettiren, oğlunun gözünde idealize olmuş bir baba modeli göze çarpar. Tüm bu baba modelleri kıyaslandığında *Aylak Adam* romanındaki baba figürünün otoriter, sert, geleneksel baba figürü noktasında *Kırmızı Saçlı Kadın*'in Mahmut Usta ile aynı çizgide olduğu görülür. Ancak Mahmut Usta'nın otoritesinin Atılgan'ın romanındaki C.'nin babasına oranla daha yumuşak olduğu ve bu baskının Cem'i toplumdaki yerleşik değerlere isyan ettirecek kadar bunaltmadığı gözlenir. Aynı şekilde Franz Kafka'nın *Babaya Mektup* kitabındaki baba profilinin oğlunu devamlı kendisiyle kıyaslama yoluna giderek nihayetinde onu asalak olduğuna inandıran aşırı sert bir yapıya sahip olması yönüyle C.'nin babasıyla benzerlikler gösterdiği görülür. Atay'ın otobiyografik tarzda yazdığı "Babama Mektup" öyküsündeki baba figürü ise oğlunu aşağılayıcı ve onun üzerindeki baskıcı tutumu göz önünde bulundurulduğunda C.'nin ve Franz Kafka'nın babasıyla benzer bir yapı barındırması yönüyle dikkat çeker. *Kuşlar Yasına Gider* adlı romanda ise baba, gelenekselliğine karşın otoriter, baskın bir figür olmaktan ziyade oğlunun gözünde idealize olamamış, pasif-silik bir modelin temsilidir. *Babamın Bavulu*'undaki baba profilinin ise burada ele alınan diğer babaların aksine oğluna karşı özgürlükçü, rehber tutumuyla ön plana çıkan, ona destek olan ve bu şekilde oğlunun gözünde idealize olarak onun benliğine katkı sağlayan bir baba profili olduğu görülür.

Sonuç olarak, incelenen altı eserde, gerek babaların psikolojik tutumu, gerekse sosyo-kültürel gelişmişlik seviyeleri sebebiyle oğullarına karşı farklı tutum ve davranışlar sergiledikleri dikkat çekse de oğulların bazen babaya nefretin bazen ise ona duyulan hayranlığın bir neticesi olarak kendi benliğini babaya benimsetme eğiliminde ve bu şekilde kendilerini gerçekleştirme çabası içinde ortak bir tutum sergiledikleri görülür.

Kaynakça

- Akkanat, C. (2005). *Baba Bu Kitap Sana (Babalar İçin Şiirler) İnceleme-Antoloji*. Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi.
- Alan, S. ve Tüylüoğlu, K. (2018). Hasan Ali Toptaş'ın Kuşlar Yasına Gider Romanında Baba Figürü. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45, 129-139.
- Asiltürk, B. (2015). Cemal Süreya Şiirinde Dil, İmge ve Özel Ad Sürprizleri. *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 231-248.
- Atay, O. (2013). *Korkuyu Beklerken*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, Y. (2015). *Aylak Adam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bayat, F. (2009). Mitolojik Zıtlık Paradigmasında Baba-Oğul Mücadelesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 63-70.
- Benjamin, W. (2015). *Kafka Üzerine*. (Çev. D. Kurt ve B. Tanyeri). Kadıköy: Altıkkırkbeş Yayın.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Çiftçi, S. (2009). Mehmet Akif'in Şiirlerinde Baba Oğul İlişkisi. *Turkish Studies*, 4, 669-680.
- Demir, F. (2009). Orhan Pamuk'un Masumiyet Müzesi Romanında Baba-Oğul İlişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 145-155.
- Ezber, G. (2015). Babaya Queer Mektup. Erişim adresi <http://kitap.radikal.com.tr/makale/haber/babaya-queer-mektup-426626>. [Erişim Tarihi: 10.06.2017].
- Freud, A. (2013). *Çocuklukta Normallik ve Pataloji*. (Çev. A. N. Babaoğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S. (1995). *Dostoyevski ve Baba Katli, Sanat ve Sanatçılar Üzerine*. (Çev. K. Şipal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fordham, F. (1999). *Jung Psikolojisi*. (Çev. A. Yalçınır). İstanbul: Say Yayınları.
- Fox, D., Prilleltensky, I. ve Austin S. (2012). *Eleştirel Psikoloji*. (Çev. E. Erdener vd.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürbilek, N. (2012). *Benden Önce Bir Başkası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürbilek, N. (2016). *Kötü Çocuk Türk*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İzmir, M. (2015). *Lacancı Psikanaliz ve Karakter Çözümleme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Jung, C. G. (1997). *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*. (Çev. E. Büyükinal). İstanbul: Say Yayınları.
- Kafka, F. (2016). *Babaya Mektup*. (Çev. C. Ener). İstanbul: Can Yayınları.
- Mahler, M. S., Pine, F. ve Bergman, A. (2012). *İnsan Yavrusunun Psikolojik Doğumu* (Çev. A. N. Babaoğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mollon, P. (2001). *Freud ve Sahte Anı Sendromu*. (Çev. G. Koca). İstanbul: Everest Yayınları.
- Parla, J. (2016). *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Phillips, A. (2007). *Hep Vaat Hep Vaat: Edebiyat ve Psikanaliz Üzerine Denemeler*. (Çev. F. B. Aydar). İstanbul: Metis Yayınları.
- Pamuk, O. (2007). *Babamın Bavulu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2017). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sunar, Ş. (2009). Babalar ve Oğulları, Oğullar ve Sevgilileri Franz Kafka ve Babaya Mektup. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 21, 31-39.
- Şimşek, Y. (2014). Babaların Okuyamadığı Mektuplar: Franz Kafka ve Oğuz Atay'da Baba İmgesi Üzerine Bir Karşılaştırma. *II. Uluslararası Türk ve Dünya Edebiyatları Arasında Etkileşimler Sempozyumu* içinde (141-153. ss.). Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi ve T.C. Başbakanlık AKM Başkanlığı
- Topçu, D. (2016). Babalar ve Oğullar: Hermann Kafka-Gregor Samsa ve Cemil Atay- Selim Işık. Erişim adresi <http://sanatkaravani.com/babalar-ve-ogullar-hermann-kafka-gregor-samsa-ve-cemil-atay-selim-isik/>. [Erişim Tarihi: 14.01.2017].
- Toptaş, H. A. (2016). *Kuşlar Yasına Gider*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Tüzer, İ. (2010). Oğuz Atay'dan "Babama Mektup" ya da Bir Yazarın Ölen Babasıyla/Kendisiyle Hesaplaşması. *Turkish Studies*, 5, 1499-1515.
- Uğurlu, S. B. (2007). Yusuf Atılğan'da Baba İmgesi: Psikanalitik Bir Yaklaşım. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* içinde (1719-1742. ss.). Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

- Yalçınkaya, F. (2015). Geleneği Geleceğe Taşıyan Oğullar: Dede Korkut Kitabı'nda Baba-Oğul İlişkisi. *Milli Folklor Dergisi*, 107, 60-71.
- Yılmaz, S. (2008). *Türk Sinemasında Aile Kavramı ve Baba Oğul İlişkileri*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü. İzmir.
- Zambak, F. (2013). Orhan Pamuk'un 'Tekinsiz' Bavul'u -Babamın Bavulu'nu 'Tekinsiz' Kavramı ile Okumak-. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24, 449-456.

GAGAVUZYA BETWEEN THE PAST AND TOMORROW: AN ANALYSIS OF LINGUISTIC LANDSCAPE

Gülin DAĞDEVİREN KIRMIZI*

Abstract: *As an ethnographic approach to language studies Linguistic Landscape is one of the new trends in investigating the interaction between the human and place. Gagavuz Yeri, which became an Autonomous Territorial Unit in 1994, is a multilingual place. Field investigations show that officially recognized languages are the Gagavuz, Russian and Moldovan Languages are apparently not represented in public space equally. In this study, the representation of the languages in the area as a Post-Soviet context will be explored on the basis of the sociolinguistic role of Russian language and Gagavuz language as an endangered language.*

Keywords: *Linguistic Landscape, Gagavuz language, Moldovan Language, Russian Language, The Autonomous Territorial Unit of Gagavuzya.*

Geçmişle Geleceğin Arasında Gagavuzya: Bir Dilbilimsel Görüntü İncelemesi

Öz: *Dil çalışmalarına etnografik bir yaklaşım olan Dilbilimsel Görüntü insan ve mekân arasındaki ilişkiyi inceleyen en yeni akımlardan biridir. 1994'te Özerk bölge hâline gelen Gagavuzya çok dilli bir bölgedir. Saha araştırmaları resmi olarak tanınan Gagavuzça, Rusça ve Moldovancanın açıkça kamusal alanda eşit bir şekilde temsil edilmediğini göstermiştir. Bu çalışmada bu dillerin temsili Sovyet sonrası bağlamda Rusçanın toplumdilbilimsel rolü ve Gagavuzçanın tehlike altında bir dil olması açısından ele alınacaktır.*

Anahtar Sözcükler: *Dilbilimsel Görüntü, Gagavuzça, Moldovanca, Rusça, Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi.*

Introduction

Being a relatively new field of research, linguistic landscape has long been of a great interest in linguistic studies. In their seminal work Landry and Bourhis (1997:25) first used the term Linguistic Landscape (hereafter, LL) to refer to “the language of public road signs, advertising billboards, street signs place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region or urban agglomeration”. The authors emphasize the visibility and salience of these signs by public in area. Another definition was offered by Ben-Rafael et al. (2006:14) who suggest that “any sign announcement located outside or inside a public institution or a private business in a given geographical location” can be considered as LL. Therefore, the object of LL studies can be any example of written linguistic output represented in public sphere.

LL research offers important insights into bilingualism, language maintenance, planning, endangerment, ethnolinguistic vitality, etc. According to Sebba (2010:73), LL studies are "somewhere at the junction of sociolinguistics, sociology, social psychology, geography, and media studies". A multiple perspective covering the fields of architecture, communication and discourse studies contribute to the analysis of LL

* Dr. Öğr. Üyesi; Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE. E-mail: gulindn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4675-1040.

(Gorter 2006). Moreover, LL studies are instrumental in the understanding of social attitudes, the status and power, and identities (Torkington 2009). Landry and Bourhis (1997:23) state that LL studies "...may serve informational and symbolic functions as a marker of relative power and status of the linguistic communities inhabiting the territory".

LL also provides insights as to the dimension of linguistic contact. The contact can be observable at orthographic, lexical, morphological or syntactic level Gorter (2006). Backhaus (2007: 145) emphasizes the importance of city in the studies of LL on the basis of language contact as in the following:

The city is a place of language contact, (...) the signs in public space are the most visible reminder of this. LL not only tells you in an instant where on earth you are and what languages you are supposed to know, but it (...) provides a unique perspective on the coexistence and competition of different languages and their scripts, and how they interact and interfere with each other in a given place.

The scope of the material under investigation in linguistic landscape studies varies in the literature. Backhaus' (2006:55) scope of linguistic landscape is broader asserting that "any piece of text within a spatially definable frame from small handwritten stickers to huge commercial billboards" can be examined. Similar to Backhaus, Kasanga (2012:555) offers a broader source of data. The author asserts that "besides urban public and private signage [...] several other forms of graphic display are being studied, mostly printed materials that are part and parcel of everyday consumption but also graffiti, and even manhole covers" can provide information about the LL of an area.

LL has an important role in the perception and attitudes towards languages (Cenoz & Gorter 2009). More specifically, it provides insights into the identity of a community. As Landry and Bourhis (1997) assert, the use of a certain language contributes to social identity of ethnolinguistic groups in a positive way. In the same vein, according to Landry and Bourhis (1997:143), the lack of the use of a certain in-group language may lead to "devaluing the strength of their own language community; weaken their resolve to transmit the language to the next generation, and sap their collective will to survive as a distinct language group". The authors emphasize that LL is a good indicator of the vitality of a language. It is claimed that the availability of a certain language in public signs indirectly shows that the members of the community have roles in economy, mass media, education, health and civil administration. The control over institutional and state functions indirectly strengthens the group identity.

LL in Moldova as a Post-Soviet State

Being one of the post-Soviet countries, Moldova provides a good context for LL studies. Language has created a fragile balance in Moldovan politics. Between the poles of Russian Federation and European Union, the use of language symbolizes the current political situation of Moldova in international arena (Ciscel 2008). Strict language policies for minorities in Soviet period have influenced the sociolinguistic environment for years. One of the most salient implementations of these policies is the Common rule which dictates the spelling of non-Russian words. The obligatory use of Cyrillic alphabet for the words of minority languages led to differences between orthography and the pronunciation. According to Grenoble (2003), as an end result, the difference became problematic for the minority groups learning L1 reading skills.

After the collapse of Soviet Union, the derussification process started, aiming to clear out the use of Russian in daily and institutional contexts. Du Plessis (2010) asserts that a change in regime directly reflects the linguistic landscape of the country. Shibliyev (2014:210) states that “shifting from Cyrillic to Latin was seen as a symbol of independence, derussification, and shift in orientation to the West.” However, it is crystal-clear that the derussification process is not entirely successful at the elimination of the Russian language in official and public life. Pavlenko (2008:301) summarizes the current role of Russian language in the context of post-Soviet countries:

Russian remains the language of a major political, military, and economic superpower of the geopolitical region, its main energy supplier, and an important cultural, informational and academic center. Thus, it has retained its status of a regional *lingua franca*, spoken by political, cultural, and business elites in most post-Soviet countries.

In addition to Russian’s function in these countries, specifically Moldova and Russia improved their relations in the recent years. Pavlenko (2012) argues that the political contact between Moldovan and Russian governments led to formation of more positive attitudes towards Russia and the Russian language. According to the Gradirovsky and Esipova (2008), there is an increase in the respondents who stated that learning Russian is important for their children. The consensus held in 2004 also showed that although its number of speakers is fewer than Moldovan and Romanian speakers, Russian is the language used by many other minority groups in the area.

In a similar vein, linguistic representation of these languages in Chisinau as a post-Soviet capital was explored in a study conducted by Muth (2012). Displays of written language data were collected from the four districts in urban center. The results showed that minority languages such as Ukrainian, Gagavuz and Bulgarian are not represented in public space. Muth (2012) emphasizes that although there are restaurants serving Gagavuz cuisine in the city, the use of the Gagavuz language does not go beyond symbolic function.

LL of the Autonomous Territorial Unit of Gagavuzya

Currently an autonomous region within the borders of Moldova, the Autonomous Territorial Unit of Gagavuzya was under the Soviet rule in past. The Soviet period for Gagavuz people started with the occupation of Bessarabia by Soviet army in 1944. According to Olson (1994:238), Gagavuz identity was encouraged in order to prevent the assimilation: “the Gagavuz were then encouraged either to retain their Gagavuz culture or to russify”. These attempts include certain improvements in educational and cultural domains (Munteanu 2002). To exemplify, in 1957 the Gagavuz language became one of the official languages of the Soviet Union which was followed by the use of the language as a medium of instruction in the region (Menz, 2006). However, it was clearly seen that these attempts did not significantly improve the vitality of the language or political status of the Gagavuz people. Thanks to Gorbachev’s *glasnost* (openness) strategy starting from mid-1980s, Gagavuz identity was supported again on the basis of social and linguistic rights (Kapaló 2011). Upon the collapse of Soviet Union, Moldova declared its independence. After a decade, in 1994, Gagavuz people declared autonomy that Moldovan authorities recognized.

The Autonomous Territorial Unit of Gagavuzya has three official languages: the Gagavuz, Russian and Moldovan languages. Detailed information about the use of

these languages is stated in the Law of Gagavuzya ATU on languages. Sirkeli and Lisenco (2012:11-12) present the articles from the Law of Moldova on Languages and Law of Gagavuzya ATU on Languages below.

Article 13 of the Law of the ATU Gagavuzya on Languages

Settlements or other geographical objects in the territory of Gagavuzya have only one official name, Moldovan or Gagavuz or any other in accordance with the local historical traditions

Article 24 of the Law of Moldova on Languages

Names of squares, streets, alleys, town districts are formed in the official language without translation (in settlements with a population of Gagavuz origin – in the Gagavuz), and in rural areas where most of the population has Ukrainian, Russian or Bulgarian origin – in an acceptable language

Article 15 of the Law of Gagavuzya ATU on Languages

Signs with the names of the state authorities, local public administrations and public organisations, economic, commercial, cultural units, etc., signposts of squares, streets, alleys, towns, villages, etc., are executed in the Moldovan, Gagavuz and Russian languages.

However, there are inconsistencies in the implementations and the practices on the basis of the Gagavuz language. In their report, Sirkeli and Lisenco (2012), emphasize the use of a single language which is Moldovan in signposts of Gagavuz Yeri ATU. According to their observations, the signposts of Ceadir-Lunga and Ferapontievca are in Gagavuz language. They are one of the rare cases where sign is Gagavuz and monolingual. Moreover, the researchers draw attention to the fact that the ethnic minorities are not equally represented where they populate. Sirkeli and Lisenco (2012:11) exemplify the signpost of Chirsova where the Gagavuz and Bulgarians live together. Instead of a signpost with the Gagavuz name *Başküü* and Bulgarian transcription *Купцово*, there is a monolingual, Moldovan name. In similar vein, Sirkeli and Lisenco (2012) assert that as the names of the streets have not been systematically updated since Soviet period, the Russian monolingual signposts are still available in streets and squares.

Taking current sociolinguistic situation into consideration, the present study aims at studying the LL of the Autonomous Territorial Unit of Gagavuz Yeri, Moldova through addressing the following research questions:

1. Which languages are represented in the linguistic landscape of the Gagavuz Yeri ATU?
2. What are the characteristics of bilingual and multilingual signs in terms of a) the first language displayed, b) the amount of information offered and c) the size of the text?

The answers given to the questions posed above will help to shed light into the representation of the Gagavuz, Russian and Moldovan languages in the area. Having discussed the concept of linguistic landscape, the previous and current sociolinguistic situation Moldovan and Gagavuz Yeri ATU, this paper will provide the analysis about the visibility of those languages.

METHODOLOGY

In this study data were gathered from Gagavuz Yeri ATU, more specifically from Comrat, Ceadir-Lunga, Besalma, Congaz, Copceac, Dezghingea, Chirsova, Tomai,

Baurci, Ferapontievca and Avdarma. Digital photos of the linguistic signs were mainly taken from commercial streets, open-air markets, faculty building, museum, government and financial institutions. The number of linguistic signs in the photos is 112 which include various texts from rental ads on streets to government buildings. The sampling method used to collect data is random sampling. It is defined by Singh (2003) as “the simplest and most common method of selecting a sample, in which the sample is selected unit by unit, with equal probability of selection for each unit at each draw.” In this type of sampling each sample has equal probability of chosen in it universe. In other words, each sample has not been chosen based on the researcher’s judgment or selection but likelihood of selection.

The criteria according to which the codification and analysis done was taken from Ben Rafael et al.’s (2006) study. The codification scheme which explores the degree of visibility can be categorized into three groups which are a) language(s) displayed in text, b) order and orthographic properties of the language(s) in text and c) the amount of text for language(s). The first criterion mainly investigates whether linguistic signs are monolingual, bilingual or multilingual. As Gagavuz Yeri ATU is a multilingual and multicultural context, the linguistic representation of groups in the area plays an important role in the maintenance of multicultural context. As a second criterion, the order and the size of the linguistic signs are essential for analyzing the availability of the language(s) for its/their speakers. Thirdly, the investigation of the amount of information offered in signs would help to identify the degree of informativeness for groups of language speakers.

Ben Rafael, et al.’s (2006:10) coding scheme is based on four sociological perspectives: *Bourdieu*sard perspective, *presentation-of-self* and *primordialist* perspectives, *good-reasons* and *collective identity* perspective. The first of these, *Bourdieu*sard perspective investigates unequal power relations, in other words, the predominance of a language in relation to the dominant and subordinate groups of language speakers. To put it another way, dominance and subordination is visible and reflected through LL. Likewise, *presentation-of-self* and *primordialist* perspectives, which put linguistic activity front and center, emphasize on the availability of identity markers in the linguistic context. Ben Rafael et al. (2006:9) assert that “a presentation of self [...] is bound to strategies of inclusion and exclusion requested by members’ commitments to primordial identities”. Thirdly, *good-reasons perspective* supports that individuals’ interest play important role in the shaping of immediate linguistic context and linguistic actors as clients have cost-and-benefit considerations. Finally, LL is considered as the markers of *collective identity* in multicultural contexts. These perspectives contribute Ben Rafael, et al.’s (2006:10) degree of visibility of linguistic signs in linguistic landscape studies. Taking those accounts into consideration, the representation of the languages in Gagavuzian context will be discussed in the next chapter.

RESULTS

Languages on display

In the current study the representation of the languages in the linguistic landscape of the Gagavuz Yeri ATU was explored. The items were analyzed on the basis of the number of the language(s) on display, the order and size of the languages on the LL item and the amount of information given in each language available. Table 1 given below illustrates the number of languages in LL items.

Table 1. LL items by the number of languages

Languages	n	%
Monolingual	98	72
Bilingual	28	20,5
Trilingual	10	7,3

As can be seen in Table 1, the number of the monolingual items (n=89, 72%) is more than bilingual and trilingual ones. In this study 28 (20,5%) bilingual and 10 (n=7,3) trilingual items were documented. Table 2 shows the distribution of the monolingual items across languages.

Table 2. LL items by the distribution of languages in monolingual items

Languages	n	%
Russian	36	36,7
Moldovan	24	24,4
Gagavuz	17	17,3
English	14	14,3
Turkish	6	6,1
Finnish	1	1

The number of monolingual signs in the present study is 98 as mentioned above. 36 (36,7%) out of 98 items is Russian as indicated in Figure 1. In this study 24 (24,4%) of these signs are in Moldovan language. In regards to Gagavuz which is one of the official languages of the Gagavuz ATU, which is densely populated with Gagavuz people, it is seen that only 17,3% of the total monolingual items is in Gagavuz language. Other languages displayed in items are English (14,3%), Turkish (6,1%) and Finnish (1%), respectively.

Figure 1. A monolingual Russian sign

The order and size of the linguistic items

Apart from the languages in display, the order and the lettering of the linguistic signs are also explored in the present study. In multilingual signs the presentation order of languages plays an important role in the representation of their speakers linguistically. As mentioned above, only 27,8% of the all linguistic items is

multilingual in this study. According to the results, Russian is the first language in bilingual signs in 8 out of 28 linguistic items as in Figure 2. When trilingual signs (n=10) are taken into consideration, it is seen that in only one linguistic item Russian is the first language on display.

Figure 2. A multilingual sign with Russian is the first language

As far as the order of Moldovan language is explored, it was found that Moldovan is the first in 6 bilingual signs and 4 trilingual signs. In the case of Gagavuz language, it is seen that in 4 bilingual and 3 trilingual signs it is in the first order. What is interesting about the data in this group of findings is the presentation of English. The results show that English is the first language in 10 of the bilingual signs. In the next part of the survey, the use of English in linguistic signs will be discussed.

The results about the size of the languages on display are similar to those of the presentation order. It was found that the number of the linguistic signs where Russian is written bigger outnumber the Moldovan and Gagavuz languages. In 5 bilingual and 2 trilingual items Russian is written in bigger fonts whereas Moldovan and Gagavuz language are bigger in 3 bilingual and 1 trilingual items.

There are also bilingual and trilingual signs where languages are written in similar sizes. These are Moldovan-Gagavuz-Russian (n=5), Moldovan-Gagavuz (n=2), Gagavuz-Russian (n=2), Moldovan-Russian (n=1), Gagavuz-Turkish (n=1), Gagavuz-English (n=1) and Russian-English (n=1). In these signs no language takes the most prominent place in terms of size.

The amount of information on display

The third criterion to be investigated in the linguistic landscape of Gagavuz Yeri ATU is the amount of information. In some cases, the informativeness of each language in multilingual sign differs from each other. The results show that the largest amount of content is offered in Russian in multilingual signs as in Figure 3. More specifically, in a combination of Russian, Moldovan and Gagavuz multilingual sign, in 50% of the cases Russian contains more information than Moldovan and Gagavuz language. Only in two cases, where Gagavuz- Russian-English and Russian-Gagavuz-Moldovan are present, more information is given in the Gagavuz language.

Figure 3. Russian as a more informative language

Apart from the official languages of the Gagavuz Yeri ATU, English is the most commonly used language in linguistic signs. 15 (39,4%) of the 38 multilingual signs include information in English and in one Russian-English bilingual sign English is the language greater amount of information is offered.

Discussion And Conclusion

In the current study, the linguistic representation of endangered Gagavuz language has been explored. Coding scheme is taken from Ben-Rafael et al.'s (2006) study which analyzed the visibility of three languages namely Israel-Hebrew, Arabic and English. The languages on display, characteristics of signs and the amount of information given are the criteria to be investigated.

Gagavuz language is an endangered official language which has not been studied empirically on the basis of the linguistic visibility. Being one of the markers of power and status of a language, linguistic landscape provides invaluable evidence in about the vitality of a language. The results of study also support the fact that the use of the Gagavuz language among other official languages, Russian and Moldovan is relatively less.

As mentioned before, Gagavuz Yeri, ATU is a multilingual region where Gagavuz (82,6%), Bulgarians (5,1%), Moldovans (4,6%), Russians (3,7%) and Ukrainians (3,7%) are living (National Bureau Statistics of the Republic of Moldova, 2004). In such a multicultural area the visibility of languages gains importance on the basis of the vitality of their communities. When the previous research on the attitudes towards the Gagavuz language (Dağdeviren-Kırmızı 2015; Menz 2003; Bechir 2008); socio-cognitive processes (Büyükkantarcioglu 2013), the use of Gagavuz in media (Teosa & Kuyjuklu 2008; Avram, 2010; Pavlenko 2008), the implementation of Gagavuz linguistic rights (Sirkeli & Lisenco 2012) and socio-economic problems (Corethci et al., 2002; Keough 2006) are taken into consideration, the potential risk of endangerment for the Gagavuz language can be clearly seen. The results of current study seem to be consistent with above-mentioned research on the Gagavuz language.

Russian, as the regional lingua franca of the post-Soviet countries, is apparently visible in the linguistic landscape of the Gagavuz Yeri, ATU. In the current study, Russian monolingual signs are more frequent in daily life. Similarly, in bilingual and multilingual signs Russian is more frequently used than other official languages. According to Landry and Bourhis (1997), linguistic signs have two main functions: informative and symbolic functions. Symbolic function refers to the representation of

the less spread, minority language in daily life. When the context of the current research is taken into consideration, it is seen that symbolic function of the Gagavuz language in linguistic landscape very limited. Instead of the Gagavuz language, Russian is the language through which the Gagavuz identity is expressed and constructed.

One of the findings that need to be interpreted with caution is the language used in handwritten rental ads and fliers on public property such as walls and lampposts. Being more authentic and natural examples of language when compared with institutional signs, rental ads and fliers represent the most functional language in daily life. In the current study, Russian is the mostly commonly used language in the authentic materials created by individuals. Therefore, the use and importance of Russian language among Gagavuz people is seen again.

Figure 4. Rental ads and fliers on public property

Apart from the official languages of the Gagavuz Yeri ATU, English is the most commonly used language in linguistic signs. At this point, the use of English in public areas should be discussed on the basis of cultural globalization which can be observed regardless of geographical borders. The dissolution of Soviet Union in 1991 brought the legalized foreign direct investments to most of the post-Soviet countries. Being one of these, Moldova has been attracting foreign investments since 2004 (Popa 2007). Except from the brand names of western investments, in the current study there are also cases especially when English is canonically used for sophistication (Piller 2001) as in Figure 5. Piller (2001:168) considers English signs as “the symbols of high culture and civilization”. These signs are mostly available in Gagavuz towns (instead of villages) and shopping districts. The signs in English are used in cafes, restaurants, clothing stores and hotels in this study.

Figure 5. The use of English in linguistic signs

Taken together, these results support the previous findings about the use and role of the Gagavuz language as an endangered language. As asserted by Cenoz and Gorter, (2009:24), “the linguistic landscape can affect the perception and attitudes people have about languages and influence the use of languages in society”. The dominance of Russian language in public areas is more visible than the Gagavuz and Moldovan language. It shows that Russian is still playing an important role in daily life and bureaucracy. The existence of Russian signs from Soviet period shows the acceptance of the functions of the Russian in the Gagavuz Yeri, ATU. A previous study by Dağdeviren-Kırmızı (2015) on the native Gagavuz speakers’ attitudes towards the Gagavuz and Russian languages has a similar result which shows that Gagavuz speakers have more positive attitudes to Russian language.

Due to practical constraints, this paper cannot provide more comprehensive investigation of linguistic signs in the area. Further research could be carried out to explore the phenomenon by including more linguistic signs from other cities or villages of Gagavuz Yeri. Additionally, interviews on the speaker attitudes towards the availability or absence of the Gagavuz and Russian languages can be conducted. Finally, other approaches, such as top-down and bottom-up analysis could be adopted to analyze data. By any means a study on linguistic landscape would reflect the current sociolinguistic context in the area vividly.

References

- Avram, A. (2010). Territorial Autonomy of the Gagauz in the Republic of Moldova: A Case Study. *Academos*. Leipzig Moldova-Institut. Retrieved in May 25, 2014 from <http://academos.ro/sites/default/files/bibliodocs/102/avram.pdf>.
- Backhaus, P. (2007). *Linguistic Landscapes– A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Backhaus, P. (2006). Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism*, III, 1, 52-66.
- Bechir, E. (2008). *Assimilation and Dissimilation: Tatars in Romania and Gagauz in Moldova*. Budapest: Central European University. Retrieved in September 13, 2013 from: www.etd.ceu.hu/2008/bechir_elis.pdf.
- Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M. H. and Trumper-Hecht, N. (2006). Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel. In D. Gorter (Ed.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Büyükkantarcioglu, N. (2013). Some socio-psychological and socio-cognitive notes on the Gagauz language in ATU of Gagauzia. *Tehlikedeki Diller Dergisi*. Retrieved in January 15, 2015 from <http://www.dergi.tehlikedekidiller.com/index.php/TDD/article/view/162>.
- Cenoz, J. and Gorter, D. (2009). Language economy and linguistic landscape. In E. Shohamy and D. Gorter (Ed.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge.
- Ciscel, M. (2008). Uneasy compromise: Language and education in Moldova. In A. Pavlenko (Ed.), *Multilingualism in post-Soviet countries*. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11, 3-4.
- Coretchi, A., Pascaru, A. and Stevens, C. (2002). *The Republic of Moldova: Dimensions of the Gagauz Socio-Linguistic model*. Retrieved in December 11, 2014 from http://www.linguapax.org/congres/ taller/taller3/article15_ang.html.
- Dağdeviren-Kırmızı, G. (2015). *Emotional and Functional Attitudes of Native Speakers Towards Gagauz as an Endangered Language*. (Unpublished dissertation). Hacettepe University, Ankara.

- Du Plessis, T. (2010). Language management and transformation of a non-representative linguistic landscape. In E. Shohamy, E. Ben-Rafael and M. Barni (Ed), *Linguistic Landscape in the City* (pp. 74-95.). Bristol: Multilingual Matters.
- Gorter, D. (2006). Further possibilities for linguistic landscape research. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism* (pp. 81-89.). Multilingual Matters.
- Grenoble, L. (2003). *Soviet language policy*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Gridovsky, S. and ESİPOVA, N. (2008). *Russian language enjoying a boost in post-Soviet states*. <http://www.gallup.com/poll/109228/russian-language-enjoying-boost-postsoviet-states.aspx>. Retrieved on 12 August 2016.
- Kapaló, J. (2011). *Text, Context and Performance: Gagauz Folk Religion in Discourse and Practice*. Leiden: Brill.
- Kasanga, L. (2012). Mapping the linguistic landscape of a commercial neighbourhood in Central Phnom Penh. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, XXXIII(6), 1-15.
- Keough, L. (2006). Globalizing Postsocialism: Mobile mothers and Neoliberalism on the margins of Europe. *Anthropological Quarterly*, LXXIX(3), 431-461.
- Landry, R. and Bourhis, R. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, XVI, 1, 23-49.
- Menz, A. (2006). On complex sentences in Gagauz. In H. Boeschoten and L. Johanson (Ed.), *Turkic languages in contact* (pp. 139-151.) (Turcologica 61). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Menz, A. (2003). Endangered Turkic Languages: The case of Gagauz. In M. Janse and S. Tol (Ed.), *Language death and language maintenance: theoretical, practical and descriptive approaches* (pp. 143-155). Amsterdam: Benjamins.
- Munteanu, I. (2002). Social Multipolarity and Political Violence. In: P. Kosto (Ed.), *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies: The cases of Estonia and Moldova*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Muth, S. (2012). The Linguistic Landscapes of Chisinau and Vilnius – LL and the representation of minority languages in two post-Soviet capitals. In D. Gorter, H. F. Marten and L. V. Mensel (Ed.), *Minority Languages in the Linguistic Landscape* (pp. 204-224.). Palgrave.
- National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. (2004). *2004 Population census*. Retrieved in January 23, 2014 from <http://www.statistica.md/pageview.php?l=en&idc=350&id=2208>.
- Olson, J. (1994). *An Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires*. Westport: Greenwood Press.
- Pavlenko, A. (2012). Commodification of Russian in post-1991 Europe. In M. Bär, A. Bonnet, H. Decke-Cornill, A. Grünewald and A. Hu (Ed.), *Globalisierung, Migration, Fremdsprachenunterricht. Dokumentation zum 24. Kongress für Fremdsprachendidaktik der Deutschen Gesellschaft für Fremdsprachenforschung (DGFF)* (pp. 27-43.). Baltmannsweiler: Schneider Hohengehren.
- Pavlenko, A. (2008). Multilingualism in post-Soviet countries: Language revival, language removal, and sociolinguistic theory. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, XI(3), 275-314.
- Piller, I. (2001). Identity constructions in multilingual advertising. *Language in Society*, XXX(2), 153-186.
- Popa, A. (2007). *Foreign Direct Investments in Economy of Republic of Moldova and Perspectives for their Growth in the Framework of Neighboring with the EU*. Policy Documentation Center. Retrieved from http://pdc.ceu.hu/archive/00006750/01/ExpertGrup2007_FDI_Moldova.pdf.
- Sebba, M. (2010). Linguistic landscapes: A comparative study of urban multilingualism in Tokyo. *Writing System Research*, II(1), 73-76.
- Shibliyev, J. (2014). Linguistic Landscape Approach to Language Visibility in Post-Soviet Baku. *Bilig*, II(71), 205-232.
- Singh, S. (2003). Simple Random Sampling. *Advanced Sampling Theory with Applications*. Dordrecht: Springer.
- Sirkeli, M. and Lisenco, S. (2012). *Policy Brief: Implementation of linguistic rights of the Gagauz of Moldova*. Integration of the Gagauz Community into the Society of Moldova.

Retrieved in April 14, 2014 from
<http://www.edemocracy.md/files/elections/gagauzia2012/policy-brief-piligrim-demo-gagauzia-2012-en.pdf>.

- Teosa, V. and Kuyjuklu, E. (2008). Status and Prospects of the Gagauz Ethnic Minority in Moldova. In N. Genov (Ed.), *Interethnic Integration in five European Societies* (pp. 172-204.). Hamburg.
- Torkington, K. (2009). Exploring the linguistic landscape: The case of the 'Golden Triangle' in the Algarve, Portugal. In S. Disney, B. Forchtner, W. Ibrahim and N. Miller (Ed.), *Papers from the Lancaster University Postgraduate Conference in Linguistics & Language Teaching Vol. 3 Papers from LAEL PG 2008* (pp. 122-145). Lancaster: Lancaster University.

TEVÂRÎH-İ MÛLÛK-İ ACEM'İN ÇAĞATAYCA METNİ VE OSMANLİCA TERCÜMESİNDE YAN YANA SİRALAMA

Hilal Oytun ALTUN*

Öz: *Ali Şir Nevâyî tarafından kaleme alınan Tevârîh-i Mülûk-i Acem, tercümenin en eski nüshasının tarihine göre 1581'den önce Osmanlıcaya çevrilmiştir. Her iki metin de birleşik cümle kuruluşu bakımından ait oldukları dönemin sentaks özelliklerini göstermektedir. Çağatayca metinde bağlaçsız olarak yan yana sıralanmış cümleler çeviride genellikle "ve" ile birleştirilmiş; işlevi yüklemli sıralamak olan -p zarf-fülünden de, yan yana sıralanmış cümleleri bağlamak amacıyla istifade edilmiştir. Osmanlıca metinde yaygın, hatta tipik denebilecek bir diğer cümle birleştirici yapı "p ve" şeklindedir. Çağatayca metinde ise "-p ve" yapısı, birkaç örnek dışında cümleleri bağlamakta kullanılmaz.*

Anahtar Kelimeler: *Nevâyî, Fenâyî, Tevârîh-i Mülûk-i Acem, Yan yana sıralama, Cümle bağlacı.*

Clause Coordination in Chagatay Text Of Tevârîh-i Mülûk-i Acem and in its Ottoman Translation

Abstract: *Tevârîh-i Mülûk-i Acem by Nevâyî was translated to Ottoman before 1581 according to the date of the earliest copy of the translation. Both texts demonstrate syntactic characteristic features of their period regarding clause linking. Juxtaposed sentences in Chagatay text are often coordinated with "ve" in translation. In Ottoman text converb -p whose function is verb serialization is also employed to connect sentences when translating coordinated clauses in original text. Another connective structure which is more common, even typical in Ottoman text is "-p ve". In Chagatay text, "-p ve" formula isn't employed to connect clauses except for a few instances.*

Keywords: *Nevâyî, Fenâyî, Tevârîh-i Mülûk-i Acem, Clause coordination, Coordinating conjunction.*

Giriş: Tevârîh-i Mülûk-i Acem'in Osmanlıca Tercümesi

Tevârîh-i Mülûk-i Acem, Nevâyî'nin bugün elimizde bulunan tarih konulu iki eserinden biridir. Nevâyî'nin bir de Türk hükümdarlar tarihi yazma niyetinde olduğunu, tarih konulu diğer eseri Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ'da yer alan ifadelerden (Türk, 2018, s. 7) ve Tevârîh-i Mülûk-i Acem'in sonunda Hüseyin Baykara'ya ithafen yazdığı mesnevide geçen birkaç beyitten (Türk, 2019, s. 48; Altun, 2020, s. 20-21) öğrenmekteyiz. Ancak kaynaklarda böyle bir eserin yazılmış olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Çağataycadan Osmanlıcaya aktarıldığını bildiğimiz mensur eserler, Tevârîh-i Mülûk-i Acem'le yine Nevâyî'ye ait Mecâlisü'n-Nefâ'is'ten ibarettir (Türk, 2010, s. 395-408). Ayrıca Nevâyî'nin Ferhâd ü Şîrîn mesnevisi de Bursalı Lâmiî Çelebi tarafından genişletilmiş olarak Osmanlı Türkçesine aktarılan bir diğer eserdir (Esir, 2014, s. 39-64).

* Dr.; Jagiellonian University Institute of Oriental Studies Turkic Studies. Krakow / POLONYA. E-posta: hilaloytun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0813-9843

Nevâî, İslam öncesi İnan hanedanlarını ansiklopedik bir düzende ve dört tabakaya bölerek anlattığı *Tevârih-i Mülûk-i Acem* adlı eserini 1492'den sonra kaleme almıştır (Kaçalın, 2011, s. 845). Eserin Osmanlıca tercümesinin bilinen en eski nüshası ise 989/1581 tarihidir (Rosen, 1885, s. 17). Söz konusu tercümeden bahseden kaynaklarda mütercime dair tek bilgi “Fenâî” mahlasınan ibarettir. Bazı çalışmalarda ve eserin Konya nüshasının kütüphane kaydında, Milli Kütüphane Kişi Dizini'nde yer alan “Fenâî Şîrâzî (öl. 925/1519)” adı geçmektedir (Kaçalın, 2011, s. 52). Yazma nüshaları Bologna, Madrid, Viyana, Kahire; Türkiye’de ise Fatih, Çankırı ve Konya kütüphanelerinde muhafaza edilen kitabın mütercim nüshasının nerede olduğu da bilinmemektedir (Altun, 2020, s. 50 vd.).

Tercüme, günümüz kaynaklarında genellikle *Tarih-i Fenâî* adıyla kaydedilmiştir (Togan, 1978, s. 353). Bu isim Avusturya Milli Kütüphanesindeki yazmadan (Flügel 1865: 193-194) 1199/1784 tarihinde basılmış olan matbu Viyana nüshasının başlığında yer almaktadır. Nüshalardan görüldüğü kadarıyla eser, Viyana basımı öncesinde bu şekilde anılmamaktadır: Fatih, Çankırı ve Konya nüshalarında metin “Târîh/Tevârîh-i Mülûk-i Nevâyî Tercüme-i Fakîr Fenâyî” başlığını taşımaktadır; ciltlerin iç kapaklarında ise Fatih nüshasında “Tercüme-i Tevârîh-i Mülûk”, Madrid nüshasında “Tercüme-i Târîh-i Mîr Alî Şîr Nevâyî” ifadeleri bulunmaktadır (Altun, 2020, s. 59-65).

Çağatayca Metin ve Tercümesindeki Birleşik Cümleler

Nüshalardaki metinlerden Fenâî'nin metninin iki koldan yayıldığı anlaşılmaktadır: Toplam 7 yazma nüshadan, istinsah tarihleri bilinmeyen Kahire ve Madrid, birinci grubu; aralarında Türkiye ve Viyana'daki nüshaların da yer aldığı ve en eskileri Bologna (989/1581) ve Gaziantep (1008/1589) olan diğerleri ikinci grubu oluşturmaktadır (Altun, 2020, s. 50-58). Bu çalışmada, Osmanlıca metin için Kahire nüshasından (K) istifade edecek ve farklılık olduğu durumlarda tam metin olarak çevrimiçi erişime açık olan Viyana nüshasının (V) ilgili sayfasına bağlantı vereceğiz. Çağatayca metin için ise, eksik, silik, kopuk yaprakları bulunmayan Fatih nüshasını (F) esas aldık.

Cümlelerin kuruluşu bakımından karşılaştırıldığında, Nevâyî'nin, ikisi de tarihî şahsiyetler ansiklopedisi formatında düzenlenmiş tarih konulu mensur metinleri *Tevârih-i Mülûk-i Acem*¹ ile *Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ*² benzer özellikler göstermektedir. Osmanlıca tercüme de taşınmış olan bu söz diziminde karışık yapı cümlelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Söz konusu cümle yapısını göstermek üzere aşağıda, Çağatayca metinden parçaları Osmanlıca tercümesi ile beraber veriyoruz: Kelime ve şekil bilgisi denklilikleri kalın, diğer metinde bulunmayan kısımlar altı çizili, söz diziminin paralellik arz etmediği kısımlar italik yazılmıştır; ses bilgisi farkları vurgulanmamıştır. Cümlelerde ilgi cümlecikleri ve bunlarla aynı işlevde sıfat-fiil grupları köşeli [], tümleç yan cümleleri ile benzer görevlerle cümleye katılan isim-fiil ve sıfat-fiil grupları açılı <>, zarf yan cümleleri ve zarf-fiil grupları vurgulanmak istendiğinde küme {} parantez ile gösterilmiştir.

Çağatayca	Osmanlıca
Beğayet qalın el cem' bolup (1)	<u>Bu ittîfâk üzre</u> bî-nihâye halk

¹ *Tevârih-i Mülûk-i Acem*'in Çağatayca metni şu yayınlarda işlenmiştir: Türk 2019, s. 1-49; Abik 1993, s. 195-284.

² *Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ* adlı eser şu çalışmalarda yayımlanmıştır: Türk, 2018, s. 1-74; Abik 1993, s. 60-194.

<p>Ferîdün'ün (2) [kim ba'zı <Cemşid nebiresi> dépdürler, ba'zı <i>Ābīn oğlığa</i> [kim (3) <i>Ṭahmūreš neslidin bolğay</i>] nisbet kılpdurlar] ol çağda <i>Žahhāk</i> vehmidin koycılar arasında yaşurun bolur érdi, (3) tapıp köterip <i>Gāve-i āhenger</i> sipehsālar bolup [témürçiler bēlige bağlar] sahtiyānı yığaç başığa bağlap 'alem kılp yürüp (1) <i>Žahhāk'din</i> {<i>çün el évürülüp érdi</i>} (1) tura almay kaçtı. <i>Am mā anı</i> (3) qavup éliklep Ferîdun anı cezāsığa yetkürdi. <i>Žahhāk</i> (2) saltanatı biñ yıl érdi. (F729b/3-7)</p>	<p>cem' oldı. (1) Ferîdün (2) [ki ba'zılar <Cemşid nebiresidür> <i>dérler</i>, ba'zılar <i>Ābīten oğlıdur</i>, <i>dérler</i> [ki <i>anı</i> (3) <<i>Ṭahmūreš neslindendür</i>> dérler] ol zamānda <i>Žahhāk</i> vehminden çobanlar arasında gizlenmiş idi, <i>anı</i> (3) arayup bulup getürüp <i>Gāve-i āhenger</i> sipehsālar olup [demürçiler bēline bağladuğı] sahtiyānı bir ağaç başına bağlayup 'alem eyleyüp <i>Žahhāk'ün üstine</i> yürüdüler.(1) <i>Žahhāk dahı</i> (1)<<i>halķı kendüden yüz çevirdüklerini</i>> bilüp (1) turmağa mecālî qalmayup kaçdı. {<i>Āhir kanda vardıysa</i>} ardınca (3) varup tutup Ferîdun anı cezāsına yetürdi. <i>Žahhāk'ün</i> (2) saltanatı zamānı biñ yıla erişdi. (K4b/10-16, V5a/4-11)</p>
<p>{Çün <i>Qubād</i> anıñ milletini kabül kıldı} él (2) māl ve 'ayālları nā-mahfūz boluridi, (1) (3) 'āciz bolup ittifaķ kılp <i>Qubād</i>'nı tutup bend kıldılar ve (1) <i>Cāmāsb'ın</i> (2) [kim anıñ inisi <i>Ērdi</i>] (3) <i>pādişāh</i> kıldılar(1) <i>Mazdek</i> kaçıp <i>Āzerbaycān</i>'ğa bardı (1) ve <i>Qubād</i>'nı anıñ (3) siñgilisi hile bile kaçurdu ve (1) ol <i>Türkistān</i>'ğa barıp (1) ba'zı <i>Heyātale</i> dépdürler, her taķdır bile kömek alıp mülk üstige yürümek boldılar. (F738b/25-28)</p>	<p>{Çün <i>Qubād</i> anuñ milletini kabül étdi} {halķuñ (2) māl ve 'ayālı nā-mahfūz olduğı cihetden} (1) halķ (3) 'āciz olup ittifaķ édüp <i>Qubād</i>'ı tutup bend kılp (1) <i>Cāmāsb</i> (2) [kim anuñ küçük qarındaşı idi] anı (3) <i>pādişāh</i> kıldılar ve (1) <i>Mazdek</i> kaçıp <i>Āzerbaycān</i>'a varup ve (1) <i>Qubād</i>'ı dahı (3) kız qarındaşı kaçurup (1) ol dahı <i>Türkistān</i>'a vardı ve (1) ba'zılar <<i>Heyātale</i>'ye vardı> dédiler, bārı beher taķdır 'asker alup mülk üstine yürümek kaşd eyledi. (K27a/11-16, V28b/20-V29a/4)</p>

Metinler arasında yukarıda verdiğimiz örneklerden de takip edilebilecek bazı söz dizimi farklarına sıkça rastlanmaktadır. Bunlar, cümle bağlayıcılarının kullanımı (1), cümle öğeleri (2), artgönderim (3), bildirme ekinin kullanımı (4) ve belirtililik (5) gibi başlıklar altında toplanabilir. Biz, çalışmamızı birleşik cümlelerin kuruluşunda iki metin arasında görülen farklarla sınırlandırarak yukarıdaki örneklerde (1) ile işaretlediğimiz durumları inceledik. Bunun için öncelikle Kahire, matbu Viyana ve Çağatayca metnin Fatih nüshalarındaki cümlelerde söz dizimi farklarını belirledik. Daha sonra birleşik cümlelerin kuruluşunda tercüme metnin orijinalinden hangi noktalarda farklılaştığını tespit ettik. Bunları metnin mensur kısımlarından aldığımız örneklerle açıklamaya çalışacağız. Söz dizimi bakımından aralarında paralellik bulunmayan cümle parçaları; ses, şekil ve sözlük bilgisi farkları ile manzum kısımlar inceleme dışında tutulmuştur.

Aşağıdaki birleşik cümleler incelendiğinde bunların bir kısmının tercümede farklı yollarla birbirlerine bağlandıkları görülmektedir.

<p><i>Güştāsb</i> (1c) <i>Haleb</i> mülkide tahtқа oturdu ve <i>Zerdüşt</i> anıñ zamānında izhar kıldı (1a) ve ol gebr dīninde riyāzetler ve mūcāhedetler</p>	<p><i>Güştāsb</i> çün (1c) <i>Haleb</i> mülkinde tahtа oturdu ve <i>Zerdüşt</i> Hakīm anuñ zamānında zuhūr édüp (1a) ve ol gebr dīninde riyāzetler ve</p>
---	---

tartıp érđi. (1b) Zend kitabın taşníf **ķılıp élni** ol dńnga da'vet kıldı.

{Çün həkım érđi **ve** (1a) riyāzet cihetidin **élni** sayd **ķılıp érđi**} (1a) Güštāsb'nı **hem** firifte kıldı. (1b) *Güštāsb Zerdüšt dńnin ihtiyar ķılıp élni hem ol milletķa givürđi* ve Rüm'da *ķayserģa ķiři yiberip* anı dađı bu dńnga **delālet** kıldı. (F731b/26-29)

mücāhedeler **çeküp** (1b) Zend kitabın taşníf **édüp halkı** ol dńne da'vet kıldı.

{Çün hākım idi} (1a) riyāzet ciheti **ile halkı** sayd

eylemiş idi ve (1a) Güštāsb'ı **dađı** firifte **ķılıp** (1b) *kendü dńnine koyup halkı dađı* ol

dńne koydı ve Rüm'da *ķayserge* **dađı** **ādem göndürüp** anı dađı bu dńne **da'vet** kıldı. (K9b/9-14, V10a/7-14)

Örneklere (1a) ile işaretleğimiz kısımlar bitimli cümlelerin eş seviyede birleştirildiği yan yana sıralanmış; (1b) ve (1c) ile gösterilenler ise alta sıralanmış cümlelerdir. Bir makalenin ulaşabileceği fiziksel sınırları zorlamamak için bu çalışmada yalnızca yan yana sıralanmış (1a) cümleleri inceleyeceğiz. Türkçe fiilimsi grupları (1b) ile Hint-Avrupa tipi bitimli (1c) yapıda alta sıralanmış cümleler ise başka bir çalışmada ele alınmıştır. (Altun 2021).

Yan yana sıralama

Cümle bağlayıcıları, işlevleri iki cümle arasında anlam bağı kurmak olan morfosentaktik unsurlardır. İki veya daha çok bitimli cümlelerin, eş seviyede birleştirildiği yapılar yan yana sıralama olarak adlandırılmaktadır. Yan yana sıralayan bağlaçlardan, cümleler arasında ekleme, şartsız bir arada bulunma, *tevāli* (zamansal ardışıklık), birbirinin alternatifi olma, karşıtlık, sebep-sonuç ve benzeri anlam ilişkileri kurmakta istifade edilir. Bu çalışmada yan yana sıralama olarak adlandırdığımız cümle tipi Karahan (2000) tarafından açıklanan II. ve III. Grup cümlelerdir. Sınıflamaya model seçilen örnek cümlelerle bu gruplar şöyledir: II. Grup: 1. *Ayşe çok çalıştı ve sınıfını geçti.* 2. *Ayşe öyle çalıştı ki sınıfını geçti.* 3. *Ayşe çalışmış, sınıfını geçmişti.* III. Grup: *Ayşe çalıştı, sınıfını geçti.* (Karahan 2000, s. 19-21) Eckmann (1966) ise bu çalışmada incelediğimiz cümle yapısını "Birleşik cümleler" başlığı altında ele almıştır. (Eckmann, 1966, s. 200-202; Eckmann, 1998, s. 159-161)

Aslen Türkçede cümleleri birbirine bağlama işlevli serbest morfemler yok denecek kadar azdır (Johanson, 2013, s. 27-28). Yabancı dillerin etkilerine sonraki yüzyıllara nispetle daha kapalı olduğu düşünölen Orhun Yazıtlarında da, anlam bakımından ilintili cümleler, bağlayıcı elementlere başvurulmadan sıralanabilmektedir (Erdal, 2004, s. 507; Subaşı Uzun, 1995, s. 68-70). Bu duruma örnek olarak şu cümleler gösterilebilir: *Başlığığ yüküntürti, tizliğiğ sökürti... Balıkdağı tagıkılmış, tagdağı inmiş, tirilip yetmiş er bolmuş.* (Tekin, 1998, s. 41, 42), vd.) Cümleler arasındaki anlam ilişkisi "anta kisre", "anta ötrü" (tevāli); "artukı" (ekleme); (Subaşı Uzun, 1995, s. 67, 68) "anı için" (sebebe) (Tekin, 1998, s. 38 vd.) gibi az sayıdaki zarf bağlaç vasıtasıyla kurulmaktadır (Şenlik, 2011, s. 252).

Çağatayca metindeki yan yana sıralanmış cümlelerin, Osmanlıcaya nasıl aktarıldığını tespit için cümleleri karşılaştırdığımızda iki metin arasında bazı tipik farklar bulunduğunu gördük. Bunlardan en dikkat çekici olanı orijinal metinde sentaktik olarak aralarında bağ kurulmamış cümlelerin Osmanlıcaya oldukça yüksek bir sıklıkta *ve* bağlacı veya *-p*³ zarf-fiili ile birleştirilerek aktarılmış olmasıdır. İkinci dikkat çekici özellik ise Çağatayca metinde *ve* ile yan yana sıralanmış cümlelerin

³ Söz konusu zarf-fiil eki Osmanlı Türkçesinde yardımcı ünlünün eke dāhil edilmesiyle *-Up* şeklindedir. Yazımızda metin içinde geçtiği yerlerde bu zarf-fiil ekini, Osmanlıcadaki formunu da kastederek Genel Türkçedeki şekli olan *-p* ile göstermekteyiz.

aktarımında *-p* zarf-fiili ile *-p* ve yapılarından yine sıkça istifade edilmesidir. Osmanlıca metinde cümleleri bağlaçlarla yan yana sıralama ve *-p* zarf-fiili ile birleştirme eğiliminin Çağataycasıyla karşılaştırılmayacak derecede güçlü olduğu görülmektedir. Semantik olarak ise Çağataycada aralarındaki anlam ilişkisi işaretlenmemiş cümleler zaman zaman Osmanlıcaya karşıtlık, tevâlî, sebep-sonuç gösteren bağlaçlarla aktarılabilmektedir. Nadir bazı örneklerde bu işlem *-p* dışındaki zarf-fiil ekleriyle gerçekleştirilir.

Kullanım özelliklerine geçmeden önce, Çağatayca metinde yan yana sıralamada kullanılan cümle bağlaçları ve bunların tercümedeki durumunu anahatları ile bir tabloda özetleyeceğiz. Cümleleri yan yana sıralamak gibi bir sentaktik görevi olmayan *-p* zarf-fiilini de, aşağıda ilgili bölümde izah edeceğimiz sebeplerden bu tabloya dâhil etmiş bulunuyoruz. Ayrıca sentaktik olarak aralarında bağ kurulmamış cümleler de tercümede bağlaçlarla birleştirilmiş olduğundan, bunlarla ilgili kullanımları da göstermek üzere tabloya aldık.

Tablo 1: Çağatayca metindeki yan yana sıralanmış cümlelerin tercümede bağlanma şekilleri

Çağatayca	Tercümedeki karşılıkları ve parantez içinde cümle sayıları
Bağlaçsız	Ve (70), -Up (60), Diğer bağlaçlar (18), Diğer zarf-fiiller (8)
Ve	-Up (70), -Up ve (30), Bağlaçsız (17), Diğer bağlaçlar (10)
-p	Bağlaçsız (10), -Up ve (1), Ve (1)
Kim	Bağlaçsız (8), -Up (2), Diğer zarf-fiiller (2), Ve (1)
Dagi	-Up (5), -Up ve (1), Ve (1), Bağlaçsız (1)
Yana	Ve yine (11)
Ammâ	Bağlaçsız (4), Ve (2), -Up ammâ (1)
Velî	Bağlaçsız (1)
Ve lîkin	Ammâ (1)
Niyüçün kim	Zirâ (1)

Yukarıdaki tablodan görülebileceği gibi Osmanlıcaya aktarılırken *-p* zarf-fiili ile birleştirilen cümlelerin sayısı oldukça yüksektir. Bu sebeple yan yana sıralayan bağlaçlara geçmeden önce öncelikle bunları inceleyeceğiz.

-p zarf-fiili ile birleştirilen cümleler

Zarf-fiil eklerinin işlevlerinden biri, cümleleri bitimsizleştirerek bir üst cümlelerin ögesi hâline getirmektir.⁴ *-p*, diğer zarf-fiil eklerinden farklı olarak bitimsiz hâle getirdiği cümle içeriğini yan/destekleyici/ikincil bilgi olarak işaretlemeyiz; yani *-p* zarf-fiili ile kurulan fiilimsi gruplarının ana cümle yüklemine nitelemek gibi bir işlevi bulunmamaktadır. *-p* ekinden esas olarak yüklemli sıralamakta istifade edilmektedir (Johanson, 1995, s. 322-324; 2013, s. 124). Böylelikle *-p*, ana cümle yüklemine fonksiyonunu, bitimsizleştirdiği yüklem kopyalayarak, sıralı cümlelerle benzer şekilde

⁴ *-p* zarf-fiilinin yüklem çekimine gramatik işlevlerle katıldığı kullanımları, fiilimsi grubu kurmadıklarından burada ele almayacağız (Johanson, 1995, s. 315).

“aynı zaman dilimi içinde ortaya çıkan ve birbirini takip eden hareketleri” ifade eder bir yapı kurulmasını sağlar (Karahana, 1992, s. 335-336).

Ana yüklem fonksiyonunu paylaşan *-p* zarf-fiil grubunun özne ve ögeleri ana cümle ile ortak olabilmektedir. Buna göre:

1. *-p* zarf-fiilli kısım ve ana cümlelerin özne ve ögelerinin farklı olduğu cümleler;
2. *-p* zarf-fiilli kısmın ana cümle ile sadece özneyi paylaştığı cümleler;
3. *-p* zarf-fiilli kısım ile ana cümlelerin hem öznelerinin hem ögelerinin ortak olduğu cümleler,

olmak üzere 3 yapıdan bahsedilebilmektedir. 1. tipteki, *-p* zarf-fiil grubu ile ana cümle öznelerinin farklı olduğu yapılar diğerlerine göre daha kısıtlayıcıdır (Csato-Johanson, 1992-93, s. 134).

Bu çalışma kapsamında incelediğimiz Çağatayca metin ve Osmanlıca tercümesinde *-p* zarf-fiil ekiyle birleştirilen cümlelerin üç türü de bulunmaktadır. Metinden aldığımız cümlelerle bu yapı şöyle örneklendirilebilir:

Çağatayca	Osmanlıca
<p><u>Keyhüsrev</u> <u>Tüs</u>'ka ğazab kılp habs buyurdi (2) ve ol isti'fâ kıldı, (<u>Tüs</u>) yine Efrâsiyâb uruşın özige tutup yine <u>Keyhüsrev</u> anı benddin çıkarıp (1a) yine sipâh başlatıp (2) yiberdi. (3a) (<u>Tüs</u>) Bu katla hem Efrâsiyâb'ka zafer tapa almay 'âkıbet <u>Keyhüsrev</u> özi 'azîm çerig tartıp (1b) yürüdi. (3b) Efrâsiyâb turuş bërmedi dağı yüz qaytardı ol kaçar êrdi. (F730b/29-731a/1-2)</p>	<p><u>Keyhüsrev</u> dağı <u>Tüs</u>'a ğazab êdüp habs emr eyledi (2) ve <u>Tüs</u> dağı araya dilekciler bıragup 'afv taleb êdüp yine Efrâsiyâb cengini boynına aldı. (2a) <u>Keyhüsrev</u> anı bendden çıkarıp tekrâr 'asker koşup (2) Efrâsiyâb üzerine göndürdi.(2) Bu def'a yine Efrâsiyâb'a zafer bulmadı. 'Âkıbet <u>Keyhüsrev</u> kendüsi 'azîm 'asker çeküp Efrâsiyâb üzerine yörüyüp (2) <u>Efrâsiyâb</u>'uñ mukâbeleye kudreti olmayup (1c) (<u>Efrâsiyâb</u>) cenkden yüz döndürüp kaçdı. (1d) (K8b/1-7, <u>V9a</u>/1-7)</p>

1. Öznenin ve cümle ögelerinin farklı olduğu, yüklem fonksiyonunun *-p* zarf-fiil eki vasıtasıyla paylaşıldığı örnekler. (1a) ve (1b)'de özneler: *Tüs*, *Keyhüsrev*; (1c): *Keyhüsrev*, *Efrâsiyâb* 'uñ *mukâbeleye kudreti*; (1d): *Efrâsiyâb* 'uñ *mukâbeleye kudreti*, *Efrâsiyâb*.

2. Öznenin ve yüklem fonksiyonunun ortak, cümle ögelerinin farklı olduğu yapı. Bu aynı zamanda incelediğimiz metinlerde ve genel olarak Türkçede en yaygın tiptir. (2) ile işaretlenmiş tüm cümlelerde *-p* zarf-fiilli kısımla ana cümle aynı özneyi paylaşır: *Keyhüsrev*. (2a)'da ise özne *Tüs*'tur.

3. Özne ve ögelerin aynı olduğu örnekler: (3a) *sipâh başlatıp yiberdi*; (3b) *çerig tartıp yürüdi*. İkisinde de özne *Keyhüsrev*'dir.

-p zarf-fiil eki ile birleştirilen yapılar iki metinde tablo üzerinde şöyle özetlenebilir:⁵

⁵ *-p* zarf-fiil eki ile birleştirilmiş böyle cümlelerde yargı bakımından bir hiyerarşi bulunmadığından, bunlar sıralı cümlelerle benzeşmektedir (Karahana, 1992, s. 335-336).

Tablo 2: Karşılaştırmalı olarak iki metinde *-p* zarf-fiil eki ile birleştirilen cümleler

Çağatayca	Osmanlıca
Bağlaçsız	-Up (60) / -Up ve (1) / -Up 'ākıbet (1)
Ve	-Up (70) / -Up ve (30)
-p	Bağlaçsız (11) / 'ākıbet (1)

Çağataycada aralarındaki anlam ilişkisi sentaktik olarak işaretlenmemiş cümlelerin Osmanlıca tercümede sıkça *-p* zarf-fiili ile birleştirildiği tablodan görülebilmektedir. Orijinal metindeki yan yana sıralayıcı *ve*, tercümede *-p* zarf-fiili veya *-p ve* yapısı ile karşılanmaktadır. Ayrıca *kim*, *dağı* gibi diğer yan yana sıralayıcı bağlaçlar da birkaç örnekte yine *-p* zarf-fiili ile tercüme edilmiştir.

1. Ø > -p

Örnekte *-p* zarf-fiilli kısım ve ana yüklemün öznesinin aynı olduğu 2. tip yapı oluşmuştur:

Bir gün vezîr Erdeşîr kaşığa kirip begayet anı melûl **taptı**. Cihetin sordı. (F735a/7)

Bir gün vezîr Erdeşîr'ün katına girüp anı melûl **görüp** sebebin şordı. (K17a/16)

Aşağıdaki örneklerde 1. tipte bir yapı bulunmaktadır. Ana cümle ile *-p* zarf-fiili ile yapılan fiilimsi grubunun özneleri farklıdır ve altı çizili gösterilmiştir:

...hâsidler Şâbûr'ğa yaman **körgüzdiler**. Şâbûr anıng kaşıda istiklâl hayal kılıp... (F735a/29)

...hâsidler anı Şâbûr'a yaramaz **añladup** Şâbûr anuñ fikrinde istiklâl mülâhaza kılıp... (K18a/15)

Ve on dört yıl hükmi 'âlem memâlikige nâfiz **boldı**. Ecel yêtkeç cihân aña hem özge cihândârlarğa kılğanını kıldı. (F735a/17)

Ve on dört yıl hükmi 'âlem ehline nâfiz **olup**, 'ākıbet ecel yêtüp özge cihândârlara kılduğunu aña dağı kıldı. (K17b/13)

2. ve > -p

İlgili bölümde *ve* bağlacının kullanımları konusunda bilgi vereceğiz ancak burada kısaca, cümle veya paragraf başlatma işlevi bulunan söylem belirleyici durumdaki *ve* bağlacının tercümede *-p* ile karşılanmadığına dikkat çekmek istiyoruz. *Ve* bağlacının, aralarında tevâlî ve sebep ilişkisi bulunan cümleleri bağladığı örnekler Osmanlıcaya *-p* zarf-fiili ile aktarılmaktadır.

Çağatayca metinde farklı özne içeren ve yan yana sıralanmış cümlelerin *-p* zarf-fiili ile aktarıldığı durumlarda yukarıda açıkladığımız 1. tipte bir yapı oluşmaktadır. Ana cümle ve fiilimsi grubunun özneleri altı çizili gösterilmiştir:

Efrâsiyâb andın **kaçtı ve** Rüstem Efrâsiyâb İrân'ını bozğan dek Tūrân'ını bozup

Tercümede birbiriyle bu şekilde irtibatlandırılmış cümleler Karahan sınıflamasında II. grup, 3. tipte değerlendirilebilir: *Ayşe çalışmış, sınıfı geçmişti*. (Karahan, 2000, s. 20)

yanıp keldi. (F730b/19)

Efrāsiyāb Tūrān'dan **kaçup** Efrāsiyāb Īrān'ı harāb ētdügi gibi Rüstem dađı Tūrān'ı harāb ēdüp gitdi. (K8a/2)

Aşağıdaki örnekte Kahire grubunda 1. tip cümle oluşurken, Viyana grubunda ve bağlacına karşılık “sonra” zarfı kullanılmıştır.

(Keykāvūs) ... niçe qatla özin mühlikelerge salıp bendlerğa **tüšti ve** Rüstem ħalāş kıldı. (F730b/5)

(Keykāvūs) ... niçe kerre kendüyi mühlikelere bıragup bendlere **düşüp** Rüstem ħalāş eyledi. (K7b/1-2)

(Keykāvūs) ... niçe kerre kendüyi mühlikelere bıragup bendlere **düşdi, şöıra** Rüstem ħalāş eyledi. (V8a/5)

3. -p > Ø

Çağataycada -p zarf-fiil ekiyle birleştirilmiş cümlelerin tercümede yan yana sıralandığı örneklere az da olsa rastlanabilmektedir. İlk örnekte ana cümle ile fiilimsi grubunun özneleri farklıdır:

Āmū Şuyı'dın narını aña müselle **tutup** yaraş bolup Efrāsiyāb kıyttı. (F729b/22)

Āmū Şuyı'ndan ötesini aña müselle **kıldı**. Efrāsiyāb dağı bu şulħa rāzi olup dönüp gitdi. (K5b/7)

Çağataycada -p ile birleştirilip Osmanlıcaya bitimli olarak aktarılan cümlelerde 2. tipteki ortak özneli yapı da görülmektedir:

Rüstem'ğa cihān pehlivānlık laqabı **bērip** sipehsālār kıldı. (F730b/1)

Keykubād Rüstem'e cihān pehlivānlığın **vērdi**, sipehsālār kıldı. (K7a/13)

Keykubād aña cihān pehlivānlığını **vērdi ve** sipehsālār kıldı. (V7b/12)

...biri Erdeşir'ni körüp köngül **aldurup** el-kışşa alarnıġ arasında mülākāt ve husūsiyyet vāki' boldı. (F734b/14)

...birisi Erdeşir'i görüp aña 'aşık **oldı**. El-kışşa; arada muħabbet ve meveddet zāhir olup... (K16b/4)

Çağataycada da farklı özne ve farklı unsurlara sahip cümlelerin -p ile benzer işlevli ve olumsuz yapılarla kullanılan -y zarf-fiil eki ile birleştirildiği birkaç örnek bulunmaktadır.

(Tūs) ...Bu qatla hem Efrāsiyāb'ka zafer **tapa almay** 'ākıbet Keyħüsrev özi 'azım çerig tartıp yörüdi. (F731a/1)

(Tūs) ...Bu def a yine Efrāsiyāb'a zafer **bulmadı**. 'Ākıbet Keyħüsrev kendüsi 'azım 'asker çeküp, Efrāsiyāb üzerine yürüyüp... (K8b/4)

-p ve

Zarf-fiil ekleri cümleleri bitimsizleştirerek alta sıraladığından, bunların bitimli bir cümleye yan yana sıralanması sentaktik olarak mümkün değildir. Ancak diğer zarf-

fiillerden farklı olarak *-p* zarf-fiil ekinin ana cümle yüklemine işlevini kopyaladığı ve *-p* ile yapılan zarf-fiil gruplarının ana cümleye denk bilgi içerdiği yukarıda belirtilmişti. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi ve cümle bağlacının, *-p* zarf-fiilli fiilimsi gruplarını bitimli cümlelerle birleştirmesi melez bir yapının oluşmasına sebep olmaktadır (Şenlik, 2006, s. 187-188; Şenlik 2016, s. 121).

-p ve yapısı Osmanlıca tercümede tipik bir kullanımdır. Bu yapıdan, Çağatayca metinde *ve* ile yan yana sıralanmış ve aralarında tevâlî ilişkisi bulunan cümleler tercüme edilirken faydalanılmıştır.

...oğlu Ferâmerz'i yâ inisi Zevâre'ni dârga **astı ve Zâl'nı** muqayyed kıldı ve yana âzâd kıldı. (F731B/20)

...oğlu Ferâmerz yâ küçük karındaşı Zevâre'yi dâra **aşup ve Zâl'ı** tutup kayd êdûp yine âzâd eyledi. (V11a/8)

Ve Zâl bin Sâm aña hizmetler **kıldı ve** buzuğ memalikni tûzerde imdâdlar bêrdi. (F730a/12)

Ve Zâl bin Sâm aña hizmetler **kılup ve** ol vîrân olan yerleri 'imâret kılmakda aña yardımlar eyledi. (K6b/2-3)

Osmanlıca metinde 45 kez geçen *-p* ve yapısına karşılık Çağatayca metinde yalnız birkaç örnekte *-p* ve bulunmaktadır:

Ve bu hem kim bir yumurtқаça kürrede 'âlem şüretin **tartıp ve cemî'** eķâlîm ve bilâd ve cibâl ve bihârni meşrûh yasap kintler ve rûdhânelerğaça körgüzüp êrdi... (F736b/19-20)

Ve dağı bir yumurda kadar kürrede 'âlem şüretin **resm êdûp**, cemî'-i eķâlîm ü bilâdı ve cibâl ü bihârni mufaşşal yazup, köyler ve kendler ve ırmaqlar ve yollar izhâr kılmışdı. (K21b/17-19)

Bunlar Osmanlıcada doğal bir şekil olarak kabul edildiğinden tercümeyle aynen aktarılabilmektedir:

Alardın biri budur kim Hindüstân mülkiniň 'acübesin **işitip ve** teferrücün heves kıldı. (F737b/28)

Ol cümleden biri budur kim; Hindüstân mülkinüň 'acâyib ü ğarâyibin **işidüp ve** teferrüc heves kıldı. (K24b/13-14)

Yan yana sıralayan cümle bağlaçları

Ve

Türkçenin İslamî dillerle alışverişe girdiği dönemlerden itibaren Arapça kökenli ve, cümleleri yan yana sıralamakta en çok istifade bağlaçlardan biri hâline geldi. Çağatayca metinde, Orhun Yazıtlarındaki gibi, bağlaçsız olarak sıralanmış cümleler, Osmanlıca tercümede genellikle *ve* bağlacı ile birleştirilmiştir.

Ø > ve

Ba'zı depdürler <kim Süleymân peygamber 'aleyhi's-selâm'dın kaçıp Belğ nâhiyesiĝa barıp anda helâk boldı>. Keyhüsrev'niň pâdişahlığı altmış yıl êrdi (F731a/10)

Ba'zılar dediler <kim Süleymān 'aleyhi's-selām'dan kaçıp Belh nāhiyesinde varup helāk oldu> **ve** Keyhūsrev'ün pādīshāhlığı zamānı altmış yıl idi (K8b/19)

Yukarıda görüldüğü gibi aralarında öncelik-sonralık, sebep-sonuç ilişkisi bulunan cümlelerin Çağatayca metinde *ve* ile birleştirildiği örnekler Osmanlıcaya genellikle *-p* zarf-fili *ve -p ve* yapısı ile aktarılmaktadır.

Metinlerde *ve*, yukarıda gösterilen cümle bağlacı işlevinin yanı sıra, söylem belirleyici olarak cümle ve paragrafların başında yeni bir konu başlatmakta veya söylemin yönünü değiştirmekte de kullanılmaktadır (Alazzawie, 2014, s. 2009). Bu şekilde *başlatıcı* (introductory / initiative) işlev gören söylem belirleyici *ve* Osmanlıca metinde Çağatayca metne göre daha sık kullanılmıştır.

Ve āsārıdın “Raşad”dur kim Bābil’de yasaptur kim hālā “Tel-i ‘Urķūn” dērler. Siyāvūş üçün mātem ēli andaķ mātem tuttılar kim hergiz hīçkim andaķ yad bērmes. (F730b/23)

Ve āsārından Raşad’dur kim Bābil’de düzmişdür, şimdiki hālde aña Tel-i ‘Urķūn dērler. **Ve** Siyāvūş için bir mātem tutulupdur kim ‘ālemde hergiz anuñ gibi mātem tutulmamışdur. (K8a/9-10)

ve > Ø

Çağatayca metindeki *ve* cümle bağlaçlarının Osmanlıca tercümede düşürüldüğü örnekleri az da olsa vardır.

Çün salţanatķa olturdı, cihān mülkin ‘adl ü dād bile tüzdi. **Ve** Hüsñ ü cemālde dil-pezīr ve fażl u kemālde bī-nazīr ērdi. (F729a/5)

Çün salţanat tahtına oturdı, cihān mülkine ‘adl ü dād ile zīb ü zīnet vērdi. Hüsñ ü cemālde bī-nazīr ve fażl u kemālde dil-pezīrdi. (K3b/2-3)

Yana

Çağatayca *yana*, Osmanlıcaya genellikle *ve yine* şeklinde veya bağlaç düşürülerek aktarılmaktadır.

Yana > *ve yine*

Bağdād yolu üstide ribāt yasaptur **yana** Nesā ve Çahram ve Būsīgān anıñg āsārındındur. (F731b/29)

Bağdād yolında ribāt düzüpdür **ve yine** Nesā ve Çahram ve Būsīgān anuñ āsārındındur. (K10a/1)

Yana > Ø

Ve ba’zı Furs’din anı <Nüh evlādıdın> dēpdürler. **Yana** dağı söz köp bar, ammā şihhatden yıraķraq üçün bitilmedi. (F728b/3-4)

Ve ba’zı Furs’den anı Nüh ‘aleyhi’s-selām evlādından dēmişdür. Dağı çok söz dēmişler, ammā şihhatden ba’id oldugı ecilden yazılmadı. (K2a/13-14)

Örnekte cümle bağlacı tercümenin iki versiyonuna farklı aktarılmıştır.

ve ba’zı Furs’din anı <Nüh evlādıdın> **dēpdürler yana** dağı söz köp bar, ammā şihhatden yıraķraq üçün bitilmedi. (F728b/4)

ve ba’zı Furs’den anı <Nüh aleyhi’s-selām evlādından> **dēmişdür**, dağı çok söz dēmişler. Dağı çok söz dēmişler, ammā şihhatden ba’id oldugı ecilden yazılmadı.

(K2a/13)

ve Fürs'den ba'zı anı <Nüh evlâdından> **demişler ve** dağı çok söz söylemişler. Dağı çok söz demişler, ammâ şihhatden ba'id olduğu ecilden yazılmadı. (V2b/8)

Dağı

Çağatayca metinde *ve* kadar sık olmasa da *dağı* da ekleme işlevi (Dixon, 2009, s. 2, 6, 26-27) ile cümle bağlacı olarak kullanılmaktadır; Osmanlıca metinde *dağı* cümle bağlacı olarak hiç kullanılmamıştır. *Dağı*'nın aktarımında 4 farklı yol izlenmiştir:

Dağı > ve

Bu kâ'ideni ol tüzdi **dağı** evvel kişi [kim şehir binâ kıldı] ol erdi. (F728b/9)

Bu kâ'ideyi ol düzdi **ve** evvel kişi [kim şehir binâ kıldı] ol idi. (K2b/2)

Dağı > Ø

Mên karıpmın **dağı** 'ömrumğa i'timâdım yoktur ve oğlum kiçikdür (F737a/3)

Ben pîr oldum, Ø 'ömre hod i'timâd yok ve oğlum dağı henüz küçükdür. (K22b/2-3)

Dağı > -p

Ël dağı anğa müttefik bolup hurûc **kıldılar dağı** Sipâhân vâlisin öltürüp Žahhâk üstige yöridiler. (F729b/2)

Ël dağı gayret edüp aña müttefik olup hurûc **édüp** Sipâhân vâlisini öldürüp Žahhâk üstine yöridiler. (K4b/9, V5a/3)

Behrâm asru köp ganîmet alıpdur **dağı** siñge az neme yiberipdür. (F740a/3)

Behrâm bî-nihâye ganîmet **alup** pâdişâha az nesne göndürdi. (K29b/16)

...siñgillerin esîrliklerdin çıkarıp 'azîm ganâyim bile **keldi dağı** salţanat istid'â'sı kıldı... (F731b/7)

...kız karındaşların esîrlikden çıkarup, 'azîm ganâyimle **gelüp** salţanat istid'âsı kılıcak... (V10b/7)

Dağı > -p ve

...atası hâlidin vaqıf bolup dîvlerini atası kışâşığa helâk kıldı **dağı** ol mevzi'de şehir binâ kılıp atın Belh koydı. (F728B/22)

...atası hâlidin haberdâr olup, dîvleri atasınıñ kışâşısı için **öldürüp ve** ol mevzi'de bir şehir binâ kılıp adını Belh kodı. (K3a/3-4)

Ki(m)

Asıl işlevi bitimli cümleleri alta sıralamak olan Farsçadan kopyalanmış ki bağlacının, Türkçe metinlerde özellikle ana cümle yüklemının ardından getirildiği

durumlarda cümleleri yan yana sıraladığı da bilinmektedir.⁶ Osmanlıca tercümeyle Çağatayca metindeki *ki(m)*'li örnekler de bu durumu teyit etmektedir. Aşağıdaki *kim*'li cümlelerin Osmanlıcasında cümleler arasında birleştirici bir eleman bulunmamaktadır. Örneklerde *kim*'in, Çağatayca metinde iki cümle arasında ekleme (Dixon, 2009, s. 2, 6, 26-27) gibi bir anlam ilişkisi kurduğu görülmektedir:

kim > Ø

Aşağıdaki örnekte *kim* bağlacının *biti-* (*yaz-*) fiilinden sonra gelmesi sebebiyle, okurda takip eden cümlede yazının içeriğinin bulunacağı beklentisi oluşmaktadır. Tipik dolaylı anlatım cümlesi şeklinde başlayan cümlelerin devamında, mektupta yazılanlar değil, yazma eyleminin akabinde olanlar anlatılmaktadır. Bu sebeple de *kim*'in bu cümlelerde art arda gerçekleşen olayları anlatan cümleleri birleştirdiği, yani yan yana sıralama işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

Humā'yğa anı **bitidiler kim** çeriğ kaytkandın soñgra Humāy, çeriğige utru bir menzil këlüp feth keyfiyyetin taħkîk kıılır êrdi, Dārāb'nı körgüzdiler. (F732a/16)

Humā'ya yazup i'lām eylediler. Ø 'Asker dönüp İrān'a geldükde Humā çerisine bir menzil istiķbāl êdüp feth keyfiyyetin şorıcaķ ol maħalde Dārāb'ı gösterüp... (K10b/8)

***Ki(m)* bağlacının işlevinde değişim**

Ki(m) bağlacı bazı durumlarda orijinal ve tercüme metinlerde farklı işlevlerle kullanılmıştır. Çağatayca metinde yukarıdakine benzer bazı örneklerde ana cümlelerin tümlecisi olacağı beklenen *kim*'li cümleler, ana cümle içeriğini müteakip gerçekleşen işleri göstermektedir. Böyle kullanımlar ana cümle yüklemine *buyur-/emret-* anlam alanından bir fiil durumlarda tespit edilmiştir. Söz konusu cümlelerde *ki(m)*'li kısım emrin içeriği, amacı ifade ediyorsa, ana cümlelerin tümleyici bir ögesi olmaktadır.⁷ Ancak *kim*'li cümlelerin yüklemi geçmiş zamanda çekimlendiğinde, buyruk verildikten sonra -veya buyruk verilmiş olması sebebiyle- gerçekleşenleri ifade ediyor görünmektedir.⁸ Tercüme metinde ise *buyur-*, *emret-* gibi bir fiilden sonra gelen *kim*'li cümlelerin yüklemi, düzenli olarak buyruğun içeriğini gösterecek şekilde istek kipinde çekimlenmektedir. Bu anlamda *kim* bağlacının iki metindeki işlevi farklıdır: Çağatayca metinde birbirini takip eden olayları içeren cümleleri yan yana; Osmanlıca tercümede ise buyruğun içeriğini gösteren yan cümleyi alta sıralamaktadır. Başka bir deyişle, Çağatayca metinde, eşit seviyede iki cümle arasında bulunan *kim* bağlacı, tercümede *buyur-*, *emret-* fiillerinin nesnesi durumundaki bitimli yan cümleyi ana cümleye

⁶ Farsçadan kopyalanan *ki* bağlacının Türk dillerindeki işlevleri konusundaki tartışmalar için bk. Johanson, (2013a, s. 33, 145 vd.); Johanson, (1991(1975), s. 223-224); Şenlik, (2011, s. 262-263). Türkiye Türkçesindeki benzer kullanım Karahan tasnifinde de örneklendirilmiştir: (II. 2.) *Ayşe öyle çalıştı ki sınıfını geçti.* (Karahan 2000, s. 20)

⁷ Tümleç yan cümlesi olarak adlandırılan bu yapılar Karahan tasnifinde 1. grup 4. tipe girmektedir: (I. 4.) *Ayşe "Okula gideceğim" dedi.* (Karahan 2000, s. 19) Aynı yapıda başka bir cümle ile emir anlamı şöyle ifade edilecektir: *Babası Ayşe'ye "Okula git" dedi.* Osmanlıca metinde kullanılan *ki*'li söz dizimi tekniği ile yapacak olursak: *Babası buyurdu ki Ayşe okula gide.* (Babası Ayşe'ye okula gitmesini söyledi/buyurdu.) Çağatayca metindeki şekil ise şöyle görünmektedir: *Babası buyurdu ki Ayşe okula gitti.* (Babası söyledi/buyurdu, Ayşe de okula gitti.)

⁸ Osmanlıca metinlerde de bulunan benzer kullanımlar yan yana sıralama olarak kabul edilir: "...bu cümle, *buyurdu* cümlesinin akabinde, onun gereği olarak yapılan eylemi dile getiriyor... *Ki*'nin fonksiyonu burada *ve*'ninkinden veya iki nokta işaretinininkinden pek farklı değildir. ... **emr-étđi ki** anatolı leşkeri ve rüm êli leşkeri edrene nevâhisine **cem' olındı**" (Şenlik, 2011, s. 254).

bağlamaktadır. Bu farkı yaratan, *kim*'le başlayan cümlenin Çağataycada geçmiş zamanda, Osmanlıca metinde istek kipinde çekimlenmiş olmasıdır.

Aşağıda ilk örnekte “hükümdar emretti ve (bu emir üzerine) katl ettiler” şeklinde anladığımız Çağatayca cümle; *kim*'li kısım Osmanlıcaya buyur- fiilin tümleci olarak kabul edilip “katl edilmesini emretti” şeklinde aktarılmış:

(Biz seniñ ok qavlüñg bile ‘amel kılıp rühuñgnı ‘azâbdın qıtqarurbiz, döp) **buyurdi kim** anı qatlı **kıldılar**. (F734b/15)

Yine biz senüñ kendü sözüñle ‘amel édüp rühuñı ‘azâbdan qırtaralum, diyüp **qatline emreyledi**. (K19a/1)

Diğer bir örnekte anlamını “hükümdar emretti, onlar da imaret kıldılar” olarak değerlendirdiğimiz cümlenin Osmanlıca tercümesi “mamur eylemelerini emretti” şeklindedir:

...**buyurdi kim** Beytü'l-Mağdis'ni ‘imâret **kıldılar**. (F731b/23)

...**buyurdi** <**kim** varup Benî İsrâ'ıl kavmiyle Beytü'l-Mağdis'i **ma‘mür eyleyeler**>. (V11a/13)

Yukarıda belirttiğimiz gibi tercüme metinde, *buyur-*, *emret-* fiilinden sonra gelen *kim*'li cümleler istek kipinde çekimlenerek buyruğun içeriği gösteren nesne olarak ana cümleye bağlanmaktadır. Tercümede bu eğilimin dışına çıkan tek örnek bulunmaktadır. Burada Osmanlıca metinde de *kim*'den sonra geen cümle, emrin içeriğini değil, emri müteakip yapılan eylemi ifade etmiş oluyor:

Erdeşir şâd-mân bolup **buyurdi kim** anı anıñ yaşı etfâl bile yasap anıñ qaşığa **kêltürdiler**. (F735a/12)

Erdeşir şâd-mân olup **buyurdi kim** anı yaşdaşı oğlanlarla tonadup Erdeşir'üñ qarşusından bir bir **gêçürdiler**. (K17b/5-6)

Nevâyi'nin tarih konulu diğer eseri Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ'da da sık rastlanan bu cümle tipi⁹ üzerinde daha önceden çalışma bulunmadığı için, bu cümleleri tercümenin yardımıyla ve Osmanlıca metinlerden edindiğimiz bilgilerle açıklamaya çalıştık. Söz konusu cümle tipinin farklı metinlerden örneklerin ışığında araştırılarak özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir.

ki(m) > ve

Farsçadaki görevi alta sıralamak olan *ki* bağlacının Türkçe muadili *kim*, birkaç örnekte Osmanlıca tercümeyle yan yana sıralama işlevli ve ile aktarılmıştır:

... bir yumurtkaça kürede ‘âlem şüretin tartıp ve ... kintler ve rüdhânelerğaça körgüzüp erdi **kim** Şâbür hüccet bile anı siyâset kılıp merdüd milletın def` kıldı. (F736b/19-20)

... bir yumurda kadar kürede ‘âlem şüretin resm édüp, ... köyler ve kendler ve ırmaqlar ve yollar izhâr kılmışdı. **Ve** bu Şâbür anı hüccetle tekfir édüp, siyâset kılıp, merdüd milletın def` eyledi. (K21b/17-19)

⁹ Metinde *emret-*, *buyur-* fiilleri ile kurulmuş cümlelerin çoğu bu yapıdadır. Örneğin: **Buyurdi kim** zindândın iki kişi kıltürüp birin **öltürtti** birin **azâd kıldı**. (Türk, 2018, s. 13)

ve > ki(m)

Çağatayca metinde *ve* ile yan yana sıralanan cümlelerin Osmanlıca metinde *ki(m)* ile birleştirildiği bir iki örnek de mevcuttur:

Çün pādīşāh boldı yaǧşı kavā'id ve rūsüm peydā kıldı **ve** atasınıñ zulm ve ta'addısın aradın çıkardı. (F734a/5)

Çün pādīşāh oldı yaǧşı rūsüm ve kā'ide peydā kıldı **kim** atasınıñ zulm ve ta'addısın halka unuttırdı. (K14b/19)

Ø > kim

Çağatayca metinde sentaktik olarak birleştirilmemiş cümleler, tercümede iki nokta işlevindeki *kim* bağlacı ile birbirlerine bağlanmıştır.¹⁰

Mülk açmağınñ ciheti ol boldı, Ø iki oğlı bar érdi: Güştāsb bile Razīn. (F731a/14-15)

Ve mülk açmağınñ ciheti ol idi **kim**, iki oğlı varıdı: Güştāsb ve Razīn. (K9a/8)

Sāsānī'din bir oğul kalıp érdi, Ø anıñ hem atı Sāsān érdi. (F734b/3)

Sāsānilerden bir kişi kalmış idi, **kim** anuñ dahı adı Sāsān idi. (K16a/4)

Örnekleri çok olmayan bu çeşit aktarım tercüme metinler arasında da farklılaşmaktadır:

Buruñgı tabağa Pişdādilerdür **ve** alar on bir kişidürler [kim saltanat kılupdurlar] (F728b/1)

Evvelki tabakaya “Pişdādiler” demişler, Ø cümlesi on bir kişidür [kim 'alemdede saltanat kılmışlardur] (K2a/9)

Evvelki tabakaya “Pişdādiler” demişler **kim** cümlesi on bir kişidür [kim 'alemdede saltanat kılmışlardur]. (V2b/1)

ki(m) > -p

Çağatayca *ki(m)*'le birleştirilmiş birkaç cümle Osmanlıcaya *-p* zarf-fiili ile de aktarılmıştır:

Zāl, Rüstem'ni **yiberdi kim** anı keltürdi ve başığa tēc koyup... (F730a/28)

Zāl, Rüstem'i **göndürüp** varup Keykubād'ı getürüp, başına tēc koyup... (K7a/10)

Bu fakīr olça imkān-ı ihtiyat bar érdi **kıldım kim** özlerin şebt kıldım (F734a/19)

Fakīr ol kadar imkān-ı ihtiyat kim varıdı **kılup** özlerin şebt kıldım. (K15b/1)

İrec nisbetidin Minūcihr kim nebiresi idi] takviyet ve terbiyet **kıldı kim** ceddiniñ kanın Salm ve Tūr'dın tilep alarnı katl kıldı. (F729b/15-16)

¹⁰ Eski Anadolu Türkçesinde ki/kim bağlaçlarının düşürüldüğü birleşik cümleler için bk. Akalın (2004).

‘Âkıbet İrec nesebinden Minüçihir kim İrec’ün nebiresi idi; anı terbiyet ve takviyet **édüp**, ‘azım ‘asker hoşup, varup ceddinün kanın taleb édüp Salm ve Tūr’ı katl étđi. (K5a/14-15)

Anlamları Bakımından Yan Yana Sıralayan Bağlaçlar

Cümleler arasındaki tevâli, karşıtlık, alternatiflik, sebep-sonuç gibi anlam ilişkileri yan yana sıralayan cümle bağlaçları yardımıyla işaretlenebilir ve tercümelerin de bu konuda orijinal metne sadık kalınması beklenir. Çok sık olmamakla beraber elimizdeki tercümede bu anlamda yer yer serbest çeviri denebilecek tasarruflar yapılmıştır. Bu tip örneklerde, cümleler arasında orijinal metinde kurulmuş olan ilişki tercümeyle farklı yansıtılmış olur.

1. Tevâli (Zamansal ardışıklık)

Ve bağlacının sonralık anlamı bulunmamakla birlikte, birbirini takip eden olayların sıralandığı cümleleri birleştirmekte de kullanılmaktadır. Böyle bir konumdaki ve bağlaçları Osmanlıcaya tevâliyi gösterecek şekilde aktarılmıştır:

Mülk ve sipāhıga hâlel yol taptı. **Ve** Efrāsiyāb çerig tartıp kilip anı tutup öltürdi (F729b/28)

Mülk ve sipāha hâlel yol buldı. ‘**Ākıbet** Efrāsiyāb anuñ üstine ‘asker çeküp gelüp anı tutup öldürdi. (K5b/15)

...ceddiniñ kanın Salm ve Tūr’dın tilep alarnı katl kıldı. **Ve** Ferīdün’nıñ armanı kalmadı ‘ālemdin ötüp Minüçihir’ni veli’ahdı kıldı. (F729b/16)

...ceddinün kanın taleb édüp Salm ve Tūr’ı katl étđi. **Andan şoıra** Ferīdün, Minüçihir’i veli’ahd kılup ‘āleme vedā’ eyledi. (K5a/15-16)

Çağatayca metinde *-p* zarf-fiil eki ile birleştirilen cümleler arasındaki tevâli ilişkisi, tercümede zarf bağlaçla gösterilmiştir:

Bu vaq’adın ahvâli beğâyet harāb **bolup** İrec nisbetidin Minüçihir [kim nebiresi idi] takviyet ve terbiyet kıldı (F729b/15)

Bu vâkı’adan ahvâli be-gâyet harāb oldı. ‘**Ākıbet** İrec nesebinden Minüçihir [kim İrec’ün nebiresi idi] anı terbiyet ve takviyet édüp... (K5a/13-14)

2. Karşıtlık

Tercümede karşıtlık ilişkisi ile birleştirilmiş bazı cümlelerin orijinalinde böyle bir anlam bağlantısı bulunmamaktadır:

Yusuf peygâmbere hem anda mütevellid boldı **ve** (Dahhak) Hüd ‘aleyhi’s-selām dīniğa kirdi, Hāzramūt’da êrdiler, tā ötiler. (F729a/26)

Yūsuf ‘aleyhi’s-selām dahı anuñ zamânında geldi **ammā** (Dahhak) Hüd ‘aleyhi’s-selām dīnine girüp, ölince Hāzramūt’da oldı. (K4a/18)

Ba’zı depdürlere kim alarnı İskender yiberip êrdi ve bu işni buyurdi. Ø Evvelgi kavil şahihrağdur. (F732b/12-13)

Ve ba’zılar dêrler ki; iki Hemedānlu kişi bu işi fedâyilik tarikiyle eylediler. **Ammā**

evvelki kavı şahıhdür. (K11b/6-7)

Bir örnekte ise karşıtlık ilişkisini gösteren cümle bağlacı tercümeğe taşınmamıştır:

Anıng bile Hoş-nevâz arasında [kim Heyâtele mülkiniğ padişâhı erdi] garîb iş rivâyet kılıpdurlar, **ammâ** muhâlge yakınrağ üçün bitilmedi. (F738a/29)

Ve anuñla Heyâtele padişâhı Hoş-nevâz arasında garîb iş rivâyet kılırlar; Ø muhâle yakın olduğı cihetden yazılmadı. (K26a/9)

3. Sebep:

Başka bazı örneklerde, orijinal metinde gösterilmeyen sebep-sonuç ilişkisi tercümede kurulmuştur.

Çün İrec beğâyet ‘âkil ve halık erdi, iki ağasın anı köprek sever erdi. Ø Alarda bu hâsed dâyim bar erdi. (F729b/13)

Çün İrec be-gâyet ‘âkil ve halık idi, Ferîdün sâwir qarındaşlarından anı artuğ severdi. **Bu cihetden** anlar dâyim hâsed içre idi. (K5a/10)

Erdeşir be-gâyet hıredmend ve dâne kişi erdi, ‘ariyeti devletka köngül bağlamay el bile bes ki yahşılık kıldı. Ø Aña Nigükâr lağab koydılar. (F736b/25-26)

Erdeşir be-gâyet hıred-mend ü dâne kişi idi, ‘ariyeti devlete gönül vermeyüp, halkla be-gâyet yahşı mu‘amele kılıp ‘adâlet gösterdi. **Bu cihetden** aña Nigükâr lağab konuldu. (K22a/10)

Osmanlıca metinde cümleler “çünkü” anlamında *kim* bağlacı ile aralarında sebep ilişkisi kurularak birleştirilmiştir; Çağataycada bu ilişki gösterilmemektedir:

Hağan çerigidin Behrâm’ga gânimet haddin taşğarı tüşüp erdi, ba’zını [kim selâtinga lâyığ bolğay] Hürmüz hıdmetiğe yiberdi ve köp tağşin ve ihsân tama’ tuttu. (F740a/2)

Behrâm ... bî-nihâye gânimet hâşıl edüp, ba’zını [kim selâtinge lâyığ idi] Hürmüz hıżmetine göndürdi **kim** Hürmüz’den vâfir tağşin ü ihsân tevakkü’ eyleridi. (K29b/13-14)

“Çünkü” anlamında *kim* Osmanlıca’da düşürülmüştür:¹¹

Tegresidegi el ... şecâ’atıga hayrân qalurlar erdi **kim** bîşe sibâ’ını miş-i kaplan ve arslan ve sâwir derendeler köp öltürür erdi. (F738a/1)

Etrâfında olan el ... şecâ’atine hayrân qalurlar idi. Bîşe sibâ’ını, meşelâ kaplan ve arslan gibi ve sâwir derendeleri yumruğıyla öldürür idi. (K24b/17-19)

4. Zaman

Çağatayca metinde *kim* bağlacının önermeler arasında zaman ilişkisi kurduğı düşünülerek Osmanlıcaya zaman ifade eden zarflarla aktarılmaktadır. Genellikle alta sıralanmış cümlelerde görülen bu durum bir örnekte yan yana sıralama olarak karşımıza çıkmaktadır:

¹¹ Zarf işleviyle ana cümleye katılan yan cümlelerin bağlaçlarının düşürüldüğü örnekler için bk. Akalın (2004, s. 58)

Yolda bir deyrde tüşüp êrdiler **kim**, Behrâm sipâhî peydâ boldı. (F740a/25)

Yolda giderken bir deyrde konmuşlar idi. **Nâ-gâh** Behrâm 'askeri peydâ oldı. (K30b/19)

Bir başka örnekte ise öncelik-sonralık veya ekleme ilişkisi kurduğu görülen *kim* bağlacı tercüme aktarılmamıştır:

Mervân Şâh oğlını yiberdi **kim** Hüsrev'ni öldürdi. (F741a/10)

Merdân Şâh oğlını göndürdi, vardı, Ø Pervîz'i öldürdi. (K32b/16-17)

Diğer zarf-fiiller

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlıca metinde cümlelerin birleştirilmesinde *-p* zarf-fiil ekinden sıkça istifade edilmiştir. Çağatayca metinde yan yana sıralanmış bazı cümleler, az da olsa tercümede *-p* harici başka zarf-fiil ekleriyle birleştirilmiştir. *-p* dışındaki zarf-fiilleri ile kurulan fiilimsi grupları, ana cümle yüklemine zaman, sebep, amaç gibi bilgilerle nitelemektedir.

Aşağıdaki örneklerde yan cümle, ana cümlenin sebebi durumundadır ve Osmanlıca metinde, zaman bildiren öge olarak zarf-fiille alta sıralanmıştır.

Yine bir oğlğa dağı çek **tüşti**, ol bîtahammül bolup çağırıp elge köp ta'nlar kılıp Žahhâk'ni sökti. (F729b/1)

İttifâk yine bir oğlına dağı kur'a **düşecek**, anuñ ihtiyârı kalmayup çağırıp feryâd êdüp halka ta'nlar kılıp Žahhâk'e sögdî. (K4b/7)

... Humây, çerigige utru bir menzil kèlip feth keyfiyyetin **taħkîk kıluur êrdi**, Dârâb'ın körgüzdiler. (F732a/16)

... Humâ çerisine bir menzil istikbâl êdüp feth keyfiyyetin **şorıcağ** ol maħalde Dârâb'ı gösterüp... (K10b/8)

...ħalâyıq figân ve girîvi ol ħazretniñg kulağığa **yetişti**. Asru az nefer bile ol ġalib 'adû üstige kèlip... (F737b/22)

...ħalâyıkuñ figân u girîvi ol ħazretüñ kulağına **yetişdügi maħalde** şabra mecâlî kalmayup, ġâyette az kişi ile ol ġalib 'adunuñ üstine yürüyüp... (K24b/5-6)

Bir başka örnekte, Çağatayca metindeki sıralı cümlelerin ilki tercümede zarf-fiil grubuna dönüştürülmüş ve ana cümle yüklemine amaç, sebep gibi bir anlamla bağlanmıştır:

Bir kün öçküsi ġâyib bolğan cihetdin anı **tiledi**. Ol **çah** başğa kèlip ... (F733a/2)

Bir gün keçisi ġâyib olduğı cihetden **arayu** ol **kuyı** başına gelüp... (K12a/14-15)

Kaynak metinde aralarında bağlaç bulunmayan iki cümle, tercümeye sebep bildiren zarf-fiil ekiyle birleştirilerek aktarılmıştır.

Ve likin bu uluğ iş 'uhdesidin çıka almay 'âciz **boldı**. Anı dağı def' kıldılar. (F741b/22)

Ve likin bir iş 'uhdesinden gelmeyüp 'âciz **olduğı cihetden** anı dağı giderdiler.

(K34b/6)

Sonuç

Orijinal metnin yazılışının üzerinden yüz yıl geçmeden Çağataycadan Osmanlıcaya kelime kelime tercüme edilmiş metinde mütercimın yan yana sıralanmış cümlelerin aktarımında nasıl bir tasarruf uyguladığını tespıte çalıştık. Tevârih-i Mülûk-i Acem'in Çağatayca metninde bulunan yan yana sıralanmış cümlelerin orijinal metinden farklılık gösterdiği durumlar bazı eğilimleri yansıtmaktadır. Çağatayca metindeki yan yana sıralanmış cümlelerin aktarımında tespit ettiğimiz özellikler şöyledir:

- Çağatayca metinde Orhun Türkçesinde olduğu gibi bağlaçsız olarak sıralanmış cümleler Osmanlıca tercümedekilere kıyasla daha çoktur. Bu gibi cümleler Osmanlıcaya neredeyse düzenli olarak *ve* bağlacı bazen de *-p* zarf-fiili ile birleştirilerek aktarılmıştır.

- Çağataycada *ve* bağlacı ile yan yana sıralanmış cümleler de tercümede sıkça *-p* zarf-fiili *ve -p* ve yapısı ile birleştirilmiştir. Osmanlıca için tipik bir kullanım olduğu tespit edilen bu yapı kaynak metinde yalnız birkaç örnekte bulunur.

- *Ve* bağlacı söylem belirleyici olarak, cümle veya paragraf başlatıcı işlevle Osmanlıca metinde Çağataycaya göre daha sık kullanılmaktadır.

- Çağatayca metindeki söylem belirleyici *ve*'ler, cümle bağlacı *ve*'lerin aksine, Osmanlıcaya *-p* zarf-fiili ya da *-p* ve yapısı ile aktarılmamaktadır.

- *Yana, dagı* gibi Türkçe kökenli bağlaçlar Osmanlıca metinde cümle bağlacı olarak kullanılmamıştır.

- Farsçadan kopyalanmış *ki* ve Türkçe muadili *kim* iki metinde de yan yana sıralama işleviyle kullanılabilir.

- Osmanlıcada istek kipiyle çekimlenerek *emret-*, *buyur-* yüklemine nesne olarak bağlanan *ki(m)*'li tümleç yan cümleleri, Çağatayca metinde geçmiş zamanda çekimlenerek yan yana sıralanmıştır. Söz konusu kullanım Nevâyi'nin diğer eserleri de göz önüne alınınca Çağatayca için tipik görünmektedir. Ancak bu konuda farklı metinlerin taranması suretiyle yapılacak daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

- Yan yana sıralanmış cümleler Osmanlıca tercümede, nadir bazı örneklerde *-p* dışında zarf-fiillerle de birleştirilmiştir.

Çağatayca metinle tercümesi arasında yaptığımız karşılaştırma aynı zamanda, Farsça alta sıralama sisteminin Türkçede yan yana sıralamaya dönüşebildiğini destekleyen örnekler sunması açısından dikkat çekicidir. Özellikle ana yüklemden sonraya yerleştirilmiş olan *ki(m)*'li cümlelerin bir kısmının aslında yan cümle, yani bir önceki cümlele bir ögesi olmadığını, tercüme eş değeri de teyit etmektedir. Farsçadan kopyalanmış *ki* bağlacının yan yana sıralamada kullanıldığı cümleler, yabancı unsurların Türkçeye uydurulma eğilimini göstermesi bakımından önemlidir.

Yan yana sıralanmış cümleler arasındaki anlam ilişkisini gösteren bağlaçlar tercümede birkaç örnekte değiştirilmiştir. Ekleme işlevli *ve* bağlacının tevâli, sebep, amaç vb. anlamlı bağlaçlarla karşılanması gibi örnekler az da olsa mevcuttur. Ayrıca Çağataycada yan yana sıralanmış bazı cümleler, tercümede *-p* dışındaki zarf-fiillerle birleştirilerek metinler arasında yer yer hem semantik hem sentaktik farklılık oluşmuştur. Az sayıdaki bu örnekler dışında cümleler arasındaki sentaktik ve semantik ilişki tercümede korunmuştur. Yan yana sıralamanın, tercümede alt alta sıralamaya dönüştürüldüğü örnekler, *ki(m)*'le ya da zarf-fiil ekleriyle birleştirilmiş birkaç cümleden ibarettir.

Dijital kopyalarından faydalandığımız nadir eserler

F Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul. Fatih: no. 4056 (Çağatayca metnin Fatih nüshası)

K Mısır Milli Kütüphanesi, Kahire. Katalog kayıt numarası: 752 (660)

V 'Alî Şîr Nawâ'î: Tarih-i Fenâyî, Peç, [1783] = 1199 h. [VD18 14890739-001] Bayerische Staatsbibliothek: 4 A.or. 3330 (Osmanlıca tercümenin matbu Viyana nüshası: <https://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV005466274>)

Kaynakça

- Abik, A. D. (1993). 'Alî Şîr Nevâyî'nin risaleleri, Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-i 'Acem, Münşe'ât, metin, gramatikal indeks, sözlük. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Alazzawie, A. (2014). The discourse marker *wa* in standard Arabic -A syntactic and semantic analysis. *Theory and Practice in Language Studies*, 4(10), 2008-2015.
- Altun, H. O. (2021). Tevârîh-i Mülûk-i Acem'in Çağatayca metni ve Osmanlıca tercümesinde alta sıralama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 71 (Haziran), 53-85.
- Akalm, H. Ş. (2004). Eski Anadolu Türkçesinde ki 'si düşmüş cümleler üzerine. *Zeynep Korkmaz Armağanı* içinde (51-60. ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Altun, H. O. (2020). *Tercüme-i Tevârîh-i Mülûk, Nevâyî'nin Fars hükümdarları tarihi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Csato, E. & Johanson, L. (1992-93). On gerundial syntax in Turkic. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 46(2/3), 133-141.
- Dixon, R. M. W. (2006). Complement clauses and complementation strategies in typological perspective. R. M. W. Dixon ve A. Y. Aikhenvald (Ed.), *Complementation, a cross-linguistic typology* içinde (1-48. ss.). Oxford: Oxford University Press.
- Dixon, R. M. W. (2009). The semantics of clause linking in a typological perspective. R. M. W. Dixon ve A. Y. Aikhenvald (Ed.), *The semantics of clause linking. A crosslinguistic typology* içinde (1-55. ss.). Oxford: Oxford University Press.
- Eckmann, J. (1966). *Çağatay manual*. Bloomington: Indiana University.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı*. (Çev. G. Karaağaç). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Flügel, G. (1865). *Die arabische, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Vol. 2. Wien.
- Johanson, L. (1991). Some remarks on Turkic 'hypotaxis'. *Linguistische Beiträge zur Gesamt-turkologie* içinde (210-224. ss.). Budapeşte. (*Ural-Altaysche Jahrbucher* 47, (1975): 104-118'den tıpkıbasım).
- Johanson, L. (1995). On Turkic converb clauses. M. Haspelmath ve E. König (Ed.), *Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms- adverbial participles, gerunds* içinde (313-347. ss.). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2013). *Structural factors in Turkic language contacts*. (Çev. V. Karam). London: Routledge.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Niyâzî. Nevâyî'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1992). Görülen geçmiş zaman eki "-di/-di"nin tarz ve bağlama fonksiyonuna dair. *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan, XXVIII(1-2)*, 335-341.
- Karahan, L. (2000). Yapı bakımından cümle sınıflandırmaları üzerine. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 583, 16-23.
- Milli Kütüphane (t.y.). *Milli Kütüphane kişi dizini*. Erişim adresi <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/authority/personlist/454>.

- Rosen, V. (1885). *Remarques sur les manuscrits orientaux de la collection Marsigli à Bologne suivies de la liste complète des manuscrits arabes de la même collection*. Roma.
- Şenlik, A. Ş. (2006). *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen unter besonderer Berücksichtigung der interpropositionalen Kausalität*. (Inauguraldissertation zur Erlangung des Akademischen Grades eines Dr. phil.). Philosophie und Philologie der Johannes Gutenberg-Universität, Mainz.
- Şenlik, A. Ş. (2011). Osmanlı Türkçesindeki cümle bağlaçlarının tasnifine dair bazı öneriler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45, 251-268.
- Şenlik, A. Ş. (2016) Türkiye Türkçesinde cümle bağlacı olarak kullanılan “ve” ve “da” hakkında bazı mülâhazalar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 54, 111-127.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul.
- Togan, Z. V. (1978). Ali Şîr. *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. I, 349-357. ss.). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Türk, V. (2018). *Ali Şîr Nevâyî Târih-i Enbiyâ ve Hükemâ (metin-aktarma-dizin-ıtkıbasım)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Türk, V. (2019). *Ali Şîr Nevâyî Tevârih-i Mülûk-i 'Acem*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN SÂKÎ-NÂME'SİNDE TASAVVUFUN İZLERİ

Tuba ONAT ÇAKIROĞLU*

Öz: Klasik Türk edebiyatında sâkî-nâmeler; içkiyi, içki meclislerini, içki sunan sâkîyi, hânende ve sâzendeleri, içki meclislerinin usul ve geleneklerini gerçek ya da mecazlı olarak anlatan manzum eserlerdir. Sâkî-nâmelerde söz edilen meclislerin hüviyetini tam mânâsıyla gösteren oluşumlardan biri, Çağatay sahası edebî geleneğinde oldukça meşhur olan Baykara meclisleridir. Hüseyin Baykara ile onun nedimi Ali Şir Nevâyî'nin hâmlığında gerçekleşen bu meclisler; siyasi, edebî ve sosyal yönü olan toplantılardır.

Bu meclislerin öncülerinden olan Ali Şir Nevâyî de sâkî-nâme türünde iki manzume kaleme almıştır. Nevâyî'nin Fevâyidü'l-Kiber isimli divanında yer alan bu sâkî-nâmelerden biri mesnevi, diğeri ise terci-i bent nazım şekliyle yazılmıştır. Terci-i bent nazım şekliyle yazılan sâkî-nâme, aynı zamanda Nevâyî'nin Garâyibü's-Sıgar isimli divanında da yer almaktadır. Nevâyî, mesnevi şeklinde yazdığı sâkî-nâmesinde meclise katılanlardan söz ederken terci-i bent şeklinde yazdığı sâkî-nâmesinde ise tasavvufî kavramlardan sıklıkla söz etmiştir. Bu çalışmada Nevâyî'nin terci-i bent şeklinde yazdığı sâkî-nâme ele alınmıştır. Nevâyî ile onun yakın dostu ve piri Molla Câmî'nin münasebetleri göz önüne alınarak şiirin tasavvufî yönü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ali Şir Nevâî, sâkî-nâme, tasavvuf, terci-i bent, Baykara meclisleri

Traces Of Sufism in Ali Şir Nevâyî's Sâkî-Nâme

Abstracts: "Sâkî-nâme"s in classical Turkish literature; these are poetic works that describe the drink, the drinking assemblies, the "sâkî" who offers the drink, the musicians and singers, the procedures and traditions of the drink assemblies, literally or metaphorically. One of the formations that fully demonstrates the identity of the assemblies mentioned in the "Sâkî-nâme" is the "Baykara councils", which are quite famous in the literary tradition of the Chagatay field. These assemblies, hosted by Hüseyin Baykara and his close friend Ali Şir Nevâyî; are activities with political, literary and social aspects.

Ali Şir Nevâyî, one of the pioneers of these assemblies, also wrote two poems in the "sâkî-nâme" type. One of these "sâkî-nâme" in Nevâyî's divan named "Fevâyidü'l-Kiber" was written as "mesnevi" and the other as "terci-i bent". "Sâkî-nâme", which is written as "Terci-i bent", is also included in Nevâyî's divan named "Garâyibü's-Sıgar". While Nevâyî talked about the participants in the assembly in his "sâkî-nâme" which he wrote as "mesnevi", he frequently mentioned mystical concepts in his "sâkî-nâme" which he wrote as "terci-i bent". In this study, "sâkî-nâme" written by Nevâyî as "terci-i bent" is discussed. Considering the relations of Nevâyî and his close friend and master Molla Câmî, the sufistic aspect of the poem was emphasized.

Key words: Ali Şir Nevâyî, sâkî-nâme, mystic, terci-i bent, Baykara councils.

Giriş:

Klasik Türk edebiyatının kahramanlarından birisi olan "sâkî"den adını alan sâkî-nâmeler Türk edebiyatının muhtevası itibariyle ilgi çekici eserleridir. Sâkî-nâmeler, sâkîden, içkiden, içkinin çeşitlerinden, meclisten, kadehten, sürahiden, meyden, mahbuptan bahseden eserlerdir. Sâkî-nâmeler müstakil bir eser olabileceği gibi bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE. E-posta: tonat@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000 0001 5650 6447.

mesnevinin veya bir eserin uygun görülen bir bölümünde yer alabilirler. Bazen de şairler divanlarında “Sâkî-nâme” başlığı altında şiirler yazarlar. Genellikle mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmakla birlikte terki-i bend, terci-i bend veya kaside şeklinde yazılmış sâkî-nâmeler de görülmektedir. Mesnevilerdeki bölüm sonlarında, ara sıra sâkî-nâme başlığı altında iki beyitlik küçük bir bağlantı ile sâkîye seslendirildiği görülmür. Bu eserlere “Sâkî-nâme” adı verilmesinin sebebi eserin sâkîye hitaben yazılmış olmasından ve sâkînin eserde sık sık muhatap olarak yer almasından kaynaklanmaktadır. Türk edebiyatında yazılan Sâkî-nâmeler içinde tasavvufî nitelikte olanları da vardır. Buradaki sâkî “mürşid”i, mey-şarap “ilâhî aşk”ı, meyhâne “tekke”yi, âşik “Allah’ın güzelliğine vurgun”, maşuk “Tanrı”, kadeh ve sûrahi “âşığın kalbi”ni sembolize eder(Levend 1988:160).

Arap edebiyatında “Hamriyyat” adı verilen sarhoşluk ve şarap konulu şiirlerin sâkî-nâmelere kaynaklık ettiği söylenebilir. Fars ve Türk edebiyatında “Sahbâ-nâme, İşret-nâme, Safa-nâme” isimleriyle de kaleme alınan sâkî-nâmelerde konu şarap, içki meclislerinin tasviri olmakla birlikte felsefî ve ahlâkî konular içerdiği de görülmür. Şair sâkî ile sohbet ederken dünya ve ahiret hayatına dair tespitler bulunur. Sâkî-nâmeler yazıldıkları devrin sosyal hayatı, içki meclisleri ve bu meclislerin kuralları hakkında okuyucuya bilgi verir. Sâkî-nâmelerde anlatılan içki meclisleri gerçek olabileceği gibi özellikle tasavvufî eserlerde mecazî anlamda da yazılmışlardır(Arslan 2012:16-17).

Sâkî-nâmeler sâkîye hitâben samimi bir dille yazılmış eserlerdir, bunun sebebi sâkîlerin eğlence meclislerinin baş kahramanı olmaları, meclistekilere yârenlik etmeleri dolayısıyla şairlerin de sırdaşı ve dostu olmalarıdır. Aynı zamanda sâkîler mecliste içki sunan güzel olarak şairlerde hayranlık uyandırmışlardır. Sâkî kelimesinin sözlük anlamı su veren, su dağıtan, kadeh içki sunan, insan ruhuna Allah sevgisi aşıl原因, Allah nuru saçan kimsedir. Klasik Türk edebiyatında mesnevilerde genellikle sâkî içki sunan güzel veya dertleşilen, sırdaş bir dost olarak yer almıştır. Şairler sadece mesnevilerde klasik edebiyatın diğer nazım şekillerinde ve türlerinde sâkîden medet umarlar, ondan yardım isterler. Ancak sâkî-nâmelerde olduğu gibi eserin tasavvufî yönü ağır basıyorsa sâkî kelimesi mürşidi temsil eder. Çalışmaya konu edilen Ali Şir Nevâyî’nin Fevâyidü’l-Kiber isimli divanında bulunan iki sâkî-nâmede de şairin muhatabı sâkîdir.

Ali Şir Nevâyî ve Klasik Türk Edebiyatı’nda Önemi:

Ali Şir Nevâyî kaleme aldığı manzum ve mensur eserleriyle Çağatay edebiyatında klasik edebiyatın kurucusu olarak kabul edilir. Orta Asya Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde büyük tesiri olan Ali Şir Nevâyî, Osmanlı sahası şairleri tarafından üstat kabul edilmiş şiirlerine nazireler yazılmıştır. Eserlerinde bilinçli bir şekilde Türkçe’yi kullanmış ve Türk dilinin edebi dil olarak tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Ali Şir Nevâyî Herat’ta 1441 yılında doğar. Babası Kıkine Bahadır Babür Şah’ın sarayında önemli bir mevki sahibi olan devlet adamıdır(Kut 1989:449). Oğlunu da Babür’ün hizmetine vermiş, çocukluğundan itibaren devlet adamlarının bulunduğu çevrede yetişen Nevâyî, Hüseyin Baykara tahta çıktıktan sonra onun nedimi olmuştur. Hüseyin Baykara 1438’de Herat’ta doğmuş, 1469’da Horasan tahtına oturmuş uzun süren bir saltanattan sonra Özbeklere karşı yaptığı bir seferde ölmüş ve Herat’a defnedilmiştir. Ali Şir Nevâyî’nin eserlerini kaleme almasında etkili olan Baykara, Çağatay sahası edebiyatına şair olarak da katkıda bulunur. Ömürlerinin büyük bir kısmı birlikte geçen bu iki isim Türk edebiyatı tarihi açısından son derece önemlidir. Sultan Hüseyin Baykara, Herat’ı fethedip tahta çıktıktan sonra Nevâyî’yi yanına çağırır. Sultana “Hilâliye” kasidesini takdim eden Ali Şir Nevâyî zaman zaman devlet işleriyle

ilgilenmiş ve hayatının sonuna kadar Baykara'nın nedimi sıfatıyla onun yanında kalmıştır. Sultanın bir ferman çıkararak herkesin şaire hürmet etmesini emretmesi Nevâyî'ye verdiği değeri göstermesi bakımından somut bir örnektir(Durmuş 2021:59).

Hüseyin Baykara'nın desteğiyle Herat'ta yeni inşa edilen konak, saray, cami ve medreseler kültür merkezi olur. Bu meclislerde yetişen ve hâmi bulan seçkin ilim adamları ve sanatkarlar Çağatay edebiyatında klasik devri oluştururlar. Herat edebi muhitinin bu sırada Horasan ve Maverâünnehir dışında İran, Irak, Tebriz ve İstanbul gibi kültür ve sanat merkezleriyle münasebet halinde bulunması Osmanlı coğrafyasında eser veren Türk şairlerini de etkilemiştir. Herat ekolüne mensup şairlerin verdiği eserler Osmanlı sarayında da ilgiyle takip edilmiştir.

Nevâyî dönemi Köprülü'nün tasnifine göre klasik Çağatay dönemi olarak kabul edilir. Çağatay edebiyatı 15. yüzyılın başlarından 19. yüzyıla kadar devam eder. Çağatay edebiyatının ilk devrelerine mensup şair ve edipleri Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe yazılmış ilk şura tezkiresi olan Mecâlisü'n-Nefâis isimli eserinden takip etmek mümkündür. Ali Şir Nevâyî'nin ve onun hâmesi aynı zamanda yakın arkadaşı Hüseyin Baykara'nın destekleriyle klâsik dönem Çağatay edebiyatı zirveye çıkar ve bu dönem Nevâyî-Baykara devri olarak anılır. Nevâyî'den sonra Şeybânî Han ve Şeybânîlerle Çağatay klasik edebiyatı devam etmiş 17-19. yüzyıllarda gerileme ve çökme dönemine girmiştir(Eraslan 1993:168).

Ali Şir Nevâyî, İran'ın büyük mutasavvıflarından Abdurrahman Câmî'den etkilenir. Câmî'ye duyduğu hayranlığın etkisiyle tasavvufa yönelir ve Nakşibendi tarikatine girer(Kut 1989, s.450). Sultan Baykara'nın himayesi altında siyasi otorite olan Nevâyî maddi bakımdan servet sahibi olur. Câmî'nin hâmesi ve dostu olarak eserlerini yazmasında maddi ve manevi destek olur. Öte yandan Câmî de hamsedeki mesnevileri yazarken Nevâyî'ye fikir verir, Nevâyî meclislerde Câmî'nin eserlerini okutur(İnalçık 2018:183). İki büyük âlimin dostluğu ve fikir birliği içinde şaheserler vermesi kültür tarihine önemli katkılar sağlamıştır. Nevâyî tasavvufi anlamda ayrıca Feridüddin Attar'dan etkilenmiş, Lisanü't-Tayr isimli eserini Mantıku't-Tayr'ı çevirmek düşüncesiyle yazmaya başlamış, neticede Attar'ın eserinden esinlenerek orijinal bir eser kaleme almıştır. Fars edebiyatının Molla Câmî ile zirveye çıktığı şairlerin Farsça yazmayı meziyet saydıkları dönemde Nevâyî, Türkçe'nin Farsça'dan üstün olduğunu söylemiş ve yazdığı eserlerle bu düşüncesini ispatlamıştır. Ali Şir Nevâyî'nin Farsça yazılan edebi eserleri Türkçe yazması Orta Asya Türk edebiyatını milli ruh ve milli zevkle klasik bir seviyeye ulaştırmıştır.

Klasik Türk edebiyatında Ali Şir Nevâyî'nin şiirlerine pek çok nazire yazılmıştır. Nevâyî'nin Osmanlı şairlerine tesiri konusunda yapılan çalışmalar Nevâyî eserlerinin ufuk açıcı olduğunu göstermektedir. Osman Fikri Sertkaya, Anadolu sahasında Çağatayca şiir söyleme geleneğinden söz eder. Çağatay Türkçesi ile şiir söyleme geleneğinin en önemli sebebi Anadolu Türkleri ile Doğu Türklerinin şiir dili arasında günümüzdeki kadar fark olmamasıdır, bu sebeple şairler birbirlerini okuyup anlamış ve şiirlerine nazire yazmışlardır(Sertkaya 2004:139). Türk edebiyatında pek çok türün ilk örneklerini kaleme alan Ali Şir Nevâyî tezkire alanında da Anadolu sahası edebiyatçılarına yol açmıştır.

Ali Şir Nevâyî'nin Fevâidü'l-Kiber İsimli Divanı'nda Bulunan Sâkî-nâmeleri:

Ali Şir Nevâyî'nin başarılı bir devlet adamı olması ve Sultan Baykara'nın nedimi sıfatıyla Baykara meclislerinde bulunması sebebiyle bu meclislerin tasvirleri eserlerinde görülür. Baykara meclisleri, yeme içme ve eğlencenin yanı sıra aynı zamanda devlet erkânının bir araya geldiği siyasi, edebî ve sosyal yönü olan

toplantılardır. İçki meclislerinin Osmanlı sahasında da örnekleri görülür, bu meclislerin bir usûlü ve adabı vardır. Özellikle devlet adamlarının evlerinde düzenlenen meclislere herkes katılamaz; mecliste bulunan kimselerin hoş sohbet, güzel sesli, saz çalmayı bilmeleri gerekirdi. Mecliste sohbet koyulmadan içkiyi hızla içmek, sarhoş olmak ya da sohbe katılmayarak sessizce oturmak kusur sayılırdı. Herkes yavaş yavaş keyiflendikten sonra emektar hizmetkârlara da içki sunulması bu toplantıların ince detayları olduğunu gösterir (İpekten 1996:243).

Ali Şir Nevâyî'nin Önal Kaya tarafından hazırlanan Fevâйдü'l-Kiber isimli divanında farklı nazım şekilleriyle yazılmış iki tane sâkî-nâme bulunmaktadır. Sâkî-nâmelerin birisi mesnevi nazım şekliyle diğeri de terci-i bent nazım şekliyle yazılmıştır. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan manzumenin başlığı "Sâkî-nâme"dir. Terci-i bent nazım şekliyle yazılan sâkî-nâme Günay Kut tarafından hazırlanan Garâyibü's-Sıgar isimli divanda da yer almaktadır. Garâyibü's-Sıgar'da başlığı "Tercî- Sâkî-nâme" iken Önal Kaya'nın hazırlamış olduğu Fevâйдü'l-Kiber'de başlık yoktur.

Ali Şir Nevâyî'nin terci-i bent nazım şekliyle yazdığı sâkî-nâme aruzun fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül kalıbıyla yazılmış onar beyitlik 10 bentten toplam 100 beyittir. Terci-i bentte tasavvufî kavramlar sıklıkla yer alır. Şairin mesnevi nazım şekliyle, aruzun "Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün" kalıbıyla yazdığı sâkî-nâme 458 beyitlik uzun bir manzumedir. Sâkî-nâmede gerçekten yaşamış hayatta olan veya ölen sultanlar ve şehzâdeler başta olmak üzere devlet adamlarını, sanatçıları, ilim ve irfan erbabını eserinde bir araya getirir. Fevâйдü'l-Kiber'de Sâkî-nâme başlığını taşıyan bu manzume Herat'a gelen Altın Ordu Prensi Bahadır Sultan için düzenlenen kurultay sebebiyle yazılmıştır (Levend 1966:197). Nevâyî'nin mesnevi nazım şekliyle yazdığı bu eseri aynı zamanda sâkî-nâme türünün geçiş devri eserleri arasında sayılır (Canım 2009:13).

Ali Şir Nevâyî, Sâkî-nâme başlığını taşıyan manzumesine sâkîye hitap ederek mey/şarap tasviri ile başlar. Sultan Hüseyin Baykara'ya hitap eden bölümde önce sultana övgü ile seslenir, ardından bu dünyadan şah ya da dilenci herkesin geçip gideceğini hatırlatarak nasihat eder. Şarap tasvirinin yapıldığı bölümler sâkî-nâmelerin ortak özelliklerindedir. Nevâyî'nin eserinin orijinalliği sultan ve şehzâdelerin yanısıra meclise katılan dost ve şairlerin isimlerini zikrederek anlatmasıdır. Sâkî-nâme'nin bu bölümünde tanınmış İran padişahlarının isimlerini sayarak, sultana dünya hayatının geçiciliğini hatırlatmak ister. Şah ile şehzâdenin kahramanlığından bahsettikten sonra diğer ülkelerin sultan ve şehzâdelerinden bahseder. Bölümler arasında bu türde yazılan eserlerde adet olduğu üzere sâkîye hitap ederek söze başlar ve istediği meyın/kadehin özelliklerini belirtir. Her bölümde hanedan çevresinden birisinin, devlet adamlarının, şairlerin ya da ulemanın birilerinin isimleri verilerek özellikleri belirtilir. Asıl maksadı Altın Ordu Prensi Bahadır Sultan'ı övmektir. Bu vesile ile Hint-İran temel felsefesi olan adalet kavramı üzerine öğütler verir, sözü Şehzâde Bedüzzaman'a getirerek onun övgüsüyle şarabın övgüsünü birlikte devam ettirir. Mesnevinin sonunda bazı dostlarının ismini zikreder, zamanın şairlerini Tufeylî, Beyânî ve Câmî'yi sultana takdim eder ve sâkîye seslenir. Eserin son bölümünde Sultan Baykara'ya hayır duada bulunarak eserini tamamlar.

Terci-i Bent Nazım Şekliyle Yazılan Sâkî-nâme:

Türk edebiyatında tasavvufî düşünceleri ifade eden sâkî-nâmelerde görüldüğü üzere, Nevâyî de terci-i bent nazım şekliyle kaleme aldığı sâkî-nâmede sâkî kelimesini birçok yerde tasavvufî anlamda kullanmıştır. Sâkî tasavvufî anlamda feyz veren, feyze

eriştiren, Allah'a ulaşma yolunda önderlik eden, ariflerin gönüllerini aşkla dolduran kimsedir(Canım 1998:9). Mesnevi nazım şekliyle yazdığı sâkî-nâmede gerçekçi tasvirler yapan Nevâyî, terci-i bentte içki ve içki meclisleri tasvirlerini sembolik bir dille anlatırken tasavvufi kavramlara sıklıkla yer verir. Terci-i bentte yer alan tasavvufi kavramlar: Subh-ı elest, mey, pîr-i mugan, cezbe, hırka, ihtisab ehli, harabat, pîr-i deyr, mürid, şeyh-i İslâm, mecnun, zâhid, hırka, deyr pîri, mug-beçe, tarikat sülûkı, zühhd ü takvâ, hânekâh, makam, halvet ü zikr ü seccâde, riyâ, pîr-i ferzâne, tilbelik, harabat ehli, gedâ, rind, hammar, takvâ vü zühhd, seccâde vü hırka, kalender-sıfat, yek-reng şart-ı ışk, fakih, pîr-i deyr, hân-kâh, kesret, hevâ-yı harabat, takvâ vü tâ'at,

I.Bent:

Kitür sâkî ol mey ki subh-ı elest

Anîñ neş'esidin köñül irdi mest (Kut 2003:500)¹

Nevâyî, sâkîden elest sabahının şarabını isteyerek sâkî-nâmeye başlar. Şairin gönlü elest sabahı sunulan şarapla mest olmuştur. Tercinin her bendinde şarap ve şarap sevgisini dile getiren şair ilk beyitten itibaren tasavvufi kavramlara yer verir. Elest kelimesi ile kastedilen ruhların yarattığı andır, Kur'an'da bildirildiği üzere Allah'ın ruhlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorduğu onların da "Belâ evet Rabbimizsin" dedikleri meclisin ismidir. Bezm-i elest kurulan en eski meclis olduğu için şair o meclisin şarabını istemiş olabilir. Klasik edebiyatta "elest" kelimesi bezm-i elest, rûz-ı elest ve buna benzer ifadelerle sıklıkla görülür.

Şarabı kadeh içine koysalar da özünün insanı kendinden geçirdiğini dile getiren şair içki düşkünü olan dostlarıyla beraber otururken başlarından geçen bir macerayı anlatır. Yaşlı meyhanecinin cezbesiyle oltaya düşen balık gibi ona kapıldığını, kendinden geçtiğini söyler. Şarap ve pîr-i muganın/yaşlı meyhanecinin tesiriyle kendinden geçiş müridin mürşidinin cezbesiyle manevi bir coşkunluk yaşamasını hatırlatır.

II.Bent:

Kitür sâkiyâ müjdeî camdın

Ki pejmürde bolmış min encâm dın(Kut 2003:501)

Perişanlığı, zavallı bir halde olmayı tasvir eden şair ikinci bentte sâkîye seslenerek söze başlar. Sâkinin sunacağı kadehi kendisine müjde olarak görür. Güzellerde vefa yoktur, ama gül renkli kadehten nasıl uzak durayım derken kadeh ve şarabın çaresiz âşık için sığımlıca bir yer olduğunu hatırlatır. Ayrılık akşamında o kadar çok içki içilir ki sabahı akşamdan ayıracak halde olamaz. Şeyhü'l-islâmdan bir şey hatırlamayacak derecede meyhânenin pirine mürit olmak gerektiğini söyler. Aklını yitirmiş her şeyden vaz geçmiş bir halde meyhânenin içine mecnun ve mest olmuş bir şekilde girecek, sonra öyle bir nara atacaktır ki orada bulunanlardan inleme sesleri yükselcektir. Ali Şir Nevâyî, burada divan şiirinde âşığı daima eleştiren, ayıplayan zahit tipine seslenir ve kendisinden hesap sormamasını ister. Ey zâhit meyhânedeki bulunmağımı ağlamamı ve kötü namımı sorma. Çünkü mey için rehin vereli ne tespih ne hırka ne arzu hiçbir şey kalmadığını söyler. Meyhânenin içinde perişan bir halde kalır, şarap isterken bile elinde kırık bir tas kalır. Nevâyî bu bentte kendisini kınayan zahitten içinde bulunduğu durumu sorgulayıp incitmemesini istemiştir. Şarap için her şeyini rehin verdiğini söyleyerek, içinde bulunduğu durumun perişanlığını mübalağalı bir ifadeyle dile getirmiştir. Böylece sözü bendiyye beytindeki anlama yakınlaştırmış ve şairâne bir söyleyiş ile tamamlamış olur.

¹ Bu çalışmada manzumenin beyitleri Günay Kut tarafından hazırlanan Ali Şir Nevâyî'nin Garâyibü's-Sıgar isimli divanından alıntılanmıştır.

Harâbât ara kaldım âşüfte-hâl
Mey isterge ilginde singan sifal (Kut 2003:501)

III.Bent:

Sifâl içre bir cür'a lâyi maña
İrür câm-ı gîti-nümâyî maña(Kut 2003:501)

İçki meclislerinde bulunan kimseler için şarabın tortusu bile kıymetlidir. Şair testinin içindeki bir damla tortu bana dünyayı gösteren kadeh gibi derken testinin dibindeki tortunun önemine işaret eder. Bencilliğimin eziyetini gidermek için hangi içki benim derdime deva olur? Çünkü bu âlemin piri bana dua ederse felekten gelecek cefa şairi etkilemez. Klasik Türk edebiyatında şairler feleğin dönekliğinden ve âşıklara engel teşkil etmesinden daima şikâyet ederler. Nevvâî de feleğin eziyetlerine ancak pîrin duasıyla tahammül edeceğini ifade eder. Ey muğbeçe felekten cefa gelse senden bana vefa olduktan sonra ne gam. Tarikat yolunu kazanmak için o gün bana arzu, heves olur. Önce züht ve takvayı şiar edinip beni sefaya ulaştır, der. Fenâya/yokluğa erişebilmek için dünyaya dair her şeyden kendisini uzaklaştırır. Dergâhı kendisine mekân edinir. Bu bentte tarikat hayatına yönelen bir dervişin gönülünden mürşidine bağlanmasını, mürşidin dervişe sahip çıkıp dua ettikten sonra bütün cefa ve eziyete katlanabileceğini dile getirir. Tasavvufta fenâ yokluk kelime anlamının yanında kavram olarak kulun kendi yaptıklarını görmemesidir. Fenâ yokluk derviş için öncelikle fenâ fi'ş-şeyh- fenâ fi'l-pîr müridin mürşitte pîrin dervişte yok olması demektir, bu derece Allah'ın varlığında yok olmak için başlangıçtır. Dervişin varmak için mücadele edeceği en son nokta fenâ fi'llah mertebesidir ki kulun Allah'ın varlığında yok olması hâlidir (Uludağ 1995:188). Molla Câmî ile tanıştıktan sonra tasavvufa yönelen Ali Şir Nevvâî'nin ulaşmak istediği fenâ makamı böyle bir makam olmalıdır.

IV.Bent:

Tiler min bu deyr içre kâşâneî
Ki bolgay civârıda hum-hâneî(Kut 2003:502)

Edebi eserlerde şairler gerçek şarap ve meyhâne tasvirlerinin yanı sıra tasavvufi nitelikli sâkî-nâmelerde kelimelere farklı anlamlar yüklemişlerdir. Nevvâî tercinin dördüncü bendinde hum-hâne, mey-fürûş, peymâne, mey, mestâne, tilbelik, dengâne, harâbât ehli ve pîr-i deyr kelimelerini kullanmak suretiyle manzumenin tasavvufi niteliğini ortaya çıkarır. Şair adeta kendi başından geçen bir dervişlik halini anlatmıştır. Nevvâî yakınlarında şarap küplerinin konulduğu humhâne bulunan gösterişli bir köşk ister. Bu dergâhın/meyhânenin meydanında cömert tavırlı mey satan/aşkî anlatan âlim bir kimse, peri yüzlü yasemin göğüslü güzeller ve bunların arasında içinde divâne bir âşik/derviş vardır. Bentin bu kısmına kadar bir içki meclisi tasviri yapılmış, devamında ise -gece gündüz bir efsane ile hayal kuran- dervişten bahsedilir. Manzumenin bu bendinde de şair tasavvufi hayati hatırlatır.

V.Bent:

Yana bolmuşam âşık u zâr hem
Harâbâtî vü rind ü hammâr hem(Kut 2003:503)

Tercinin beşinci bendinde dervişlik yoluna girmiş ve bu yolun gereklerini yerine getirmeye çalışan bir mürit anlatılır. Şair onun hem âciz ve perişan hem de kendinden geçmiş bir halde olduğunu söyler. Aşkından dolayı kendinden geçmiş zavallı bir âşik aynı zamanda rinttir. Bu sıfatlar şairlerin divanlarda kendilerinden bahsederken kullandıkları sıfatlardır, kelimelerin tasavvufi olarak birer karşılığı olduğunu da unutmamak gerekir. Meyhanede borçlu kalan kimselerin para olmadığına eşyalarını rehine bırakmaları eski metinlerde dile getirilen bir durumdur. Nevvâî terci-i bendin

birkaç yerinde şarap için eşyaların rehin verilmesinden söz eder. Burada mey için seccâde ve hırkasını, nukl için ayakkabısını ve destârını rehin verir. Şarap için hırkayı, deveyi, şalvarı rehin vermek türkülerde de rastlanılan bir durumdur (Aksoyak 2016: 17). Böylece fenâ/yokluk dünyasında kalender olarak anılır. Kendisini aşka tutuşturan muğbeçe/sâkî hem peri yüzlü güzel hem de çılgın birisidir. Muğbeçe kelimesinin anlamı birinci anlamı meyhanecinin çırağı ikinci anlamı sâkîdir. Nevâyî'ye göre sâkînin sunduğu şarapla aşka düşen aşkın şartı kararlı olmak, değişiklik yapmadan yola devam etmektir.

VI. Bent:

Kanı sâkî-i gül-izârım miniñ

Ki cân kasdı itmiş humârım minin ((Kut 2003:503))

Hani nerede benim gül yanaklı sâkîm, diyerek sâkîden medet umar, çünkü şarabın tesiriyle başlayan baş ağrısı dayanılmaz bir hal alır ve canına kasteder. Ayrılık yüzünden her türlü mihnet, dert ve sıkıntı çekmiştir. Bu halde meyhane onun için sığınak olacak ve kendisini can cevheri saçan muğbeçe kurtaracaktır. Gece hankâh/dergâh içinde kendinden geçtiğini sonra şarapsız kaldığında kontrolünü kaybettiğini söyler. Bu bentte kullanılan fakih, hân-kâh ve kararını kaybetmek ifadeleri dünya hayatından uzak durmaya çalışarak seyr u sulûkünü tamamlamaya çalışan bir dervişi düşündürür.

VII. Bent:

Mini mey bes âşüfte-hâl eyledi

Bu vâdide mecnun-misâl eyledi (Kut 2003:504)

Şarap beni çok perişan etti, bu vadede Mecnûn gibi yaptı diyerek kendisini Mecnûn'a benzetmiştir. Meyhanecinin şaraplarından ruhunun da bedeni gibi perişan olduğunu dile getirir. Kalabalığın içinde şarabı yavaşça vermesini çünkü şarabı çok içtiği için akıl bülbülünün sessiz konuşamaz hale geldiğini ifade eder. Nevâyî bu bentte içinde bulunduğu durumdan şikâyet eder, klasik şiirde âdet olduğu üzere talihsizlikten yakınır. Talihsizliğim yüzünden sarhoşluğum boyumu yük altında iki büklüm eyledi. Şairâne bir tasvirle altın kadehteki kırmızı şarap gibi yüzünün sarı gözyaşının kırmızı olduğunu söyler. Sultan meclislerinde bulunan Nevâyî şarabı altın kadehten içmesi kuvvetli ihtimaldir. Altın kadehin içinde sunulan kırmızı şarapla kanlı gözyaşı arasında ilgi kurulmuştur. Divan şiirinde çok ağlayan âşığın gözyaşı damarların çatlamasıyla kanlı gelmeğe başlar. Bu bentin devamında şairin şikâyeti devam eder, bu kez de feleğin yüzünden zavallı bir duruma düştüğünü söyler. Eskiden felek âfiyet hırkasını rehin verip şarap kadehini su kadehi eylemiştir. Felek atlası meyhanenin mahallesinde elbisesini eski şal eyler. Şarap istediğinde talihsizliği peşini bırakmaz, ona yine aşüftelik nasip olur ve kadeh olarak da nasibine kırık çanak düşer. Bu da yetmez harabat pîri her kadeh için onu perişan eder.

VIII. Bent:

Yana dürd-keş min mübâhât için

Birip cân hevâ-yı harâbât için (Kut 2003:504)

Şair yukarıdaki şikâyetleri unutarak kalenderliğiyle övünür, harâbât arzusu ile canından vazgeçmiş bir durumdadır. Sâkîden bâdeyi ağzına koymasını bu aynaya benzeyen şarap için öleceğini söyler. Devamında söylediğinden dönüş yapar, ne aynası olsa olsa bütün zerrelere ulaşan güneş olmalıdır. Şarap övgüsünden sonra şair zahitle karşılaşmalarını anlatır. Zahit ona şarap içmek için harcanan vakitlerin ziyan olması yüzünden çok serzenişte bulunur. Zahide içki zühtten daha iyidir, çünkü kişi yaptığı işle isim şöhret bulacaktır cevabını veren şair samimi ve rint âşıkla zahidi mukâyese

eder. “Bana varlığı aradan çıkarıp yokluğa erişme bâde ile nasip oldu, sana züht ile ispat etmek nasip oldu” demesi üzerine zahit sert bir şekilde mescide yönelir. Klasik Türk şiirinde zahit daima âşığın karşısında yer alır, yaptığı tenkitlerle rint olan âşığı zor durumda bırakır. Şairler de sözü bir vesile ile zahide getirip onu küçük düşürmeye çalışırlar. Nevâyî burada zahidin yaptığı duanın riyaya sebep olacağını düşünür. Zahit hiddetlenip beddua etmek için meclise doğru yönelir, Allah’a yalvarmak için halvete girer. Bunun üzerine zahitin kerametleriyle rıyanın ortaya çıkacağını düşünen âşık, riyadan korkarak ortaya çıkabilecek afetleri engellemek için dua etmeye başlar. Riya edebiyatta bir ibadetin Allah rızası için değil de gösteriş için yapılması anlamıyla kullanılır. Dinde en büyük günahlardan sayılan rıyayı, şairler zahitten söz ederken kullanırlar. Zahidin yapıp ettiklerinde samimi olmadığını ispat etmek için onu riyakâr bir kimse olarak tanıtır.

IX.Bent:

Yana başlamış bâde içmek habîb

Maña içmey olgay mu sabr u şikîb(Kut 2003:505)

Nevâyî usta bir şair olarak manzumenin sonlarına doğru ilgiyi çekmek için soru cümlesi ile yeni bölüme başlar: Bu bentte de klasik şiirin âşık ve sevgiliden sonra manzumelerde sıklıkla karşılaşılan rakip tipi vardır. Şair “Sevgili yine içmeye başlamış, benim için sabretmek mümkün olur mu?”. Sanki dostun yeniden içmeye başlaması güzel bir sebeptir. Fakat âşığın talihsizliği burada da devam eder, sevgili rakiple içerken o yalnız kalır. Şairin nasibi kan rakibin nasibi şarap olur. Bu öyle bir zulümdür ki gül bahçesinde gülün mahremi/yakını bülbül olması gerekirken karga olmuştur. Rakibin karga olması onu küçük düşürmek için şairler tarafından yapılan bir benzetmedir. Kişi aşkın kâfiri olup beline zünnar bağlayıp ve boynuna haç asarsa şaşılacak bir durum değildir. Âşığın yakasını yırtıp göğsüne taşla vurması zavallı garibi mahşere kadar yalnız bırakır. Sonunda kimsesizliği âşığa ilaç gibi gelir, meyhâne yolunda çukur bulur. İran padişahlarından Rüstem, iri yapılı, çok güçlü bir kahraman olduğu halde yalnız başına ölür. Üvey kardeşi tarafından tuzağa düşürülüp atıyla birlikte kuyuda öldürülmüştür.

X.Bent:

Niçük mey bile bolmasun ülfetim

Ki cân kasdı eyler gam u mihnetim (Kut 2003:506)

Nevâyî, çektiği sıkıntıların ve kederin canına yettiğini meyden uzak durmasının mümkün olmadığını söyler. Bu dünya düzenine baktıkça hayretini daha da artar. Zerre ve güneş ilgisi klasik Türk şairleri tarafından sık sık yapılan benzetmedir. Zerre nin varlığı nasıl güneşe bağlıysa âşığın varlığı da sevgiliye bağlıdır. Şair güneş olmayınca bir zerrenin mahiyeti olmadığını söyleyerek sözü kendisine değer verilmemesine getirir. Nevâyî burada kıymet verilmekten sonra çabamın fikrimin bir eseri yoktur diyerek açıkça kıymetinin bilinmediğini ifade eder. Manzumenin bu bölümünde şair çaresizliğini ve yalnızlığını dile getirir. Ne gelmek ne gitmek mümkün olmuştur.

Ni kilmek ‘ıyân boldı mı kitmekim

Ni mebde’ yakîn boldı ni ric’atim (Kut 2003:506)

İçinde bulunduğu zor durumdan ne ilme yakınlaşarak kurtulabilmiş ne de bu zorlu mücadelede takvâ ve ibadet onun elinden tutmuştur. Birçok kişiyle konuşmasına rağmen derdine çare bulamayan âşığın derdine kimse çözüm üretmez. Derdinin ilacını hakîm bulamaz, şeyh bu hastalığı başından defedemez. Hakîm kelimesi hekim anlamının yanı sıra tasavvufî anlamda Allah ile yaratılmışlar arasındaki bağları bilen, herkes tarafından bilinmeyen birtakım halleri bilen kimse demektir. Âşığın içinde

bulduğu durumdan bir türlü kurtulamadığını güç bir işin başına geldiğini söyler. Şairin son bentte hiç kimsenin ne hakîmin ne de şeyhin derdine çare olmadığını söyleyerek sözlerine son vermesi ilginçtir. Klasik edebiyatta âşğın derdine hekimlerin çare bulamaması bilinen bir durumdur. Nevâyî'nin yukarıda bir umutla sığındığı şeyh için manzumenin sonunda derdine çare bulamadığını söylemesi farklı bir söyleyiştir. Manzumenin son bendinde ısrarla derdine ne dergâhta ne meyhanede derdine çare bulamamış, tek çareyi yalnızlıkta bulmuştur.

Sâkî-nâme türünde eserlerde gerçek hayattan kaçarak içkinin verdiği kısa süreli mutlulukla kendinden geçen âşıkların ve şarabın hikâyeleri içki meclisleri tasvirleri ile birlikte anlatılır. Meyhâneler dünya hayatının zorluklarından kaçanların sığınağı, meyhaneciler/pîr-i mugan dert ortağı bazen yol göstericidirler. İçki meclislerinin en önemli unsuru olan musiki, hânende ve sâzendeler bu tür eserlerin başkahramanıdır. Nevâyî ise bu manzumede diğer sâkî-nâmelerde görülen müzik ve yeme içmeye dâir hiçbir şeyden bahsetmemiştir. Nukl kelimesi beşinci bentte bir yerde geçer, meze için ayakkabının ve destârın rehin olarak verilmesinden söz edilir. Ancak mezenin özelliklerinden bahsedilmez.

Baykara meclislerinin büyük şairi Nevâyî her bentte şarap meclisini bir yönü ile tasvir etmiş, âşıklık ve dervişliğin hallerini anlatmak sûretiyle tasavvufî kavramlarla ilgi kurmuştur. Bilindiği üzere terci-i bentlerdeki vasıta beyitleri anlam bütünlüğünü sağlar. Nevâyî bentlerin sonunda yer alan vasıta beyitlerinde perişan bir halde meyhanededir ve mey istemek için elinde kırık bir tas kalmıştır. Bu beyitle manzumede konu bütünlüğünü sağlanmış kırık tasla şarap almak nasıl mümkün değilse onun derdine çare bulmak da mümkün değildir. Nevâyî şarap ve içki meclislerinin tasviri sırasında dini-tasavvufî kavramları kullanarak eserine felsefi derinlik kazandırmıştır.

Terci-i- bendin ilerleyen bentlerinde şarap bulamamaktan, sarhoşluk halinin kendisini rahatsız etmesinden bahseden Nevâyî, yapılan bu toplantıların sonlarına doğru yaşananları hatırlatmak ister. Sâkî-nâmenin bu bölümlerinde gerçek hayatta kurulan meclislerde sabaha doğru kişilerin ölçüyü kaçırarak bir takım hastalıklar yaşamaları veya kendilerini bilmeyecek derecede sarhoş olmalarına işaret eder. Çünkü sultanın huzurunda tertip edilen meclislerin belli kuralları vardır; bu meclislere katılabilmek için kendilerini ispat etmeleri gerekirdi. Meclis kurulduktan sonra hızla içip sarhoş olmak, sohbet katılmamak sessiz bir şekilde oturmak ve buna benzer durumlar ayıplanan ve istenmeyen hallerdir. Baykara meclislerinde bulunan Nevâyî bu meclislerin vazgeçilmez kişisi sâkîyi, şarabı, pîr-i muganı, kendinden geçen âşğın hallerini son derece canlı tasvirlerle anlatmıştır. Büyük bir şair olarak klasik şiir geleneğinin kahramanlarına bir vesile ile sözü getirip zahit ve rakipten söz etmeyi ihmal etmemiştir. Ali Şir Nevâyî gerçek ya da mecaz anlamıyla anlattığı meclislerde âşğı tenkit eden zahidin eleştirilerine değinmiştir Bir bentte de divanlardaki şiirlerde âşğa engel teşkil ettiği için kendisinden şikâyet edilen rakip mecliste sevgilinin yanında yer alır.

Sonuç:

Ali Şir Nevâyî Baykara'nın nedimi ve şair kimliği ile katıldığı meclisleri gözlemlemiş ve şairâne bir üslûpla eserlerinde anlatmıştır. Türklerin geleneğinde var olan usul gereğince bu meclislere katılmayı hak etmiş, kendisi de şairleri bir araya getirerek hâmi sıfatıyla meclisler tertip etmiştir. Nevâyî sahip olduğu vasıflar sayesinde ömrünün son demlerine kadar saygı ve itibar görmüştür. Edebî şahsiyeti vermiş olduğu eserler Türk edebiyatında ona özel bir yer kazandırmıştır.

Ali Şir Nevâyî mesnevî nazım şekliyle kaleme aldığı Sâkînâme'de Osmanlı şairleri tarafından bilinen ve takip edilen Baykara Meclislerinin canlı bir tasviri yapılmıştır. Sultanın dostu, nedimi ve bürokrat kimliği ile katıldığı meclisleri gerçekçi bir dille anlatmıştır. Sâkî-nâme'de sultan ve şehzâde övgüsü, meye/şaraba seslenme söz konusudur. Terci-i bent nazım şekliyle kaleme aldığı sâkî-nâmede tasavvufî unsurlar yer alır, bir müridin seyr ü sülûkundan çektiği çilelerden bahsedilir. Her iki sâkînâme arasında en belirgin fark üslûp farkıdır, birisinde rindâne bir üslûp tercih eden şair diğesinde sufîyâne bir tarzla seslenir. Görüldüğü üzere sâkî-nâmeler şarap ve şarap meclislerini bazen dünyevî bazen de tasavvufî olarak anlatan eserlerdir. Şairler sâkiye seslenmek suretiyle onunla dertlerini paylaşırlar, dünyanın gelip geçiciliğinden, feleğin acımasızlığından söz ederler. Ali Şir Nevâyî'nin iki farklı üslûpta kaleme aldığı sâkî-nâmeleri yazdıkları devrin âdetleri, halkın yaşayışı, yeme içme alışkanlıkları ve buna benzer sosyal hayata dair bilgi vermeleri bakımından kıymetli eserlerdir.

Kaynakça:

- Aksoyak, İ.H. (2016). Hırkayı (Deveyi,Şalvarı) Şaraba Vermek Söyleyişi Üzerine Art-Zamanlı Yöntemle Bir Deneme. *14. yy.'dan 19. yy.'a Anadolu ve Rumeli'de Yazılmış Türkçe Edebi Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Argunşah, M. (2020). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arslan, M. (2012). *Sâkî-nâmeler*. İstanbul: Kitabevi.
- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı Lugati, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Canım, R. (1998). *Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canım, R. (2009). Sâkînâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt XXXVI, 13-14. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dilçin, C. (2018). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durmuş, T. I. (2021). *Şair ve Sultan Osmanlı'da Edebi Himaye*, İstanbul: Muhit Kitap.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. G. Karaağaç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eraslan, K. (1993). Çağatay Edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt VIII, 168-176. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hüseyin Kazım Kadri (1928). *Türk Lügati*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- İnalçık, H. (2018). *Has-bağçede 'ayş u tarab Nedîmler-Şâirler-Mutribler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İpekten, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, Ö. (1996). *Ali Şir Nevâyî Fevâidü'l-Kiber İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ali Şir Nevâyî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt II, 449-453. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kut, G. (2003). *Ali Şir Nevâyî Garâ'ibü's-Sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1965). *Ali Şir Nevaî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği, C. I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Levend, A. S. (1966). *Ali Şir Nevaî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği, C. II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi, C. I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sertkaya, O. F. (2004). Osmanlı Şairlerinde Ali Şir Nevâyî Tarzı ve Nevâyî'ye Anadolu'da Yazılan Nazireler. *Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri* içinde (129-140. ss.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (1995). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kartal, A. (2017). Baykara Meclislerinden Çırağan Eğlencelerine. *Lâlezâr Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar* içinde (13-50. ss.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

A LINGUISTIC EXPLORATION OF APOLOGY IN TURKISH AND ENGLISH

Ozan Deniz YALÇINKAYA*

Abstract: *The aim of this study is to examine the usage of speech act of apology by Turkish and native speakers of English. The association between politeness and culture and culture in interactions has been at the center of pragmatics for a long time. The main focus of this paper will be the analysis of the distinctions between apology strategies in Turkish and English. By means of this comparison of apologies in these two languages, it is attempted to gain more insights into the distinctions and/or similarities in terms of the strategies employed by the speakers in daily language. To this end, the function of apologies both in Turkish and English from the cross-cultural and socio-pragmatic perspectives will be addressed.*

The study reveals that the apologetic speech employed in Turkish conforms to some patterns in English. On the other hand, distinctive features exist in both languages due to cultural variations. The impact of first language and the cultural background on speakers can be one of the leading factors for those discrepancies.

Keywords: *Pragmatics, Speech acts, Apology, linguistics, culture*

Türkçe ve İngilizcede Özür Dileme ile İlgili Dilsel Bir Araştırma

Öz: *Bu çalışmanın amacı, özür dileme söz edimlerinin anadili Türkçe ve İngilizce olan kişiler tarafından kullanımını incelemektir. Nezaket ile kültür arasındaki ilişki, ayrıca kültürlerin birbirleri ile etkileşimi uzun süredir pragmatikğin merkezinde yer almaktadır. Bu makalenin ana odak noktası ise Türkçe ve İngilizce özür dileme stratejileri arasındaki farklılıkların analizi olacaktır. Bu iki dildeki özür dileme söz edimlerinin karşılaştırılması sayesinde konuşmacıların günlük dilde kullandıkları stratejiler açısından farklılıklar ve/veya benzerlikler hakkında daha fazla fikir edinilecektir. Bu bağlamda, kültürler arası ve sosyo-pragmatik perspektiflerden hem Türkçe hem de İngilizce olarak özür dilemenin işlevi ele alınacaktır.*

Çalışma, Türkçede kullanılan özür dileme söylemlerinin İngilizcedeki bazı kalıplara uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, kültürel farklılıklar nedeniyle her iki dilde de ayırt edici özellikler vardır. Ana dilin ve kültürel arka planın konuşmacılar üzerindeki etkisi, bu farklılıkların önde gelen unsurlarından biri olabilir.

Anahtar Kelimeler: *Pragmatik, Söz edimleri, Özür dileme, dilbilim, kültür*

INTRODUCTION

As the roots of human language remain a mystery, it is agreed by linguists that the first humans, the homo sapiens, used some spoken language. Thus, any attempt to define the language definitely encounters with various multi-disciplined fields such as anthropology, psychology, sociology, philosophy and so on. However, the language itself, having been used as a tool, though in different versions, since the dawn of the civilization has had a huge impact with conveying messages and, expressing oneself with thought and feelings. Language as a set of symbols and common sounds functions in two fundamental ways, both of which are intimately linked to culture: a) through

*Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Diyarbakır / TÜRKİYE. E-posta: ozandenizyalcinkaya@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4150-913X

what it says or what it refers to as an encoded sign (semantics), and through what it does as an action in the context (pragmatics). Various explanations can be given to define the language nearly with the same meanings. The American linguists Gittens formulated the following definition:

“A **language** is a system of arbitrary vocal symbols by means of which a social group cooperates.” Any succinct definition of **language** makes a number of presuppositions and begs a number of questions. The first, for example, puts excessive weight on “thought,” and the second uses “arbitrary” in a specialized, though legitimate, way (2019: 71-72).

Julie S. Amberg and Deborah J. Vause (2010: 5) defines the language as “language is a rule-based system of signs which is rule-based and which usually makes people think of other kinds of situations where rules are enforced by a particular authority. Halvor Eifring & Rolf Theil (2015: 2) defines language as follows:

Human beings can communicate with each other. We are able to exchange knowledge, beliefs, opinions, wishes, threats, commands, thanks, promises, declarations, feelings – only our imagination sets limits. We can laugh to express amusement, happiness, or disrespect, we can smile to express amusement, pleasure, approval, or bitter feelings, we can shriek to express anger, excitement, or fear, we can clench our fists to express determination, anger or a threat, we can raise our eyebrows to express surprise or disapproval, and so on, but our system of communication before anything else is language.

According Cohen and Olshtain (1993: 34), what makes selecting appropriate strategies more complex is that apology and other speech acts are conditioned by a host of social, cultural, situational, and personal factors.

According to Ruth Benedict (1949), culture is what binds (people) together. Culture is all the accepted and patterned ways of behavior of a given people such as behaviors, taboos, folklore, clothing, music and so on. A very broad term, concept or word to be handled is without any doubt is that “culture” has various meanings and usages. Some people regard culture as practices, whereas the others as information. While the practice is about the usage of a specific learned code in the society or on the language, the information is having it as static information stored and resorted to it when required. Because it clearly reveals itself both in life and in language, where the message or the meta-message are conveyed especially through the latter. Hence, it has a social point, not isolated but as a product of the society. It has a growing or developmental part as it might change through social interaction in either developing or decreasing ways. Another point is that culture is shared through customs, values, beliefs, traditions or knowledge. Moreover, it is learned through behaviours consciously or unconsciously.

The learning especially takes place with repetition or at a place where it occurs. Besides, it is transmitted from one generation to another. It might change because of outside effects; still the collective memory will help people to relate it with its origin. Then it can lead us to relate it with its adaptive aspect. A culture to be varied or unique might be its most striking aspect of all. Cultures are different from each other even in the same culture it would change from time to time and place to place.

This paper’s immediate concern is the concept of “Language socialization” developed by Ochs and Schieffelin in the early 1980s. It refers to the two intertwined competent members of their speech communities, i.e., “socialization through the use of

language and socialization to use language” (Schieffelin and Ochs 1986: 163). The first half of this formulation expresses the notion that individuals acquire socio-cultural knowledge, skills and values by witnessing and participating in verbal interactions and speech routines while the second half argues that through engagement in social interaction individuals acquire not only necessary knowledge of how to communicate thoughts and information (Chomsky’s “linguistic competence”) but also many more specific conversational resources for signaling who they are, how they feel and what they want to accomplish, i.e. how to use it in contextually appropriate ways (Hyme’s term “communicative competence”). In terms of such relatedness of language and culture, we first restrict the scope of the paradigm of this relationship and develop an appropriate methodology (with adequate assumption attached) and then move on to examine the socialization of the assigned issues in different languages.

Our restriction goes along the line of linguo-cultural analysis of communicating in English and Turkish involving the following issues:

- 1-Culture-based communicative behaviors
- 2-Ways of looking at apologies in English and Turkish
5. Teaching culture through language

Having discussed the different traditional frameworks for speech acts in general, it will now be proceeded to look in particular at the speech act of apology. In the next section, empirical research on apologies including inter-language and cross-cultural studies will be carried out.

Theoretical Background

Speech acts which is a subfield of pragmatics, can be defined as the action performed by means of utterances, i.e. The speech acts are the essential units of human communication. Here, a brief review of the traditional speech act will be provided, and the focus will be on Austin’s (1962) theory of speech acts, Searle’s (1979) theory, and Grice’s (1975) conversational implicatures.

It is axiomatic that Austin’s (1962) theory of speech acts, Searle’s (1979) revised taxonomy of Austin’s categorization system of speech acts and Gricean (1975) pragmatic theory of conversational implicature constitute the classical contributions to the study of speech acts within the realm of philosophy, and subsequently that of pragmatics.

Apology is a speech act that has received attention from various researchers from diverse disciplines. According to Holmes (1995), an apology is a polite speech act in which the apologizer heals the offence assuming responsibility and, as a consequence, aims to restore social relations between interlocutors. It was Austin who first introduced Speech act theory (1962) focusing that language is employed not only to say something but also to do something. Years later, this theory was developed by Searle (1969) who defines speech acts as the basic unit of communication in which the speaker may express more than he/she actually says. To express different attitudes, the speaker uses a kind of speech act in accordance to the context and his/her communicative intention –i.e. illocutionary force. Each speech act corresponds to the type of attitude of the speaker. For example, to express a statement, the speaker performs a belief, to express his/her annoyance, the speaker performs a complaint or if the speaker wants to express regret, he/she performs an apology. As a part of communication, the success of a speech act is determined by the recognition of the

hearer of the speaker's communicative intention. According to Schmidt and Richards (1980) speech acts are all the actions performed through speaking including attitude, gestures, discourse and context during communication. Further, they define speech acts as actions performed by utterances that are generally given more specific labels, such as complaint, compliment, invitation, promise, request or apology.

According to Austin's theory (1962), there are three kinds of meaning: the locutionary act, the illocutionary act and the perlocutionary act. The locutionary act is the very act of the speaker saying something to someone. For example, if the speaker says, "that cake looks delicious." This utterance has the literal meaning of "that cake looks delicious". The illocutionary act concerns the aim of the speaker to fulfil the social function of what is said. In other words, when the speaker says something, he/she expresses an utterance with some function in mind. As a result, the speaker may express more than the literal meaning of the utterances. Therefore, "that cake looks delicious" can be interpreted as an indirect request for someone to be offered a slice of cake. The perlocutionary act involves the effect the speaker wants to cause over the hearer. Thus, the utterance "that cake looks delicious" can result in the hearer getting a slice of cake.

METHODOLOGY

Resting heavily on earlier anthropological studies of "socialization" (Mead 1974), Ochs-Schieffelin's (1984) "Language socialization" considerably broadened the capacity of these two processes and interpreted socialization as a dynamic and language-rich process, and acquisition of communicative competence as a culturally coded experience. Intrinsic to the framework of Language socialization (which shares with linguistic anthropology such common issues as the relationship between linguistic practice cultural knowledge and societal structure) is the notion that language both encodes culture and is employed by culture in contextually sensible ways-what Silverstein (2004) refers to as the "Language-culture nexus." Accordingly, this methodology highlights the fact children acquire not only linguistic resources and the ability to use them but also a host of cultural knowledge which on the one hand facilitates the former and on the other hand is itself learned via discourse.

Assumptions

The strategy that "Language structure is the product of our interaction with the world around us and the way we build discourses and develop linguistic categories can immediately be derived from the way we experience our environment and use that experience in species." Specific communication (Heine 1997: 3) is based on the following assumptions:

1. The main function of language is to convey meaning and the forms used for expressing meanings are motivated rather than arbitrary. Since the motivation for using and developing language are external to language structure, external explanations of language are more powerful than internal ones. (Heine 1997: 3)
2. Language is not a simple reflection of meaning. Content alone is not sufficient to explain why languages look the way they do (Bates and Mac Whinney 1987: 7)
3. Members of various discourse communities encode their experience not only by cutting up reality in different ways. The encoding of experience

also differs in the nature of cultural associations evoked by different linguistic signs.

4. Differences among the languages are due to the semantic meanings attributed to different encoding by language. Using communities: and it is just these meanings that make the linguistic sign into a cultural sign. (Kramsch 2008: 17-18)

5. Culture is not simply a power, something to which social events, behaviours institutions or processes can be casually attributed; it is a context something within which they can be intelligibly ...described (Geertz 1973: 14).

Some of these assumptions are perhaps trivial or unusual and still others are hard to reconcile with widely held views of mainstream linguistic. A few elucidating remarks are therefore in order:

Assumption 1 is based on the observation that when using language, people are worried about how to encode the meanings they want to communicate is the best way possible. This suggests that first; language is goal-oriented and purposive. Second, linguistic form tends to adopt not only to the meaning it expresses, but also to the context and not normally the other way around.

The 2nd part of 1st assumption might seem to contradict one of the basic axioms of post-Saussurean linguistics. However, there are a number of contrasting senses in which the notions of arbitrariness and motivation can be used. E.g.

1 (a) They keep the money

(b) They complaining (the examples are from Heine 1997: 4)

The item “keep” in (1) is associated with two different morpho-syntactic structures and two different meanings: in 1 (a) it functions as a main verb and has the lexical semantics of an action verb, while it is commonly described as an auxiliary verb that expresses aspectual notions in 1(b).

One can decide that phonological identity of “keep” in 1(a) and 1(b) is coincidental or arbitrary hence unmotivated. But shared semantic features of syntactic rules in (a) and 1(b) suggest the existence of a linguistically definable motivated relationship.

Arising from this concept of understanding “Language / Culture” interrelationship, it is obvious that it requires taking into account not only the role of each of them in our daily interactions; it is also essential to specify how and to what extent they are “responsible” for the way we make sense of the world. For this purpose, we think reasonable to consider the above-mentioned aspects of our life in terms of how linguo-cultural rules behave in different languages.

CULTURE-BASED COMMUNICATIVE BEHAVIORS

This part of the paper will compare the British English and Turkish. Turks demonstrate their cultural outlook behaving in different ways in identical social situations. Communicative situations in everyday life reflect one's culture values and characters. An individual deal with the social situations presented to him according to what is accepted by his society and what is appropriate for his culture. English speaking cultures (Americans and British) have a distinctive attitude and manner while communicating with each other that is often unusual to Turks. These include oppressions, religion, Customs, Traditions, lifestyle, and so on. As a result of these

cultural effects Turks and the British English Nations developed specific characteristic of communication.

Communicative situations that include other social services also differ across these cultures. In conclusion to interpret properly and successfully communicate across cultures and avoid misunderstandings, it is necessary to gain knowledge of each other's cultures, respect different beliefs and be tolerant of each other's differences.

Ways of Looking of Some Expressions in English and Turkish

For Lakoff (2003: 201) they (apologies) are hard to identify, define or categorize, a difficulty that arises directly out of the functions they perform". Olshtain maintains that "an apology is basically a speech act which is intended to provide support for the H (hearer) who was actually or potentially malaffected by a violation X. In the decision to carry out the verbal apology, the S (speaker) is willing to humiliate himself or herself to some extent and to admit fault and responsibility for X. (1989: 156).

Some languages share the same conventions for apologies "I'm sorry", "I beg your pardon" in English and "Üzgünüm", "Özür dilerim," "Pardon" in Turkish, which is functionally equivalent and have similar meanings. Regarding the variety of definitions of apology, distinct types of apology strategies are available. According to Olshtain and Cohen (1983: 15) apology strategies can be classified into five main categories, which are: explanation, expression of apology, promise of non-recurrence, acknowledgement of responsibility, and offer of repair. To elaborate, for expression of apology "Özür dilerim", "Üzgünüm", "Pardon" ("Sorry", "Pardon"), b) acceptance of responsibility "Haklısın", "Benim hatamdı." ("You are right", "It's entirely my fault"), c) offer of repair "Zararını ödeyebilirim", "Sizi hastaneye götüreyim" ("Let me pay for it", "I'll take you to a hospital"), d) promise of forbearance "Bir daha olmaz" ("I'll never do it again"), e) an explanation of the situation (quoted in Cetinavci 2012: 74). Fraser, (1981: 17) however, come up with nine strategies, i.e. :requesting the acceptance of the given apology, announcing that apology is forthcoming through clauses, stating the offender's obligation to apology with words like "I must apologize", offering to apologize, expressing regret for the offense through the use of intensifiers, acknowledging responsibility for the act, requesting forgiveness for the offense, promising forbearance from a similar offending act, and offering redress to show that the offender really regrets the offense with offers.

With their rich etiquette systems, both English and Turkish system of apologies can refer to various attitudinal aspects of communications:

- 1) I admit I ate the hamster (Responsibility)
- 2) It was wrong of me to eat the hamster / I shouldn't have eaten the hamster (wrongdoing/ regretting)
- 3) Can you find it in your heart to forgive me for eating the hamster? (Wish/request for forgiveness,
- 4) I'll never eat a hamster again as long as I live (abjuration of bad behaviour)
- 5) I'm sorry that I ate the hamster (apology)
- 6) I'm sorry Mr Smith isn't available today (an expression of non-responsible sympathy)
- 7) Well I'm sorry! But you don't know what you are talking about (a denial that an apology is in order (the examples are from Lakoff (2003: 202)

As can be seen in the analysis given above, the functions as responsibility, wrongdoing, regretting, wish, request for forgiveness, abjuration of bad behavior, expression of non-responsible sympathy can be given to express diverse functional semantically messages. With just the change of a few words, the meaning of the sentence might easily can be seen in the sentence focusing on various points with specific functions.

Teaching Culture Through Culture

All the above analyses of how culture has been represented in language allow us to assume that culture is responsible for the way we make sense of the world. It provides us with the rules that guide us through our lives inside our societies. As Johnson and Rinvolutri (2010: 9) state, it is our cultures due to which we feel safe in different zones of our societies because we know exactly what is expected of us and how we should behave in any given situation, but the rules and laws of our culture can be challenged once we step into another culture and in that case we may fall into the trap, which, in turn promotes dangerous essentialist thinking, differences between cultures create and uphold stereotypes and maintain an “us versus them” standpoint (Johnson and Rinvolutri 2010: 7) yet, knowledge of cultural codes builds cultural competence which should be a constituent part of any educational process. Since language is an important part of culture, so learning language is like learning culture, so learning language is like learning culture.

Communication specialists define culture as a complex frame of reference that involves traditions, beliefs, values, symbols, norms and meanings that are shared by interacting members of a community. As an integral part of language learning, culture affects all the aspects of learning. Knowledge of languages is the basic and direct way to approach a culture.

CONCLUSION

In this study it was aimed to find the similarities and differences between the English native speakers and Turkish non-native speakers in terms of using apology in English. According to the study we have implemented, we are likely to come to the point where we can see the precise correlation of language and culture in all walks of life particularly in language culture by applying teaching culture through culture in which the learner might find himself/herself in a safe area where students are motivated for learning. Hence, every word in a language systematizes the semantical tools of language discourse in descriptive forms. That systematized word order is not just the sentence but the expressions of the language with a meaningful syntactic messages.

With this in mind, we can summarize with the following statements:

1. We have dealt with culture as an indispensable attribute of our life, the integral part of which, in turn, is the language through which we communicate, recognize and represent our world.
2. We maintain that language teaching provides a significant set of channels for systematic investigation and acquiring knowledge of the other foreign cultures.
3. Our goal here has been to demonstrate that a theoretically well-founded methodology of teaching/learning culture through language is both possible and necessary.
4. We have also sketched the complex theoretical framework needed to analyze cultural aspects of communicative situations of both languages and

provided a glimpse of the many ways in which cognitive and cultural conventions of different nations are produced in different languages.

Other studies in both cultures should consider socio-pragmatics aspect of apology strategies. Besides, the effect of gender differences on the act of apologizing should also be addressed.

REFERENCES

- Austin, John L. (1962). *How to Do Things with Words*. Clarendon: Oxford.
- Benedict, Ruth (1949). *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin Company Publishing.
- Cohen, Andrew D. and Olshtain, Elite (1993). The Production of Speech Acts by EFL Learners. *TESOL Quarterly*, 27 (1), 33-56.
- Mead, Margaret (1974). Margaret Mead. *A history of Psychology in Autobiography*, 6, 295-326.
- Gittens, W. A. (2019). Is Language and Culture Inextricably Linked?. *Cultural Discourse*, 1(1), 291.
- Grice, Herbert Paul (1975). Logic and Conversation. *Syntax and Semantics* (Eds. P. Cole, & J. Morgan), 41-58. New York: Academic Press.
- Halvor Eifring and Rolf, Theil (2005). *Linguistics for Students of Asian and African Languages*. Oslo: University of Oslo Publishing.
- Hymes, Dell Hathaway (1972). On Communicative Competence. *Sociolinguistics Selected Readings* (Eds. J.B. Pride and J. Holms). Harmondsworth: Penguin, 269-293.
- Julie, S. Amberg and Deborah, J. Vause (2010). *American English: History, Structure, and Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Olshtain, Elite and Cohen, Andrew (1983). Apology: A Speech Act Set. *Sociolinguistics and Language Acquisition* (Eds. Nessa Wolfson and Elliot Judd). Newbury House: Rowly, 18-35.
- Ochs, Elinor and Schieffelin, Bambi B. (1984). Language Acquisition and Socialization: Three Developmental Stories and Their Implications. *Sociolinguistic Working Paper*, 199, 276-320.
- Searle, John R. (1979). *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Act*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schieffelin, Bambi B. and Ochs, Elinor (1986). Language Socialization. *Annual Review of Anthropology*, 15, 163-191.
- Fraser, Bruce (1981). *On Apologizing. Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech* (Ed. Florian Coulmas). The Hague: Mouton, 259-271.
- Schmidt, Richards W. and Richards, Jack C. (1980). Speech Acts and Second Language Learning. *Applied Linguistics*, 1(2), 129-157.
- Silverstein, Michael (2004). "Cultural" Concepts and the Language-Culture Nexus. *Current Anthropology*, 45(5), 621-652.
- Çetinavci, Uğur (2012). Apologizing in Turkish Language: An intracultural and Intercultural Exploratory Study. *Contemporary Online Language Education Journal*, 1 (1), 72-104.
- Holmes, Janet (1995). *Women, Men and Politeness*. London: Addison Wesley Longman Limited.
- Olshtain, Elite (1989). Apologies Across Languages. (Eds. S. Blum-Kulka, J. House, & G. Kasper), *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing, 155-173.
- Chomsky, Noam (2006). *Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

ŞERMİN YAŞAR'IN ÇOCUK KİTAPLARINDA BİR ANLATIM TARZI OLARAK MİZAH

Ahmet İhsan KAYA*
Ezgi ŞİMŞEK**

Öz: Bir zekâ ürünü olan, farklı işlenleriyle birey ve toplumu etkileyen mizah, sanatın önemli anlatım tarzlarından biri olarak yerini alır. Bu tarz okuru gülmüsetmesi, düşündürmesi ve farklı bakış açıları kazandırması nedeniyle daha çok çocuk edebiyatıyla özdeşleştirilir. Okuyucu ile yaşam arasında güçlü bir bağ kurmak zorunda olan çocuk edebiyatı yazarı, her şeyden önce okurun dikkatini çekmeli, onu etkilemeli ve ona eğlenceli bir dünya sunmalıdır. Bunu sağlamak için de çocuk edebiyatı yazarlarının çoğu zaman mizahî anlatım tarzına başvurduğu görülür. Eserlerinde mizahî anlatımlara yer veren çocuk edebiyatı yazarlarından biri de Şermin Yaşar'dır. Yaşar'ın çocuk okurlar için yazdığı *Dedemin Bakakalı*, *Dedemin Bakakalı Çırak*, *Abartma Tozu* ve *Cingo* kitapları olumlu-olumsuz mizah tarzları bakımından değerlendirilmiştir. Yazarın katılımcı ve saldırgan mizah tarzına daha fazla yer verdiği sonucuna varılan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belge (doküman) inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Edebiyatı, Mizah, Şermin Yaşar

Humor As A Narrative Style İn Şermin Yaşar's Children's Books

Abstract: Humour being the product of intelligent, affecting the person and community with its functions is one important genre of the art's expression. This genre is identical with children's literature on account of making the reader smile, think about it and bring the different point of view. The author of children's literature, that has to connect between real life and reader, should point out him first, affect him and provide an entertaining world. As achieving this, it is seen many children's author usually use the containing the homourous elements. Şermin Yaşar is the one of the writer using humorous expression in her work. The books, *Dedemin Bakakalı*, *Dedemin Bakakalı Çırak*, *Abartma Tozu* ve *Cingo* that is written by Yaşar for children's reader is evaluated the aspect of using the negative and positive humor. In the study, it was concluded that the author included more participative and aggressive humor style, document analysis method being one of the qualitative research methods is used.

Keywords: Children's Literature, Humour, Şermin Yaşar

Giriş

Düşünen bir varlık olan insanoğlu, fikirleriyle kendisine yeni bir dünya yaratır. Duygu ve hayalleriyle süslediği bu dünyayı düşsel, öğretici, destansı ve mizah gibi anlatım tarzlarıyla da aktarmaya çalışır. Güldürü, nükte, şaka, latife gibi kelimelerle izah edilen mizah, Batı dillerinde *humour*, Türkçe de ise gülmece olarak ifade edilir. Sorunları ötelemesi nedeniyle, daha çok ilgi çekici olduğu söylenebilen mizah, akıllara ilk gülmeyi getirirse de bununla sınırlı olmadığı bilinmektedir. Zira mizah,

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi. Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gaziantep/ TÜRKİYE. E-posta: ikaya@gantep.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-5031-8226

** MEB'de Türkçe Öğretmeni ve Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gaziantep/ TÜRKİYE. E-posta: nabioğlu.ezgi@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-9548-5474

gülümsetirken düşündürürken sorgulatan ve farklı bakış açıları kazandıran bir özelliğe sahiptir. Gerçeklere uzak olmadığı gibi gerçekliğin sınırlarına da tutsak olmayan “mizah; bireysel ve toplumsal pek çok konuyu kendine özgü yaklaşımlarla değerlendirir. Güldürürken düşündürme ilkesiyle eleştirel bir bakış ortaya koyar ve gündelik dilden edebî dile değin birçok bağlamda kendine yer bulur” (Alay, 2019: 22).

Bazen yergi, bazen eğlenme aracı olarak kullanılan mizah, insanlar arasında zihinsel, duygusal ve sosyal anlamda bir bağ kurar. Bu anlatım tarzı, zamanında ve yerinde yapıcı olarak kullanılırsa yaşama renk katar “adeta hayatın oksijeni olarak görülebilir” (Yılmaz, 2011: 31). Çoğunlukla olumlu anlamların yüklendiği bu kavram, bazen de üstünlük ve kin duygusuna kapılan bireylerin alaycı ve saldırgan duygularının aktarımına da aracı olur. Bu nedenle araştırmacılar mizahı kendi arasında olumlu ve olumsuz mizah diye ikiye ayırır. Çok boyutlu mizah duygusu modelini geliştiren Martin ve arkadaşları bu tarzı dört başlık altında inceler. Bunlardan ikisi sağlıklı ve uyumlu (katılımcı mizah ve kendini geliştirici mizah) diğer ikisi ise sağlıklı ve potansiyel olarak zararlı (kendini yıkıcı mizah ve saldırgan mizah) olarak kabul edilir. (Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Gray ve Weir, 2003, aktaran Yerlikaya, 2009).

Olumlu mizah: Herkes tarafından kabul gören bu tarzda birey ve kültürler küçük düşürülüp ötekileştirilmez. Kırıcı bir dile yer verilmediğinden duygular incinmez, kimse kendini rahatsız ve dışlanmış hissetmez. Olumlu tarzın ilki olan **katılımcı mizahta** diğer insanları eğlendirmek, ilişkileri geliştirmek ve kişiler arası gerilimleri azaltmak amacıyla komik şeyler söylemeye, espriler yapmaya, fıkralar anlatmaya ve diğer insanlarla spontan bir biçimde şakalaşmaya yönelik eğilim söz konusudur (Yerlikaya, 2009: 4). Dışa dönük olan bu mizah tarzının merkezinde samimiyetin olduğu söylenebilir. Bu anlayışa sahip bireyler hem toplum hem de kendi öz benliğiyle barışık olur. Diğer olumlu tarz olan, **kendini geliştirici** mizahın, merkezinde ise kişinin kendisi bulunur. “Mizahın birey tarafından kişisel olarak algılanması yeterlidir ve bu algının ya da gülme eyleminin başkalarıyla paylaşılması gerekli değildir” (Yerlikaya, 2009: 31). İçe dönük olması nedeniyle psikolojik bir yapı arz eden kendini geliştirici mizahın özünde bireyin sorunlarla başa çıkma isteği bulunur. Nitekim Freud (1856-1939) da mizahı, olumsuz duygularından kaçınmak için sağlıklı savunma mekanizmalarından biri olarak tanımlar (Akdur ve Batıgün Durak, 2017:2).

Olumsuz mizah: Bu tarzda ise olumlu mizahın tam tersi görülür. Olumsuz mizahın ilki olan **saldırgan mizah** kırgınlık, asabiyeti ve üstünlük duygusunu çağırıştırır. Genellikle muhatabı incitilmek ve muhataptan öç alınmak için kullanılır. Olumsuz mizahta ayrıca “alay, sataşma, karşısındakini küçük düşürme, cinsel ya da ırkçı içerikli bir tarzla insanları eleştirmek ya da onları baskı altında tutmak” gibi unsurlar da bulunur (Kazarian ve Martin, 2004, aktaran Yılmaz, 2011). Saldırgan mizahın “dalga geçme tehdidi ile diğerlerinin davranışını kendi amacına uygun biçimde yönetmek için” de kullanıldığı olur (Janes ve Olson, 2000, aktaran Yerlikaya, 2009).

Olumsuz mizahın ikincisi olan **kendini yıkıcı mizahta** içe dönük bir yapı söz konusudur. Bireyin kendi duygularının kenara itildiği bu tarzda kişinin başkalarını eğlendirmesi söz konusudur. Kişide “kabul görmek ya da gerçek duygularını gizlemek için mizahı kullanmak ve kendisini mizahi bir yolla aşağılamak, yermek veya küçük düşürme eğilimi” görülür (Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Gray ve Weir, 2003, aktaran Yerlikaya, 2009). Sevilmenin veya onaylanmanın bir yolu olarak algılanan bu mizah tarzında kişi, aslında üzgünken kendi gerçek duygularını inkâr edip mutluymuş gibi davranmaya çalışır.

“ Yüksek düzeyde bu tarza sahip olan bireyler oldukça esprili ya da eğlendirici görünseler de mizahı kullanışlarının altında; bir kaçış, duygusal bir ihtiyaç ya da düşük benlik algısı bileşenleri bulunduğu söylenebilir. Bu mizahın üzüntü, kaygı gibi olumsuz duygularla pozitif yönde; ilişki doyumu, psikolojik iyilik durumu ve benlik saygısı ile negatif yönde ilişkili olması beklenmektedir” (Yerlikaya, 2009: 33).

Yaşamın merkezinde her zaman kendisine yer bulan mizahın toplumsal, bireysel birçok işlevinin olduğu söylenebilir. Her şeyden evvel ait olduğu milletin kültürel dinamikleriyle toplumun bir aynası gibidir. Kişiler arası iletişimde etkili bir araç ve ılımlı bir ortam yaratma işlevini üstlenen mizah, önyargılardan sıyrılıp hoşgörülü ve uyumlu birer kişilik kazandırmaya yardımcı olur. Bireyler mizah aracılığıyla dili iyi kullanıp esnek düşünme yeteneğini geliştirebilir. Bu yolla hazır cevap olabilmek potansiyelini yakalayabilir. Mizah aracılığıyla durumlara farklı açılardan bakmayı öğrenen bireyin yaratıcılığı da gelişir. Bunların yanında “kusurlarını görmesi, derslere olan aşırı kaygıyı azaltması, stresle başa çıkabilmesi” gibi işlevleri nedeniyle eğitimle de yakından ilişkilendirilebilir (Aydın, 2006b: 126).

Etkili bir anlatım yöntemi olarak kabul edilen bu tarzda kişilere direkt bilgi ve öğütler vermek söz konusu değildir. Aksine örnek modellerden, çatışmalardan, kelimelere yedirilmiş sezdirme yöntemlerinden izler bulunur. Muzaffer İzgü, en uygun anlatım tarzlarından birinin mizah olduğunu Nasrettin hoca fıkraları üzerinde şöyle dile getirir:

“ Hoca da gülme olayını bir araç olarak kullanır. Hoca'nın amacı insanları düşündürmektir ve onlara bir mesaj iletme. Siz istediğiniz denli çocuğa ‘Bak çocuğum, ne olursa olsun, mutlaka işi bir bilene, uzmanına yaptır.’ deyin çocuk bunu unutturur. Ama Hoca'nın ağaçtan düşme fikrini unutmaz. Ağaçtan düşen Hoca'nın kişilerce önerilen ‘Yüzükoyun yatırın, sırt üstü yatırın, ağaca dayayın, altına tahta koyun, silkeleyin.’ önerilerine karşın Hoca'nın ‘Ne olur bana ağaçtan düşen birisini bulun, getirin.’ sözlerini çocuk duyar duymaz kahkahayı basar, öğreneceğini de öğrenmiş olur” (İzgü, 2006, s. 881).

İş oyun ve eğlence olan çocuklar, yaşamlarının ilk dönemlerinden itibaren mizah duygusuyla iç içedir. Bu yönüyle bireyler gelişim süreçleri boyunca sağlıklı/olumlu mizah tarzlarıyla karşılaşmalı “mizah duygusunun gelişebilmesi için onlara fırsat verilmelidir. Bu çerçevede çocukların çeşitli mizahi metinleri okumasına ve sosyal etkinliklere katılmasına olanak tanınmalıdır” (Aydın, 2006a: 208). Bunun için başta ebeveyn ve eğitimciler olmak üzere kitle iletişim araçları ve çocuk edebiyatı ürünlerine önemli görevler düşmektedir. Müzik ve sinema gibi sanat dallarına kaynaklık eden edebiyat, çocukların duygularına hitap ettiği için çok önemlidir. Eğlenerek öğrenme aracı olarak görülen çocuk edebiyatı “çocuğun kendi duygu dünyasının farkına varması, duyguları arasındaki dengeleri kurarak olgunlaşması için vazgeçilmez” bir kaynaktır (Aytaş ve Yalçın, 2017: 20).

Çocuklarla özdeşleşen bu anlatım tarzına Türk kültüründe fazlaca yer verilmiş olması onu biraz daha önemli ve güçlü kılar. Başta Nasrettin Hoca fıkraları, halk tiyatroları ve Keloğlan masalları olmak üzere; mizahî unsurların yer aldığı öykü, şiir ve roman gibi türlerin edebiyatın çocuklara yönelik işlevinde etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu çocuk edebiyatı olduğunda edebi metinler ve anlatım tarzları çocuğa görelilik ilkesi süzgecinden geçirilmelidir. Bu yönüyle yazarların anlatım tarzlarından hangilerine ve nasıl yer verdikleri araştırma ve merak konusu olmuştur. Türk

öykücülüğü ve çocuk edebiyatı alanında mizahî üslubuyla tanınan Şermin Yaşar'ın çocuklara yönelik eserlerinde mizah tarzının kullanımını araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

1. Alan Yazında Mizah İle İlgili Çalışmalar

Mizahın sanat dallarında bir tür veya anlatım tarzı olarak değerlendirilmesi ve disiplinler arası boyutunun bulunması nedeniyle bu kavram farklı alanlarda çok sayıda çalışmalara konu olmuştur. Mizah, çocuk edebiyatında da araştırmalara konu olmuş ancak alanla ilgili yapılan çalışmaların oldukça az olduğu görülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları (Aydın, 2006b; Akkaya, 2011; Oruç, 2010) eğitim ve öğretimde mizah uygulamalarıyla başarının olumlu yönde arttığı sonucuna varmışlardır. Türkçe dersine giren öğrencilerle ilgili deney grup çalışma yöntemiyle yapılan diğer bir çalışmada (Savaş, 2009) yapılandırmacı yaklaşıma dayalı mizah uygulamaları ile Türkçe dersi gören deney grubunun, bu yaklaşıma dayalı karma yöntemlerin uygulandığı kontrol grubundan akademik başarısı daha yüksek çıktığı sonucuna varılmıştır. Çocuklara yönelik kitaplardaki mizah öğelerine ilişkin yapılan çalışmalarda ise (Eroğlu, 2008; Hamzadayı ve Çetinkaya, 2013; Dereli, 2017; İzgü, 2006; Kılıç, 2019; Aydın 2006a; İnce Samur ve Arıkan, 2018; Akıncı, 2015; Dirican, Bekir, Bayraktar, 2020) mizahî anlatımın sağlanmasında farklı edebi türlerden, edebi sanatlardan, söz oyunlarından, çatışmalardan faydalandığına dikkat çekilmiş; anlatımlarda didaktik değil de güldürürken eğitmenin amaçlanması üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu anlatım tarzıyla bireylerin bilişsel, duyuşsal ve toplumsal gelişimlerinin olumlu yönde etkilendiği belirtilmiştir. Gülin Ögüt Eker'in *İnsan Kültür Mizah: İnsanlık Tarihinde Mizahın Serüveni* (2014) adlı eseri, kültürel doku içinde mizah unsurlarına bilimsel ve kuramsal bir perspektifle yaklaşan önemli çalışmaların başında gelmektedir.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeline, kapsamına veri toplama aracına, verilerin toplanmasına ve verilerin analizine yönelik bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli ve Kapsamı

Bu çalışmada, eserlerinde mizahi anlatıma sıklıkla yer veren Şermin Yaşar'ın Dedemin Bakkalı, Dedemin Bakkalı Çıracak, Abartma Tozu, Cingo kitapları nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ilkelerine göre incelenmiştir. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Turgut, 2014: 239).

2.2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Yapılan çalışma, eser taraması olduğu için doküman incelemesi tekniği ile veri toplanmıştır. Şermin Yaşar'ın çocuklara yönelik yazmış olduğu Dedemin Bakkalı, Dedemin Bakkalı Çıracak, Abartma Tozu ve Cingo adlı kitaplarındaki mizahi öğeler iki ayrı araştırmacı tarafından belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Yazılı materyallerin analizi yapılırken genel olarak sırasıyla şu aşamalar takip edilir: İçerik analizinin yapılma amacını belirleme, kavramların tanımlanması, analiz birimlerinin belirlenmesi, analiz edilecek verilerin yerlerinin belirlenmesi, veriler ile amaçlar arasındaki ilişkiyi açıklama, örneklem planını geliştirme ve kodlama kategorilerini belirleme (Cansız, 2019: 128). Bu aşamalar takip edilerek olumlu mizah -katılımcı mizah ve kendini geliştirici mizah- ;olumsuz mizah -saldırgan ve kendini

yıkıcı mizah- olmak üzere dört mizah tarzına göre kodlama kategorileri belirlenmiştir. Bahsi geçen kitaplardaki mizahi öğeler iki ayrı araştırmacı tarafından kodlara göre sınıflandırılmıştır. Ardından araştırmacıların kodlandırmaları karşılaştırılarak kodlamaların aynı olduğu görülmüştür. Son olarak yapılan bu sınıflandırma uzman görüşüne sunulmuş ve uzmandan alınan dönütlere göre düzenlenmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

3.1. Olumlu Mizah Tarzı Örnekleri

Herkes tarafından kabul gören olumlu mizah tarzlarında insana saygı göz ardı edilmez. Katılımcı mizah ve kendini geliştirici mizah olarak ikiye ayrılan bu tarzda olumsuz duygulara ve öteleyen üsluba yer verilmez. Eserlerinde mizahi tarzlara sıkça yer veren Şermin Yaşar'ın çalışmaya konu olan çocuk kitaplarındaki mizah tarzı örnekleri aşağıdaki gibidir.

3.1.1. Katılımcı Mizah Tarzına Örnekler

İnsanları eğlendirmek, ilişkileri geliştirmek gibi birçok işlevi olan bu tarzda, iletilerin etkisini kuvvetlendirmek ve daha sağlıklı bir iletişim ortamı oluşturmak adına esprilere ve komik sözlere yer verilir. Bu tarzda olay akışlarında toplumla ve kendisiyle barışık olan kişilerin yer aldığı sahnelerle karşılaşılır. Katılımcı mizah anlayışına sahip bireylerin toplumsal ilişkilerinin olumlu olduğu ve öz saygılarının yüksek olduğu söylenebilir. Bu tarzın çocuklarla buluşturulması önem arz etmektedir.

Çocukluk yıllarında dedesinin bakkal dükkânında çırak olarak çalışan yazar, Dedemin Bakkalı adlı kitabında çocukluk yıllarındaki anılarına ve mizahi üslupla çocuklar ile yetişkinler arasındaki çatışmalara yer verir. Kitabın asıl kişisi küçük Şermin, bakkalda daha fazla satış yapmak için yenilikçi fikirler ileri sürer. Ancak dedesi onu anlayamaz, yaptıklarını yaramazlık olarak değerlendirir ve bazen de kızar. Küçük bir köy bakkalını büyütme hayalleri kuran Şermin'in hayali şöyle aktarılır: “Senin bildiğin o büyük ve içinde market arabasıyla dolaşabildiğin marketlere hiç benzemeyen, tek bir odadan oluşan, küçücük bir köy bakkalı. Hayallerimde burayı büyütme var. İşler planladığım gibi giderse, birkaç yıla varmaz, üst katına bir kat daha çıkar, mekânı genişletirim.” (D B: 18).

Kendisi için en uygun mesleğin bakkallık olduğuna inanan Şermin, dedesinden sonra bu bakkalı kendisinin işleteceğini düşünür. Daha çok kazanmak için ürün çeşitliğini arttırmayı ve mekânı genişletilmeyi hedefler. Çatışmanın öbür ucunda yer alan dedeye göre bunlara gerek yoktur. Zira burası bir köydür ve ihtiyaç duyulan salça, peynir, sebze, meyve gibi birçok şeyi zaten insanlar kendileri üretmektedir. Öten yandan Şermin, sadece köy halkına değil, kırk yılın başında yanlışlıkla yolu köye düşen turistlere bile satış yapmanın yollarını arar. Yazar, küçük bir köy bakkalı ile dedeyi; market ile Şermin'i özdeşleştirerek çatışmalara zemin hazırlar.

Eskiden kolonya gibi bazı ürünler açıktan da satılmaktaydı. Boş kolonya şişelerine kolonya dolmuş şişesinden kolonya doldurulması şöyle anlatılır: “Bakmaya doyamıyordum. Dedem onu köşeye koymuştu. Büyük, şişman, yanından pompası sarkan, harika bir şeydi. Köşede öyle tek başına durduğu için ‘Müdür’ adını koymuştum ona. Şişede satılan kolonyalar da vardı ama bu daha ucuzdu. Doldurmak çok keyifli geliyordu bana, o yüzden meslek hayatımda ilk kez, kolonya satarken insanları ucuza yönlendiriyordum” (D B:106). Anlatıcı, şişenin özel bir yerde, tek başına durması ve ona itinalı davranılması nedeniyle ona “Müdür” adını verir. Burada kolonya dolmuş şişesinin de müdürler gibi özel olduğu ifade edilmektedir. Bu

adlandırma kişiden ziyade bir nesneye takılmış, kırıcı bir üsluba yer verilmemiş ve kimse rencide edilmemiştir.

Dedemin Bakkalı kitabının devamı niteliğinde olan Dedemin Bakkalı Çırac'ta Şermin müşterilerin gelmediği güne "Herkes Tok" günü adını koyar (D B Ç: 18). Okuyucuyu gülümseten bu tür ifadelerde anlatıcı ne kendisini ne de bir başkasını rencide edici duruma düşürür. Yine bir gün bakkala kulağında kalem olan ilgi çekici biri gelir. Şermin bu adama bir takım sorular sorar: " 'Siz yazar mısınız?' diye sordum. 'Yooo inşaat ustasıyım. Kalemle duvarları işaretliyorum. Bir de kafam çok kaşınıyor, kafamı kaşıyorum.' dedi. O gün anladım ki bir kalem asla sadece bir kalem değildir. Bir sürü işlevi vardır" (D B Ç: 30). Anlatıcı, muhatabını küçük düşüren veya öteleyen bir üslup kullanmadan kalemle yazar; inşaat işçisiyle kalem arasındaki ilişkiyi mizahi bir dille aktarır.

Abartma Tozu kitabında olayların yaşandığı kasabada kabartma tozu üreten bir fabrikada yanlışlıkla abartma tozu üretilir. Glütene alerjisi olan kitabın asıl kişisi hariç tüm kasaba halkı abartma hastalığına yakalanır. Ailesi ve kasaba halkının abartılı yaşamlarından bunalan çocuk yetkililerden yardım alarak sorunu çözer. Halkın aniden değişimi şöyle anlatılır: "Bir sabah uyandık ve bizim kasaba toptan delirdi. Olanlar bir anda oldu. Bir salgın gibi başladı, birinden diğerine, diğerinden öbürüne bulaştı sanki. Annemi, babamı, bütün arkadaşlarımı, tanıdığım herkesi tanıyamaz hale geldim. Bu salgının adını 'Toplu Cozutma' koydum. Sonraları her gün yeni bir isim bulacaktım. Çünkü her gün daha çok cozutular." (A T: 5). Durumu tek başına idare edemeyeceğini anlayan anlatıcı, hükümetin bu tür olaylarla ilgilenen "Pis İşleri" bakanlığındaki yetkilileri arar. Duruma duyarsız kalmayan yetkililer, olayların araştırılması için kasabaya bir müfettiş gönderir. Olay yerine gelen müfettiş kendini şöyle tanıtır: "Ben Pis İşleri Bakanlığı, Öküz Altında Buzağı Arama Genel Müdürlüğü müfettişlerinden Tevfik Kılıkırkyarar. Hapşuuuu..." (A T: 85). Yazar, anlatımını güçlendirmek için yer yer nesnelere, kişilere ve durumlara ilgi çekici, komik isimler verir. Bu örnekte de olduğu gibi ne anlatıcı ne de bir başkası kötü bir durumla karşılaşmamakta, aksine katılımcı mizah tarzıyla okuyucuya eğlenceli bir dünyanın kapıları aralanır.

Cingo kitabında bir kardeş isteyen çocuğun yalnızlığının giderilmesi için eve Cingo adında yavru bir köpek alınır. Cingo'nun eve uyum sürecinde çok sorun yaşanır. Tam uyum sağlanmışken çocuğun kardeşi olacağı anlaşılır ve Cingo evden kaçır. Köpeğe Cingo isminin verilmesi şöyle anlatılır. Ailenin soyadı Gocukoğlu'dur. Anlatıcı kitabın kahramanlarının adlarını değiştirerek soy isimlerine göre şekillendirir. "Biz Gocukoğlu ailesiyiz. Benim adım Can, o yüzden bana Cango derler. Annemin adı Binnur, ona da Bingo diyoruz. Babamın adı Taner, onun da adı Tango. Cin gibi bir yavru köpeğimiz olduğu için ona Cingo adını verdik." (C: 22). Aileye yeni katılan ve cin gibi her şeyi anlayabilen köpeğe de ailenin soyadına uyumlu olarak "Cingo" denilir. Bu adlandırmalarda kişinin öz benliği ve diğer bireylere saygısızlık söz konusu değildir. Bu üslubuyla anlatıma akıcılık katan yazar, zıtlıklar ve benzetmeler gibi kelime oyunları mizahi unsurları yakalayarak anlatımını ilgi çekici kılar.

3. 1. 2. Kendini Geliştirici Mizah Tarzına Örnekler

Kendini geliştirici mizahta kişiler arasından çok bireyin kendisiyle olan ilişki söz konusudur. Kişi olumsuz duygu ve sorunlarından başa çıkmak için bazen mizahi anlatımı tercih eder. Dedemin Bakkalı'nda genç bir kız, sevdiğine ulaşmak için Şermin'den jeton olarak gizlice konuşur. Çırağın gözcülük yapıp bunu sır olarak saklaması şöyle aktarılır: "İyi bir bakkal çırağı olmak istiyorsan dilini tutmak

zorundasın. Ağzını tutmana gerek yok, yiyebildiğin kadar ye. Çeneni tutmak zorunda değilsin, konuşabildiğin kadar konuş. Ama dilini tutmak zorundasın. Çünkü eğer bir bakkalsan her şeyi bilirsin. Kimsenin bilmediği şeyleri...” (D B: 99). Anlatıcı, kişiler arası ilişkilerden ziyade, toplum için önemli bir haslet olan sır tutmayı, kendi şahsında kelime oyunlarına başvurarak mizahi bir anlatımla aktarır.

Dedemin Bakkalı Çıracık'ta asıl kişinin kurallardan sıkılığı şöyle dile getirilir:

“Bizim okulun da kesin kuralları var. Kurationsız yer mi olur? Tuvalette bile kurallar var. Tuvalet kâğıdına kocaman bir tabelayla ‘Nasıl bulmak istiyorsan, öyle bırak!’ yazmışlar. Klozete oturunca o yazıyla göz göze geliyorum. Sonra düşünmeye başlıyorum. Acaba tuvaleti nasıl bulmak istiyorum? Mesela içeride bana bırakılmış özel bir hediye bulsam çok mutlu olurum. Ne bileyim, duvarlarını rengârenk bulsam çok şaşırırm. Ya da klozetin içine toprak doldurulmuş ve çiçekler açmış olarak bulsam çok güzel olur. Şimdi böyle mi bırakayım yani tuvaleti?” (D B Ç: 72).

Anlatıcı toplumun benimsediği “Nasıl bulmak istiyorsan, öyle bırak.” anlayışını zihninde farklı yorumlayarak mizahi bir üslupla dile getirir. Bireyin zihninde gerçekleşen bu ifadelerin muhatabı da anlatıcının kendisidir ve bir başkasıyla paylaşılmadığı için kendini geliştirici mizaha örnek oluşturmaktadır.

Abartma Tozu'nda kabartma tozu yerine abartma tozu tüketen kasabalı her durum ve duyguyu abartmaktadır. Öyle ki temizliği abartan bir kadın sokaktaki lambaları bile temizlemeye çalışır. Bir başkası evleneceği kişiyi internette sipariş verir. Kasabasının abartılı hayatına yetişemeyen çocuğun durumu şöyle anlatılır:

“Son zamanlarda olanlar bana kafadan yirmi yaş kattı. Kaç yaşındasın diye sorsan kafadan rahatlıkla otuz derim hatta kırk bile diyebilirim, bazen oluyor ellileri hissediyorum. İnsan on yaşında emekliye ayrılmak ister mi? Ben istiyorum. İçimdeki yaşam enerjisini sünger gibi emdi bu kasaba benim. Büyük olsam bir dakika durmaz çeker giderdim. Tası tarağı topla git bir sahil kasabasına yerleş! Torun torba bile istemiyorum. O kadar bıktım insanlardan. Neyse ki mücadeleci bir ruhum var ve zorluklarla mücadele etmeyi seviyorum. Bu kasabadaki insanları içine düştükleri bu bataklıktan çıkartacak bir süper kahraman lazımsa o kesinlikle bendim” (A T: 7).

Problemlerle bazen mizah yoluyla başa çıkmaya çalışılır. Burada anlatıcı da kendini rahatlatmak için mizaha başvurur. Söz konusu ifadeler başkalarıyla paylaşılmadığı için kendini geliştirici mizaha örnek olur.

Cingo kitabında Cango'nun rehber öğretmeni evcil hayvanların çocuklarda sorumluluk bilincini geliştirdiğini söyler. Bunu duyan Cango içinden şunları geçirir:

“Eveeet, kesinlikle haklıydı. Çok sorumsuz biriydim ve bu meselenin acilen çözülmesi gerekiyordu. Annem bütün gün evde ‘Ne kadar sorumsuz bir çocuksun sen, çantayı ben topluyorum, yatağını ben topluyorum, arkanı ben topluyorum.’ diye söyleniyordu. Evet, evet, acilen sorumluluklarımın farkına varmamı sağlayacak bir evcil hayvan lazımdı bana.” (C: 20). Öğretmen ve annesinin kendisi hakkındaki ifadeleri üzerine Cango, işi şakaya vurarak mizah aracılığıyla kendi öz eleştirisini yapar. Aslında olumsuz bir özellik olan “sorumsuzluk” kavramını çözüm olarak görmekte ve bu durumla eğlenmektedir. Bu mizah tarzında -Cango'da olduğu gibi- birey yaşadığı uyumsuzluklar karşısında olumlu duygulara yönelerek eğlenmek ister.

3.2. Olumsuz Mizah Tarzları

Hoş görüden uzak olan bu tarzda farklı düşünce, duygu ve kültürlere saygı söz konusu değildir. Muhatabının küçük görüldüğü/düşürüldüğü olumsuz mizah tarzlarında

kişi kendini dışlanmış hisseder. Bu mizah anlayışında bireyin kendi öz benliğine ve muhatabı olan kişilere saygı duyması beklenmez. Saldırgan mizah ve kendini yıkıcı mizah olarak ikiye ayrılan bu tarzlarla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir.

3.2.1. Saldırgan Mizah Tarzına Örnekler

İnsanlar, olumsuz duygularını aktarırken de yer yer mizahi anlatıma yöneldiği olur. Temelinde ötekileştirmenin olduğu bu tarz, genellikle hoş karşılanmayan şakalardan oluşur. Bakkalda her şeyi hatta ilaç bile satmayı düşünen Şermin, ninesinin ilaçlarını gizlice satınca köyün doktoru, insanların hayatını tehlikeye attığı ve daha dikkatli olması gerektiği konusunda uyarır. Bunun üzerine Şermin, aklından şunları geçirir: “Yav ben okumadan doktor olmuşum. Seni sollayıp geçmişim, senin hastalar bana geliyor. Bak Lütfiye’yle Melahat’a! Dimdik ayağa kaldırdım.” (D B: 145). Yazar, okuyuculara kendilerine güvenmeleri gerektiği duygusunu vermek istemiş olabilir. Ancak burada romanın asıl kişisi kendini, doktordan daha üstün görür. Doktoru ve mesleki bilgisini küçümseyerek saldırgan mizah tarzını kullanmış olur.

Dedemin Bakkalı Çırac’ta Şermin, her şeye şaşırın Necmiye’ye insani bir zaafından dolayı “Şaşkın” lakabını takar.

“Şaşkın Necmiye’ye, Şaşkın Necmiye demek istemezdim. Gerçekten insanlara lakaplar takmanın son derece yanlış olduğunu biliyorum. Ama resmen beni kendisi zorluyor! Bir insan her şeye bu kadar mı şaşırır? Böyle bir diyalog mu olur?

Şaşkın Necmiye: Ekmek taze mi?

Ben: Yoo, değil.

Şaşkın Necmiye: Aaaaaa!

Ben: Bu gün ekmek bitti, dünkü ekmeklerden var.

Şaşkın Necmiye: Yaaaa!

Ben: Ekmek yerine pasta veriyoruz.

Şaşkın Necmiye: Aaaaaaa!

O bakkala geldiğinde “a” harfine doyuyordum. O kadar çok ‘aaaaaaa’ diyordu ki bir süre ‘a’ harfini duymak istemiyordum.” (D B Ç: 68).

Bilindiği gibi lakap takmak mizah anlayışının bir yansımasıdır. Ancak “Şaşkın” gibi istenmeyen lakaplar kişiyi mutsuz ettiği için olumsuz mizah arasında yerini alır. Ayrıca “taze ekmek olduğu halde “dünkü ekmek” ve “Ekmek yerine pasta veriyoruz.” gibi ifadelerle de muhatapla alay edilip onun ötekileştirildiği söylenebilir.

Abartma Tozu’nda abartma tozu tüketen anne-baba normalde spora ilgi duymadıkları halde sporu abartarak sabahın erken saatlerinde çocuklarını da spor yapması için uyandırmaya çalışır. Uyanamayan çocuk bu değişim karşısında şaşırır ve onlara şunları söylemeye çalışır: “ ‘Anne senin en sevdiğin şey mantı! Dün akşam üç tabak mantı yedin de yattın. Biriniz yüz yirmi kilo biriniz doksan beş! Nasıl sağlıklı yaşam? Daha sabahın altısııııı! Babama bak yaaa... Sen yorulmayalım diye bacak bacak üstüne atmazsın. Ne oldu size?’ dedim ama hiç duymadılar” (A T: 10). Söz konusu ifadeler çocuğun aklından geçse de anne-babanın fiziksel özellikleriyle alay edip incitici bir dil kullanılması kabul edilemez bir durumdur.

Cingo kitabında ailenin sevimli köpeği Cingo ile yürüyüşe çıkılır. Parkta kemik yiyen bir köpekle karşılaşan Cingo, dayanamayarak kemiği alıp kaçır. Bu sahne Cingo’nun gözünden şöyle aktarılır: “Sonra o dev köpeği gördüm. Yiyeyeceği kadar kemik yemiş zaten. ‘Alayım da önünden daha fazla yemesin, kilolu olmak iyi bir şey

değil.' diye düşündüm. Hem fena mı oldu? Peşimden koştu zayıflamıştır biraz” (C: 61). Cingo, burada hem hak etmediği bir şeyi elde etmiş hem de gösterdiği performansından dolayı kendini üstün bir konumda göstermiştir. Ayrıca yaptığı kötü şeyi güzel göstermek için de diğer köpeğin fiziksel özelliğini öne sürer ve hatta onunla alay ederek ötekileştirme yolunu seçer. Yazar, anlatıma mizah katmak için bir bakıma Cingo'ya saldırgan bir tutum sergiler.

3.2.2. Kendini Yıkıcı Mizah Tarzına Örnekler

Kendini yıkıcı mizah tarzının merkezinde başkalarını eğlendirerek kabul görme ve onaylanma arzusu vardır. Bireyin gerçek duygularını gizlemek adına kendi fiziksel ve ruhsal özellikleriyle dalga geçmesi söz konusudur. Şahsın kendisine yönelik olan bu tarzda birey, kendi duygularını görmezlikten gelir. Araştırmamıza konu olan kitaplarda bu tarza daha az yer verildiği görülür.

Dedemin Bakkalın'da Şermin bakkal işletmesine kuaförlüğü de ekler. Bir gün arkadaşının saçını kesmeye çalışır. Fakat bunu başaramaz, saçı yamuk yumuk olan çocuk ağlamaya başlar. Çocuğun ağlamalarını duymazlıktan gelen Şermin, hiçbir şey olmamış gibi oradan uzaklaşır. “Miray'ın yanından uzaklaştım. Ağlasın o. Ağlar ağlar susar. Gittikçe anneme benziyorum bak, o da ben ağlarken öyle diyordu. Babam yanıma gelmek, susturmak istiyordu ama annem ‘Şımartma şunu, ağlar ağlar susar.’ diyordu” (D B: 190). Çocukluk yıllarında yaşadığı olaylarla bağlantı kuran Şermin, arkadaşını yatıştırıp teselli etmek ve problemi çözmek yerine kaçmayı tercih eder. Çaresiz kimseler, sorunlarıyla başa çıkarken önce soruna sebep olan kimselerden yardım bekler. Aslında Şermin içten içe üzülmede fakat çözümden çok kaçmayı tercih eder. Bu arada geçmişte yaşadığı olaylarla da dalga geçerek kendi aleyhinde komik şeyler söyler.

Dedemin Bakkalı Çırak'ta Şermin bakkala giren kediyi bir türlü çıkaramaz. Bakkala bir köpek sokmayı düşünür fakat sonra vazgeçer. “Bir ara Saddam'dan yardım istemeyi bile düşündüm ama bakkala zaten bir kedi girmişti bir de köpek sokarsam yaşanacakların altından kalkamamaktan korktum. Az da olsa mantıklı düşünebiliyordum.” (D B Ç: 130). Şermin'in genel olarak mantıksız olduğunu ve arada sırada mantıklı düşünebildiğini söylemesi kendisine karşı olumsuz bir tutum takındığını gösterir. Şermin'in başkalarını eğlendirmek adına kendini küçük görmesi olumsuz mizaha örnek gösterilebilir.

Abartma Tozu'nda abartma hastalığına yakalanan Fikriye Yenge, evin dışını yıkamak için bir itfaiye çağırır. İtfaiye aracını gören anlatıcı, neler olduğunu anlamak için yaklaşır. Fikriye Yenge itfaiyecilere çocuğu da yıkamalarını söyleyince çocuk: “Tövbeler olsun! Beni mi? Yenge bak biliyorsun, ben hiç sevmem yıkanmayı. Pazardan pazara yıkanıyorum ben. Bugün pazar bile değ...’ demeye kalmadı, iki itfaiyeci tepemden aşağı hortumu tuttu.” (A T: 42). Burada yazar, romanın asıl kişisinin yıkanmayı sevmediğini ve haftada bir yıkandığını belirterek okuyucuyu güldürmeyi amaçlar. Çocuk, kendisi hakkında kurduğu olumsuz sözlerle kendini yıkıcı mizah tarzını kullanmış olur.

Cingo'da Cingo başka bir köpeğe âşık olur, sevdiğine kavuşana kadar yemeden içmeden kesilir. Ailenin babası Tango'nun da başına böyle bir şey gelmiştir. O da eşini görünceye kadar yemeden içmeden kesilmiş, sonrasında fazlaca yemiş ve göbeklenmiştir. Bu durum baba Tango'nun ağzından şöyle aktarılır: “Onu yeniden gördüğümde kalbim yerinden çıkacak gibi olmuştu. Sonra da eve gelip bütün bir gün boyunca yemek yemiştım. Sonra zaten Bingo'yla evlendik ve yemek yemeğe aralıksız

devam ettim. Bu göbeği Bingu’ya borçluydum. Cingo’yu anlıyor, aşkına saygı duyuyordum.” (C: 150). Bu örnekte de kahraman başkalarını güldürmek adına kendi fiziksel özelliğiyle alay etmektedir.

Araştırmamıza konu olan kitaplarda yer alan mizah tarzları rakam olarak aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Mizah Unsurlarının Mizah Tarzlarına Göre Dağılımı

Kitap Adı	Olumlu Mizah Tarzları		Olumsuz Mizah Tarzları	
	Katılımcı Mizah	Kendini Geliştirici Mizah	Saldırgan Mizah	Kendini Yıkıcı Mizah
Dedemin Bakkalı	33	11	28	6
Dedemin Bakkalı Çıracık	11	13	11	2
Abartma Tozu	57	7	38	2
Cingo	85	14	24	1
Toplam	186	45	102	11

Dedemin Bakkalı, Abartma Tozu, Cingo kitaplarında en fazla olumlu mizah tarzından katılımcı mizaha; Dedemin Bakkalı Çıracık kitabında ise en fazla yine olumlu mizah tarzından kendini geliştirici mizaha yer verilmiştir. Dört kitapta da ikinci sırada olumsuz mizah tarzından saldırgan mizah gelmektedir. Tüm kitaplarda en az olumsuz mizah tarzından kendini yıkıcı mizah kullanılmıştır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Önceleri bir ciddiyetsizlik olarak kabul edilen mizah, işlevleri nedeniyle günümüzde sanatın önemli anlatım tarzlarından biri olarak yerini almıştır. Çocuk okurun bilişsel ve duyuşsal gelişimleri üzerindeki işlevleri düşünüldüğünde çocuk ile mizah arasında ciddi bir bağın olduğu söylenebilir. Eserlerinde mizahi anlatıma sıklıkla yer veren Şermin Yaşar’ın çocuklar için yazdığı Dedemin Bakkalı, Dedemin Bakkalı Çıracık, Abartma Tozu ve Cingo gibi kitaplarında da bu anlatım tarzının hemen hepsine yer verdiği görülür. En çok katılımcı mizahı (186) kullanan Yaşar; ikinci sırada saldırgan mizahı (102), üçüncü sırada kendini geliştirici mizahı (45), dördüncü sırada da kendini yıkıcı mizahı (11) kullanmıştır. Yazarın okur kitleyi dikkate alarak kendini geliştirici mizah tarzına (45) daha çok yer vermesi gerektiği söylenebilir. Kitaplarda kendini yıkıcı mizah tarzına (11) az rastlanılmıştır. Kendini tanıma ve özgüven kazanma evresindeki çocuk okurlar için bu tarza hiç yer verilmemesi daha uygun olabilir.

Çocuklar kendini tanıma ve dünyayı keşfetmelerinde yardımcı olan öykü kişileriyle kolayca özdeşim kurar. Özdeşim kurduğu bu kahramanlar aracılığıyla “kendini geliştirici ve katılımcı mizah uyarılarıyla karşılaşan çocuklar bu mizah unsurlarını gündelik yaşamlarına taşıyacak, mizahın sağladığı ayrıcalıklarla yaşam kalitelerini artıracabileceklerdir” (Hamzadayı ve Çetinkaya, 2013: 493). Bu açıdan çocuk kitaplarında olumlu mizah tarzlarına daha sık yer verilmelidir. Çocuklar için yazılan kitaplarda bu anlatım tarzı göz ardı edilmemelidir. Diğer konularda olduğu gibi mizahi üslubu kullanırken de dikkatli olunmalı, öncelik olumlu mizah tarzlarından yana olmalıdır. Şermin Yaşar da daha çok katılımcı mizah tarzına yer verir. Ancak bireyi öteleyen ve inciten dilin kullanıldığı olumsuz mizahı da azımsanamayacak kadar

kullanmıştır. Bunu okuyucuyu sadece güldürmek ve hoş vakit geçirmek için kullandığı söylenebilir. Çünkü olumsuz mizahı kullanırken okur üzerindeki yıkıcı etkileri dikkate almamış; olay akışında sezdirme veya farklı yöntemlerle bu durumları olumlu sonuçlara bağlamamıştır. Bu yönüyle bir daha vurgulamak gerekir ki “Çocuk edebiyatı yazarlarının diğer yazarlara göre daha seçici ve özenli olması gerçeği unutulmamalıdır. Yazar, her şeyden önce çocuk edebiyatının niteliklerine hâkim olmalı; pedagoğ, psikolog ve eğitim bilimleri uzmanlarından destek almalıdır” (Kaya ve Erkmen 2017: 632). Ayrıca aileler ve eğitimciler genelde çocuk edebiyatı, özel de ise konumuz olan mizah tarzları gibi diğer konular hakkında da bilinçlendirilmelidir. Farklı üsluplarda yazılan çocuk edebiyatı eserleri çocuklarla buluşturulurken seçici olunmalıdır.

Dedemin Bakkalı ve Dedemin Bakkalı Çırac kitaplarında çocukluk anılarını anlatan yazar, otobiyografik roman tarzını dener. Bu tarz üzerinde de çalışmalar yapılabilir. Ayrıca dede ve çocuk üzerinden yetişkinlerle çocukların bakış açıları karşılaştırılmış, çocukların dünyasına giremeyen yetişkinlere eleştirel göndermelerde bulunulmuştur. Bahsi geçen eserler yetişkinle tarafından da göz ardı edilmemelidir.

Mizah, genellikle çatışma ve merak unsurunun arttığı yerlerde kullanılır. Şermin Yaşar da bu tarzı hem konu yapılandırması hem de üslup inşasında kullanan yazarlardandır. Yazar, kişi-kişi çatışması, kişinin kendiyile olan çatışması, kişinin toplumla olan çatışmasını ustalıklı kullanır. Ancak üslubundaki akıcılığın yanı sıra günlük hayatta kullanılan argo ifadeler de yer verdiği görülür. Yazarın kitaplarının çatışma çeşitleri, biyografik çocuk romanı ve psikanalitik edebiyat açısından da değerlendirilmesi öngörülmektedir.

Kaynakça

- Akdur, S. ve Durak Batıgün, A. (2017). Mizah tarzları ile kişilik özellikleri, kişilerarası ilişki tarzları ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkiler. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20 (39): 1-10. Erişim adresi: <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120170000m000029.pdf>
- Akıncı, Ş. (2015). *Resimli çocuk kitaplarında yer alan mizahi unsurların incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akkaya, A. (2011). *Karikatürlerle dil bilgisi öğretimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Aydın, S. (2006a, Ekim). *Çocuk yazınında mizah kullanımının bilişsel, duyuşsal ve toplumsal yönden önemi*. II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumunda sunulan bildiri, Ankara Üniversitesi, Ankara. Erişim adresi: <http://cgsempoz.education.ankara.edu.tr/>
- Aydın, S. (2006b). *Türkçe derslerinde mizah kullanımının öğrenci tutum ve başarısına etkisi (İzmir ilköğretim 8. sınıf örneğinde)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Aytaş, G. ve Yalçın, A. (2017). *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Akçağ.
- Cansız Aktaş, M. (2019). Nitel veri toplama teknikleri. H. Özmen ve O. Karamustafaoğlu (Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri* (s. 114-135) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Çarkacı, Ş. (2016). *Dedemin bakkalı*. İstanbul: Taze Kitap.
- Dereli, K. (2017). *Rıfat Ilgaz'ın çocuk romanlarındaki mizah unsurlarının çocuk edebiyatı açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Dirican, R., Bekir, H. ve Bayraktar, V. (2020). Resimli hikâye kitaplarında sözel mizah unsurları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13 (29) :243-261. doi: 10.12981/mahder.664816

- Eroğlu, E. (2008). *Muzaffer İzgü'nün çocuk kitaplarının mizah unsurları yönüyle incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Hamzadayı, E. ve Çetinkaya, G. (2013). Çocuk okurların bilişsel, duyuşsal ve toplumsal gelişimlerdeki işlevleri açısından Aytül Akal'da mizah öğesinin kullanımı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (4): 489-498. Erişim adresi: https://arastirmax.com/tr/system/files/1066/798948876_27cetinkayagokhan-vd-edb-489-498.pdf
- İnce Samur, A. Ö. ve Arıkan, Y. (2018). Behiç Ak'ın çocuk kitaplarındaki çatışmaların mizah öğesi bakımından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1): 165-182. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/cusosbil/issue/36563/415465>
- İzgi, M. (2006, Ekim). *Çocuk yapıtlarındaki gülmecenin kaynağı*. II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumunda sunulan bildiri, Ankara Üniversitesi, Ankara. Erişim adresi: <http://cgsempoz.education.ankara.edu.tr/>
- Kaya, A. İ. ve Erkmen, Z. (2017). Aytül Akal'ın eserlerinde aile içi çatışma üzerine bir inceleme. *Kesit Akademi Dergisi*, 3 (10): 621-633. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/kesitakademi/issue/59836/864620>
- Kılıç, E. C. (2019). *Roald Dahl'ın çocuk edebiyatı eserlerinde mizah unsurları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Oruç, Ş. (2010). Sosyal bilgiler öğretiminde mizah kullanımının öğrencilerin akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3): 56-73. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/makusobed/issue/19435/206688>
- Öğüt Eker, G. (2014). *İnsan kültür mizah*, 2.baskı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Savaş, S. (2009). *7. sınıf Türkçe derslerinde mizah kullanımının öğrenci tutum ve başarısına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak.
- Turgut, Y. (2014). Verilerin kaydedilmesi, analizi, yorumlanması: nitel ve nicel. A. Tanrıoğen (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (s. 193-247) içinde. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yaşar, Ş. (2017). *Dedemin bakkalı çırak*. İstanbul: Taze Kitap.
- Yaşar, Ş. (2019). *Abartma tozu*. İstanbul: Taze Kitap.
- Yaşar, Ş. (2020). *Cingo*. İstanbul: Doğan Egmont.
- Yerlikaya, E. E. (2009). *Üniversite öğrencilerinin mizah tarzları ile algılanan stres, kaygı ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yılmaz, K. (2011). Okul yöneticilerinin mizah tarzlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (1): 27-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inuefd/issue/8700/108646>

Mustafa Durmuş, **Dil Öğretiminde Öğretici Yeterlikleri ve Pedagojik Muhakeme Becerisi**. Grafiker Yayınları, Ankara, 2019, 187 sayfa. ISBN: 978-605-2233-59-7

Umut BAŞAR*

Yabancılara Türkçe Öğretimi, akademik bir disiplin olarak yeni olmakla birlikte, Türkiye’de formel yöntemlerle ve sistematik bir şekilde Türkçenin yabancılara öğretimi çalışmalarını, 1950’lere kadar götürmek mümkündür. Ancak özellikle son yirmi yılda, Türkçe öğrenen yabancıların sayısında belirgin artış gözlemlendiği ve bu uğraşın ciddi şekilde kurumsallaştığı ortadadır. Kurumsallaşma aşlında talepteki artışın doğal bir sonucudur. Türkçe öğretimi bir pazar olarak düşünülürse bu pazara, gerek

Türkiye dışında gerekse de Türkiye’de pek çok kamu kuruluşunun yanı sıra özel sektör girişimcileri de ilgi göstermektedir. Bir yandan Türkiye’nin bölgesel ve küresel ölçekte sağladığı kazanımlarla dikkat çekmesi diğer yandan küreleşmenin bütün hızıyla devam ettiği yeni dünya düzeninde yabancı dil bilmenin bir tercihten ziyade zorunluluk hâlini alması, Türkçeyi yabancılar için cazip kılmaktadır. Bunun bir getirisi olarak Amerika’dan Çin’e kadar geniş bir coğrafyada birçok birey, Türkçe öğrenmenin yollarını aramaktadır.

Akademik açıdan gelişmekte olduğuna işaret edilen Yabancılara Türkçe Öğretimi alanının kuramsal ve uygulama boyutlarına dair henüz gerekli ilerlemenin kaydedildiğini söylemek güçtür. İki dilli Türklere, Türk soylulara, yabancılara ikinci ya da yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sürecinin, hâlâ çözüme kavuşturulmayı bekleyen problematikleri ve incelenmeyi bekleyen konuları bulunmaktadır. Bu noktada Yabancılara Türkçe Öğretiminde öğretici yeterliliğinin de araştırmacılar tarafından nispeten üzerinde az durulan konulardan biri olduğu söylenebilir. Ancak hâlihazırda sahada/uygulamada yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarını sosyal bilimlerin farklı alanından mezun öğreticilerin yürütüyor oluşu, bu konunun ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı” öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mustafa Durmuş tarafından kaleme alınan *Dil Öğretiminde Öğretici Yeterlilikleri ve Pedagojik Muhakeme Becerisi* başlıklı kitap, genelde yabancı dil öğretimi özelde ise Yabancılara Türkçe Öğretiminde öğretici

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE. E-posta: umut.basar@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5571-7103.

yeterliklerine dair kuramsal bir bakış açısı sunması bakımından dikkat çekici bir çalışmadır.

Durmuş, lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde 1999 yılında tamamlamıştır. Akabinde 2000 ile 2005 yılları arasında, Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde (TÖMER) okutmanlık yapmıştır. 2002 yılında, aynı üniversiteden yüksek lisans ve 2007 yılında ise Hacettepe Üniversitesinden doktora derecesi almıştır. Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Eğitim Müdürlüğü, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi TÖMER Müdürlüğü ve Hacettepe Üniversitesi TÖMER Müdürlüğü gibi yabancılara Türkçe öğretiminin gerçekleştirildiği birimlerde idarecilik yaptığı gibi bu alanda lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde dersler vermiştir. Yabancılara Türkçe öğretimine, yabancı dil öğretimi çerçevesinden bakan Durmuş, teorik ve uygulamalı konularda birçok bilimsel yayını da literatüre kazandırmıştır.

Dil Öğretiminde Öğretici Yeterlilikleri ve Pedagojik Muhakeme Becerisi başlığını taşıyan son kitabıyla Durmuş, öğretici yeterlikleri bahsinde İngilizcenin yabancı dil olarak öğretiminden yola çıkılarak ortaya konulan kuramsal bilgiyi, Türkçe okurlar için ulaşılabılır kıldığı gibi disiplinler arası bir yaklaşımla Türkçeden ve Türkçe öğretim sürecinden verilen örneklerle “öğretici yeterlikleri” alt başlığıyla yabancılara Türkçe öğretimini birbirine yaklaştırmıştır. Bunu yaparken de konuyu yeri geldikçe *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni*’yle (CEFR) bağdaştırmaya gayret etmiştir. Bunun yanı sıra Durmuş’un çalışması büyük oranda yabancı dildeki yayımlara dayanmaktadır fakat konuya dair az sayıdaki Türkçe çalışmaları da (bk. Mete ve Gürsoy, 2013; Çalışkan, 2016) gözden kaçırmamıştır. Bu yönüyle çalışma, genelden (yabancı dil öğretimi) özele (Yabancılara Türkçe Öğretimi) doğru bir çizgide, öğretici yeterliklerini irdeleyen Türkçedeki az sayıdaki akademik kitaptan biridir.

İlk olarak kitabın ön sözünde araştırmacı amacını, “Öğretici eğitimlerinde, dil öğretiminin ve öğreniminin doğası, bu alanlarda üretilen bilgilerin kapsamı ve problematik yönleri üzerinde durarak alanda kuramsal bilgi üretenleri ve uygulayıcıları bu konular üzerinde düşündürmek yaptıkları/yapacakları iş ilgili farkındalıklarını geliştirmek” (s. 5) şeklinde açıklamıştır. Bilindiği üzere Yabancılara Türkçe Öğretmenliği lisans bölümü henüz bulunmadığından bu alandaki öğretmen gereksinimi genellikle 50 ila 100 saat arasında değişen “Yabancılara Türkçe Öğretimi Sertifika Programları” yoluyla karşılanmaktadır. Belirtilen sertifika programlarının niteliği ve etkinliği zaman zaman araştırmacılar arasında tartışma konusu (bk. Çetin, 2020) olmaktadır. Ayrıca sınırlı sayıdaki lisansüstü bölümler de dolaylı olarak yabancılara Türkçe öğreticisi yetiştirebilmektedir. Dolayısıyla araştırmacı, bu çalışmasıyla aynı zamanda alan uzmanı öğretici yetiştirme gereksinimine akademik düzeyde cevap verme çabasıdadır.

Kitabın Giriş bölümünde ise yabancı dil öğretiminde özelden ise yabancılara Türkçe öğretiminde öğreticilerin sahip olması gereken yeterliliklerin tam, kesin ve herkes için standart bir listesini oluşturmanın güçlüğüne dikkat çekmekte, ardından öğretici yeterliklerin alt başlıklarında büyük ölçüde uzlaşılabilecek bir listesinin ortaya koyulabileceğinden bahsetmektedir (s. 13). C. Richards (2011) tarafından sunulan yabancı dil öğretici yeterliklerine bazı katkılar yapan Durmuş, kitapta ve aşağıda 19 konu başlığı hâlinde verilen hususları açıklamıştır:

- Hedef Dilde Yeterlilik
- Alan Bilgisinde Yeterlilik
- Öğretmen Yetiştirme Programlarında Aktarılan Bilgilerde Yeterlilik

- Genel İletişimsel Yeterlilik
- Asgari Düzeyde Bir Araç Dil Bilme
- Tipolojik Olarak Diller ve Dil Öğretimi
- Kültürel İçeriklerin Belirlenmesi ve Sunumu
- Öğreticinin Kimliği ve Bağlamsal Bilgiye Sahip Olma
- Öğrenici Odaklı Öğretim
- Dil Öğretiminde Teknoloji Uygulamalarından Etkin Yararlanabilme
- Meslekte Uzmanlaşabilme
- Uygulamalardan Kuramsal Bilgi Üretebilme
- Öğretim Topluluğunun Etkin Bir Üyesi Olabilme
- Pedagojik Muhakeme Becerisi ve Karar Verme
- Öğrenici Yanlılıkları ve Öğretici Tutumu
- Bilgi Aktarmada, Etkinlik Tasarlama ve Uygulamada Görevleri Zorluk

Derecelerine Göre Aşamalandırabilme

- İdeal Yaklaşım veya Yöntem
- Dilbilgisinin Dil Öğretimindeki Yeri ve Sunumu
- Dil Öğretimi Sürecinde Ortaya Çıkan Diller

Yukarıda sıralanan madde başlıkları, kitap içerisinde müstakil birer bölüm olacak şekilde tasarlanmıştır. Bölüm başlıklarında ise örtük bir şablon olduğu iddia edilebilir. Araştırmacı ilk önce konuya dair birincil kaynaklardan kuramsal bilgiler aktarmakta, akabinde konuyu somutlaştırmak adına Türkçe öğreticisi için örnekler/açıklamalar vermektedir. Böylelikle Türkçe öğreticisine yönelik yeterlilik maddeleri kuramsal bir temele oturmaktadır. Öğretici yeterlikleri işlenirken araştırmacının temel bir belirleyici olarak *yurt içi* ve *yurt dışı* ayrımına gidiyor oluşu da göze çarpmaktadır. Gerçekten de Türkçenin nerede, hangi hedef kitleye, ne amaçla öğretildiği öğretici yeterliklerini doğrudan etkileyen bir değişkendir. Bunun bilincinde olan araştırmacı, örneğin “Araç Dil” başlığında Türkiye dışında Türkçe öğretiminde bulunulan ülkeye, öğrenici profiline, öğreticinin bildiği dillere göre değişen şartlarda, derslerde araç dile ihtiyaç duyulabildiğine işaret etmektedir (s. 37). Gene bu doğrultuda kitabın bir başka yerinde ise Türkiye dışında Türkçe öğretim faaliyetleri yürüten kurumların ülkeye ve hatta ülke içindeki bölge dinamiklerine göre değişkenlik arz edebilecek bağlamsal nitelikler konusunda öğreticilerini hazırlaması gerektiğini (s. 78) vurgulamaktadır.

Kitaba ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer husus, Türkçe açısından öğretici yeterlikleri tartışılan bazı başlıklara, yabancılara Türkçe öğretimi literatüründe ilk defa değinilmesidir. Örneğin “Tipolojik Olarak Diller ve Dil Öğretimi” başlığında araştırmacı yine disiplinlerarası bir yaklaşımla dil bilim/dil bilgisi ile dil öğretiminin kesişim kümesinden Türkçeye bakmaya çalışmaktadır. Türk dillerinin tipolojik özellikleri Johanson (2007) tarafından daha önce ayrıntılı biçimde maddeler hâlinde sıralanmıştır. Bunun yanı sıra örneğin Araplar (bk. Subaşı, 2010) Farslar (bk. Başar, 2019), Moğollar (bk. Albayrak, 2010) ya da Türk soylular (bk. Duman, 2013) gibi ana/birinci dilleri Türkiye Türkçesiyle çeşitli derecelerde tipolojik karşıtlık veya koşutluk gösteren hedef kitlelerin yazı anlatımlarındaki hatalar, alan uzmanlarınca analiz edilmiştir. Fakat söz konusu hata analizi çalışmalarında bir nokta çoğunlukla gözden kaçmaktadır. Hataların önemli bir kısmı, hedef kitlenin Türkçe yazılı anlatımda ana/birinci dilinden amaç dile transfer yapma eğiliminden kaynaklanmaktadır ki bu aynı zamanda dil tipolojisiyle ilişkili bir meseledir. Her dilin olduğu gibi Türkçenin de tipik (kendine özgü) bazı özellikleri vardır. Nitekim Durmuş, Türkçeden hareketle

kaynak dil-hedef dil karşılaştırmasına dayalı tipolojisi bilgisine sahip olmanın dil öğreticileri için öğretimi planlama, öğretim içerikleri ve etkinlikleri oluşturma ve belki de en önemlisi öğrenici hataları karşısında uygun tutumları geliştirip yine uygun dönütleri verebilmek için çok önemli (s. 39) olduğunu yazmakta ve bu başlığa kitabında geniş yer ayırmaktadır. Gerçekten öğrenici hatalarının öngörülmesi etkin bir öğretim açısından oldukça önemlidir. Ancak hedef kitlenin ana/birinci dilinde yetkinlik kazanmak zor olduğundan pek çok öğreticinin bu konuda hazırlıksız olduğu söylenebilir.

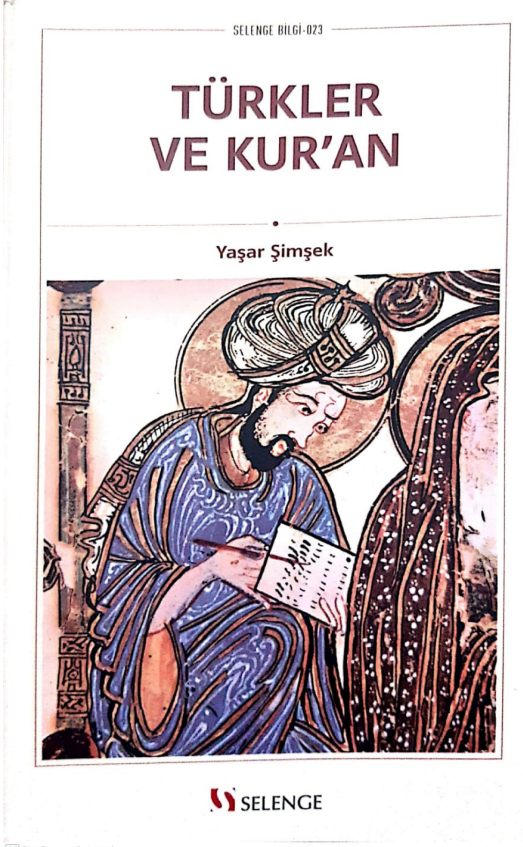
Sonuç olarak Durmuş'un, yabancılara Türkçe öğretimindeki öğretmenlik tecrübesiyle akademik çalışmalarının ortak bir ürünü olduğu anlaşılan kitabın, "yabancılara Türkçe öğreticisinin neleri nasıl yapması gerektiğine" dair çok yönlü bir bakış kazandırmayı hedeflediği söylenebilir. Durmuş tarafından ana hatlarıyla üzerinde durulan her bir yeterlilik başlığı esasen Türkçe öğretimi açısından bağımsız araştırmalara konu olabilecek derinliktedir. Ancak araştırmacı kitabıyla konuya dair Türkçe literatüre "giriş" niteliğinde bir katkı sağlamakla yetinmiş, kapsamını belirlediği "yabancılara Türkçe öğretimine öğretici yeterliliklerine" dair ayrıntılı çalışmaları diğer araştırmacılara bırakmıştır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Durmuş'un çalışması, Yabancılara Türkçe Öğretimi disiplinine sağladığı kuramsal akademik katkı bakımından dikkate değerdir.

Kaynaklar

- Albayrak, F. (2010). *Türkçe Öğrenen Moğol Öğrencilerin Yazılı Anlatım Yanlıklarının Dil Bilgisi Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Başar, U. (2019). *İran'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages* (CEFR). Erişim adresi <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/level-descriptions>, Erişim Tarihi: 17.04.2021.
- Çalışkan, N. (2016). Öğretmen Yeterlikleri Açısından Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretmenlerin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar. *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yöntem ve Uygulamalar I* içinde (123-142. ss.). Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yayınları.
- Çetin, O. (2020). Yabancılara Türkçe Öğretimi Sertifika Programlarında Görülen Eksiklikler ve Çözüm Önerileri. *XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı* içinde (366-375. ss.). Gürcistan-Tiflis.
- Duman, G. B. (2013). Kırgızların Türkiye Türkçesi Öğrenirken Ad Durum Biçimbirimleriyle İlgili Yaptıkları Hatalar ve Çözüm Önerileri. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 5(2), 82-94.
- Durmuş, M. (2019). *Dil Öğretiminde Öğretici Yeterlilikleri ve Pedagojik Muhakeme Becerisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çev. N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mete, F. ve Gürsoy, Ü. (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öğretmen Yeterliklerine İlişkin Görüşler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 343-356.
- Richards, J. C. (2011). Exploring teacher competence in language teaching. *The Language Teacher*, 35(4), 3-7.
- Subaşı Adalar, D. (2010). TÖMER'de Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Arap Öğrencilerin Kompozisyonlarında Hata Analizi. *Dil Dergisi*, 148, 6-16.

Yaşar ŞİMŞEK, *Türkler ve Kur'an*, İstanbul, Selenge, 2021, 128 syf.

Utku IŞIK*

Bir milletin kimliğini, dünyayı somut ve soyut anlamda algılayışını, dolayısıyla meselelere bakış açısını ve bu bakış açısı sebebiyle verdikleri tepkileri belirleyen en önemli etkenlerden biri dildir. Dil ve zihniyet genel itibarıyla çift yönlü olarak birbirini etkileyen bir özelliğe sahiptir. Zihindeki bir değişim dili etkilediği gibi zaman içerisinde dildeki farklılaşmalar da algılayışı etkilemektedir.

Bireyin ve toplumun hayata bakış açısını değiştiren en önemli kırılma noktalarından biri belki de din değişikliğidir. Zira din; kişinin kendi yaratılış süreciyle, dünyada bulunma amacıyla, ölüm sonrasında karşılaştıklarıyla ve Tanrı ile alakalı duygu ve düşüncelerini belirlemektedir. Din değişikliği genellikle kaynak dile bir yakınlaşma ile sonuçlanmaktadır. Ancak bu yakınlaşma sürecinin nasıl gerçekleştiği, dini başka bir kaynak

dilden alan toplumun dil gelişimini farklı düzeylerde etkilemektedir. Dolayısıyla, din değişikliğinin gerçekleşmeye başlamasından itibaren kaynak dille kurulan ilişkinin türünü belirleyebilmek, kaynak dilden yapılan öncelikle çeviri sonra ise telif eserlerin dil incelenmesine tâbi tutulmasıyla mümkündür. Bu çerçevede, Kur'an-ı Kerim ve hadis tercümelemleri konusunda birçok çalışması bulunan Doç. Dr. Yaşar Şimşek'in yazdığı *Türkler ve Kur'an* adlı kitap Türkçe'nin din terminolojisi ve kaynak dinler konumundaki Arapça ve Farsçayla ilişkilerini ortaya koyması açısından önemli bir eserdir. Çalışmada Türklerin İslamiyet'le tanışma ve ona intibak etme sürecinde yazmış oldukları gerek tercüme gerekse telif metinler, dil özellikleri açısından ele alınmaktadır. Şimşek (2021:10) Kur'an-ı Kerim'in tercümesinde tasavvufu ilişkili, hadis içerikli ve kısası enbiya türündeki eserlerin önemli olduğunu belirtmiş ve

* Öğr. Gör., Millî Savunma Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE. E-posta: utkuisik@kho.msu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0445-052X.

çalışmasına bu türdeki eserleri de dahil etmiştir. Kitap bu yönüyle İslam çevresine ait Türkçe ilk metinleri ele alan diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmada Türklerin ve Türklerin ilişki içinde bulunduğu diğer Müslüman toplulukların İslamiyet’i kabul etme süreci, farklı coğrafyalara ve tarihlere bağlı olarak anlatılmaktadır. İslam’ı kabul eden bu toplulukların Kur’an’ı tercüme etme çalışmaları ve Türklerin bu çalışmalar içerisindeki yöntemleri ele alınmaktadır.

İncelenen her bir eserin kayıt yeri, yazılış yahut istinsah ediliş tarihi, kimin tarafından yazıldığı, sayfa yapısı ve fiziksel özellikleri, aynı türdeki diğer örneklerden ayrılan yönleri ve Türkçeye çeviri yöntemleri hakkında bilgilere ve metinden parçalara yer verilmiştir. Her bir metinden örnek parçalara yer verilmesi, okuyucunun Türk dilinde yazılmış Kur’an çevirileri ve diğer din metinlerinden cümle örneklerini bir arada görmesini sağlamaktadır. Örneğin, Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TIEM) 7 numarada kayıtlı olan ve 1333/1334 yılında istinsah edilen satırarası tercümeden Araf Suresi’nin 10. ayeti şu şekilde verilmiştir: *ornattımız ok silerni yer içinde kltımız silerke anın içinde tirilgüler az turur ol kim şükr öter siler* “Sizi yeryüzünde yerleştirdik. Sizin için orada geçim imkanları da yarattık. Ne kadar az şükrediyorsunuz.” (Şimşek, 2021:34).

Çalışmada tercümelerin birbirleriyle ilişkisi ele alınmış, benzer ve farklı özellikler metinlerden örnekler verilerek tablolar halinde ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra çevirilerin birbirine benzeme eğilimi göstermesinin sebepleri de araştırılmıştır. Tespit edilen bu sebepler, şüphesiz, çeviri esnasındaki ruhsal durumu ve kaynak dille münasebeti göstermesi açısından değerlidir.

Satırarası tercümelerden başka tefsirler, tasavvufi eserler, kısas-ı enbiyalar ve hadis açıklamalarını içeren metinler de ele alınmıştır. Tefsirler yoruma daha açık olması dolayısıyla birbirleriyle satırarası tercümelere göre daha çok ayrılmaktadır. Bu, gerek bir ayetin açıklamasındaki yorum farklılıkları gerekse dil özellikleri dolayısıyla böyledir. Zira Şimşek (2021:71,76) dil anlayışındaki bu farkı ikisi de Doğu Türkçesi sahasına ait olan Orta Asya Kur’an Tefsiri [1] ve Çağatay Türkçesi Kur’an Tefsiri [2] üzerinden verdiği örneklerle açıkça ortaya koymaktadır:

[1] [...] *teñri ta’âlâ bu dünyanı yaratmasdan yiti miñ yılda burun kendü okıy u yarlıkadı* “Tanrı bu dünyayı yaratmadan yedi bin yıl önce kendisi okuyarak buyurmuş”

[2] [...] *âgâz kltım hudây ta’âlânıñ atı birle kim éibadet kılmak aña sezâvâr érür* “Hüdâ’nın adıyla başladım. İbadet etmek ona layıktır.”

Bu fark Çağatay Türkçesi Kur’an Tercümesi’nin yaklaşık 300 yıl daha geç tarihli bir metin olmasından kaynaklanmaktadır, denebilir. Zira Şimşek (2021:115) verileri toplu olarak değerlendirdiği *Sonuç Yerine* bölümünde ilk Türkçe Kur’an çevirilerinde Türkçe kelime oranının oldukça yüksek olduğunu, Arapça ve Farsça sözcüklerinse Türkçe sözcüklerle birlikte ikileme şeklinde veya Türkçe karşılığın yerine ikame edilerek kullanıldığını ifade etmiştir. Türkçe’nin İslam terminolojisini karşılayabilme gücünü Allah’ın isimlerinin dahi ilk Türkçe çeviri eserlerde Türkçe olarak verilebilmesine dayandırmıştır:

“el-‘afuvv ‘affeden’ *keçürgen*, el-‘azim ‘yüce’ *ulug*, el-‘aziz ‘aziz’ *yijen*, el-ahad ‘tek’ *yalguz*, el-bâri ‘yaratıcı’ *yaratgan*, el-bâtın ‘gizli’ *örtüglüg*, el-berr ‘lütüfkâr’

edgülık kılğan, el-besîr 'gören' körgeñ, el-gaffâr 'bağışlayan' yarlıkagan [...]" (Şimşek:2021: 117)

Yazar kitabın *Sonuç Yerine* bölümünde Türkçe ve yabancı kaynaktan gelen sözcüklerin bir arada kullanıldığı örneklerden sonra Arapça ve Farsça etkisinin gitgide artmasının sebebinin dinî içerikli çevirileri temel alarak açıklamıştır. Buna göre Türkçe, İslami terminolojiyi karşılama açısından ilk devirlerde tam anlamıyla bir yeterlilik sergilemiştir, yabancı etkinin artması Türkçenin kavram yetersizliğinden değil kitabın son bölümünde vurgulanan diğer sebeplerle ilişkili olmalıdır.

Türkler ve Kur'an, satırarası tercümelelerin, tefsirlelerin, tasavvuf, hadis ve peygamber kıssası metinlelerinin birbirleleriyle ilişkilelerini, Türkçenin bu eserlerdeki kullanımını, çeviri faaliyetlelerinde izlenen farklı yöntemleleri metinlelerden örneklerle okuyucuya sunması açısından önemli bir eserdir. Ayrıca Türklerin İslamiyet'le tanışması sürecinde vermiş olduğu dil bilimsel tepkileleri ve Türkçenin dini-felsefi kavramları karşılamaadaki gücünü göstermesi açısından da kıymetlidir.

Türkler ve Kur'an adlı eseriyle Türklük çalışmalarına katkı sağlayan Doç. Dr. Yaşar Şimşek'i kutluyoruz.

